Preotul Prof. Dr. IOAN RĂMUREANU

ISTORIA BISERICEASCĂ UNIVERSALĂ

Manual pentru Seminariile teologice

CARTE TIPĂRITĂ CU BINECUVÂNTAREA
PREA FERICITULUI PĂRINTE

TEOCTIST

PATRIARHUL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

EDITURA INSTITUTULUI BIBLIC ŞI DE MISIUNE
AL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE
BUCUREŞTI – 2004

Ilustraţia copertei: Mântuitorul Iisus Hristos reprezentat ca *"Înger-de-mare-sfat"* (Isaia 9, 5). *(Epigonation* al Patriarhului Chiril al V-lea al Constantinopolului).

© - 2004

EDITURA INSTITUTULUI BIBLIC ŞI DE MISIUNE
AL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE
I.S.B.N. 973-616-014-9

PREFAŢĂ
(la ediţia a II-a)

Manualul de Istorie bisericească universală, întocmit de Pr. Prof. Dr. Ioan Rămureanu şi publicat în 1992, la aproape patru ani după moartea autorului, s-a dovedit a fi foarte util atât pentru elevii seminarişti de pe tot cuprinsul Patriarhiei Române, cât şi pentru studenţii teologi şi chiar pentru cercuri largi de doritori să cunoască istoria Bisericii creştine de la început. Calităţile atribuite acestui manual în prefaţa noastră la ediţia întâi, pentru "stilul său curgător, unitar, clar şi bine îngrijit", s-au confirmat pe deplin prin vasta sa utilizare.

Spre a veni în întâmpinarea cerinţelor învăţământului seminarial din Patriarhia Română, Prea Fericitul Părinte Patriarh Teoctist a socotit, pe bună dreptate, că este necesară aducerea la zi şi publicarea acestui manual într-o nouă ediţie. Rămânem recunoscători Prea Fericirii Sale pentru cinstea de a ne fi încredinţat această responsabilitate, pe care ne-am străduit să o îndeplinim cu promptitudine.

Pentru această ediţie am socotit de cuviinţă să lăsăm tot materialul aşa cum a fost întocmit de către autor, completând şi îndreptând doar acele capitole cu referinţă la evenimente de istorie bisericească universală care au evoluat considerabil în ultimul deceniu, cum ar fi activitatea organizaţiilor ecumenice internaţionale, precum şi desfăşurarea diferitelor dialoguri teologice la nivel mondial. Fiind vorba de un manual de seminarii, am apreciat că nu este cazul să precizăm toate detaliile legate de evenimentele respective, ci doar să punctăm prezenţa şi contribuţia Bisericii Ortodoxe Române în cadrul ecumenismului actual.

La capitolul bibliografie am respectat clasificarea făcută de Pr. Prof. Dr. Ioan Rămureanu, la care am adăugat cele mai importante lucrări şi studii de interes pentru studiul Istoriei Bisericeşti Universale,

apărute în limba română, începând din 1990. La întocmirea acestei liste bibliografice, am fost ajutat de Pr. Lector Dr. Constantin Pătuleanu, Pr. Lector Dr. Adrian Gabor, Pr. Asist. Dr. Daniel Benga, precum și de către doctorandul Ionuț Tudorie, cărora le mulțumesc și pe această cale.

În teologia românească este nevoie de un manual sau chiar de un tratat de Istorie bisericească universală, care să reflecte nivelul mondial actual al cercetării din acest domeniu și să aibă la bază un concept nou, care să pună istoria bisericească într-un dialog constructiv cu cercetarea istorică generală. Acum acest dialog este nu numai posibil, ci și necesar. Pe lângă dialogul cu cercetarea istorică generală din România, cercetarea din domeniul istoriei bisericești universale de tradiție ortodoxă va trebui să intre în dialog și cu cercetarea istorică a altor Biserici din această țară. Reconcilierea deplină dintre Biserici nu se va putea realiza decât numai printr-o împreună prelucrare a trecutului comun.

Învățământul teologic ortodox din România a făcut primul pas de ieșire din izolare prin încorporarea sa în rețeaua învățământului de stat. Această deschidere trebuie să ducă în mod firesc la un dialog cu diferitele științe și discipline de învățământ din cadrul universităților sau al liceelor respective, ca astfel teologia românească să nu mai fie doar o preocupare a unor inițiați, ci o parte integrantă a culturii române actuale. În această perspectivă așteptăm editarea unor manuale cu adevărat noi, inclusiv în domeniul istoriei bisericești universale, care să fie rodul cooperării dintre toți cercetătorii din domeniu, inclusiv cu reprezentanți ai altor Biserici din România. Până atunci recomandăm acest manual elevilor seminariști, precum și tuturor celor care doresc să cunoască mai îndeaproape istoria bimilenară a Bisericii lui Hristos.

Preot Profesor Dr. VIOREL IONIȚĂ

INTRODUCERE

Obiectul, definiția, scopul și importanța Istoriei Bisericești Universale Împărțirea ei

Introducerea în studiul Istoriei bisericești universale este de două feluri: *Introducere formală sau tehnică* și *introducere materială.*

Introducerea formală se ocupă cu obiectul, definiția, metoda și scopul Istoriei bisericești universale. Introducerea materială prezintă epoca și terenul pe care a apărut creștinismul și pregătește pentru înțelegerea situației lui în lumea iudaismului și în perioada greco-romană. Ea se mai numește de aceea și *«preistoria creștinismului».*

a. **Obiectul.** Cuvântul «istorie» are două sensuri: unul *obiectiv,* altul *subiectiv*. În sens obiectiv, istoria este viața din trecut a omenirii, în cazul de față a Bisericii creștine, cu evenimentele întâmplate, deci istoria ca fapt.

În sens *subiectiv,* numit și tehnic, istoria este cercetarea și expunerea științifică a faptelor istorice, adică studiul vieții istorice.

Cuvântul istorie provine de la termenul grecesc ἱστορία (verbul ἱστορεύω), latinește *historia* și are ambele sensuri definite mai sus. El a trecut în mai multe limbi și pune în lumină faptul că istoria arată evenimentele întâmplate și face expunerea lor cercetând cauzele și urmările lor.

Obiectul Istoriei bisericești universale este *Biserica creștină,* în sensul de comunitate religioasă-morală, înființată de Iisus Hristos pentru mântuirea oamenilor. Biserica este un așezământ dumnezeiesc și omenesc în același timp. Prin originea, învățătura, spiritul, scopul și puterile ei, ea are un caracter supranatural, dumnezeiesc, iar prin

membrii ei din care este constituită: oamenii, şi prin manifestările lor, ea are un caracter omenesc.

Studiul Istoriei bisericeşti universale cercetează Biserica în latura ei omenească, în dezvoltarea, formele şi manifestările ei istorice, accesibile cunoaşterii umane, fără să neglijeze însă caracterul dumnezeiesc sau supranatural al Bisericii.

În creşterea şi evoluţia ei, Biserica creştină are o istorie complexă. Dintr-o comunitate mică, cu forme simple de organizare, doctrină şi cult, Biserica universală s-a dezvoltat foarte mult, ajungând la forma ei actuală.

În dezvoltarea ei, Biserica are o istorie *externă* şi una *internă. Istoria externă* se referă la relaţiile Bisericii cu lumea. Ea priveşte, deci, Biserica în contactul şi raporturile ei cu statul, cu celelalte religii, cu societatea, morala şi cultura. Istoria internă studiază apariţia şi organizarea Bisericii, întinderea creştinismului, formularea doctrinei creştine, luptele interne, cultul, viaţa, disciplina, literatura şi arta ei. Studiind viaţa Bisericii în general, Istoria Bisericii universale stabileşte situaţia şi rolul creştinismului în viaţa omenirii.

b. **Definiţie.** Potrivit cu cele expuse mai înainte, *Istoria bisericească universală este cercetarea şi expunerea metodică a vieţii Bisericii creştine în general, privite în acţiunea şi dezvoltarea ei internă şi externă.* Unii istorici bisericeşti preferă să dea definiţii mai dezvoltate, mai teologice sau mai filosofice, potrivit confesiunilor creştine cărora aparţin.

c. **Scopul.** Studiul Istoriei bisericeşti universale are drept scop: cunoaşterea şi înţelegerea desfăşurării vieţii Bisericii creştine în toate laturile ei, de la început şi până astăzi, în toată lumea. Creştinismul s-a manifestat şi organizat ca Biserică, iar Biserica are nu numai viaţă religioasă morală, ci şi viaţă socială şi culturală în general. Istoria Bisericii este o parte foarte importantă a istoriei universale. Scopul final al studiului Istoriei bisericeşti universale este *cunoaşterea şi înţelegerea situaţiei actuale a creştinismului,* în confesiunile şi organizaţiile lui mai importante. Căutând să cunoască faptele istorice în cauzele, consecinţele, evoluţia şi legătura lor, Istoria bisericească universală explică mişcările şi schimbările ivite în viaţa Bisericii de la începutul ei până azi.

d. **Importanţa Istoriei bisericeşti universale** rezultă din faptul că ea este studiul constituirii şi organizării Bisericii creştine, al doctrinei, cultului şi evoluţiei creştinismului în decursul aproape a două mii de ani.

Fără studiul Istoriei bisericeşti universale nu se poate înţelege creştinismul în organizarea, doctrina şi viaţa sa bisericească trecută şi prezentă.

Istoria bisericească universală este o disciplină de bază, de cultură teologică largă şi indispensabilă cunoaşterii Teologiei în formularea şi dezvoltarea ei. Creştinismul este legat de mari evenimente istorice şi s-a dezvoltat în strânsă legătură cu acestea.

e. **Împărţirea** Istoriei bisericeşti universale este de două feluri: *după conţinut,* numită *logică sau reală,* şi după *timp,* numită *cronologică. Împărţirea logică* se face pe baza *tipizării,* adică a privirii şi tratării laolaltă, sub un titlu comun a faptelor istorice care au legătură logică sau caractere comune importante (tipuri istorice), ca: răspândirea creştinismului, raporturile lui cu lumea, formularea învăţăturii lui, organizarea, cultul, viaţa morală, literatura şi arta.

După timp, istoria este împărţită pentru studiu în perioade mai mici sau mai mari (periodizare). Deşi viaţa istorică formează şi prin conţinut şi prin timp un tot continuu, împărţirea logică şi cronologică a istoriei uşurează cunoaşterea şi stăpânirea conţinutului ei. Cele două împărţiri se întrepătrund şi se folosesc împreună. În fiecare perioadă se studiază viaţa bisericească în toate laturile şi manifestările ei, grupând faptele după caracterul lor.

Împărţirea Istoriei bisericeşti universale variază după cercetători. Majoritatea istoricilor bisericeşti şi profani au împărţit-o în trei evuri: *antic* (vechi), *mediu* (de mijloc) şi *modern* (nou). Nu toţi însă sunt de acord asupra limitelor evurilor, adică asupra începutului şi sfârşitului lor.

Unii istorici socotesc *evul antic* încheiat cu împăratul Justinian cel Mare (527–565), alţii cu papa Grigorie cel Mare (590–604), alţii cu împăratul Apusului Carol cel Mare (768–814). De regulă, sfârşitul evului antic este socotit aproximativ între anii 600–800.

Evul mediu este socotit că se întinde, după încheierea evului antic (600–800), până la sfârşitul secolului al XV-lea, sau începutul secolului al XVI-lea (Renaştere, Reforma protestantă).

Evul modern începe din secolul al XVI-lea, când puterea papală descreşte şi Biserica occidentală se dezbină prin apariţia Reformei protestante. Evurile se împart în perioade mai mici, numite de obicei epoci.

Împărţirea Istoriei bisericeşti universale, fie în evuri, fie în perioade mai mici este relativă, subiectivă, convenţională şi nu se potriveşte la fel pentru Biserica Ortodoxă a Orientului şi Biserica Romano-Catolică a Occidentului.

Istoria bisericească universală, cercetând evenimentele bisericeşti şi profane, în cauzalitatea şi consecinţele lor, este şi religioasă, adică ea are în vedere existenţa lui Dumnezeu şi raportează la El, în mare, cauzalitatea şi finalitatea lor. Istoricul bisericesc recunoaşte în venirea lui Iisus Hristos în lume, în învăţătura şi opera Lui dumnezeiască, în întemeierea, dezvoltarea şi perpetuarea Bisericii creştine, fapte divine, a căror explicare nu se poate face numai prin considerarea factorilor istorici umani.

Partea întâi

DE LA ÎNCEPUTURILE CREŞTINISMULUI PÂNĂ LA ANUL 1054

PERIOADA ÎNTÂI

EVUL ANTIC

Împrejurările politice şi sociale la apariţia creştinismului.

Starea lumii greco–romane

Pentru a înţelege împrejurările politice şi sociale la apariţia creştinismului şi cauzele care au contribuit la răspândirea lui, trebuie să cunoaştem starea lumii antice la naşterea lui Iisus Hristos.

După cuvântul Sfântului Apostol Pavel, Mântuitorul lumii S-a născut când a venit «plinirea vremii» (Galat. 4, 4). Aceasta înseamnă că lumea veche era pregătită pentru venirea Lui.

Palestina, leagănul creştinismului, făcea parte, începând cu anul 63 î.d.Hr., din Imperiul roman. Statul roman, cu începuturi modeste, a crescut treptat. În fruntea ţinutului Latium, Roma a cucerit Italia, iar în fruntea Italiei, a cucerit lumea antică. Dintr-un mic stat maritim, Roma a reuşit să creeze un Imperiu continental, având la mijloc Marea Mediterană – *Mare nostrum*. Acest vast Imperiu cuprindea lumea din jurul Mării Mediterane şi se întindea pe trei continente: Europa, Africa şi Asia. El cuprindea, în Apus, ţinuturile de la Oceanul Atlantic şi Marea Nordului şi se întindea la Răsărit până la hotarele Armeniei, Arabiei şi la Marea Roşie; din Bretania şi Germania de la Rin şi Dunăre, se întindea în sud până la marginile Saharei şi Etiopiei, în Africa. Sub împăratul Traian (98–117), Imperiul roman s-a întins şi mai mult, cuprinzând Dacia Traiană şi ajungând în Răsărit la Marea Caspică şi Golful Persic.

În timpul lui Iisus Hristos, Statul roman se găsea la apogeu ca întindere, putere politică, organizare şi cultură. După Evanghelistul Luca, el este numit şi «lumea» (οἰκουμένη, Luca 2, 1).

Împăratul Augustus (31 î.d.Hr. – 14 d.Hr.) a creat sistemul politic numit Principatul, deoarece împăratul, deşi împărţea, în stat, puterea supremă cu Senatul roman, se considera *princeps,* adică primul dintre senatori. Principatul, ca sistem politic, a durat până la împăratul Diocleţian (284–305), care a inaugurat un nou sistem politic, Dominatul, de la cuvântul *dominus,* numit astfel pentru că împăratul singur avea responsabilitatea puterii supreme în stat, ca un *dominus,* stăpân.

Până la împăratul Diocletian, **Statul roman** era condus de împărat şi Senat (diarhie) şi era împărţit în **numeroase provincii.** Acestea erau de trei categorii: **provincii imperiale,** cucerite de curând, conduse în numele împăratului de un legat sau reprezentant al său – *legatus Augusti pro praetore;* **provincii senatoriale,** mai bine romanizate, care erau conduse de un **proconsul.** Alte provincii, cu o situaţie specială, ca Palestina, Egiptul, Mauretania, erau conduse de un **procurator** (în greceşte *epitropos*). Provinciile formau unităţi administrative şi aveau în frunte un guvernator ajutat de un *concilium.* Oraşele se conduceau singure. În fruntea lor se afla *Roma – caput mundi,* după care mai însemnate erau: Alexandria, Antiohia, Corint, Efes, Tesalonic, Cartagina, Lugdunum (Lyon, în Galia).

Numărul populaţiei Imperiului roman din timpul împăratului August nu se cunoaşte, dar istoricii o apreciază cu probabilitate între 60–120 milioane locuitori.

Starea religioasă. Cu excepţia iudeilor, popoarele lumii vechi erau *politeiste* şi *idololatre.* Cultele erau numeroase; fiecare popor avea religia sa. Statul roman le tolera pe toate, afară de unele culte socotite periculoase, ca al druizilor din Galia, unele culte siriene şi egiptene, iar în epoca imperială *creştinismul.*

Religia romană, religie de stat, religia poporului dominant, era legată de toată viaţa cetăţeanului şi observarea ei era o dovadă de lealitate politică faţă de Statul roman. Primul împărat roman, Augustus, a luat şi titlul de *«pontifex maximus»,* adică şeful religios suprem al Statului. Acesta, văzând decadenţa religiei romane, a încercat o

reformă religioasă, care tindea la întărirea păgânismului roman şi a moravurilor romane.

Religia greacă se afla, de asemenea, în decadenţă. Un rol important îl jucau *misterele religioase,* mai ales cele de la Eleusis, care puneau accentul pe ideea de ispăşire, de curăţire morală a credinciosului.

Cultele orientale, prin caracterul lor mistic, au avut de asemenea o mare influenţă în lumea greco–romană, îndeosebi ale zeităţilor Cybele sau Magna Mater din Pesionte (Frigia) şi Attis, precum şi al lui Isis şi Osiris, din Egipt. Ele au pus în circulaţie unele idei religioase deosebite, ca: ideea de păcat, de răscumpărare şi renaştere spirituală, de curăţire, de nemurire; ele aveau unele rituri şi ospeţe sacre, erau entuziaste şi prozelitiste şi tindeau spre monoteism şi universalism.

Cel mai însemnat dintre ele, care a dus o luptă aprigă contra creştinismului, a fost cultul zeului *Mithra* (mithraismul), zeul soarelui – *deus sol invictus,* care s-a răspândit mult în Imperiul roman în secolele III–IV d.Hr. datorită soldaţilor romani.

Amestecul de popoare şi de culte a adus în Imperiul roman *sincretismul religios,* numit şi *theocrasie,* adică amestec de zei, curent religios favorizat de situaţia Imperiului şi chiar de unii împăraţi romani din secolul al III-lea. Sincretismul tindea la formarea unei religii universale, prin excluderea cultelor unor popoare locale. Frământarea religioasă a timpului orienta păgânismul greco–roman spre stări şi idei noi, ca ideea de monoteism, de mântuire, de răspundere morală, de ispăşire personală şi pregătea lumea veche pentru o mai uşoară primire a creştinismului.

În Imperiul roman plurinaţional unitatea religioasă o asigura *cultul împăratului.* August era socotit salvatorul lumii şi a fost divinizat după moarte. Alţi împăraţi, Caligula (37–41), Domiţian (81–96), Diocleţian (284–305), au primit onoruri divine chiar din viaţă. Cultul împăratului şi al zeiţei Roma era dovada lealităţii şi a respectului supuşilor faţă de împărat şi Imperiul roman şi lua deci un caracter politic. Refuzul creştinilor de a respecta acest cult a fost una din cauzele principale ale persecuţiei lor în primele trei secole.

Starea morală a lumii vechi era în legătură cu cea religioasă şi socială. Religiile păgâne nu învăţau morala, aşa cum o făceau iudaismul şi creştinismul. Dimpotrivă, zeii erau pilde de imoralitate, iar în

unele culte orientale desfrâul avea un caracter religios, cultic. Imoralitatea lumii vechi se manifesta în spectacole neumane şi sângeroase, în lux, în desfrâu, în risipă, în viaţa uşuratică a multora, în raporturile sociale. Divorţurile se înmulţeau, mulţi nu se căsătoreau, sinuciderile sporeau. Munca era dispreţuită de cei liberi, ea fiind lăsată pe seama sclavilor. Familia era slab întemeiată, femeia se găsea faţă de bărbat în inferioritate, copiii erau expuşi aruncării.

Situaţia socială era, de asemenea, defectuoasă. Cei bogaţi constituiau clasa privilegiată. Unii stăpâneau domenii întinse şi aveau sute şi mii de sclavi, cei mai mulţi trăiau în lux şi plăceri. Oamenii liberi duceau o viaţă grea şi umilită, la Roma trăind din ajutorul Statului şi al patronilor (clienţii). Sclavii, deşi formau cea mai mare parte din populaţia Imperiului, erau lipsiţi de drepturi şi de demnitatea de oameni; ei puteau fi bătuţi, maltrataţi, ucişi, vânduţi, despărţiţi unii de alţii, iar căsătoria lor nu era recunoscută legal.

Ca o consecinţă a sărăciei, cei de jos formau asociaţii de ajutor reciproc, mai ales pentru înmormântare (*sodalicia, collegia funeratricia, colegia tenuiorum* = colegiile celor săraci).

Nici *filosofia* timpului nu mulţumea pe oameni. La apariţia creştinismului, ea era reprezentată de trei sisteme mai de seamă:

a. **Epicureismul,** care învăţa indiferenţa religioasă, nega providenţa divină şi avea ca principiu moral plăcerea (hedonismul);

b. **Scepticismul,** profesat de Noua Academie (a lui Carneade, c. 129, î.d.Hr.), era totodată şi imoral.

c. **Stoicismul** a fost sistemul filosofic cel mai răspândit în societatea romană. El învăţa panteismul, pretindea că lumea este condusă de necesitate (destin), admitea chiar că răul este necesar, justifica viciile şi sinuciderile, iar în morală recomanda apatia, reţinerea (ἀπέχου καὶ ἀνέχου = *abstine et sustine*). A avut totuşi şi unele idei umanitare: privea pe oameni ca semeni, cum se constată mai ales din frumoasele pagini lăsate de filosoful Seneca († 65 d.Hr.).

Începând cu secolul al III-lea, filosofia devine religioasă-morală, mai ales în *neopitagorism* şi apoi în *neoplatonism,* care a devenit în secolele III–IV religia celor culţi, opusă creştinismului.

Cu toate scăderile ei, filosofia pregătea într–o anumită măsură calea: pentru propovăduirea înaltelor idei creştine. Ea a constituit, totuşi, unul din obstacolele puse în calea răspândirii creştinismului.

Starea lumii iudaice la apariţia creştinismului. Cauzele care au înlesnit răspândirea lui

În 536 î.d.Hr., Cyrus, regele perşilor, a eliberat pe iudei din captivitatea babilonică, iar sub conducerea lui Zorobabel ei s-au reorganizat şi au putut rezidi templul din Ierusalim.

Regatul perşilor a fost desfiinţat în secolul al IV-lea î.d.Hr. de Alexandru cel Mare († 323 î.d.Hr.). Prin împărţirea Imperiului lui Alexandru între urmaşii lui (diadohi), Palestina a rămas sub stăpânirea Seleucizilor, fiind ataşată Siriei. Regele Antioh IV Epifanius (174–164 î.d.Hr.) a făcut încercarea de a eleniza pe iudei, dar aceştia s-au apărat eroic şi şi-au păstrat fiinţa şi religia.

Datorită luptei conduse de fraţii Macabei, Ierusalimul a trecut sub puterea iudeilor şi cultul mozaic a fost restabilit. După o mare revoltă iudeii au reuşit să formeze un stat teocratic independent, condus de un sinedriu, un gen de senat, alcătuit din 70 de membri şi un preşedinte; regele Ioan Hircan (135–105 î.d.Hr.) a mărit Statul iudaic şi a intrat în legătură cu romanii.

Urmaşii săi însă, dezbinându–se, fac apel la romani, iar generalul roman Pompei intervine în Palestina şi ia Ierusalimul în anul 63 î.d.Hr. Din acest moment, iudeii au trebuit să plătească tribut romanilor.

La anul 30 î.d.Hr., romanii au numit rege ale Iudeii pe idumeul Irod cel Mare (39 î.d.Hr. –† 4 î.d.Hr.), în timpul căruia s–a născut Iisus Hristos. Acesta reziderşte templul iudaic şi ridică oraşul Cezareea Palestinei, care devine capitala politică a ţării, Ierusalimul rămânând doar centrul religios al iudeilor.

La moartea lui Irod cel Mare (750 a.U.c.), romanii împart Palestina între cei trei fii ai săi: Arhelau, Irod Agripa (4 î.d.Hr. – 39 d.Hr.) – sub care a fost judecat şi răstignit Iisus Hristos – şi Filip. Nepotul lui Irod cel Mare, Irod Agripa (41–44), devine rege al întregii Palestine. Ţara a fost condusă apoi numai de procuratori romani. Sub împăratul Nero (54–68) a izbucnit, în anul 66, războiul iudaic,

Ierusalimul a fost cucerit de Tit, fiul împăratului Vespasian (69–79), iar templul iudaic, a fost distrus în anul 70 d.Hr.

Partidele iudaice. Clasa conducătoare a poporului iudaic era alcătuită în timpul Mântuitorului din două partide, care se deosebesc între ele prin atitudinea lor religioasă şi politică.

Fariseii erau apărătorii Legii iudaice şi ai tradiţiei iudaice religioase. Din punct de vedere politic erau ostili stăpânirii romane. Fariseii erau de multe nuanţe şi în respectarea Legii deveniseră formalişti, ipocriţi, ceremonioşi, cazuişti, fapt pentru care Iisus Hristos i-a demascat şi mustrat cu asprime. Unii dintre ei au fost totuşi favorabili Mântuitorului şi creştinismului, cum a fost Nicodim ş.a.

Saducheii erau un partid preoţesc, aristocratic, alcătuit din oameni bogaţi, liberali, independenţi, care se acomodaseră cu stăpânirea romană şi ideile timpului. Ei ţineau ca obligatorie numai Legea scrisă, fără interpretarea ei orală; negau providenţa divină, existenţa îngerilor şi a demonilor, învierea şi viaţa veşnică. Au fost adversari neînduplecaţi ai Mântuitorului şi creştinismului.

În afară de aceste două partide mai existau şi alte grupări religioase, ca:

Esenienii sau *esenii (eseii)* erau o sectă iudaică influenţată de idei religioase străine. Ei trăiau mai ales pe lângă Marea Moartă, şi duceau o viaţă cumpătată de asceţi. Nu participau la cultul iudaic de la templu şi respingeau sacrificiile de animale. Aveau preoţii lor, practicau un cult al soarelui şi al îngerilor, deşi admiteau că Dumnezeu este unul şi săvârşeau ospeţe religioase. Din punct de vedere social, practicau comunitatea bunurilor, erau contra sclaviei, a jurământului, a folosirii armelor. Gradele superioare se abţineau de la căsătorie şi plăceri. Admiteau nemurirea sufletului, dar nu credeau în învierea trupului. Admiteau căsătoria pentru cei simpli, nedesăvârşiţi.

Samarinenii constituiau o populaţie amestecată de iudei şi neiudei, în Samaria. Erau moneteişti dar, din Legea lui Moise, nu respectau decât *Pentateuhul.* Aveau un templu propriu pe muntele Garizim şi păstrau ideea mesianică. Între iudei şi samarineni era o mare ură.

Terapeuţii erau o sectă iudaică din jurul Alexandriei, în Egipt, unde se refugiaseră numeroşi iudei din timpul lui Alexandru cel Mare.

Ei se ocupau cu citirea Vechiului Testament, pe care–l interpretau alegoric, şi duceau o viaţă contemplativă. Aveau agape religioase cu cântece şi dansuri.

În general, după robia Babilonului, religia iudaică este deosebită de cea a profeţilor, devenind formalistă, ritualistă, dând strictă observare literală prescripţiilor Legii lui Moise. Dominaţiile străine, nenorocirile şi umilirile îndurate de iudei au contribuit la denaturarea *ideii mesianice* însăşi. Mesia nu mai era aşteptat ca un Mântuitor al lumii, ci ca un eliberator naţional al poporului iudeu din robia străină, ca un erou politic. Aceasta a contribuit ca iudeii să nu înţeleagă pe Iisus Hristos, să nu vadă în El pe adevăratul Mesia şi să ceară răstignirea Lui ca blasfemiator al lui Dumnezeu.

Cauzele care au înlesnit răspândirea creştinismului. Împrăştierea iudaică, diaspora, în oraşele mari ale Imperiului roman, a contribuit într-o mare măsură la cunoaşterea creştinismului şi la răspândirea lui. Iudeii au format colonii importante în Babilon, la Alexandria, Roma, Antiohia, Damasc, Corint ş.a. Ei s-au bucurat din partea romanilor de anumite privilegii: aveau comunităţi proprii şi autonome, aveau sinagogile şi justiţia lor, puteau săvârşi în libertate cultul mozaic şi le era garantată respectarea Sabatului. Pe lângă acestea, erau scutiţi de cultul oficial şi imperial, de serviciul militar, de război şi de alte obligaţii nepotrivite cu prescripţiile Legii mozaice.

Aceste privilegii au favorizat propaganda religioasă iudaică în diasporă, iudeii au renunţat la particularismul lor naţional şi au început să facă prozelitism, atrăgând la credinţa mozaică numeroşi păgâni, mai ales dintre greci şi romani. Unii împăraţi romani ca Adrian (117–138) şi Septimiu Sever (193–211) au interzis prozelitismul iudaic, dar el n-a încetat. Influenţaţi de cultura greacă, au existat iudei elenişti care, în interes de propagandă, devin mai puţin fanatici şi formalişti decât iudeii din Palestina, admiţând că şi alte popoare pot primi Legea mozaică şi pot dobândi mântuirea.

Prozeliţii erau de două feluri: *prozeliţii dreptăţii* sau *fiii alianţei,* care primeau circumciziunea şi participau la sacrificiile iudaice. Alţii respectau numai cele 10 porunci, observau Sabatul, curăţirile rituale, deosebirile dintre mâncărurile curate şi necurate, fiind numiţi *temători de Dumnezeu* (φοβούμενοι sau σεδόμενοι τὸν Θεόν).

Legea Vechiului Testament, fidelitatea poporului iudeu faţă de religia revelată primită, stăruinţa lui în respectarea monoteismului, păstrarea ideii mesianice au pregătit calea pentru răspândirea creştinismului mai mult decât celelalte cauze cunoscute în istorie. În răspândirea creştinismului, Apostolii şi misionarii creştini s-au adresat de regulă mai întâi iudeilor şi prozeliţilor din comunităţile iudaice. Prozelitismul iudaic a înlesnit credincioşilor celorlalte religii apropierea de creştinism. După aceea, comunitatea creştină înfiinţată se separa de iudei şi se organiza şi ducea viaţa ei proprie.

Starea decadentă religioasă şi morală a lumii vechi, inegalităţile şi asupririle sociale, misterele păgâne, pătrunderea cultelor orientale în Imperiu, declinul sistemelor filosofice au avut şi ele contribuţia lor la raspândirea creştinismului. Lumea veche, obosită, dezamăgită şi descurajată aştepta ceva nou, care s-o ridice din starea de decadenţă spirituală şi morală.

Întinderea imensă a Imperiului roman, în care trăiau numeroase popoare şi naţionalităţi, a contribuit, de asemenea, la răspândirea creştinismului. După numeroase lupte civile, Imperiul roman a devenit un Stat universal, în care împăratul August a reuşit să impună ordinea şi pacea – *pax romana,* preţuită şi de creştini. Comunicaţia pe mare şi pe uscat era relativ uşoară. Numeroase drumuri bune porneau de la Roma în provincii ca o reţea, având pe ele popasuri bine păzite. Legile romane, armata şi funcţionarii asigurau ordinea şi liniştea în Imperiu. Amestecul de popoare şi de idei a creat o unificare culturală, iar limba latină era înţeleasă mai peste tot, devenind o limbă universală a întregului Imperiu. Ca mijloc de comunicare era folosită mult şi *limba greacă,* în dialectul zis comun – κοινὴ διάλεκτος, în care s–au scris şi cărţile Noului Testament. Limba greacă era vorbită sau înţeleasă mai ales în părţile de răsărit ale Imperiului roman.

IISUS HRISTOS, MÂNTUITORUL LUMII

Mesia – Iisus Hristos şi învăţătura Sa

Activitatea lui Mesia sau a Mântuitorului Hristos a fost precedată cu puţin de cea a lui Ioan Botezătorul, care ducea viaţă de ascet şi boteza în Iordan în aşteptarea Celui «mai mare» decât el (Luca 3, 16), adică a Mântuitorului, pe Care L-a primit şi L-a botezat.

Pentru predica lui necruţătoare, Ioan Botezătorul a fost arestat şi închis de regele Irod Antipa (4 î.d.Hr. – 39 d.Hr.), fiul lui Irod cel Mare (39 î.d.Hr. – † 4 î.d.Hr.), la palatul Macherus şi decapitat (Matei 14, 3–12; Marcu 6, 16–29; Luca 3, 19). Ucenicii lui Ioan s-au menţinut câteva zeci de ani. Dintre ei, au fost la început Apostolii Andrei şi Ioan, care au urmat apoi Mântuitorului Hristos (Ioan l, 37 şi 40).

Mesia sau *Mântuitorul Hristos* este o personalitate unică, fără egal în istoria omenirii. Asupra vieţii Lui s-au scris şi se scriu numeroase lucrări şi studii, autorii lor interpretând viaţa şi opera Sa în funcţie de ideile lor istorice, filozofice, sociale, politice şi economice. De aceea El este prezentat rând pe rând ca un gânditor, un filosof, un moralist, un idealist visător, un reformator, un vizionar.

Pentru creştini însă, Iisus Hristos este o persoană divino-umană, este Fiul lui Dumnezeu, Care S-a întrupat din Fecioara Maria şi a vieţuit ca persoană istorică în timpul împăraţilor romani Augustus (31 î.d.Hr. – 14 d.Hr.) şi Tiberiu (14–37). Istoria nu prezintă viaţa Sa dumnezeiască, aceasta făcându-se la alte discipline teologice, ci se ocupă numai de viaţa Sa omenească.

Iisus Hristos S–a născut în zilele lui Irod, regele Iudeii, şi ale procuratorului roman Quirinius, guvernator al Siriei (Luca 2, 2), în timpul împăratului Augustus, cu câţiva ani înaintea erei creştine, al cărui

început a fost stabilit de Dionisie cel Mic († 540) – originar din provincia romană Scythia Minor sau Dacia Pontică (Dobrogea) în 753 a.U.c.

În genere, istoricii acceptă că Iisus Hristos s–a născut cu 4 sau 5 ani mai înainte de 753 a.U.c., şi nu cum greşit a stabilit Dionisie cel Mic.

Mai târziu, tradiţia creştină a fixat şi ziua naşterii Mântuitorului Hristos la 25 decembrie în fiecare an.

Evenimentele mai însemnate din viaţa Mântuitorului

Din Sfintele Evanghelii cunoaştem că Iisus Hristos S-a născut în Iudeea, la Bethleem, cu prilejul unui recensământ făcut sub împăratul Augustus, în timpul procuratorului Quirinius, cum am mai spus (Luca 2, 2). Din cauza poruncii regelui Irod de a ucide pruncii din Iudeea «de doi ani şi mai în jos» (Matei 2, 16), Fecioara Maria şi bătrânul Iosif au plecat cu pruncul Iisus în Egipt, de unde s-au întors după moartea lui Irod şi s-au stabilit la Nazaret, în Galileea (Matei 2, 13–23), în timpul regelui Arhelau, fiul lui Irod cel Mare. La vârsta de 12 ani, mergând la templul din Ierusalim, cu prilejul sărbătorii Paştelui, S-a rătăcit de părinţii Săi şi a fost găsit după trei zile în templul din Ierusalim, în mijlocul învăţătorilor. De la Ierusalim, S-a întors cu părinţii Săi la Nazaret, unde a trăit până la vârsta de 30 de ani (Luca 2, 42–51).

Ipotezele unor cercetători raţionalişti, după care Iisus ar fi învăţat înaltele idei pe care le-a predicat la preoţii din Egipt, sau în alte ţări (India), sunt simple închipuiri şi nu au nici un temei istoric.

Iisus Hristos şi-a început misiunea Sa la vârsta de 30 de ani pe malurile Iordanului, nu departe de comunităţile esenienilor, printre ucenicii lui Ioan Botezătorul. Primii Săi discipoli au fost discipolii lui Ioan Botezătorul, ca Ioan şi Andrei (Ioan 1, 37 şi 40).

Când Iisus află de arestarea şi moartea Sfântului Ioan Botezătorul de către Irod Antipa, se retrage în Galileea, unde începe să înveţe în oraşele din jurul lacului Ghenizaret, numit şi Marea Galileei sau Marea Tiberiadei şi în ţinutul *Decapolis,* adică ţinutul celor zece cetăţi, unde, pe lângă iudei, se aflau şi greci. El şi-a ales doisprezece Apostoli şi învăţa în zilele Sabatului în sinagogile iudeilor. Iisus se adresează de preferinţă oamenilor simpli, celor umili şi bolnavi: orbi,

paralitici, leproşi, îndrăciţi, precum şi vameşilor, cărturarilor şi fariseilor în sinagogi, pe drumuri, în satele şi oraşele din Galileea, Iudeea şi Samaria.

Durata activităţii publice a Mântuitorului nu este sigur cunoscută din cauza deosebirii dintre Evangheliştii sinoptici Matei, Marcu şi Luca, care vorbesc de un singur Paşte, şi Evanghelistul Ioan care vorbeşte de trei Paşte la care a participat El, ceea ce arată că activitatea Sa a durat peste trei ani.

După datele cele mai probabile, rezultă că Iisus Hristos a trăit mai mult de 33 de ani, cât se crede în mod obişnuit, anume 35–36 de ani, socotind data naşterii Lui în 749–748 a.U.c., iar data morţii în anul 783 a.U.c. sau şi ceva mai mult, dacă Se va fi născut înainte de 748 a.U.c.

Din activitatea mesianică a lui Iisus Hristos Evangheliştii au reţinut: Botezul Lui de către Ioan în apele Iordanului (Matei 3, 13, 17, Marcu 1, 9–11), chemarea Apostolilor (Matei 10), propovăduirea Sa însoţită de minuni în Galileea, Iudeea şi Ierusalim, intrarea Sa triumfală în Ierusalim, prinderea, judecarea, condamnarea, răstignirea pe cruce, moartea, învierea şi înălţarea Lui. În vreo trei ani de misiune publică, Iisus Hristos a desfăşurat o activitate extraordinară ca învăţător, profet şi făcător de minuni, care, pe de o parte, a făcut o impresie puternică asupra poporului, iar pe de alta, a stârnit ura conducătorilor religioşi ai iudeilor.

În cele din urmă, Iisus Hristos a fost arestat din ordinul procuratorului roman Ponţiu Pilat (26–36 d.Hr.), la instigaţiile conducătorilor iudei, şi judecat de marele arhiereu Caiafa şi de Sinedriul iudeilor. Vina care s-a adus lui Iisus Hristos de conducătorii iudei este *religioasă* şi *politică.* El este acuzat de blasfemie, pentru că S-a declarat pe Sine *Fiu al lui Dumnezeu.* Iată cuvintele lor: «Pentru lucru bun nu aruncăm cu pietre asupra Ta, ci pentru hulă şi pentru că Tu, om fiind, Te faci pe Tine Dumnezeu» (Ioan 10, 33). Într-adevăr, Mântuitorul a declarat: «De la Dumnezeu am ieşit şi am venit» (Ioan 8, 42) şi «Eu şi Tatăl una suntem» (Ioan 10, 33). Totodată, a fost acuzat că S–a făcut pe Sine *«regele iudeilor»* (Ioan 18, 33–37; 19–22), ceea ce în ochii conducătorilor iudei constituia o mare teamă politică.

Conducătorii iudeilor se temeau foarte mult de romani, să nu le nimicească ţara şi neamul şi afirmau: «De-L vom lăsa aşa, toţi vor

crede în El şi vor veni romanii şi ne vor lua şi locul şi neamul» (Ioan 11, 48). De aceea, după opinia marelui arhiereu Caiafa, *«este mai de folos să moară un om pentru popor, decât să piară tot neamul»* (Ioan 11, 50). Astfel s–a ajuns la condamnarea lui Iisus Hristos la moarte prin răstignire pe cruce, sub regele Iudeii Irod Antipa, fiul lui Irod cel Mare.

Învăţătura Lui. Iisus Hristos a vorbit şi a lucrat în numele, cu autoritatea şi puterea lui Dumnezeu Tatăl, a mărturisit înaintea Apostolilor şi a oamenilor misiunea Lui dumnezeiască, a avut o viaţă morală de o curăţie şi înălţime unică şi incomparabilă. El a dat învăţături sublime în cuvinte, parabole şi imagini de o simplitate, sinceritate, adâncime, frumuseţe şi înţelepciune supranaturală. Învăţătura Lui n-a fost depăşită şi nu poate fi depăşită de nici una dintre religiile naturale ale lumii, sau de vreun alt sistem de gândire religios, ea fiind de origine dumnezeiască, revelată.

Evanghelia, adică Vestea cea bună, propovăduită de Iisus Hristos, este un mesaj religios şi moral, nu social, politic sau economic. Prin învăţătura Sa, Mântuitorul urmăreşte *mântuirea omului,* care înseamnă curăţirea şi eliberarea lui de păcate, restaurarea firii umane, reînnoirea, sfinţirea şi îndumnezeirea omului.

Ideea centrală a propovăduirii Mântuitorului este «Impărăţia lui Dumnezeu» sau «Impărăţia cerurilor» (Matei 3, 2; 4, 17; 10, 7; Marcu l, 15). Această împărăţie este înţeleasă ca o nouă ordine religioasă şi morală a lumii. Prin credinţa într-un singur Dumnezeu spiritual şi nevăzut, prin respectarea virtuţilor morale şi a poruncilor divine, omul poate dobândi mulţumirea şi fericirea chiar din timpul vieţuirii pământeşti, iar în viaţa de dincolo, mântuirea şi fericirea veşnică. În împărăţia cerurilor vor intra toţi cei ce cred în Iisus Hristos şi în preceptele Lui, se renasc *«din apă şi din Duh»* (Ioan 3, 5), se schimbă sufleteşte şi trăiesc o viaţă religioasă morală nouă şi curată.

Deşi Iisus a predicat iudeilor, învăţătura Lui are caracter universal, fiind destinată întregii lumi. El Însuşi ne încredinţează: *«Şi se va propovădui Evanghelia aceasta a împărăţiei în toată lumea spre mărturie la toate neamurile»* (Matei 24, 14). Acest *universalism religios,* aşa cum l-a vestit Mântuitorul, era o nouă concepţie, ca şi toate marile adevăruri revelate de El.

În noua religie, ideea *existenţei unui singur Dumnezeu spiritual,* nevăzut, inefabil şi infinit este esenţială. Există un singur Dumnezeu adevărat în trei persoane sau ipostasuri: Tatăl, Fiul şi Duhul Sfânt, care formează Treimea cea de o fiinţă şi nedespărţită. Ideea de Dumnezeu este mult adâncită prin învăţătura lui Iisus Hristos şi ea atinge cea mai înaltă treaptă a revelaţiei divine.

Prin Fiul Său, prin Domnul Iisus Hristos, Care a îmbrăcat chip de om, Dumnezeu Tatăl S-a făcut cunoscut oamenilor.

Iisus Hristos şi-a afirmat dumnezeirea Sa nu numai prin cuvintele şi învăţătura Sa, ci mai ales prin faptele, minunile şi profeţiile Sale. Minunea cea mai mare, care a confirmat că El este cu adevărat Fiul lui Dumnezeu, *este Învierea Sa din morţi.* De asemenea, propriile Sale profeţii confirmă dumnezeirea Sa.

În învăţătura creştină este implicată şi concepţia despre om, *antropologia,* care stă în strânsă legătură cu concepţia despre Dumnezeu. Sfânta Scriptură învaţă că omul a fost creat de Dumnezeu «după chipul şi asemănarea Sa» (Fac. l, 27), ca împlinire şi desăvârşire a întregii creaţii. Chipul lui Dumnezeu din fiinţa omului orientează omul spre îndumnezeire, iar drepţii care trăiesc viaţă curată şi sfântă se fac *«părtaşi firii dumnezeieşti»* – θείας κοινονοὶ φύσεως (II Petru 1, 4). *«Căci ştim că atunci când Se va arăta Iisus,* ne încredinţează Sf. Apostol Ioan, *vom fi asemenea Lui, fiindcă Îl vom vedea precum este»* (I Ioan 3, 2).

În *morală,* Evanghelia lui Iisus Hristos aduce o înnoire şi un progres tot atât de mare. Principiul şi temeiul raporturilor dintre oameni este *iubirea,* iar semenii noştri devin prin iubire fraţii noştri.

Iubirea este cea mai mare poruncă dată de Iisus Hristos şi cea mai mare realizare a vieţii creştine: iubirea faţă de Dumnezeu, ca Tatăl ceresc al tuturor oamenilor, şi iubirea de oameni, ca fii ai lui Dumnezeu şi fraţi ai noştri. «Să iubeşti pe Domnul Dumnezeul tău, spune Domnul nostru Iisus Hristos, cu tot sufletul tău şi cu tot cugetul tău. Aceasta este marea şi cea dintâi poruncă. Iar a doua, la fel cu aceasta: să iubeşti pe aproapele tău ca pe tine însuţi» (Matei 22, 37–39; Marcu 12, 29–31; Luca 10, 27).

După mărturia Sfântului Apostol Ioan, «dragostea este de la Dumnezeu... *căci Dumnezeu este iubire.* Noi iubim pe Dumnezeu, fiindcă El ne–a iubit cel dintâi» (I Ioan 4, 7–8, 19).

Iisus Hristos a adus nu numai ideea de iubire a aproapelui nostru, ci a şi dat pilda dumnezeiască a unei vieţi de iubire, bunătate, iertare şi curăţie sufletească, la care fiecare trebuie să năzuiască, spre desăvârşirea sa.

Astfel, Iisus Hristos a unit strâns credinţa şi fapta, religia şi morala. Prin concepţia Sa spiritualistă, prin accentuarea nemuririi omului şi a răspunderii lui înaintea lui Dumnezeu prin curăţirea şi intensificarea sentimentului religios şi moral, prin concepţia despre Dumnezeu şi om, Iisus Hristos a ridicat considerabil sensul şi valoarea religiei şi a lărgit orizontul ei ca religie revelată, dumnezeiască.

Întemeierea Bisericii creştine

La Înălţarea Mântuitorului la ceruri, credincioşii Lui formau două grupuri: unul la Ierusalim, în număr de 120 (Fapte l, 15), şi altul în Galileea, peste 500 (I Cor. 15), cu toţii aşteptând «să fie botezaţi cu Duhul Sfânt» (Fapte l, 5).

La Ierusalim, Apostolii s-au suit împreună cu Fecioara Maria în încăperea de sus, unde se adunau de obicei, şi au completat numărul lor, alegând prin sorţi, în locul lui Iuda Iscarioteanul, pe Matia, unul dintre credincioşii care urmăriseră tot timpul cuvântul şi activitatea Mântuitorului (Fapte 1, 26).

La originea Bisericii creştine, înfiinţată de Sfinţii Apostoli după învăţătura şi puterea Mântuitorului, stă un fapt extraordinar: *Pogorârea Sfântului Duh asupra lor.* După zece zile de la Înălţarea Mântuitorului la ceruri, la sărbătoarea *Cincizecimii,* Apostolii se aflau cu toţii împreună în acelaşi loc şi asupra lor S-a pogorât puterea Duhului Sfânt în formă de *«limbi ca de foc, care au şezut pe fiecare dintre ei»* (Fapte 2, 3) şi le-a dăruit puteri şi haruri supranaturale pentru îndeplinirea misiunii lor dumnezeieşti în lume. *«Şi s-au umplut toţi de Duhul Sfânt şi au început să vorbească în alte limbi, precum le dădea lor Duhul a grăi»* (Fapte 2, 4).

În urma acestui eveniment extraordinar, Sfântul Apostol Petru, plin de curaj şi îndrăzneală, a ţinut mulţimii de iudei şi de prozeliţi, adunaţi cu ocazia prazmicului Cincizecimii la Ierusalim, o cuvântare înflăcarată, în care avem un tip de predică apostolică. El le-a binevestit că Iisus Nazarineanul, cunoscut de ei prin puterile, minunile şi semnele pe care le-a făcut Dumnezeu prin El, pe care ei L-au omorât, a înviat, S-a înălţat la ceruri şi a împlinit făgăduinţa primită de la Tatăl de a revărsa asupra lor Duhul Sfânt (Fapte 2, 22–33).

Prin Iisus Hristos s-au împlinit profeţiile mesianice. Pe acesta, Dumnezeu L-a făcut «Domn şi Hristos» (Fapte 2, 36). Iar ei, auzind acestea, «pătrunşi la inimă», s-au pocăit de păcatele lor şi au primit botezul în ziua aceea «ca la trei mii de suflete» (Fapte 2, 37 şi 4, 31).

Astfel a luat fiinţă, la Ierusalim, prima comunitate creştină constituită din iudei şi prozeliţi din Palestina şi din împrăştiere. Iar ei «stăruiau în învăţătura Apostolilor şi în comuniune, *în frângerea pâinii şi în rugăciuni»* (Fapte 2, 42).

Aceşti primi creştini continuau să meargă la templu, pentru rugăciune, dar constituiau o comunitate proprie, având un cult special, *frângerea pâinii în casă* (Fapte 2, 46).

Un suflu de pietate şi de curată dragoste frăţească unea pe toţi credincioşii, căci toţi «stăruiau într-un cuget... şi întru curăţia inimii» (Fapte 2, 46).

Credincioşii primei comunităţi creştine au reuşit să realizeze benevol şi parţial *comunitatea bunurilor.* Căci *«aveau toate în comun»,* iar cei care aveau bunuri şi averi le vindeau şi *«le împărţeau tuturor, după cum avea fiecare nevoie»* (Fapte 2, 44–45; 4, 35).

Levitul Iosif din Cipru, numit de Apostoli Barnaba (fiul mângâierii), unul dintre cei mai apropiaţi colaboratori ai lor, şi-a vândut ţarina din Cipru, iar banii i-a pus la picioarele Apostolilor.

În viaţa admirabilă a primei comunităţi creştine se descoperă curând şi prima umbră. Soţii Anania şi Safira, voind să facă operă de caritate creştină, după ce au oprit pentru ei o parte din preţul unei ţarine vândute în folosul comuniunii, au spus Apostolilor că l-au adus întreg. Ei minţiseră «Duhului Sfânt» şi au fost pedepsiţi îndată, pe loc, cu moarte, ceea ce a impresionat profund pe cei de faţă (Fapte 5, 1–11).

Apostolii predicau îndeosebi la templu, iar cuvântul lor era întărit prin minunile pe care le făceau. Numărul creştinilor sporea zilnic. Vindecarea unui olog din naştere la Poarta Frumoasă a templului (Fapte 3, 2–8) a mărit interesul poporului pentru predica lor. Succesul Apostolilor a trezit însă neliniştea conducătorilor iudei «mâniindu-se că ei învaţă poporul şi vestesc întru Iisus învierea din morţi» (Fapte 4, 2). În curând, numărul credincioşilor a sporit la cinci mii (Fapte 4, 4).

Apostolii sunt arestaţi, aduşi înaintea Sinedriului şi cercetaţi cu privire la puterea lor şi a celui în numele căruia ei predicau şi făceau minuni. Petru, plin de Duhul Sfânt, a răspuns că Apostolii vorbesc şi săvârşesc toate în numele lui Iisus Hristos Nazarineanul, pe Care iudeii L-au răstignit, dar Dumnezeu L-a înviat din morţi (Fapte 4, 10–12).

Apostolii continuă să predice, săvârşind vindecări şi minuni. Ei sunt arestaţi din nou, dar sunt eliberaţi în mod minunat din închisoare şi mergând propovăduiesc la templu din nou. Aduşi din nou în faţa Sinedriului, ei sunt mustraţi cu mare asprime şi ameninţaţi cu moartea. Intervenţia învăţatului şi înţeleptului rabin Gamaliel le salvează viaţa, care spune sinedriştilor: *«Feriţi-vă de oamenii aceştia şi lăsaţi-i; căci dacă această hotărâre sau lucrul acesta este de la oameni, se va nimici; iar dacă este de la Dumnezeu, nu veţi putea să-i nimiciţi, ca nu cumva să vă aflaţi şi luptători împotriva lui Dumnezeu»* (Fapte 4, 38–39).

Creşterea numărului credincioşilor a creat unele greutăţi în viaţa primei comunităţi creştine. Iudeii elenişti se plâng Apostolilor că văduvele lor sunt trecute cu vederea la împărţirea ajutoarelor. La propunerea Apostolilor s-au ales şapte bărbaţi «plini de Duhul Sfânt şi de înţelepciune», care să supravegheze şi să asigure buna rânduială la mesele comune, numiţi *diaconi.* Primul dintre diaconi purta numele de Ştefan, «bărbat plin de credinţă şi de Duh Sfânt» (Fapte 6, 5). Ceilalţi şase erau: *Filip, Prohor, Nicanor, Timon, Parmena* şi *Nicolae.* Apostolii s-au rugat pentru ei şi şi-au pus asupra lor mâinile (Fapte 6, 2–6). Ei serveau nu numai la mese, ci formau o treaptă ierarhică, fiind hirotoniţi prin punerea mâinilor şi rugăciune. Aveau libertatea să predice şi să boteze. *Diaconii sunt primii slujitori hirotoniţi de Apostoli.* Mai târziu, Apostolii au hirotonit pe episcopi şi preoţi.

Primul dintre diaconi, Ştefan, vorbind iudeilor cu mult curaj despre noua credinţă, şi-a atras ura şi mânia unor iudei din diaspora

(elenişti). Ei l-au acuzat de blasfemie contra lui Dumnezeu şi de călcare a Legii lui Moise şi l-au dus spre judecată în faţa Sinedriului. În Sinedriu, Ştefan ţine o lungă cuvântare în care face o scurtă istorie a poporului iudeu, demonstrând din profeţii şi din evenimentele Vechiului Testament că Iisus Hristos este Mesia cel prezis de ei şi că iudeii sunt răspunzători de uciderea Lui. Îndată, Ştefan a fost scos afară din cetate şi ucis cu pietre. Un tânăr zelos, Saul, ucenicul rabinului Gamaliel, care mai târziu va deveni Apostolul Pavel, păzea hainele ucigaşilor, bucurându-se de uciderea diaconului Ştefan (Fapte 7). Sfântul Ştefan este primul martir al Bisericii creştine, iar uciderea lui marchează *primul conflict doctrinar dintre creştinism şi iudaism.*

Răspândirea creştinismului

După uciderea diaconului Ştefan, prigonirea creştinilor s-a întins asupra întregii comunităţi. Saul, îndeosebi, prigoneşte pe creştini, urmărindu-i prin case, târând bărbaţi şi femei la închisoare. Din cauza aceasta, numeroşi credincioşi, afară de Apostoli, au părăsit Ierusalimul şi s-au împrăştiat prin ţinuturile *Iudeei* şi *Samariei* (Fapte 8, 1-3).

O comunitate creştină însemnată s-a format printre iudei şi prozeliţi la *Damasc* în Siria.

Alţi credincioşi ajung în Samaria, în Fenicia, la Antiohia în Siria şi în insula Cipru.

În Samaria, cei împrăştiaţi străbat ţara şi binevestesc cuvântul Domnului. Diaconul Filip predică şi botează într-o cetate a Samariei. Un anume mag, Simon, care se socotea pe sine «puterea lui Dumnezeu, numită cea mare» (Fapte 8, 10) a crezut şi el şi a primit botezul. Apostolii din Ierusalim, auzind că Samaria a primit cuvântul lui Dumnezeu, au trimis la cei botezaţi acolo pe Petru şi Ioan ca să-şi pună mâinile peste ei şi să primească Duhul Sfânt. Simon Magul, văzând că prin punerea mâinilor Apostolilor se dă Duh Sfânt, a cerut să cumpere puterea Duhului Sfânt pe bani, fapt pentru care a fost certat aspru de Apostolul Petru (Fapte 8, 14–24). De la numele lui Simon Magul, cumpărarea celor sfinte pe bani se numeşte *simonie.* Simon Magul e cunoscut apoi ca eretic.

Un alt episod interesant s-a petrecut în sudul Iudeei. Diaconul Filip întâlneşte pe drumul care ducea de la Ierusalim la Gaza un prozelit famen, mare dregător al reginei Candachia a Etiopiei. Prozelitul citea din profetul Isaia, dar nu înţelegea la cine se referă profeţia lui. Filip intră îndată în vorbă cu el şi-l încredinţă că în Iisus Hristos se împlineşte profeţia lui Isaia. Famenul se converti la noua credinţă, mărturisind că «Iisus Hristos este Fiul lui Dumnezeu» şi primi imediat botezul. Astfel el s-a întors creştin în Etiopia, binevestind pe Hristos în ţara care se afla dincolo de graniţa cea mai sudică a Imperiului roman.

Diaconul Filip a plecat apoi la Cezareea Palestinei (Fapte 26–40).

Botezul sutaşului Corneliu. Propovăduirea creştină a avut succes şi printre iudeii şi prozeliţii din Cezareea Palestinei, capitala politică a ţării, ridicată de regele Irod cel Mare (39 î.d.Hr. – 4 d.Hr.), unde se afla reşedinţa procuratorului şi a garnizoanei romane.

Un ofiţer roman, Corneliu, centurion în cohorta Italica, era prozelit «cucernic şi temător de Dumnezeu cu toată casa lui» (Fapte 10, 2), care făcea rugăciuni şi săvârşea multe fapte bune. El dorea să primească botezul şi, aflând că Apostolul Petru se află la Iope, trimise doi slujitori şi un ostaş cucernic să-l cheme la Cezareea. O problemă grea se punea Apostolului Petru. El trebuia să boteze un străin şi sta la îndoială, dar, în urma unei viziuni, a mers la Cezareea şi a botezat pe sutaşul Corneliu cu toată casa lui (Fapte 10).

La Ierusalim, Petru a trebuit apoi să explice înaintea Apostolilor fapta sa, liniştind şi bucurând pe creştinii dintre iudei, care slăveau pe Dumnezeu pentru că «şi păgânilor le-a dat Dumnezeu pocăinţa spre viaţă» (Fapte 11, 1–18).

Prin botezul sutaşului roman Corneliu şi al familiei sale se câştiga un principiu foarte important: *primirea neamurilor în Biserică, adică a credincioşilor celorlalte religii,* direct, prin botezul creştin, fără circumciziunea mozaică. Prin acest fapt s-a afirmat *principiul universalităţii creştinismului.*

La Antiohia, capitala Siriei, perla Orientului, reşedinţă imperială, cel mai mare oraş al Imperiului roman după Roma şi Alexandria, au predicat creştinismul mai întâi iudeii din diaspora, binevestind şi «elinilor» şi convertind pe mulţi (Fapte 11, 2). Când s-a aflat la Ierusalim de existenţa creştinilor la Antiohia, Apostolii au trimis pe

Barnaba să cerceteze şi să sporească acolo lucrul evanghelic. De la Antiohia, Barnaba a plecat la Tars şi a chemat pe Saul, care între timp se convertise la creştinism, şi au lucrat împreună la Antiohia un an întreg «învăţând mult popor». *«Şi în Antiohia, întâia oară, ucenicii s-au numit creştini»* (Fapte 11, 26).

Până atunci, în mediul iudaic, creştinii se numeau *credincioşi ucenici* (femeile, *ucenițe*), *fraţi, sfinţi.* De acum înainte ei se vor numi *creştini,* după numele lui Hristos, atât credincioşii proveniţi dintre iudei, cât şi cei proveniţi din alte neamuri şi religii.

La *Roma,* capitala Imperiului roman, creştinismul s-a răspândit mai întâi datorită «romanilor în trecere» şi prozeliţilor din diaspora care participaseră la sărbătoarea Cincizecimii la Ierusalim, când s-a pogorât asupra Apostolilor puterea Duhului Sfânt (Fapte 2, 10). Mai târziu, când Sfântul Apostol Pavel a fost trimis de procuratorul Palestinei, Porcius Festus, la judecata împăratului de la Roma, acesta a fost întâmpinat de creştinii din Roma, în primăvara anului 61 la Forul lui Apius şi la Trei Taverne, ceea ce constituie o dovadă evidentă că creştinismul pătrunsese în capitala Imperiului cu mult înainte ca Apostolii Petru şi Pavel să fi sosit la Roma (Fapte 28, 15).

Răspândirea creştinismului prin Apostoli şi ucenicii lor

La sărbătoarea Cincizecimii, Sfinţii Apostoli se aflau cu toţii adunaţi la Ierusalim, în încăperea de sus (foişor), unde s-a revărsat asupra lor puterea Duhului Sfânt. De la această dată începe activitatea misionară a Sfinţilor Apostoli în lume.

În faţa iudeilor şi a prozeliţilor adunaţi la această sărbătoare, parţi, mezi şi elamiţi, a celor din Iudeea, Mesopotamia, Pont, Asia, Frigia, Pamfilia, Egipt, Libia şi a romanilor în trecere la Ierusalim, Apostolul Petru a ţinut o importantă cuvântare, arătând misiunea dumnezeiască a lui Iisus Hristos în lume. Aceşti iudei şi prozeliţi, datorită cuvântului Sfântului Apostol Petru, au devenit vestitorii credinţei lui Iisus Hristos în diferite părţi ale Imperiului roman în care locuiau.

Despre activitatea Sfântului Petru se va trata mai pe larg în capitolul următor.

După uciderea Sfântului arhidiacon Ştefan şi prigonirea Bisericii de către Saul, mulţi credincioşi au părăsit Ierusalimul. Apostolii, însă, n-au părăsit cu toţii Oraşul Sfânt. Faptele Apostolilor aminteşte alături de *Petru,* pe *Iacob* şi *Ioan,* socotiţi de Sfântul Apostol Pavel *«stâlpii Bisericii»* din Ierusalim (Gal. 2, 9).

Apostolul **Iacob al lui Zevedei,** numit şi Iacob cel Bătrân sau cel Mare, a rămas la Ierusalim, predicând cuvântul Domnului, până la moartea sa martirică. În timpul lui Irod Agripa I (41–44), nepotul lui Irod cel Mare, ajuns rege, din graţia romanilor, peste toată Palestina, Biserica creştină din Ierusalim a avut de suferit. Pentru a se face plăcut iudeilor, Irod Agripa a arestat pe unii creştini, între ei pe Apostolii Iacob cel Bătrân şi Petru, spre a fi ucişi. Cum ştim, Petru a scăpat în mod minunat din închisoare (Fapte 12, 4–11). Iacob cel Bătrân, însă, a fost ucis cu sabia din porunca lui Irod Agripa, în anul 44, fiind primul Apostol martir (Fapte 12, 2).

În fruntea Bisericii din Ierusalim, apare *Iacob cel Mic*, «fratele Domnului», numit şi Justus, care se bucura de mare autoritate morală nu numai la creştini, ci şi la iudeii din Ierusalim şi din diasporă.

Autoritatea lui cea mare provenea, pe de o parte din rudenia lui cu Mântuitorul (văr), iar pe de alta, din pietatea lui exemplară şi viaţa lui ascetică. *El nu pare să fie aceeaşi persoană cu Apostolul Iacob al lui Alfeu, zis şi Levi,* cum au afirmat unii. Tradiţia bisericească l-a numit mai târziu episcop (Eusebiu, *Ist. bis.* II, 1, 3). El a rămas continuu în Ierusalim şi comunitatea creştină s-a bucurat sub conducerea lui de pace şi linişte. Datorită moderaţiei şi înţelepciunii lui s-a înlăturat neînţelegerea dintre tendinţa iudaizantă, care cerea respectarea Legii mozaice şi de către creştinii neiudei, şi tendinţa universalistă, care n-a impus circumciziunea şi alte practici iudaice creştinilor proveniţi dintre neamuri.

În anul 61 sau 62, marele preot Hanan cel Tânăr, profitând de faptul că procuratorul roman Festus a murit, iar succesorul său, Albinus, nu sosise încă, a întrunit Sinedriul şi a arestat pe Iacob, «fratele Domnului», împreună cu alţi creştini, fiind socotiţi vinovaţi că au încălcat Legea lui Moisi. Refuzând să renege pe Hristos, el a fost aruncat de pe aripa templului şi ucis cu pietre (Iosif Flaviu, *Ant. Jud.* XX, 9, 1; Eusebiu, *Ist. bis.* II, 23, 21).

Sfântul **Apostol Ioan,** fiul lui Zevedeu şi fratele lui Iacob cel Bătrân, a rămas la Ierusalim până la moartea Fecioarei Maria – pe care Mântuitorul a lăsat-o în grija lui – sau poate până la începutul războiului iudaic, în anul 66.

Împreună cu ceilalţi Apostoli, Sfântul Ioan a luat parte la Sinodul apostolic din Ierusalim din anul 50, care a hotărât ca observarea Legii mozaice să nu fie impusă creştinilor proveniţi dintre neamuri (păgâni). În modul acesta s-a uşurat mult misiunea creştină printre neamuri.

Tradiţia bisericească cunoaşte că Sfântul Evanghelist Ioan a predicat cuvântul Domnului în provincia romană Asia Proconsulară, îndeosebi în capitala acesteia, la Efes. În afară de Efes, el a înfiinţat în mai multe oraşe din Asia Proconsulară Biserici importante, de care se face menţiune în Apocalipsă, cap. I şi II.

Ştirea că ar fi murit la Ierusalim, ca şi fratele său, Iacob cel Mare, sau că ar fi suferit la Roma, fiind aruncat într-un cazan cu ulei fierbinte, din care a ieşit nevătămat, în timpul împăratului Domiţian (81–96) nu este întemeiată. Exilul său pe insula Patmos din Marea Egee, în anul 96, este confirmat de scrierea sa, Apocalipsa (l, 9). El a murit de moarte naturală în timpul împăratului Traian (93–117).

Trăind după anul 70, când toţi sau mai toţi Apostolii muriseră, Sfântul Apostol Ioan face legătura între *perioada apostolică* şi cea *postapostolică,* când Biserica s-a separat complet de sinagogă, căutând să se conducă singură. Spre sfârşitul vieţii sale apar primele erezii, ereziile *gnostice,* ca de exemplu aceea a lui Cerint, contra căruia Sfântul Ioan a luptat cu toată tăria.

Despre ceilalţi Apostoli scrierile Noului Testament nu ne spun nimic. Oarecare ştiri avem despre ei din tradiţia bisericească. Cea mai importantă ştire ne-o dă istoricul Eusebiu de Cezareea († 340), către anul 324, după relatările mai vechi cu un secol ale teologului alexandrin Origen († 254). Iată cuvintele lui Eusebiu:

«Când Sfinţii Apostoli şi ucenici ai Mântuitorului nostru s-au împrăştiat peste tot pământul locuit, *Toma,* precum ne spune tradiţia, a luat ţara parţilor, *Andrei,* Scythia, *Ioan*, Asia, unde şi-a petrecut viaţa până ce a murit în Efes...» (Eusebiu, *Ist. bis.* III, 1; Origen, *Com. in Genesis* 24, 9).

Sfântul Apostol **Andrei,** cum aflăm din tradiţia creştină, a predicat mai întâi în provinciile Asiei Mici, Capadocia, Galatia, Pont, îndeosebi în cetatea Trapezunt, Bitinia şi Tracia, şi «în regiunile care se întind până la Dunăre» *(Sinaxarul Bis. de Constantinopol).*

După mărturia lui Origen şi a istoricului Eusebiu de Cezareea, el a predicat în Sciţia, prin care poate fi înţeleasă regiunea de la nordul Mării Negre, numită Scythia Major, sau mai sigur în Scythia Minor sau Dacia Pontică (Dobrogea), în cetăţile Histria, Tomis (Constanţa), Callatis (Mangalia), Dionysopolis (Balcic).

După tradiţie, Sfântul Andrei a mers la Bizanţ, unde a pus episcop pe Stachys, iar de aci a plecat în Ahaia sau Grecia, unde a murit ca martir în oraşul Patras, fiind răstignit pe o cruce în formă de X.

Despre Sfântul Apostol **Toma,** Origen şi Eusebiu de Cezareea spun că el a predicat în Parţia, apoi în India, unde a murit ca martir, fiind străpuns cu lancea. De la numele lui, creştinii de pe coasta Malabarului din India se numesc până azi «Tomiţi» (Eusebiu, *Ist. bis.* III, 1).

Despre Sfântul Apostol şi evanghelist **Matei** tradiţia spune că a predicat mai întâi la iudeii din Palestina, pentru care a scris Evanghelia în limba aramaică, vorbită atunci în Palestina. A predicat apoi în ţările din jurul Palestinei, Arabia, Siria, ajungând până în Persia, iar la sfârşit a mers în Etiopia, unde a murit ca martir, fiind tăiat cu fierăstrăul.

După tradiţie, Sfântul Apostol **Bartolomeu** sau **Natanael** a propovăduit în Arabia de Sud, unde a dus cu sine Evanghelia scrisă în limba aramaică de Sfântul Matei, pe care a găsit-o acolo Panten (sec. II), primul conducător al şcolii din Alexandria.

Despre Apostolul **Tadeu** (Lebeu), fratele lui Iacob cel Mic, se crede că a predicat în Palestina. Fiii săi au fost aduşi la Roma, din porunca împăratului Domiţian (81–96), fiind suspectaţi, «ca urmaşi ai lui David», de revoluţie politică. Când împăratul a văzut sărăcia îmbrăcămintei şi palmele lor bătătorite de muncă, s-a convins că bănuiala lui este neîntemeiată şi i-a lăsat liberi (Eusebiu, *Ist. bis.* III, 19, 20).

Apostolul **Filip** a fost confundat uneori cu diaconul Filip. El este numit şi evanghelist, adică misionar, şi a predicat cuvântul Domnului împreună cu două din fiicele sale, «care aveau darul profeţiei», la

Ierapolis, în Frigia, unde ar fi murit ca martiri. Altă fiică a sa a murit la Efes (Eusebiu, *Ist. bis.* III, 1).

Ştiri neconfirmate de documente spun despre apostolul **Simon Zelotul** sau **Canaanitul** că a predicat în Persia şi Babilonia.

Despre Apostolul **Matia,** cel ales la sorţi în locul lui Iuda Iscarioteanul (Fapte 1, 26), se spune, după tradiţie, că a predicat în Etiopia, unde a şi fost martirizat.

Ucenicii şi colaboratorii Apostolilor au fost numeroşi. Cei 70 (72) de ucenici ai Domnului Hristos mergeau predicând doi câte doi în oraşele şi satele Palestinei, însoţeau pe Apostoli sau colaborau cu ei la răspândirea Evangheliei.

Unul dintre cei mai activi colaboratori ai Apostolilor a fost **Barnaba** (fiul mângâierii), originar din insula Cipru, unde avea o ţarină pe care a vândut-o, iar banii i-a pus la picioarele Apostolilor (Fapte 4, 37).

Când s-a aflat la Ierusalim că la Antiohia, capitala Siriei, s-a răspândit cuvântul lui Dumnezeu prin iudeii din diasporă, Sfinţii Apostoli l-au trimis pe Barnaba la Antiohia să sporească lucrul evanghelic. De aici, Barnaba a mers la Tars, de unde a adus pe Saul, convertit între timp la creştinism, şi au lucrat împreună la Antiohia un an întreg «învăţând mult popor» (Fapte 11, 26).

Barnaba, împreună cu vărul său, Ioan Marcu, au însoţit pe Apostolul Pavel în prima sa călătorie misionară, dintre anii 45–48, mai întâi în insula Cipru, apoi la Perga Pamfiliei, de unde Marcu s-a întors la Ierusalim (Fapte 13, 13). Barnaba l-a însoţit mai departe pe Sfântul Pavel în călătoria sa în provinciile Pamfilia, Pisidia şi Licaonia, apoi s-au întors la Antiohia (Fapte cap. 14).

Ivindu–se la Antiohia disputa despre valabilitatea Legii mozaice, între creştinii proveniţi dintre iudei şi cei dintre neamuri, Pavel, Barnaba, Tit şi alţii au fost trimişi ca delegaţi ai Bisericii din Antiohia spre a cere sfatul Apostolilor. Adunarea sau Sinodul Apostolilor din anul 50 a hotărât că nu trebuie să se impună Legea mozaică şi creştinilor dintre păgâni şi a trimis la Antiohia pe Pavel, Barnaba şi Sila să le anunţe hotărârea lor (Fapte 15, 1–35), fapt care a bucurat pe creştinii din Antiohia.

În anul 51, Barnaba, însoţit de Ioan Marcu, merge din nou în insula Cipru (Fapte 15, 36).

După tradiţie, Barnaba a mers mai târziu în Italia de nord, unde a întemeiat Biserica din Mediolanum (Milan).

Ioan Marcu, vărul lui Barnaba, a fost colaboratorul apropiat al Sfinţilor Apostoli Pavel şi Petru. El trăia la Ierusalim, unde mama sa, Maria, avea o casă în care a fost adăpostit şi Sfântul Petru în noaptea când a avut loc eliberarea sa minunată din închisoare în anul 44, în urma uciderii Apostolului Iacob cel Bătrân, din porunca regelui Irod Agripa (Fapte 12, 12). Mai târziu, Marcu a însoţit pe Sfântul Apostol Petru, după a cărui predică a scris Evanghelia sa. În *Epistola I Petru* se spune că Marcu se afla împreună cu Petru în Babilon (I Petru 5, 13).

Pe la anul 63, Ioan Marcu se afla împreună cu Apostolul Pavel la Roma (Col. 4, 10; Filimon l, 24). După o tradiţie de mai târziu, Sfântul Marcu a mers în Egipt, unde a înfiinţat Biserica din Alexandria. Din dorinţa de a da o origine mai aleasă Bisericii lor, Veneţia şi Aquileea l-au revendicat ca întemeietor al comunităţilor creştine din aceste oraşe, fapt pe care istoria nu-l poate confirma.

Printre alţi colaboratori ai Sfântului Apostol Pavel mai însemnaţi sunt: medicul *Luca,* autorul Evangheliei a treia şi al Faptelor Apostolilor, *Sila* sau *Silvan, Timotei* şi *Tit* şi câteva femei mai devotate, care au adus misiunii creştine preţioase servicii.

Doctorul Luca, Evanghelistul, originar din Troa (Fapte 16, 8 şi 10), a fost un însoţitor nedespărţit al Sfântului Apostol Pavel, începând din a doua călătorie misionară (51–54), şi până la sfârşitul primei captivităţi a acestuia la Roma, în anul 63. Luca se afla în acest timp la Roma, împreună cu Sfântul Apostol Pavel, cum aflăm din Epistola către Coloseni cărora Apostolul neamurilor le scrie: «Vă îmbrăţişează Luca, doctorul cel iubit» (Col. 4, 14).

După moartea Sfântului Apostol Pavel, Sfântul Luca a făcut misiune creştină în Italia, Dalmaţia, Macedonia şi mai ales Ahaia, unde tradiţia creştină spune că s-ar fi săvârşit din viaţă la o vârstă memorabilă. Mai târziu, osemintele sale au fost transportate în anul 357 la Constantinopol, din ordinul împăratului Constanţiu (337–361), şi aşezate în biserica Sfinţilor Apostoli, necropolă a împăraţilor bizantini.

Despre **Sila** sau **Silvan,** care era prooroc, ştim că a jucat un rol important, împreună cu Pavel şi Barnaba, la încetarea disputei despre valabilitatea Legii mozaice, ivite în Biserica din Antiohia (Fapte 15, 27–34). După aceea a însoţit pe Sfântul Apostol Pavel între anii 51–54 în a doua sa călătorie misionară, fiind de mare folos propovăduirii creştine printre neamuri (Fapte 15, 40 – 17, 15).

Unul dintre cei mai iubiţi discipoli şi colaboratori ai Sfântului Apostol Pavel a fost **Timotei,** fiul unei femei iudee credincioase, numită Eunice, şi al unui tată elin. Apostolul neamurilor l-a întâlnit pe Timotei la Listra şi l-a convertit la creştinism în a doua călătorie misionară (Fapte 16, 1; II Tim. l, 5). După convertire, Timotei a însoţit pe Sfântul Apostol Pavel, împreună cu Sila, la Bisericile înfiinţate mai înainte, între 45–48, în provinciile Asiei Mici, apoi, mergând prin Galatia, Frigia şi Misia, unde au înfiinţat noi Biserici, au trecut în Macedonia şi Grecia, unde au înfiinţat alte Biserici. Apostolul neamurilor şi-l asociază de şase ori în epistolele sale.

După prima captivitate a Sfântului Apostol Pavel la Roma (61–63), Timotei a fost orânduit episcop al Bisericii din Efes, fiind primul ei episcop. După o veche tradiţie înregistrată de patriarhul Fotie al Constantinopolului (858–866; 877–886), el a murit ca martir în timpul domniei împăratului Domiţian (81–96) (Fotie, *Bibliotheca,* cod. 254).

Un alt apropiat colaborator al Sfântului Apostol Pavel a fost **Tit,** de origine grecească, căruia Apostolul neamurilor i-a trimis o epistolă. Împreună cu Sfântul Apostol Pavel şi Barnaba, el a jucat un rol important la rezolvarea disputei despre valabilitatea Legii mozaice, ivite în Biserica Antiohiei (Fapte 15, 11–35; Gal. 2, 1–3). De la Sfântul Apostol Pavel ştim că Tit a făcut misiune creştină în Dalmaţia (II Tes. 4, 10). Sfântul Apostol Pavel l-a lăsat pe Tit episcop în Creta, cu misiunea de a aşeza preoţi prin cetăţi (Tit 1, 5).

Un rol însemnat în răspândirea creştinismului printre neamuri l-au avut soţii Acvila şi Priscilla, pe care Sfântul Apostol Pavel i-a găsit la Corint în 56–58, în timpul celei de a doua călătorii misionare (Fapte 18, 2; Rom. 16, 3; I Cor. 16, 19). Ei au venit la Corint de la Roma în anul 49, în vremea poruncii împăratului Claudiu (41–54), care a

hotărât ca iudeii să părăsească Roma, fiindcă se certau între ei din pricina numelui lui Hristos (Suetoniu, *Vita Claudii* 25, 4).

Dintre femeile mai devotate care au adus însemnate servicii răspândirii creştinismului, Sfântul Apostol Pavel aminteşte îndeosebi pe Febe, diaconiţa Bisericii din Chenhrea, pe care o recomandă romanilor ca să fie bine primită, *«cu vrednicia cuvenită sfinţilor (creştinilor), şi să-i fie de ajutor la orice ar avea nevoie... căci ea a ajutat pe mulţi şi pe mine însumi»* (Rom. 16, 1–2).

Activitatea Sfântului Apostol Petru

Sfântul Apostol Petru era cel mai în vârstă dintre Sfinţii Apostoli. Activitatea lui misionară începe din ziua Cincizecimii, când Duhul Sfânt S-a pogorât asupra Sfinţilor Apostoli. În această zi, el a ţinut în faţa iudeilor şi a prozeliţilor adunaţi în număr mare la sărbătoarea Cincizecimii o importantă cuvântare, scoţând în relief scopul misiunii dumnezeieşti a lui Iisus Hristos în lume (Fapte 2, 1–36).

De la sărbătoarea Cincizecimii până la anul 50 activitatea Sfântului Petru s-a desfăşurat la Ierusalim, în Iudeea, Samaria şi Galileea (Fapte 9, 31).

Mergând într-una din zile la templu pentru rugăciune, împreună cu Ioan, Petru a vindecat în mod minunat un olog din naştere la Poarta Frumoasă dinaintea intrării la templu, fapt care a umplut de uimire tot poporul (Fapte 3, 1–10).

Apostolii, fiind arestaţi de iudei, sunt duşi în faţa Sinedriului. Fiind întrebaţi în numele cui predică, Petru a răspuns cu curaj că ei vorbesc în numele lui Iisus Hristos, întrucât *«în nimeni altul nu este mântuirea, căci nu este sub cer un alt nume, dat între oameni, în care trebuie să ne mântuim noi»* (Fapte 4, 12). La sfatul înţeleptului rabin Gamaliel, ei au fost eliberaţi, membrii Sinedriului poruncindu-le să nu mai înveţe în numele lui Iisus.

După uciderea cu pietre a arhidiaconului Ştefan, credincioşii Bisericii din Ierusalim s-au împrăştiat prin ţinuturile Iudeii şi Samariei, predicând pe Hristos. Sporind numărul creştinilor în Samaria, Apostolii au trimis acolo pe Petru şi Ioan să pună mâinile pe cei botezaţi de diaconul Filip şi să primească Duhul Sfânt. Sfântul Petru

a combătut aici pe ereticul Simon Magul, care voia să cumpere Puterea Duhului Sfânt pe bani (Fapte 8, 14–24).

Sfântul Apostol Petru a predicat şi în cetăţile Lida, Iope şi Cezareea Palestinei, capitala politică a ţării. În Lida, a vindecat pe paraliticul Enea, care de opt ani zăcea în pat, iar în Iope pe fecioara Tavita, care se tălmăceşte Căprioara (Fapte 9, 32–37). La Cezareea a botezat, cum ştim, pe sutaşul Corneliu, cu toată casa lui (Fapte, cap. 10).

Până la uciderea Apostolului Iacob cel Mare în anul 44, din porunca regelui Irod Agripa I (41–44), Sfântul Petru a rămas în Ierusalim. Văzând că uciderea lui Iacob cel Mare este pe placul iudeilor, Irod Agripa a arestat şi pe Sfântul Petru la sărbătoarea Azimilor şi l-a dus la închisoare, cu gândul de a-l ucide. Scăpând în mod minunat din închisoare, Sfântul Petru a mers noaptea la casa Mariei, mama lui Ioan Marcu, «unde erau mulţi şi se rugau» (Fapte 12, 12). Nu ştim unde s-a dus apoi, căci «ieşind de aici, s-a dus în alt loc» (Fapte 12, 17). După toată probabilitatea el a rămas în Ierusalim, unde îl întâlnim cu prilejul întrunirii Sinodului apostolic din anul 50, când el ţine o importantă cuvântare. La îndemnul său, Sfinţii Apostoli au hotărât să nu impună respectarea Legii mozaice creştinilor proveniţi dintre neamuri şi le-au scris acestora la Antiohia prin Pavel, Barnaba, Iuda şi Sila să se ferească de jertfele idoleşti, de desfrânare, de animalele sugrumate şi de sânge (Fapte 15, 1–21).

La puţin timp după Sinodul apostolic, Sfântul Apostol Petru a predicat la Antiohia. Pentru a nu supăra pe iudaizanţi, el s-a ferit de a mai mânca la mesele creştinilor proveniţi dintre păgâni, fapt pentru care a fost mustrat înaintea tuturor de Apostolul Pavel (Gal. 2, 11–14).

Având în vedere că Sfântul Apostol Petru a scris Prima sa Epistolă comunităţilor din Pont, Galatia, Capadocia, Asia şi Bitinia, se crede că el a predicat şi în aceste provincii. Ştirea aceasta este confirmată de istoricul bisericesc Eusebiu de Cezareea († 340), după relatările mai vechi cu un secol ale lui Origen († 254), care se exprimă astfel: «Când Sfinţii Apostoli şi ucenici ai Mântuitorului nostru s-au împrăştiat peste tot pământul locuit..., *Petru a predicat evreilor din împrăştiere în Pont, Galatia, Bitinia, Capadocia şi Asia,* pentru ca, la sfârşit, ajungând la Roma, să fie răstignit cu capul în jos, cum el singur a dorit să pătimească» (Eusebiu, *Ist. bis.* III, 1).

Din Epistola I Petru reiese că el a predicat şi în Babilon (I Petru 5, 13).

După aceeaşi tradiţie, consemnată de Origen şi citată de Eusebiu, se crede că Apostolul Petru a predicat şi în Macedonia.

Din Epistola I-a către Corinteni aflăm că credincioşii din Corint se numeau unii ai lui Pavel, alţii ai lui *Apollo,* iar alţii ai lui *Chifa* (Petru) (I Cor. 1, 12–13), ceea ce ne lasă să înţelegem că Sfântul Petru a stat un timp şi la Corint, cum afirmă Sfântul Clement Romanul (88–97) în I-a sa Epistolă către Corinteni, scrisă în anul 95.

Spre sfârşitul vieţii, Sfântul Petru a ajuns şi la Roma. În timpul persecuţiei împăratului Nero (54–68) din anul 64, care a acuzat pe creştini de incendiul Romei, Sfântul Petru a fost închis, dar a scăpat. Către sfârşitul domniei lui Nero, în anul 66, Sfântul Petru este închis pentru a doua oară în închisoarea mamertină, la picioarele Capitoliului. Fiind condamnat de autorităţile romane la moarte prin răstignire pe cruce, el a cerut să fie răstignit «cu capul în jos spre pământ şi cu picioarele în sus», socotind că este nevrednic a fi răstignit ca Domnul nostru Iisus Hristos. El a fost răstignit între două borne din Circul lui Nero în anul 67 şi a fost îngropat la Roma, în Vatican, lângă Calea triumfală, bucurându-se de cinstirea întregii lumi creştine (Fer. Ieronim, *De viris illustribus,* I). În acelaşi an a fost ucis la Roma şi Sfântul Apostol Pavel. Unii istorici susţin că între moartea martirică a celor doi Apostoli este o diferenţă de un an, Sfântul Petru fiind răstignit în anul 66. Sărbătoarea Sfinţilor Apostoli Petru şi Pavel se săvârşeşte în fiecare an la 29 iunie.

Combaterea primatului papal. Între Sfinţii Apostoli, Simon Petru, fiind cel mai în vârstă, a fost socotit *primus inter pares – primul între egali.* Întâietatea de care Sfântul Petru s-a bucurat între Apostoli n-a avut un caracter jurisdicţional, cum pretind ierarhii şi teologii romano-catolici din dorinţa de a justifica *primatul papal.* Puterea spirituală de a învăţa, sfinţi şi conduce Biserica Universală a fost dăruită şi încredinţată de Domnul Iisus Hristos în mod egal tuturor Apostolilor, nu numai lui Petru, iar puterea acestuia nu se suprapunea puterii celorlalţi Apostoli, deoarece Sfântul Duh n-a dăruit lui Petru o putere mai mare decât celorlalţi Apostoli la Cincizecime.

Puterea curăţitoare, înnoitoare şi sfinţitoare a Sfântului Duh a lucrat deopotrivă prin toţi Sfinţii Apostoli, apoi prin episcopi, urmaşii

Apostolilor, nu numai prin Petru, care pentru unele slăbiciuni ale lui a fost mustrat de Domnul Iisus Hristos (Ioan 18, 25–27; 21, 15–17). După învăţătura Domnului nostru Iisus Hristos, jurisdicţia în Biserică nu aparţine numai unui singur Apostol, lui Petru şi urmaşilor acestuia, cum pretind teologii şi ierarhii romano-catolici, ci *Sinodului episcopilor,* care reprezintă întregul Colegiu apostolic.

Tradiţia, relativ târzie (sec. III–IV), după care Sfântul Petru a fost *«episcop»,* întâi la Antiohia, apoi la Roma, pe care se bazează *primatul papal,* are un caracter neautentic, provenind din scrieri apocrife şi este contrară faptelor istorice cunoscute. Trebuie să avem în vedere că demnitatea de Apostol era desigur superioară demnităţii de episcop, căci Apostolii aşezau pe episcopi în cetăţi, cum a orânduit Sfântul Apostol Pavel pe Timotei la Efes şi pe Tit în insula Creta.

Unii dintre istoricii romano-catolici pretind că Sfântul Apostol Petru a venit la Roma în al 2-lea an al împăratului Claudiu (41–54) şi a înfiinţat aici Biserica pe care a păstorit-o 25 de ani. Este însă o afirmaţie care nu corespunde, cum am văzut, adevărului istoric, deoarece în acest timp Sfântul Petru a făcut misiune în provinciile şi oraşele amintite mai înainte.

În nici un caz nu se poate susţine că Petru, cel dintâi, a înfiinţat comunitatea din Roma şi a condus-o ca episcop, deoarece creştinismul a existat la Roma înaintea venirii aici a Sfinţilor Apostoli Petru şi Pavel. Prozeliţii romani care se aflau la Ierusalim la sărbătoarea Cincizecimii, când Sfântul Duh S-a pogorât asupra Apostolilor, au putut să fie cei dintâi care au dus creştinismul la Roma (Fapte 2, 10).

Istoricii bisericeşti romano-catolici din cei mai de seamă recunosc că ceea ce se ştie cu adevarat despre Sfântul Petru este că el a mers spre sfârşitul vieţii la Roma, a desfăşurat aici câtva timp o activitate misionară şi a murit ca martir.

Potrivit Sfintei Scripturi şi Sfintei Tradiţii, Biserica Ortodoxă învaţă că cea mai înaltă autoritate bisericească este adunarea sau *Sinodul episcopilor,* având ca model Colegiul apostolic, care conduce în chip văzut Biserica, iar capul ei nevăzut este Mântuitorul Hristos, care a încredinţat pe Sfinţii Apostoli şi urmaşii lor că El *«va fi cu ei în toate zilele până la sfârşitul veacurilor»* (Matei 28, 20).

Biserica Romano-Catolică, dimpotrivă, interpretând inadecvat câteva pasaje din Sfânta Evanghelie susţine că papa este autoritatea supremă şi capul văzut al Bisericii.

Locul de temelie al primatului papal este textul din Matei 16, 18: *«Tu eşti Petru şi pe această piatră voi zidi Biserica Mea şi porţile iadului nu o vor birui».* Textul, însă, nu se referă la Petru ca persoană, ci la credinţa mărturisită de el în numele tuturor Apostolilor, cărora s-a adresat Iisus, întrebându–i: *«Voi cine credeţi că sunt Eu?»* Iar Petru, în numele tuturor, a răspuns: *«Tu eşti Hristosul, Fiul lui Dumnezeu Celui viu»* (Ioan 16, 13 şi 16).

Sfintele Evanghelii stau mărturie că Mântuitorul nostru Iisus Hristos n-a acordat lui Petru un privilegiu deosebit, sau vreo putere jurisdicţională asupra celorlalţi Apostoli şi n-a avut niciodată intenţia să-l instituie vicar sau locţiitor al Său pe pământ, sau capul văzut al Bisericii, cum pretind unii; din contră, Mântuitorul a spus Sfinţilor Apostoli: *«Cel care între voi va vrea să fie mare să fie slujitorul vostru. Şi care dintre voi va vrea să fie întâiul să vă fie vouă slugă»* (Matei 20, 26–27).

Sfântul Apostol Pavel, în Epistola către Efeseni, spune creştinilor că sunt zidiţi nu pe temelia lui Petru, ci *«pe temelia Apostolilor şi a proorocilor, piatra cea din capul unghiului fiind Însuşi Iisus Hristos»* (Efes. 2, 20).

Faptele Apostolilor, care au consemnat îndeosebi activitatea misionară a lui Iacob cel Bătrân, Petru şi Ioan, nu-l arată niciodată pe Sfântul Petru că a avut un rol de supremaţie peste Apostoli, pe care i-l atribuie Biserica Romano-Catolică. Dimpotrivă, el a fost mustrat la Antiohia de Sfântul Apostol Pavel, când s-a despărţit de creştinii dintre păgâni (Gal. 2. 2), iar Sinodul apostolic de la Ierusalim din anul 50 a fost prezidat de Iacob, fratele Domnului, nu de Petru (Fapte, cap. 15).

Biserica Ortodoxă a respins totdeauna pretenţia că episcopul Romei deţine puterea supremă în toată Biserica creştină, adică «primatul papal».

Cu toate că primatul papal nu are nici un temei, nici în Sfânta Scriptură, nici în Tradiţia Bisericii, el a fost proclamat dogmă în Biserica Romano-Catolică, mai întâi în şedinţa a IV-a a Conciliului I Vatican din 18 iulie 1870 şi reconfirmat apoi în şedinţa de închidere a sesiunii a treia a Conciliului II Vatican, din 21 noiembrie 1964.

Primatul papal a devenit astfel cel mai serios obstacol în calea refacerii unităţii Bisericii creştine.

«Această dogmă inovatoare, scrie fostul mitropolit al Atenei, Hrisostom Papadopoulos, este nu numai de prisos, ci şi vătămătoare, pentru că a produs şi produce un mare rău în Biserică, provocând dezbinarea ei. Neîntemeindu-se pe adevăr şi pe fapte reale, ea a fost respinsă şi va fi respinsă totdeauna de oricine gândeşte drept şi crede în adevăr şi fapte reale» (Mitrop. Hr. Papadopoulos, *Primatul episcopului Romei,* în limba greacă, ed. 2-a, Atena, 1964, p. 330).

Activitatea Sfântului Apostol Pavel. Călătoriile misionare şi Sinodul apostolic

Persoana Sfântului Apostol Pavel este mai bine cunoscută decât a celorlalţi Apostoli. Faptele Apostolilor, scrise de ucenicul său, Luca, şi Epistolele sale ne oferă informaţii bogate despre viaţa şi activitatea sa. Pe scena istoriei Bisericii primare, figura uriaşă a Sfântului Apostol Pavel rămâne dominantă mai mult de două decenii.

Viaţa sa înainte de convertire. Sfântul Apostol Pavel, cunoscut mai întâi sub numele de *Saul* (cel dorit), s-a născut la Tars, capitala provinciei Cilicia din Asia Mică, în primii ani ai erei creştine, din părinţi evrei, cu o stare materială bună. Ei aveau un atelier de ţesut stofe din păr de capră, din care făceau mantale şi corturi pe care le vindeau.

Oraşul Tars avea şcoli vestite, la care Saul a învăţat bine din copilărie limba greacă, pe care a cunoscut-o mai bine decât ceilalţi Apostoli. De la părinţii săi avea dreptul de cetăţean roman. Ambele calitaţi au avut mare importanţă în activitatea lui misionară.

De foarte tânăr, Saul a mers la Ierusalim, unde avea o soră, mama lui Ioan Marcu, vărul lui Barnaba, spre a se instrui în Legea mozaică la şcoala vestitului învăţat rabin Gamaliel.

Saul n-a cunoscut direct pe Hristos. În timpul activităţii publice a Mântuitorului, el trăia la Tars, ca rabin. Auzind vestea marii mişcări produse de predica Apostolilor despre Iisus Hristos, a venit la Ierusalim, unde a devenit persecutor al creştinilor. La uciderea cu pietre a

Sfântului Ştefan, ucigaşii şi-au pus hainele la picioarele lui Saul (Fapte 7, 58). El pustia Biserica din Ierusalim, intrând prin case şi, târând pe bărbaţi şi pe femei, îi ducea la temniţă (Fapte 8, 3; 22, 4). După împrăştierea comunităţii din Ierusalim, Saul voia s-o desfiinţeze pe cea din Damasc.

Convertirea. Luând scrisori de împuternicire de la marele preot către comunitatea iudaică din Damasc şi primind o gardă dată de Sinedriu, Saul porneşte spre Damasc, oraş situat la vreo 200 km nord-est de Ierusalim. Pe drum, în apropiere de Damasc, s-a petrecut faptul extraordinar care a schimbat cu totul viaţa şi misiunea rabinului Saul: convertirea lui la creştinism. Ziua, în amiaza mare, într-o lumină strălucitoare, i s-a arătat Iisus Hristos, zicându–i: «Saule, Saule, de ce Mă prigoneşti? Iar el a zis: Cine eşti, Doamne? Şi Domnul a zis: *Eu sunt Iisus, pe care tu Îl prigoneşti*» (Fapte 9, 4–5).

Minunea de pe drumul Damascului a făcut lumină în sufletul lui, încât, din persecutorul Saul, a devenit Apostolul Pavel. Orbit, uimit şi profund schimbat, Saul e dus de însoţitorii săi la Damasc, unde primeşte botezul de la preotul Anania. El intră astfel în sânul Bisericii ca «vas ales, ca să poarte numele lui Iisus înaintea neamurilor» (Fapte 9, 15), ca «Apostol chemat nu de la oameni, nici prin vreun om, ci prin Iisus Hristos şi prin Dumnezeu-Tatăl» (Gal. 1, 1). El începe să predice în sinagogi că *«Iisus este Fiul lui Dumnezeu»* spre uimirea şi surprinderea iudeilor din Damasc, care, auzind aceasta, s-au sfătuit să-l omoare. Saul este ajutat de creştini să părăsească oraşul, coborându-l noaptea peste zidurile cetăţii într-un coş, iar el se retrage pentru trei ani în Arabia, studiind Sfânta Scriptură şi meditând asupra creştinismului (Fapte 9, 1–26; 22, 3–21).

Prima călătorie misionară a Sfântului Pavel (45–48). După primirea botezului la Damasc şi retragerea sa în Arabia, el s-a dus la Ierusalim, unde a fost introdus în cercul Apostolilor de Barnaba, creştin iudeu, originar din insula Cipru. Fiind ameninţat de iudeii elenişti, Saul s-a retras la Cezareea Palestinei, apoi la Tars, de unde a fost chemat de Barnaba la Antiohia pentru misiune între neamuri (Fapte 9, 27–30; 11, 25–26). Din Antiohia, Saul şi Barnaba merg cu o colectă la Ierusalim, în timpul foametei de sub împăratul Claudiu (41–54) (Fapte 11, 29–30), apoi se întorc la Antiohia, de unde întreprind prima călătorie misionară între anii 45–48, luând cu ei şi pe Ioan Marcu (Fapte, cap. 13 şi 14).

Cei trei misionari au plecat din Seleucia, portul Siriei, către insula Cipru, de unde era Barnaba, pe care au străbătut-o de la răsărit spre apus. În oraşul Pafos, ei convertesc pe proconsulul roman Sergius Paulus, guvernatorul insulei, de la numele căruia Saul s-a numit Pavel, nume pe care-l va purta până la sfârşitul vieţii (Fapte 13, 9). De la Pafos, cei trei misionari călătoresc pe mare spre nord-vest până în provincia Pamfilia; la Perga Pamfiliei, Ioan Marcu s-a întors la Ierusalim, iar Pavel şi Barnaba au continuat călătoria în provinciile Pisidia şi Licaonia, predicând noua credinţă în oraşele Antiohia Pisidiei, Iconiu, Listra şi Derbe. La Listra, mulţimile, socotindu-i zei, au vrut să le aducă jertfe de animale, numind pe Barnaba Zeus, iar pe Pavel, Hermes, fiindcă el era purtătorul cuvântului. Vizitând apoi comunităţile de curând înfiinţate şi hirotonind preoţi pentru fiecare biserică, se întorc la Perga Pamfiliei, iar de aici, prin portul Atalia, ajung pe mare la Antiohia, în anul 48, vestind credincioşilor câte a făcut Dumnezeu cu ei şi cum a deschis păgânilor uşa credinţei (Fapte cap. 13 şi 14).

Sinodul Apostolic de la Ierusalim din anul 50. Întorşi la Antiohia Siriei, Pavel şi Barnaba găsiră Biserica dezbinată din cauza unor iudei-creştini veniţi din Iudeea, care învăţau că păgânii convertiţi la creştinism trebuiau să observe Legea mozaică, primind circumciziunea. Astfel s-a născut la Antiohia *disputa despre valabilitatea Legii mozaice* sau disputa despre respectarea ceremoniilor iudaice în Biserică. În anul 49 sau 50, Pavel şi Barnaba, însoţiţi de Tit, merg ca delegaţi ai Bisericii din Antiohia la Ierusalim să supună chestiunea Apostolilor. La Ierusalim, unii din eresul fariseilor, care trecuseră la credinţă, susţineau că pagânii care se convertesc la creştinism trebuie să primească circumciziunea şi să respecte ceremoniile Legii mozaice.

În anul 50, Sinodul Apostolilor, presbiterilor şi credincioşilor din Ierusalim, în frunte cu Petru şi Iacob, au ascultat cele cerute de comunitatea din Antiohia şi au hotărât, potrivit sfatului Duhului Sfânt, să nu impună creştinilor dintre neamuri «jugul» Legii mozaice, ci ei «să se ferească de cele jertfite idolilor, de desfrâu, de animalele sugrumate şi de sânge» (Fapte 15, 20 şi 29). Ei au trimis apoi Bisericii din Antiohia,

prin Pavel şi Barnaba, însoţiţi de Iuda şi Silvan, o scrisoare, prin care li s-a adus la cunoştinţă hotărârea înţeleaptă luată de Sinodul Apostolilor la Ierusalim, iar credincioşii s-au bucurat pentru mângâiere (Fapte 15, 1–33). Totodată, s-a uşurat mult misiunea creştină printre neamuri, iar creştinismul, eliberat de servitutea Legii mozaice, şi-a întărit caracterul de religie universală.

La puţin timp după anul 50, Sfântul Apostol Petru a părăsit Ierusalimul şi s-a dus la Antiohia, unde, la început, lua masa cu cei dintre neamuri. De teama iudaizanţilor, el n-a mai luat masa cu creştinii dintre păgâni, fapt pentru care a fost mustrat în faţa tuturor de Sfântul Apostol Pavel (Gal. 2, 11–14).

A doua călătorie misionară (51–54). Sfântul Apostol Pavel întreprinde a doua călătorie misionară împreună cu Sila, între anii 51–54, în timp ce Barnaba şi vărul său, Ioan Marcu, merg din nou în Cipru (Fapte 15, 39). Mergând de astădată pe uscat, ei vizitează comunităţile din Siria, Cilicia şi Licaonia, oraşul Listra, unde convertesc pe Timotei, care i-a însoţit apoi în misiune. După ce au vizitat comunităţile înfiinţate în prima călătorie, ei trec prin Galatia, Frigia şi Misia şi ajung în oraşul Troa, unde convertesc pe doctorul Luca. Din Troa, cei trei misionari, luând cu ei şi pe doctorul Luca, trec prin insula Samotrace şi ajung la Neapolis, în Macedonia, şi predică cu succes la Filipi, înfiinţând aici prima comunitate europeană. La Filipi, Pavel şi Sila sunt bătuţi cu bice şi duşi la închisoare, de unde au scăpat în mod minunat. De la Filipi, trec prin oraşele Macedoniei, Amfipolis, Apolonia şi ajung la Tesalonic, unde au convertit un număr mare de prozeliţi greci şi romani şi pe unii dintre iudei. Făcându-se mare tulburare printre iudei contra misionarilor, Pavel cu însoţitorii săi au plecat la Bereea, apoi el singur merge pe mare, ajungând la Atena.

În cetatea culturii elene, filosofii epicurei şi stoici, care-şi petreceau timpul în Agora, să mai audă ceva nou, auzind pe Pavel vorbind în piaţă s-au exprimat că el pare a fi *«vestitor de dumnezei străini, fiindcă binevesteşte pe Iisus şi Învierea»* (Fapte 19, 18). Luându-l apoi cu ei, l-au dus înaintea Areopagului, unde Sfântul Pavel a ţinut o interesantă şi originală cuvântare. Lăudând cucernicia atenienilor faţă de zei, care au ridicat în cetatea lor un altar şi *Dumnezeului celui necunoscut* – pe care ei îl cinstesc fără ca să-l cunoască –, Sfântul

Pavel le spune că Acesta este Dumnezeul pe care–L vesteşte lor, «Care a făcut lumea şi toate cele ce sunt în ea... Domnul cerului şi al pământului, Care nu locuieşte în temple făcute de mâini, nici nu este slujit de mâini omeneşti... *Căci în El trăim, ne mişcăm şi suntem»* (Fapte 17, 23–25 şi 28).

În urma acestei cuvântări, Sfântul Pavel a convertit la creştinism un număr însemnat de greci, între care se aflau Dionisie Areopagitul, după tradiţie primul episcop al Atenei, o femeie cu numele Damaris şi pe alţii (Fapte, cap. 17).

În marea lor majoritate, însă grecii s-au arătat curioşi faţă de cele spuse de Pavel, dar au rămas sceptici şi l-au luat în râs când l-au auzit vorbind, la sfârşit, de învierea morţilor (Fapte 17, 32).

Mai mare succes a avut predica Sfântului Apostol Pavel la Corint, unde a lucrat un an şi jumătate, împreună cu soţii iudeo-creştini Aquila şi Priscilla, pe care i-a întâlnit aici în anul 52. Aceştia s-au refugiat de la Roma la Corint în urma edictului publicat contra iudeilor în anul 49 de împăratul Claudiu (41–54), fiindcă se certau între ei din cauza lui Iisus Hristos. Între timp, au venit la Corint Sila şi Timotei, pe care Sfântul Pavel îi lăsase la Bereea, în Macedonia (Fapte 18, 5). La Corint, a convertit pe Crispus, mai marele sinagogii şi pe mulţi alţii dintre greci. Iudeii, mânioşi din cauza succesului lui Pavel, îl duc în faţa lui Galion, proconsulul Ahaiei, fratele filosofului Seneca, care, dând dovadă de tact, a refuzat să se amestece în disputele religioase ale iudeilor şi le-a poruncit să se întoarcă liniştiţi la casele lor.

Din cauza agitaţiei iudeilor, Sfântul Pavel a plecat din Corint, luând cu sine şi pe soţii Aquila şi Priscilla, pe care i-a lăsat la Efes, unde făcea misiune creştină un învăţat iudeu alexandrin, Apollo. Din Efes, pe mare, Sfântul Pavel s-a dus la Cezareea Palestinei, apoi la Ierusalim, de sărbătoarea Paştelui, de unde s-a întors la Antiohia (Fapte 18, 1–22).

A treia călătorie misionară (54–53). Plecând din Antiohia, centrul misiunii sale, Sfântul Pavel şi însoţitorii săi au întreprins a treia călătorie misionară între anii 54–58. El a vizitat mai întâi comunităţile creştine înfiinţate în Galatia şi Frigia, apoi s-a oprit la Efes, capitala provinciei Asia Proconsulară, pentru doi ani şi jumătate. La Efes, Sfântul Pavel botează vreo 12 ucenici de ai lui Ioan Botezătorul,

punându-şi mâinile peste ei şi chemând puterea Duhului Sfânt (Fapte 19, 3–6). Activitatea rodnică a Sfântului Pavel a provocat o mare mişcare contra creştinilor, la instigaţia argintarului Dimitrie, care-şi vedea meseria periclitată din cauza întinderii creştinismului şi a înlăturării cultului zeilor (Fapte 19, 23–40). După cum reiese din Epistola I-a către Corinteni, Sf. Pavel s-a luptat la Efes cu fiarele în circ (I Cor. 15, 32).

Părăsind Efesul, Sf. Pavel s-a dus în Macedonia în anul 57 şi de acolo în Iliria (Rom. 15, 19), iar apoi la Corint, unde a scris Epistola către Romani. De la Corint, trecând din nou prin Macedonia, a ajuns la Troa şi Assus, apoi, ocolind Efesul, unde a avut neplăceri din cauza răscoalei argintarului Dimitrie, s-a oprit la Milet. Acolo a chemat presbiterii din Efes, de care s-a despărţit cu duioşie pe ţărmul mării, prevăzând că nu-i va mai vedea (Fapte 20, 1–38).

De la Milet a plecat pe mare la Tir, Ptolemaida şi Cezareea Palestinei şi apoi la Ierusalim, în anul 58, ducând cu sine colecta făcută în Grecia şi Macedonia pentru săracii din Ierusalim (Fapte 21, 1–17).

Cunoscând ura iudeilor faţă de Pavel, Iacob cel Mic îl sfătuieşte să îndeplinească un act prevăzut de Legea mozaică şi el suportă preţul pentru curăţirea unor nazirei, care şi-au ras capul. În templu, când era să se împlinească cele şapte zile de curăţire, este recunoscut de iudeii din Asia şi arestat. La intervenţia hiliarhului Claudius Lysias, comandantul gărzii romane, Pavel este scos din mâinile iudeilor şi închis în turnul Antonia. La intervenţia ofiţerului roman i s-a îngăduit să se apere în faţa mulţimii înfuriate şi a Sinedriului. O conspiraţie pusă la cale de peste 40 de iudei fanatici contra vieţii lui este aflată de Ioan Marcu şi comunicată comandantului. Acesta îl trimite noaptea, sub o escortă puternică, la Cezareea Palestinei, unde e ţinut în închisoare doi ani, între 58 şi 60, de procuratorul Felix, cu speranţa de a obţine de la Pavel o sumă de bani. Iudeii din Ierusalim îl urmăresc însă şi acolo. Pavel se apără în faţa noului procurator Porcius Festus, a regelui Irod Agripa II (47–50; † 100) şi a soţiei sale, Berenice, iar în cele din urmă el face apel la judecata împăratului de la Roma, în calitatea sa de cetăţean roman (Fapte 21, 21–40 şi cap. 22–26).

Drumul la Roma s-a făcut pe mare, pe timp de toamnă şi iarnă, în anul 60, Pavel fiind însoţit de Aristarh, macedonean din Tesalonic, sub

paza sutaşului Iuliu, întâmpinând ameninţarea furtunilor şi a valurilor mării. Plecând din Cezareea, au trecut prin Sidon, insula Cipru, Mira Liciei, pe lângă insula Creta, insula Malta, unde au suferit un naufragiu, şi au ajuns la Puteoli, în Italia, în primăvara anului 61, de unde au făcut drumul pe jos până la Roma, acolo fiind întâmpinat de creştini la Forul Apius şi la locul numit Trei Taverne, a căror prezenţă l-a bucurat mult. Prezenţa creştinilor la Roma este o mărturie evidentă că creştinismul pătrunsese în capitala Imperiului înainte ca Apostolii Petru şi Pavel să fi sosit aci.

La Roma, Sfântul Pavel s-a aflat într-o detenţie uşoară fiind închis într-o casă, sub paza unui soldat roman, unde avea libertatea de a primi pe oricine. Astfel, el a putut propovădui şi întări creştinismul timp de doi ani (61–63) în capitala Imperiului roman (Fapte, cap. 27 şi 28).

El a avut mare succes, prin predica sa noua credinţă pătrunzând chiar printre slujitorii palatului imperial, cum scrie el însuşi în Epistola către Filipeni: *«Vă îmbrăţişează pe voi toţi sfinţii* (creştinii), *mai ales cei din casa cezarului»* (Filip. 4, 22). În anul 63 Sfântul Pavel a fost eliberat din prima sa captivitate la Roma.

Faptele Apostolilor se termină cu anul 63. Din Epistolele scrise de Sfântul Pavel de la Roma şi din alte ştiri rezultă că, după eliberarea sa în anul 63, el a întreprins noi călătorii misionare în Răsărit, în insula Creta, unde a pus episcop pe Tit, la Efes, unde a aşezat episcop pe Timotei, în Grecia, la Nicopolis, în Epir, consolidând comunităţile înfiinţate. E posibil ca el să fi ajuns şi în Apus până în Spania, cum dorea (Rom. 15, 24 şi 28), *până la marginile Apusului* – cum afirmă Sfântul Clement Romanul în prima sa Epistolă către Corinteni, scrisă către anul 96.

Împrejurările sfârşitului său sunt necunoscute. Se crede că Apostolul neamurilor s-a dus din nou la Roma, unde a suferit a doua închisoare, din care n-a mai scăpat şi a adormit în Domnul ca martir sub împăratul Nero, în anul 67. După tradiţia creştină, el a răposat în aceeaşi zi cu Sfântul Apostol Petru, 29 iunie, care a rămas până azi ziua sărbătoririi lor. Alţi istorici cred că între moartea martirică a celor doi Apostoli e o diferenţă de un an, Sfântul Petru răposând în anul 66.

Sfântul Apostol Pavel a fost îngropat pe calea Ostia, la Roma, unde secole de-a rândul pelerinii creştini vin să se închine la mor-

mântul său (Fer. Ieronim, *De vir. ill.,* 5). Mai târziu, pe locul mormântului său s-a ridicat basilica Santo Paulo fuori-le-mura = Sfântul Pavel din afară de ziduri.

Meritele Sfântului Apostol Pavel sunt considerabile pentru răspândirea creştinismului. Prin misiunea lui printre neamuri el a răspândit creştinismul mai ales în lumea greco-romană şi l-a întărit la Roma, în centrul Imperiului roman. După Sfântul Evanghelist Ioan, el este cel mai însemnat scriitor şi gânditor dintre Apostoli. Prin activitatea sa misionară printre neamuri, el a eliberat creştinismul de servitutea Legii mozaice şi a asigurat propovăduirea lui universală.

Viaţa şi cultul creştin în epoca apostolică şi post-apostolică

a. **Viaţa creştină** stă în strânsă legătură cu *credinţa* şi *cultul,* care era centrul şi manifestarea ei cea mai frumoasă şi ziditoare. Spre deosebire de formalismul iudaic, care-şi făcea merite din cunoaşterea şi observarea unor prescripţiuni, ca şi faţă de imoralitatea păgână, creştinismul punea preţ pe curăţia sufletească, pe iubire, pe bunătate, pe iertare, pe sinceritate, pe caritate şi milă şi evitarea oricăror plăceri care puteau duce la păcat.

Spiritul de adevărată dragoste frăţească unea întreaga comunitate, *«căci toti cei ce credeau erau laolaltă şi aveau toate de obşte»* (Fapte 2, 44). Credincioşii primei comunităţi creştine au reuşit să realizeze benevol şi parţial *comunitatea bunurilor materiale,* căci cei ce aveau *«bunuri şi averi le vindeau şi le împărţeau tuturor, după cum avea fiecare nevoie»* (Fapte 2, 45; 4, 35). Ei au îndeplinit cu bucurie îndemnul Sfântului Apostol Pavel: «În iubire frăţească, unii pe alţii iubiţi-vă; în cinste, unii altora, daţi-vă întâietate» (Rom. 12, 10).

În creştinism, au căzut deodată barierele dintre clasele sociale, căci creştinii se socoteau între ei egali, sclavii cu stăpânii, nobilii cu oamenii de rând, fiind cu toţii fraţi şi fiii Celui Preaînalt.

Creştinii, prin viaţa lor curată, aspirau la sfinţenie şi se numeau «sfinţi», ca de exemplu *«sfinţii din Ierusalim»* (Rom. 15, 22–26). După Sfântul Apostol Pavel Biserica este *«Trupul lui Hristos»,* iar creştinii, *«mădularele lui»* (I Cor. 12, 27). Sfinţit prin baia Botezului,

prin primirea harului Sfântului Duh, trupul creştinului devine *«templul lui Dumnezeu»,* căci Duhul Sfânt locuieşte în el (I Cor. 3, 16) şi trebuie ferit de păcate. De aceea, Sfântul Apostol Pavel recomandă creştinilor ca «grija de trup să nu o facă spre pofte» (Rom. 13, 14). Căci cine trăieşte în Hristos este «o făptură nouă» (Gal. 6, 15).

Aşteptarea venirii din nou a Domnului Iisus Hristos – *parusia* – întărea mult hotărârea primilor creştini de a duce o viaţă curată şi sfântă spre a fi găsiţi pregătiţi pentru primirea Lui.

«Adunaţi-vă des, recomanda *Învăţătura celor doisprezece Apostoli,* căutând cele de trebuinţă sufletelor voastre, căci nu vă va folosi timpul credinţei voastre dacă nu veţi fi desăvârşiţi în ultimul moment» (cap. 16, 21).

Adunarea frecventă la cult şi învăţătură, rostirea rugăciunilor şi citirea cărţilor sfinte, cunoaşterea creştinilor între ei, supravegherea conducătorilor Bisericii (apostoli, episcopi, preoţi şi diaconi), simţul răspunderii morale, grija permanentă faţă de cei bolnavi, lipsiţi şi săraci asigurau vieţii creştine superioritatea faţă de viaţa lumii păgâne.

Spectacolele păgâne, atât de imorale şi crude, socotite «pompa diaboli», sunt înlăturate în creştinism ca ceva nedemn de trupul şi sufletul omului, care este «chipul lui Dumnezeu» (Fac. 1, 27).

Creştinii nu participau la luptele de gladiatori, la luptele cu fiare, la alergări, la spectacole obscene de teatru şi la diferite alte distracţii legate de păgânism. Astrologia, magia, băile mixte, luxul, podoabele, parfumurile, cochetăria în general, actele cu semnificaţie păgână erau condamnate de creştini. Ei duceau o viaţă curată, simplă, modestă, cumpătată în toate.

Creştinismul cinstea şi recomanda tuturor *munca,* pe care Sfântul Apostol Pavel o recomanda cu exemplul vieţii sale, spunând presbiterilor la Milet: «Voi înşivă ştiţi că mâinile acestea au lucrat pentru trebuinţele mele şi ale celor ce erau cu mine» (Fapte 20, 34). Iar creştinilor din Tesalonic le spune: *«Dacă cineva nu vrea să lucreze, acela nici să nu mănânce»* (II Tes. 3, 10).

În creştinism, s-a ridicat, de asemenea, nivelul vieţii familiale. Femeia, ca mădular al Bisericii şi soră a lui Hristos, este egală cu bărbatul. În familia creştină, bărbatul nu mai socotea femeia şi copiii ca nişte sclavi, de viaţa cărora putea dispune după voie. Între soţi e

viaţă plină de iubire şi înţelegere, pe care-i uneşte şi mai mult iubirea şi grija faţă de copii, care sunt «sfinţi» şi curaţi prin Botez (I Cor. 7, 14). În creştinism, căsătoria este permisă numai cu binecuvântarea de către Biserică, care nu se poate desface după placul oricui. Adulterul, aşa de obişnuit în lumea păgână, este socotit, în creştinism, ca cel mai greu păcat şi condamnat.

Mărturisirea păcatelor, care se făcea la început în public, mărea controlul creştinilor între ei şi-i ferea să comită păcate grele.

Pentru neînţelegerile lor, creştinii erau îndemnaţi stăruitor să se judece între ei şi să nu meargă la judecata păgână (I Cor. 6, 1–7). Autorul Epistolei către Diognet ne descrie modul exemplar de viaţă a creştinilor din prima generaţie. Viaţa creştinilor este o prefaţă a nemuririi cereşti şi a vieţii de dincolo. *«Creştinii trăiesc în trup, dar nu după trup; trăiesc pe pământ, dar vieţuiesc ca în ceruri. Ei nu sunt o societate nouă după trup, ci după spirit, deşi viaţa lor materială este la fel ca a tuturor oamenilor, dar ţinuta lor morală şi duhovnicească este excepţională. Ei sunt pentru lume ceea ce este sufletul pentru trup»* (cap. 6).

Fireşte unele umbre au existat şi în societatea creştină primară. Mustrările pe care le adresează credincioşilor Sfinţii Apostoli, îndeosebi Sfântul Apostol Pavel, arată că unii creştini aveau slăbiciuni şi cădeau în păcate. Biserica excludea din sânul ei pe cei vinovaţi de păcate grele. De la început, s-a impus o disciplină bisericească care a servit la menţinerea nivelului moral al credincioşilor. Prin mărturisirea păcatelor, pocăinţă şi îndreptare, păcătoşii se reabilitau şi puteau să rămână în sânul Bisericii. Spre deosebire de sinagogă, Biserica nu aplica însă pedepse corporale, ci spirituale, cu caracter moral.

b. **Cultul creştin.** *La Ierusalim.* Faptele Apostolilor ne dau o idee despre cultul primilor creştini. Comunitatea creştină, înfiinţată de Sfinţii Apostoli în ziua Cincizecimii, continua să meargă pentru rugăciune la templu, dar şi-a stabilit încă de la început un cult propriu, care consta din *«Învăţătura Apostolilor, comuniune, frângerea pâinii şi rugăciuni»* (Fapte 2, 42). Centrul noului cult este *«frângerea pâinii»* = κλάσις τοῦ ἄρτου, cum se numea la început Sfânta Euharistie, şi se săvârşea în adunările creştinilor ţinute în case particulare – κατ᾽ οἶχον – (Fapte 2, 46), deci nu la templu sau la sinagogă. O asemenea casă este aceea în care se adunau Sfinţii Apostoli cu grupul de credincioşi, în care a avut loc faptul extraordinar al pogorârii Sfântului Duh. Ea poate fi casa Mariei, mama lui Ioan Marcu, unde s-a dus Sfântul Petru noaptea, scăpând din închisoare, unde fusese pus din ordinul lui Irod Agripa I (41–44), casă «unde erau adunaţi mulţi pentru rugăciune» (Fap. 12, 12). Dat fiind că numărul creştinilor crescuse de la 3.000 la 5.000 (Fap. 4, 4), ei se adunau desigur în mai multe case din Ierusalim.

Întrucât *frângerea pâinii* se săvârşea, după porunca Mântuitorului, în amintirea Cinei Lui, ea se mai numea şi *«Cină domnească»* – κυριακὸν δεῖπνον (I Cor. 11, 20).

Frângerea pâinii era însoţită de o masă comună, numită *agapă = masa-dragostei,* care întreţinea printre credincioşi sentimentul dragostei creştine. Adunarea credincioşilor se făcea seara, când ei erau liberi de ocupaţiile lor zilnice şi mai feriţi de ochii iscoditori ai iudeilor şi păgânilor.

În afară de Ierusalim creştinii erau dezlegaţi de respectarea ceremoniior cultului iudaic. Pe când la Ierusalim creştinii puteau merge la templu să se roage, în diasporă ei erau alungaţi din sinagogi şi obligaţi să se organizeze aparte. Cultul începe acum a fi specific creştin şi consta din două părţi. Creştinii se adunau în fiecare seară la un loc, unde se rugau, citeau în partea întâia din Vechiul Testament şi mai în urmă din Noul Testament, cântau Psalmi, rugăciuni şi imnuri cu caracter creştin, după care urma predica. Rugăciunea comună şi frecventă era *Rugăciunea domnească, Tatăl nostru,* pe care *Învăţătura celor doisprezece Apostoli* o recomanda creştinilor s-o rostească de trei ori pe zi. În partea a doua, se săvârşea *frângerea pâinii liturgice,* sau săvârşirea Cinei Domnului – Sfânta Euharistie, iar la sfârşit se adăuga o masă comună numită agapă sau masa dragostei.

Adunarea era prezidată de un Apostol, dacă acesta era prezent, sau în locul lui de un episcop.

În afară de cultul din zilele obişnuite s-a stabilit, încă din epoca apostolică, o zi anumită rezervată cultului, *ziua întâi a săptămânii* – ἐν τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων, care este ziua Domnului, *Dominica* – κυριακὴ ἡμέρα (Apoc. 1, 10). Numele ei, *ziua domnească* = Duminică, îl găsim, în afară de Apocalipsă, în *Învăţătura celor doisprezece*

Apostoli (14, 1), precum şi în ştirea pe care o dă despre creştini proconsulul Bitiniei, Pliniu cel Tânăr, în *Scrisoarea către împăratul Traian,* din 111–112, ceea ce dovedeşte că ea se sărbătorea încă din epoca apostolică. Pliniu cel Tânăr scrie lui Traian că creştinii nu fac nici un rău, ci se adună într-o anumită zi înainte de răsăritul soarelui – *stato die ante lucem* (Duminica), şi «cântă imne lui Hristos ca unui Dumnezeu» – *carmen Christo quasi Deo dicere.*

Cultul creştin era însoţit uneori, în epoca apostolică, de manifestări cu caracter harismatic, despre care face menţiune Sfântul Apostol Pavel în Biserica din Corint. Apostolul neamurilor previne pe corinteni împotriva abuzului sau a degenerărilor posibile (I Cor. 12, 8–31).

După anul 70, după ce Ierusalimul fusese cucerit de romani şi templul iudaic distrus, creştinismul s-a separat definitiv de iudaism.

Botezul. În Biserica creştină se intra după ce neofitul mărturisea credinţa în Iisus Hristos ca Fiu al lui Dumnezeu, îşi mărturisea păcatele şi primea Taina Sfântului Botez, care este *«naşterea din apă şi din Duh»* (Ioan 3, 5), după cuvintele Mântuitorului, pentru a intra în Împărăţia cerurilor. El nu este un simbol, sau un simplu rit, ci o Taină, prin care se iartă păcatele şi se dobândeşte harul dumnezeiesc. Sfântul Apostol Pavel numeşte Botezul *«baia naşterii celei de a doua prin înnoirea Duhului»* (Tit 3, 5).

El se săvârşea prin afundarea de trei ori în apă vie sau curgătoare, în numele Sfintei Treimi. Dacă nu era apă pentru cufundare, se putea face prin vărsare de apă pe capul celui ce se boteza. Înainte de Botez, cel ce avea să-l primească postea o zi sau două, precum şi alţii care asistau. Botezul putea fi săvârşit şi de diaconi.

După săvârşirea Botezului, urma *punerea mâinilor,* unită cu rugăciunea pentru primirea harului Sfântului Duh de către cei botezaţi. La început, ea era săvârşită numai de Apostoli, iar mai târziu de episcopi. Punerea mâinilor era semnul şi pecetea harurilor Sfântului Duh.

Hirotonia slujitorilor Bisericii se făcea prin rugăciuni şi punerea mâinilor de către Sfinţii Apostoli, prin care se comunica harul lui Dumnezeu (Fap. 8, 17; II Tim. 1, 6). După moartea Sfinţilor Apostoli, hirotoniile au fost făcute de episcopii puşi de ei şi de urmaşii acestora, asigurându-se astfel succesiunea apostolică până azi.

Postul în timpul Sfinţilor Apostoli era legat de cult. Se postea, înainte de sfârşitul secolului I, în zilele de *miercuri* şi *vineri,* numite «dies stationum», spre deosebire de zilele de post ale iudeilor, care erau luni şi joi.

Sărbători. În afară de *ziua întâi a săptămânii,* creştinii au avut de la început două mari sărbători: *Paştile,* în care sărbătoreau *Învierea Domnului,* şi *Cincizecimea,* în care sărbătoreau *Pogorârea Sfântului Duh.*

Probabil din secolul al III-lea, se serba în Orient, la 6 ianuarie, *Epifania,* numită şi *Theofania,* în amintirea naşterii Domnului şi a descoperirii Sale dumnezeieşti, când a primit Botezul în apele Iordanului (Mat. 3, 16–17).

Pentru prima dată s-a despărţit în Orient sărbătoarea Naşterii Domnului de cea a Botezului, serbându-se la 25 decembrie, mai întâi în Biserica din Antiohia, în anul 377, apoi în Biserica din Constantinopol, în 379. La 6 ianuarie a rămas numai Botezul Domnului şi arătarea dumnezeirii Lui. Această rânduială se păstrează până azi, atât în Biserica Răsăritului cât şi în Biserica Apusului.

Organizarea Bisericii în primele veacuri: ierarhia, disciplina şi sinoadele

a. **Organizarea Bisericii.** Faptele Apostolilor şi Epistolele Sfântului Apostol Pavel ne arată cum se forma şi organiza o Biserică. Comunitatea creştină înfiinţată de Sfinţii Apostoli s-a numit de la început «Biserică» – Ἐκκλησία (Fapte 2, 47; 5, 11; 8, 3). Sfântul Apostol Pavel o mai numeşte figurat «Israelul lui Dumnezeu» (Gal. 6, 16).

Ea nu are sensul obişnuit de simplă adunare, ci pe acela de asociaţie de frăţie, de societate creştină. Prin înfăţişarea ei exterioară, Biserica creştină are unele asemănări cu alte comunităţi religioase, dar prin spiritul şi esenţa ei este o societate nouă, este un *organism al mântuirii* cu norme şi viaţă proprie.

Termenul de «Ecclesia» a rămas numele Bisericii, cu dublul ei sens de comunitate locală şi de totalul comunităţilor, până azi.

În istoria creştinismului, Sfântul Ignaţiu al Antiohiei († 107) foloseşte pentru prima dată expresia de «Biserică universală» – καθολικὴ Ἐκκλησία, despre care spune că se află acolo unde este Hristos (Ep.

către Smirneni 8, 1). Termenul de Biserică universală este folosit mai apoi de trei ori în textul *Martiriului Sfântului Policarp,* care este numit «episcopul Bisericii universale din Smirna» (în formula de adresare, cap. 8, 1 şi 19, 2).

În perioada apostolică, cele mai importante Biserici erau la Ierusalim, Antiohia, Damasc, Efes, Corint şi Roma. Alte Biserici mai mici au luat fiinţă în provinciile Asiei Mici, Macedonia şi Grecia, datorită mai ales predicii Sfinţilor Apostoli Petru şi Pavel.

La Ierusalim, Biserica era grupată în jurul Apostolilor şi condusă de ei, având forma ei de viaţă nouă. Ea trăia în învăţătura Apostolilor, în comuniune frăţească, în frângerea pâinii şi în rugăciune (Fapte 2, 42). După anul 50, când Apostolii au plecat de la Ierusalim în misiune, conducător al Bisericii din Ierusalim era «Iacob, fratele Domnului», care a murit ca martir în anul 66.

Celelalte comunităţi creştine erau organizate asemănător. Conducerea lor o aveau Apostolii fondatori. Ei nu se stabileau definitiv într-o comunitate, ci le vizitau, le scriau sau le supravegheau prin organele puse de ei, episcopi, presbiteri sau preoţi şi diaconi.

Pe lângă Sfinţii Apostoli mai predicau noua credinţă colaboratorii lor, episcopii, preoţii şi diaconii şi alţi misionari, numiţi şi ei apostoli şi evanghelişti. Uneori se formau cercuri de credincioşi, înainte de a asculta predica vreunui Apostol, prin cei ce aduceau cuvântul Domnului din altă parte.

b. **Ierarhia bisericească** este de origine apostolică. Faptele Apostolilor vorbesc despre episcopi, presbiteri sau preoţi şi diaconi. Ei formau în Biserică ierarhia superioară sau clerul superior.

Episcopii erau numiţi la început şi *presbiteri,* termen prin care se înţelegea atât episcopul, cât şi preotul.

Episcopul era presbiterul cel mai de seamă din fruntea comunităţii. Episcopatul era o funcţie mai mare decât cea preoţească. Sfântul Apostol Pavel aşază ca episcopi pe Tit în Creta şi pe Timotei la Efes, cu misiunea de a aşeza, la rândul lor, preoţi prin cetăţi (Tit 1, 5; I Tim. 3, 1–10 şi 5, 7–9).

Episcopul unei Biserici era conducătorul şi organul unităţii ei, el păstra legăturile frăţeşti cu celelalte Biserici. Fiecare episcop avea competenţă şi jurisdicţie numai în Biserica lui, dar rangul şi vrednicia

lui de episcop erau recunoscute pretutindeni. În acest sens, deşi episcopii erau numeroşi, episcopatul era unic în Biserica (Sf. Ciprian, *De unitate Ecclesiae,* 5).

Presbiterii sau **preoţii** erau hirotoniţi de Apostoli sau de episcopi, iar ca rang erau inferiori episcopilor. De regulă, ei erau mai mulţi într-o comunitate şi formau sfatul episcopului (presbyterium). Ei slujeau fie cu episcopul locului, fie separat la serviciile încredinţate lor de episcop. Ei puteau să predice şi să catehizeze. Importanţa preoţilor a crescut o dată cu înmulţirea comunităţilor la oraşe şi la sate. La Roma se găseau pe la 250 un număr de 46 de preoţi (Eusebiu, *Ist. bis.* VI, 43, 11); în alte comunităţi, erau mai puţini.

În caz de vacanţă episcopală sau în absenţa episcopului, colegiul preoţilor – *presbiterium* – conducea şi administra comunitatea şi păstra legaturile cu celelalte Biserici. **Colegiul preoţesc** din Alexandria, atât timp cât provincia nu avea episcop, **hirotonea** el pe noul ales.

Ca şi episcopilor, preoţilor li se cereau calităţi morale, nume bun, stima şi încrederea credincioşilor. Sfântul Apostol Pavel scria lui Timotei că «preoţii care îşi ţin bine dregătoria să se învrednicească de îndoită cinste, mai ales cei ce se ostenesc cu cuvântul şi învăţătura» (I Tim. 5, 17). Ca vârstă, sinodul din Neocezareea, ţinut între 314–325, prin canonul 11, a stabilit pentru preoţi vârsta de 30 de ani.

Diaconii. Cuvântul *diacon* – διάκονος – înseamnă slujitor şi el a fost între slujitorii Apostolilor, ai episcopilor şi ai preoţilor. El era hirotonit de Apostoli, sau, în absenţa acestora, de episcopi, prin punerea mâinilor şi rugăciune. Faptele Apostolilor amintesc că Apostolii au hirotonit pentru Biserica din Ierusalim şapte diaconi, pentru care «rugându-se, şi-au pus mâinile peste ei» (Fapte 6, 1–6). După exemplul Bisericii din Ierusalim, se presupune că fiecare comunitate a avut diaconi pentru nevoile slujirii. Sfântul Apostol Pavel îndeamnă pe Timotei, pe care l-a pus episcop la Efes, ca «diaconii să fie cucernici, nu vorbind în două feluri, nu dedaţi la vin mult, neagonisitori de câştig, păstrând taina credinţei în cuget curat» (I Tim. 3, 8).

În afară de servirea la mese, diaconii ajutau la săvârşirea cultului – având dreptul de a boteza – şi la predicarea cuvântului.

Au existat în Biserica veche şi femei, numite *diaconiţe,* care ajutau la diferite servicii, îndeosebi la botezul femeilor şi la mese, fără să

primească însă hirotonia. În Epistola către Romani, scrisă de la Corint în anul 58, Sfântul Apostol Pavel aminteşte pe diaconiţa Febe a Bisericii din Chenhrea, care a ajutat pe mulţi şi pe el însuşi (Rom. 16, 1–2).

Spre sfârşitul secolului I, cele trei categorii ale ierarhiei superioare, episcop, preot şi diacon, erau bine diferenţiate ca nume, atribuţii şi cinste.

Sfântul Ignatie († 107), ucenic apostolic şi episcop al Bisericii din Antiohia, menţionează cu claritate existenţa celor trei trepte ierarhice, în *Epistola către Magnezieni* (cap. VI).

În *Epistola către Tralieni* Sfântul Ignatie scrie creştinilor «să nu facă nimic fără *episcop,* să se supună *preoţilor* ca Apostolilor lui Hristos... *Diaconii,* ca slujitori ai lui Iisus Hristos, să placă tuturor în tot chipul» (cap. II). De asemenea, recomandă creştinilor în *Epistola către Smirneni,* spunând: «Urmaţi cu toţii pe *episcop,* după cum urmează Iisus Hristos pe Tatăl, iar pe *preoţi* ca pe Apostoli; pe *diaconi* respectaţi-i ca pe porunca lui Dumnezeu» (cap. VIII).

Sfântul Clement Romanul (91–100), în *Scrisoarea I-a către Corinteni,* scrisă între anii 96–98, aminteşte cele trei trepte ale ierarhiei creştine, *episcopi, preoţi şi diaconi,* pe care-i compară cu arhiereii, preoţii şi leviţii Vechiului Testament (cap. 40–41).

Harismaticii sau pnevmaticii. În afară de ierarhie, au existat în Biserica primară, pentru un timp, unii creştini înzestraţi de Dumnezeu cu daruri şi puteri supranaturale, numite *harisme,* de la numele cărora ei s-au numit *harismatici.* Ei nu erau aleşi de comunitate, nici aşezaţi prin hirotonie.

Locul cel mai însemnat care atestă existenţa harismaticilor este cel din *Epistola I-a către Corinteni* (12, 28), în care Sfântul Apostol Pavel spune că Dumnezeu a pus în Biserică: «întâi pe Apostoli, al doilea pe prooroci, al treilea pe învăţători; apoi pe cei ce au darul de a face minuni; apoi darurile vindecărilor, ajutorările, cârmuirile, felurile limbilor». Harismele au fost un dar supranatural special făcut Bisericii începătoare, pentru creşterea şi consolidarea ei. După epoca apostolică ele s-au stins treptat, iar cu timpul au încetat.

Horepiscopii. Întinderea creştinismului la oraşe şi la sate a făcut necesară în Orient, începând cu secolul al III-lea, crearea unor slujitori speciali pentru comunităţile îndepărtate, numiţi *horepiscopi* sau episcopi de ţară. Unii aveau hirotonia de episcopi, alţii erau doar preoţi. Ei puteau săvârşi cultul divin şi face misiune, dar nu hirotoneau.

Sistemul mitropolitan. Cu timpul, numărul episcopilor dintr-o provincie a crescut, deoarece fiecare cetate mai importantă dorea să aibă episcopul ei, luând fiinţă astfel mai multe episcopii. Cel mai de seamă dintre episcopi, care locuia în capitala sau *metropola* unei provincii, purta numele de **mitropolit,** şi el avea grijă de unitatea bisericească din provincia sa şi asigura legăturile ei cu alte Biserici. Autoritatea morală a unor mitropoliţi îi făcea ascultaţi şi influenţi chiar în afara provinciilor lor.

Până la Sinodul I ecumenic de la Niceea, din 325, sistemul mitropolitan se consolidase. Sinodul a ţinut seama de el şi a recunoscut episcopului Romei autoritatea mitropolitană în Italia, episcopului Alexandriei în Egipt şi episcopului Antiohiei în Siria.

Ierarhia inferioară sau *clerul inferior.* Mărirea comunităţilor şi înmulţirea nevoilor Bisericii au făcut necesară crearea personalului ajutător, numit clerul inferior sau ierarhia inferioară, din care făceau parte mai multe categorii de slujitori ca: *ipodiaconii,* care săvârşeau unele din serviciile diaconilor; *anagnoştii* sau *lectorii* făceau citiri din Sfânta Scriptură la cult; *psalţii* erau cântăreţi; *acoluţii* erau însoţitorii episcopilor; *exorciştii* ajutau la vindecarea celor posedaţi de duhuri necurate; *uşierii* sau *ostiarii* aveau grijă de paza uşilor locaşului divin, ca să nu intre cei neiniţiaţi în doctrina creştină; *groparii* ajutau la îngroparea celor răposaţi.

c. **Disciplina.** Pentru a feri pe clerici şi credincioşi de a se abate de la dreapta credinţă şi a cădea în imoralitate, Biserica a trebuit să menţină o anumită ordine morală sau disciplină bisericească.

În vederea păstrării ei, episcopii adunaţi în sinod au dat anumite reguli, numite *canoane.*

Între măsurile severe luate contra clericilor care alunecau de la dreapta credinţă sau cădeau în imoralitate pedeapsa cea mai aspră era demiterea lor din serviciul Bisericii, numită *caterisire, anatematizare* sau *excomunicare.* Pentru credincioşi, pedeapsa consta din înlăturarea lor din comuniunea Bisericii.

Pentru abateri sau delicte mai mici săvârşite de clerici, pedeapsa consta din suspendarea lor pentru un timp din drepturile preoţiei. Credincioşii excomunicaţi puteau fi primiţi din nou în comuniunea Bisericii şi la împărtăşire dacă se căiau pentru faptele lor, făceau penitenţă şi se îndreptau. Episcopul locului supraveghea el însuşi rânduiala penitenţei.

În urma persecuţiei împăratului Deciu (249–251) şi a împăratului Diocleţian (284–305), mulţi creştini au căzut de la credinţă. Pentru reprimirea lor, Biserica a orânduit trepte de penitenţă, după gravitatea faptelor lor. Au existat *plângătorii* (προσκλαίεντες, flentes), care n-aveau dreptul să intre în biserică să asiste la Sfânta Liturghie, ci şedeau la uşa bisericii, implorând cu lacrimi pe credincioşi pentru iertarea lor; *auditorii* (ἀκροωμενοι, audientes), care stăteau în pridvorul bisericii şi puteau asculta prima parte a Liturghiei, Liturghia catehumenilor, şi predica; *îngenunchetorii* (ὑποπίπτωντες, substrati), care puteau asculta Liturghia catehumenilor în genunchi, după care ieşeau din biserică; *împreună-şezătorii* (σύσταντες, consistentes), care puteau asista la Liturghia întreagă, dar nu primeau Sfânta Euharistie şi nici nu puteau aduce ofrande la biserică. După persecuţia împăratului Deciu au existat preoţi însărcinaţi anume cu supravegherea penitenţei, numiţi *preoţi penitenţiari* (πρεσβύτεροι ἐπὶ μετανοίας).

Martirii şi *confesorii,* adică mărturisitorii credinţei în timpul persecuţiilor, au mijlocit pentru reprimirea penitenţilor în Biserică.

Disciplina arcani sau disciplina secretului. În Biserica veche a existat rânduiala de a se păstra secretul pentru Tainele Bisericii, îndeosebi pentru Taina Sfintei Euharistii şi a Botezului, pe care cei neiniţiaţi în doctrina Bisericii le interpretau sau le înţelegeau greşit. Această rânduială a fost numită de teologul protestant Dalläus († 1070), din secolul al XVII-lea, disciplina arcani sau disciplina secretului. O urmă a ei se recunoaşte în Liturghia Bisericii de Răsărit, în cuvintele rostite de preot sau diacon: «Uşile, uşile», adică închideţi uşile, înainte de rostirea Simbolului credinţei, ca să nu intre în biserică şi să asiste la Sfânta Euharistie cei neiniţiaţi, care nu înţelegeau sensul şi scopul ei.

Sinoadele. Pentru rezolvarea chestiunilor mai importante sau de interes general, Biserica a hotărât ca episcopii provinciei să se adune în *sinod,* care era convocat şi prezidat de mitropolit. De regulă, sinoadele se ţineau în capitala provinciei, în care locuia mitropolitul. La sinoade puteau asista şi preoţii şi diaconii, fără ca aceştia să aibă drept de vot. Episcopii adunaţi în sinod hotărau cu majoritate de voturi, iar hotărârile lor erau obligatorii pentru toată provincia. Înaintea hotărârilor luate, sinoadele întrebuinţau formula Sfinţilor Apostoli de la Sinodul din Ierusalim, din anul 50 (Fapte 15, 28): «Părutu-s-a Sfântului Duh şi nouă», pentru că ele aveau conştiinţa de a fi inspirate de Duhul Sfânt.

Cele mai vechi sinoade despre care se face menţiune, după cel apostolic, datează de la jumătatea secolului al II-lea, ca *sinoade locale,* cum sunt cele de la Palermo în Sicilia, cele din Frigia şi din Tracia, după 150, cele din Cartagina din 251 şi 255, prezidate de Sfântul Ciprian († 258), cele din Antiohia, contra ereticului antitrinitar Pavel de Samosata, între 264–268, cele de la Elvira (300), în Spania, cel de la Arelate (314), în Galia, cel de la Ancira (314) şi Neocezareea (315–324), în Pont.

În unele provincii, Africa, Capadocia ş.a., se întrunea sinodul regulat o dată sau de două ori pe an, de obicei toamna şi primăvara. Primul sinod, la care au participat aproape toţi episcopii lumii creştine din Imperiul roman şi din afara hotarelor lui, a fost *Sinodul I ecumenic* de la Niceea, din 325. El, fiind un sinod general al Bisericii, s-a numit *«ecumenic»,* adică al întregii lumi creştine, de la termenul grec οἰκουμένη = lumea. De la această dată înainte, sinoadele generale ale Bisericii s-au numit *«ecumenice».*

PERSECUȚIILE

Persecuțiile contra creștinilor. Cauzele și desfășurarea lor până la împăratul Comodus

1. Cauzele generale ale persecuțiilor

Propovăduirea creștină a întâmpinat de la început unele piedici și greutăți, atât din partea iudeilor, cât și din partea păgânilor.

Persecuțiile propriu-zise, cele îndurate de creștini din partea autorităților romane și ale mulțimii păgâne au fost mult mai grele, de lungă durată și au pus Biserica în grea cumpănă. Ele au început în anul 64, sub împăratul Nero (54–68), și au durat până la anul 313, când împăratul Constantin cel Mare (306–337) a publicat edictul de toleranță religioasă, de la Milan. Persecuțiile n-au fost continue, dar au durat mai mult de jumătate din timpul arătat.

Cauzele persecuțiilor au fost de mai multe feluri.

a. **Cauze religioase.** Între creștinism și religia greco-romană era o mare deosebire. Creștinismul era o religie nouă, monoteistă, spirituală, morală, în timp ce păgânismul era o religie veche, politeistă, idolatră și decăzută. Păgânii nu aveau o înțelegere pentru o religie spirituală, fără temple, fără zei și jertfe, fără reprezentările zeilor prin statui, în care oamenii de rând credeau că locuiește puterea lor – *numen.* Credința creștină era socotită de păgâni o apostasie de la religia și tradiția strămoșilor – *mos majorum*, disprețul zeilor, ateism și nelegiuire. Orice calamitate abătută asupra Imperiului roman, năvălirea altor popoare, cutremure, furtună, vreme rea, inundații, secetă, foamete,

epidemii, toate erau atribuite creștinilor, fiindcă au părăsit cultul zeilor, iar zeii mânioși trimit aceste nenorociri asupra oamenilor.

b. **Cauze politice.** Strânsa legătură dintre religie, stat și viața publică scotea și mai mult în evidență contrastul dintre creștinism și păgânism. Politeismul era în adevăr amestecat în toate manifestările vieții publice și de stat. Ideea păgânilor că Imperiul roman este ajutat și protejat de zei și că lor li se datorează creșterea și puterea lui și că, pe de altă parte, nenorocirile care se abat asupra lui vin din cauza creștinilor, care, prin atitudinea lor, jignesc și supără pe zei, au făcut ca păgânii să vadă în creștini dușmanii statului.

Cultul împăratului și al zeiței *Roma,* care constituia de fapt o manifestare de lealitate politică față de puterea Romei și a împăratului, de la care creștinii se sustrăgeau, căci ei adorau pe Dumnezeul cel adevărat, Creatorul cerului și al pământului, a constituit una din cauzele principale ale persecuțiilor. Refuzul creștinilor de a adora pe împărat ca zeu era socotit ca act de impietate (*sacrilegium* – ἀσέβεια) și ofensă adusă majestății imperiale – *crimen laesae majestatis.* Refuzând să accepte cultul zeilor, în general, creștinismul era învinuit și pentru crimă de ofensă a religiei și a divinității – *crimen laesae religionis et divinitatis* (Tertullian, *Apologeticum* XXVII, 1).

c. **Cauze moral-sociale.** Prejudecățile și ura păgânilor se manifestau și în aprecierile lor asupra vieții morale a creștinilor. Neînțelegând Taina Sfintei Împărtășanii, în care pâinea și vinul sunt prefăcute, prin Sfântul Duh, în Trupul și Sângele lui Iisus Hristos, creștinii erau acuzați că ucid copiii la cultul lor și se hrănesc cu sângele și carnea acestora. Neînțelegând rostul și sensul agapei creștine, creștinii erau socotiți imorali, fiind acuzați că la ospețele comune se dedau la desfrâu și comit chiar incesturi, ca Oedip, regele Tebei.

Cei de sus, aristocrații, vedeau în creștini elemente vulgare și-i disprețuiau, pentru că ei erau recrutați mai mult din clasele modeste. Creștinismul era socotit o religie de sclavi, de ignoranți, de oameni inferiori. Prin abținerea lor de la anumite meserii și funcțiuni legate de cultul zeilor, prin refuzul unora de a servi în armată, creștinii erau socotiți de păgâni inutili societății, nefolositori în afaceri – *infructuosi negotiis* (Tertullian, *Apologeticum* XLII, 1).

2. Persecuţiile contra creştinilor

Persecuţiile îndurate de creştini din partea păgânilor au fost multe şi grele. Numărul lor este socotit de obicei după împăraţii romani persecutori. Lactanţiu socoteşte şase, Sulpiciu Sever, nouă, Fericitul Augustin şi Paul Orosiu, zece, dar ele au fost mai multe.

De la Traian (98–117) până la Deciu (249–251), creştinii au fost urmăriţi şi persecutaţi pe baza unei dispoziţii oficiale, provizorii şi mărginite, numită rescript, care se aplica într-o cetate sau regiune.

De la Deciu până la sfârşitul domniei lui Diocleţian (285–305), creştinii au fost persecutaţi pe baza unei dispoziţii generale dată de împărat, numită edict, valabilă în tot Imperiul, ceea ce a dus la persecuţia generală a creştinilor. În genere, la creştini nu se căutau şi nu se condamnau anumite crime prevăzute şi pedepsite de legile în vigoare, ci doar calitatea şi *numele lor de creştini* – διὰ τὸ ὄνομα, pentru nume, spune Sf. Iustin Martirul, *Apologia I–a,* 4. Interesa, deci, nu crima sau vina, ci numele însuşi: nomen ipsum, nomen cristianum, *«confessio nominis, non examinatio criminis damnatur»* – «mărturisirea numelui, nu examinarea vinei se condamnă» (Tertulian, *Apologeticum* II, 3, 11; Scorpiace, IX–X).

1. Primul împărat persecutor e socotit *Nero* (54–68). Predecesorul său, *Claudiu* (41–54), a luat o măsură contra iudeilor, în anul 49, alungându-i din Roma pentru că se certau între ei pentru persoana lui Hristos (Suetoniu, *Vita Claudii* 25, 4). Măsura a atins indirect şi pe creştini.

Prima persecuţie sângeroasă a fost în anul 64, sub *Nero* care a învinuit pe nedrept pe creştini de incendierea Romei, din 19 iulie 64, ca să scape de furia mulţimii. Persecuţia a fost de o cruzime înspăimântătoare. Istoricul Tacit spune că a suferit o mulţime imensă de creştini – *ingens multitudo* (*Annales* XV, 44).

După tradiţia creştină, au murit la Roma, ca martiri, Sfinţii Apostoli Petru şi Pavel, după toată probabilitatea în anul 67.

Unii scriitori creştini cred că Nero a dat un decret prin care interzicea creştinismul, concretizat în formula: *«non licet esse vos» – «nu vă e permis să existaţi»*, numit *«Institutum Neronianum»* (Tertullian, *Apologeticum* II, 4).

2. Sub împăratul *Domiţian* (81–96) persecuţia începe iarăşi. Una din cauzele persecuţiei a fost refuzul creştinilor de a plăti «fiscus judaicus», adică impozitul perceput de la iudei, după dărâmarea templului din Ierusalim, în anul 70, creştinii declarând că ei nu sunt evrei.

Au pierit în această persecuţie, în anul 95, persoane nobile, între ele şi unele rude ale împăratului, ca vărul său, *Flavius Clemens* şi soţia acestuia, *Flavia Domitilla,* precum şi fostul consul *Acilius Glabrio.*

După tradiţie, a suferit şi Sfântul Evanghelist Ioan, fiind exilat în anul 96 în insula Patmos, unde a scris Apocalipsa. Ştirea că a fost adus la Roma şi aruncat într-un vas cu ulei fierbinte, din care a scăpat nevătămat, nu e verosimilă.

3. Împăratul *Traian* (98–117) dă contra creştinilor cel dintâi *rescript* care se păstrează. În timpul său, guvernatorul Bitiniei, *Pliniu cel Tânăr,* trimite împăratului, între 111–112, o scrisoare prin care-i cere sfatul cum să procedeze faţă de creştinii din provincia sa, care erau numeroşi.

În scrisoarea sa de răspuns, cu caracter de *rescript,* Traian stabileşte: creştinii să nu fie căutaţi din oficiu; dacă sunt denunţaţi şi dovediţi ca creştini, să fie pedepsiţi; să lase liberi pe apostaţi; să respingă denunţurile anonime, ca pe ceva nedemn pentru secolul lui (*nec nostri saeculi est*).

Rescriptul lui Traian are o importanţă considerabilă, căci el va servi ca normă în urmărirea şi pedepsirea creştinilor până la Deciu (249–251).

În timpul lui Traian au suferit ca martiri: episcopul *Ignaţiu al Antiohiei,* care a fost adus legat în lanţuri la Roma şi aruncat la fiare pe la 107–108, în timpul jocurilor organizate în circul Colossaeum de Traian, în urma victoriei sale asupra dacilor, din anul 105–106; episcopul *Simeon al Ierusalimului* († 107), în vârstă de 120 de ani.

4. În timpul împăratului *Antonin Piosul* (Antoninus Pius, 138–161), a izbucnit o persecuţie la Smirna, în provincia Asia Proconsulară, în care au murit 11 creştini. Cel mai cunoscut dintre ei este bătrânul episcop al Smirnei, *Sfântul Policarp* (23 febr. 155), care a fost ars pe rug şi străpuns cu un pumnal în circul din Smirna, în anul 155.

5. *Marcu Aureliu* (161–180), deşi era un împărat cult, filosof stoic, cu predilecţie pentru justiţie şi învăţământ, ura creştinismul din

raţiuni de stat. Sub el a suferit pentru Hristos, la Roma, tânăra fecioară de neam nobil Cecilia.

Tot la Roma a suferit martiriul în anul 165 apologetul şi filosoful creştin *Sfântul Iustin Martirul,* denunţat de rivalul său păgân, Crescens, şi condamnat la moarte prin decapitare, împreună cu alţi şase creştini.

Foarte grea a fost persecuţia în Galia, în oraşele Lugdunum (Lyon) şi Vienna, pe valea Ronului, unde au suferit martiriul pentru Hristos, în anul 177, 48 de martiri. Dintre aceştia, amintim pe episcopul *Potin* al Lyonului, de 90 de ani; doi fraţi, *Ponticus* şi sora sa *Blandina,* copilandri, diaconul *Sarcctus,* medicul *Alexandru, Vettius Epagathus,* galo-roman de origine nobilă, *Maturos, Attalus, Vivliada,* care au uimit pe păgâni prin răbdarea şi curajul lor. Trupurile lor au fost arse, iar cenuşa a fost aruncată în apele Ronului (Eusebiu, *Ist. bis.* V, 1–2; Pr. Prof. I. Rămureanu, *Actele martirice,* Bucureşti, 1982, p. 53–72).

6. Sub împăratul *Comod* (180–192), fiul lui Marcu Aureliu, au suferit moarte martirică la Cartagina, în Africa, în 17 iulie 180, *«grupul martirilor scilitani»,* 12 la număr, numiţi aşa după cetatea Scilli sau Scillium, din Numidia proconsulară, de unde erau de origine. Actul lor martiric este primul document creştin în limba latină (Pr. Prof. I. Rămureanu, *op. cit.,* p. 80–85). Alţi martiri au căzut în Asia proconsulară, Frigia şi Siria.

Cel mai însemnat martir în timpul lui Comod este un roman cult, de origine nobilă, senator roman, *Apollonius,* care a fost judecat şi condamnat la moarte de prefectul pretoriului, Perennis, fiind decapitat la 21 aprilie 184 (Pr. Prof. I. Rămureanu, *op. cit.,* p. 88–89).

După Comod, Biserica a avut câţiva ani de pace.

3. Persecuţiile de la împăratul Septimiu Sever până la Diocleţian

7. La începutul domniei lui *Septimiu Sever* (193–211) persecuţia a izbucnit cu violenţă în Africa. Pe la 201–202 el a interzis propaganda creştină. În urma acestei măsuri au suferit mulţi creştini. La Alexandria, au suferit martiriul, în 202, *Leonida,* tatăl lui Origen, şi alţi creştini; tânăra *Potamiana,* o altă tânără *Herais* şi soldatul *Basilide.*

În Africa, au suferit martiriul la Cartagina, la 7 martie 203, un grup de şase creştini, în frunte cu o nobilă romană, în vârstă de 22 de ani, *Perpetua,* şi cu *Felicitas,* din serviciul ei. Actul lor martiric este unul din cele mai interesante şi frumoase din literatura creştină (Pr. Prof. I. Rămureanu, *op. cit.,* p. 104–125).

În Galia a suferit martiriul, în 202, Sfântul *Irineu,* episcopul Lugdunului (Lyon).

8. *Maximin Tracul* (235–238) a poruncit încă de la începutul domniei uciderea *«conducătorilor Bisericii, vinovaţi de învăţătura cea după Evanghelie».* Măsura s-a extins şi la preoţi şi diaconi. (Eusebiu, *Ist. bis.,* VI, 28). Au suferit cei doi episcopi rivali de la Roma, *Ponţian* (230–235) şi *Ipolit* († 235); la Alexandria au suferit închisoare preotul *Protoctist* şi diaconul *Ambrozie,* prieteni ai lui Origen.

9. *Deciu* este cel dintâi împărat roman care publică un edict general contra creştinismului, având aplicare în tot Imperiul, cu intenţia de a desfiinţa creştinismul. Toţi creştinii, de orice stare şi vârstă, şi chiar cei bănuiţi că sunt creştini, erau obligaţi să se prezinte înaintea unei comisii de stat şi să facă acte de adeziune la păgânism.

Pe lângă martiri, edictul a provocat numeroase apostasii. Un episcop, Evdemon al Smirnei, a apostasiat cu un număr însemnat de creştini.

Martirii şi mărturisitorii au fost numeroşi. Mai însemnaţi sunt: episcopul *Fabian* al Romei (236–250), *Alexandru al Ierusalimului* (213–251), *Vavila al Antiohiei* (244–250), *Saturnin al Tolosei* (Toulouse), în Galia, preotul *Pioniu,* martirizat la 12 martie 250 la Smirna, şi mulţi alţii. (Pentru Pioniu, vezi Pr. Prof. I. Rămureanu, *op. cit.,* p. 133–154).

La 13 octombrie 250 au suferit martiriul la Smirna: *Carp, Papil, Agatonica* şi *Agatodor* (Pr. Prof. I. Rămureanu, *op. cit.,* p. 162–169). *Origen,* renumitul conducător al şcolii din Alexandria, a suferit chinuri grele, din cauza cărora a şi murit la Tyr, în 254.

Alţi creştini şi episcopi au reuşit să se refugieze, ajutaţi de creştini, ca: *Ciprian* al Cartaginei, *Dionisie* al Alexandriei, *Grigorie Taumaturgul* al Neocezareei.

După încetarea persecuţiei, o grea problemă pentru Biserică au fost apostaţii (*lapsi* = cei căzuţi de la credinţă). Ţinând seama de gravitatea actului de apostasie, au fost patru categorii de căzuţi: *sacrificati,*

adică cei ce au adus sacrificii zeilor; *thurificati,* cei ce au adus sacrificiu numai arderea de tămâie; *libellatici,* cei ce au obţinut pe bani un certificat (libellus) din partea autorităţilor că au sacrificat, fără să fi adus jertfe; *acta facientes,* cei ce au declarat la interogatoriu că nu sunt creştini. Reprimirea lor în Biserică se făcea, după un anumit stadiu de penitenţă, prin recomandarea episcopilor şi a confesorilor, adică a celor ce au mărturisit credinţa în timpul persecuţiei.

10. Împăratul *Valerian* (253–260), prin edictul din august 257, deschide un război neîndurător contra Bisericii. Creştinii erau din nou obligaţi la sacrificii, mai ales *clericii,* adunările interzise sub pedeapsa cu moartea, iar averile confiscate.

Un al doilea edict, publicat în 258, agravează măsurile celui dintâi. Au murit ca martiri: papa *Sixt II* al Romei şi diaconul *Laurenţiu,* episcopul *Ciprian* al Cartaginei († 14 septembrie 258), episcopul *Fructuosus,* cu doi diaconi, la Tarragona, în Spania.

La Utica, în Africa, au fost aruncaţi într-o groapă cu var nestins 153 de creştini, cunoscuţi ca martiri sub denumirea de *«massa candida»* (Pentru Sf. Ciprian, vezi Pr. Prof. I. Rămureanu, *op. cit.,* p. 172–180).

Împăratul Aurelian (270–275) a început spre sfârşitul domniei o persecuţie contra creştinilor, dar aceasta s-a terminat o dată cu asasinarea împăratului, la Caenophrurium (= Castrul nou), în apropierea Bizanţului, de un grup de ofiţeri, unelte oarbe ale unui secretar veros.

11. Sub împăraţii *Diocleţian* (284–305), *Galeriu* (293–305), *Maximian Hercule* (286–305) şi *Constanţiu Chlor* (293–306) Biserica a suferit cea mai grea persecuţie. Aceşti împăraţi, în frunte cu Diocleţian, au dat contra creştinilor patru edicte de persecuţie, trei în 303 şi al patrulea în ianuarie-februarie 304, prin care decretau dărâmarea locaşurilor de cult creştine, interzicerea adunărilor creştine, arderea cărţilor sfinte şi a arhivelor creştine, pedepsirea aspră a clericilor şi creştinilor care nu apostaziau de la credinţa în Hristos.

În 298, Galeriu a procedat la o «înlăturare» a soldaţilor creştini din armată. La Durostorum (Silistra) au pierit de moarte martirică, în acest timp, veteranul *Iuliu* şi soldaţii *Hesychius, Nicandru, Marcian, Pasicrate* şi *Valentinian.*

Între 303 şi 305 au fost numeroşi martiri, mai ales în Răsărit, Italia, Africa, provinciile sud-dunărene, Scythia Minor ş.a. Astfel,

Antim, episcopul Nicomidiei, a fost decapitat în 303. La Eliopol, în Egipt, a suferit Sfânta *Varvara.* În Cilicia, au suferit *Cosma* şi *Damian,* doi medici care practicau medicina din caritate creştină. La Antiohia Pisidiei, a suferit *Margareta.* În Capadocia au suferit Sfântul *Gheorghe* şi Sfânta *Dorothea.* La Tesalonic au suferit în martie şi aprilie 304 Sfintele *Agapi, Irina* şi *Hiona.* La 12 august 304, a suferit în oraşul Catania din Sicilia diaconul *Euplus.* La 6 aprilie 304, a suferit martiriul Sfântul *Irineu,* episcop de Sirmium (Mitroviţa), iar la 9 aprilie 304, diaconul său, Sfântul *Dimitrie.* La 20 august 304, fecioara *Basila;* la 25 octombrie 304, Sfânta *Anastasia;* la 26 martie 304, au suferit martiriul la Singidunum (Belgrad) preotul *Montanus* şi soţia sa, *Maxima;* la 2 noiembrie 304, a suferit episcopul *Victorin* de Poetovio (Pettau, în Austria); la 23 februarie 305, a pătimit grădinarul *Sinerotas;* în 305–306, au suferit martiriul la Fruska Gora, lângă Sirmium, Sfinţii *«Quattuor coronati»* – «Cei patru încoronaţi».

Numeroşi au fost martirii în Scythia Minor sau Dacia Pontică (Dobrogea). Astfel, la Halmiris (Salmorus, probabil Cetatea Zaporojenilor, jud. Tulcea), au suferit martiriul pentru Hristos pe la 290 Sfinţii *Epictet* şi *Astion,* sărbătoriţi în fiecare an la 8 iulie, în *Viaţa* cărora se face menţiune despre primul episcop de Tomis (Constanţa), *Evangelicus* (290 – începp. sec. IV). La Axiopolis (Cernavodă) au suferit *Chiril, Chindeas* şi *Tasius* (Dasius) († 20 nioembrie 304). Moaştele lui Dasius au fost duse la Durostorum (Silistra) şi, de aici, la Ancona, în Italia, la începutul secolului al VI-lea.

La *Noviodunum* (Isaccea) au suferit martiriul sub Diocleţian, între 303 şi 305, sau sub Liciniu (308–323), între 320–323, Sfinţii *Zotic, Attalus, Camasis* şi *Filip,* ale căror moaşte au fost descoperite în cripta de la Niculiţel în vara anului 1971, şi se află astăzi în biserica mânăstirii Cocoş (jud. Tulcea).

La Alexandria, a suferit în 307, Sfânta *Ecaterina,* în urma edictului dat în 305 de Maximin Daia (305–313).

Numeroşi martiri au suferit în Orient, în timpul împăratului Liciniu. Astfel, la 9 martie 320, au suferit cei *40 de mucenici,* lăsaţi să îngheţe în lacul Sevastia din Armenia.

La 3 ianuarie, între 320–323, au suferit la Tomis (Constanţa) fraţii *Argeu* şi *Narcis.* Tot la Tomis, au suferit la 13 septembrie 320–323 *Macrobiu* şi *Gordian* (Pr. Prof. I. Rămureanu, *op. cit.,* p. 185–295).

4. Urmările persecuţiilor

Persecuţiile au avut serioase urmări pentru Biserică. În perioada primelor secole, până la edictul de la Milan din 313, dat de Constantin cel Mare (306–337), iar în Răsărit şi după aceea, Biserica a dat cel mai mare număr de martiri, cinstiţi până azi ca sfinţi.

Contrar aşteptărilor măsurilor luate de împăraţii romani contra creştinilor şi a urii lumii păgâne, cu cât creştinii erau mai persecutaţi, cu atât numărul lor creştea. Curajul martirilor în faţa morţii a făcut pe mulţi păgâni să treacă la creştinism. *«Semen est sanguis christianorum» – «sângele creştinilor este o sămânţă»,* scria Tertullian (*Apologeticum* 50, 13).

Într-adevăr, martirii creştini au suferit cu curaj neînfricat, care a uimit lumea greco-romană, toate torturile şi pedepsele inventate de fanatismul şi brutalitatea lumii păgâne, care ura pe creştini, dispreţuia credinţa lor într-un Dumnezeu spiritual şi invizibil, lua în derâdere credinţa şi speranţa lor în învierea morţilor şi viaţa viitoare şi nu avea nici o preţuire pentru viaţa lor curată şi sfântă.

Istorisirea pătimirii martirilor are nu numai o valoare istorică, ci şi una *doctrinară* şi *morală.*

Prin mărturisirile lor în faţa judecătorilor păgâni, martirii ne arată credinţa lor nezdruncinată în puterea lui Dumnezeu şi a Fiului Său Iisus Hristos, Care S-a întrupat şi S-a răstignit pentru mântuirea oamenilor. Harul Duhului Sfânt vine permanent în ajutorul oamenilor pentru mântuirea lor.

Din punct de vedere moral, exemplul martirilor este de mare preţ, căci ei ne arată modul de a ne conduce în viaţă după poruncile Domnului Iisus Ilristos păstrate în Evanghelia Sa.

Din timpul persecuţiilor a luat naştere *cultul Sfinţilor* şi al *moaştelor.* Sfântul este un intercesor, un mijlocitor bine plăcut lui Dumnezeu, care, învestit cu nimbul sfinţeniei, se roagă lui Dumnezeu pentru creştini şi toţi oamenii.

Prima informaţie în acest sens ne-o oferă *Martiriul Sfântului Policarp* († 23 februarie 155), în care se spune: «Ne închinăm lui Hristos pentru că El este Fiul lui Dumnezeu, iar pe martiri îi cinstim după vrednicie ca pe ucenicii şi imitatorii Domnului...» (cap. 17). În cinstea martirilor s-au ridicat primele locaşuri de cult numite *«martiria»,* iar numele lor a început să se dea până azi ca nume de botez.

Prima ştire despre *cultul moaştelor* ne-o dă tot Martiriul Sfântului Policarp, cap. 18, în care se spune: «Noi am dobândit mai în urmă osemintele lui, mai cinstite decât pietrele preţioase şi mai scumpe decât aurul, şi le-am aşezat la un loc cuvios. Dea Domnul să ne adunăm şi noi, după putinţă, cu bucurie şi veselie, ca să sărbătorim ziua martiriului lui, ca *zi a naşterii – dies natalis.* Numele martirilor au trecut în calendarele creştine şi sunt pomenite până azi. (Pr. Prof. Ioan Rămureanu, *Actele martirice,* Bucureşti, 1982).

Raporturile învăţăturii creştine cu filosofia păgână

Creştinismul a fost combătut, începând cu secolul al II-lea, nu numai cu armele materiale, sub forma persecuţiilor sângeroase, ci şi cu armele spiritului, pe cale filosofică. Văzând răspândirea rapidă a creştinismului, spiritele de elită ale lumii greco-romane s-au servit de filosofia epicureică, stoică, neopitagoreică şi neoplatonică pentru a purifica şi idealiza păgânismul, pentru a-l spiritualiza şi consolida.

Primii filosofi din secolul al II-lea care au combătut creştinismul sunt *Cornelius Fronton,* profesorul lui Marcu Aureliu (161–180), *Arrianus* şi *Crescens,* care a denunţat autorităţilor romane pe Sfântul Iustin Martirul († 1 iunie 165) că este creştin.

Satiricul *Lucian de Samosata* (c. 120–180), un epicureu de mare talent, numit Voltaire al antichităţii, în scrierile sale, *Alexandru din Avonotichos* şi *Despre moartea lui Peregrinus Proteus,* apărută în 167, a combătut toate religiile şi filosofiile. El a ironizat şi ridiculizat credinţa creştinilor în nemurirea sufletului, în răsplata viitoare, dorinţa lor de martiriu, dispreţul lor faţă de moarte, iubirea şi bunătatea lor frăţească, pe care o exploatează primul înşelător venit (Peregrinus Proteus).

Cel mai însemnat adversar al creştinismului, înainte de neoplatonici, a fost *Cels,* filosof stoic. Pe la 178 el a scris o lucrare critică

contra creştinismului, intitulată Λόγος ἀληθὴς = *Cuvânt adevărat,* în patru cărţi, care s-a pierdut, dar e cunoscută în cea mai mare parte din combaterea ei temeinică făcută după 70 de ani, la 248, de către scriitorul alexandrin Origen, în lucrarea Κατὰ Κέλσου = *Contra lui Cels,* în 8 cărţi. Cels cuprinde în critica sa toată religia creştină, pe care caută s-o discrediteze şi s-o compromită. El socoteşte creştinismul un amestec de extravaganţe iudaice, de erori recente şi idei împrumutate din filosofie şi-l denunţă ca periculos societăţii, culturii şi statului. Pe Iisus Hristos Îl crede un mag iudeu, născut dintr-un adulter, iar pe Apostoli nişte amăgiţi şi amăgitori. Cels a combătut dogma întrupării şi învierii Mântuitorului şi minunile Sale cu argumente îndrăzneţe la prima vedere dar uşor de respins cu puţină reflecţie. Argumentele acestea au fost apoi repetate şi de alţi adversari ai creştinismului.

Un neopitagoreu, *Filostrat,* a scris la începutul secolului al III-lea o biografie a lui *Apollonius de Tyana,* pe care-l reprezintă ca pe un reformator, un semi-zeu, un făcător de minuni mai mare decât Iisus Hristos.

Neoplatonismul a fost un sistem filosofic religios care a dat numeroşi duşmani contra creştinismului.

Premergător al neoplatonismului poate fi socotit *Plutarh* († 120–125 d.Hr.), iar întemeietor *Ammonius Saccas* († 240), profesor la Alexandria, pe care l-a audiat şi Origen († 254).

Sistemul filosofic neoplatonic a fost consolidat de *Plotin* (c. 205–270), elevul lui Ammonius Saccas, un egiptean, care s-a dus în Italia. El a scris *Enneadele,* şase serii de cărţi, de câte nouă lucrări fiecare serie, deci 54 de cărţi, în care ia atitudine contra scepticismului, materialismului şi gnosticismului.

Elevul lui Plotin, *Porfiriu din Tir* († 304, la Roma), a combătut creştinismul cu ură şi patimă într-o scriere intitulată Κατὰ χριστιανῶν = *Contra creştinilor,* în 15 cărţi, compusă între anii 290–300. El atacă sistematic creştinismul, îndeosebi Sfânta Scriptură şi învăţăturile creştine, căutând contraziceri între Vechiul şi Noul Testament, precum şi între Apostolii Petru şi Pavel, contraziceri folosite în secolele XVIII şi XIX de critica protestantă raţionalistă.

Tot atât de violent a atacat creştinismul împăratul Iulian Apostatul, dar şi filosoful neoplatonic Hierocles, guvernatorul Bitiniei, apoi al Egiptului, în lucrarea Λόγοι φιλαλήθεις πρὸς χριστιανοῦς = *Cuvinte iubitoare de adevăr către creştini,* scrisă pe la 303, înainte de izbucnirea grelei persecuţii a lui Diocleţian (284–305), dintre anii 303–305. În aceasta el a adunat toate calomniile spuse mai înainte contra creştinismului de Cels, Filostrat şi Porfiriu şi înjoseşte persoana lui Hristos, punându-L mai prejos de Apollonius de Tyana.

Jamblic (Jamblichus, † 333), elevul lui Porfiriu, a combătut, de asemenea, creştinismul.

Tot atât de violent a atacat creştinismul, cu insulte şi neadevăruri, (361–363), în lucrarea sa *Contra Galileenilor,* în 3 cărţi, cum numea el în derâdere pe creştini. (Vezi pe larg studiul: Diac. I. Pulpea (= Pr. Prof. I. Rămureanu), *Lupta împăratului Iulian împotriva creştinismului,* Bucureşti, 1942).

Au mai combătut creştinismul în secolul al IV-lea retorii şi sofiştii *Libaniu,* la Antiohia, *Himeriu* şi *Themistius.*

Formarea canonului Noului Testament. Sf. Tradiţie

a. **Cărţile canonice.** Toate cele 27 de cărţi ale Noului Testament sunt considerate de Biserica Ortodoxă a Răsăritului şi de Biserica Apuseană că sunt *canonice,* adică normative pentru clerici şi credincioşi în năzuinţa lor după mântuire. Până la finele secolului I, o dată cu apariţia *Apocalipsei,* ultima carte a Noului Testament, în centrele mari ale Bisericii sunt colectate cele mai multe cărţi canonice.

De o deosebită importanţă pentru cunoaşterea cărţilor canonice ale Noului Testament în secolul al II-lea este *Fragmentul Muratori,* numit aşa după învăţatul Muratori, care l-a descoperit în biblioteca ambroziană din Mediolan (Milan) şi dat publicităţii în 1740. Din Fragmentul Muratori se constată că creştinii din Roma socoteau canonice: cele 4 Evanghelii, Faptele Apostolilor, 13 Epistole ale Sfântului Apostol Pavel. Nu aminteşte de Epistola către Evrei. Despre Apocalipsă, Epistolele lui Ioan şi Petru spune că sunt primite, dar unii nu vor să fie citite în Biserică.

Apologeţii secolului al II-lea cunosc şi folosesc toate scrierile Noului Testament, socotindu-le canonice, cu excepţia Epistolei către Filimon şi Epistola a III-a a Sfântului Enylulist Ioan, mai puţin folosite.

În secolul al III-lea, mărturiile Sfinţilor Părinţi dovedesc că în Biserică erau socotite canonice: 4 Evanghelii, Faptele Apostolilor, 14 Epistole pauline şi 4 Epistole sobornicești, I Petru, I Ioan, Iacob şi Iuda. Mai puţin citate erau Apocalipsa şi Epistola a II-a Petru, a II-a şi a III-a Ioan, dar nimeni nu le socotea apocrife.

În secolul al IV-lea, istoricul bisericesc Eusebiu de Cezareea († 340) împarte cărţile Noului Testament în două grupe: *Omologumena,* cărţi recunoscute de toţi, şi *Antilegomena,* cărţi asupra cărora au fost unele îndoieli sau au fost mai puţin folosite.

În prima grupă încadrează: 4 Evanghelii, 14 Epistole pauline, I Ioan şi I Petru şi «cui îi place şi Apocalipsa».

În grupa a doua socoteşte: Epistola II Petru, II şi III Ioan, Iacob şi Iuda.

Pentru rezolvarea definitivă a problemei canonului cărţilor Noului Testament, sinodul local de la Laodiceea din anul 360 a stabilit, prin canonul 59, că la serviciul divin se pot folosi numai cărţile canonice. În canonul 60 se stabileşte lista acestor cărţi, 27 la număr, care este identică cu cea de azi.

Sfântul Atanasie cel Mare († 373), în Epistola festivă 39 din anul 367, dă o listă a cărţilor Noului Testament, care corespunde întru totul cu numărul cărţilor canonice de azi ale Noului Testament.

b. **Sfânta Tradiţie.** Adevărul divin revelat transmis de Domnul nostru Iisus Hristos şi de Sfinţii Apostoli pe cale orală formează *Sfânta Tradiţie.* Ea este socotită *«memoria vie a Bisericii»* sau, după unii teologi, *«viaţa Duhului în Biserică»,* şi are valoare egală cu Sfânta Scriptură. Necesitatea Tradiţiei dumnezeieşti rezultă din faptul că întreaga învăţătură revelată a fost dată mai întâi pe cale orală, apoi a fost fixată, în parte numai, în scrierile Vechiului şi Noului Testament.

Mântuitorul n-a scris nimic şi nu tot ceea ce a vorbit şi a făcut El în timpul activităţii Sale pământeşti s-a consemnat în Evanghelii (Ioan 20, 30; 21, 25). De asemenea, Sfinţii Apostoli n-au scris decât în anumite împrejurări şi au lăsat alte chestiuni importante să fie discutate «faţă către faţă», prin viu grai (I Cor. 2, 34; II Ioan 1, 12; III Ioan 1, 13–14).

Sfânta Tradiţie are două aspecte: unul *statornic* sau *permanent,* acela în care Biserica recunoaşte fondul apostolic al Sfintei Tradiţii, care se întemeiază pe învăţăturile Domnului Iisus Hristos şi ale Sfinţilor Apostoli, propovăduite prin viu grai, dar neconsemnate în scrierile Noului Testament, şi altul *dinamic,* în care Biserica a prelucrat după nevoile ei aspectul statornic, care se întinde până în timpul nostru şi corespunde unor nevoi practice ale Bisericii. Aspectul dinamic al Tradiţiei va continua până la sfârşitul veacurilor.

Primirea Tradiţiei apostolice de către Biserică s-a încheiat o dată cu moartea ultimului Apostol, dar prelucrarea şi precizarea ei s-a făcut în epoca patristică, în perioada celor opt secole care se termină cu Sinodul al VII-lea ecumenic de la Niceea din 787. Tradiţia dumnezeiască şi apostolică se găseşte consemnată *în hotărârile Sinoadelor ecumenice, în canoanele Bisericii, în Simboalele de credinţă, în cărţile de cult şi în scrierile Părinţilor Bisericii.* Potrivit cu aceasta, Sfânta Tradiţie cuprinde nu numai învăţăturile dogmatice dar şi rânduielile ei referitoare la cult, cum sunt unele practici la săvârşirea Sfintelor Taine şi diferite dispoziţii de conducere.

Tradiţia autentică a Bisericii este ceea ce au mărturisit şi mărturisesc totdeauna şi pretutindeni totalitatea clericilor şi credincioşilor care fac parte din Biserica universală, cum spune Vincenţiu de Lerin († c. 450), *quod semper, quod ubique, quod ab omnibus creditum est = ceea ce s-a crezut totdeauna, pretutindeni şi de către toţi.* Cei care au întrerupt succesiunea harică şi continuitatea canonică cu Biserica apostolică şi universală, prin schimbarea şi falsificarea Sfintei Tradiţii, nu sunt consideraţi ca mărturisitori ai Tradiţiei autentice.

c. **Simbolurile de credinţă** sunt mici rezumate ale adevăratei credinţe creştine. În Biserica primară, Bisericile mai însemnate, ca Biserica Romei, a Ierusalimului, a Cezareei Palestinei ş.a. aveau fiecare câte un Simbol de credinţă pe care catehumenii îl rosteau la primirea Tainei Botezului, spre a deveni membri ai Bisericii.

Principalele Simboluri de credinţă folosite de cele trei confesiuni creştine sunt: *Simbolul zis «apostolic», Simbolul Niceo-Constantinopolitan* şi *Simbolul «Quicumque»,* numit aşa după cuvântul cu care începe, cunoscut şi sub numele de *Simbolul «atanasian».*

1) *Simbolul «apostolic».* Este cea mai veche şi cea mai scurtă mărturisire a dogmelor creştine şi se prezintă în două forme, prescurtată şi dezvoltată. Forma prescurtată, în limba greacă, se găseşte pentru prima oară la episcopul Marcel al Ancirei în epistola trimisă în 337, sau 338, papei Iuliu I al Romei (337–352), iar forma dezvoltată, în limba latină, se găseşte la Sfântul Ambrozie († 397) şi Rufin († 410). El are la bază *Simbolul roman* din secolul al III-lea, considerat de origine apostolică. În secolul al IV-lea, *Simbolul «apostolic»* a fost împărţit în 12 articole de credinţă, după numărul celor 12 apostoli.

Unii scriitori latini, ca Sfântul Ambrozie şi papa Leon cel Mare (440–461), afirmă că fiecare articol a fost compus de către un Apostol, spre a le servi ca îndreptar înainte de plecarea lor în misiune. Părerea aceasta, însă, nu este verosimilă. În secolul al XV-lea, canonicul romano-catolic Laurenţiu Valla († 1457) a negat autenticitatea Simbolului zis «apostolic».

Simbolul e alcătuit în cea mai mare parte din învăţături referitoare la Sfânta Treime, la hristologie, la Biserică, învierea morţilor şi viaţa viitoare. El cuprinde, între altele, învăţătura *despre coborârea la iad* a lui Hristos şi aceea despre *«comuniunea Sfinţilor».*

Din cauza nesiguranţei originii sale, Biserica Ortodoxă nu l-a considerat niciodată «apostolic».

În conciliul de la Ferrara–Florenţa (1438–1439), Marcu Eugenicul († 23 ian. 1444), mitropolitul Efesului, a declarat: *«Noi nici nu avem, nici nu am văzut un Simbol al Apostolilor»* (Hr. Andruţos, *Simbolica,* trad. de Prof. Iustin Moisescu, Craiova, 1955, p. 25). Totuşi, unii teologi ortodocşi îi acordă un loc de cinste printre monumentele doctrinare ale Bisericii primare.

2) *Simbolul niceo-constantinopolitan* şi-a primit numele de la primele două Sinoade ecumenice, Sinodul I ecumenic de la Niceea, din 325 şi Sinodul II ecumenic de la Constantinopol din 381. Mai întâi, cei 318 părinţi de la Niceea au compus în 325, pe baza Simbolului de botez al Bisericii din Ierusalim, *Simbolul niceean,* având 7 articole de credinţă. Acest simbol a fost revizuit şi completat apoi cu alte cinci articole de credinţă, 8–12, de cei 150 de Părinţi la Sinodul al II-lea ecumenic de la Constantinopol, din 381, primind astfel numele de *Simbol niceo-constantinopolitan.* Prima parte a Simbolului, articolele

1–7 exprimau credinţa ortodoxă despre persoanele şi lucrările Tatălui şi Fiului, iar partea a doua, articolele 8–12, adăugate la Sinodul II ecumenic, exprimă credinţa despre Sfântul Duh, despre Biserică, despre Taina Botezului, învierea morţilor şi viaţa viitoare. Este de remarcat faptul că Simbolul niceo-constantinopolitan nu cuprinde adaosul *«Filioque»,* adică purcederea Sfântului Duh de la Tatăl şi de la Fiul, introdus unilateral de romano-catolici în acest Simbol.

Printr-un decret al împăratului bizantin Iustin al II-lea (565–578), Simbolul niceo-constantinopolitan a înlocuit, începând din 567, la primirea Tainei Botezului, la Sfânta Liturghie şi la alte ceremonii ale cultului, toate simbolurile locale, devenind Simbolul de credinţă al Bisericii Universale, una şi nedespărţită. (Vezi pe larg la Pr. Prof. I. Rămureanu, *Sinodul I ecumenic de la Niceea din 325,* în «Studii teologice», XXIX (1977), nr. 12, p. 15–60; Idem, *Sinodul al II-lea ecumenic de la Constantinopol* (381), în «Ortodoxia» XXXIII (1981), nr. 3; p. 285–336).

3) *Simbolul numit «Quicumque»* sau *«Atanasian»,* având 40 de articole de credinţă, apare în secolul al V-lea. Nimeni nu crede în originea lui atanasiană. El este alcătuit pe baza teologiei Fer. Augustin († 430) despre Sfânta Treime şi hristologie.

Prima parte, art. 1–26, se ocupă cu Sfânta Treime, iar partea a doua, art. 27–40, cu problema hristologică.

Biserica Ortodoxă n-a cunoscut Simbolul «Quicumque» sau «Atanasian» decât după anul 1000 şi l-a respins, întrucât el conţine adaosul «Filioque», art. 22, împrumutat din teologia Fer. Augustin († 430) despre Sfinta Treime.

El e folosit de Biserica Anglicană în 13 sărbători principale în locul Simbolului zis «apostolic».

Apologeţii creştini

Faţă de persecuţiile împăraţilor romani şi de atacurile filosofilor şi păgânilor, reprezentanţii Bisericii n-au rămas inactivi. Ei au trebuit să răspundă prin scris spre a se apăra de persecuţiile, acuzaţiile şi calomniile îndreptate contra lor de lumea păgână şi spre a restabili adevărul cu privire la noua credinţă creştină.

S-a dat numele de *apologeţi* scriitorilor creştini greci şi latini din secolul al II-lea, care au apărat creştinismul şi Biserica de ura, fanatismul, învinuirile şi calomniile nedrepte ale păgânilor şi de persecuţiile crude şi sângeroase, dezlănţuite de Imperiul roman contra creştinilor. Apologeţii greci sunt următorii: *Quadratus* sau *Codratos* care a înmânat împăratului Adrian (117–138), între 124–126, cu ocazia şederii sale la Atena, o apologie în favoarea creştinilor; Aristide, filosof din Atena, a înmânat, către anul 139, împăratului Antonin Pius (138–161) o *«apologie pentru creştini»* în 17 capitole, prin care-i apără de calomniile păgânilor. *Ariston de Pella,* în Decapolis din Palestina, este autorul dialogului *Disputa lui Iason şi a lui Papiscus despre Hristos,* scris în greceşte pe la 140. Discuţia a avut loc între iudeo-creştinul Iason, care apără creştinismul, şi iudeul alexandrin Papiscus, care, instruit şi lămurit de Iason, se converteşte la creştinism. Sfântul Iustin Martirul şi Filosoful († 1 iunie 165) a scris multe lucrări în apărarea credinţei creştine, dintre care cele mai importante sunt:

Apologia I-a, adresată către 155 împăratului Antonin Pius şi Senatului roman, scriere de mare valoare, în care ne oferă o mărturie autentică despre viaţa creştină şi despre Liturghia creştină primară.

Apologia a II-a, scrisă după 161, adresată Senatului roman, mai scurtă, cu conţinut asemănător.

Dialogul cu iudeul Trifon, scris între 150 şi 155, în care caută să convingă pe iudei de mesianitatea lui Iisus Hristos şi de adevărul religiei întemeiate de El.

În apărarea credinţei creştine, Sfântul Iustin dă o înaltă apreciere şi valorilor culturii umane. În *Apologiile* sale el afirmă că tot ce este bun şi sublim, nu numai în filosofia şi cultura greacă, ci la toate popoarele, în toată cultura umană precreştină, a fost împărtăşit lumii de *Logosul divin* pe calea revelaţiei naturale. De aceea, după părerea sa, *«filosofia este bunul cel mai mare şi vrednic de Dumnezeu, către Care numai ea singură poate să ne înalţe şi să ne apropie»* (*Dialogul cu iudeul Trifon, I*). Înalta şi înţeleapta lui cugetare creştină i-au adus Sfântului Iustin pe bună dreptate supranumele de Filosoful.

Taţian Asirianul, elevul lui Iustin, a scris pe la 170 o apologie: *Cuvânt contra grecilor,* în care combate cu severitate cultura greco-romană, viaţa, morala şi aşezămintele păgânilor, scoţând în relief superioritatea creştinismului.

Miltiade, originar din Asia Mică, a scris o Apologie, adresată la jumătatea secolului al II-lea, către împăraţii Marcu Aureliu (161–180) şi Lucius Verus (161–169) şi lucrările *Contra Grecilor* şi *Contra Iudeilor.* Toate aceste opere s-au pierdut.

Apolinarie, episcop de Hierapolis, în Frigia, contemporan cu împăratul Marcu Aureliu, a scris: o apologie Despre credinţă, adresată lui Marcu Aureliu, *Contra Grecilor,* în cinci cărţi, *Contra iudeilor,* în două cărţi, *Despre adevăr,* în două cărţi, dar toate s-au pierdut.

Meliton de Sardes, episcop la Sardes, în Lida, a scris numeroase lucrări din care s-au păstrat unele fragmente. Între acestea, se află şi o *Apologie,* adresată împăratului Marcu Aureliu.

Teofil al Antiohiei († 183–185) a scris apologia *Către Autolic,* în trei cărţi, probabil un magistrat păgân, în care apără creştinismul de acuzaţiile nedrepte al păgânilor, arată insuficienţa păgânismului, scoţând în relief superioritatea doctrinară şi morală a creştinismului.

Atenagora Atenianul, filosof creştin din Atena, a scris după 177 apologia *Solie pentru creştini,* adresată împăratului Marcu Aureliu, în care combate pe rând cele trei acuzaţii principale aduse de păgâni creştinilor: ateismul, imoralitatea şi antropofagia.

Filosoful Hermias a scris lucrarea *Luarea în râs a filosofilor profani,* în care evidenţiază contrazicerile şi certurile dintre filosofii păgâni cu privire la Dumnezeu, la creaţie, lume şi suflet.

Scrisoarea către Diognet, în 12 capitole, scrisă către 200, este o admirabilă descriere a vieţii creştine. Creştinii duc o viaţă morală excepţională. Viaţa lor e o prefaţă a nemuririi cereşti şi a vieţii de dincolo. *«Creştinii trăiesc în trup, dar nu după trup; trăiesc pe pământ, dar vieţuiesc ca în ceruri»* (cap. VI). Ea este în fond o apologie a creştinismului.

Ca apologeţi *latini* menţionăm ca mai importanţi pe *Tertullian* şi *Minucius Felix.*

Tertullian († c. 240), născut pe la 160, la Cartagina, în provincia romană Africa, este un scriitor harnic şi de mare talent. De la el ne-au rămas numeroase opere, câteva cu caracter apologetic, dintre care cea mai însemnată este *Apologeticum,* în 50 de capitole, scris în 197.

Autorul demonstrează cu o logică impecabilă că persecuţiile contra creştinilor sunt ilegale şi nedrepte. Se pedepseşte la creştini doar numele, calitatea lor de creştini, nu crima de drept comun, deoarece aceasta nu există – *confessio nominis non examinatio criminis damnatur – mărturisirea numelui, nu examinarea vinei se condamnă* (*Apologeticum* II, 3, 11; *Scorpiace,* IX–X).

În morală, Tertullian, influenţat de unele idei rigoriste ale sectei montaniştilor, apărută în Frigia, în Asia Mică, pe la 156–157, se arată foarte rigorist, interzicând creştinilor, contrar Sfântului Iustin, orice legătură cu valorile culturii profane, în filosofie, ştiinţă, artă şi poezie. Iată cuvintele sale: *«Ce este comun între Atena şi Ierusalim, între Academie şi Biserică? Cu atât mai rău pentru aceia care au dat la lumină un creştinism stoic, platonic, dialectic. Noi nu mai avem nevoie de curiozitate, după Iisus Hristos, nici de cercetare, după Evanghelie»* (*De praescriptione haereticorum,* 7).

Biserica, însă, a urmat direcţia Sfântului Iustin. Rigorismul său moral l-a împins încă de la 206 spre montanism, la care a trecut formal către 213. El a creat o sectă aparte, a *tertulianiştilor,* pe care i-a readus la dreaptă credinţă, mai târziu, Fericitul Augustin († 430).

Minucius Felix era un celebru avocat african, care locuia la Roma şi a trecut la creştinism. El a scris pentru apărarea creştinismului o apologie, sub formă de dialog, numită, după numele personajului principal al lucrării, *Octavius.* Dialogul se desfăşoară între păgânul Caecilius, care acuză creştinismul, şi creştinul Octavius, care apără pe creştini de toate acuzaţiile şi calomniile păgânilor.

Apologeţii au avut un mare rol nu numai în apărarea creştinismului, ci au contribuit, în acelaşi timp, în mare măsură la creştinarea societăţii greco-romane, ajutând pe păgâni să se elibereze de toate prejudecăţile şi îndoielile lor faţă de credinţa creştină.

EREZIILE

Erezii din primele trei secole.

1. Ereziile iudaizante

Cuvântul erezie (αἵρεσις, *haeresis*), înseamnă: alegere, părere separată, eroare, sectă.

Primele erezii sunt cele *iudaizante,* numite astfel pentru că au încercat să iudaizeze creştinismul, impunând obligaţia de a observa Vechiul Testament şi Legea mozaică. Ereticii iudaizanţi sunt de mai multe nuanţe, dintre care mai cunoscute sunt:

a. **Nazareii,** iudaizanţi moderaţi, care trăiau izolaţi în retragerea lor peste Iordan. Ei observau Legea mozaică, dar nu ţineau s-o impună şi creştinilor dintre neamuri.

b. **Ebioniţii,** iudei rigorişti. Numele lor vine de la un oarecare *Ebion,* sau, după alţii, de la *aba,* veşmânt sărăcăcios, de cerşetor, sau de la numele comun de săraci – *ebionim,* săraci pioşi. Ei respectau Legea mozaică şi Evanghelia după Matei, în limba aramaică, dar respingeau epistolele Sfântului Pavel, considerat apostat. Ebioniţii negau divinitatea Mântuitorului Hristos.

2. Iudeo–gnosticii

Erau eretici care păstrau Legea mozaică şi împrumutau idei străine din gnosticismul antic şi unele idei creştine.

a. **Cerint** era iudeu alexandrin, influenţat de ideile lui Filon (n.a. 20 î.d.Hr., mort a. 40 d.Hr.). A trăit în Asia Mică, era dualist, admiţând

existenţa unui Dumnezeu invizibil, inefabil, şi a materiei eterne. După el, lumea a fost creată de un înger numit *Demiurg* (δημιουργός – creator). Un alt înger a dat iudeilor Legea mozaică. Iisus a fost un om natural, dar mai bun şi mai drept decât alţi oameni. Asupra Lui S-a pogorât la botez Hristos, spiritul lui Dumnezeu, care a facut prin El minuni, dar L-a părăsit la moarte. Cerint era şi *dochet,* negând realitatea întrupării lui Hristos. El ţinea din Legea mozaică circumciziunea, sabatul şi unele rituri.

Ereticul Cerint a fost combătut de Sfântul Ioan Evanghelistul.

b. **Elchasaismul** este un curios amestec de iudaism, de păgânism şi de idei creştine. Originea numelui elchasaiţilor nu este sigură. Acest nume poate veni de la un eretic *Elkasal* (Elkasai, Ilkasai), care ar fi trăit pe timpul împăratului Traian (98–117), sau de la cuvintele ebraice «hel kesai» = putere ascunsă. Elchasaiţii socoteau Legea mozaică obligatorie (circumciziunea, sabatul), dar nu ţineau sacrificiile.

Despre Hristos, ei spuneau că este un *eon* sau un înger superior, de proporţii uriaşe (înalt de 96 de mile, lat de 24); alături de El sta ca principiu feminin Sfântul Duh. Hristos S-a întrupat de mai multe ori, cea din urmă întrupare fiind cea din Fecioara Maria.

c. **Iudeo-gnosticismul** se constată şi în ideile scrierilor apocrife cunoscute sub numele de *Pseudo-clementine: Omilii,* 20, şi *Recunoaşteri,* 10 cărţi, bazate pe tradiţii şi legende de pe la anul 200. Ele sunt un adevărat roman de călătorie al Sfântului Petru şi Clement Romanul (91–100), plecaţi în urmărirea ereticului Simon Magul până la Roma.

3. Simon Magul

Este, cronologic, primul eretic în Biserică. El este cunoscut din Faptele Apostolilor (8, 9–25), unde se vorbeşte despre aparenta lui convertire la creştinism, în urma predicii în Samaria a diaconului Filip. Simon era mag şi se considera pe sine «puterea lui Dumnezeu numită cea mare» (Fap. 8, 10). Venind Apostolii Petru şi Ioan de la Ierusalim în Samaria, ca să-şi pună mâinile pe cei botezaţi de diaconul Filip, «văzând că prin punerea mâinilor Apostolilor se dă Duhul Sfânt, le-a adus bani» voind să-l cumpere, fapt pentru care a fost aspru

mustrat de Petru (Fap. 8, 18–24). De la numele lui Simon Magul, cumpărarea celor sfinte pe bani se numeşte *«simonie».*

Sistemul lui Simon Magul e foarte curios. El admitea o ierarhie de eoni, în fruntea cărora se afla *cugetarea.* Aceasta a produs pe îngeri, arhangheli şi pe Demiurg, care este Dumnezeul iudeilor. Cugetarea s-a întrupat într-o serie de femei, iar în timpul său, Simon o socotea întrupată într-o partizană a lui, Elena din Tyr, femeie de moravuri uşoare, care-l însoţea în călătoriile sale.

Dumnezeul suprem, susţinea el, s-a manifestat iudeilor ca Fiu în Iisus, samarinenilor ca Tată, care era chiar el, Simon Magul, iar păgânilor ca Sfânt Duh. El avea ideea că este o întrupare a puterii supreme. Pe Iisus Îl considera una din formele aparente ale puterii supreme.

Legea mozaică era socotită de Simon Magul opera spiritelor inferioare. Ereticul învăţa că mântuirea se face prin credinţă în el şi în Elena din Tyr.

Simon Magul a găsit aderenţi în Samaria, Siria, Frigia şi la Roma. Sfântul Irineu († 202), episcopul Lugdunului (Lyon), îl socoteşte «părintele ereticilor».

Înrudiţi prin sistemele lor eretice cu Simon Magul erau ereticii *Dositei* şi *Menandru.*

4. Erezii provenite din gnoza păgână şi unele idei iudaice şi creştine

1. **Gnosticismul** este un fenomen religios cu *caracter sincretist,* având idei din diferite culte vechi, îndeosebi din parsism şi chiar unele din iudaism şi creştinism. El este anterior creştinismului şi nu este un produs al evoluţiei interne a creştinismului, ci al puternicului curent sincretist, care a căutat să atragă creştinismul în marele proces al amestecului de religii spre a-l transforma într-o religie de mistere.

Numele gnosticismului provine de la termenul grec γνῶσις = *cunoaştere, ştiinţă,* prin care gnosticii pretindeau că pot ajunge la cunoaşterea superioară a religiei şi misterelor ei, iar pe calea aceasta vor dobândi mântuirea. Gnosticismul este, deci, un sistem de raţionalizare a religiei, iar gnosticii credeau că pot ajunge la fericire şi mântuire prin *gnoză.*

Fondul comun al doctrinei gnostice constă în dualism, emanaţionism şi mântuire prin gnoză.

Dualismul este concepţia împrumutată din filosofia lui Aristotel († 322 a. Chr.), conform căreia există din eternitate două principii opuse: Dumnezeu şi materia. Gnosticii nu puteau concepe existenţa lumii prin actul creator al unei voinţe divine supreme.

Noţiunea de divinitate era la gnostici cât se poate de abstractă; ea este izvorul primar al tuturor perfecţiunilor. În opoziţie absolută cu spiritul divin suprem se află materia (ὕλη), care, după gnostici, este sediul răului sau este identificată cu răul. La întrebarea: de unde vine răul (πόθεν τὸ κακόν), – gnosticii răspundeau: din materie (ἐκ τῆς ὕλης). Ideea aceasta au împrumutat-o din parsism. Materia mai era numită, ca în platonism, μὴ ὄν – cea fără existenţă şi formă, în opoziţie cu spiritul divin, iar alteori haos. Alteori se întrebau: de unde vine omul şi în cel fel = *unde homo et quomodo?*

Lumea materială nu este opera lui Dumnezeu, ca în creştinism, căci El s-ar întina în atingere cu materia, ci fapta unui Demiurg, (δημιουργός), un eon, inferior, emanat din divinitate în urma altor eoni.

În concepţia lor, eonii (αἰῶνες = generaţii veşnice) erau figuri din vechea mitologie greacă sau personificarea unor noţiuni filosofice. Ei provin din principiul divin prin emanaţie, fie câte unul, fie perechi (σύζυγοι), ajungând până la 365, sau chiar mult mai mulţi. După gnosticul alexandrin Valentin, existau 365 de ceruri, fiecare cer având 7 eoni. Demiurgul, creatorul lumii, este cel din urmă eon. El este Dumnezeul iudeilor. Cea mai înaltă emanaţie este eonul superior, numit mintea (νοῦς), sau λόγος – raţiunea sau cuvântul, căruia i s-a încredinţat mântuirea lumii.

Eonii, numiţi şi îngeri, formează laolaltă πλήρωμα, deplinătatea, împărăţia binelui şi a luminii, în opoziţie cu κένωμα, vidul haotic, care e imperiul răului.

Mântuirea este concepută de gnostici ca un proces cosmic. Ea înseamnă eliberarea de materie, dizolvarea lumii materiale prin separarea elementelor şi reîntoarcerea sufletului omului în pliroma. La aceasta se ajunge prin *gnoză* sau cunoştinţă. Trupul, fiind creat din materie, nu poate să învieze, căci aceasta ar însemna, după gnostici, perpetuarea materiei care e rea în sine.

Sistemele gnostice sunt şi *dochetiste,* învăţând că Hristos n-a avut un trup real, ci unul aparent, eteric, sau că asupra omului Iisus s-a pogorât eonul Hristos. Suferinţele, moartea şi învierea lui Hristos sunt aparente, ca şi întruparea Sa.

Totuşi, în toate sistemele gnostice, Iisus Hristos constituie marea răspântie în istoria lumii.

În ceea ce priveşte *cultul,* gnosticii aveau unele rituri, între care unul asemănător cu Euharistia creştină. Ei negau eficacitatea Tainelor creştine, deoarece acestea se săvârşesc cu materie.

Morala gnosticilor era fie ascetică, excesiv de severă pentru distrugerea materiei, care este corpul, fie libertinistă, pentru distrugerea trupului, alcătuit din materie, care e rea, prin excese şi desfrâuri nerușinate.

Gnosticii împărţeau pe oameni în două sau trei categorii, după trihotomismul lui Platon († 347 î.d.Hr.) şi Filon Alexandrinul, după care omul este compus din spirit, suflet, trup, adică: *pnevmaticii* sau *spiritualii,* care sunt gnosticii şi ei se mântuiesc prin gnoză, *psihicii,* cărora gnoza le rămâne închisă, bucurându-se doar de o fericire inferioară, şi *ilicii,* în care predomină trupul, materia şi care sunt osândiţi.

Organizarea. Gnosticii s-au organizat în diferite forme şi nume, ca biserici, secte, colegii, adunări, diatribe, şcoli, formând comunităţi, asociaţii ascetice, culte misterioase, printre care se aflau mulţi şarlatani şi oameni creduli şi amăgiţi.

Ei au constituit un pericol real pentru Biserică în secolele II şi III.

Sistemele gnostice cele mai însemnate sunt cel sirian şi alexandrin. *Gnosticismul sirian* este un sistem religios oriental, caracterizat prin dualism riguros, prin dochetism şi anti-iudaism exagerat. Reprezentantul său principal este *Satornil* (Satornin), care trăia în Antiohia şi e socotit de Sfântul Irineu († 202) discipol al lui Menandru, partizanul lui Simon Magul.

Mult mai important este *gnosticismul alexandrin,* în secolul al II-lea, care a avut doi mari reprezentanţi: *Basilide* (Vasilide) şi *Valentin,* dar sistemele lor gnostice prezintă deosebiri.

După *Basilide,* la început era neantul, din care a ieşit haosul din care se ridică marele arhon (Dumnezeu), care întemeiază ogdoada eonilor (8 eoni). Un al doilea arhon întemeiază ebdomada (7 eoni),

care e cerul planetar. El a condus lumea până la Moise. Între marele arhon şi arhonul al doilea se găseau 365 de ceruri, având fiecare câte 7 eoni, formând cu toţii pliroma. Materia eternă, aşezată sub pliroma, a prins câteva părţi de lumină, pentru eliberarea cărora, Iehova, arhonul ultimului cer, a creat lumea, fără a le putea mântui. Pentru aceasta, Dumnezeu a trimis pe cel mai mare dintre eoni, mintea (νοῦς), care s-a unit la botez cu omul Iisus, a mântuit pe oameni prin gnoză şi s-a retras în pliroma.

Valentin a răspândit sistemul său gnostic la Alexandria şi la Roma, unde a murit pe la 160. El învaţă emanaţia în perechi de eoni, care formează tetrada (2 perechi), ogdoada, decada, dodecada, triacontada (30 de eoni), care e lumea ideală, pliroma, opusă kenomei = imperiul vidului.

Din cauza unei tulburări produse în pliroma de eonul σοφία = înţelepciunea, în urma căreia s-a produs lumea fenomenală, eonii s-au unit şi au produs prin emanaţie comună un nou eon, deosebit de strălucit, pe Iisus cel ceresc, care a coborât la botez asupra omului Iisus, a învăţat timp de un an şi este Mântuitorul.

Printre gnosticii alexandrini se numără şi *Carpocrat,* care e reprezentantul gnosticismului libertinist, antinomist. Au existat şi alte sisteme gnostice, mai puţin importante, înrudite fie cu gnosticismul oriental sirian, fie cu cel alexandrin filosofic.

2. **Maniheismul** reprezintă o nouă formă a gnosticismului; el este un amestec de parsism, budism, veche teosofie babiloneană – haldaică şi idei creştine.

Numele ereziei provine de la *Mani sau Manes* un persan de origine nobilă, născut pe la 215–216, în Babilonia, regiunea Ctesifon.

Sistemul lui Manes este un *dualism extrem,* în care intră un element nou, panteismul. Există două împărăţii, a *luminii* şi a *întunericului,* în opoziţie permanentă, având fiecare cinci serii de eoni sau cinci regiuni. În lupta dintre ele, unele părţi de lumină au fost luate captive în împărăţia întunericului şi formează pe Iisus cel pătimitor (*Jesus patibilis*). Elementele luminoase salvate s-au aşezat în soare şi formează pe Iisus cel nepătimitor (*Jesus impatibilis*), care este Mântuitorul. Deci, ei concep un Iisus dublu. Elementele rele au creat pe

Adam şi Eva numai din materie, pentru a perpetua prin naştere captivitatea elementelor luminoase. Fiecare om are un suflet luminos, bun, şi unul rău.

Eliberarea din materie şi reîntoarcerea sufletului luminos şi bun în împărăţia luminii se face prin învăţătura lui Iisus Hristos, Cel nepătimitor – *Jesus impatibilis* –, Care a coborât din soare pe pământ în trup aparent şi a învăţat pe oameni cele «trei peceţi»: *a gurii, a mâinii* şi *a sânului* (*signacula oris, manus et sinus*), adică evitarea păcatelor săvârşite cu vorbirea, faptele şi plăcerile. Moartea Lui a fost aparentă.

În organizarea sa, Mani a imitat Biserica. El şi-a ales doisprezece apostoli, 72 de episcopi, preoţi, diaconi şi evanghelişti. Comunitatea maniheică era formată din *aleşi* (desăvârşiţi) şi *auditori* (catehumeni).

Maniheii imitau botezul şi Euharistia creştină. Sărbătoarea principală era ziua morţii lui Mani, numită Βῆμα = *Scaun,* pentru că se prosternau în faţa unui scaun, simbol al învăţătorului lor.

5. Erezii ivite în sânul Bisericii

1. **Marcionismul** a primit numele de la întemeietorul sectei, Marcion, născut la Sinope, în Pont, pe la 85. Pe la 138–139 s-a dus la Roma, unde a început să răspândească erezia sa, dar a fost excomunicat de Biserica Romei.

Erezia lui provine dintr-o greşită înţelegere a raportului dintre cele două Testamente, Vechiul şi Noul Testament. El a adunat în scrierea sa, *Antiteze,* pretinsele contraziceri dintre cele două testamente. Marcion credea că Vechiul şi Noul Testament nu sunt opera aceluiaşi Dumnezeu, ci sunt doi Dumnezei: unul, Dumnezeul Vechiului Testament, Creatorul lumii, drept, aspru şi rău (*deus justus* – θεὸς δίκαιος), şi altul, Dumnezeul Noului Testament, care este bun şi iubitor (θεὸς ἀγαθός).

Dumnezeul cel bun S-a descoperit în Iisus Hristos, coborând asupra Lui în anul al XV-lea al domniei lui Tiberiu (14–37). El a făcut minuni, combătând legea şi opera Dumnezeului Vechiului Testament.

Marcion a voit să fie un reformator al Bisericii, dar Părinţii şi scriitorii bisericeşti l-au combătut ca pe un eretic mai rău decât alţii.

2. **Montanismul** a apărut în Frigia pe la 156–157, ca un val de neoprofetism, şi a tulburat Biserica prin ideile sale rigoriste, apocaliptice şi hiliaste.

Numele ereziei provine de la *Montan,* care se socotea *Paracletul* (*Mingâietorul*), organul Duhului Sfânt anunţat de Iisus Hristos. El pretinde că revelaţia Noului Testament nu este desăvârşită, ci se desăvârşeşte prin el, ca Paraclet.

Cu timpul, montanismul s-a dezbinat în mai multe secte cu diferite numiri. Renumitul apologet african Tertullian († 240), a îmbrăţişat montanismul, formând o grupare moderată, numită a tertulianiştilor, care se deosebea de Biserică doar prin rigorismul ei moral.

3. **Hiliasmul** (*milenarismul*), numit astfel de la χίλια ἔτη sau *millenium* (o mie de ani), este credinţa că Iisus Hristos va veni din nou, în curând, şi, după o primă înviere a dreptilor, va înfiinţa împreună cu ei pe pământ împărăţia de o mie de ani, stabilind o teocraţie pământească. Ideea împărăţiei pământeşti şi a parusiei apropiate erau mai ales mângâierea creştinilor în timpul persecuţiilor din primele trei veacuri.

Biserica a combătut hiliasmul, învăţând pe credincioşi că sfârşitul lumii nu este iminent şi ei trebuie să trăiască liniştiţi. «Căci de ziua aceea şi de ceasul acela nimeni nu ştie, nici îngerii din ceruri, nici Fiul, ci numai Tatăl» (Matei 24, 36).

4. **Alogii** au apărut în Frigia, din Asia Mică, în secolul al II-lea, ca adversari ai montanismului. Ei respingeau doctrina despre *Logos* din *prologul* Evangheliei Sfântului Ioan, de unde ar proveni numele lor. Alogii contestau autenticitatea Evangheliei Sfântului Ioan fiindcă vorbeşte despre Logos, şi a Apocalipsei, deoarece vorbeşte despre împărăţia milenară.

5. **Antitrinitarismul** sau *monarhianismul.* Ereticii care au atacat învăţătura Bisericii despre unitatea persoanelor Sfintei Treimi s-au numit antitrinitari sau monarhieni. Denumirea de monarhieni li s-a dat fiindcă ei încercau să împace unitatea Treimii cu trinitatea persoanelor, iar pe atunci unitatea lui Dumnezeu se numea monarhie – μοναρχία.

Au existat în Biserica veche două categorii de antitrinitari: *dinamici* şi *modalişti* sau *sabelieni.* Antitrinitarismul este prima mare

controversă dogmatică în sânul Bisericii; el este preludiul marilor controverse teologice şi hristologice din secolele IV–VII. Înainte de Sinodul I ecumenic de la Niceea din 325, Biserica a combătut monarhianismul sau unitarismul ca monoteism abstract şi a scos în evidenţă deosebirea persoanelor Sfintei Treimi.

a) *Antitrinitarismul dinamic* învaţă, pentru a explica unitatea Dumnezeirii, că Fiul şi Duhul Sfânt nu sunt persoane distincte ale Treimii, ci doar *puteri* – δυνάμεις sau însuşiri ale lui Dumnezeu. Această erezie a fost răspândită la sfârşitul secolului al II-lea de Teodor Curelarul, Teodot Bancherul şi Artemon sau Artemas.

Reprezentantul cel mai de seamă al antitrinitarismului dinamic a fost însă, episcopul Antiohiei, Pavel de Samosata (262–269). Pentru el, Hristos nu este Fiul lui Dumnezeu ca persoană, născut în chip supranatural din Fecioara Maria, ci Logosul sau raţiunea lui Dumnezeu, care a locuit în calitate de *putere* a lui Dumnezeu în omul natural Iisus. Unul este Dumnezeu Tatăl, iar Fiul Său este în El ca raţiunea în om. Dumnezeu Tatăl împreună cu Logosul formează o singură persoană, deoarece Logosul nu este o putere sau însuşire a Tatălui. Astfel, Pavel de Samosata identifica Logosul cu înţelepciunea lui Dumnezeu (σοφία Θεοῦ) şi cu Sfântul Duh. Ca atare, Sfânta Fecioară a născut un om asemenea nouă, pe Iisus Hristos, dar mai bun decât toţi oamenii, fiindcă în El a locuit, ca într-un templu, Logosul dumnezeiesc. Dar unul este Iisus Hristos, altul Logosul.

Două sau trei sinoade ţinute între anii 264–269 la Antiohia au condamnat erezia lui Pavel de Samosata.

b) *Antitrinitarismul modalist* se mai numeşte *patripasianism* şi *sabelianism.* Erezia a apărut mai întâi în Orient, la sfârşitul secolului al II-lea, de unde a fost dusă la Roma.

Reprezentanţii lui de seamă sunt *Noet, Praxeas* şi *Sabeliu.* Noet şi Praxeas s-au ocupat numai de raporturile dintre Tatăl şi Fiul, învăţând că Tatăl S-a născut şi a pătimit ca Fiu, Tatăl S-a făcut Fiu: «Post tempus, pater natus et pater passus... Ipse se Filium fecit». Deci, Tatăl S-a născut, a suferit şi a murit în persoana Fiului Său, Iisus Hristos. De aceea, erezia s-a numit şi *patripasianism.*

Sistemul ereziei antitrinitare modaliste a fost dezvoltat de Sabellius, originar din Cirenaica, în Libia, care a venit la Roma în timpul papei Zefirin (200–217). De la numele lui, erezia s-a numit şi *sabelianism.* El a introdus în sistem şi persoana Sfântului Duh, a treia persoană a Treimii.

După Sabeliu, divinitatea este o unitate (μονάς), nedistinctă, dar ea iese din sine însăşi în timp, pentru scopurile lumii. Tatăl, Fiul şi Sfântul Duh nu sunt persoane distincte ale Dumnezeirii, ci trei numiri într-o singură ipostasă (ἕν μία ὑποστάσει τρεῖς ὀνομασίαι), sau trei moduri sau manifestări ale Dumnezeirii. De aceea erezia a primit numele de antitrinitarism modalist.

Astfel, Dumnezeu cel Unul apare în aceeaşi persoană ca Tatăl, la crearea lumii, ca Fiu la întrupare şi mântuire, ca Duh Sfânt în opera de sfinţire şi conducere a Bisericii. Deci, unul şi acelaşi Dumnezeu se revelează sub trei moduri şi forme, dar nu în acelaşi timp, ci treptat şi succesiv, iar după fiecare manifestare se retrage în Sine Însuşi. Aceste trei manifestări ale Dumnezeirii, deşi sunt numite *persoane* – πρόσοπα, nu sunt trei persoane eterne şi egale ale Sfintei Treimi, ci numai modurile ei de manifestare în raport cu lumea.

Antitrinitarismul modalist s-a răspândit mult şi a provocat în sânul Bisericii numeroase controverse până la Sinodul I ecumenic de la Niceea, din 325, care a lămurit definitiv problema raporturilor dintre persoanele Sfintei şi Celei deofiinţă Treimi. Sinodul a hotărât totodată să nu fie recunoscut botezul antitrinitarilor de orice categorie sau formă, deoarece nu este făcut în numele persoanelor Sfintei Treimi.

Cultura teologică. Părinţii apostolici

a) **Părinţii apostolici.** La începuturile creştinismului, cartea de cultură pentru creştini era Sfânta Scriptură. Tot ceea ce trebuia să ştie, să facă şi să creadă creştinii se afla în cărţile ei. Sfinţii Apostoli au propovăduit învăţăturile Sfintei Scripturi, îndeosebi învăţăturile Sfintelor Evanghelii, având în vedere că ele conţineau cuvintele, învăţăturile şi poruncile Mântuitorului Hristos.

După moartea Apostolilor, de mare autoritate s-au bucurat scrierile *Părinţilor apostolici,* nume sub care trebuie să înţelegem pe

ucenicii lor imediaţi. Ei au cunoscut direct pe Apostoli şi învăţătura lor derivă din cea apostolică. Scrierile lor reprezintă mărturia generaţiei a doua despre originea creştinismului. Ei au creat literatura cea mai veche a Bisericii. Opera lor este un monument de valoare istorică şi religioasă, dar nu şi un monument de artă literară. Ei răspund la nevoile practice ale credincioşilor, urmărind zidirea lor sufletească.

Noţiunea şi titlul de Părinţi apostolici apar în secolul al XVII-lea şi provine de la învăţatul francez Jean B. Cotelier († 1685), care a grupat şi publicat, în 1672, scrierile lor.

a) Cea mai veche scriere literară creştină, după scrierile Noului Testament, este *Învăţătura celor doisprezece Apostoli* sau *Didahia,* scrisă, probabil, către anul 100, într-un mediu creştin. Autorul ei nu se cunoaşte, dar, după cuprins, este un bărbat care a trăit în jurul Apostolilor. Ea a fost descoperită în 1875 de mitropolitul Nicomidiei, Filotei Bryennios, într-un manuscris din Ierusalim, cu data de 1054, şi publicată la Constantinopol în 1883.

Cuprinsul, alcătuit din 16 capitole, este în genere un catehism pentru pregătirea catehumenilor la botez. Partea întâia, cap. 1–6, numită şi *Cartea celor două căi:* a *vieţii* şi a *morţii,* este primul manual de morală creştină. Partea a doua, cap. 7–10, este un rezumat liturgic, care tratează despre săvârşirea Botezului, despre post şi rugăciune şi despre Sfânta Euharistie. Partea a treia, cap. 11–15, cuprinde prescripţii asupra vieţii în comunitate. Capitolul 16, ca încheiere, tratează despre priveghere şi venirea Domnului.

b) **Sfântul Clement Romanul** (91–100) este, după episcopii Lin şi Anaclet, al treilea episcop al Romei. După informaţia Sfântului Irineu († 202), el a cunoscut personal pe Sfinţii Apostoli Petru şi Pavel. Din opera lui reiese că a fost un iudeu elenist. Pe numele său au fost puse numeroase scrieri, dar numai una este autentică, *Scrisoarea I-a către Corinteni,* scrisă către 96–98. Prilejul pentru compunerea Scrisorii l-au oferit tulburările provocate de unii tineri în Biserica Corintului, care au alungat din funcţie pe preoţi. Sfântul Clement îi mustră pentru aceasta, subliniind necesitatea ierarhiei bisericeşti, şi-i îndeamnă pe toţi la supunere şi iubire reciprocă.

Tema centrală a Scrisorii este ierarhia. Sfântul Clement Romanul aminteşte cele trei trepte ale ierarhiei creştine, *episcopi, preoţi* şi *diaconi,* pe care-i compară cu arhiereii, preoţii şi diaconii Vechiului Testament (cap. 40, 5–41). Iată cuvintele sale: «*Arhiereului* îi sunt date slujiri proprii, *preoţilor* li s-a rânduit loc propriu, *leviţilor* le sunt orânduite diaconii proprii, iar *laicului* îi sunt date porunci pentru laici» (cap. 40, 5).

Intervenţia Sfântului Clement ca episcop al Romei în Biserica Corintului este interpretată de romano-catolici ca argument în favoarea primatului papal. Argumentul este, însă, fără valoare, deoarece Sfântul Clement se adresează corintenilor din dragoste faţă de fraţi. Tonul scrisorii nu este al unui superior, ci al unui egal.

Sfântului Clement Romanul i se atribuie şi a doua *Scrisoare către Corinteni,* dar de fapt este o *Omilie,* scrisă în prima jumătate a secolului al II-lea.

I s-au atribuit, de asemenea, două *Scrisori către fecioare.*

O altă scriere, neautentică, este *Pseudo-clementinele,* un roman apostolic, compus din 20 de omilii şi 10 cărţi de *Recunoaşteri,* în care se povestesc călătoriile Sfântului Petru şi luptele şi controversele sale cu ereticul Simon Magul.

c) **Sfântul Ignatie Teoforul** († 103), episcopul Antiohiei, este un celebru discipol al Sfântului Ioan Evanghelistul. El este numit *Teoforul,* – Θεοφόρος – purtător de Dumnezeu, întrucât a cugetat mult la Dumnezeu pe Care L-a avut în inima sa. Sfântul Ignatie a suferit moarte martirică, fiind adus în lanţuri la Roma şi aruncat fiarelor sălbatice, în 107, în circul Colossaeum, în timpul jocurilor organizate de împăratul Traian (98–117), în urma victoriei sale contra dacilor din 105–106.

De la el ne-au rămas 7 scrisori, adresate între 104–106, în timpul călătoriei sale la Roma, Bisericilor creştine din cetăţile Asiei Mici, care l-au întâmpinat cu bucurie, şi Bisericii Romei, după cum urmează: către *Efeseni, Magnesieni, Trallieni. Smirneni, Romani, Filadelfieni* şi, ultima, *Sfântului Policarp din Smirna.*

De mare valoare este *Scrisoarea sa către Romani,* pe care-i roagă să nu intervină la autorităţile romane pentru a nu suferi martiriul. «Vă

rog, le scrie el romanilor, să nu-mi arătaţi o bunăvoinţă nepotrivită. Lăsaţi-mă să fiu mâncarea fiarelor, prin care pot ajunge la Dumnezeu. Sunt grâu curat al lui Dumnezeu şi voi fi măcinat de dinţii fiarelor ca să fiu găsit pâine curată a lui Hristos» (cap. IV).

Din *Scrisoarea către Trallieni,* cap. II şi *Scrisoarea către Smirneni,* cap. VIII, reiese foarte clar că în timpul său ierarhia bisericească se compunea din cele trei trepte: *episcop, preot* şi *diacon.*

Pentru prima oară, Sfântul Ignatie foloseşte termenul *Biserică universală* – καθολικὴ ἐκκλησία – *Ecclesia universalis,* prin care înţelege Biserica cea adevărată, răspândită peste tot pământul, singura care păstrează adevărata învăţătura a Domnului Iisus Hristos, în opoziţie cu grupările eretice care au falsificat învăţătura Sa (Scrisoarea către Smirneni VIII, 1).

Biserica Ortodoxă sărbătoreşte martiriul Sfântului Ignatie, în fiecare an, la 20 decembrie.

d) **Sfântul Policarp** († 23 febr. 155), episcopul Smirnei, a fost, de asemenea, ucenicul Sfântului Ioan Evanghelistul. În anul 154, sau cel mai târziu la începutul anului 155, Sfântul Policarp a făcut o vizită la Roma pentru a ajunge cu papa Anicet (154–166) la o înţelegere cu privire la data serbării Paştelui. Înţelegerea nu s-a putut realiza, fiecare dintre cei doi conducători urmând tradiţia Bisericii sale, Sfântul Policarp pe a Sfântului Ioan, iar papa Anicet pe a Bisericii Romei şi Alexandriei. Cu toate acestea, ei s-au despărţit în pace.

La scurt timp de la întoarcerea sa de la Roma, Sfântul Policarp, în vârstă de 86 de ani, a suferit martiriul, fiind ars pe rug în circul din Smirna, în Sâmbăta cea Mare, 23 februarie 155, cu ocazia sărbătorilor organizate de asiarhul Filip, guvernatorul Asiei proconsulare.

Un rol hotărâtor în condamnarea sa la moarte prin arderea pe rug l-a avut populaţia păgână, care, fanatică, a strigat în circul din Smirna: «Acesta este învăţătorul Asiei, părintele creştinilor, surpătorul zeilor noştri, care a învăţat pe mulţi să nu jertfească şi să nu se închine (zeilor)» (*Martiriul Sf. Policarp* XII, 2).

Sfântul Policarp a scris mai multe scrisori, dar nu s-a păstrat decât *Scrisoarea către Filipeni.* În aceasta el scoate în relief importanţa învăţăturii creştine despre Întruparea şi Învierea Mântuitorului şi dă îndrumări utile clericilor, tinerilor şi văduvelor.

e) **Papias** († c. 130), episcopul Hierapolei, în Frigia, a fost, ca şi Sfântul Policarp, ucenicul Sfântului Ioan. Opera sa, intitulată *Explicarea cuvintelor de învăţătură ale Domnului,* în cinci cărţi, s-a pierdut, dar ne-au rămas din ea câteva fragmente. Ea este primul tratat de exegeză biblică în literatura patristică. El a făcut şi unele erori de interpretare biblică.

Papias este cel dintâi dintre scriitorii bisericeşti care a susţinut *hiliasmul,* adică credinţa greşită că, după învierea morţilor, Hristos va întemeia pe pământ cu cei drepţi o împărăţie de o mie de ani; credinţă condamnată de Biserică.

f) **Scrisoarea lui Pseudo-Barnaba** este, cum reiese din cuprinsul ei, o omilie, scrisă între anii 100–140. Textul scrisorii nu indică nici numele autorului, nici al localităţii unde a fost scrisă. Critica a ajuns la concluzia că autorul ei nu poate fi Barnaba, colaboratorul şi însoţitorul Sfântului Pavel în prima sa călătorie misionară (45–48), având în vedere că el face o critică severă legii Vechiului Testament şi condamnă cu asprime pe iudei (cap. 1–17). Acesta poate fi un iudeu creştin din Alexandria, care cunoaşte bine Vechiul Testament şi interpretarea lui alegorică.

La sfârşitul lucrării, cap. 18–21, autorul dezvoltă învăţătura despre cele două căi, a luminii şi a întunericului, fiind puternic influenţat de cele spuse despre *calea vieţii* şi *calea morţii* în *Învăţătura celor 12 Apostoli* sau *Didahia,* scrisă, probabil către anul 100.

g) **Păstorul lui Herma.** Autorul scrierii *Păstorul* nu poate fi Herma, menţionat de Sfântul Pavel în Epistola către Romani 16, 14, şi nici fratele lui, Pius (140–150), episcopul Romei, cum au afirmat unii critici. Numeroasele ebraisme din scriere indică mai degrabă un autor de origine iudaică de la începutul secolului al II-lea.

Păstorul lui Herma cuprinde trei părţi: *Viziunile,* în număr de cinci; *Poruncile,* în număr de douăsprezece, şi *Asemănările,* în număr de zece.

Ideea centrală a lucrării este conştiinţa existenţei păcatelor făptuite după Botez şi vindecarea lor prin *Taina Pocăinţei,* care este socotită de Biserică «al doilea Botez». Cele mai grave păcate sunt, după autor, adulterul şi lepădarea de credinţă. De aceea, el recomandă *pocăinţa* ca mijloc de curăţire de păcate şi reînnoire a vieţii.

Şcolile catehetice

a) **Şcoala catehetică din Alexandria.** Învăţământul creştin s-a organizat şi dezvoltat mai întâi la Alexandria, unul dintre centrele culturale celebre ale lumii vechi, ca o necesitate culturală şi teologică a creştinismului, în concurenţă şi analogie cu învăţământul elin, iudaic şi gnostic.

Prima şcoală creştină publică a fost şcoala catehetică din Alexandria, care a luat fiinţă după jumătatea secolului al II-lea. Ea a purtat, diferite numiri, dar cel mai obişnuit este numele de *şcoala catehizării.*

Spre deosebire de şcoala Sfântului Iustin Martirul († 165) şi a altor profesori particulari, la care învăţau un număr mic de auditori, şcoala catehetică din Alexandria devine o instituţie bine întemeiată, cu un şir de conducători iluştri, cu un program de cursuri şi numeroşi auditori creştini, catehumeni şi chiar unii păgâni, doritori să cunoască doctrina creştină.

Învăţământul creştin se baza pe interpretarea Sfintei Scripturi. Metoda de interpretare a şcolii din Alexandria era, de preferinţă, cea alegorică, iar în chestiunile teologice s-a folosit şi de filosofia platonică şi neoplatonică, spre deosebire de şcoala din Antiohia, care folosea în interpretarea Scripturii metoda istorico-gramaticală sau literală.

La început, şcoala catehetică din Alexandria a fost o instituţie particulară, nu instituţia Bisericii.

Primul ei conducător a fost, pe la 190, Panten, apoi Clement Alexandrinul († 215–216), după care a urmat Origen († 254), până la 231, sub a cărui conducere a ajuns la mare înflorire. Când Origen a fost îndepărtat de la conducerea şcolii, în 230–231, de episcopul Dimitrie al Alexandriei (189–232), pentru că fusese hirotonit fără ştirea lui de către episcopii Alexandru al Ierusalimului (213–251) şi Teoctist al Cezareei Palestinei, pe când se afla în trecere prin Palestina, şcoala catehetică a primit un nou conducător şi a intrat sub supravegherea episcopului, rămânând în continuare sub supravegherea Bisericii.

Şcoala catehetică din Alexandria a avut o mare importanţă în viaţa Bisericii vechi. Ea a dat Bisericii un învăţământ teologic bine organizat, o exegeză biblică de valoare şi primele încercări dogmatice.

Din şirul reprezentanţilor ei, la loc de cinste se situează Clement Alexandrinul şi Origen.

Clement Alexandrinul era un scriitor erudit atât în teologia creştină, cât şi în filosofia greacă, din care a citat numeroase texte. Din numeroasele sale scrieri s-au păstrat doar trei opere şi o omilie. Aceste trei opere stau în strânsă legătură una cu alta, formând un întreg, o trilogie. Ele sunt următoarele:

1. *Cuvânt îndemnător către greci,* în 12 capitole, o apologie prin care demonstrează păgânilor că religia creştină este infinit superioară religiei şi filosofiei păgâne.

2. *Pedagogul,* în trei cărţi, un manual de educaţie morală creştină, în care prezintă pe Hristos ca pe cel mai mare pedagog al omenirii şi dă instrucţiuni practice pentru traiul zilnic al creştinilor.

3. *Stromata* (*Covoare*), în opt cărţi, o îmbinare de teologie, filosofie şi citate din literatura greacă, în care pune în evidenţă raportul dintre creştinism şi cultura profană. El stabileşte teza sa că orice creştin, pentru a fi *perfect,* trebuie să fie un *gnostic,* adică un cunoscător al religiei sale. Gnoza creştină se deosebeşte profund de gnoza eretică.

În Omilia *Care bogat se va mântui,* el arată că bogăţia în sine nu este o piedică în calea mântuirii, dacă ea este întrebuinţată în folosul aproapelui.

Origen, discipolul şi succesorul lui Clement, este cel mai mare reprezentant al şcolii alexandrine şi un scriitor genial şi fecund. Opera lui a fost considerabilă. Neobosita sa activitate i-a dat numele de Ἀδαμάντιος – *omul de diamant.* Fer. Ieronim († 420) în *Scrisoarea către Paula* dă aproape 800 de titluri. Istoricul Eusebiu de Cezareea († 340) şi scriitorul Pamfil († 310) vorbesc de 2000 de titluri de lucrări.

Origen are scrieri exegetice, dogmatice, polemice şi morale, foarte multe omilii, cuvântări şi scrisori.

Pe terenul criticii şi interpretării Bibliei, monumentala sa operă este *Exapla,* o ediţie revizuită a textului Septuagintei, cu ajutorul textului original ebraic, pe şase coloane, care ajungea, la unele texte greceşti ale Bibliei, la opt sau nouă coloane (*Octapla, Eneapla*), la care a lucrat 27 de ani.

Ca interpret al Bibliei, Origen a lăsat *Comentarii* la aproape toate cărţile Vechiului şi Noului Testament.

Între scrierile *dogmatice,* opera sa celebră este Περὶ ἀρχῶν – *De principiis,* adică *Despre învăţăturile fundamentale* ale religiei creştine, în patru cărţi, care este prima încercare de sistematizare a dogmaticii creştine. Ea se păstrează în traducerea latină a lui Rufin († 410), care a făcut însă la textul original corecturi la unele din afirmaţiile lui Origen, socotite eretice.

Apologetica e reprezentată prin lucrarea *Contra lui Cels,* în opt cărţi, scrisă pe la 248, pentru a combate scrierea acestuia λόγος ἀληθὴς – *Cuvânt adevărat,* în care ataca cu virulenţă creştinismul.

O scriere foarte frumoasă a lui Origen este intitulată: *Despre rugăciune,* în care comentează pe larg *Rugăciunea Domnească,* Tatăl nostru.

b) **Şcoala din Cezareea Palestinei** a fost înfiinţată şi condusă de Origen, după plecarea sa din Alexandria în 231–232, în urma condamnării lui de către episcopul Dimitrie, acuzat că a fost hirotonit fără aprobarea sa de către episcopii Alexandru al Ierusalimului şi Teoctist al Cezareii, pe când Origen se afla într-o călătorie în Palestina.

La Cezareea Palestinei, Origen a avut doi discipoli deosebiţi, pe fraţii Teodor şi Atenodor, care, după terminarea studiilor lor juridice la Berit, au venit la Cezareea Palestinei, unde, în urma lecţiilor sale, au trecut la creştinism. La plecare, Teodor a ţinut în faţa unei alese adunări un *Cuvânt de mulţumire pentru Origen,* din care cunoaştem metoda de lucru şi programa analitică a învăţământului superior creştin care se preda la Alexandria şi la Cezareea Palestinei de către Origen.

Întorşi în patria lor, Neocezareea Pontului, cei doi fraţi au devenit episcopi. Teodor este Sfântul Grigorie Taumaturgul († c. 270), «Făcătorul de minuni», care a fost un mare păstor şi un scriitor de talent.

Nu se ştie dacă la Cezareea Palestinei Origen a avut urmaşi imediaţi. La începutul secolului al IV-lea este cunoscut ca profesor la Cezareea Palestinei preotul Pamfil († 310), care a avut printre elevii săi pe cunoscutul istoric bisericesc Eusebiu de Cezareea († 340). În persoana lui Eusebiu, Cezareea Palestinei a avut pe cel mai învăţat episcop al său, care ne-a lăsat în *Istoria sa bisericească,* în 10 cărţi,

informaţii dintre cele mai preţioase pentru istoria Bisericii în primele secole (până la anul 324).

c) **Şcoala din Antiohia.** La Antiohia Siriei s-a înfiinţat o altă şcoală creştină, cunoscută din a doua jumătate a secolului al III-lea prin doi preoţi, Dorotei şi Lucian de Samosata, numit apoi *Lucian de Antiohia.* Acesta a studiat la Edesa, în Mesopotamia, unde conducea o şcoală creştină un anume Macarie. Spre sfârşitul secolului al III-lea; Lucian s-a stabilit la Antiohia, unde a fost hirotonit preot şi conducea şcoala de aci.

După unele ştiri, Lucian a fost partizanul compatriotului său, episcopul Pavel de Samosata, eretic antitrinitar, şi din cauza aceasta a fost scos din Biserică până în 303, când a renunţat la erezie. În acelaşi timp, el profesa teoria *subordinaţionistă,* după care Fiul este subordonat Tatălui, reluată şi dezvoltată de colegul său de studii, Arie din Alexandria († 336). Se cunoaşte că ereticul Arie şi adepţii săi se numeau *sylucianişti,* în sensul de aderenţi ai teoriei subordinaţioniste a lui Lucian.

Totuşi Lucian a murit ca martir în sânul Bisericii, în 312, fiind adus la Nicomidia, unde a mărturisit şi apărat creştinismul în faţa împăratului persecutor Maximin Daia (305–312).

Spre sfârşitul secolului al III-lea, este cunoscut la Antiohia şi un preot învăţat, *Malchion,* conducătorul unei şcoli retorice «eline», care preda şi învăţământul creştin. El a luat parte şi la disputa cu episcopul Antiohiei, Pavel de Samosata, pe care l-a dovedit eretic antitrinitar în sinodul de la Antiohia, din 268–269 (Eusebiu; *Ist. bis.,* VII; 29–30).

Şcoala din Antiohia este îndeosebi exegetică. Ea face exegeză ştiinţifică bazată pe interpretarea istorico-gramaticală şi logică a textului Sfintei Scripturi, spre deosebire de şcoala alexandrină care folosea interpretarea alegorică, iar în chestiunile teologice, filosofia platonică şi neoplatonică. Dimpotrivă, şcoala din Antiohia înclina spre aristotelism, utilizând în interpretare o metodă pozitivă, precisă, analitică.

Şcoala din Antiohia a dat teologiei creştine pe cel mai mare orator şi exeget al secolului al IV-lea, Sfântul Ioan Gură de Aur († 407), pe scriitorii Diodor de Tars († 393), Teodor de Mopsuestia († 428) şi pe istoricul şi teologul Teodoret de Cir († 458).

d) **Şcoala din Edesa,** în Mesopotamia, este cunoscută pe la mijlocul secolului al III-lea. Aici preda învăţământul teologic un oarecare Macarie, amintit mai înainte. Aici a învăţat şi Lucian. Ea a jucat un rol important în secolul al IV-lea, având ca reprezentant de seamă pe Sfântul Efrem Sirul († 373).

Au existat, desigur, şi alte şcoli, legate mai mult de personalitatea vreunui Sfânt Părinte, sau a unui teolog de frunte.

În afară de aceste şcoli, a existat, după 489, când împăratul Zenon a desfiinţat şcoala de la Edessa, o *şcoală nestoriană la Nisibi,* în Persia, pentru ereticii nestorieni, condamnaţi în 431 de Sinodul al III-lea ecumenic de la Efes. Primul lor conducător a fost episcopul Barsauma. Nestorienii au făcut cunoscut creştinismul în Persia şi în ţările din Asia centrală până în îndepărtata Chină.

Cultul şi viaţa creştină până la Constantin cel Mare

a) **Cultul** a îndeplinit în viaţa creştină, în primele trei secole, un rol foarte important, menţinând unitatea şi solidaritatea credincioşilor între ei. Viaţa primilor creştini era o rugăciune continuă. La început, cultul se făcea zilnic seara, în case particulare.

Liturghia. Cultul epocii apostolice s-a dezvoltat în epoca următoare pe baza Liturghiei Sfântului Iacob. Centrul lui a rămas tot *Sfânta Euharistie* (εὐχαριστία – mulţumire), cunoscută în epoca apostolică şi sub denumirea de *frângerea pâinii* = κλάσις τοῦ ἄρτου (Fapte 2, 42) şi de *Cină domnească* = κυριακὸν δεῖπνον (I Cor. 11, 20). In epoca post-apostolică, ea s-a mai numit *binecuvântare* = εὐλογία; *jertfă* sau *sacrificiu:* θυσία = *sacrificium; ofrandă* = ἀναφορὰ sau προσφορά: *Taină* = μυστήριον = *sacramentum;* lucrare sfântă – ἱερουργία; *ceremonie, slujbă* = τελετή ş.a. În Biserica Apusului a primit şi alte numiri.

Încă înainte de sfârşitul secolului I, Euharistia nu se mai săvârşea seara, în fiecare zi, ci duminica dimineaţa, pe nemâncate, şi s-a despărţit de agapă. În *Învăţătura celor doisprezece Apostoli,* scrisă probabil către anul 100, se spune: «Când vă adunaţi în *Ziua Domnului*

frângeţi pâinea şi mulţumiţi, după ce mai întâi v-aţi mărturisit păcatele voastre, ca jertfa voastră să fie curată» (cap. XIV, 1).

De asemenea, Pliniu cel Tânăr, guvernatorul Bitiniei, în Scrisoarea trimisă împăratului Traian (98–117), către 111–112, ne informează că creştinii se adunau «într-o anumită zi (duminica) înainte de răsăritul soarelui şi cântau cântece lui Hristos ca unui Dumnezeu» – *stato die ante lucem et carmen Christo quasi Deo dicere.*

La Cartagina, şi probabil şi în alte locuri (Roma, Spania), Euharistia se mai săvârşea zilnic la jumătatea secolului al III-lea. În alte locuri, se mai săvârşea miercurea şi vinerea (Egipt). Se săvârşea, de asemenea, la botezul catehumenilor şi în zilele de comemorare a Sfinţilor.

În epoca primară, Sfânta Liturghie consta din două părţi: prima parte era *didactică,* numită *liturghia catehumenilor,* în care se făceau citiri din Vechiul şi Noul Testament, după care urma o predică sau omilie, în care se explica Evanghelia zilei. După aceea, diaconii invitau pe catehumeni şi pe penitenţi să părăsească locaşul şi urma partea a doua.

În partea a doua, *liturgică,* numită *liturghia credincioşilor,* se săvârşea Sfânta Euharistie, adică sfinţirea darurilor, a pâinii şi a vinului de către episcop sau preotul liturghisitor. Diaconii duceau Sfânta Euharistie celor bolnavi, celor absenţi şi celor închişi. Credincioşii aduceau la cult daruri benevole, pentru ajutorarea săracilor şi întreţinerea clerului: bani, alimente, veşminte, încălţăminte.

Pe temeiul cuvintelor Domnului Iisus Hristos (Matei 26, 26–28; Marcu 14, 22–24; Luca 22, 17–19) şi mărturiilor Sfinţilor Apostoli, Sfânta Euharistie avea caracter de Taină, iar credincioşii primeau la împărtăşire Trupul şi Sângele Domnului.

«Pâinea euharistică» era dospită; azima s-a introdus în Biserica Apusului mult mai târziu, secolele VIII–IX. Vinul era curat, de obicei roşu. În vin se punea şi apă. Acest amestec era uzual şi obligatoriu, având în vedere că din coasta Mântuitorului, când a fost străpuns pe cruce cu suliţa, a ieşit «sânge şi apă» (Ioan 19, 34). Obiceiul unor creştini de a săvârşi Sfânta Euharistie numai cu apă, fără vin, numiţi *hydroparastaţi* sau *encratiţi,* a fost condamnat de Biserică. Pentru vin

se întrebuinţa un potir sau pahar, «potirul Euharistiei – *calix»,* la început de lemn, apoi de sticlă sau de metal, aur sau argint.

Botezul, era actul de credinţă şi de cult prin care se intra în sânul Bisericii. El avea caracter sacramental, de Taină, prin care se ştergeau păcatele şi se acorda darul Duhului Sfânt, după cuvintele Mântuitorului către Nicodim: «De nu se va naşte cineva din apă şi din Duh, nu va putea să intre în împărăţia lui Dumnezeu» (Ioan 3, 5). Botezul era numit baie sau spălare = λουτρόν, *lavacrum; renaştere* = παλιγγενεσία = *regeneratio; baia renaşterii = lavacrum regenerations;* luminare = φωτισμός = *illuminatio; pecetea credinţei* = σφραγὶς τῆς πίστεως ş.a.

Botezul se făcea în numele Sfintei Treimi. De regulă, el era săvârşit de episcop, iar din însărcinarea lui de preoţi şi chiar de diaconi. La mare nevoie, el putea fi săvârşit şi de credincioşi.

De obicei, botezul se făcea prin cufundare, dar se putea săvârşi şi prin vărsare de apă pe cap sau prin stropire, mai ales în caz de boală: *Baptismus clinicorum* = Botezul clinicilor (celor culcaţi în pat). Se pare că în unele locuri se mai săvârşea Botezul reprezentativ, pentru cei morţi nebotezati, cunoscut dintr-o aluzie a Sfântului Apostol Pavel (I Cor. 15, 29).

Botezul copiilor (παιδοβάπτισμα) era obişnuit. Ca încredinţare că aceia care se botează aveau să rămână totdeauna în sânul Bisericii se luau martori sau garanţi, numiţi naşi = ἀνάδοχοι, χειραγογοί = *sponsores.*

La botez, adulţii schimbau numele lor vechi cu unul creştin, iar copiii primeau un nume. Se preferau nume biblice, simbolice sau de martiri. De la Constantin cel Mare (306–337) numele creştine s-au generalizat.

Catehumenatul. Cu timpul, începând din secolul al II-lea, s-a stabilit că pot fi primiţi la botez numai cei iniţiaţi sau pregătiţi mai profund în adevărurile fundamentale ale creştinismului. Astfel, a luat naştere *catehumenatul* = κατήχησις, catechesis, care dura 2–3 ani. Unii catehumeni îl prelungeau mai mult, alţii chiar până la sfârşitul vieţii, din concepţia că Botezul iartă toate păcatele înainte de moarte. Biserica, însă, a restrâns acest termen.

În secolele II–III, catehumenii se împărţeau în două categorii: 'auditori'– ἀκροώμενοι = *audientes,* care învăţau adevărurile mai simple ale credinţei creştine, şi "luminaţi" sau "aleşi" – φωτιζόμενοι – *illuminati, electi,* care învăţau adevărurile de credinţă mai importante şi erau pregătiţi să primească în curând Botezul. La începutul secolului al IV-lea se constată în Răsărit trei categorii de catehumeni. Sinodul de la Neocezareea (între 314–325) îi numeşte "auditori" (ἀκροώμενοι = *audientes*) "ingenunchetori" (γονυκλίνοντες = *genuflectentes*) care se rugau şi primeau în genunchi binecuvântarea episcopului sau preotului, şi" luminaţi" = φωτιζόμενοι = *illuminati.*

Cu organizarea catehumenatului, Botezul se săvârşea de obicei în grup, ceea ce îl făcea mai solemn şi mai important. La primirea Botezului, candidaţii erau îmbrăcaţi în haine albe, ca semn al curăţirii lor sufleteşti. Deşi Botezul putea să se săvârşească în orice timp al anului, practica Bisericii a stabilit ca zile speciale ajunul Paştelui şi al Cincizecimii sau Rusaliilor. În Răsărit, el se făcea şi la *Epifanie* sau Botezul Domnului, la 6 ianuarie.

După botez urma îndată *Ungerea cu untdelemn sfinţit* sau *Taina Mirungerii,* care înlocuia punerea mâinilor Apostolilor, prin care se da candidatului harul Sfântului Duh. Ca şi Botezul, Mirungerea purta numiri simbolice, dintre care mai obişnuite sunt: *pecete, pecetea Duhului Sfânt* (σφραγίς = *sigillum), confirmarea credinţei* = βεβαίωσις = *confirmatio; ungere* = *chrismatio* ş.a. Botezul şi Mirungerea nu se repetau.

Mărturisirea păcatelor sau *pocăinţa* a fost unită de la început cu cele două Taine, Botezul şi Euharistia. Ea se numea *Confessio, Poenitentia.*

În primele trei secole mărturisirea putea fi: a) *secretă,* făcută în faţa episcopului sau preotului; b) *semipublică,* făcută în faţa clerului întreg; c) *publică,* făcută în faţa clerului şi a credincioşilor.

Mărturisirea păcatelor era urmată de îndeplinirea faptelor de îndreptare (epitimie): post, rugăciuni, fapte de milostenie.

Hirotonia este între cele dintâi Taine săvârşite şi cunoscute în Biserică. Numele obişnuit este χειροτονία, ἐπίθεσις τῶν χειρῶν – *punerea mâinilor.*

Sfinţii Apostoli au hirotonit pe episcopi, iar aceştia pe preoţi şi diaconi.

S-a stabilit prin uz şi canoane ca hirotonia unui episcop să se facă de cel puţin trei episcopi. (Sinodul de la Arelate, 314; Can. 1 apostolic).

În mod excepţional, acolo unde nu exista decât un singur episcop, în caz de vacanţă episcopală, hirotonirea o făcea *colegiul presbiterilor,* în număr de doisprezece, cum s-a practicat la Alexandria pentru un timp.

Căsătoria (γάμος = *matrimonium*), a fost de la început Taină şi instituţie sfântă, pe temeiul cuvintelor Mântuitorului (Matei 5, 32; 19, 1–6) şi ale Sfântului Apostol Pavel (Efes. 5, 32). Sfântul Ignaţiu († 107), episcopul Antiohiei, în Scrisoarea către Policarp scrie: «Trebuie ca cei ce se însoară şi cele ce se mărită să facă unirea lor cu aprobarea episcopului, ca să fie căsătoria lor după Domnul şi nu după poftă. Toate să se facă spre cinstirea lui Dumnezeu» (V, 2). Tertullian († 240) dă mărturie despre căsătoria creştină, sfătuind ca ea să se încheie bisericeşte = *matrimonium quod ecclesia conciliat* (*Ad uxorem* II, 9), *«et conjunget vos in ecclesia»* (*De monogamia,* II).

Taina Sfântului Maslu se administra atât celor sănătoşi, dar mai ales celor bolnavi, spre tămăduirea de boli şi iertarea păcatelor. Ea se întemeiază pe puterea pe care a dat-o Mântuitorul Apostolilor de a vindeca orice boală şi orice neputinţă, iar ei *ungeau cu untdelemn pe mulţi bolnavi şi-i făceau sănătoşi* (Marcu 6, 13). De asemenea, Sfântul Apostol Iacob scrie că de este cineva bolnav să cheme preoţii Bisericii şi să se roage pentru el, *ungându-l cu untdelemn, în numele Domnului... şi i se vor ierta lui păcatele* (Iacob 5, 14–15).

Cultul s-a săvârşit la început în case particulare, în catacombe, care erau galerii săpate în pământ, sub Roma şi în alte localităţi, în cimitire, la mormintele martirilor. Din secolul al II-lea, creştinii au avut locaşuri speciale de cult. Clement Alexandrinul numeşte locaşul de cult, οἶκος τοῦ Θεοῦ = *casa lui Dumnezeu,* iar Tertullian, *templum.* Comunitatea creştinilor, ca şi locaşul de cult s-a numit printr-un termen comun ἐκκλησία = *biserică.* De la începutul secolului al IV-lea s-a numit *basilica (biserica),* care imita forma tribunalelor romane, termen care s-a păstrat până azi în limba română.

De teama idololatriei, icoane nu erau la început. Găsim, în schimb în catacombe, chipuri simbolice, dintre care mai folosite erau: *mono-*

gramul lui Hristos, format din încrucişarea literelor X şi P; *peştele* = ἰχθύς ale cărui litere erau iniţiale pentru expresia: Ἰησοῦς Χριστός Θεοῦ Υἱὸς Σωτήρ – Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, Mântuitorul; *mielul* = ἀμνός *păstorul cel bun* = ποιμήν, în care apare chipul Mântuitorului cu mielul pe umeri; *porumbelul,* simbolul Sfântului Duh; *ancora,* simbolul speranţei creştine ş.a. În catacomba Domitillei se află zugrăvit pentru prima dată *chipul Sfintei Fecioare Maria* cu pruncul Iisus în braţele sale. Cultul Sfinţilor şi al moaştelor a început de la jumătatea secolului al II-lea. Prima mărturie ne-o dă Martiriul Sfântului Policarp († 155) (Pr. Prof. I. Rămureanu, *Cinstirea Sfintelor icoane în primele trei secole,* în «Studii teologice», XXIII (1971), nr. 9–10, p. 621–678.

b) **Viaţa creştină.** În general, viaţa morală a creştinilor s-a menţinut la nivelul vieţii morale din epoca apostolică. Frumuseţea vieţii morale a creştinilor este dovedită în toate laturile – individuală, familială şi socială.

Intrând în Biserică prin Taina Botezului, creştinii dobândeau o stare de curăţie care trebuia păstrată, formând, spre deosebire de lumea păgână, o societate nouă: «Biserica lui Hristos», sau «oastea lui Hristos» = *militia Christi* sau *christiana,* care trebuia să lupte împotriva păcatului şi a răului din lume, singura luptă legitimată de creştininism.

Credinţa în nemurirea sufletului, în judecata viitoare, în învierea morţilor şi răsplătirea celor buni şi drepţi menţinea moralitatea creştină. Pregătirea pentru Botez, prin catehumenat, participarea frecventă la cult, instituirea penitenţei, mărturisirea păcatelor, educaţia familială, aşteptarea parusiei Domnului, persecuţiile şi chinurile la care au fost supuşi creştinii în timpul împăraţilor romani, în primele trei secole, au menţinut la un înalt nivel viaţa morală a creştinilor.

Rugăciunea particulară zilnică, dimineaţa, la prânz şi seara, citirea Sfintei Scripturi, a actelor martirice şi a scrierilor creştine, evitarea spectacolelor şi a manifestărilor antice imorale, practica postului, întăreau continuu viaţa morală a creştinilor. În afară de zilele de miercuri şi vineri, creştinii posteau în zilele dinaintea Paştilor, în secolul al III-lea, 6 zile, apoi s-a lungit, ajungând la 40 de zile.

Viaţa familială s-a menţinut în genere în toată curăţia. Soţii er socotiţi «mădulare» egale ale lui Hristos, uniţi prin binecuvântarea Bi ricii, în aceeaşi credinţă, speranţă, dragoste şi suferinţă. Copiii nu e socotiţi o povară, ci o binecuvântare dumnezeiască. Biserica n-a admi nu admite *avortul;* copiii nu puteau fi ucişi în pântecele mamelor şi aruncaţi, cum se petrecea în lumea păgână.

Biserica a permis şi căsătoria între soţi de rang social diferit, statul roman n-o recunoştea, spre a evita concubinajul şi imoralit

Adulterul şi alte păcate contra căsătoriei erau aspru pedepsit Biserică.

Biserica a procedat de la început cu multă severitate contra păc grave, dintre care cel mai grav se socotea lepădarea de credinţă în ti persecuţiilor. Pentru reprimirea păcătoşilor în Biserică, ea a rânduit de penitenţă, după gravitatea faptelor lor, despre care am amintit 11). Ele erau: *plângătorii* (προσκλαίντες, *flentes*), *auditorii* (ἀκ μενοι, *audientes*), *îngenunchetorii* (ὑποπίπτοντες, *substrati*) şi *ună-şezătorii* (σύσταντες, *consistentes*).

În viaţa publică, morala creştină întâmpina mai multe is greutăţi, în comparaţie cu viaţa familială, deoarece multe ocu funcţiuni erau în legătură directă cu viaţa păgână, ca: luptele diatori, luptele cu fiarele, alergările, jocurile scenice, obsc diferite alte distracţii. De obicei, creştinii îşi păstrau profesiu meseria, dacă ea nu-i punea în contact direct cu păgânismul, a trebuiau să renunţe la ea (Sinodul de la Elvira, 300, can. 62). M culoase erau profesoratul, sculptura, argintăria, fiind legate d şi mitologia păgână.

Funcţiile publice, magistratura, serviciul militar, deşi era de unele acte de cult păgâne, au fost uneori acceptate de creştin le permitea credinţa lor. Ei erau buni cetăţeni şi–şi îndeplinea datoriile faţă de stat.

Sclavia a fost cea mai grea problemă care s-a pus B Creştinismul a acordat sclavilor creştinaţi demnitatea de oame fost primiţi, ca toţi ceilalţi, în sânul Bisericii şi s-au bucurat de cinste de creştini. Biserica a avut un rol important în eliberar

vilor, care se proclama în biserică, în prezenţa episcopului, a clericilor şi credincioşilor.

Caritatea creştină a fost unul din meritele morale ale Bisericii creştine din primele secole. Prin buna organizare a operei filantropice, ea a putut ajuta pe toţi săracii şi nevoiaşii. N-a încurajat, însă, lenea, nici cerşetoria profesională, socotită viciu. Pentru întreţinerea sa, fiecare trebuia să muncească, după exemplul Sfântului Apostol Pavel.

Începuturile monahismului şi sărbătorile creştine în primele trei veacuri

Unii creştini, în năzuinţa lor spre desăvârşire, trăiau în feciorie. Celibatul era forma obişnuită a ascezei, care însemna exercitare în virtute.

Unii asceţi, fie din dorinţa de a se exercita şi desăvârşi în virtute, fie din nevoia de a se sustrage persecuţiilor, s-au retras din lume, stabilindu-se în locuri izolate, unde trăiau ca *eremiţi* (pustnici), sau anahoreţi, în post şi rugăciune. Astfel, mulţi s-au retras în pustiul Tebaidei, în Egipt. Primul ascet care a ajuns celebru a fost *Pavel Tebeul* (234–247), originar din Teba, în Egipt, care a impus forma *eremitică,* adică monahii trăiau ca pustnici izolaţi.

Organizatorul vieţii monahale a fost *Sfântul Antonie cel Mare* (251–356), care a impus forma *anahoretică,* adică trăirea în retragere şi izolare. După el a urmat *Sfântul Pahomie* (276–349), care a organizat monahismul cu regim chinovial sau de obşte, după care monahii trăiau în comun în chinovii sau mânăstiri. *Şenute de Atripa* (334–452) a fost un monah egiptean de seamă.

Astfel au luat naştere mânăstiri de bărbaţi şi mânăstiri de femei în Egipt, Palestina, Siria şi Asia Mică.

Sărbătorile. Ziua întâi a săptămânii, *duminica,* ziua Învierii Domnului, a devenit, încă din epoca apostolică, sărbătoarea săptămânală. Constantin cel Mare (306–337), prin legea din 321, a întărit-o şi a generalizat-o ca zi de repaus în tot Imperiul roman.

În afară de duminică, creştinii au sărbătorit, fără întrerupere, în primele trei secole Paştile, Înălţarea Domnului, Cincizecimea sau Rusaliile şi Epifania, sau arătarea Domnului.

Paştile (Πάσχα, *pascha*) era sărbătoarea anuală a Învierii Domnului, după cum duminica era sărbătoarea ei săptămânală. Ea a devenit sărbatoare generală creştină şi se sărbătorea cu multă evlavie; solemnitate şi bucurie. Sinodul de la Ancira, din 314, o numeşte «Ziua cea mare» (ἡ μεγάλη ἡμέρα, canon. 6).

În Biserica veche a existat o diferenţă cu privire la data serbării Paştelui, iar aceasta a dat naştere la controversele pascale. Prima şi cea mai importantă controversă pascală s-a ivit între Sfântul Policarp († 155), episcopul Smirnei, şi papa Anicet al Romei (155–166). În anul 154, sau cel mai târziu la începutul anului 155, Sfântul Policarp a făcut o vizită la Roma, pentru a ajunge cu papa Anicet la o înţelegere cu privire la data serbării Paştelui. Creştinii din Palestina, Siria, Mesopotamia şi provinciile Asiei Mici, urmând tradiţia Sfântului Apostol Ioan, serbau *«Paştele Crucii»* – Πάσχα σταυρώσιμον, la 14 nissan (aprilie), o dată cu iudeii, indiferent de ziua săptămânii, fapt pentru care erau numiţi *«quartodecimani»,* tradiţie pe care o păstra şi Sfântul Policarp, iar a treia zi după aceea, la 16 nissan, în orice zi a săptămânii ar fi căzut, serbau Paştile Învierii, în timp ce cei de la Roma, din Alexandria şi din provinciile Apusului, sărbătoreau Paştile după 14 nisan, în duminica următoare, după Vinerea Patimilor, numit «Paştile Învierii» – Πάσχα ἀναστάσιμον).

Înţelegerea nu s-a putut realiza, dar cei doi conducători s-au despărţit în pace.

O altă controversă, referitoare la serbarea datei Paştelui, a izbucnit pe la 190–191 între episcopul Policrat al Efesului şi papa Victor I al Romei (190–199), care a voit să excomunice pe episcopii Asiei fiindcă aceştia continuau practica lor quartodecimană. A renunţat însă la intervenţia Sfântului Irineu al Lugdunului († 202), care a arătat cu această ocazie că merită numele de Irineu = Cel paşnic (Eusebiu, *Ist. bis.,* V–23–24). Cei din Asia şi-au păstrat mai departe tradiţia lor.

Pentru înlăturarea acestei deosebiri, sinodul de la Arelate (Arles), în Galia, din 314, a stabilit, prin canonul I, ca toţi creştinii să sărbătorească Paştile *«în aceeaşi zi şi în acelaşi timp în toată lumea».*

Orientându-se după canonul I al sinodului de la Arelate, Părinţii Sinodului I ecumenic de la Niceea, din 325, au hotărât *ca toţi creştinii de pretutindeni să serbeze Paştile în prima duminică de după lună plină, care urmează după echinocţiul de primăvară, iar în anii în care*

această duminică ar coincide cu Paştile evreilor, 14 nissan (aprilie), Paştile creştinilor să se amâne în duminica următoare sau îl sărbătoreau cu o săptămână mai înainte.

Stabilirea datei Paştelui se făcea după calcule astrologice de către Biserica Alexandriei şi se comunica tuturor Bisericilor prin *epistole pascale* sau *festive* – ἐπιστολαὶ ἑορταστικαί.

Din cauza ciclului pascal în uz şi a deosebirii datei echinocţiului de primăvară, în Orient, la 21 martie, la Roma şi în Apus, la 18 martie, data sărbătorii Paştilor a variat şi după hotărârea Sinodului I ecumenic de la Niceea.

Cincizecimea (Πεντηκοστή, *dies penticostes*) sau Rusaliile era sărbătoarea Pogorârii Duhului Sfânt asupra Apostolilor. Este, împreună cu Paştile, cea mai veche şi cea mai mare sărbătoare creştină.

După interpretarea canonului 43 al sinodului de la Elvira, Spania, rezultă că se sărbătorea pe la 300 şi Înălţarea Domnului, la 40 de zile după Paşti.

Din secolul al III-lea se serba în Orient, la 6 ianuarie, *Epifania* (Επιφάνεια), numită şi *Theophania* (Θεοφάνεια), adică arătarea Domnului, în amintirea Naşterii şi a Botezului Mântuitorului şi a descoperirii dumnezeirii Sale.

În Occident, din anul 336 se sărbătorea Naşterea Domnului (Natalis Domini) în ziua de 25 decembrie, înlocuind sărbătoarea păgână a solstiţiului de iarnă (natalis solis) şi a zeului persan Mithra, de care era legat cultul soarelui. În locul lui Mithra, Hristos este numit «soarele dreptăţii».

Pentru prima oară s-a despărţit în Orient sărbătoarea Naşterii Domnului de cea a Botezului (Epifania), serbându-se la 25 decembrie, mai întâi în Biserica din Antiohia, în anul 377, apoi în Biserica de Constantinopol, în 379, când Sfântul Grigorie de Nazianz a ţinut celebra sa predică festivă: «Hristos se naşte, slăviţi–L! Hristos din ceruri, întâmpinaţi–L» (P. G., 26, 311–334). La 6 ianuarie s-au sărbătorit în continuare în Orient şi în Occident Botezul şi arătarea dumnezeirii Domnului.

După jumătatea secolului al II-lea s-a introdus în Biserică, după cum aflăm din Martiriul Sfântului Policarp († 23 febr. 155), cultul Sfinţilor şi al moaştelor. Ziua morţii martirilor era numită «ziua naşterii» = γενέθλιος ἡμέρα, *dies natalis* (adică ziua naşterii în ceruri) şi se sărbătorea în fiecare an printr-un cult special.

PERIOADA A DOUA (325–787)

BISERICA ÎN EPOCA SINOADELOR ECUMENICE

Biserica în timpul lui Constantin cel Mare

Împăratul *Constantin cel Mare* (306–377) este una din personalităţile de seamă din istoria universală. Până la el, Biserica a îndurat grele persecuţii din partea împăraţilor romani. Convertirea lui la creştinism a însemnat o mare cotitură în istoria acestuia, căci, prin publicarea edictului de toleranţă religioasă de la Milan, din ianuarie 313, Constantin a asigurat Bisericii deplina libertate în tot Imperiul roman. Biserica intră, de acum înainte, într-o perioadă de înflorire şi propăşire, în «secolul ei de aur».

Înaintea lui Constantin cel Mare, Galeriu, grav bolnav, a dat la 30 aprilie 311, la Sardica, un edict de toleranţă pentru creştini, de acord cu Constantin şi Liciniu, care cuprinde permisiunea existenţei creştinilor – *«ut denuo sint christiani et conventicula eorum» = «să existe din nou creştini şi să ţină adunările lor»* (Lactantius, *De mort. pers.* 34; Eusebiu, *Ist. bis.* VIII, 17). Galeriu a murit curând, la 5 mai 311, iar edictul său s-a aplicat doar parţial.

E greu de cunoscut în intimitatea ei evoluţia religioasă a împăratului Constantin, dar, o dată declarat pentru creştinism, el a progresat continuu pe această cale, începând cu lupta dintre el şi Maxenţiu de la Pons Milvius (Podul Vulturului), lângă Roma, din 28 octombrie 312, până la botezul lui din mai 337.

După istoricii creştini, Eusebiu şi Lactanţiu, în ajunul luptei cu Maxenţiu, Constantin a văzut pe cer ziua, în amiaza mare, o Cruce luminoasă deasupra soarelui cu inscripţia: ἐν τούτῳ νίκα – *in hoc signo vinces* = prin acest semn vei învinge (Lactantius, *De mortibus persecuto-*

rum, 48, 5). Noaptea, în timpul somnului, i s-a arătat Iisus Hristos cu semnul crucii, pe care-l văzuse ziua pe cer, cerându-i să-l pună pe steagurile soldaţilor, spre a-i servi drept semn protector în lupte. Acesta este monogramul lui Hristos, XP sau X pe care l-a pus pe un steag numit *labarum*.

Că împăratul Constantin a fost convins de apariţia minunată a Sfintei Cruci, ne-o confirmă faptul că pe arcul de triumf al lui Constantin, care se păstrează până azi la Roma, el afirmă că a câştigat victoria asupra lui Maxenţiu: *«instinctu divinitatis»* = «prin inspiraţie divină».

La câteva luni de la victoria asupra lui Maxenţiu, Constantin, împreună cu Liciniu, devenit prin căsătoria cu una din surorile sale cumnatul său, au publicat edictul de la Milan din ianuarie 313, prin care se acorda libertate religioasă deplină creştinismului, care devine *religio licita = religie permisă* în Imperiu. Totodată, se anulau toate hotărârile anterioare luate contra creştinilor şi se retrocedau Bisericii locaşurile de cult şi averile confiscate de împăraţii precedenţi.

Edictul de la Milan are o importanţă epocală prin hotărârile şi urmările lui. Din religie interzisă şi persecutată, creştinismul devine religie permisă, ba chiar favorizată, cum arată actele ulterioare ale împăratului Constantin.

Din nefericire, Valeriu Liciniu (308–324), la început pe deplin asociat la politica religioasă a împăratului Constantin, s-a îndepărtat de aceasta, devenind din 316 reprezentantul declarat al păgânismului în Orient, unde erau mulţi creştini, şi a început persecutarea lor, între 320–323.

În urma înfrângerii suferite de Liciniu în lupta cu Constantin în 18 septembrie 324, la Chrysopolis, azi Scutari – lângă Calcedon, pe coasta apuseană a Asiei Mici, în faţa Constantinopolului, şi a unor uneltiri contra lui Constantin, Liciniu a fost condamnat la moarte şi executat la Tesalonic în 324. De la această dată, Constantin a rămas singurul împărat al vastului Imperiu roman până la moartea sa în 22 mai 337.

Rămas singurul stăpânitor, Constantin luă faţă de creştinism o atitudine binevoitoare, fără a jigni, însă, păgânismul greco–roman, care avea numeroase şi puternice rădăcini. Împăratul însuşi păstră aproape tot timpul domniei demnitatea supremă păgână de *pontifex maximus* şi nu se lepădă de păgânism decât prin Botezul săvârşit cu câteva zile înainte de moarte, în mai 337.

Trebuie să recunoaştem, însă, că păstrarea titlului păgân de *pontifex maximus* îi dădea dreptul şi posibilitatea de a supraveghea şi ţine în frâu păgânismul în interesul creştinismului însuşi. Dacă împăratul ar fi renunţat atunci la el, îşi ridica un rival periculos, care ar fi putut să restabilească situaţia de mai înainte a păgânismului, încă puternic prin numărul credincioşilor lui, prin influenţa şi situaţia înaltă a senatorilor, a aristocraţilor şi funcţionarilor superiori.

În luarea de măsuri favorabile Bisericii, Constantin procedă treptat şi cu mult tact.

Politica lui religioasă este caracterizată mai ales prin câteva fapte de importanţă majoră: *actul de libertate religioasă de la Milan,* din ianuarie 313, alegerea unei noi reşedinţe imperiale şi convocarea Sinodului I ecumenic de la Niceea din 325.

Imediat după edictul din 313, împăratul scuteşte pe clericii creştini de obligaţia grea şi costisitoare a funcţiunilor municipale. Scuteşte Biserica de dări, drept de care nu se bucurau templele păgâne, şi-i înapoiază tot ceea ce îi fusese confiscat, acordându-i şi dreptul de a primi legate şi donaţiuni. Totodată, el acordă ca ajutor episcopilor sume importante din tezaurul statului, pentru ridicarea de biserici şi întreţinerea clerului. El acordă Bisericii dreptul de eliberare a sclavilor şi dădu episcopilor dreptul să judece pe cei ce n-ar voi să fie judecaţi după legile statului.

Constantin cel Mare a intervenit şi în dreptul penal, pe care a încercat să-l umanizeze, înlăturând din legile penale dispoziţii şi pedepse contrare spiritului creştinismului, ca: răstignirea, zdrobirea picioarelor, stigmatizarea (arderea cu fierul roşu). S-a îmbunătăţit tratamentul din închisori. S-au adus restricţii luptelor de gladiatori şi s-au trimis condamnaţii la mine, în loc de lupte. S-a modificat, în spirit creştin, legislaţia referitoare la căsătorie, la părinţii fără copii, s-a îngreunat divorţul, s-a pedepsit adulterul şi siluirea, sau violul, s-a interzis aruncarea copiilor şi vinderea lor, prin ajutoare date părinţilor săraci. S-au luat măsuri de protecţie şi ajutor pentru săraci, orfani, văduve şi bolnavi.

Prin legea din 321, Constantin cel Mare a generalizat, ca zi de repaus în Imperiu, *duminica*.

Încă din 317, împăratul a început să bată şi *monede cu monogramul creştin.*

În funcţiile înalte, el numea de preferinţă creştini, dar a păstrat şi păgâni. Funcţionarilor păgâni li s-a interzis să aducă sacrificii.

Cultul împăratului a pierdut sensul lui religios, păstrând mai mult semnificaţia lui politică: *cinstirea autorităţii împăratului ca exponent al puterii Imperiului roman,* templele dedicate lui devin localuri publice, fără statui şi fără sacrificii.

În unele locuri, unde creştinii erau în majoritate, ei au luat templele păgâne şi le-au transformat în biserici, sau le-au închis.

Împăratul şi membrii familiei sale – mama sa, Elena, soţia sa, Fausta, sora sa, Anastasia, fiica sa, Constantina, au dăruit episcopilor ajutoare pentru a repara bisericile sau pentru a construi altele noi. La Ierusalim, la Antiohia, Tyr, Nicomidia, Roma şi Constantinopol s-au ridicat biserici măreţe. La Constantinopol, a ridicat catedrala Sfinţii Apostoli, care a devenit necropola împăraţilor bizantini. În cadrul unor festivităţi măreţe s-a sfinţit, la 14 septembrie 335, catedrala Sfântului Mormânt – *Anastasis – Învierea,* ridicată prin râvna şi cheltuiala lui Constantin.

Cultul creştin şi pelerinajul la Locurile Sfinte au luat o mare dezvoltare. Mama împăratului, Sfânta Elena, a descoperit la Ierusalim lemnul Sfintei Cruci pe care a fost răstignit Mântuitorul. La Roma, împăratul a cedat episcopului fostul palat imperial – *Lateranul.*

Voinţa lui Constantin cel Mare de a susţine creştinismul s-a văzut şi în alegerea unei noi capitale pe ţărmurile încântătoare ale Bosforului. Încă din timpul lui Diocleţian (284–305), Roma nu mai era capitala unică a Imperiului roman, căci acesta o mutase la Nicomidia, în Asia Mică. Roma rămăsese încă un oraş păgân, în care templele, monumentele, senatul roman, aristocraţia aminteau şi păstrau vechea religie păgână.

Constantin s-a hotărât să părăsească Roma păgână, spre marea nemulţumire a episcopilor Romei, şi să întemeieze un nou oraş, ca reşedinţă imperială. Acesta a fost Bizanţul, pe Bosfor, care a primit numele de *Constantinopol* = oraşul lui Constantin, început în 324 şi inaugurat la 11 mai 330. Constantin a făcut din Bizanţ capitala unui Imperiu creştin, care trebuia să arate aceasta prin bisericile, monumentele şi atmosfera sa.

Mutarea capitalei la Constantinopol a avut consecinţe importante în istoria Imperiului roman şi a Bisericii. Prin această mutare s-au pus temeliile Imperiului roman de Răsărit, care a durat până la 29 mai

1453, când Constantinopolul a fost cucerit de turci, sub conducerea lui Mahomed al II-lea Cuceritorul (1451–1481).

În Constantinopol, numit *«Roma cea nouă»,* se ridică un oraş cu mare viitor politic şi bisericesc. Episcopii de Constantinopol devin egali în rang de cinste cu episcopii Romei, prin canonul al 3-lea al Sinodului al II-lea ecumenic de la Constantinopol, din 381, şi canonul 28 al Sinodului IV ecumenic de la Calcedon din 451.

Convocarea Sinodului I ecumenic de la Niceea din 325 constituie unul din meritele deosebite ale împăratului Constantin. Văzând tulburarea crescândă provocată de erezia lui Arie din Alexandria, Constantin s-a decis să convoace pe episcopii Imperiului într-un sinod general sau ecumenic spre a defini împreună adevărurile de credinţă şi a asigura unitatea creştinismului. Ca om de stat experimentat, Constantin şi-a dat seama că unitatea creştinismului şi pacea şi liniştea Bisericii constituie elementul de viaţă şi de rezistenţă al Imperiului roman universal. În locul pluralităţii zeilor păgâni era preferată existenţa unei singure credinţe în Imperiu, cea creştină, căci ea asigura şi unitatea lui politică.

Este interesant de constatat că Constantin însuşi, deşi nu primise încă botezul, a deschis Sinodul I ecumenic printr-o cuvântare adresată episcopilor, asigurându-i că el se consideră *«împreună slujitor cu ei»* (Eusebiu, *Viaţa fericitului împărat Constantin* III, 13). Cu alt prilej, după mărturia lui Eusebiu, el a spus că se consideră episcop pus de Dumnezeu pentru treburile din afară (ale Bisericii) (Eusebiu, *ibidem,* IV, 24).

Este adevărat că politica religioasă inaugurată de Constantin cel Mare a avut şi unele urmări defavorabile. Biserica a avut în persoana împăratului un ocrotitor, dar, în acelaşi timp, şi un stăpân. Împăraţii s-au amestecat în chestiunile religioase impunându-şi voinţa. Unii au susţinut arianismul, monofizismul, monotelismul, au persecutat pe ierarhii ortodocşi, au înlăturat din scaune ierarhi merituoşi, exilându-i.

Desigur, ca om de stat, Constantin a făcut şi unele greşeli, pe care istoria nu i le trece cu vederea. În unele din actele sale de suveran, el a pedepsit sângeros, pentru motive de infidelitate politică şi acte de trădare de stat. Astfel, fiul său, Crispus, moştenitorul de drept al tronului imperial, pe care Constantin şi-l asociase la domnie în 317, cu titlul de

«Cezar», fiind implicat într-un complot de stat, a fost ucis în 325; la puţin timp, soţia sa cea de a doua, Fausta, a fost ucisă în baia sa la Roma.

În materie de politică bisericească, după Sinodul I ecumenic de la Niceea din 325 s-a lăsat influenţat de curtezani linguşitori şi de arieni, ceea ce a provocat confuzie în sufletele credincioşilor.

Cu toate aceste scăderi, este în general admis că Constantin cel Mare a fost bine intenţionat în actele sale şi el a făcut creştinismului, ca primul împărat creştin, cel mai mare serviciu dintre împăraţii romani, asigurându-i libertatea prin edictul de la Milan din 313. Convertirea sa la creştinism a dat un nou curs istoriei universale prin încercarea sa de a armoniza interesele superioare ale Imperiului roman cu interesele Bisericii.

Îmbolnăvindu-se grav, Constantin a fost botezat în vila sa de la Ancyrona, la marginea Nicomidiei, de episcopul semiarian Eusebiu de Nicomidia şi alţi clerici, cu câteva zile înainte de Rusalii, în luna mai 337. El a murit curând după aceea, la 22 mai 337, în Duminica Rusaliilor şi a fost îngropat cu mare fast în biserica Sfinţii Apostoli din Constantinopol, ctitoria sa.

Pentru meritele sale deosebite şi mai ales pentru marile servicii aduse creştinismului, după lunga perioadă de persecuţii, Biserica l-a cinstit în chip deosebit, trecându-l în rândul Sfinţilor şi numindu-l *Cel întocmai cu Apostolii.*

Politica lui religioasă, în general, a fost urmată de fiii şi succesorii lui, cu excepţia împăratului Iulian Apostatul (361–363), nepotul său, care a reintrodus pentru scurt timp păgânismul în situaţia lui de religie favorizată în Imperiul roman, persecutând creştinismul. Spre sfârşitul secolului al IV-lea, sub împăratul Teodosie cel Mare (379–395), creştinismul a ajuns din religie tolerată – *religio licita, religie de stat,* iar Ortodoxia devine confesiunea oficială a Imperiului. Din timpul lui Teodosie cel Mare Imperiul roman devine imperiu creştin.

Biserica în timpul urmaşilor Sfântului Constantin cel Mare

După moartea împăratului Constantin, la 22 mai 337, Imperiul a fost împărţit între cei trei fii ai săi. Fiul cel mare, *Constantin II* (337–340), a primit prefectura Apusului, în care intrau Galia, Britania şi Spania cu

Mauretania Tingitana, având reşedinţa la Augusta Treverorum (Treveri), în nordul Galiei; *Constanţiu* (337–361), fiul mijlociu, a primit provinciile Egipt, Orient, Asia şi Pont, cu reşedinţa la Constantinopol, iar ultimul, *Constans* (337–350), a primit Italia, Africa, Panonia, Illyricum şi Tracia, la care s-a adăugat, după lupta de la Aquilleea din 340, şi prefectura fratelui său Constantin II, căzut în luptă cu el.

Cei doi fraţi rămaşi în viaţă, crescuţi şi educaţi în spiritul Evangheliei, au făcut tot posibilul pentru triumful creştinismului. Astfel, în 341, Constanţiu a emis o lege drastică, adoptată şi de fratele său, Constans, contra celor ce *jertfeau zeilor.* În 346, neoplatonicianul *Firmicus Maternus,* trecut la creştinism, a îndemnat pe împăraţi să topească comorile de aur şi de argint ale templelor.

Rămas singur împărat după moartea fratelui său, Constans, în 350, Constanţiu şi-a stabilit reşedinţa la Sirmium (Mitroviţa), în Iliric, care devine, pentru mai mulţi ani, centru politic şi bisericesc al lumii creştine. În 353 el publică o nouă lege, ordonând, sub pedeapsa cu moartea, închiderea templelor păgâne. Amestecându-se în treburile Bisericii, mai mult decât tatăl său şi contribuind la răspândirea ereziei lui Arie, el şi-a atras atât dezaprobarea ortodocşilor cât şi disprețul păgânilor.

Împăratul Constanţiu a murit la 3 noiembrie 361 la Mopsuerene, în Cilicia, după ce a primit Botezul «in extremis» pe patul de moarte de la episcopul arian Eusebiu al Antiohiei.

Cei trei fii ai împăratului Constantin cel Mare, neavând moştenitori în linie bărbătească, tronul a revenit nepoţilor săi, Gallus şi Iulian. Gallus, acuzat de crimă de înaltă trădare, a fost executat în 354, la Polo, în Italia.

Fratele său, *Iulian,* a fost numit Apostatul (361–363) pentru că s-a lepădat de credinţa creştină, când a ajuns împărat.

El fusese crescut şi educat în credinţa creştină din copilărie şi îndeplinise funcţia de *citeţ* în biserică. În 357, a fost ridicat de unchiul său, Constanţiu, la rangul de Caesar şi trimis în Galia, pentru a lupta contra germanilor. Printr-un *«pronunciamento»* militar a fost proclamat împărat la Paris, la sfârşitul lui ianuarie sau începutul lui februarie 360, iar la 11 decembrie 361 intră triumfător în Constantinopol, domnind singur până la 28 iunie 363, când a murit în războiul cu perşii.

Din clipa întronării, Iulian s-a hotărât să renunţe la creştinism şi să impună în Imperiu religia greco–romană. Motivele acestei schimbări au fost urmările educaţiei primite din partea unor profesori păgâni şi continua nesiguranţă şi ameninţare cu moartea în care a trăit din partea lui Constanţiu, care-l socotea primejdios pentru tron. Eunucul *Mardoniu,* un mare admirator al trecutului, l-a iniţiat în cultura clasică, reuşind să creeze în sufletul lui Iulian un nobil entuziasm pentru literatura şi filosofia greacă. Filosoful *Maxim din Efes* l-a iniţiat în misterele cultului lui Mithra, zeul soarelui.

La începutul domniei, Iulian a restaurat păgânismul ca religie favorizată a Imperiului roman, în locul creştinismului, poruncind să se deschidă templele şi să se aducă sacrificii zeilor. Toate bunurile templelor, secularizate de împăraţii precedenţi, au trebuit să fie restituite. Împăratul ironiza pe creştini, când aceştia se plângeau că sunt nedreptăţiţi de autorităţi, spunându-le: «Voi înşivă învăţaţi că veţi fi fericiţi dacă sunteţi prigoniţi» (Matei 5, 10).

Pentru a lovi în Biserică, gândul său a fost să folosească ura teologică dintre partidele şi sectele creştine din timpul său – *odium theologicum,* şi acordă libertate religioasă tuturor ereziilor, pentru a se nimici reciproc şi a distruge astfel tăria şi unitatea creştinismului (Amm. Marcellinus, *Res gestae,* XXII, 5, 2 şi 4).

A luat apoi şi măsuri directe contra creştinilor. Funcţionarii creştini şi soldaţii creştini din garda imperială au fost demişi. În unele provincii, au căzut şi martiri. La Durostorum (Silistra), în Scythia Minor (Dobrogea), a fost ars pe rug, la 18 iulie 362, Sfântul Emilian, soldat în armata romană de la Dunăre.

La 17 iulie 362, a publicat *Legea contra profesorilor creştini,* prin care li se interzicea să profeseze în învăţământ. În 362, a reînnoit vechea perfidie a lui Maximin Daia (305–313), ordonând ca toate alimentele din pieţele publice să fie stropite cu apă de la jertfele idolilor.

Dorind să dea păgânismului o nouă organizare, pentru a rezista asaltului creştinismului, Iulian a încercat să reformeze vechea credinţă greco-romană cu ajutorul filosofiei neo-platonice, împrumutând unele idei şi din creştinism. Astfel şi el a organizat o ierarhie păgână imitând ierarhia creştină şi creând un fel de Biserică păgână.

Dibaci mânuitor al condeiului, Iulian a combătut creştinismul şi prin scris, în lucrarea *Contra Galileenilor,* cum numea el în derâdere pe creştini, batjocorindu-l şi înfăţişându-l ca pe un sistem de filosofie slab, aceasta din dorinţa de a demonstra lumii păgâne inutilitatea Evangheliei.

Ceva mai mult, pentru a dovedi ca mincinoasă profeţia Mântuitorului referitoare la distrugerea Ierusalimului, din care «nu va rămâne piatră de piatră» (Matei 24, 2; Luca 21, 6), Iulian luă măsura, la începutul anului 363, de a reconstrui templul din Ierusalim. Totul a fost în zadar, căci datorită unor cutremure şi unor flăcări care ieşeau de la temelii, lucrările începute s-au prăbuşit (Amm. Marcellinus, *Res Gestae,* 23, 1).

În curând, scadenţa celor făcute de Iulian contra creştinilor a sosit. În cursul campaniei contra perşilor, în noaptea de 26 spre 27 iunie 363, o săgeată l-a rănit grav, pătrunzându-i în ficat. Smulgându-şi săgeata şi aruncându-şi spre cer sângele ce-i curgea din rană, după afirmaţia istoricului Teodoret, ar fi rostit: νενίκικας Γαλιλαῖε – *Ai învins, Galileene!* (*Ist. bis.,* III, 25).

În moartea timpurie şi neaşteptată a împăratului Iulian, atât creştinii cât şi păgânii au văzut o judecată cerească. (Vezi pe larg, I. Pulpea (Rămureanu), *Lupta împăratutui Iulian împotriva creştinismului,* Bucureşti, 1942, 262 p.). Cu Iulian Apostatul se stinge familia împăratului Constantin.

Succesorul său, *Jovian* (363–364), ales de armată, a reintrodus creştinismul, fără să persecute păgânismul. Bucuria creştinilor a fost de scurtă durată, deoarece la 17 februarie 364 Jovian a încetat din viaţă.

În locul său, armata şi funcţionarii au ales ca împărat un alt distins general, *Valentinian I* (364–374), originar din Panonia. El a împărţit conducerea Imperiului cu fratele său mai mic, *Valens* (364-378), care a primit Răsăritul, păstrând pentru sine Apusul şi Illyricum.

Din nefericire, Valens a devenit protectorul arianismului, provocând mari suferinţe ortodocşilor. Valentinian I a rămas ortodox. Cei doi împăraţi au dispus ca averile retrocedate de Iulian templelor păgâne să intre în proprietatea statului. Ei au interzis printr-o lege aspră ritualurile nocturne în domeniul magiei şi manticii şi sacrificiile de animale, sub ameninţarea cu moartea (Teodoret, *Ist. bis.,* V, 31; IX, 24).

La moartea lui Valentinian I, tronul a revenit fiului său, *Grațian* (375–385), elevul poetului creștin Ausoniu, bărbat capabil, care a stat sub influența marelui ierarh Sfântul Ambrozie al Milanului († 397). Grațian a împărțit domnia cu fratele său vitreg, Valentinian al II-lea (375–392), un copil de patru ani, față de care el s-a purtat ca un părinte.

Când Valens, împăratul jumătății orientale a Imperiului, a căzut la Adrianopol în lupta cu goții, la 9 august 378, Grațian a ales în 379 ca împărat al Răsăritului pe viteazul general *Teodosie* (379–395), originar din Spania.

Grațian și Teodosie au continuat politica de favorizare a creștinismului inaugurată de Constantin cel Mare. Astfel, la 28 februarie 380, Teodosie a publicat la Tesalonic, unde-și avea la început reședința, un edict *în favoarea ortodoxiei niceene,* pe care l-a reînnoit printr-un nou edict publicat la 10 ianuarie 381 la Constantinopol. Astfel, *Teodosie cel Mare este creatorul Imperiului roman creștin.*

Sub Teodosie, s-a ținut, în 381, Sinodul al II-lea ecumenic de la Constantinopol, care a condamnat *erezia pnevmatomahilor* și a hotărât să se adauge la Simbolul niceean din 325 ultimele cinci articole de credință referitoare la Sfântul Duh, Biserică și viața viitoare, primind numele de *Simbolul niceo-constantinopolitan.*

În 381, printr-un nou edict, Teodosie interzisese toate manticile. În anul următor, 382, Grațian, împăratul Apusului, a dispus ca o parte din preoțimea păgână să nu mai beneficieze de nici o subvenție de la stat, iar vestalele au fost desființate.

La urcarea pe tron, în 379, împăratul Teodosie renunță la titlul de *«pontifex maximus»,* care acorda împăraților romani demnitatea de arhierei supremi ai religiei politeiste romane. Exemplul său a fost urmat, în 382, și de Grațian, împăratul Apusului.

Lovitura cea mai crudă a primit-o religia romană în 382, prin înlăturarea statuii zeiței Victoria, care fusese așezată de Octavian Augustus în locul Curiei Senatului, pe Capitoliu, curând după victoria din anul 31 î.d.Hr., în lupta navală de la Actium, cu toate protestele senatorilor romani și ale lui Symmachus, prefectul «Cetății eterne». În ochii romanilor statuia zeiței Victoria simboliza grandoarea Imperiului roman.

În 386 împăratul Teodosie a ordonat ca toate templele din Asia și Egipt să fie închise. În 391, a fost dărâmat faimosul *Serapeum,* cu mărețul chip al zeului Serapis, la Alexandria. Jocurile olimpice au fost desființate în 393, iar misterele de la Eleusis, din Grecia, în 396.

Astfel, Teodosie cel Mare a spulberat, prin legiuirile și măsurile sale, iluzia păgânilor, mai ales a filosofilor și retorilor, că religia greco-romană ar mai putea să reînvie.

În 383, Grațian a fost asasinat de Arbogast, generalul trupelor france, încât Teodosie a rămas singurul împărat al Imperiului roman până la moartea sa, în 395.

Pe patul de moarte, împăratul Teodosie a dispus ca marea lui moștenire să fie împărțită între fiii săi, Arcadiu (395–408), care a primit Răsăritul, și Honoriu (395–423), care a primit Apusul.

În Răsărit, Arcadiu și după el fiul său Teodosie al II-lea (408–450) au dus la bun sfârșit toate dispozițiile luate de Teodosie cel Mare contra păgânismului.

La Alexandria, și-a găsit moartea în 415, *Hypatia,* «regina filosofiei».

Păgânii au respirat mai ușurați când pioasa Pulheria, sora lui Teodosie al II-lea, a fost pusă în umbră în treburile Imperiului de Eudochia, soția împăratului Teodosie al II-lea, fiica unui filosof grec din Atena, numită, înainte de botez, Athenais. După căderea Eudochiei Athenais, în 448, s-a emis un decret pe baza căruia urmau să fie distruse toate cărțile îndreptate contra creștinilor.

Sub domnia lui Teodosie al II-lea s-a întrunit la Efes, în 431, Sinodul al III-lea ecumenic, care a condamnat erezia lui Nestorie, *dioprosopismul,* după care în Hristos ar exista *două persoane,* nu una, cum învață Biserica, și a stabilit că Sfânta Fecioară Maria este cu adevărat Θεοτόκος = Născătoare de Dumnezeu.

Lui Teodosie al II-lea i-a urmat la tron generalul Marcian (450–547), soțul Pulheriei. El a fost primul împărat care *a primit coroana din mâna patriarhului de Constantinopol,* practică ce s-a menținut până la căderea Constantinopolului sub turci, la 29 mai 1453.

Sub Marcian s-a ținut, în 451, Sinodul al IV-lea ecumenic de la Calcedon, care a condamnat *erezia monofizită* și a definit raportul celor două firi în persoana divino-umană a lui Iisus Hristos.

În Occident, din cauza invaziei popoarelor migratoare, edictele şi ordonanţele referitoare la păgânism n-au putut fi executate. Împăratul Honoriu (395–423) s-a mulţumit doar cu distrugerea templelor de la ţară.

Succesorul şi nepotul său, Valentinian al III-lea (423–455), a trebuit să se mulţumească cu legile emise contra cultului idolilor. Urme de păgânism s-au menţinut timp îndelungat în insulele Corsica şi Sardinia.

În 476, ultimul împărat roman, Romulus Augustulus (475–476), a fost detronat de *Odoacru,* regele tribului german al herulilor, *încât Imperiul roman de Apus şi-a încetat existenţa.* A rămas Imperiul roman de Răsărit, care, cu toate atacurile popoarelor migratoare, a putut supravieţui până la 29 mai 1453, când a fost cucerit de sultanul turcilor Mahomed al II-lea (1451–1481).

În Răsărit, după împăratul Marcian, a urmat la tron Leon Tracul (457–474), iar după el, cei doi gineri, soţii fiicei sale, Ariadna, Zenon Isaurul (474–475), înlăturat în 475 de uzurpatorul Basiliskos (475–476), revenit a doua oară la tron în 477, până în 491, şi Anastasie I (491–518), sprijinitorul monofiziţilor.

În timpul împăratului Zenon, s-a publicat, la 24 octombrie 482, *Henoticonul,* un act de împăcare între ortodocşi şi ereticii monofiziţi, dar acesta a contribuit la prima schismă dintre Roma şi Constantinopol, numită *schisma acachiană,* după numele patriarhului ecumenic, Acachie (472–489), care a durat din 482 până la 518.

Sub împăratul Iustin I (518–527), sprijinitorul Ortodoxiei, s-au reluat în 518 raporturile bisericeşti frăţeşti dintre Constantinopol şi Roma.

Cu urcarea pe tron a împăratului Justinian (527–565), Imperiul roman de Răsărit a cunoscut o mare înflorire, de care s-a folosit şi Biserica. In persoana împăratului, Biserica Ortodoxă a găsit un ocrotitor, dar în acelaşi timp şi un stăpân, deoarece împăratul s-a amestecat prea mult în rânduielile Bisericii, chiar şi când a fost vorba de dogme şi cult.

La începutul domniei, între 527 şi 528, Justinian a publicat cele mai severe edicte contra ereticilor, iar în 529 *ordonă închiderea şcolii de filosofie din Atena,* ultimul refugiu al păgânismului, la care predau filosofi şi retori păgâni cu renume. Astfel păgânismul se stinse aproape cu totul.

Răspândirea creştinismului în Europa, Asia şi Africa. Răspândirea creştinismului în Europa

a. **Creştinarea geto-daco-romanilor.** După publicarea edictului toleranţă religioasă de la Milan de Constantin cel Mare, în 313, cre nismul s-a răspândit repede în tot Imperiul roman. Enclave de păgâni au rămas, însă, în localităţile şi satele mai depărtate de oraşe. În cetă şi centrele mai populate, creştinismul a pătruns mai repede dato mijloacelor de comunicaţie şi schimbului de idei dintre oameni. T menul *paganus,* care înseamnă sat, caracterizează pe locuitorii sate rămaşi pagani – păgâni, adică cei ce mai ţineau cultul zeilor.

La geto-daco-romani, strămoşii românilor care sunt cel mai ve popor creştin din Europa, după greci şi romani, creştinismul a pătru încă din secolul I, prin predica Sfântului Apostol Andrei şi a ucenici Sfântului Apostol Pavel.

Poporul român, rezultat, deci, din fuziunea geto-dacilor romanii din sudul şi nordul Dunării, apare în istorie, de la început, popor romanic şi creştin, adică poporul geto-daco-roman.

Procesul de formare şi creştinare a geto-daco-romanilor a f complex şi îndelungat şi a durat de la finele secolului I până în seco al VI-lea.

După o veche tradiţie păstrată de istoricul Eusebiu de Cezare († 340), după informaţiile mai vechi de un secol ale scriitoru alexandrin Origen († 254), reluate în secolul al XIV-lea de istori bizantin Nichifor Calist, în Sciţia, pe care cei mai mulţi istorici o ide tifică cu Scythia Minor sau Dacia Pontică (Dobrogea), de la sud gurile Dunării, a predicat credinţa creştină Sfântul Apostol Andr «cel dintâi chemat» (Matei 10, 2; Eusebiu *Ist. bis.,* III, 1; Origen, *Tomo Commentariorum Origenis in Genesim,* 24, 9, P.G., XII, 92 /

Unele creaţii folclorice şi unele toponimice din Dobrogea şi c stânga Prutului atestă, de asemenea, propovăduirea Sfântului Apos Andrei în aceste părţi.

A doua cale de pătrundere a creştinismului la geto-daco-roma de la sudul şi nordul Dunării au fost provinciile sud-dunărene a Imperiului roman.

Se cunoaşte din *Faptele Apostolilor* că Sfântul Apostol Pavel a predicat Evanghelia lui Hristos în oraşele *Macedoniei,* mai întâi în anii 51–52, în călătoria a doua misionară, apoi în anul 57, în a treia sa călătorie misionară, până în Illyricum, cum spune el însuşi în *Epistola către Romani* 15, 19 (Cap. Fapte. 16, 10–40; 17, 18, 19 şi 20, 1–2).

Din Macedonia şi Illyricum creştinismul a pătruns la nord, în provinciile sud-dunărene: Moesia Inferior (Secunda), din care făcea parte şi Scythia Minor sau Dacia Pontică (Dobrogea), până la reforma administrativ-teritorială a lui Diocleţian (284–305) din 292, Moesia Superior (Prima), Pannonia Inferior (Secunda), iar la nordul Dunării, *Dacia Carpatică,* teritoriu care constituie aria de formare a poporului român, în legătură directă cu romanitatea sau latinitatea orientală.

Din aceste provincii, creştini izolaţi au pătruns şi la nordul Dunării, în Dacia Carpatică, chiar mai înainte de cucerirea Daciei regelui Decebal, în 105–106, de către împăratul Traian.

În timpul stăpânirii Daciei Traiane de către romani, care a durat din 106 până la 274, religia creştină s-a răspândit de la om la om prin contactul direct al populaţiei geto-daco-romane cu adepţii noii credinţe.

Unii dintre soldaţii legiunilor romane, dintre colonişti şi negustori împământeniţi în Dacia, mulţi dintre ei veniţi din Palestina, Siria şi provinciile Asiei Mici, unde creştinismul era cunoscut de la sfârşitul secolului I, erau creştini.

Pe lângă informaţiile istorice arătate, dispunem şi de câteva mărturii ale unor scriitori creştini, ca: Sfântul Iustin Martirul şi Filosoful († iunie 165), în *Dialogul cu iudeul Trifon,* XVII, Origen, amintit deja, şi Tertullian († după 220), în *Adversus Judaeos,* 7, din care se poate constata că religia revelată a pătruns la geto-daco-romanii de la sudul şi nordul Dunării încă din secolul al II-lea.

În timpul grelei persecuţii contra creştinilor de către împăraţii Diocleţian, Galeriu (293, cezar; 305–311, august) şi Liciniu (308–323), un mare număr de creştini din cetăţile Sciţiei Minor (Dobrogea) şi din cetăţile situate în dreapta Dunării din provinciile sud-dunărene au suferit martiriul.

La Sirmium (azi Mitroviţa, în Iugoslavia), metropola civilă a provinciei romane Pannonia Inferior şi reşedinţa prefecturii Iliricului, a suferit martiriul la 6 aprilie 304, sub împăraţii Diocleţian şi Galeriu,

tânărul episcop daco-roman Sf. Irineu de Sirmium. Actul său martiric este primul model de limbă latină creştină vorbită la sudul şi nordul Dunării, în provinciile dunărene ale Imperiului roman.

Menţionăm că patru mucenici, *Zotikos, Attalos, Kamasis* şi *Philippos,* au suferit martiriul la 4 iunie în cetatea Noviodunum (Isaccea), fie între 303–305, în timpul persecuţiei lui Diocleţian şi Galeriu, fie între 320–323 în timpul persecuţiei lui Liciniu. Trupurile lor au fost aduse şi îngropate, în secolul al IV-lea, în cripta basilicii de la Niculiţel, deasupra moaştelor altor doi martiri, al căror nume nu se cunoaşte, iar azi osemintele celor patru se află în biserica mânăstirii Cocoş, judeţul Tulcea, în Dobrogea.

La începutul secolului al IV-lea, poate chiar şi mai înainte, existau în provinciile romane sud-dunărene peste 40 de scaune episcopale, dintre care 12 erau situate pe malul drept al Dunării, în Iugoslavia şi Bulgaria de azi: *Singidunum* (Belgrad), *Margum* (Dobroviţa), *Vaminacium* (Costolaţ), *Aquae* (Negotin), *Bononia* (Vidin), *Ratiaria* (Arcer), *Castra Martis, Oescus* (Gigen), *Novae* (Sviştov), *Sexanta Prista* (Russe), *Appiaria* (Riahovo), *Durostorum* (Silistra). E de la sine înţeles ca episcopii lor au putut organiza «misiuni» şi la nordul Dunării prin preoţi, dar mai ales prin aşa numiţii «horepiscopi» (episcopi de ţară), dintre care unii aveau hirotonie de episcopi, alţii erau doar preoţi.

În provincia romană Scythia Minor sau Dacia Pontică (Dobrogea) exista un scaun episcopal la Tomis (Constanţa) unde păstorea pe la 290 episcopul cu nume latin *Evangelicus,* cum aflăm din *Viaţa Sfinţilor Epictet şi Astion,* care au pătimit pentru Hristos în timpul împăratului Diocleţian, în cetatea *Halmyris* (Halmiridensis), sau *Salmorus,* din Sciţia Mică (azi cetatea Zaporojenilor), sărbătoriţi la 8 iulie.

Un episcop, care ar putea fi Titus sau Philius, a suferit martiriul la Tomis între 320–323, în timpul persecuţiei lui Licinius.

Istoricul bisericesc Eusebiu de Cezareea ne transmite ştirea importantă că un episcop «scit», adică daco-roman, fără să-i spună numele, a participat la Sinodul I ecumenic de la Niceea, din 325 (Eusebiu, *Viaţa fericitului împărat Constantin,* III, 7).

Se cunosc, de asemenea, şi alţi episcopi până în secolul al VI-lea, care au păstorit la Tomis, ca *Betranion* († 25 ianuarie 380 sau 381),

după care au urmat: *Gherontius,* numit mai corect *Terentius* sau *Terrennius* (380–390), care a participat la sinodul al III-lea ecumenic de la Efes, din 431, *Ioan* (448), *Alexandru* (449), *Teotim II* (458), *Paternus* (418–420), numit «episcopus mitropolitanus», *Valentinian* (549–553).

În secolele VI–VII, titularul scaunului de Tomis a ajuns *«mitropolit»,* având sub jurisdicţia sa 14 episcopii sufragane în cetăţile principale ale Sciţiei Mici.

Pentru nevoile cultului creştin se aflau în Sciţia Mică, în secolele IV–VII, numeroase basilici creştine, 34 descoperite până acum.

Doi mari teologi care au lăsat un nume în istoria literaturii creştine: *Sfântul Ioan Cassian* (c. 360 – c. 436), autorul unor lucrări, întemeietorul a două mânăstiri la Massalia (azi Marseille – Franţa), şi *Dionisie Exiguul,* adică «cel mic» sau «smeritul» (c. 460–545), care a trăit ca monah la Roma între 500–545, creatorul erei creştine, stabilind în 525 pentru prima dată anul naşterii lui Hristos, erau originari din Scythia Minor.

La geto-daco-romanii din sudul Dunării, cunoaştem, de asemenea, doi renumiţi episcopi, care au fost şi scriitori de prestigiu: Sf. Niceta de Remesiana (367–414), care a desfăşurat o frumoasă activitate misionară la geto-daco-romanii din Dacia Mediterranea (Interioară) şi Dacia Ripensis, şi episcopul *Laurenţiu de Novae* (Şiştov).

De la sfârşitul secolului al III-lea creştinismul s-a răspândit în Dacia Carpatică şi prin captivii aduşi de goţi din provinciile sud-dunărene şi Illyricum, şi din provinciile romane ale Asiei Mici, mai întâi în incursiunile dintre anii 250–253, apoi între 257–264.

După informaţiile date de Sf. Epifanie († 403), existau la mijlocul secolului al IV-lea, la *nordul Dunării,* episcopi şi mânăstiri. El relatează că Audius din Mesopotamia, exilat de împăratul Constanţiu (337–361), în Sciţia Mică sau Dacia Pontică pentru unele erori dogmatice, a trecut împreună cu aderenţii săi la nordul Dunării, *«în părţile cele mai dinlăuntru ale Goţiei»,* unde a instruit pe mulţi şi «a înfiinţat aici mânăstiri, în care se practică viaţa monahală, fecioria şi asceza». Existau, după mărturia Sf. Epifanie, în Dacia Carpatică, în părţile de Răsărit ale Munteniei de azi şi în sudul Moldovei, *episcopi ortodocşi şi mânăstiri* pentru populaţia autohtonă geto-daco-romană, precum şi episcopi şi

mânăstiri pentru audieni şi goţi (*Fontes Historiae Dacoromanae,* t. II, p. 172; Pr. Prof. I. Rămureanu, *Mişcarea audienilor în Dacia Pontică şi nord-dunăreană,* (sec. IV–V), în «Biserica Ortodoxă Română», XCVI (1978), nr. 9–10, p. 1053–1070, aici p. 1063).

În a doua jumătate a secolului al IV-lea a făcut misiune în răsăritul Daciei Carpatice Eutihie din Capadocia, cum aflăm din Scrisoarea 164 a Sfântului Vasile cel Mare.

Între 341–348 a predicat creştinismul la nordul Dunării episcopul get Ulfila, apoi, între anii 348–383, la geto-daco-romanii şi goţii din sudul Dunării, stabilindu-şi reşedinţa la Nicopolis ad Istrum (Nikup).

În a doua jumătate a secolului al IV-lea, se cunosc numele unor creştini martirizaţi în nordul Dunării din ordinul unor conducători goţi păgâni, dintre care mai cunoscut este *Sfântul Sava,* înecat, la 12 aprilie 372, în râul Buzău.

Un important număr de inscripţii creştine în limbile greacă şi latină din secolele II–VI, descoperite pe teritoriul Sciţiei Mici şi pe teritoriul Daciei Carpatice, confirmă, de asemenea, vechimea creştinismului la români (Prof. Em. Popescu, *Inscripţiile greceşti şi latine din secolele IV—XIII, descoperite în România,* Bucureşti, 1976).

Menţionăm că cea mai importantă este *inscripţia creştină de la Biertan,* jud. Sibiu, datată din secolul al IV-lea, descoperită în 1775, redescoperită în 1941, de arheologul Kurt Horedt, având un disc cu monogramul lui Hristos şi o «tabella ansata», cu inscripţia *EGO ZENOVIUS VOTUM POSUI = «Eu, Zenovius, am pus darul».*

Există, de asemenea, pe teritoriul Sciţiei Mici şi al Daciei Carpatice alte mărturii creştine din secolele III–VI, ca: monumente funerare, opaiţe creştine, lămpi de bronz cu semnul crucii, reliefuri şi simboluri creştine, geme şi inele cu scena «Bunului Păstor», care atestă vechimea creştinismului la români.

Au existat *basilici creştine* în secolele IV–VI nu numai în Scythia Minor sau Dacia Pontică (Dobrogea), ci şi pe teritoriul Daciei Traiane.

În 1963 s-a descoperit pe ruinele fostului centru roman de la *Slăveni,* comuna Gostavăţ, jud. Olt, o biserică paleocreştină.

În 1946–1947 şi 1949, în unghiul nord-vestic al cetăţii Sucidava (Celei-Corabia), judeţul Olt, s-au descoperit o mare basilică creştină

şi unele obiecte cu inscripţii creştine care datează de la sfârşitul secolului al VI-lea.

În nordul Transilvaniei, s-a descoperit o biserică paleocreştină, ridicată peste construcţiile fostului municipiu *Porolissum,* azi Moigrad, jud. Sălaj, iar alta în vestul Banatului, la *Morisena,* azi Cenad, jud. Timiş, ambele din secolele IV–VI.

În secolul al VI-lea, comunităţile creştine din stânga Dunării întreţineau legături cu arhiepiscopia autocefală Justiniana Prima, înfiinţată aici de împăratul Justinian (527–565), în 535, în aşezarea în care se născuse, azi localitatea Ţaricin-Grad, în Iugoslavia.

Un argument indiscutabil pentru vechimea creştinismului la români şi pentru relaţiile lui cu latinitatea orientală îl constituie termenii de limbă latină creştină, care se foloseau în provinciile romane sud-dunărene şi în Dacia nord-dunăreană, pătrunşi între secolele II–VI, care fac parte din fondul principal de cuvinte al limbii române, care se folosesc până azi, ca: *altarium* (altar), *anghelus* (înger), *basilica* (biserică), *baptizare* (a boteza), *benedictio* (binecuvântare), *caelum* (cer), *coemeterium* (cimitir), *Christus* (Hristos), *communicare* (a cumineca), *crux,* ac. *crucem* (cruce), *Dominus-Deus* (Dumnezeu), *draco* (drac), *Filius* şi *filius* (Fiul lui Dumnezeu), *frater* (frate), *homo* (om), *inclinare* (a se închina), *invivere* (învia), *lex,* ac. *legem* (lege), *paganus* (păgân), *pater* (părinte), *repausare* (a răposa şi repauza), *peccatum* (păcat), *rogatio,* ac. *rogationem* (rugăciune), *sanctus* (sfânt) la diferite sărbători: Sânpetru, Sântilie, Sâmedru (Sf. Dumitru) şi numeroase alte cuvinte din latineşte. Sărbătorile principale au nume din latineşte, ca: *dies Dominica* (Duminica), *Incarnatio* şi *Creatio* (Crăciun), *Quadragessima* (Păresimi), *Pascha* şi *Paschae* (Paşte), *Floralia* (Floriile), *Rosalia* (Rusaliile).

În cea mai veche rugăciune, *Tatăl nostru,* şi în *Simbolul de credinţă niceo-constantinopolitan* (381), 90% din cuvinte sunt de origine latină, fapt care demonstrează pătrunderea creştinismului la geto-daco-romani încă din primele secole.

Începând din secolul al III-lea, Biserica a trebuit să facă eforturi mari pentru creştinarea noilor popoare migratoare, venite din nordul şi estul Europei şi din Asia centrală, în căutarea de noi aşezări pe teritoriul Imperiului roman.

b. Creştinarea goţilor

Primele popoare migratoare au fost *goţii,* care, coborând din Scandinavia, s-au aşezat la început în stepele de la nordul Mării Negre şi în Crimeea, unde au cunoscut creştinismul prin legăturile lor cu locuitorii oraşelor din Crimeea, care se creştinaseră în secolele I–III. De la nordul Mării Negre au avansat spre apus şi s-au stabilit pe la 270, în timpul împăratului Aurelian (270–275), în părţile de răsărit ale Daciei. Creştinismul s-a răspândit printre ei datorită legăturilor cu populaţia autohtonă geto-daco-romană creştină de la nordul şi sudul Dunării şi prin robii creştini aduşi în incursiunile lor de pradă din provinciile sud-dunărene şi ale Asiei Mici, unde creştinismul pătrunsese din secoiele I–II.

La Sinodul I ecumenic de la Niceea din 325, goţii creştini au fost reprezentaţi prin doi episcopi, *Cadmus de Bosphorus,* în Crimeea, şi *Teofil,* cunoscut sub numele de *Theophilus Gothiae.*

În prima jumătate a secolului al III-lea a făcut misiune creştină în Scythia Minor (Dobrogea) şi la geto-daco-romanii şi goţii de la nordul Dunării episcopul *Audiu din Mesopotamia,* exilat în aceste părţi de împăratul Constanţiu (337–361) pentru morala sa rigoristă şi ideile sale antropomorfice. Au mai făcut misiune creştină printre *goţii din Dacia Carpatică şi la populaţia geto-daco-romană,* pe la 350, misionarul *Eutihie* (*Eutyches*), originar din Cezareea Capadociei, venit din propriul său imbold sau trimis de Sfântul Vasile cel Mare († 1 ian. 379).

Merite deosebite pentru creştinarea goţilor are episcopul Ulfila († 383), hirotonit la Antiohia în 341, la vârsta de treizeci de ani, *episcop pentru goţi.* După mărturia ucenicului său, episcopul Auxenţiu de Durostor, el a predicat credinţa creştină fără întrerupere *patruzeci de ani* printre goţii de la nordul şi sudul Dunării şi printre geto-daco-romani, între 341–383 (*Epistola lui Auxenţiu,* 53). La început, el a predicat credinţa niceeană (ortodoxă) apoi arianismul. Primii şapte ani, între 341–348, a predicat la nordul Dunării, iar după 348, din cauza persecutării creştinilor de către goţii păgâni, s-a retras cu goţii creştini în sudul Dunării, pe teritoriul Imperiului roman de Răsărit, numit *Romania,* şi s-a stabilit, cu aprobarea împăratului Constanţiu, la Nicopolis ad Istrum (Nicup), la poalele munţilor Haemus (Balcani), în provincia Moesia Inferior. Pentru meritele sale misionare, Ulfila a fost numit «Apostolul goţilor».

Un alt merit al lui Ulfila a fost alcătuirea *alfabetului got,* făcută după aflabetul grecesc, latin şi scrierea runică a germanilor, şi *traducerea Bibliei în limba gotică,* care este cel mai vechi monument al limbii germane, din care s-au păstrat unele fragmente.

În persecuţia care a izbucnit din nou la nordul Dunării, între 368 –372, în Goţia nord-dunăreană, Biserica Goţiei a dat mai mulţi martiri. Între aceştia este şi Sfântul *Sava Gotul,* înecat în apele Buzăului (Μουσαίος), la 12 aprilie 372, al cărui act martiric, în limba greacă, ni s-a păstrat în întregime (Vezi trad. în l. română, la Pr. Prof. I. Rămureanu, *Actele martirice,* Bucureşti, 1982, p. 319–324).

La 375, hunii, popor nomad din Asia, au atacat la nordul Mării Negre pe *ostrogoţi* şi *vizigoţi,* două ramuri mai mari ale goţilor, pe care i-au învins. De teama hunilor, vizigoţii, sub conducerea lui Atanaric, trec în sudul Dunării, pe teritoriul Imperiului roman de Răsărit, cu învoirea împăratului Constanţiu (337–361), în provincia Tracia, cu condiţia să îmbrăţişeze creştinismul de *formă ariană,* pe care l-au dus apoi peste tot pe unde au trecut, până în Spania. De aici, au trecut în Iliric, iar pe la 402, sub conducerea regelui Alaric, năvălesc în Italia. La 24 august 410 au atacat şi cucerit Roma, pe care au jefuit-o cu sălbăticie, săvârşind multe orori şi masacre.

În 412, vizigoţii atacă sudul Galiei, iar o parte din ei trec în Spania, unde au înfiinţat în secolele V–VI un puternic regat. Statul vizigot din Spania a căzut sub stăpânirea arabă în 711.

c. **În Spania,** creştinismul pătrunsese încă de la sfârşitul secolului I, datorită legăturilor ei cu Roma şi Italia. După tradiţie, creştinismul a fost introdus în Spania de Sfântul Apostol Pavel, care şi-a manifestat dorinţa de a ajunge până acolo (Rom. 15, 24). În secolul al III-lea, existau centre creştine mai cunoscute la Caesaraugusta (Saragossa), Emerita, Toletum, Illiberis (Elvira). Pe la anul 300, s-a ţinut la Elvira un important sinod. La începutul secolului al V-lea, vizigoţii au introdus în Spania arianismul, de care spaniolii au scăpat după distrugerea regatului vizigot la începutul secolului VIII.

Cealaltă ramură a goţilor, *ostrogoţii,* tot arieni, s-au aşezat pe la 380 în Panonia, iar mai târziu, în 493, sub conducerea regelui lor, Teodoric cel Mare (454–526), au ocupat Italia, unde au înfiinţat un regat puternic, în centrul Italiei, cu capitala la Ravena.

Regatul ostrogot din Italia s-a putut menţine până în 552, când Narses, generalul împăratului Justinian (527–565), l-a cucerit şi l-a încadrat în Imperiul roman de Răsărit.

Creştinismul de formă ariană a pătruns şi la *longobarzi,* populaţie de origine germană, care, pe la 568, au părăsit Panonia, unde au locuit un timp, şi s-au stabilit sub conducerea regelui lor Alboin († 572), în câmpia Paviei din Italia de nord, căreia i-au dat numele de Lombardia. Mai târziu, sub regina lor *Theodelinda,* căsătorită mai întâi cu Autharis, apoi, după moartea acestuia, în 590, cu Agilulg de Turin, longobarzii, la stăruinţa papei Grigore cel Mare (590–604), au renunţat la arianism şi au trecut la dreapta credinţă.

d. **Creştinarea francilor.** Creştinismul a pătruns în Galia încă de la începutul secolului al II-lea. În 177, a izbucnit în oraşele Vienna şi Lugdunum (Lyon) de pe valea Ronului o violentă persecuţie contra creştinilor, în timpul împăratului Marcu Aureliu (160–181), în care s-au încoronat cu moarte martirică patruzeci de creştini, bărbaţi, femei şi fecioare.

Din sudul Galiei, creştinismul s-a răspândit la nord până în regiunea Rinului, unde s-au format comunităţi în secolul al III-lea la Treveri (Augusta Treverorum) până la Colonia Agrippina (Köln).

În 485, francii, populaţie germană, au năvălit în nord-vestul Galiei şi au cucerit statul galo-roman al generalului Siagriu. Peste franci, însă, a năvălit o altă populaţie germană, *alamanii.* În lupta care s-a dat între franci şi alamani la Tolbiac, în 496, *Clovis (Chlodwig)* (481–512), regele francilor, căsătorit cu *Clotilda,* principesă creştină de origine burgundă, a făcut jurământul că, de va obţine victoria, va trece cu armata sa la creştinism. În urma victoriei, Clovis împreună cu 3.000 de nobili şi soldaţi au primit botezul în noaptea de Crăciun a anului 496, în catedrala din Reims, din partea episcopului *Remigius de Reims.* Cu această ocazie, episcopul ar fi exclamat memorabilele cuvinte: «Apleacă-ţi capul, blânde Sicambru, adoră ceea ce ai ars şi arde ceea ce ai adorat». Actul regelui Clovis a fost urmat în curând şi de restul francilor. Biserica francă, numită şi *galicană,* a ajuns în secolele următoare la mare înflorire.

e. **Creştinarea germanilor.** De la franci, creştinismul a pătruns şi la triburile germanice vecine, ale alamanilor şi şvabilor. În Alamania

au predicat creştinismul misionari zeloşi ca: *Columban* (†615) şi *Gall* (645), ambii călugări irlandezi, iar mai târziu *Sf. Pirmin* (753), iar în urmă, *Sf. Bonifaciu* († 755).

În Bavaria vecină, au predicat creştinismul, la începutul secolului al VII-lea, misionari franci şi irlandezi, dintre care mai însemnaţi sunt *Ruprecht, episcop de Worms* (690–696), episcopul *Emeran de Poitiers* († 716) şi episcopul misionar *Corbinian* († 730). La frizi, aşezaţi între Weser şi gurile Rinului (Olanda de azi), au predicat Wilfrid († 678), anglo-saxon de origine, apoi *Willibrord,* compatriotul său, care a înfiinţat episcopia de Utrecht († 690).

Meritul cel mai mare în răspândirea creştinismului printre neamurile germane îl are călugărul anglo-saxon *Winfrid,* căruia papa Grigorie al II-lea (715–731), în prima călătorie făcută la Roma în 719, i-a dat numele de *Bonifaciu.* Între 719 şi 722 el a făcut misiune în Turingia şi Hessa superioară. În a doua călătorie făcută la Roma, papa Grigorie al II-lea l-a numit în 722 episcop al germanilor. Bonifaciu se îndreaptă din nou spre Turingia şi Hessa şi reuşeşte să dărâme la Geismar, în Hessa inferioară, faimosul stejar închinat zeului Thor (zeul tunetului), iar din lemnul stejarului construieşte o biserică.

Pentru meritele sale, papa Grigore al III-lea (731–741) a numit pe Bonifaciu în 732 arhiepiscop al întregii Germanii. El organiză, după a treia călătorie la Roma (737–738), Biserica Germaniei în 10–13 episcopii, cu o arhiepiscopie la Mainz şi o renumită mânăstire la Fulda.

Spre sfârşitul vieţii, Bonifaciu porni cu 52 de discipoli şi însoţitori spre ţara frizilor (Olanda), spre a-i creştina. În ziua de 5 iunie 755, în săptămâna Rusaliilor, pe când aşteptau un grup de frizi botezaţi de curând, să-i ungă cu Sfântul Mir, a năvălit asupra lor o ceată de frizi păgâni şi i-au omorât pe toţi pe malul râului Boarn, unde se găseşte astăzi oraşul Dockum. Trupul lui Bonifaciu a fost înmormântat în mânăstirea Fulda, centrul activităţii sale. Posteritatea i-a acordat pe drept lui Bonifaciu numele de *«Apostolul germanilor».*

În Saxonia şi Bavaria creştinismul a fost introdus cu forţa de împăratul Carol cel Mare (768–814).

f. **Creştinismul în Marea Britanie.** În Britania creştinismul era cunoscut încă de la începutul secolului al III-lea, când Tertullian († 240) scrie că *«locurile britanilor, inaccesibile romanilor, s-au supus lui Hristos»* (*Adversus Judaeos,* 7). Britania a trimis episcopi la sinodul de la Arelate (314).

În *Irlanda* (Hibernia) creştinismul a pătruns din Britania. Papa Celestin I al Romei (422–432) a trimis la 431 ca episcop pentru Irlanda pe *Paladiu.* Creştinarea deplină a celor din Irlanda s-a făcut de Sfântul *Patric* sau *Patriciu* († 465), un britan.

În *Caledonia* sau *Scoţia,* adică în ţara picţilor, creştinismul a pătruns în secolul al IV-lea. Meritul convertirii picţilor şi scoţienilor revine abatelui irlandez *Columban* († 597).

Când trupele romane au părăsit Britania în 407, peste britani au năvălit picţii şi scoţii. Atunci britanii au chemat în ajutor, în secolul al V-lea, pe anglo-saxoni, dar aceştia s-au făcut, după înfrângerea picţilor şi scoţilor, stăpânii ţării, împărţind-o în şapte provincii.

Creştinarea anglo-saxonilor s-a făcut în timpul papei Grigorie cel Mare (590–604), care a trimis, la 596, pe egumenul benedictin *Augustin,* împreună cu 40 de călugări, ca misionari în Anglia. Regele Ethelbert din Kent, căsătorit cu Bertha, principesă franceză creştină, a primit bine pe misionari, ajutându-i să creştineze ţara.

După sosirea lui Augustin şi a însoţitorilor săi, regele şi majoritatea poporului au primit Taina Botezului, probabil în ziua de Crăciun a anului 597.

Răspândirea creştinismului în Asia

Palestina, vatra creştinismului, în urma războaielor iudaice (66–70; 132–135) şi distrugerii Ierusalimului în anul 70, reconstruit de romani ca oraş păgân sub numele de *Aelia Capitolina,* a pierdut importanţa sa misionară din epoca apostolică. Aici s-a format în secolul al II-lea o comunitate creştină din păgâni. Cezareea Palestinei, capitala politică a Palestinei, a devenit în secolul al III-lea un mare centru creştin. Origen a înfiinţat aici o şcoală. Istoricul Eusebiu († 340) a ilustrat Cezareea Palestinei ca episcop şi istoric foarte erudit.

În **Fenicia** s-au înfiinţat biserici la Tyr, Sidon, Ptolemaida, Berit ş.a. La Tyr a murit marele scriitor creştin Origen († 254).

Siria a fost de la început una din cele mai însemnate provincii creştine. Capitala ei, Antiohia, a fost încă din epoca apostolică cel mai

important centru creştin. În a doua jumătate a secolului al III-lea Antiohia avea o şcoală exegetică de renume. În afară de Antiohia, între comunităţile creştine mai cunoscute sunt cele de la Damasc, Seleucia, Bereea, Samosata, şi altele.

Din Palestina şi Siria, creştinismul a pătruns în *Arabia* vecină. Biserica mai importantă în secolul al III-lea era cea de la Bostra. Creştinismul a pătruns în sud şi la unele triburi arabe. Pe la 372 o prinţesă arabă, *Mauvia,* a primit ca episcop pentru supuşii ei creştini pe venerabilul călugăr Moise.

În sudul Arabiei, în aşa-zisă «Arabia fericită», a activat, ca predicator, între 350–354, episcopul Teofil, trimis de împăratul Constanţiu (337–361).

Din Siria, creştinismul s-a întins în Răsărit, peste Eufrat, în *Osroene* şi *Mesopotamia.* Centrul creştin cel mai important era *Edesa,* unde în secolul al III-lea exista o şcoală creştină. După 431 nestorianismul, condamnat la Sinodul al III-lea de la Efes, şi-a găsit refugiu la Edesa. În 489, când şcoala a fost închisă, din ordinul împăratului Zenon (474–491), nestorienii s-au refugiat pe teritoriul Persiei, unde au înfiinţat o şcoală nestoriană la Nisibi.

Din Siria şi Mesopotamia, creştinismul a pătruns în *Persia,* unde s-au înfiinţat comunităţi creştine la Seleucia, Edesa şi Ctesifon. Din Persia, creştinismul s-a răspândit, sub formă nestoriană, în ţările din Asia centrală până în *India* şi *China.*

După tradiţie, creştinismul a fost răspândit în India, pe coasta Malabarului, mai întâi de Sfântul Apostol Toma, unde creştinii se numesc până azi «Tomiţi». Participarea episcopului Ioan al «marii Indii şi al Persiei» la Sinodul I ecumenic de la Niceea din 325 arată că încă de atunci exista în India o Biserică sufragană Bisericii din Persia.

În provinciile Asiei Mici, creştinismul a fost introdus în epoca apostolică de Apostolii Pavel, Ioan, Andrei şi Petru.

Pentru provincia **Bitinia,** proconsulul Pliniu Cel Tânăr ne informează, în *Scrisoarea* trimisă împăratului Traian (98–117) în 111–112, că creştinismul s-a răspândit nu numai la oraşe ci şi la sate. Comunităţi creştine mai importante erau la Nicomidia, Niceea, Calcedon, Prusa (Brusa).

În **Asia proconsulară** existau Biserici importante la Efes, Smirna, Filadelfia, Sardes, Thyatira, Pergam, Colose, Laodiceea, Hierapolis încă din a doua jumătate a secolului I.

În provinciile **Paflagonia** şi **Pont,** la sudul Mării Negre, erau Biserici la Neocezareea şi Comana.

În **Frigia,** existau comunităţi la Pepuza şi Synnada, încă din secolul al II-lea.

Provinciile sudice *Cilicia, Pamfilia* şi *Licia,* şi cele interioare, *Licaonia, Pisidia* şi *Galatia,* aveau Biserici numeroase.

În **Capadocia** exista în secolul al III-lea, o Biserică înfloritoare la Cezareea (Mazaca).

Din Capadocia, creştinismul a pătruns în **Armenia romană.** În a doua jumătate a secolului al III-lea, creştinismul a făcut mari progrese în Armenia, când ţara s-a eliberat de sub stăpânirea persană, sub regele Tiridat II (261–317). Apostolul armenilor este *Grigorie Luminătorul* (Φωτιστής, † 332), din neamul regal al Arsacizilor. El a organizat Biserica Armeniei cu 12 episcopate, având centrul la Egimiadzin, unde se află şi astăzi.

În timpul persecuţiei dezlănţuite în Orient contra creştinilor de împăratul Liciniu (308–324), au murit îngheţaţi în lacul Sevastia, la 9 martie 320, cei patruzeci de martiri.

Un învăţat armean, *Mesrop,* inventă la începutul secolului al V-lea alfabetul armean şi traduse Sfânta Scriptură în limba armeană, la anul 410, făcând astfel începutul literaturii creştine armene.

Din Armenia creştinismul s-a răspândit în timpul lui Constantin cel Mare (306–337), pe la anul 328, în **Iviria** (Georgia), datorită Sf. *Nina.* În secolul al VI-lea, pe la 550, s-a tradus în limba ivirilor (georgienilor) Sfânta Scriptură şi cărţile de ritual.

Răspîndirea creştinismului în Africa

La **Alexandria,** în Egipt, creştinismul a pătruns, după tradiţie, prin predica Sfântului Evanghelist Marcu în a doua jumătate a secolului I. La sfârşitul secolului al II-lea, exista la Alexandria o renumită şcoală catehetică, condusă pe la 190 de Panten, apoi de Clement Alexandrinul († 215/216) şi de Origen, până în 231, când şcoala a trecut sub supravegherea episcopului Dimitrie al Alexandriei şi a epis-

copilor următori. Din Alexandria, creştinismul s-a întins în delta Nilului, apoi de-a lungul Nilului, până în Tebaida, care a devenit în secolul al III-lea locul de retragere al monahilor din tot Orientul în primele patru secole. Biserica Alexandriei a ajuns cea mai importantă numărând, în secolul al IV-lea, o sută de eparhii.

Centre creştine mai importante erau în Egipt, în afară de Alexandria, la Pelusium, Arsinoe, Lycopolis ş.a.

Din Egipt creştinismul a pătruns în **Etiopia** sau **Abisinia,** deşi nu avem ştiri despre activitatea misionarilor până la începutul secolului al IV-lea. Creştinismul a fost introdus în *Etiopia* după 316 de doi tineri creştini, nepoţii filosofului Meropiu din Tyr, *Frumenţiu* şi *Edesiu,* care au educat pe regele Etiopiei, Aizana, în religia creştină. La 327, Frumenţiu, plecând spre patria sa, a trecut prin Alexandria, unde a povestit Sfântului Atanasie cel Mare († 373) despre succesele sale în răspândirea creştinismului în Etiopia. Sfântul Atanasie l-a convins să primească de la el hirotonia în episcop şi să se întoarcă în Etiopia spre a aduce la creştinism întreaga ţară. Datorită activităţii sale misionare, Etiopia a fost convertită la creştinism între anii 330–350. La Axum, în Etiopia, Frumenţiu a botezat în 350 pe regele Aizana şi pe fratele său, Sazana, convingând şi pe alţi demnitari ai statului să îmbrăţişeze creştinismul. Frumenţiu este venerat de etiopieni ca Apostolul lor naţional.

În **Africa proconsulară,** creştinismul este cunoscut din secolul al II-lea. Ea a dat un număr de martiri. La 17 iulie 180, au suferit mucenicia pentru Hristos, la Cartagina, sub împăratul Comod (180–192), cincisprezece martiri scilitani, numiţi aşa după cetatea Scilli sau Scillium, din Numidia proconsulară, de unde erau de origine. *Actul martirilor scilitani* este cel mai vechi document de limbă latină creştină. În timpul împăratului Septimiu Sever (192–211), au pătimit pentru Hristos, la 7 martie 203, la Cartagina, Sfintele Perpetua şi sclava ei, Felicitas, originare din cetatea Thuburbo Minus, împreună cu alţi patru creştini.

Situaţia Bisericii din Africa romană se cunoaşte bine din lucrările scriitorului Tertullian († 240) şi ale episcopului Ciprian al Cartaginei, care a murit ca martir la 14 septembrie 258, în timpul persecuţiei împăratului Valerian (253–260).

Numidia proconsulară şi *Mauretania,* în nordul Africii, aveau biserici în secolul al II-lea.

În general, creştinismul era răspândit mai mult în Răsărit decât în Apus, mai mult în provinciile maritime decât în cele interioare ale Imperiului roman, mai intens în provinciile elinizate şi romanizate, decât în cele neromanizate şi mai mult la oraşe decât la sate.

Sinoadele ecumenice. Arianismul. Sinodul I ecumenic de la Niceea (325)

Primii creştini au căutat adevărul credinţei cu inima. Când au intrat în Biserică şi elementele luminate ale societăţii, învăţaţii, deveniţi creştini, au căutat să înţeleagă adevărurile noii credinţe şi cu mintea. Ei s-au străduit să explice feluritele probleme teologice, dar mai ales *problema Sfintei Treimi.* Aceasta a preocupat spiritele şi în primele trei secole şi ajunge să dea naştere în secolul al IV-lea unei mari erezii, *arianismul,* ce a luat naştere în Răsărit, dar s-a întins şi în Apus, zdruncinând lumea creştină tot secolul al IV-lea.

Arianismul. Numele ereziei provine de la *Arie,* preot învăţat din Alexandria, născut în 256 în Libia, instruit în teologie de Lucian de Antiohia († 312) şi hirotonit preot în 312 la biserica Baucalis, cea mai însemnată din cele nouă biserici ale Alexandriei.

Arianismul este o concepţie raţional-omenească de înţelegere a creştinismului, o coborâre a lui de la înălţimea de *religie revelată* de Dumnezeu-Tatăl prin Însuşi Fiul Său Iisus Hristos la nivelul religiilor naturale păgâne.

Arie combătea *egalitatea* şi *consubstanţialitatea* Fiului lui Dumnezeu cu Dumnezeu-Tatăl şi prin aceasta nega dumnezeirea Fiului. El a susţinut cu tenacitate *subordinaţianismul,* adică ideea eronată că Fiul lui Dumnezeu este mai mic decât Tatăl, fiind subordonat Tatălui.

Principiile ereziei ariene se pot sintetiza astfel:

1) Dumnezeu-Tatăl singur este principiul *necreat* şi *nenăscut* – ἀγέννητος. Însăşi denumirea de «Tată» cuprinde inevitabil în sine *întâietatea* şi *superioritatea* Sa faţă de Fiul. Arie aducea în sprijinul acestei afirmaţii îndeosebi versetul din Evanghelia Sfântului Ioan: «Tatăl este mai mare decât Mine» (Ioan 14, 28), ignorând el că sensul acestui verset se referă la natura umană a lui Hristos şi nu la natura Lui dumnezeiască.

2) Fiul este creat din voinţa Tatălui, dar nu din *fiinţa* (οὐσία) Lui, ci din nimic, fiind prima Sa creatură, însă nu din eternitate, căci *a fost un timp când Fiul n-a existat.* Astfel Dumnezeu Tatăl este fără început, – ἄναρχος, în timp ce Fiul are un început – ἀρχὴν ἔχει ὁ Υἱός.

După părerea eronată a lui Arie, Fiul lui Dumnezeu, fiind creatura Tatălui – κτίσμα, ποίημα, γέννημα, nu este din substanţa lui Dumnezeu Tatăl, şi de aceea nu poate fi numit *«de o fiinţă cu Tatăl»* ὁμοούσιος τῷ Πατρί = *consubstantialis Patri,* termen pe care Părinţii de la Niceea l-au introdus în 325 în *Simbolul de credinţă.*

3) Deşi, după opinia lui Arie, Fiul lui Dumnezeu, Iisus Hristos, este după fiinţa Sa o creatură, e schimbător, mărginit, imperfect şi chiar capabil de a păcătui, El se bucură totuşi de cinstea cea mai mare, afirmă Arie, deoarece prin Fiul Dumnezeu-Tatăl a creat toate, chiar şi timpul.

4) Scopul pentru care Dumnezeu a creat pe Fiul este *crearea universului,* fiindcă Dumnezeu cel prea înalt, fiind fiinţă absolut pură, nu putea crea universul material decât cu ajutorul unei fiinţe intermediare, căci Dumnezeul suprem nu poate veni în contact direct cu materia, care e rea în sine, şi s-ar întina, idee împrumutată din doctrina eretică a gnosticilor.

5) La creaţie, Fiul a primit măreţia şi puterea creatoare a Tatălui. Fiul poate fi numit şi El Dumnezeu, căci, datorită harului dumnezeiesc primit de la Tatăl, a *devenit Fiu adoptiv al Tatălui.* Arie, ne spune Sfântul Atanasie († 373), afirma că «Hristos nu este adevăratul Dumnezeu, ci El, ca şi toţi alţii, se numeşte Dumnezeu prin *participare»* – μετοχῇ... λέγεται Θεὸς... (*Scrisoarea către episcopii Egiptului şi Libiei,* 12, P. G., XXV, 564 C).

La început, Arie a căutat să-şi răspândească ideile sale numai printre prieteni şi admiratori, însă din anul 318, a pornit difuzarea ideilor sale eretice şi prin biserici. Zadarnice au fost încercările episcopului Alexandru al Alexandriei (313–328) de a-l aduce la dreapta credinţă. Acesta, văzând că rătăcirile lui Arie atrag tot mai mulţi clerici şi credincioşi, ba chiar şi călugări şi călugăriţe, a convocat episcopii din Egipt, Libia şi Pentapole la un sinod, ţinut la Alexandria în 320 sau 321. Cei 100 de episcopi s-au pronunţat contra ideilor eretice ale lui Arie şi au susţinut în unanimitate că *Fiul lui Dumnezeu este deofiinţă şi veşnic cu Dumnezeu Tatăl.* Arie şi amicii săi, episcopii Secund de Ptolemaida şi Teonas de Marmarica, precum şi câţiva preoţi şi diaconi au fost excomunicaţi.

Arie, însă, n-a cedat şi a continuat să răspândească ideile sale în Egipt, Pentapole, Libia, Palestina, Siria şi provinciile Asiei Mici, producând o mare tulburare în Biserică.

Părăsind Egiptul, Arie s-a dus în Palestina, unde a găsit adăpost la Eusebiu de Cezareea († 340), de unde a plecat la Nicomidia, la fostul său coleg de studii, Eusebiu de Nicomidia, rudă cu familia imperială. În timpul şederii sale la Nicomidia, Arie compuse o lucrare de imnuri şi cântări bisericeşti, numită *Thalia,* sau *Banchetul,* spre a putea răspândi mai uşor printre credincioşi ideile sale eretice.

Profitând de situaţia politică tulbure, născută din cauza conflictului dintre Constantin cel Mare şi cumnatul său Liciniu, Arie a revenit la Alexandria, unde a început din nou lupta contra Ortodoxiei, provocând confuzie prin ideile sale rătăcite între episcopi şi clerici. «În fiecare cetate, ne spune Eusebiu de Cezareea, episcopii se ridicau contra episcopilor, mulţimile contra mulţimilor, luptând unii împotriva altora». (Eusebiu, *Viaţa fericitului Constantin,* III, 4).

Sinodul I ecumenic de la Niceea din 325

Împăratul Constantin cel Mare (306–337), care nu era un cunoscător al problemelor teologice, aflând despre tulburarea produsă în Biserică de erezia lui Arie, a crezut la început că e vorba numai de o ceartă de cuvinte între episcopi şi a trimis pe episcopul curţii imperiale, Osiu de Cordoba, spaniol de origine, la episcopul Alexandru al Alexandriei, să împace lucrurile.

Încercarea împăratului n-a dat rezultatul aşteptat, iar cearta dintre arieni şi ortodocşi a continuat cu şi mai mare aprindere.

Biserica veche era atunci divizată şi din cauza neînţelegerii dintre creştinii din Răsărit şi cei din Apus cu privire la data sărbătoririi Paştelui.

În situaţia aceasta, pentru a pune capăt interminabilelor certuri şi discuţii provocate de erezia lui Arie cu privire *la dumnezeirea şi consubstanţialitatea Fiului cu Tatăl,* şi totodată pentru stabilirea unei date fixe în ceea ce priveşte sărbătoarea Paştilor, care să fie respectată de

toţi creştinii în aceeaşi zi, în Răsărit şi în Apus, împăratul Constantin a hotărât să convoace un *sinod general* sau *ecumenic,* la care să participe episcopii Imperiului spre a discuta şi rezolva între ei problemele referitoare la dreapta credinţă.

Iniţiativa şi onoarea convocării Sinodului I ecumenic de la Niceea, din 325, aparţine incontestabil împăratului Constantin cel Mare şi nu papei de la Roma, cum vor să susţină unii istorici romano-catolici. Împăratul Constantin s-a gândit la început ca acest Sinod ecumenic să se ţină la Ancira, în Galatia, dar în cele din urmă a ales Niceea – «Victorioasa», lângă lacul Ascanius, mai aproape de reşedinţa sa imperială din Nicomidia, spre a putea asista şi supraveghea personal mersul discuţiilor şi lucrărilor şi a se lua hotărâri în concordanţă cu dreapta credinţă, care să nu mai fie apoi contestate.

Pentru participarea la Sinod, împăratul a acordat episcopilor toate facilităţile, îndeosebi privilegiul numit *evectio,* adică folosirea poştei imperiale şi întreţinerea episcopilor pe timpul duratei Sinodului. Aceste privilegii le-au păstrat şi împăraţii care au convocat sinoadele următoare.

Constantin cel Mare însuşi se socotea *«episcop pus de Dumnezeu pentru treburile din afară ale Bisericii»,* ἐπίσκκοπος τῶν ἐκτός (Eusebiu, *Viaţa fericitului împărat Constantin,* IV, 24), iar în cuvântarea de deschidere a Sinodului se considera συνθεράπων ὑμέτερος = *împreună-slujitor cu episcopii* (*Ibidem,* III, 12).

La convocarea împăratului, au răspuns căpeteniile întregii Biserici, la Sinod participând chiar episcopi din afara hotarelor Imperiului: din Goţia, Armenia şi Persia. Cei mai mulţi erau din provinciile de Răsărit ale Imperiului roman, din prefectura Orientului. Numărul sinodalilor s-a ridicat la 300, afară de clericii veniţi ca însoţitori ai episcopilor. Tradiţia bisericească a consacrat numărul de 318 Părinţi care au participat la Sinodul din Niceea. Unii dintre ei erau renumiţi prin ştiinţă şi elocvenţă, alţii prin severitatea moravurilor, a sfinţeniei şi a răbdării, iar alţii purtau încă pe corp semnele chinurilor pe care le-au suferit pentru credinţa lor. (Teodoret, *Ist. bis.,* I, 7).

Papa Silvestru I al Romei (314–335) n-a participat la Sinod, ci a fost reprezentat de preoţii Vitus şi Vincenţiu din Roma. De altfel, nici un episcop al Romei n-a participat la vreunul din cele şapte Sinoade ecumenice, toate ţinute în Răsărit, ci Roma a trimis ca delegaţi episcopi

şi preoţi. Occidentul a fost reprezentat şi prin Osiu de Cordoba (Spania), care se afla la curtea împăratului, prin Cecilian al Cartaginei şi Nicasius de Dijon, singurul episcop din Galia care a participat la Sinod.

Printre sinodali se distingeau episcopii: Alexandru al Alexandriei, cu diaconul său, Atanasie, ajuns apoi episcop între 328–373, Eustaţiu al Antiohiei, Macarie al Ierusalimului, Eusebiu al Cezareei Palestinei, renumitul istoric, Marcel al Ancirei, Sfântul Nicolae, episcop de Mira Lichiei, Sfântul Spiridon, episcopul Trimitundei (Creta), Leonţiu de Cezareea Capadociei.

Din Goţia au participat *Theophilus Gothiae* – Teofil al Goţiei, pe care cei mai mulţi istorici o identifică cu Gothia din Chersonezul Tauric (Crimeea), şi *Cadmos de Bosphorus,* localitate tot din Crimeea.

Eusebiu de Cezareea spune că la Sinodul I ecumenic a participat şi un episcop *«scit»,* fără să-i spună numele, care poate fi socotit reprezentantul Bisericii de Tomis din Scythia Minor (Dobrogea). (Vezi Eusebiu, *Viaţa fericitului împărat Constantin,* III, 7: *«Nici scitul nu lipsea din ceată»*).

Înainte de deschiderea oficială a Sinodului, episcopii prezenţi au lucrat din ordinul împăratului în secţiuni, discutând asupra rătăcirilor lui Arie. În aceste consfătuiri s-a distins Sfântul Atanasie, diaconul episcopului Alexandru al Alexandriei. Cu toate insistenţele sinodalilor, Arie n-a voit să renunţe la ideile sale eretice. Fiindcă împăratul era zilnic asaltat cu acuzaţiile unora contra altora, Constantin a venit în mijlocul episcopilor, în ziua dinaintea deschiderii oficiale a Sinodului, adică în ziua de 19 mai, şi li s-a adresat astfel:

«Aceste acuzaţiuni vor fi judecate la timpul cuvenit, în ziua judecăţii universale, de către Judecătorul comun al tuturor. *Eu, om fiind, nu mi se cade să fac această judecată, în care acuzatorii şi acuzaţii sunt episcopi, care n-ar trebui să se poarte astfel ca să fie judecaţi de altcineva ... Aşadar, imitând milostivirea lui Dumnezeu, să ne iertăm unii pe alţii, renunţând la acuzaţii, să ne împăcăm şi să examinăm cele ale credinţei pentru care ne-am întrunit aici».* Apoi a poruncit ca toate plângerile episcopilor să fie aruncate în foc. (Sozomen, *Ist. bis.,* I, 17).

Sinodul I ecumenic s-a deschis oficial la Niceea în 20 mai 325 şi a durat până la 25 august acelaşi an. La şedinţa deschiderii oficiale şi la cea

de închidere a asistat însuşi împăratul Constantin, deşi era nebotezat şi numai catehumen, îndemnând pe episcopi la înţelegere, la unire şi pace.

Această întâlnire dintre împăratul Constantin şi reprezentanţii Bisericii creştine, adunaţi la Sinod, a fost unul dintre cele mai impresionante şi solemne momente istorice, unic în felul lui, având în vedere că până la el Biserica a fost aprig persecutată de împăraţii romani precedenţi. Cursul istoriei a luat o nouă orientare.

Şedinţele oficiale ale Sinodului s-au ţinut în sala de recepţie a palatului imperial din Niceea, sub preşedinţia episcopilor Eustaţiu al Antiohiei (324–330) şi Alexandru al Alexandriei (313–328). Din cauza diferitelor păreri, discuţiile au fost foarte agitate. Arie a avut deseori izbucniri de furie. Împăratul, care a participat la unele şedinţe, s-a arătat plin de răbdare şi blândeţe, aprobând pe cei ce împărtăşeau dreapta credinţă, mustrând pe cei rătăciţi şi îndărătnici.

La un moment dat, Părinţii Sinodului s-au împărţit în trei grupe: cei mai mulţi, în frunte cu Alexandru al Alexandriei, Osiu al Cordobei şi diaconul Atanasie, au susţinut credinţa adevărată ortodoxă, că Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, este *şi Dumnezeu şi om,* bazaţi pe revelaţia Sfintei Scripturi. Dimpotrivă, Secund al Ptolemaidei, Teonas al Marmaricii şi încă vreo 20 de episcopi erau de partea lui Arie; alţii, în frunte cu Eusebiu de Nicomidia, ţineau calea de mijloc. Acesta a prezentat în Sinod o formulă de credinţă în care raportul dintre Tatăl şi Fiul era definit prin termenul ὁμοιούσιος – *omiousios* = asemănător după fiinţă cu Tatăl, în loc de *omoousios* = ὁμοούσιος – *de o fiinţă cu Tatăl,* cum afirmă doctrina ortodoxă. Aceasta însemna menţinerea ereziei ariene sub o formulă camuflată. Istoricul Eusebiu de Cezareea, subordinaţionist moderat, a prezentat şi el o formulă.

Membrii Sinodului au respins ambele formule, hotărând să se întrebuinţeze în definirea raportului dintre Tatăl şi Fiul numai termeni care nu permit nici un echivoc, ca: ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς = *din fiinţa Tatălui,* şi ὁμοούσιος τῷ Πατρὶ – *de o fiinţă cu Tatăl,* prin care se arată cu claritate *egalitatea* şi *consubstanţialitatea Fiului cu Tatăl* şi se păstrează unitatea Sfintei Treimi.

Contra termenului *«de o fiinţă cu Tatăl»,* unii Părinţi au obiectat că nu se găseşte în Sfânta Scriptură, dar diaconul Atanasie şi majoritatea episcopilor au demonstrat că formula nu este inventată de ei, căci

a fost folosită şi înaintea lor de Clement Alexandrinul, Origen, Dionisie al Alexandriei, Tertullian, Dionisie al Romei ş.a.

După îndelungate şi aprige dezbateri, majoritatea episcopilor au fost de acord că Iisus Hristos, ca Fiu al lui Dumnezeu-Tatăl, este Dumnezeu adevărat, *consubstanţial* sau *deofiinţă cu Tatăl* – ὁμοούσιος τῷ Πατρὶ = *consubstantialis Patri.*

Arie şi partizanii săi au fost declaraţi eretici şi anatematizaţi.

Simbolul niceean. La sfârşitul şedinţelor, Părinţii sinodali au hotarât ca învăţătura de credinţă să fie formulată într-un *Simbol de credinţă,* în 8 articole, în care să se afirme lămurit şi precis *Dumnezeirea Fiului, egalitatea şi consubstanţialitatea Sa cu Tatăl.* Articolul 8 începe cu mărturisirea: *«Credem şi întru Duhul Sfânt».* În partea întâi a Simbolului se afirmă lămurit că Domnul Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, este *«Dumnezeu adevărat din Dumnezeu adevărat, născut, nu făcut, deofiinţă cu Tatăl, prin Care toate s-au făcut».* În partea a doua sunt respinse ideile eretice ale lui Arie şi se explică sensul şi scopul întrupării Fiului lui Dumnezeu, precum şi semnificaţia jertfei Lui pentru mântuirea tuturor.

Simbolul niceean a fost aprobat şi semnat de aproape toţii Părinţii prezenţi. Arie şi cei doi prieteni ai săi din Egipt, Teonas de Marmarica şi Secund de Ptolemaida, nevoind să semneze, au fost depuşi din scaunele lor şi exilaţi în Iliric, după toată probabilitatea, la cotul Dunării, la sud de Singidunum (Belgrad), unde au atras la arianism doi tineri episcopi sud-dunăreni, Valens de Mursa şi Ursaciu de Singidunum (Belgrad).

Trei luni mai târziu, au fost exilaţi şi episcopii Eusebiu al Nicomidiei şi Teognis de Niceea, fiindcă, deşi au primit Simbolul de credinţă niceean, n-au voit să recunoască anatema pronunţată contra lui Arie.

Între problemele pe care le-a rezolvat Sinodul I ecumenic a fost şi *stabilirea datei Paştelui.* Sinodul a stabilit ca întreaga creştinătate să serbeze Paştile în *Duminica întâia după lună plină, care urmează echinocţiului de primăvară,* iar în anii în care această Duminică ar corespunde cu Paştele iudeilor, 14 nisan (aprilie), Paştile creştinilor să se amâne în Duminica următoare, sau să se sărbătorească cu o săptămână mai înainte.

Din cauza ciclului pascal în uz şi a datei deosebite a echinocţiului de primăvară, în Răsărit, la 21 martie, iar la Roma şi în Apus la 18 martie, data sărbătorii Paştelui a variat şi după hotărârea Sinodului I ecumenic.

Sinodul a discutat şi rezolvat şi alte probleme: *schisma lui Novat,* a *lui Meletie* şi a *ereziei lui Pavel de Samosata,* eretic antitrinitar. Sinodul a hotărât, prin canonul 19, ca ereticii antitrinitari, dacă se întorc la Biserică, să fie botezaţi în numele Sfintei Treimi.

Sinodul a alcătuit *20 de canoane,* care cuprind dispoziţii referitoare la organizarea şi disciplina bisericească. Mai importante sunt canoanele 6 şi 7. Canonul 6 confirma drepturile mitropoliţilor din Roma, Alexandria şi Antiohia, faţă de ceilalţi mitropoliţi, iar canonul 7 acorda *episcopului de Ierusalim întâietatea de onoare* – ἀκολουθία τῆς τιμῆς având în vedere faptul că Ierusalimul este centrul în care a luat naştere creştinismul, dar să respecte demnitatea care se cuvine mitropolitului din Cezareea Palestinei, sub a cărui jurisdicţie se află.

Discutându-se despre moralitatea membrilor clerului, Sinodul a voit să impună celibatul *nu numai episcopilor, ci şi preoţilor şi diaconilor.* La intervenţia vestitului eremit Pafnutie al Tebaidei de Sus, în Egipt, care a apărat vrednicia Tainei Căsătoriei, Sinodul a hotărât ca clericii căsătoriţi o singură dată, înaintea hirotoniei, să-şi ducă mai departe viaţa împreună cu soţiile lor şi numai cei hirotoniţi ca celibatari să nu mai aibă dreptul să încheie o căsătorie. Canonul 6 din *Canoanele apostolice* interzice preoţilor, sub pedeapsa caterisirii, să-şi lase soţiile lor sub motiv de pietate.

Dimpotrivă, Biserica Romano-catolică, n-a respectat această hotărâre. Încă înainte de Sinodul I ecumenic, Sinodul de la Elvira, în Spania, din 306, *a impus celibatul nu numai episcopilor, ci şi preoţilor şi diaconilor.*

La 25 iulie 325, împlinindu-se 20 de ani de la urcarea pe tron a împăratului Constantin, acesta a oferit Părinţilor sinodali un ospăţ şi le-a făcut daruri bogate.

Şedinţa festivă de închidere a Sinodului a avut loc la 25 august 325, când împăratul a ţinut episcopilor, înainte de plecarea la Bisericile lor, un frumos discurs, îndemnându-i să ţină cu tărie învăţătura formulată de Sinod şi să evite orice fel de certuri şi neînţelegeri, trăind în pace unii cu alţii. Hotărârile Sinodului I ecumenic au fost confirmate de împăratul Constantin cel Mare şi promulgate în tot Imperiul roman (Pentru alte informaţii, vezi Pr. Prof. I. Rămureanu, *Sinodul I ecumenic de la Niceea din 325. Condamnarea ereziei lui Arie. Simbolul niceean,* în «Studii teologice» XXIX (1977), nr. 1–2, p. 15–60).

Erezia lui Macedoniu. Sinodul al II-lea ecumenic de la Constantinopol (381)

a. **Erezia pnevmatomahilor.** În focul discuţiilor ariene referitoare la dumnezeirea Fiului a apărut, la jumătatea secolului al IV-lea, o nouă erezie, care a început să pună în discuţie *dumnezeirea Sfântului Duh, consubstanţialitatea şi egalitatea lui cu Tatăl şi cu Fiul.*

Luptătorii contra Duhului Sfânt s-au numit după termenul grecesc *«pnevmatomahi»* πνευματομάχοι iar după doi dintre reprezentanţii lor, *«macedonieni»* şi *«maratonieni».* Erezia pnevmatomahilor apare astfel, în istoria creştinismului, ca o prelungire a arianismului sau ca o nouă formă a arianismului.

Denumirea de *macedonieni* li s-a dat după numele episcopului semiarian Macedoniu de Constantinopol (342–346; 351–360), depus de sinodul din Constantinopol, în 360, ca eretic. După moartea lui Macedoniu, conducerea pnevmatomahilor a luat-o diaconul Maratoniu, hirotonit de Macedoniu episcop de Nicomidia, de la care aceştia au primit numele de *maratonieni.*

Erezia pnevmatomahilor, numiţi când *macedonieni,* când *maratonieni,* s-a răspândit mai ales în Răsărit, în provinciile Tracia, Bitinia, Hellespont şi provinciile vecine. În 376, ei au ţinut un sinod la Cizic, pe coasta apuseană a Asiei Mici, în care, într-o formulă de credinţă, au trecut pe Sfântul Duh în rândul creaturilor.

Pnevmatomahii sau macedonienii nu aveau o doctrină bine precizată. Cei mai mulţi acceptau dumnezeirea Tatălui şi a Fiului şi consubstanţialitatea Fiului cu Tatăl, dar refuzau să recunoască dumnezeirea, consubstanţialitatea şi egalitatea Sfântului Duh cu Tatăl şi cu Fiul, socotindu-l doar «Duh» sau «Spirit» superior îngerilor, dar coborât în rândul creaturilor, deoarece, după Sfânta Scriptură, îngerii au fost creaţi de Dumnezeu.

Sinodul convocat de Sfântul Atanasie cel Mare († 373) la Alexandria, sub împăratul Jovian (363–364), a condamnat o dată cu arienii şi pe ereticii *pnevmatomahi,* adversarii Duhului Sfânt despre care au îndrăznit să afirme că *«este o creatură şi făptură, făcută prin Fiul»* (Sf. Atanasie, *Epistola către Jovian,* 1, P.G., XXVI, 816, B).

Sfântul Vasile cel Mare († 379) a combătut temeinic pe ereticii pnevmatomahi în lucrarea *Contra lui Eunomiu* († după 394), compusă în 364, şi în lucrarea *Despre Sfântul Duh,* scrisă între anii 374–375, în care apără dumnezeirea Duhului Sfânt. *«Noi trebuie să mărturisim* că Tatăl e Dumnezeu, Fiul Dumnezeu, Duhul Sfânt Dumnezeu... El *este de o fiinţă cu Tatăl şi cu Fiul»* (Epistola VIII, P. G., XXXII, 248–249; 261–265).

Sfântul Epifaniu († 403) cunoştea bine pe luptătorii contra Duhului Sfânt sub numele de pnevmatomahi şi i-a combătut în 377 într-un capitol special din lucrarea sa *Panarion* sau *Contra tuturor ereziilor* (cap. 74, P. G., XLII, 475–501).

Sfântul Grigorie de Nazianz († 389/390) a combătut pe ereticii pnevmatomahi în *Cuvântarea a V-a teologică,* rostită ca şi primele patru, în 380, în biserica «Invierea» din Constantinopol.

În 380, Sfântul Grigorie de Nyssa († 394/395), fratele Sfântului Vasile cel Mare, a combătut, de asemenea, pe adversarii Sfântului Duh în tratatul *Despre Sfântul Duh contra pnevmatomahilor macedonieni,* în care afirmă că Tatăl, Fiul şi Sfântul Duh nu sunt trei substanţe sau trei Dumnezeiri, ci sunt o singură şi unică fiinţă cu toate că fiecare dintre persoane se numeşte Dumnezeu.

Ţinând seama de mişcarea de idei din timpul său, scriitorul alexandrin Didim cel Orb († 398) a scris înainte de 380 un scurt tratat *Despre Sfintul Duh,* cea mai bună lucrare a antichităţii creştine în care este combătută erezia pnevmatomahilor.

În vara anului 378, episcopii din provinciile Iliricului occidental, întruniţi în sinodul de la Sirmium (Mitroviţa), sub preşedinţia episcopului locului Anemius şi a Sfântului Ambrozie al Milanului († 397), au condamnat o dată cu erezia arienilor şi erezia *macedonienilor* sau *pnevmatomahilor.*

Un sinod ţinut la Roma, în 379 sau 380, sub papa Damasus (366–384), a condamnat, o dată cu alţi eretici, şi pe *macedonieni* sau *pnevmatomahi.*

Sfântul Ambrozie al Milanului a combătut pe ereticii pnevmatomahi în lucrarea sa *De Spiritu Sancto,* scrisă în 381.

De asemenea, ereticii pnevmatomahi sau macedonienii au fost combătuţi şi de Sfântul Niceta de Remesiana (366–414) în tratatul său *De Spiritu Sancti potentia = Despre puterea Sfântului Duh,* scris probabil în 381.

b. Sinodul al II-lea ecumenic de la Constantinopol, din 381

Împăratul Teodosie cel Mare (379–395), văzând că ereticii arieni şi pnevmatomahi tulbură liniştea Imperiului cu rătăcirile lor, a dat, la 28 februarie 380 din Tesalonic, un edict prin care a poruncit ca toţi supuşii Imperiului să adere la adevărata credinţă *«în o singură Dumnezeire: a Tatălui şi a Fiului şi a Sfântului Duh, de aceeaşi mărire în Treime»,* pe care l-a reînnoit la 10 ianuarie 381 în Constantinopol.

Văzând că tulburarea spiritelor era aşa de mare în Imperiu din cauza pnevmatomahilor, iar împăratul Occidentului, Graţian (375–383), se pregătea să convoace un sinod la Aquileea, în 381, la care să participe episcopii italo-ilirieni, Teodosie cel Mare se hotărî să convoace, pentru începutul lunii mai 381, *un sinod general,* la care să participe episcopii jumătăţii orientale a Imperiului. Sinodul trebuia să confirme *alegerea şi instalarea Sfântului Grigorie de Nazianz ca episcop al Bisericii de Constantinopol, făcută la 27 noiembrie 380, şi să lămurească situaţia ereticilor pnevmatomahi,* îndemnându-i să primească învăţătura ortodoxă stabilită de Sinodul I ecumenic de la Niceea, din 325, cu privire la dumnezeirea, egalitatea şi consubstanţialitatea persoanelor Sfintei Treimi.

Episcopii egipteni, în frunte cu Petru al Alexandriei (373–380), succesorul Sfântului Atanasie cel Mare, geloşi pe prestigiul Sfântului Grigorie de Nazianz, doreau să impună pe scaunul de Constantinopol pe filosoful Maxim Cinicul, un intrus hirotonit în mod necanonic în vara anului 380 de un grup de episcopi egipteni, chiar în biserica Învierea în care slujea Sfântul Grigorie de Nazianz, care era atunci bolnav. Văzând scandalul provocat de fapta sa murdară, intrusul Maxim Cinicul s-a refugiat la Tesalonic, de unde a fost alungat de

împăratul Teodosie. Din Tesalonic acest aventurier s-a întors la Alexandria, apoi a plecat la Roma şi în cele din urmă la Aquileea, pentru a convinge pe episcopii occidentali, întruniţi în sinod la 3 septembrie 381, să apere cauza sa.

Sinodul al II-lea ecumenic s-a deschis la 1 mai la Constantinopol şi a durat până la 9 iulie 381.

Au participat la acest sinod 150 de episcopi din provinciile orientale ale Imperiului roman şi câţiva din dioceza Macedonia, care aparţinea Iliricului oriental, atunci sub conducerea politică a împăraţilor Occidentului, Graţian şi Valentinian al II-lea (375–392).

Actele Sinodului al II-lea ecumenic de la Constantinopol s-au pierdut, dar numele episcopilor participanţi s-a păstrat în lista semnăturilor puse după cele 7 canoane date de Sinod.

Au participat 150 de episcopi, printre care mai de seamă au fost următorii: Meletie al Antiohiei, Grigorie de Nazianz, Grigorie de Nyssa, Amfilohiu de Iconiu, Chiril de Ierusalim, Diodor de Tars ş.a.

Din Scythia Minor sau Dacia Pontică (Dobrogea) a participat episcopul Gerontius sau Terentius al Tomisului – Τερέντιος Τομέων, cum îl numeşte istoricul Sozomen (*Ist. bis.* IX, 6).

Răspunzând dorinţei împăratului Teodosie, la Sinodul al II-lea ecumenic de la Constantinopol din 381 s-au prezentat şi cei 36 de episcopi pnevmatomahi. S-a sperat că în timpul dezbaterilor ei vor reveni la Ortodoxia niceeană, dar ei n-au făcut aceasta.

Preşedinţia Sinodului a revenit bătrânului episcop *Meletie al Antiohiei* (360–381), care a fost primul preşedinte al Sinodului şi a condus discuţiile şi lucrările până la sfârşitul lunii mai, când a încetat din viaţă.

Într-o atmosferă caldă şi plină de entuziasm, Sfântul Grigorie de Nazianz a fost recunoscut în unanimitate de părinţii sinodali ca *episcop al Bisericii de Constantinopol* şi prin aceasta el a devenit unul dintre cei mai importanţi membri ai Sinodului.

După moartea lui Meletie al Antiohiei, preşedinţia Sinodului a revenit de drept, la 1 iunie, Sfântului Grigorie de Nazianz, ca episcop al capitalei Imperiului de Răsărit, Roma cea nouă, dar numirea sa a aprins mai mult invidia episcopilor egipteni.

În acest timp, au sosit din Egipt episcopii Timotei al Alexandriei (380–385) şi Dorotei de Oxyrynchus şi alţi episcopi egipteni, care au

pus în discuţie canonicitatea alegerii Sfântului Grigorie de Nazianz, învinuindu-l că şi-a părăsit mica episcopie de la Sasima pentru a deveni episcopul Capitalei.

Acuzaţia era nedreaptă, deoarece la Sasima Sfântul Grigorie n-a mers probabil niciodată, ci a rămas ajutător pe lângă tatăl său, Grigorie de Nazianz.

O dată cu episcopii egipteni a sosit la Sinod şi un număr de episcopi din dioceza *Macedonia,* în frunte cu episcopul *Ascholius al Tesalonicului,* care în calitate de vicar al Iliricului oriental putea reprezenta în sinod pe papa Damasus al Romei (366–384).

Prima grijă a Sfântului Grigorie de Nazianz, în calitatea de al doilea preşedinte al Sinodului, a fost să pună capăt *schismei antiohiene* şi să înlăture răceala dintre episcopatul oriental şi cel occidental provocată de aceasta. El a propus ca scaunul Antiohiei să fie încredinţat lui Paulin, conducătorul eustaţienilor, partidă ortodoxă rigoristă, dar episcopii orientali s-au opus şi au propus alegerea preotului Flavian (381–404) – prietenul şi ajutătorul răposatului Meletie – încât schisma antiohiană a continuat mulţi ani.

Discuţiile au început să se desfăşoare într-o amosferă foarte agitată. În atmosfera creată de invidia multora, mai ales a episcopilor egipteni, de intrigi, interese şi conflicte, *Sfântul Grigorie se hotărî să demisioneze atât din scaunul de episcop al Bisericii de Constantinopol, pe care nu-l dorise, cât şi din demnitatea de preşedinte al Sinodului,* sacrificându-se pentru liniştea Bisericii, ca Iona profetul, cum se exprimă el, care s-a sacrificat pentru salvarea corăbiei. Nimeni nu l-a mai putut reţine, nici împăratul, nici sinodul. El a demisionat, după toată probabilitatea, la 30 iunie 381 şi a părăsit Constantinopolul cu sufletul plin de tristeţe şi amărăciune pentru câte văzuse şi îndurase în tumultul capitalei şi se retrase în liniştea Capadociei, mai întâi la Nazianz, unde conduse un timp treburile episcopiei, apoi la Arianz, unde încetă din viaţă în 389 sau 390, în vârstă de aproape 60 de ani.

În locul Sfântului Grigorie de Nazianz, Părinţii sinodali *au ales ca episcop al Bisericii de Constantinopol* un laic în vârstă înaintată, pe Nectarie (381–397), catehumen încă, care a trebuit să fie mai întâi botezat, apoi a primit pe rând harul diaconiei, al preoţiei şi arhieriei.

În calitatea de episcop al Bisericii de Constantinopol, *Nectarie* a devenit în mod necontestat, de la începutul lui iulie 381, *al treilea preşedinte* al Sinodului al II-lea ecumenic. Sub preşedinţia sa, sinodul şi-a reluat şedinţele şi s-a ocupat în special de ereticii *pnevmatomahi* sau macedonieni. Episcopii ortodocşi şi împăratul Teodosie au stăruit ca ei să se întoarcă în sânul Ortodoxiei şi să accepte credinţa niceeană din 325, referitoare la dumnezeirea, consubstanţialitatea şi egalitatea persoanelor Sfintei Treimi, dar ei au refuzat şi s-au retras din sinod, adresând credincioşilor lor o declaraţie prin care-i îndemnau să nu accepte niciodată Crezul niceean.

Cei 150 de Părinţi episcopi au luat importante hotărâri dogmatice şi canonice şi au întregit Simbolul de credinţă niceean cu ultimele 5 articole de credinţă, alcătuind astfel *Simbolul niceo-constantinopolitan.* Este posibil ca acestea să se fi formulat în luna iunie, în timpul preşedinţiei Sfântului Grigorie de Nazianz, cea mai luminată minte în problemele dogmatice, iar sub Nectarie episcopii să nu fi făcut altceva decât să le dea forma lor definitivă.

După cum se constată din primul canon al Sinodului, Părinţii sinodali au confirmat şi reîntregit hotărârile dogmatice ale Sinodului I ecumenic de la Niceea, din 325, şi *au rostit anatema* contra ereziilor ivite până atunci în Biserică, şi anume: contra diferitelor *fracţiuni ariene, eunomienii* sau *anomienii,* arieni extremişti, *arienii* sau *eudoţienii,* arieni moderaţi, contra *semiarienilor,* numiţi în text şi *pnevmatomahi,* apoi contra *sabelienilor,* urmaşii antitrinitarului modalist Sabelie († sec. III), a *marcelienilor,* aderenţii lui Marcel de Ancira († către 374), a *fotinienilor,* adepţii lui Fotin de Sirmium († 376), eretic antitrinitar, şi a *apolinariştilor,* susţinătorii ereziei lui Apolinarie de Laodiceea († 392). După cum se vede, între cei condamnaţi ca eretici au fost şi *pnevmatomahii.*

Hotărârile Sinodului II ecumenic. Combaterea apolinarismului

Este sigur că Părinţii episcopi de la Sinodul II ecumenic au redactat un *tomos doctrinar,* o definiţie sau o *expunere de credinţă,* prin care mărturiseau *dumnezeirea, consubstanţialitatea şi egalitatea celor trei persoane divine ale Sfintei şi celei deofiinţă Treimi,* pentru a combate erezia pnevmatomahilor şi a afirma *întruparea desăvârşită a Cuvântului Iisus Hristos,* Fiul lui Dumnezeu, pentru a combate erezia lui Apolinarie de Laodiceea.

Expunerea de credinţă – τὸ ἐκτεθέν – s-a pierdut, dar ea este menţionată în rezumat în *Scrisoarea Sinodului* întrunit la Constantinopol în vara anului 382, trimisă papei Damasus şi occidentalilor, în care se spune că ei au întărit în Sinodul de la Constantinopol din 381 credinţa celor 318 Părinţi de la Niceea, *«care ne învaţă să credem în numele Tatălui şi al Fiului şi al Sfântului Duh, adică într-o singură Dumnezeire, putere şi fiinţă a Tatălui şi a Fiului şi a Sfintului Duh, de aceeaşi cinstire şi demnitate, a cărei împărăţie e veşnică, în trei ipostasuri, adică în trei persoane desăvârşite».*

În continuare, Părinţii sinodali arată că ei au condamnat erezia antitrinitară a lui Sabelie, precum şi erezia apolinariştilor.

«Noi nu primim nici *erezia lui Sabelie,* se spune în Scrisoare, care amestecă ipostasurile sau le nimiceşte însuşirile, nici blasfemia *eunomienilor, arienilor* şi *pnevmatomahilor,* care despart fiinţa, natura sau *Dumnezeirea* şi introduc în Treimea cea necreată şi veşnică ceva posterior» (Teodoret, *Ist. bis.,* V, 9).

Din scrisoare reiese că sinodul a compus două acte oficiale: *O expunere de credinţă,* numită în greceşte τὸ ἐκτεθὲν, şi un *Act de anatematizare* a tuturor ereziilor de până atunci, inclusiv erezia *pnevmatomahilor* (Teodoret, *Ist. bis.,* V, 9).

Sinodalii au completat Simbolul niceean cu încă 5 articole de credinţă, care stabilesc învăţătura Bisericii despre Sfântul Duh, despre Biserică, Taina Botezului, învierea morţilor şi viaţa viitoare.

Simbolul astfel completat cu 5 articole, având în noua formă 12 articole de credinţă, se numeşte *Simbolul niceo-constantinopolitan* sau, simplu, *Simbolul constantinopolitan,* care a rămas neschimbat până azi.

Merită să subliniem că Părinţii sinodali au stabilit prin Simbolul niceo-constantinopolitan, după cuvintele Mântuitorului, că Sfântul Duh purcede numai de la Tatăl – τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύομενον (Ioan 15, 26) – şi nu au primit adaosul *Filioque,* adică purcederea Sfântului Duh de la Tatăl şi de la Fiul, introdus unilateral de romano-catolici în Simbolul de credinţă mai întâi în Spania, în sinodul I de la

Toledo din 477, apoi în sinodul III de la Toledo din 589. Din Spania, adaosul «Filioque» a fost admis de Biserica Franței, a Germaniei și a Angliei. Papa Benedict al VIII-lea (1012–1024) l-a introdus prin hotărârea sa, în duminica de 14 februarie 1014, în toată Biserica Romano-Catolică lucru ce va constitui una dintre cauzele principale ale schismei din 16 iulie 1054 dintre Răsărit și Apus.

Patriarhul Constantinopolului Timotei (512–518) a hotărât ca la fiecare slujbă să se rostească *Simbolul niceean*. Mai târziu, în 567, Simbolul niceean a fost înlocuit printr-un edict dat de împăratul bizantin Justinian II (565–578) cu *Simbolul constantinopolitan,* care se rostește până azi la sfânta Liturghie în toate Bisericile Ortodoxe din lume.

În Biserica Apusului, Sfântul Leandru a introdus în sinodul III de la Toledo, din 589, Simbolul niceo-constantinopolitan, iar recitarea lui la Missa catolică s-a introdus apoi în tot Occidentul, după exemplul Bisericii de Răsărit.

Sinodul a dat 7 canoane, dintre care cel mai important este canonul 3 care hotărăște: *«episcopul de Constantinopol să aibă întâietatea de onoare* = Τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς = *primatum honoris, după episcopul Romei, pentru că de fapt Constantinopolul este Roma cea nouă,* capitala Imperiului.

Biserica Romei a acceptat hotărârile dogmatice ale Sinodului II ecumenic din 381, dar a refuzat să accepte canoanele acestuia din cauza canonului 3, care ridica în onoare Biserica de Constantinopol imediat după Biserica Romei.

Apolinarismul. Mărturisirea sau expunerea de credință a Sinodului II ecumenic a condamnat și erezia lui Apolinarie de Laodiceea († 392). Acesta, voind să explice pe cale rațională modul unirii firii dumnezeiești cu firea omenească în persoana Mântuitorului, pornea de la concepția trihotomică a lui Platon († 347 î.d.Hr.), după care omul e compus din trup material (σῶμα sau σάρξ), suflet nerațional (ψυχὴ ἄλογος) și suflet rațional și nemuritor (φυχὴ λογικὴ sau νοῦς), susținând că la întrupare, Domnul nostru Iisus Hristos a primit un trup omenesc cu *suflet nerațional* din Fecioara Maria, lipsit însă de *sufletul rațional* (ψυχὴ λογικὴ sau νοῦς), deoarece locul rațiunii sau al minții l-a luat Logosul (Λόγος), Cuvântul lui Dumnezeu.

«Logosul însuși S-a făcut trup, afirmă Apolinarie, *dar n-a luat rațiunea omenească,* rațiune schimbătoare și robită calculelor necinstite, iar Dumnezeirea este rațiune neschimbătoare, cerească» (Fragm. XVIII la J. Draeseke, *Apollinarius von Laodiceea,* Leipzig, 1892, p. 393).

Era o mare eroare dogmatică, deoarece prin această concepție Apolinarie nega *integritatea* sau *deplinătatea firii umane a Mântuitorului,* primită la întrupare, și punea astfel în cauză întreaga Sa operă mântuitoare. Numai primind la întrupare firea omenească deplină, adică având cu adevărat sau real și *suflet înzestrat cu minte sau rațiune,* care e partea conducătoare și cea mai nobilă a omului, putea Domnul nostru Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, să aducă mântuire, din iubire de oameni, întregului neam omenesc. Apolinarismul este prima erezie hristologică în istoria Bisericii.

Apolinarie a fost temeinic combătut la timpul său. Sfântul Epifanie († 403), episcopul Salaminei, în insula Cipru, a combătut în 377 erezia apolinariștilor în lucrarea sa *Panarion* sau *Contra tuturor ereziilor,* îndemnând pe clericii și credincioșii Bisericii să păstreze cu fermitate dreapta credință care învață lămurit că *«Logosul sau Cuvântul S-a întrupat, adică S-a făcut om perfect, primind suflet, trup, rațiune și tot ceea ce constituie omul, afară de păcat»* (*Panarion,* 120, P.G., XLI.II, 233 C).

Părinții Sinodului II ecumenic au condamnat și *apolinarismul* o dată cu erezia arienilor și a pnevmatomahilor.

În *Scrisoarea* trimisă papei Damasus și occidentalilor de un nou sinod ținut la Constantinopol în 382, care rezumă hotărârile Sinodului II ecumenic din 381, Părinții sinodali se exprimă astfel referitor la erezia lui Apolinarie:

«Iar învățătura despre întruparea Domnului o păstrăm nestrămutată, deoarece nu primim că alcătuirea trupului Cuvântului *n-a avut nici suflet, nici rațiune, sau n-a fost desăvârșită,* cunoscând că El a fost mai înainte de toți vecii Dumnezeu-Cuvântul desăvârșit, Care în zilele cele de pe urmă S-a făcut om, pentru mântuirea noastră» (Teodoret, *Ist. bis.,* V, 9).

Apolinarie, bărbat învățat de altfel, este autorul cunoscutei formule hristologice μία φύσις τοῦ Θεοῦ Λόγος σεσαρκωμένη – *o singură fire întrupată a lui Dumnezeu-Cuvântul* – (Pseudo-Atanasie, *Apolinarie. Ad*

Jovianum I, p. 251, ed. Lietzmann), pe care Sfântul Chiril al Alexandriei († 444) o va folosi în sens ortodox în disputele hristologice.

Apolinarismul mai este numit şi *sinusianism,* deoarece confundă în Hristos natura divină cu cea umană. Doctrina eronată a lui Apolinarie a fost combătută în Răsărit de Sfinţii Atanasie cel Mare, Grigorie de Nazianz, Grigorie de Nyssa şi Epifanie. În Apus, mai multe sinoade romane (374, 376, 380 şi 382) au condamnat apolinarismul.

Erezia lui Apolinarie s-a menţinut şi după moartea sa, în 392, până în secolul V, când apolinarismul s-a contopit cu monofizismul. (Pentru alte informaţii, vezi Pr. Prof. I. Rămureanu, *Sinodul al II-lea ecumenic de la Constantinopol (381). Învăţătura despre Sfântul Duh şi Biserică (Simbolul constantinopolitan),* în «Studii teologice», XXI (1969), nr. 5–6, p. 327–386; Idem, *Sinodul al II-lea ecumenic de la Constantinopol (381), 1600 de ani de la întrunirea lui,* în «Ortodoxia», XXXIII (1981), nr. 3, p. 285–336).

Nestorianismul. Sinodul al III-lea ecumenic de la Efes (431)

Sinodul I ecumenic de la Niceea, din 325, a afirmat lămurit, contra ereticilor arieni, divinitatea Mântuitorului, punându–L pe tronul Slavei Sale, alături de Dumnezeu Tatăl, iar Sinodul II ecumenic de la Constantinopol, din 381, pe lângă divinitatea Sfântului Duh, a lămurit, contra apolinariştilor, *perfecta Sa umanitate.* Dar cum e posibilă *unirea divinităţii cu omenitatea* în persoana lui Iisus Hristos rămânea un mister. În atmosfera Răsăritului plutea, la începutul secolului V, o nouă întrebare: *problema hristologică,* adică raportul firii sau naturii divine cu firea sau natura umană în persoana lui Hristos, care a dat naştere ereziilor hristologice: *nestorianismul* sau *dioprosopismul, eutihianismul* sau *monofizismul,* şi *monotelismul.* Aceste erezii au provocat mari tulburări în Biserică în secolele V, VI şi VII.

Şcoala alexandrină învăţa că cele două firi din persoana Mântuitorului sunt unite în chip real (ἕνωσις φυσικὴ). Ca atare, expresiile «Dumnezeu S-a născut, a pătimit» şi «Născătoare de Dumnezeu» = Θεοτόκος erau socotite potrivite şi ortodoxe.

Dimpotrivă, Şcoala antiohiană susţinea că unirea dintre cele două firi ale Mântuitorului a fost numai morală sau relativă (ἕνωσις σκετικὴ συνάφεια) şi consta din armonia conlucrării lor. Concluzia care urma din aceasta era că nu se cuvine închinare trupului Domnului, iar expresiile «Dumnezeu S-a născut, Dumnezeu a pătimit» şi «Născătoare de Dumnezeu» sunt greşite.

a. **Nestorianismul sau dioprosopismul.** Cu toate deosebirile dintre cele două şcoli, nu s-au încins discuţii între reprezentanţii lor până la începutul secolului al V-lea, când pe scaunul de Constantinopol s-a urcat călugărul Nestorie (10 apr. 428 – 11 iulie 431), un nepot îndepărtat al episcopului Pavel de Samosata (260–268), eretic antitrinitar.

Nestorie a crescut la şcoala lui Diodor de Tars († 394) şi Teodor de Mopsuestia († 428). De timpuriu s-a călugărit în mânăstirea Sfântul Euprepiu din Antiohia, impunându-se prin deosebitul său talent oratoric.

Împăratul Teodosie al II-lea (408–450), auzind de calităţile lui Nestorie, l-a chemat în capitală şi i-a încredinţat scaunul vacant al Bisericii de Constantinopol, la 10 aprilie 428. La început, Nestorie s-a arătat un duşman neînfricat al ereticilor şi schismaticilor, fiind numit «mâncătorul de eretici», dar în curând a început să-şi expună doctrina sa eretică. Nestorie susţinea că *în Iisus Hristos există două persoane* – δύο πρόσοπα, *persoana divină* a Fiului lui Dumnezeu, născut din Tatăl mai înainte de toţi vecii, şi *persoana umană* sau *istorică* a lui Iisus Hristos, cu care S-a născut ca om din Fecioara Maria. De aceea, erezia lui Nestorie a primit numele de *dioprosopism* sau *nestorianism.* Această idee eretică despre existenţa a doua persoane în Iisus Hristos ducea la afirmaţia că Dumnezeu-Tatăl a avut *doi fii.*

Consecinţa acestei erezii era că Fecioara Maria nu a născut pe Fiul lui Dumnezeu ca să merite a fi numită Θεοτόκος – *«Născătoare de Dumnezeu»,* ci ea a născut pe omul Hristos şi de aceea trebuie numită «Născătoare de om» – ἄνθρωποτόκος sau, cel mult, «Născătoare de Hristos» – Χριστοτόκος.

Această învăţătură eretică a tulburat atât pe clericii, cât şi pe mirenii din capitală. Toţi murmurau împotriva episcopului eretic. Odată, pe când Nestorie propovăduia de pe amvon erezia lui, renumitul avocat Eusebiu s-a ridicat din mulţime spunând: «Ceea ce am auzit este o minciună, o

blasfemie. Adevărul este că acelaşi *Cuvânt,* Care S-a născut din eternitate din Tatăl, S-a născut a doua oară, după trup, dintr-o femeie, pentru a ne răscumpăra».

La palatul imperial Teodosie al II-lea şi sotia sa Athenaïs-Eudochia aprobau pe Nestorie, în timp ce Pulcheria, pioasa soră a împăratului, îl socotea un eretic periculos.

Erezia lui Nestorie a ajuns până la călugării din Egipt, determinând pe Sfântul Chiril al Alexandriei († 444) s-o combată cu toată puterea. Astfel, în epistola pastorală din 429, Sfântul Chiril apără unitatea personală a Mântuitorului, numind pe Fecioara Maria «Maica lui Dumnezeu» – Θεοτόκος, nu pentru că ar fi născut Divinitatea în sine, ci *Logosul Cel unit cu natura umană.*

De asemenea, într-o scrisoare intitulată *Către monahii Egiptului,* Sfântul Chiril a combătut învăţăturile eretice ale lui Nestorie, fixând cu o uimitoare precizie doctrina ortodoxă, atât cu privire la unirea celor două naturi, divină şi umană, în persoana Fiului lui Dumnezeu, cât şi cu privire la calitatea de «Maică a Domnului», μήτηρ Θεοῦ, a Fecioarei Maria.

În 429, Sfântul Chiril, aflând că Nestorie a avut ieşiri violente contra sa, i-a trimis o scurtă scrisoare în care-i spunea că el este cauza adevărată a tulburării din Biserică.

Aflând, de asemenea, că afirmaţiile lui Nestorie sunt aprobate de familia imperială, în cursul anului 430 Sfântul Chiril a alcătuit trei *memorii,* în care tratează despre *Dreapta credinţă,* două adresate perechii imperiale, Teodosie II şi soţia sa, Athenaïs-Eudochia, şi unul, surorii împăratului, Pulcheria, ortodoxă convinsă.

În acelaşi an, 430, ca răspuns la predicile lui Nestorie, Sfântul Chiril a scris *Cinci cărţi pentru combaterea blasfemiei lui Nestorie.* Totodată a informat pe papa Celestin al Romei (422–432) despre erezia lui Nestorie.

La 11 august 430, papa Celestin a convocat un sinod la Roma, în care teoria lui Nestorie, despre «cei doi fii ai lui Dumnezeu», a fost declarată erezie.

În noiembrie 430, Sfântul Chiril a ţinut la Alexandria un sinod care a adresat lui Nestorie, o lungă *Scrisoare sinodală,* însoţită de «12 capitole», numite *Anatematismele lui Chiril din Alexandria,* care conţineau pe scurt tot ceea ce trebuia să anatematizeze Nestorie.

Acesta însă n-a dat nici un răspuns trimişilor Sfântului Chiril şi a alcătuit mai târziu 12 *Contraanatematisme,* combătând cele 12 Anatematisme ale Sfântului Chiril.

Între timp, s-au solidarizat cu Nestorie Ioan de Antiohia şi alţi episcopi orientali, ca Teodoret de Cir, prietenii antiohienilor, acuzând pe Sfântul Chiril de apolinarism, iar episcopii Iuvenal al Ierusalimului şi Memnon al Efesului s-au alăturat Sfântului Chiril. Numai un sinod ecumenic mai putea să restabilească liniştea în Biserica Răsăritului. În situaţia creată de disputele hristologice, Împăratul Teodosie al II-lea a convocat Sinodul al III-lea ecumenic.

Nestorie spera că victoria va fi de partea lui.

b. **Sinodul al III-lea ecumenic s-a ţinut la Efes între 22 iunie şi 31 iunie 431.**

Nestorie, bucurându-se încă de bunăvoinţa curţii imperiale, veni la sinod însoţit de comitele Irineu, prietenul său, şi de 16 episcopi, iar Sfântul Chiril al Alexandriei, de alţi 50.

Din părţile noastre a participat la Sinodul al III-lea ecumenic de la Efes episcopul Timotei al Tomisului, din Scythia Minor (Dobrogea), care a semnat ca al 17-lea participant Anatematismele Sfântului Chiril şi condamnarea lui Nestorie. Alţi episcopi sud-dunăreni au fost de partea lui Nestorie.

Papa Celestin al Romei a trimis o delegaţie compusă din episcopii Arcadie, Proiect şi preotul Filip, recomandându-le să se alăture de la început Sfântului Chiril. Împăratul delegă cu menţinerea ordinii la sinod pe comisul Candidian, comandantul gărzii imperiale.

Cum numărul episcopilor participanţi la sinod creştea în curând, Chiril al Alexandriei, în înţelegere cu Memnon al Efesului, au voit să deschidă sinodul, dar comisarul imperial şi Nestorie, care aştepta pe Ioan al Antiohiei cu episcopii săi, aliaţii săi fireşti, se opuseră.

După praznicul Rusaliilor, 7 iunie 431, au sosit la sinod Juvenal al Ierusalimului şi Flavian de Tesalonic cu episcopii lor. Când mitropoliţii Alexandru de Apameea şi Alexandru de Ierapolis au anunţat că Ioan al Antiohiei roagă să nu fie aşteptat, nevoind să ia parte, probabil, la condamnarea prietenului său, Nestorie, Sfântul Chiril *a deschis Sinodul la 22 iunie 431* în catedrala Sfintei Fecioare Maria din Efes. Dezbaterile

au durat de dimineaţa până seara târziu, sub preşedinţia Sfântului Chiril. Nestorie n-a voit să se prezinte în faţa Sinodului.

Părinţii sinodali, în număr de 198, luând ca bază cele 12 *Anatematisme* ale Sfântului Chiril şi alte texte din scrierile Sfinţilor Părinţi, îndeosebi din Sfântul Vasile cel Mare, Grigorie de Nazianz şi Grigorie de Nyssa, au declarat că în Iisus Hristos *sunt două firi, una divină şi alta umană, dar o singură persoană, cea divină, a Fiului lui Dumnezeu.* Legatura dintre ambele firi este o legătură firească, ipostatică, nu una morală. Hristos, Fiul lui Dumnezeu, este consubstanţial cu Tatăl, după dumnezeire, şi consubstanţial cu noi, după omenitatea pe care a primit-o în sânul Fecioarei Maria. Ca atare, ea merită cu adevărat denumirea de Θεοτόκος = *«Născătoare de Dumnezeu».*

Nestorie a fost destituit din demnitatea de episcop şi excomunicat la 22 iunie 431.

Hotărârea condamnării lui Nestorie a fost semnată de cei 198 de episcopi, cărora li s-au alăturat, mai târziu, şi alţi episcopi. Efesul în care, cu secole înainte, poporul a manifestat contra Sfântului Apostol Pavel, «Apostolul neamurilor», vociferând: «Mare este Diana efesenilor» (Fapte 19, 28), striga acum plin de bucurie Θεοτόκος, vestind că «duşmanii Fecioarei Maria au fost înfrânţi».

Contra hotărârii luate de Părinţii sinodali a protestat delegatul împăratului, Candidian, acuzând pe Sfântul Chiril de violenţă.

La cinci zile după deschiderea Sinodului a sosit la Efes şi Ioan al Antiohiei cu episcopii din Asia. Aceştia, împreună cu susţinătorii lui Nestorie, s-au întrunit în sinod şi au condamnat pe Chiril, autorul celor 12 anatematisme, şi pe Memnon al Efesului.

Ambele sinoade, atât cel prezidat de Sfântul Chiril, cât şi cel prezidat de Ioan al Antiohiei, au prezentat împăratului Teodosie al II-lea hotărârile lor.

După primirea rapoartelor, împăratul Teodosie al II-lea a trimis, la 1 iulie 431, pe magistratul Paladie ca să comunice episcopilor că socoteşte nule şi fără valoare cele hotărâte la 22 iunie.

Între timp, sosind la Efes cei trei delegaţi ai papei Celestin, s-au ţinut în prezenţa lor, sub conducerea lui Chiril, încă şase şedinţe. Părinţii episcopi au examinat din nou învăţăturile eretice ale lui Nestorie, iar în şedinţa a III-a din 11 iulie au aprobat toate hotărârile luate în ziua de 22 iunie. Nestorie, Ioan al Antiohiei şi prietenii lor au fost excomunicaţi.

În şedinţa a IV-a din 16 iulie 431 Părinţii sinodali au pronunţat *condamnarea pelagianismului* – erezie apărută în Biserica Apusului, şi a reprezentanţilor lui: Pelagiu din Bretania († după 418), Celestin, Iulian de Eclanum, azi Mirabella din Apulia, în Italia ş.a. Pelagiu şi aderenţii lui afirmau că omul poate ajunge la perfecţiunea morală şi spirituală numai prin forţele sale proprii, fără ajutorul harului lui Dumnezeu, folosind bine libertatea voinţei sau liberul arbitru cu care l-a înzestrat Dumnezeu (Mansi, IV, 1330–1338).

Sinodul a alcătuit şi 8 canoane, în şedinţa a VI-a, din 31 iulie 431, dintre care mai importante sunt canoanele 7 şi 8.

Prin canonul 7 se interzicea, sub aspră pedeapsă bisericească, introducerea sau compunerea altui Simbol de credinţă decât cel niceo-constantinopolitan sau vreun *adaos* sau *omitere* la acest Simbol (Mansi, IV, 1361 D).

Canonul 8 a confirmat autocefalia Bisericii din Cipru faţă de Patriarhia Antiohiei, care se păstrează până azi. În Biserica Răsăritului este cea mai veche autocefalie recunoscută de un Sinod ecumenic.

La sfatul curtenilor, împăratul Teodosie al II-lea, puţin cunoscător al subtilităţilor teologice, pentru împăcarea spiritelor, a destituit atât pe Nestorie, cât şi pe Chiril al Alexandriei şi Memnon al Efesului, poruncind să fie exilaţi. Apoi a revenit asupra deciziei, poruncind ca numai Nestorie să fie depus şi exilat în mânăstirea Sfântul Euprepiu de lângă Antiohia, unde fusese călugărit, iar Sfântul Chiril şi Memnon al Efesului să rămână în scaunele lor.

Deşi Sinodul al III-lea ecumenic s-a încheiat la 31 iulie 431, Părinţii sinodali au mai rămas la Efes până în octombrie, când li s-a dat voie să se întoarcă la eparhiile lor.

La 30 octombrie 431, Sfântul Chiril şi-a făcut intrarea triumfală în Alexandria, fiind primit de credincioşi cu mare entuziasm ca apărător al Ortodoxiei, cum fusese odinioară primit, după victoria asupra arianismului, Sfântul Atanasie († 373).

După închiderea Sinodului sciziunea a continuat totuşi între cei din Alexandria şi episcopii orientali care se aflau sub jurisdicţia patriarhului Ioan al Antiohiei. Împăcarea dintre patriarhul Ioan al Antiohiei

şi Sfântul Chiril al Alexandriei s-a făcut, după doi ani de discuţii şi corespondenţă, la 12 aprilie 433.

În 435, Nestorie a fost exilat în localitatea Petra din Arabia sudică, iar de acolo, la Oasis în Egipt, unde a scris *Cartea lui Heraclie din Damasc.* El a murit pe la 450.

Nestorianismul, persecutat fără cruţare, şi-a găsit refugiu după 431 în Şcoala de la Edesa, la marginea Imperiului de Răsărit. În 489, când şcoala a fost închisă din ordinul împăratului Zenon (474–491), nestorienii au trecut în Persia, unde au înfiinţat şcoală la Nisibi. Din Persia nestorianismul s-a întins în Mesopotamia, Arabia, Turchestan, India şi China de vest.

Monofizismul. Sinodul al IV-lea ecumenic de la Calcedon (451)

a. **Eutihianismul** sau *monofizismul.* Se părea că după condamnarea ereziei nestoriene lumea creştină se va bucura de pace şi linişte, dar nu s-a întâmplat aşa, căci în curând izbucni o nouă erezie, erezia *eutihiană* sau *monofizită.* Erezia îşi are numele de la un bătrân arhimandrit din Constantinopol, *Eutihie,* om cu solide cunoştinţe teologice, dar încăpăţânat. El luptase mult contra ereziei lui Nestorie, dar a dus la extrem învăţătura Şcolii din Alexandria despre unirea celor două firi din persoana Mântuitorului, susţinută de Sfântul Chiril al Alexandriei († 444). Spre deosebire de Nestorie, care împingea atât de mult deosebirea firilor divină şi umană din persoana Mântuitorului, încât ajungea să admită că în Hristos există două persoane – *dioprosopism,* sau că Tatăl are doi fii, Eutihie exagera aşa de mult unirea celor două firi, afirmând că, după întruparea Sa din Fecioara Maria, Hristos n-a avut decât o *singură fire,* μονόφυσις, *firea dumnezeiască,* deoarece firea omenească a fost absorbită de firea Sa dumnezeiască şi a dispărut complet, aşa precum o picătură de apă se pierde în imensitatea mării. Această învăţătură eronată era susţinută la Alexandria de unii clerici şi teologi şi chiar Dioscor (444–451), succesorul Sfântului Chiril pe scaunul Alexandriei, avea unele păreri înrudite cu ea.

Noua erezie a primit numele de *monofizism,* iar după numele lui Eutihie s-a numit *eutihianism.* După afirmaţiile monofiziţilor, Mântuitorul n-a avut decât o singură fire, *firea dumnezeiască,* precum şi o singură persoană, iar trupul Său a fost dumnezeiesc, nu omenesc. Întrucât Mântuitorul, după unii monofiziţi, n-a avut un trup omenesc real, monofizismul apare pe de o parte ca o *formă a dochetismului,* după care Mântuitorul a avut un *trup aparent,* iar pe de alta, ca o variantă a *apolinarismului,* care afirma că locul raţiunii umane din persoana lui Iisus Hristos l-a luat Logosul lui Dumnezeu la întruparea Sa din Fecioara Maria.

Consecinţa ereziei monofizite este că dacă Hristos, Fiul lui Dumnezeu, nu are, pe lângă firea dumnezeiască, şi *firea omenească completă,* pe care a primit-o la întrupare din sânul Fecioarei Maria, se nimiceşte întreaga operă de răscumpărare a omului. Numai Fiul lui Dumnezeu, Hristos, *devenit om real, consubstanţial cu noi oamenii,* putea duce neamul omenesc la mântuire.

Doctrina adevărată a Bisericii este că în Iisus Hristos sunt *două firi, dumnezeiască şi omenească – diofizism, unite într-o singură persoană divino-umană a Domnului Iisus Hristos.*

Primul care a combătut erezia lui Eutihie a fost Teodoret al Cirului († 458) în lucrarea sa în trei cărţi: *Eranistes* (*Cerşetorul*), din 447. Domnus, patriarhul Antiohiei (441–450), l-a acuzat pe Eutihie de apolinarism şi l-a denunţat împăratului Teodosie al II-lea (408–450). Episcopul Eusebiu de Dorylaeum, în Frigia, l-a denunţat pe Eutihie patriarhului Flavian al Constantinopolului (446–449).

La curtea imperială, Eutihie avea ca sprijinitor pe fiul său, eunucul Hrisafie, duşmanul patriarhului Flavian, şi pe împărăteasa Eudochia. Patriarhul Flavian l-a chemat pe Eutihie să-şi expună doctrina într-un sinod local, deschis la Constantinopol în ziua de 12 noiembrie 448. În urma mărturisirii lui Eutihie, în ziua de 22 noiembrie 448, Sinodalii l-au anatematizat pentru erezie.

Eutihie însă, nemulţumit de hotărârea episcopilor, a apelat la papa Leon I al Romei (440–461) şi la patriarhul Dioscor al Alexandriei, în persoana căruia Eutihie a găsit un apărător înfocat.

Papa Leon I, informat pe deplin asupra ereziei lui Eutihie, a adresat la 13 iunie 449 patriarhului Flavian al Constantinopolului o importantă scrisoare dogmatică: *Epistola dogmatica ad Flavianum,* în care expune clar învăţătura ortodoxă despre cele două firi din per-

soana Mântuitorului, socotind pe arhimandritul Eutihie «eretic periculos», pe drept antematizat de sinodul din 448.

Dimpotrivă, Dioscor, patriarhul Alexandriei, s-a arătat apărătorul doctrinei eretice a lui Eutihie.

b. **Sinodul tâlhăresc de la Efes** (449). Faţă de tulburarea produsă în Biserică de erezia lui Eutihie s-a hotărât ca întreaga chestiune să fie discutată într-un nou sinod ecumenic, convocat pentru luna august 449.

Eunucul Hrisafie a făcut totul spre a fi opriţi să vină la sinod adversarii lui Eutihie, iar pentru a da sinodului caracterul de ecumenic primi pe patriarhul Flavian şi delegaţii papei Leon cel Mare: episcopul Iuliu de Puteoli şi diaconul Ilarie; preotul Renatus a murit pe drum.

Sinodul s-a deschis la Efes, la 8 august 449, în biserica Sfânta Maria, unde se ţinuse şi Sinodul III ecumenic (431), preşedinţia fiind încredinţată patriarhului Dioscor al Alexandriei, bărbat cu caracter despotic şi violent, căruia Hrisafie îi dădu şi o puternică gardă de soldaţi. Dioscor însuşi aduse la sinod o ceată de călugări şi parabolani (îngrijitori de bolnavi), înarmaţi cu ciomege, aranjând lucrurile ca delegaţii papei Leon I cel Mare să nu poată lua cuvântul; ceilalţi episcopi nu puteau face nici o obiecţie de teama soldaţilor.

Dezbaterile sinodului s-au ţinut până la 22 august 449, într-o atmosferă foarte agitată.

La insistenţa lui Dioscor, sinodul a condamnat *diofizismul,* adică existenţa a două firi în persoana Mântuitorului, cum învaţă Biserica pe apărătorii dreptei credinţe, şi *aprobă monofizismul,* doctrina eretică a lui Eutihie.

Patriarhul Flavian fu depus din scaun, iar după trei zile, fiind grav brutalizat în timpul dezbaterilor de arhimandritul Barsauma, a încetat din viaţă. Eusebiu de Dorileum, acuzatorul principal al lui Eutihie, a fost de asemenea condamnat. Teodoret al Cirului şi Ibas de Edesa au fost condamnaţi ca nestorieni. Domnus de Antiohia a fost depus din scaun şi închis într-o mânăstire. Delegaţii papei abia scăpară cu fuga de ciomegele călugărilor şi parabolanilor aduşi de Dioscor al Alexandriei la sinod.

Sinodul şi-a prelungit şedinţele până la 22 august 449, când a fost închis.

Papa Leon I al Romei, informat prin delegaţii săi de neorânduielile şi brutalităţile petrecute la Efes în august 449, a numit acest sinod *«sinod tâlhăresc»,* nume care i-a rămas în istorie, şi a respins, în sinodul convocat la Roma în 449, hotărârile lui.

Împăratul Teodosie al II-lea, monarh naiv şi lipsit de experienţă în treburile politice şi problemele religioase, a aprobat hotărârile «sinodului tâlhăresc» de la Efes din 449.

c. **Sinodul IV ecumenic de la Calcedon, din 451.** În Biserica de Răsărit «sinodul tâlhăresc» – *ephesinum latrocinium* a provocat mare confuzie şi haos.

La 28 iulie 450, împăratul Teodosie al II-lea a murit în urma unui accident de călărie, iar tronul Bizanţului a revenit, în lipsa unui moştenitor, surorii sale, Pulcheria, sprijinitoarea Ortodoxiei, care s-a căsătorit cu viteazul general Marcian (450–457). Atotputernicul eunuc Hrisafie a fost destituit şi înlăturat de la curtea imperială.

Noua pereche imperială, Marcian şi Pulcheria, a hotărât să convoace un nou Sinod ecumenic, care să spele ruşinea «sinodului tâlhăresc» de la Efes din 449.

Sinodul al IV-lea ecumenic s-a ţinut între 8 şi 25 octombrie 451 în biserica Sfânta Eufimia din Calcedon (azi Kadi-Köy), în faţa Constantinopolului, pe ţărmul asiatic, fiind cel mai măreţ şi impunător Sinod din antichitatea creştină.

Majoritatea episcopilor erau din Răsărit. Numărul lor a variat între 520 şi 630, cifră neajunsă la nici un alt sinod ecumenic.

Pentru rezolvarea problemelor materiale şi menţinerea ordinii în sinod, împăratul Marcian a delegat un număr de comisari imperiali şi senatori.

Papa Leon cel Mare al Romei (440–461) a trimis la Sinod cinci delegaţi: trei episcopi, Paschasinus de Lilybaeum, Lucentius şi Iulian de Cos, şi doi preoţi, Bonifacius şi Vasile. Printre sinodali se aflau şi doi episcopi africani, Aureliu şi Rustician, refugiaţi la Constantinopol din cauza năvălirii vandalilor, populaţie de origine germană, în provincia Africa.

Un rol însemnat la Sinod l-a avut patriarhul Anatolie al Constantinopolului (449–458).

S-au ţinut 15 şedinţe. Şedinţele au fost agitate, uneori dramatice. Şedinţa a doua din 13 octombrie a fost prezidată de episcopul Paschasinus de Lilybaeum.

Împăratul Marcian a prezidat şedinţa din 25 octombrie 451, când s-a făcut proclamarea solemnă a mărturisirii de credinţă – ὅρος, iar el a tinut cuvântul de închidere a Sinodului.

Patriarhul Dioscor al Alexandriei, vinovat de brutalităţile comise de călugării şi parabolanii aduşi cu sine în sinodul tâlhăresc de la Efes din 449, a fost depus din scaun.

Împotriva afirmaţiilor lui Eutihie, care susţinea că Iisus Hristos a avut numai *firea dumnezeiască* şi *nega consubstanţialitatea firii umane a lui Hristos cu omenitatea noastră,* punând în primejdie întreaga operă de răscumpărare a omului, Părinţii Sinodului au rămas la învăţătura Sfintei Scripturi, potrivit căreia Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, *a fost Dumnezeu adevărat şi om adevărat.*

În şedinţa a V-a din 22 octombrie 451, cea mai importantă, sinodalii au definit doctrina ortodoxă a celor *două firi din persoana lui Iisus Hristos* prin următoarea *mărturisire de credinţă,* de o mare valoare pentru dogma creştină:

«Urmând Sfinţilor Părinţi, noi învăţăm şi mărturisim cu toţii pe Unul şi acelaşi Fiu, pe Domnul nostru Iisus Hristos, *desăvârşit în dumnezeire şi desăvârşit în omenitate, Dumnezeu adevărat şi om adevărat, având suflet raţional şi trup, deofiinţă cu Tatăl, după dumnezeire, şi deofiinţă cu noi, după omenitate, fiind întru toate asemenea nouă, în afară de păcat.*

Ca Dumnezeu, S-a născut mai înainte de toţi vecii din Tatăl, după dumnezeire, iar ca om S-a născut în zilele cele de pe urmă pentru noi şi pentru mântuirea noastră din Fecioara Maria, *Născătoarea de Dumnezeu* – Θεοτόκος, Unul şi acelaşi Hristos, Fiu, Domn, Unul-Născut, cunoscut în *două firi* (ἐν δύο φύσειν), în chip neamestecat şi neschimbat (ἀσυγχύτως καὶ ἀτρέπτως) şi neîmpărţit şi nedespărţit (ἀδιαιρέτως καὶ ἀχώριστως), deosebirea firilor nefiind nicidecum distrusă prin unire, păstrându-se mai ales însuşirea fiecăreia şi întâlnindu-se împreună într-o *singură persoană* şi un singur ipostas, *nu în două persoane*, împărţit sau despărţit, ci Unul şi acelaşi Fiu, Unul Născut, Dumnezeu-Cuvântul, Domnul Iisus Hristos.

Aşa ne-au învăţat mai înainte despre El proorocii şi Însuşi Domnul nostru Iisus Hristos şi aşa ne-a transmis Simbolul Părinţilor noştri» (A. Denzinger, *Enchiridion Symbolorum,* ed. 26–27, Freiburg im Breisgau, 1928, p. 65—67; Mansi, VII, 116).

Hotărârea de credinţă a fost proclamată în şedinţa solemnă din 25 octombrie, fiind de faţă perechea imperială Marcian şi Pulcheria, aclamaţi «ca luminători ai credinţei ortodoxe» (Actio VI, 11; Denzinger, *op. cit.,* p. 351).

Sinodul a dat şi *30 de canoane.* Prin canonul 28 s-a hotărât ca Biserica Ierusalimului să fie ridicată la *rangul de Patriarhie* – în cinstea faptului că aci a trăit, a suferit şi a înviat Domnul Hristos –, având jurisdicţie asupra Palestinei.

Reluând prevederile canonului 3 al Sinodului II ecumenic de la Constantinopol, din 381, prin canonul 28 s-a stabilit ca scaunul de Constantinopol să fie socotit *al doilea* în ordinea onorifică a vechilor scaune patriarhale, bucurându-se de aceeaşi cinste şi de aceleaşi privilegii ca şi scaunul Romei, căci Constantinopolul, «Roma cea nouă», este şi ea capitala Imperiului, ca şi Roma cea veche.

Totodată, canonul 28 extinde jurisdicţia Patriarhiei de Constantinopol asupra diocezei *Tracia,* în Europa, şi asupra diocezelor *Pont* şi *Asia Proconsulară,* cu capitala Efes, având în vedere importanţa politică şi bisericească a Constantinopolului.

Opera Sinodului al IV-lea ecumenic de la Calcedon din 451 constituie un titlu de glorie pentru Biserica Ortodoxă şi Imperiul bizantin. Importanţa lui este excepţională pentru întreaga creştinătate.

Sinodul al V-lea ecumenic de la Constantinopol din 553

În timpul disputelor trinitare şi hristologice lucrările lui Origen au fost invocate deseori, provocând mari divergenţe referitoare la ortodoxia lor.

În lucrarea dogmatică Περὶ ἀρχῶν – *De principiis*, mai ales, s-au strecurat unele erori dogmatice ca: *preexistenţa sufletelor, subordinaţianismul,* după care Fiul este subordonat Tatălui, iar Sfântul Duh este inferior Fiului; *apocatastaza* = ἀποκατάστασις τῶν πάντων, adică *restabilirea generală,* potrivit căreia, la sfârşitul veacurilor,

păcătoşii de toate categoriile, implicit diavolul, datorită marii bunătăţi a lui Dumnezeu, după ce se vor curăţi printr-un foc purificator, vor învia cu trupuri eterice şi vor fi restabiliţi în starea lor de la început, stare de nevinovăţie şi fericire ş.a.

Pentru a curma continuele certuri dintre origenişti şi antiorigenişti, împăratul Justinian (527–565) compuse în 543 *un tratat teologic,* prin care *condamna nouă propoziţii din scrierile lui Origen,* tratat adresat patriarhului Mina al Constantinopolului (536–552), publicat sub forma unui edict, pe care-l trimise tuturor scaunelor patriarhale. Origen era trecut printre marii eretici, socotit atunci părintele monofizismului, iar episcopii şi egumenii urmau să-l anatematizeze cu ocazia instalării lor.

Marele teolog alexandrin, cel dintâi sistematizator al doctrinei creştine în primele trei veacuri, are într-adevăr unele erori doctrinare, pe care, de ar fi fost în viaţă, el însuşi le-ar fi înlăturat cu smerenie, dar înfierbântarea spiritelor era atunci atât de mare, încât el n-a putut scăpa de condamnare. Ceva mai mult, condamnarea dată de împăratul Justinian a fost confirmată la zece ani după aceea, în 553, de Sinodul al V-lea ecumenic de la Constantinopol. Monofiziţii, care erau numeroşi în Egipt şi în provinciile răsăritene ale Imperiului, au fost foarte nemulţumiţi.

Suferind influenţa dominatoare a soţiei sale, renumita Teodora, favorabilă monofiziţilor, în interesul păstrării păcii religioase în Imperiu, împăratul a început să facă acestora concesii din ce în ce mai mari. Teodor Askidas, arhiepiscopul Cezareei Capadociei, susţinător al monofiziţilor, profund indignat de condamnarea lui Origen din 543, şi împărăteasa Teodora au convins pe Justinian că monofiziţii s-ar reconcilia cu Biserica Ortodoxă dacă s-ar condamna ceea ce s-a numit în istorie *«Cele Trei Capitole»,* adică persoana şi opera lui Teodor, episcop de Mopsuestia († 428), profesorul ereticului Nestorie, *scrierile lui Teodoret de Cir* († 458) *contra Sfântului Chiril al Alexandriei* şi *contra Sinodului din Efes din 431,* precum şi *Scrisoarea lui Ibas de Edesa* († 457), adresată în 433 lui Maris, episcop de Ardaşir, în Persia.

În 544, Teodor Askidas reuşi să smulgă împăratului un edict de condamnare a «Celor Trei Capitole». În general, semnăturile episcopilor orientali fură obţinute, dar unii protestară. O opoziţie violentă izbucni contra edictului în Iliria, Italia, Africa şi Galia.

Pentru aplanarea acestor certuri religioase, Justinian invită pe papa Vigiliu (537–553) la Constantinopol, care sosi aci la 25 ianuarie 547. În anul următor, la insistenţele lui Justinian, papa Vigiliu publica, la 11 aprllie 548, un act teologic numit *Judicatum,* trimis patriarhului Mina, prin care condamnă «Cele Trei Capitole». Publicarea lui stârni o furtună de proteste în Italia, Africa, Dalmaţia, Iliria, Scythia Minor (Dobrogea) şi Galia.

Facundus, episcop de Hermiana, în Byzacena, care făcea parte din suita papei, publică un tratat teologic pentru apărarea «Celor Trei Capitole», cu titlul *Pro defensione trium capitulorum et concilii Chalcedonensis* (P. L. LXVII, 527–854). Chiar şi diaconii Rusticus şi Sebastian, nepotul papii, veniţi cu el la Constantinopol, s-au ridicat împotriva lui. Diaconul Fulgentius Ferrandus din Cartagina i-a criticat actul, învinuindu-l de trădare.

Episcopul *Valentinian de Tomis,* din Scythia Minor, a protestat de asemenea, iar papa Vigiliu i-a răspuns din Constantinopol prin scrisoarea din 11 martie 550, asigurându-l că el n-a făcut nimic împotriva hotărârilor celor patru Sinoade ecumenice, Niceea (325), Constantinopol (381), Efes (431) şi Calcedon (451) (Mansi, IX, 359–361; P. L., I.XIX, 51–54).

Văzând tulburarea şi confuzia spiritelor, în vara anului 550, Justinian şi papa Vigiliu au căzut de acord ca problema «Celor Trei Capitole» să fie discutată de un nou Sinod ecumenic.

În vara anului 551, împăratul Justinian, fără să mai aştepte convocarea Sinodului ecumenic, îndemnat de Teodor Askidas, a publicat al doilea edict, cu titlul *Mărturisirea de credinţă a împăratului Justinian împotriva Celor Trei Capitole,* prin care le-a condamnat din nou (Migne, P. G., LXXXVI, I, 993–1053).

De data aceasta papa Vigiliu protestă. Pentru a se pune la adăpost împotriva celor care-l ameninţau, el s-a refugiat cu cei din suita lui în biserica Sfântul Petru din Constantinopol, făcând uz de dreptul de azil, iar mai în urmă, în noaptea de 23 decembrie 551, a trecut Bosforul şi s-a adăpostit în biserica Sfânta Eufemia, din Calcedon, unde se ţinuse

Sinodul al IV-lea ecumenic, în 451. Împăratul l-a asigurat că nu i se va întâmpla nimic, dar să se întoarcă în capitală.

După întoarcerea papii în capitală, Justinian a hotărât să convoace Sinodul ecumenic promis.

În august 552, patriarhul Mina muri şi-i urmă Eutihie (552–556), sub care s-a întrunit Sinodul al V-lea ecumenic.

După mai multe discuţii, *Sinodul al V-lea ecumenic s-a deschis la 5 mai 553,* în sala Sfintei Sofia, numită «Secretarium», fără prezenţa papii Vigiliu, pentru discutarea «Celor Trei Capitole». Preşedinţia Sinodului a avut-o patriarhul Eutihiu. Au participat la început 145 de episcopi, dintre care numai 8 latini, ajungând până la sfârşit la 165 de episcopi.

Papa Vigiliu, invitat special să se prezinte la Sinod, n-a voit să participe, motivând că este bolnav şi că va răspunde în scris. La 15 mai 553, trimise Sinodului un *Constitutum,* un memoriu prin care, exceptând un număr mai mare din scrierile lui Teodor din Mopsuestia, declară «Cele Trei Capitole» ortodoxe, memoriu semnat de papă, de 16 episcopi latini şi trei clerici –, ameninţând cu anatema pe oricine le va condamna.

Sinodalii n-au ţinut seama de protestul papii şi în şedinţa a 8-a din 2 iunie au fost condamnate «Cele Trei Capitole», adică: 1) *Teodor, episcop de Mopsuestia (392–428), persoana şi opera;* 2) *Scrierile lui Teodoret de Cir (433–458) contra Sfântului Chiril al Alexandriei şi contra Sinodului III ecumenic de La Efes, din 431;* 3) *Scrisoarea episcopului Ibas de Edesa (435–457),* adresată episcopului Maris de Ardaşir, Persia, contra Sfântului Chiril.

Totodată au fost anatematizaţi din nou Arie, Macedonie, Apolinarie, Nestorie, Eutihie şi *Origen.* Astfel, marele scriitor alexandrin Origen († 254), la 300 de ani de la moartea lui, ca martir şi în pace cu Biserica, a fost trecut în rândul ereticilor din cauza marilor tulburări provocate de eretici în Biserică.

Până la urmă, papa Vigiliu, văzând că menajamentele sale pentru cei morţi cauzează tulburări mari celor vii, la 8 decembrie 553, a recunoscut hotărârile Sinodului al V-lea ecumenic, lăsând succesorilor lui sarcina ca ele să fie aprobate şi în Occident. Apoi, la 23 februarie 554, a revocat primul memoriu şi a publicat un *al doilea Constitutum,*

prin care şi-a retras toate afirmaţiile anterioare şi a aprobat condamnarea «Celor Trei Capitole». În vara anului 554 papa Vigiliu părăsi Constantinopolul, dar, în drum spre Roma, căzu bolnav în Sicilia şi muri la 7 iunie 555 la Siracuza.

Urmaşul său, Pelagiu I (556–561), fost apocrisiar la Constantinopol, de acord cu împăratul Justinian, a acceptat hotărârile Sinodului V ecumenic.

Credincioşii din Milan, însă, ca şi episcopii şi clericii din nordul Italiei, din Aquileea, Istria, Veneţia, Dalmaţia, Galia şi Africa au refuzat să intre în legătură cu el. Opoziţia episcopilor din Veneţia şi Istria contra Sinodului de la Constantinopol din 553 este cunoscută sub numele de *schisma istro-veneţiană,* care a durat până la 607, când episcopii veneţieni şi istrieni s-au împăcat cu Roma.

Bisericile vechi-orientale sau necalcedoniene

Din cauza împotrivirii monofiziţilor de a recunoaşte hotărârile dogmatice ale Sinodului al IV-lea ecumenic din Calcedon, din 451, şi din străduinţa lor pentru adoptarea formulei monofizite în ceea ce priveşte raportul celor două firi, divină şi umană, din persoana lui Hristos, monofizismul s-a perpetuat în secolele V şi VI şi a dus, în cele din urmă, la crearea unor *Biserici monofizite,* numite şi *necalcedoniene,* sau *Biserici vechi-orientale,* care se menţin până astăzi.

De la început, trebuie precizat că monofizismul riguros, eutihian, a evoluat în decursul secolelor către un *monofizism moderat,* numit şi *monofizism verbal,* deoarece astăzi neînţelegerea dintre necalcedonieni şi ortodocşi e mai mult o neînţelegere de termeni. În hristologie, ei au rămas la formula dogmatică a Sfântului Chiril al Alexandriei († 444): *o singură fire întrupată a lui Dumnezeu Cuvântul* – Μία φύσις τοῦ Θεοῦ Λόγου σεσαρκωμένη.

În secolele V şi VI, problema monofizismului, în sine o problemă pur religioasă, s-a complicat din cauza unui nou factor. Certurile religioase din Imperiul bizantin au început să se împletească cu anumite tendinţe *centrifugale naţionale* ale unora din provinciile Imperiului faţă de Bizanţul centralizator.

Monofiziţii erau mai numeroşi în provinciile orientale ale Imperiului: în Palestina, Siria şi în Egipt. Cele două popoare orientale principale ale Imperiului bizantin, sirienii şi egiptenii, căutau să se despartă prin monofizism de greci, de «romei», cum se numeau aceştia la Constantinopol, ca urmaşi ai Imperiului roman, începând să graviteze spre sfera politică a Asiei.

Din marea erezie monofizită a veacului al V-lea s-au născut trei mari Biserici, care s-au separat de marea Biserică a Răsăritului în urma respingerii hotărârilor dogmatice ale Sinodului al IV-lea ecumenic de la Calcedon din 451. Ele sunt următoarele:

Biserica coptă din Egipt, de care a depins şi *Biserica abisiniană.*

Biserica siro-iacobită, de unde monofizismul a pătruns şi la creştinii *de pe coasta Malabarului* în India, numiţi *creştinii lui Toma* sau *tomiţii.*

Biserica armeană gregoriană.

a. Biserica coptă a Egiptului. Egiptenii s-au aruncat în schismă şi erezie pentru a face opoziţie dominaţiei politice detestate a Bizanţului, pentru a nu fi de părerea basileului chiar în materie de credinţă, pentru a nu avea religia imperială, *melkită,* denumire care derivă de la «melek» = rege, împărat. Ca aderenţi ai Ortodoxiei, susţinută de împăratul de la Bizanţ, ortodocşii erau numiţi de monofiziţi în Egipt şi Siria *«melkiţi»,* adică aderenţii împăratului.

Numele de *Biserică coptă* se dă Bisericii monofizite egiptene. Istoria ei începe în 451, o dată cu depunerea lui Dioscor, patriarhul Alexandriei, care a refuzat să recunoască hotărârile Sinodului al IV-lea ecumenic de la Calcedon, din 451.

Ea se poate împărţi în patru mari perioade, care corespund perioadelor istoriei politice a Egiptului:

1. Perioada bizantină (451–641); 2. perioada stăpânirii arabe (641–1517), cea mai lungă; 3. perioada stăpânirii turceşti (1517–1798); 4. perioada egipteană modernă (1798 – până în prezent).

Termenul *«copt»* derivă de la cuvântul grecesc Αἰγύπτιος – *egiptean.* După cucerirea Egiptului de către arabi (639–641), aceştia au transformat numirea de Αἰγύπτιος în *Ghyptis,* apoi în *Quibt,* termen care în gura europenilor a devenit «copt».

Biserica coptă a Egiptului a fost formată în cea mai mare parte din descendenţii vechilor egipteni, mai ales după cucerirea Egiptului de arabi. Ea a devenit Biserică schismatică, în opoziţie cu Biserica Ortodoxă din Egipt, în care au rămas mai mult grecii care trăiau în Egipt, îndeosebi la Alexandria, fiind numită de copţi *Biserică melkită* sau *Biserică imperială,* nume pe care l-au dat monofiziţii şi altor Biserici Ortodoxe din Orient, din Siria, Palestina şi Mesopotamia.

După exilarea patriarhului Dioscor, ortodocşii din Egipt au ales ca patriarh pe Proteriu (451–457), care-şi păstră scaunul cât timp a trăit împăratul Marcian (451–457). La moartea împăratului, monofiziţii din Egipt şi-au ales ca patriarh, în timpul împăratului Leon I (457–474), pe Timotei Elur (Αἴλουρος = Pisică), la 16 martie 457, iar la 28 martie acelaşi an, monofiziţii, la instigaţiile lui Timotei Elur, au asasinat pe patriarhul Proteriu.

După moartea lui Timotei Elur în 477, monofiziţii au ales ca patriarh pe Petru Mong (Μογγὸς = Răguşitul), care a păstorit între 477–490. Acesta semnă în 482 *Henoticul* – Actul de împăcare dintre ortodocşi şi monofiziţi, al împăratului Zenon (474–491).

În timpul împăratului Iustin (518–527), sub conducerea căruia se renunţă la Henotic şi încetă schisma acachiană (484–519), Egiptul a scăpat de măsurile de rigoare luate de împărat împotriva monofiziţilor în Siria.

Patriarhul monofizit Sever de Antiohia (512–518) şi episcopul Iulian de Halicarnas, în Caria, se refugiară în Egipt, unde era mai multă libertate religioasă, iar aci întăriră monofizismul. Sever de Antiohia († 538) mărturisea un monofizism moderat. Monofiziţii egipteni, ca şi cei sirieni, au respins erorile lui Eutihie şi au rămas la formula Sfântului Chiril al Alexandriei: *O singură fire întrupată a lui Dumnezeu Cuvântul* – Μία φύσις τοῦ Θεοῦ Λόγου σεσαρκωμένη, pe care o interpretau în sens monofizit. În acest timp, monofiziţii se împărţiră în mai multe partide, dintre care mai însemnate au fost *severienii* şi *iulianiştii.* Severienii s-au numit şi *teodosieni,* după numele patriarhului Teodosie, ales de monofiziţi în 535 († 566).

Spre deosebire de Iustin, împăratul Justinian (527–565) nu s-a gândit niciodată să trateze pe monofiziţi, cel puţin pe severieni, ca

eretici şi a încercat tot timpul vieţii sale să găsească posibilitatea unei înţelegeri cu ei, spre a-i aduce la Ortodoxie.

Sub împăratul Heraclie (610–641) monofiziţii severieni, sau teodosieni din Egipt, la îndemnul patriarhului ortodox Cir (Cyrus) al Alexandriei (630–644), s-au unit în 633 cu Ortodoxia, dar unirea n-a durat.

Între anii 639–641 arabii şi-au întins dominaţia lor şi asupra Egiptului, sub conducerea generalului Amr Ibn al Asi (634–640), în timpul califului Omar (632–644). La 29 septembrie 643 Alexandria căzu sub dominaţia arabă. Patriarhul ortodox Cyrus se refugie cu armata bizantină la Constantinopol.

Monofiziţii din Egipt s-au bucurat la început de noii cuceritori arabi, văzând în ei pe eliberatorii lor de dominaţia bizantină, dar s-au înşelat amar, deoarece, în urmă, arabii i-au persecutat tot atât de crunt ca şi pe ortodocşi.

În timpul cuceririi arabe şi a celor care urmară, egiptenii copţi păstrară un monofizism moderat, în acord cu crezul lui Dioscor al Alexandriei, al lui Sever de Antiohia şi al patriarhului Teodosie.

Din Egipt, monofizismul moderat se întinse în secolul al VII-lea în Etiopia sau Abisinia. Creştinii din Abisinia depindeau acum din punct de vedere jurisdicţional de scaunul de Alexandria, transferat la jumătatea secolului al XI-lea la Cairo.

Pentru a nu-şi putea dobândi autocefalia, *protosul* sau *«abuna»* al Bisericii etiopiene nu avea voie să hirotonească mai mult de 7 episcopi, pentru dobândirea autocefaliei fiind necesari 12 episcopi. Patriarhia coptă din Egipt alegea pe abuna etiopian de regulă dintre monahii mânăstirii copte a Sfântului Anton.

Conducătorii arabi ai Egiptului interziseră copţilor orice legături cu Patriarhia de Constantinopol.

Faţă de monofiziţii din Egipt, ortodocşii de acolo au rămas o minoritate, formată mai mult de creştinii de origine greacă, numiţi de copţi – cum am mai spus – «melkiţi», adică «imperiali», pentru că ţineau religia împăratului din Bizanţ; ei au fost crunt persecutaţi de arabi.

După 641, ortodocşii erau o minoritate de 200.000 de credincioşi, în timp ce patriarhia copţilor număra 100 de episcopii, cu aproape 6 milioane de credincioşi.

Dar în curând musulmanii i-au persecutat pe copţi cu aceeaşi violenţă ca şi pe ortodocşi, atât în timpul dominaţiei arabe (641–1517), cât şi în timpul dominaţiei turceşti (1517–1798), încât mulţi dintre copţi trecură la islamism.

Copţii au suferit mult după înfiinţarea califatului fatimid la Cairo, în 910, care şi-a întins autoritatea în 969 peste întreg Egiptul. De aceea, în timpul dinastiei Fatimizilor (969–1171), copţii au căutat, prin patriarhii lor, ajutaţi de patriarhul ortodox grec al Alexandriei, să înnoiască legăturile cu Patriarhia ecumenică de la Constantinopol, spre a beneficia de ajutorul Imperiului bizantin.

Din pricina grelei şi îndelungatei persecuţii îndurate, mai întâi sub arabi, apoi sub turci, la sfârşitul dominaţiei turceşti mai rămăseseră în Egipt abia 100.000 de copţi.

În perioada egipteană modernă, care începe în istoria Egiptului de la 1798, creştinii din Egipt se bucurară de o mai mare libertate, iar numărul copţilor s-a mărit mult.

În Biserică, copţii au folosit până în secolul al XVI-lea limba coptă, care e vechea limbă a egiptenilor, îmbogăţită cu multe cuvinte greceşti. Din secolul al XVI-lea copta a fost înlocuită cu araba, limba învingătorilor, Egiptul fiind socotit ţară arabă.

b. Biserica siro-iacobită. în Siria, monofizismul avea partizani fanatici, îndeosebi printre monahi. Sirienii nu erau monofiziţi în sensul strict al cuvântului, deoarece respingeau, ca şi ortodocşii, erorile dogmatice ale lui Eutihie, ci, împreună cu egiptenii, ei rămăseseră la formula Sfântului Chiril: *«O singură fire întrupată a lui Dumnezeu Cuvântul»* – Μία φύσις τοῦ Θεοῦ Λόγου σεσαρκωμένη, interpretată de ei in sens monofizit.

După moartea patriarhului ortodox Martiriu (459–470), scaunul Antiohiei a fost ocupat de monofizitul Petru Grafevs (Fullo), – adică «Piuarul» sau «Înălbitorul», numit astfel de la ocupaţia sa de înălbitor pe care a avut-o în mânăstirea achimiţilor (= a celor neadormiţi) din Constantinopol –, care a contribuit la răspândirea monofizismului printre sirieni. De asemenea, episcopul Filoxeniu de Mabug (Hierapolis) a răspândit monofizismul în părţile Orientului, adică în Siria şi ţările vecine, în timpul împăratului bizantin Anastasie I (491–518).

Cel care a contribuit însă în cea mai mare măsură la răspândirea monofizismului moderat printre sirieni a fost patriarhul monofizit Sever de Antiohia (512–518), exilat în 518 de împăratul Iustin (518–527), în Egipt, unde a murit, la Xois, un canal derivat al Nilului, la 8 februarie 538.

Sub împăratul Justinian (527–565) monofiziţii, sprijiniţi de împărateasa Teodora, se bucurară de mai multă libertate.

Cel care a întărit Biserica monofizită din Siria şi din ţările vecine acesteia, restabilind în întregime ierarhia monofizită, în timpul împăratului Justinian, a fost Iacob Baradai, «Cerşetorul», sau Iacob Ţanţal (Τζάντζαλος) († 477), supranumit aşa din cauza exteriorului lui sărăcăcios, originar din Oraşul Tella, hirotonit la Constantinopol în 543 episcop de Edesa de către patriarhul monofizit Teodosie de Alexandria, atunci la Constantinopol. El a aderat la monofizismul moderat, verbal, al lui Sever de Antiohia. Timp de 35 de ani, între 543 şi 578, Iacob Baradai, acest neobosit misionar al monofizismului severian, a străbătut Siria, Mesopotamia şi ţările vecine, îmbrăcat când ca monah, când ca episcop, când ca cerşetor, hirotonind pe unde trecea episcopi, preoţi şi diaconi, restabilind astfel ierarhia monofizită.

Iacob Baradai însuşi se lăuda că a hirotonit 27 de episcopi, 2 patriarhi şi o sută de mii de preoţi şi diaconi, număr ce pare foarte exagerat.

În cinstea activităţii sale neobosite, sirienii monofiziţi sau necalcedoneni se numesc până azi *siro-iacobiţi* sau numai *iacobiţi*. Iacobiţii, ca şi copţii din Egipt, se socotesc pe ei *«ortodocşi»*, iar pe creştinii ortodocşi îi numesc, în derâdere, «melkiţi», adică partizanii Bisericii imperiale de la Constantinopol.

Patriarhul siro-iacobit, neavând un sediu stabil se numea pe nedrept patriarh de Antiohia; a locuit un timp la Amida (Diarbekir), în Mesopotamia, apoi în alte localităţi. El a ajuns să aibă sub jurisdicţia sa, până la cucerirea arabă, numeroşi mitropoliţi şi episcopi. Ca ajutor sau vicari în administraţia Bisericii s-au impus *«mafrianii»*, colaboratorii intimi ai patriarhilor siro-iacobiţi pentru regiunile orientale.

Sirienii monofiziţi favorizară pătrunderea arabilor în Siria, noii invadatori fiind consideraţi întrucâtva eliberatori ai Siriei de sub dominaţia bizantină, încât cucerirea ei de către arabi a fost uşoară. În septembrie 635 Damascul s-a predat arabilor. În 636 bizantinii suferiră în

lupta cu arabii de la Yarmuk o înfrângere dezastruoasă, care marchează pentru ei pierderea Siriei. Ierusalimul a fost cucerit în 637, Antiohia în 638, iar Mesopotamia în 639.

După cucerire, arabii şi-au arătat adevărata lor faţă, persecutându-i pe iacobiţi ca şi pe copţii din Egipt, încât mulţi au trecut la islamism.

Persecuţia împotriva iacobiţilor şi mai ales împotriva ortodocşilor s-a accentuat din secolul al IX-lea.

În timpul stăpânirii turceşti au suferit şi mai mult, încât astăzi numărul lor este mic, puţin peste 90.000. Cei mai mulţi iacobiţi se află în Siria, Liban, Irak, Palestina şi Turcia, unde au două mitropolii, una la Mardin şi alta la Tur Abdin. Iacobiţii din Irak au o mitropolie în oraşul Mosul.

Influenţa siriană, mai întâi nestoriană, apoi monofizită, s-a întins până la creştinii Sfântului Toma, numiţi *«tomiţi»*, din India de Sud. Pe aceştia îi menţionează pe la 547 negustorul alexandrin Cosma Indicoplevstul în lucrarea sa *Topografia creştină*.

Începând din secolul al VI-lea, au început să pătrundă la tomiţii din Mesopotamia idei monofizite de tip iacobit. Astfel, creştinii Sfântului Toma, care fuseseră atraşi între timp de nestorianism, au fost câştigaţi, începând din secolul al VI-lea până în secolul al IX-lea, de siro-iacobiţi, crezând că ei reprezintă adevărata Ortodoxie. În timpul «mafrianului» Isaiak (650–666) Biserica siro-iacobită din India a primit autonomia bisericească, rămânând însă în legătură cu siro-iacobiţii din Siria. Centrul acestei Biserici se află, până azi, în statul Kerala, din Malabar.

c. Biserica armeană gregoriană. Monofizismul s-a introdus în Armenia în împrejurări cu totul deosebite faţă de cele din Egipt şi Siria. În secolul al III-lea creştinismul pătrunsese adânc în Armenia, datorită operei de evanghelizare a Sfântului Grigorie Luminătorul († 332).

Până la sfârşitul secolului al V-lea armenii au stat în legătură cu Biserica Ortodoxă.

În 482, împăratul Zenon (474–491) al Bizanţului, crezând că poate împăca şi atrage pe monofiziţi la Biserica Ortodoxă, publică edictul de unire bisericească numit «Henoticon», prin care se treceau sub tăcere hotărârile dogmatice ale Sinodului IV ecumenic din Calce-

don din 451. Din nefericire, în timpul împăraţilor Zenon şi Anastasie I (491–518) Bizanţul se află aproape în întregime sub influenţa monofiziţilor. Monofizismul moderat a pătruns şi în Armenia, care, după încheierea păcii cu Persia, sub regele persan Balaş (484–488), şi-a reluat relaţiile ei cu Imperiul bizantin. Astfel, în sinodul ţinut în 491 la Valarşapat, armenii au condamnat sinodul de la Calcedon, rămânând credincioşi monofizismului. În alte trei sinoade, ţinute mai târziu la Dovin, primul în 506, al doilea în 554 şi al treilea la 596, episcopii armeni au respins, de asemenea, Sinodul al IV-lea ecumenic de la Calcedon.

Armenii încercară totuşi, în mai multe rânduri, unirea cu Biserica Ortodoxă. O înţelegere trecătoare s-a realizat în 622 şi în sinodul de la Garin din 630, în timpul împăratului Heraclie (610–641), dar au renunţat la ea în 645, când Armenia a trecut sub stăpânirea arabă. Sinodul quinisext de la Constantinopol, din 692, i-a condamnat pe armeni ca monofiziţi.

În sinodul de la Mantzikert din 719 sau 736 armenii au respins din nou Sinodul al IV-lea ecumenic de la Calcedon din 451 şi au ratificat comuniunea cu Biserica siro-iacobită, despre care credeau că exprimă adevărata credinţă. La sinodul armean din 869 s-a repetat condamnarea Sinodului al IV-lea ecumenic de la Calcedon, dar a fost condamnat nominal şi ereticul Eutihie, fapt care pare curios.

Tratativele de unire cu Biserica Ortodoxă s-au reluat de armeni în timpul marelui patriarh Fotie al Constantinopolului (858–867; 877–886), când se părea că pacea dintre armeni şi greci va fi definitivă. Alte încercări de unire s-au făcut în secolul al XII-lea.

Romano-catolicii au încercat în mai multe rânduri să atragă pe armeni la catolicism, iar încercările lor au fost încoronate de oarecare succes.

Armenii rămaşi până azi aderenţi ai monofizismului moderat se numesc *armeni gregorieni,* în cinstea numelui Sfântului Grigorie Luminătorul, apostolul şi întemeietorul Bisericii armene în secolul al III-lea. Mai pe larg despre Biserica armeană vom vorbi în lecţia despre Bisericile necalcedoniene, din partea a II-a a acestui manual (pentru Bisericile necalcedoniene, a se vedea pe larg: I. Pulpea (Pr. Prof. Rămureanu), *Posibilitatea întoarcerii Bisericilor monofizite la Ortodoxie,* în «Ortodoxia» III (1951), nr. 4, p. 586–636).

d. Biserica nestoriană. După condamnarea lor la Sinodul al III-lea ecumenic de la Efes, din 431, nestorienii s-au retras pe teritoriul Persiei, la Nisibi, având în frunte pe catolicosul Baboe († 484). Alţi nestorieni au venit din Siria. În sinodul ţinut la Nisibi în 489, prezidat de catolicosul Toma Barsuma († 495), s-a hotărât înfiinţarea unui catolicossat nestorian. Astfel, nestorienii, care se numeau acum «siro–haldei», s-au constituit în *Biserică naţională persană.*

În sinodul de la Ctesifon–Babilon din 485 s-a proclamat catolicossatul nestorian sub denumirea de «A 5-a Patriarhie a Bisericii lui Hristos», separată de Patriarhia ortodoxă de Antiohia. Catolicosul Nerses († 507) a fost proclamat «lumina Orientului».

Reşedinţa catolicosului – socotit conducătorul spiritual al tuturor nestorienilor din lume – s-a mutat în mai multe localităţi: întâi la Ctesifon, apoi la Bagdad şi, după 782, la Mosul în Mesopotamia.

Din Persia creştinismul de formă nestoriană s-a răspândit în ţările din Asia centrală, în vestul Chinei şi în India.

În 485, misionarii nestorianismului au ajuns la creştinii Sfântului Toma, de pe coasta Malabarului, din India. Ei au reuşit să câştige pe unii dintre aceştia la nestorianism şi să-i lege de catolicossatul nestorian de Ctesifon, din Persia. S-a produs astfel o sciziune confesională între creştinii «tomiţi», nestorianismul fiind confirmat în 774 şi 824. Însă cei mai mulţi credincioşi «tomiţi», au îmbrăţişat credinţa siro-iacobită, începând din secolul al VI-lea, până în secolul al IX-lea, rămânând în legătură cu iacobiţii din Siria până azi.

Monotelismul. Sinodul al VI-lea ecumenic de la Constantinopol (680–681). Sinodul II trulan (quinisext) din 691–692

a. Monotelismul. Toate concesiile făcute succesiv monofiziţilor nu avură ca efect decât să-i încurajeze în poziţia lor faţă de Biserica Ortodoxă. Condamnarea «Celor Trei Capitole» la Sinodul al V-lea ecumenic de la Constantinopol din 553 fu considerată de ei un triumf. În secolul al VII-lea monofiziţii constituiau un pericol grav pentru unitatea Imperiului bizantin.

În timpul împăratului Heraclie (610–641), cel mai mare pericol extern pentru Imperiul bizantin erau perşii. În timpul regelui Chosroe II (590–628), perşii cuceriră în 612 Antiohia, Apameea şi Cezareea, la 614 Ierusalimul – de unde luară Sfânta Cruce pe care o duseră la Ctesifon, capitala Persiei –, iar în 617, Egiptul; în Asia Mică au pătruns până la Calcedon, în faţa Constantinopolului.

Ducând între 612 şi 628 un război crâncen împotriva perşilor, împăratul Heraclie se convinse de pericolul monofizit şi că trebuia găsit un compromis dogmatic pentru împăcarea cu Ortodoxia. O speranţă pentru realizarea acestui scop credea că a găsit-o în învăţătura ivită în jurul anului 600, în Egipt, despre o singură voinţă (θέλησις) şi o singură energie (ἐνέργεια) în persoana lui Iisus Hristos.

În 622, trecând prin Armenia Mică şi Siria, câţiva conducători monofiziţi moderaţi i-au inspirat împăratului ideea că ei ar cădea de acord cu Sinodul al IV-lea ecumenic din Calcedon, din 451, dacă ortodocşii ar admite concepţia *monoenergistă,* potrivit căreia în Hristos sunt două naturi, dar nu şi două voinţe şi energii, ci numai *o singură voinţă şi o singură energie.* La întoarcerea în capitală, împăratul s-a sfătuit cu patriarhul Serghie al Constantinopolului (610–638), iar acesta a intrat în legătură cu eruditii episcopi Teodor de Faran, în Arabia, un bun cunoscător al monofiziţilor, şi cu Cir de Phasis (Sebastopolis, în Lazica, din 630, patriarh al Alexandriei (între 630–644).

Cei trei ierarhi au căzut de acord că s-ar putea admite, fără nici o primejdie pentru dogma ortodoxă, că în Hristos sunt două naturi, dar *o singură voinţă divino-umană şi o singură energie divino–umană* = ἓν θέλημα θεανδρικὸν καὶ ἐνέργεια θεανδρική», deoarece voinţa şi energia umană sunt absorbite cu totul în voinţa şi energia divină.

Din această concepţie greşită, s-a născut erezia *monotelită* sau *monotelismul,* care apare în istorie ca o prelungire a ereziei monofizite. În fond, monotelismul nu e decât un monofizism deghizat.

La început, în tendinţa de împăcare cu monofiziţii, s-au obţinut unele rezultate favorabile. Astfel, în sinodul de la Garin din 630, convocat de catolicosul Ezdras, s-a făcut unirea monofiziţilor din Armenia. A urmat unirea unor dizidenţi din Siria. Apoi, la stăruinţa patriarhului Cyrus al Alexandriei, monofiziţii moderaţi din Egipt, numiţi severieni sau teodosieni, s-au unit, la 3 iunie 633, mai mult în

aparenţă, cu Ortodoxia, pe baza formulei monoenergetice despre «o singură energie în Hristos», socotită «unica lucrare teandrică a lui Hristos» după întrupare.

Îndată însă s-au ivit proteste din partea ortodocşilor. Conducătorul reacţiunii ortodoxe a fost eruditul călugăr palestinian Sofronie, ajuns patriarhul Ierusalimului din 634.

Nemulţumit de atitudinea Sfântului Sofronie, patriarhul Serghie se adresă în 633 papei Honoriu I (625–638), pe care reuşi să-l câştige pentru monoenergism.

În 634, Sfântul Sofronie (634–638) a convocat un sinod la Ierusalim, în care a fost condamnată noua erezie *monotelită.* După închiderea sinodului, el a adresat o *Scrisoare sinodală* celor mai însemnaţi conducători bisericeşti, cunoscută în istorie sub denumirea de *«Sinodiconul patriarhului Sofronie al Ierusalimului»,* în care expune învăţătura ortodoxă că *fiecare din cele două firi sau naturi ale lui Hristos trebuie să-şi aibă voinţa sa,* căci alfel nu ar fi depline, voinţa fiind o însuşire necesară a firii. De asemenea, Sfântul Sofronie a combătut cu succes şi concepţia eronată a patriarhului monofizit Sever de Antiohia (512–518), care susţinea că Hristos ar avea «o natură compusă divino-umană».

Ca să pună capăt disputelor care frământau din nou Biserica Răsăritului, împăratul Heraclie a dat în 638 un edict de credinţă, numit «Ekthesis» – Ἔκθεσις = Expunere, prin care declară că în Iisus Hristos există numai o voinţă.

Ortodocşii protestară energic contra edictului. În fruntea apărătorilor credinţei ortodoxe se afla Sfântul Maxim Mărturisitorul († 13 august 662), fost secretar al împăratului Heraclie, între 610–614, iar din 630 monah, retras către 640 în exarhatul Cartagina din Africa, încadrat atunci în Imperiul bizantin. În 645, Maxim a avut o discuţie publică la Cartagina cu fostul patriarh de Constantinopol, Pir (638–641; 654), în prezenţa guvernatorului imperial al Africii, în care a condamnat monotelismul.

În cursul anilor 646–647 mai multe sinoade africane au condamnat monotelismul.

După 647 Sfântul Maxim a plecat din Cartagina la Roma, ducând mai departe lupta contra monoteliţilor.

Pentru restabilirea păcii şi liniştii în Biserică şi Imperiu, împăratul Constans al II-lea (641–668), numit şi Constantin III, a fost nevoit să revoce edictul împăratului Heraclie din 638: *Ekthesis*–ul, iar în locul lui publică în 648 un nou edict teologic, numit «Typos» – *«Normă»*, prin care retracta afirmaţia că Hristos a avut numai o singură voinţă, dar interzicea orice discuţie referitoare la una sau două voinţe şi două energii în persoana Mântuitorului.

Ortodocşii au protestat viguros şi contra «Typosului», reproşând împăratului Constans II că împăratul Heraclie, cu zece ani înaintea sa, lăsase lui Hristos cel puţin o singură voinţă, iar el nu i-a mai lăsat nici una.

Papa Martin I (649–655) întruni, în octombrie 649, un sinod în Biserica Mântuitorului din Lateran, la Roma, care a condamnat cele două edicte: «Ekthesis–ul» şi «Typos–ul», şi erezia monotelită, precizând că în persoana lui Hristos sunt două naturi unite şi două voinţe şi lucrări naturale, divină şi umană, în perfectă armonie.

Furios din cauza poziţiei luate de papa Martin I, de Sf. Maxim şi de elevul acestuia Anastasie monahul, împăratul Constans II a dat ordin exarhului Calliope al Romei ca papa să fie arestat, fiind ţinut în captivitate un an şi trei luni.

În iunie 653, din ordinul împăratului, papa Martin I, Sfântul Maxim şi elevul acestuia, Anastasie monahul, au fost trimişi în lanţuri la Constantinopol. În urma procesului care li s-a făcut în 655, papa Martin I, acuzat de înaltă trădare, a fost exilat la Cherson, în Crimeea, unde muri în acel an. Sf. Maxim a fost exilat la Bizya, în Tracia, iar Anastasie, elevul său, la Perberis, la marginea Imperiului.

În 662, Sf. Maxim a fost readus la Constantinopol, împreună cu cei doi ucenici ai săi, Anastasie monahul şi Anastasie apocrisiarhul Bisericii Romei, şi li s-a intentat un nou proces, cerându-li-se să renunţe la învăţătura că în Hristos sunt două voinţe. Pentru că Sf. Maxim a mărturisit cu curaj credinţa ortodoxă a suferit chinuri grele, căci i s-a tăiat limba şi mâna dreaptă, spre a nu mai vorbi şi scrie contra compromisului teologic numit Typos, fapt pentru care este supranumit «Mărturisitorul».

În 662, Sfântul Maxim, în vârstă de 82 de ani, a fost întemniţat în fortăreaţa Semalion, în apropiere de localitatea Mur de azi, din provincia Lazica, pe coasta orientală a Mării Negre, unde a murit în suferinţe grele la 13 august 662.

Însă prin măsurile sale barbare, împăratul Constans al II-lea a provocat o nemulţumire şi mai mare în tot Imperiul.

b. Sinodul al VI-lea ecumenic de la Constantinopol din 680–681. Lui Constans II i-a urmat la domnie fiul său, Constantin al IV-lea Pogonatul (= Bărbosul; 668–685), bărbat cumpănit şi înţelept care s-a hotărât să părăsească monotelismul, restabilind pacea şi înţelegerea în Biserică. În acest scop, el a convocat Sinodul al VI-lea ecumenic de la Constantinopol, numit şi Sinodul al III-lea de la Constantinopol, precum şi *«Sinodul I trulan»*, pentru că s-a ţinut în sala boltită (τροῦλλος) a palatului imperial.

Sinodul s-a deschis la 7 noiembrie 680 şi s-a încheiat după 18 şedinţe, la 16 septembrie 681. Au participat la el 174 de episcopi, majoritatea din Patriarhia ecumenică şi Patriarhia Antiohiei. Patriarhia Alexandriei şi Patriarhia Ierusalimului au trimis doar câte un delegat, preoţii Petru şi Gheorghe, din cauză că ele se aflau sub dominaţie arabo-islamică.

Un rol important în Sinod l-a avut patriarhul Gheorghe al Constantinopolului (679–686).

Din partea Bisericii Romei, noul papă Agaton (678–681) a trimis ca delegaţi pe episcopii Abundanţiu de Paterno, Ioan de Reggio şi Ioan de Porto, precum şi alţi clerici. Împăratul a arătat un interes deosebit Sinodului, participând personal la primele 11 şedinţe de lucru, stând la mijloc între episcopi, precum şi la şedinţa a 18-a, ultima, din 16 septembrie 681, în care s-au citit hotărârile dogmatice ale celor cinci Sinoade ecumenice anterioare şi hotărârea dogmatică – ὅρος, propusă şi acceptată de Părinţii episcopi la Sinodul VI ecumenic.

O importanţă deosebită au şedinţa a 13-a din 28 martie şi şedinţa din 9 august 681, în care au fost anatematizaţi susţinătorii ereziei monotelite, între aceştia şi *papa Honoriu al Romei,* în ordinea următoare: Teodor de Faran, Serghie, Pir, Pavel şi Petru, foşti patriarhi de Constantinopol, *papa Honoriu al vechii Rome,* patriarhul Cyrus al Alexandriei, patriarhul Macarie al Antiohiei, discipolul său Ştefan şi preotul Polihroniu.

În şedinţa a 18-a din 16 septembrie 681, în prezenţa împăratului, s-a citit hotărârea dogmatică – ὅρος – a Sinodului al VI-lea ecumenic, care,

în ceea ce priveşte raportul celor două voinţe şi celor două energii sau lucrări din persoana divino-umană a lui Iisus Hristos a hotărât astfel:

«Mărturisim, de asemenea, că în Hristos există, aşa cum ne-au învăţat Sfinţii Părinţi, *două voinţe* (θελήσεις) şi *două lucrări* (ἐνέργιαι) care sunt unite între ele în chip neamestecat şi neschimbat, neîmpărţit şi nedespărţit. Cele două voinţe ale Sale nu sunt opuse între ele, aşa precum pretind în mod neevlavios ereticii, dar voinţa Sa omenească, fără să se opună, se supune voinţei dumnezeieşti atotputernice...».

«Noi mărturisim că în Domnul Iisus Hristos, adevăratul nostru Dumnezeu, există şi *două lucrări naturale,* unite între ele în chip neîmpărţit şi nedespărţit, neamestecat şi neschimbat, adică lucrarea dumnezeiască şi lucrarea umană, după cum spune foarte limpede Leon (papă al Romei, 440–461), cel de Dumnezeu inspirat, că «fiecare din cele două firi lucrează ceea ce îi este propriu, cu participarea celeilalte, Cuvântul făcând ceea ce este al Cuvântului, iar trupul, ceea ce aparţine trupului. Noi nu putem admite să se afirme că Dumnezeu şi firea omenească a lui Hristos ar fi avut o singură şi aceeaşi lucrare, *ca să nu ridicăm făptura în fiinţa divină şi nici să coborâm firea dumnezeiască cea aleasă la locul cuvenit făpturilor.* Credem că Unul şi Acelaşi a săvârşit minunile şi a îndurat suferinţele, potrivit cu cele două firi din care este compus.

Păstrând deci ceea ce este neamestecat şi neîmpărţit, mărturisim că Unul şi Acelaşi este Domnul Iisus Hristos, adevăratul Dumnezeul nostru, în Sfânta Treime şi după întrupare...» (Mansi, XI, 636 E–637 C; H. Denzinger, *Enchiridion Symbolorum,* ed. A. Schönmetzer, 1965, p. 185–189).

După semnarea mărturisirii de credinţă, chiar şi de împărat, la sfârşitul şedinţei, membrii Sinodului au adresat împăratului o cuvântare de mulţumire, aclamându-l în mod deosebit. Împăratul a declarat hotărârile Sinodului obligatorii pentru toţi creştinii, avertizând pe cei ce nu le vor recunoaşte că vor fi loviţi cu pedepse grele.

Astfel, erezia monotelită, care a tulburat spiritele mai mult de o jumătate de secol, a fost înfrântă, iar pacea a fost restabilită în sânul Bisericii.

Bisericile necalcedoniene sau vechi orientale n-au acceptat atunci hotărârile Sinodului al VI-lea ecumenic din 680–681, văzând în ele o

agravare a hotărârii Sinodului al IV-lea ecumenic din Calcedon, din 451, pe care au condamnat-o.

Monotelismul s-a menţinut după 681 în Biserica maronită din Liban datorită faptului că adepţii acestei doctrine, trăind într-un ţinut ocupat de arabi, au pierdut legătura cu Constantinopolul. Numele ei provine de la un oarecare Ioan Maron, care, după tradiţia Bisericii maronite, ar fi fost patriarh de Antiohia, între 685–707, ceea ce nu se poate confirma istoriceşte. Maroniţii au rămas monoteliţi din secolul ai VII-lea până la începutul secolului al XII-lea.

În anul 1112 Biserica maronită intră în contact cu patriarhul latin de Antiohia, Amaury, venit cu cruciaţii, şi înfăptuieşte unirea cu Roma, renunţând la monotelism. În anul 1445 ei au intrat sub jurisdicţia papei, ieşind din sfera Ortodoxiei. Ei trăiesc astăzi în Liban, iar un număr însemnat în America (Diac. Viorel Ioniţă, *Sinodul al VI-lea ecumenic şi importanţa sa pentru ecumenismul actual,* în «Studii teologice», XXX (1978), nr. 5–8, p. 357–484).

c. Sinodul II trulan sau quinisext (691–692)

Disputele monofizite şi monotelite au slăbit mult disciplina Bisericii. Tot mai mult s-a simţit nevoia întăririi ei din cauză că nici Sinoadele ecumenice V şi VI n-au dat nici un canon.

În acest scop, împăratul Justinian al II-lea Rinotmit (685–695; 705–711) a convocat pentru anul 691–692 un sinod la Constantinopol, care s-a ţinut tot în sala boltită a palatului imperial, din care cauză a primit numele de *«al doilea sinod trulan»,* iar pentru că el trebuia să completeze deciziile disciplinare ale sinoadelor ecumenice V (553) şi VI (680–681), de la Constantinopol, el se mai numeşte *«Sinodul quinisext» sau al «cinci-şaselea ecumenic».* La el au participat 240 de episcopi.

Părinţii episcopi au dat 102 canoane prin care s-au adus diferite întregiri disciplinei şi ritualului bisericesc. Astfel, Sinodul a întărit Canoanele Apostolice, în număr de 85, şi ale Sinoadelor ecumenice de până atunci, hotărârile lor dogmatice, precum şi hotărârile unor sinoade locale.

Din numărul de 85 de *Canoane Apostolice,* recunoscute în Biserica Răsăritului, Biserica de Apus nu recunoaşte decât 50.

Prin canonul 30 s-a confirmat din nou ordinea onorifică a scaunelor, stabilită anterior prin canonul 3 al Sinodului II ecumenic de la Constantinopol, din 381, şi canonul 28 al Sinodului al IV-lea ecu-

menic de la Calcedon, din 451, după cum urmează: Roma, Constantinopol, Alexandria, Antiohia şi Ierusalim. S-a recunoscut din nou egalitatea scaunelor de Constantinopol şi Roma.

Sinodul a condamnat şi unele practici din Biserica de Apus. Astfel s-a oprit pictarea Mântuitorului în chip de miel; s-a condamnat celibatul preoţilor şi al diaconilor, introdus în Apus, afară de al episcopilor; s-a interzis postul de sâmbătă şi uzul de a mânca brânză, lapte şi ouă în Postul cel Mare. Papa Adrian I (772–795), trimiţând delegaţi la Sinodul al VII-lea ecumenic de la Niceea, din 787, în scrisoarea către acest Sinod, a recunoscut canoanele Sinodului quinisext din 692 şi le-a introdus în «Colecţia Hadriani» (Mansi, XIII, 414 ş.u.). Mai târziu, din cauză că Sinodul quinisext a confirmat pentru a treia oară, prin canonul 30, drepturile patriarhului ecumenic şi egalitatea lui cu scaunul Romei şi a condamnat unele practici şi obiceiuri ale Bisericii de Apus, papii, începând cu Nicolae I (858–867), şi teologii apuseni nu l-au acceptat ca ecumenic şi nu-i recunosc hotărârile dogmatice şi canonice.

Iconoclasmul. Sinodul al VII-lea ecumenic de la Niceea (787)

a. Iconoclasmul. În secolul al VIII-lea Biserica a fost greu tulburată de încercarea unor împăraţi bizantini de a înlătura cultul icoanelor, dezlănţuind o persecuţie contra clericilor şi credincioşilor care le venerau. Această luptă contra icoanelor e cunoscută în istorie sub numele de iconoclasm, de la cuvintele greceşti – εἰκόν = icoană şi κλασμός – sfărâmare, deci, sfărâmarea sau distrugerea icoanelor, sau de iconomahie – εἰκόν şi μάχη – luptă contra icoanelor. Ea este ultima criză ieşită din monofizism care interzicea icoana Mântuitorului, negându-I firea umană, iar divinitatea nu putea fi zugrăvită în culori materiale.

Sinodul quinisext din 691–692 însă, prin canonul 82, întemeia zugrăvirea şi cinstirea icoanei Mântuitorului în chip de om pe *dogma întrupării Sale,* argument reluat şi dezvoltat în urmă de Sfântul Ioan Damaschin († 749).

Cauza luptei contra icoanelor este pe de o parte dezvoltarea luată de cultul lor, în care creştinii ajungeau uneori la exagerări. Pe de altă parte, împăraţii originari din Isauria şi Armenia, puţin iniţiaţi în teologia creştină, influenţaţi de polemica iudaică împotriva icoanelor, de pavlicieni şi mahomedani – califul Iezid al II-lea a condamnat cultul icoanelor –, vedeau în ele idololatrie şi călcarea poruncii a doua a Decalogului (Ieş. 20, 4–5), care interzice facerea de chipuri "cioplite".

În acelaşi timp, din cauza crizei financiare prin care trecea Imperiul, ei voiau să pună mâna pe imensele averi ale bisericilor şi mânăstirilor şi să micşoreze numărul călugărilor, pentru a avea soldaţi în armata imperială.

Cel dintâi împărat iconoclast a fost Leon al III-lea Isaurul (717–740). Acesta se considera «împărat şi preot» şi urmărea o purificare a religiei creştine de ceea ce i se părea lui a fi superstiţie păgână. Această încercare au urmărit-o şi împăraţii iconoclaşti următori.

Prima măsură iconoclastă luată în 726 de împăratul Leon al III-lea Isaurul a fost înlăturarea icoanelor din biserici. Măsura imperială a scandalizat şi a dat naştere la tulburări.

Astfel, când ofiţerul Jovinus s-a dus în suburbia Chalkoprateia din Constantinopol, spre a da jos icoana făcătoare de minuni a Mântuitorului, un grup de femei pioase i-au smuls scara de sub picioarc şi l-au omorât. De asemenea, un soldat care a îndrăznit să dea jos o cruce de pe poarta palatului imperial a fost ucis.

Văzând că a mers prea departe, Leon al III-lea a încercat să câştige de partea sa pe papa Grigore al II-lea (715–731) şi pe venerabilul patriarh Gherman I al Constantinopolului (715–730), dar n-a reuşit.

Spre a nu forţa mai mult lucrurile, Leon al III-lea a convocat la 17 ianuarie 730 un consiliu al senatorilor, demnitarilor statului şi al episcopilor Bisericii, spre a-i câştiga pentru planurile sale. Toţi au fost de părerea împăratului, afară de patriarhul Gherman care a arătat enorma greşeală care se face prin scoaterea icoanelor din biserici.

Pentru a scăpa de patriarhul nedorit, la 22 ianuarie 730, împăratul l-a înlocuit cu patriarhul Anastasie (730–754), favorabil măsurii sale.

În 730, Leon al III-lea a dat primul edict prin care urmărea distrugerea icoanelor, implicit pe a Mântuitorului şi a Sfintei Fecioare, dar admiţând cinstirea Sfintei Cruci. Apusul creştin a condamnat iconoclasmul, pentru că, deşi icoanele aveau în Apus mai mult o utilizare *estetică* şi *pedagogică,* distrugerea lor strica educaţia religioasă a credincioşilor.

Papa Grigorie al II-lea al Romei i-a atras împăratului atenţia că decizia sa, referitoare la cultul icoanelor, nu cade în atribuţia lui, ci a unui sinod ecumenic, dar împăratul i-a răspuns că şi demnitatea imperială e tot un fel de preoţie: «sunt împărat şi preot», i-a scris el.

Atunci noul papă Grigorie al III-lea (731–741) şi-a îndreptat interesul politic spre regatul francilor, de la care-i va veni ajutor lui şi urmaşilor săi.

În schimb, ca represalii, Leon al III-lea a încadrat în 731 la Imperiul de Răsărit Italia de Jos, Sicilia şi Iliricul, pe care îl trece sub jurisdicţia patriarhului de Constantinopol.

În apărarea icoanelor a scris îndeosebi Sfântul Ioan Damaschin, monah şi teolog renumit care trăia pe teritoriul arab, la Damasc, apoi la Ierusalim. El respinge afirmaţia iconoclaştilor că venerarea icoanelor e o reînviere a idololatriei, demonstrând că icoana e un simbol şi mijlocitor al sfântului reprezentat pe ea. Reprezentarea Mântuitorului trebuie pusă în legătură cu dogma hristologică a celor două firi, dumnezeiască şi omenească, deoarece prin zugrăvirea Sa ca om se confirmă realitatea întrupării şi a trăirii Sale în trup printre oameni.

Astfel, icoana are un rol multiplu: *estetic,* de a împodobi locaşul de închinare; *pedagogic,* de a învăţa din istoria Bisericii; *latreutic,* de a însoţi cultul divin, şi *haric,* de a mijloci harul divin. Datorită simbolismului ei, icoana nu urmăreşte să atingă perfecţiunea artistică, ci intuirea şi contemplarea realităţilor spirituale.

Lupta contra icoanelor a continuat cu şi mai mare furie sub fiul lui Leon al III-lea Isaurul, care i-a urmat la domnie, Constantin V, numit şi Copronim (741–775), «cel cu nume de gunoi».

Acesta, după moartea patriarhului Anastasie, a convocat un sinod, socotit ca al VII-lea sinod ecumenic, care s-a ţinut între 17 februarie şi 8 august 754 în palatul imperial de la Hieria, situat pe ţărmul asiatic al Bosforului, la nord de Calcedon. Au participat la acest pseudosinod 338 de episcopi, sub conducerea arhiepiscopului Teodosie al Efesului, scaunul patriarhal de Constantinopol fiind atunci vacant. Patriarhii din Alexandria, Antiohia şi Ierusalim, aflaţi sub stăpânirea saracinilor – arabilor – nu au participat şi nici episcopul Romei n-a fost reprezentat. La şedinţa din 8 august, care s-a ţinut în palatul Vlaherne din Constantinopol, a participat şi împăratul. Sinodul iconoclast de la Hieria din 754 a condamnat cultul icoanelor ca idololatrie, anatematizând totodată pe Sfântul Ioan Damaschin, pe papii Romei şi pe alţi susţinători ai lui.

Împăratul a mai dispus ca şi moaştele Sfinţilor să fie profanate şi arse.

La 29 august 754, în forul din Constantinopol, s-au dat publicităţii hotărârile eretice ale acestui pseudo-sinod, pentru ca poporul să ia cunoştinţă de ele.

După închiderea sinodului iconoclast, Constantin al V-lea a ordonat ca toate bisericile să fie golite de icoane, iar mozaicurile şi picturile murale să fie acoperite cu un strat gros de var. În locul lor, împăratul a dispus ca bisericile să fie împodobite cu tablourile împăratului şi cu diferite picturi din natură: păsări, pomi, fructe şi alte scene profane, ca alergări de cai, scene de vânătoare, scene teatrale şi de război şi podoabe geometrice.

Majoritatea clerului superior, terorizat de puterea împăratului, s-a supus, în schimb călugării, au manifestat o rezistenţă dârză faţă de hotărârile pseudo-sinodului iconoclast şi de măsurile împăratului. El impuse călugărilor căsătoria cu forţa. Numeroşi monahi au suferit ca martiri. Un martir celebru din acest timp este *Sfântul Ştefan cel Nou,* care, după chinuri îngrozitoare, a fost ucis († 23 noiembrie 764).

Persecuţia împăratului s-a extins şi asupra unui mare număr de funcţionari superiori, adoratori ai sfintelor icoane, care au fost pedepsiţi cu exilul şi cu moartea.

Fiul şi succesorul lui Constantin al V-lea, Leon al IV-lea Hazarul (775–789), numit aşa după mama sa Irina, principesă chazară, dându-şi seama că părintele său a mers prea departe, a renunţat la excesele împotriva cultului Fecioarei Maria şi la lupta împotriva monahilor. Un merit în noua atitudine faţă de închinătorii icoanelor sau iconodulilor revine soţiei sale, Irina, originară din Atena, adeptă înflăcărată a cultului icoanelor.

b. Sinodul al VII-lea ecumenic (de la Niceea, din 787). Prin moartea timpurie a împăratului Leon al IV-lea, tronul Bizanţului a trecut pe seama fiului său, minor, un copil de zece ani, Constantin al VI-lea Porfirogenetul (780–797), adică născut în purpură. În timpul minoratului său treburile Imperiului au fost conduse de mama sa, Irina care, oficial, a împărţit tronul cu fiul ei. Cu multă abilitate şi treptat, ea a

permis cultul icoanelor. În acest timp, doi monahi celebri, Platon, egumenul mânăstirii Sakkudion din Bitinia, şi Sfântul Teodor Studitul († 11 noiembrie 826) de la mânăstirea Studion din Constantinopol, au apărat cu tărie, prin cuvântări şi scrieri, cultul sfintelor icoane.

Deoarece cultul lor fusese interzis prin hotărârea sinodului iconoclast de la Hieria din 754, el trebuia să fie restabilit printr-un nou sinod ecumenic.

De acord cu patriarhul Tarasie al Constantinopolului (784–806) şi cu papa Adrian I (772–795), împărăteasa Irina a hotărât să se convoace un nou sinod ecumenic, *al VII-lea,* care avea să anuleze hotărârile pseudo-sinodului iconoclast de la Hieria din 754.

S-a hotărât ca Sinodul al VII-lea ecumenic să fie deschis oficial la 31 iulie 786 în biserica Sfinţii Apostoli din Constantinopol. Dar, cu o zi înainte, o mulţime de soldaţi din garda imperială, adversari ai cultului icoanelor, şi unii episcopi iconoclaşti au căutat să împiedice deschiderea sinodului. Sinodul a putut fi deschis a doua zi, 1 august, sub preşedinţia patriarhului Tarasie, la solemnitatea deschiderii fiind de faţă împărăteasa Irina şi fiul ei, Constantin al VI-lea. Părinţii episcopi au intrat în obiectul discuţiilor, cercetând toate locurile din Sfânta Scriptură şi Sfânta Tradiţie referitoare la icoane, şi au cerut anularea hotărârilor pseudo-sinodului de la Hieria, din 754. Repetându-se însă manifestările iconoclaştilor, spre a împrăştia pe manifestanţi, împărăteasa Irina a declarat sinodul închis. Episcopii participanţi la sinod şi delegaţii papali au trebuit să părăsească Constantinopolul.

Împărăteasa Irina n-a renunţat la ţinerea sinodului. Folosind ca pretext o campanie fictivă împotriva arabilor, ea a îndepărtat din capitală trupele iconoclaste şi le-a înlocuit cu trupe iconodule aduse din Tracia. După liniştirea lucrurilor în Constantinopol, în luna mai 787, Irina a înnoit invitaţiile pentru noul sinod, care se va deschide la Niceea, în Bitinia, ca *al VII-lea Sinod ecumenic,* în amintirea faptului că aci s-a întrunit primul Sinod ecumenic din 325 şi pentru evitarea oricăror tulburări din partea iconoclaştilor.

Sinodul al VII-lea ecumenic s-a ţinut la Niceea între 24 septembrie şi 13 octombrie 787, sub preşedinţia patriarhului Tarasie şi a avut 7 şedinţe. Papa Adrian I a fost reprezentat prin arhipresbiterul Petru şi abatele Petru

de la Mânăstirea Sfântul Sava, iar patriarhiile de Alexandria şi Antiohia, de monahii Ioan şi Petru. Au participat la Sinod între 330 şi 367 de episcopi. În afară de episcopi, au mai participat şi peste 130 de arhimandriţi şi monahi, fără drept de vot. Neinvitarea Bisericii france a nemulţumit pe Carol cel Mare (768–814), din anul 800 împărat al Apusului.

Sinodul a combătut în şase şedinţe punct cu punct hotărârile sinodului iconoclast de la Hieria din 754, contestându-i calitatea de «adunare ecumenică», întrucât la acesta n-au participat nici patriarhii Răsăritului, nici episcopul Romei, iar hotărârile lui dogmatice sunt eretice.

În şedinţa a 7-a, penultima, Părinţii sinodali, orientându-se după precizările Sfântului Ioan Damaschin, au dat următoarea hotărâre dogmatică – ὅρος:

«Mergând ca pe o cale împărătească şi urmând învăţătura inspirată a Părinţilor noştri şi Tradiţia Bisericii universale, (căci ştim că aceasta este a Duhului Sfânt care locuieşte înr-însa), hotărâm cu toată precizia şi grija ca, după cum se cinsteşte chipul cinstitei şi de viaţă făcătoarei Cruci, tot aşa să se zugrăvească sfintele icoane în culori, mozaic şi pe altă materie potrivită, în sfintele lui Dumnezeu biserici, pe vasele şi veştmintele sfinte, pe ziduri şi scânduri, în case şi pe drumuri, atât icoana Domnului Dumnezeului şi Mântuitorului nostru Iisus Hristos, a Preacuratei Stăpânei noastre Născătoare de Dumnezeu, cât şi icoanele îngerilor şi ale tuturor sfinţilor.

Căci, cu cât ele sunt privite continuu prin înfăţişarea icoanei, cu atât şi cei ce le privesc se ridică cu mintea la amintirea şi dorirea prototipurilor. Iar acestora le oferim sărutare şi *cinstire* – τιμιτικὴ προσκύνησις, şi nu, după credinţa noastră, *adevărată adorare* – ἀληθικὴ λατρεία, care se cuvine numai Dumnezeieştii Firi. Ci, în felul în care ne închinăm cinstitei şi de viaţă făcătoarei Cruci, Sfintelor Evanghelii şi celorlalte obiecte sfinte, pentru cinstirea lor se vor aduce tămâieri şi lumini, precum se obişnuia după cuviinţă şi în vechime. *Căci cinstirea icoanei trece la prototipul ei* – ἡ γὰρ τῆς εἰκόνος τιμὴ ἐπὶ τὸ πρωτότυπον διαβένει (Sfântul Vasile, *Despre Sfântul Duh,* 18, 45, P.G., XXXII, 149) şi cel ce se închină icoanei se închină, prin ea, Sfântului al cărui chip este zugrăvit pe ea. Astfel, deci, se întăreşte învăţătura Sfinţilor Părinţilor noştri, adică Tradiţia Bisericii universale, care, de la o margine la alta a pământului a primit Evanghelia».

Apoi, cinstirea icoanei este relativă, deoarece cinstim icoana numai pentru că reprezintă o persoană sfântă. (Mansi, XIII, col. 377 şi 379; A. Denzinger, *Enchyridion Symbolorum,* ed. 16–17, 1928, p. 137–139).

Venerarea sfinţilor, δουλεία = servire, cinstire, este cu totul deosebită de *adorare* – λατρεία, care se cuvine numai lui Dumnezeu. Sfânta Fecioară Maria se bucură de o cinstire mai mare decât a sfinţilor, pe care Sinodul al VII-lea ecumenic a numit-o ὑπερδουλεία = supravenerare. (Mansi XII, 1031). Cinstirea pe care o datorăm sfinţilor se întinde şi la moaştele lor şi la *icoanele care-i reprezintă.*

În continuare, a fost aprobată scrierea Sfântului Ioan Damaschin, *Expunere precisă a credinţei ortodoxe.*

Sinodul a dat şi 22 de canoane, pentru întărirea disciplinei, slăbită în timpul iconoclasmului.

Şedinţa a 8-a şi ultima s-a ţinut în ziua de 23 octombrie 787 în palatul *Magnaura* din Constantinopol, fiind prezidată de bazilissa Irina însăşi, însoţită de fiul ei Constantin al VI-lea. S-a citit din nou hotărârea dogmatică formulată în şedinţa a 7-a, pe care au semnat-o apoi şi suveranii, în aclamaţiile sinodalilor, pentru «noul Constantin şi noua Elenă».

La scurt timp după închiderea Sinodului, regele Carol cel Mare a primit o traducere deformată a actelor Sinodului al VII-lea ecumenic, pe care a predat-o teologilor franci de la palat, în 790, cu sarcina de a combate cele hotărâte la Niceea în 787. Lucrarea alcătuită în numele acestuia e cunoscută în istorie cu titlul: *Quatuor libri Carolini.* În cele patru cărţi sunt combătute atât hotărârile pseudo-sinodului iconoclast de la Hieria, din 754, cât şi hotărârile Sinodului al VII-lea ecumenic de la Niceea din 787. Abia în secolul al IX-lea a încetat opoziţia Bisericii france faţă de Sinodul al VII-lea ecumenic de la Niceea.

În Imperiul bizantin lupta contra icoanelor a izbucnit din nou în timpul domniei împăratului Leon al V-lea Armeanul (813—820), începând din 814. În fruntea apărătorilor sfintelor icoane se aflau Teodor Studitul († 11 noiembrie 826), Nichifor Mărturisitorul (806–815) şi călugării. Cinstitorii icoanelor au fost din nou crunt persecutaţi de teroarea iconoclaştilor.

În timpul domniei lui Mihail al II-lea Rangabé (820–829) şi a lui Teofil (829–842), persecuţia a slăbit.

La 20 ianuarie 842 împăratul Teofil muri, iar soţia sa, Teodora (842–856), deveni regenta fiului său minor Mihail al III-lea (842–867).

Împărăteasa Teodora, urmând exemplul împărătesei Irina, s-a decis, în înţelegere cu noul patriarh Metodie (ales la 4 martie 843 – 11 iunie 847), să reintroducă cultul icoanelor în Biserică.

În sinodul convocat în martie 843 la Constantinopol de patriarhul Metodie, la care au luat parte toţi episcopii, egumenii şi monahii care au suferit în cursul luptelor iconoclaste, *sinodalii au declarat valabile toate hotărârile celor şapte Sinoade ecumenice, au restabilit cultul icoanelor şi au rostit anatema asupra tuturor iconoclaştilor.*

La sfârşit, ca o completare la cele hotărâte de Sinodul al VII-lea ecumenic de la Niceea, din 787, sinodalii au compus un text special de anatematizare a tuturor ereticilor din decursul istoriei, începând cu Simon Magul. Textul acesta şi al tuturor dogmelor Bisericii a intrat apoi într-un *«Synodicon»* special, spre a fi citit în întreaga Biserică, în prima Duminică din postul Sfintelor Paşti, atunci în 11 martie 843, numită *«Duminica Ortodoxiei»* – Κυριακὴ τῆς Ορθοδοξίας ca amintire a biruinţei Ortodoxiei asupra tuturor ereziilor.

În această zi, o procesiune importantă, prezidată de patriarhul Metodie, la care a luat parte împărăteasa Teodora, toată curtea bizantină şi înalţii demnitari ai statului, s-a desfăşurat spre catedrala Sfânta Sofia, unde se săvârşea Sfânta Liturghie, iar icoanele au fost din nou puse la locurile lor, spre a fi cinstite de credincioşi.

Duminica Ortodoxiei este celebrată de atunci de Biserica Ortodoxă în fiecare an în prima duminică din postul Paştilor.

Pomenirea specială a Părinţilor Sinodului al VII-lea ecumenic de la Niceea, din 787, se face în fiecare an în duminica a 2l-a după Rusalii.

Importanţa Sinoadelor ecumenice

Biserica Ortodoxă a atribuit şi atribuie permanent o importanţă deosebită celor şapte Sinoade ecumenice dintre anii 325–787, deoarece hotărârile şi canoanele lor constituie, după Sfânta Scriptură, un izvor de mare preţ pentru credinţa, morala şi disciplina bisericească.

Sinoadele ecumenice au constituit momente importante de revărsare a Duhului lui Dumnezeu asupra Bisericii. De aceea, definiţiile lor dogmatice încep deseori cu formula Sinodului apostolic din anul 50: *«Părutu-s-a Duhului Sfânt şi nouă»* (Fapte 15, 28). Cele şapte Sinoade ecumenice au fost socotite drept «noile Rusalii» sau Pogorâri ale Duhului Sfânt în viaţa Bisericii. Ele n-au fost şi nu sunt simple adunări omeneşti, ci organe alese prin care a lucrat puterea sfinţitoare a Duhului Sfânt la definirea hotărârilor dogmatice, morale şi canonice.

Biserica Ortodoxă, ca adevărată Biserică a Domnului Hristos, întrucât ea a păstrat de-a lungul secolelor învăţătura Sa fără ştirbire sau adăugire, a convocat şi poate convoca şi alte Sinoade ecumenice, atunci când împrejurările şi necesităţile o cer.

Scopul principal al Sinoadelor ecumenice a fost *combaterea ereziilor trinitare şi hristologice* şi *precizarea adevărurilor de credinţă.* Ele au formulat, sub asistenţa nevăzută a Duhului Sfânt, principalele învăţături de credinţă ale Bisericii, iar valoarea lor a rămas neatinsă în toate secolele până azi.

E de remarcat că toate cele şapte Sinoade ecumenice s-au ţinut în Răsăritul ortodox, şi anume: *două la Niceea,* Sinodul I ecumenic, din 325 şi Sinodul VII ecumenic, din 787; *trei la Constantinopol,* Sinodul II ecumenic, din 381, Sinodul V ecumenic din 553 şi Sinodul VI ecumenic, din 680–681; tot la *Constantinopol* s-a ţinut şi *Sinodul quinisext* din 691–692, care a dat cele 102 canoane, de mare valoare pentru dogma şi disciplina Bisericii; *unul la Efes,* în 431, şi *unul la Calcedon,* în 451. Privite în general, patru sinoade s-au ţinut în cetăţile de pe ţărmul de vest al Asiei Mici, Niceea, Efes şi Calcedon, iar trei în Constantinopol, capitala Imperiului roman de Răsărit.

Convocarea celor şapte Sinoade ecumenice s-a făcut de împăraţii bizantini, la îndemnul patriarhilor de Constantinopol, şi nu de papii de la Roma, cum afirmă în mod tendenţios unii ierarhi şi istorici romano-catolici, aprigi susţinători şi apărători ai primatului papal.

Papii de la Roma au trimis la Sinoadele ecumenice numai delegaţi, preoţi sau episcopi.

Preşedinţia de onoare a Sinoadelor ecumenice a avut-o împăratul, care a convocat Sinodul, iar preşedinţia activă, unul sau mai mulţi

episcopi, de obicei cel mai în vârstă, sau, în anumite cazuri, patriarhul de Constantinopol, în calitate de Întâistătător al capitalei Imperiului.

În această privinţă avem exemplul împăratului Constantin cel Mare (306–337). Astfel, după ce a rostit în limba latină cuvântul de deschidere solemnă a Sinodului I ecumenic de la Niceea, din 325, care a fost tradus imediat în limba greacă, *«el a dat cuvântul preşedinţilor Sinodului»,* lăsându-ne să înţelegem că au fost cel puţin doi (Eusebiu, *Viaţa fericitului împărat Constantin,* III, 13).

Pentru problemele dogmatice trinitare, importanţă deosebită au Sinodul I ecumenic de la Niceea, din 325, şi Sinodul II ecumenic de la Constantinopol, din 381.

Împotriva ereziei lui Arie din Alexandria, care nega dumnezeirea, consubstanţialitatea şi egalitatea Fiului cu Tatăl, susţinând că Iisus Hristos, ca Fiu al lui Dumnezeu, este o creatură a Tatălui, Sinodul I ecumenic a hotărât, potrivit revelaţiei Sfintei Scripturi, că Domnul Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, este Dumnezeu adevărat, deofiinţă cu Tatăl – ὁμοούσιος τῷ Πατρί, *consubstantialis Patri* şi egal în Dumnezeire cu El. Astfel, Fiul a fost aşezat pe tronul Dumnezeirii Sale alături de Tatăl cel veşnic şi necreat.

Hotărârea dogmatică a fost trecută în Simbolul de credinţă niceean sub forma aceasta: *«Credem şi într-unul Domn Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, Unul Născut, Care din Tatăl S-a născut, adică din fiinţa Tatălui, Dumnezeu din Dumnezeu, lumină din lumină, Dumnezeu adevărat din Dumnezeu adevărat, născut nu făcut, Cel deofiinţă cu Tatăl – ὁμοούσιος τῷ Πατρί, prin Care toate s-au făcut».*

Prin aceasta s-a respins erezia lui Arie, care, cu îndrăzneală, încerca să ridice creatura în sânul Dumnezeirii celei necreate, afirmând că Fiul este o «creatură» a Tatălui, «prima Sa creatură», răpind religiei creştine caracterul ei de religie revelată de Dumnezeu.

Sinodul al II-lea ecumenic de la Constantinopol, din 381, urmând hotărârile Sinodului I ecumenic de la Niceea, din 325, a clarificat definitiv *teologia Prea Sfintei Treimi,* care este valabilă până azi pentru toate Bisericile creştine din lume.

După cum reiese din primul canon al Sinodului, Părinţii episcopi au condamnat toate ereziile trinitare ale secolului al IV-lea şi prima

erezie *hristologică,* apolinarismul, care a deschis un câmp larg ereziilor hristologice din secolele V şi VI.

Astfel, Părinţii sinodali au rostit anatema contra diferitelor fracţiuni ariene, *eunomienii* sau *anomienii, arienii* sau *eudoxienii, semiarienii,* numiţi în text şi *pnevmatomahi, sabelienii,* urmaşii antitrinitarului modalist Sabeliu (sec. III), *marcelienii,* aderenţii lui Marcel de Ancira († către 374), *fotinienii,* adepţii lui Fotin de Sirmium († 376), şi *apolinariştii,* susţinătorii ereziei lui Apolinarie de Laodiceea († 392), din Siria.

Contra *pnevmatomahilor,* care negau divinitatea, consubstanţialitatea şi egalitatea Sfântului Duh cu Tatăl şi cu Fiul, constituind astfel o prelungire a ereziei ariene, care nega divinitatea Fiului, Părinţii Sinodului II ecumenic au hotărât astfel: *«Noi am rămas la credinţa hotărâtă de cei 318 Părinţi de la Niceea ... care ne învaţă să credem în numele Tatălui şi al Fiului şi al Sfântului Duh, adică într-o singură dumnezeire, putere şi fiinţă a Tatălui şi a Fiului şi a Sfântului Duh, de aceeaşi cinstire şi demnitate, a cărei împărăţie e veşnică, în trei ipostasuri, adică în trei persoane desăvârşite...»* (Teodoret, *Ist. bis.,* V, 9).

Prin această hotărâre dogmatică se afirma unitatea Dumnezeirii şi trinitatea persoanelor.

Hotărârea a trecut în articolul 8 al Simbolului niceoconstantinopolitan sub forma aceasta: *«Credem şi întru Duhul Sfânt, Domnul de viaţă Făcătorul, Care de la Tatăl purcede* (Ioan 15, 26), *Cela ce împreună cu Tatăl şi cu Fiul este închinat şi mărit, Care a grăit prin prooroci».* Cum se remarcă, Simbolul nu cuprinde adaosul *«Filioque»,* adică purcederea Sfântului Duh de la Tatăl şi de la Fiul, introdus unilateral de Biserica Romano-catolică în acest Simbol.

O dată cu erezia arienilor şi pnevmatomahilor, Părinţii Sinodali au condamnat şi *apolinarismul,* care nega integritatea sau *deplinătatea firii umane a lui Hristos,* primită la întrupare, întrucât, după Apolinarie, raţiunea umană a fost înlocuită de Logosul divin.

Următoarele patru Sinoade ecumenice: III, IV, V şi VI s-au ocupat de combaterea *ereziilor hristologice,* care au tulburat pacea Bisericii între anii 431 şi 681.

Sinodul al III-lea ecumenic de la Efes, din 431, prezidat de Sfântul Chiril, patriarhul Alexandriei († 444), a condamnat erezia hristologică a lui Nestorie, numită *dioprosopism* sau *nestorianism,* care

susţinea că în Iisus Hristos există *două persoane:* persoana divină a Fiului lui Dumnezeu şi persoana umană a lui Hristos, având fiecare persoană firea sa, sau că Dumnezeu a avut *doi fii.* Consecinţa dioprosopismului a fost că, după nestorieni, Fecioara Maria n-a născut pe Fiul lui Dumnezeu, ca să poată fi numită «Născătoare de Dumnezeu", – Θεοτόκος, cum a învăţat totdeauna Biserica, ci ea a născut pe omul Hristos, şi ca atare ea trebuie numită Născătoare de om – ἀνθρωποτόκος, sau, mai potrivit, Născătoare de Hristos – Χριστοτόκος.

Sinodul al III-lea ecumenic a condamnat şi erezia lui Pelagiu din Bretania († după 418) şi a adepţilor lui, care negau necesitatea harului divin în actul mântuirii, căci, după părerea lor, omul se poate mântui prin propriile sale puteri.

Sinodul al IV-lea ecumenic de la Calcedon, din 451, a condamnat erezia *monofizită.* Din opoziţie faţă de nestorianism, care susţinea că în Hristos există două persoane sau că Dumnezeu are doi fii, monofiziţii afirmau că în Hristos există *o singură persoană şi o singură fire sau natură, firea divină, care a absorbit în sine firea umană,* încât Hristos n-a purtat între oameni un trup omenesc real, ci unul aparent, iar firea Lui omenească nu este consubstanţială cu firea noastră. Prin aceasta se distrugea întreaga operă de răscumpărare sau mântuire a omului. Prin faptul că monofiziţii negau realitatea trupului omenesc al Mântuitorului, erezia monofizită apare pe de o parte ca o variantă a *dochetismului,* care afirma că Hristos a avut un trup aparent, iar pe de altă parte, ca o variantă a apolinarismului, care susţinea că locul raţiunii umane l-a luat, la întruparea Sa din Fecioara Maria, Logosul divin, pentru a explica astfel posibilitatea unirii firii umane cu firea divină.

În şedinţa a V-a din 22 octombrie 451, Părinţii sinodali au definit: Domnul nostru Iisus Hristos este *«desăvârşit Dumnezeu adevărat şi om adevărat ... cunoscut în două firi, în chip neamestecat şi neschimbat, neîmpărţit şi nedespărţit, deosebirea firilor nefiind nicidecum distrusă prin unire, păstrându-se mai ales însuşirea fiecăreia şi întâlnindu-se împreună într-o singură persoană şi un singur ipostas»* (Mansi, VII, 116; H. Denzinger, *Enchiridion Symbolorum,* ed. 16–17, 1928, p. 66). Aceasta este învăţătura cea adevărată a Bisericii universale, care se păstrează până azi, iar gloria formulării ei aparţine, în cea mai mare măsură, Bisericii Răsăritului.

Sinodul al V-lea ecumenic de la Constantinopol din 553 apare ca o prelungire a Sinodului al IV-lea ecumenic de la Calcedon. Acesta a condamnat *«Cele Trei Capitole»,* adică: 1) Teodor de Mopsuestia, persoana şi opera; 2) Scrierile lui Teodoret de Cir contra Sfântului Chiril al Alexandriei şi contra Sinodului III ecumenic de la Efes, din 431; 3) Scrisoarea episcopului Ibas de Edesa, adresată episcopului Maris de Ardaşir, în Persia, contra Sfântului Chiril. Totodată, a condamnat şi un număr de eretici, între ei fiind socotit şi Origen († 254).

Erezia *monotelită,* apărută în Biserică în secolul al VII-lea, care susţinea că Iisus Hristos a avut numai voinţa şi lucrarea dumnezeiască, întrucât voinţa şi lucrarea omenească au fost absorbite de voinţa şi lucrarea Lui dumnezeiască, este de fapt o prelungire a ereziei monofizite din secolul al V-lea.

Meritul Sinodului al VI-lea ecumenic de la Constantinopol, din 680–681, este că acesta a stabilit adevărata învăţătură ortodoxă, potrivit căreia «în Hristos există, aşa cum ne-au învăţat Sfinţii Părinţi, *două voinţe* (δύω θελήσεις) şi *două lucrări* (δύω ἐνέργιαι), într-o singură persoană, care sunt unite între ele în chip neamestecat şi neschimbat, neîmpărţit şi nedespărţit... Fiecare din cele două firi lucrează ceea ce îi este propriu, cu participarea celeilalte, Cuvântul făcând ceea ce este al Cuvântului, iar trupul, ceea ce aparţine trupului».

Cele două voinţe nu se opun una alteia, ci voinţa omenească se supune voinţei dumnezeieşti, atotputernice. În modul acesta *făptura* nu este ridicată în fiinţa divină cea necreată, şi nici firea dumnezeiască nu coboară în rândul făpturilor (Mansi, XI, 636 E–637 C; Denzinger, *op. cit.,* ed. Schönmetzer, 1965, p. 185–189).

Erezia *iconoclastă,* care interzicea cultul icoanelor, apărută în secolul al VIII-lea, constituie ultima criză ieşită din erezia monofizită, prin care monofiziţii negau existenţa firii umane din persoana Mântuitorului şi interziceau, ca atare, şi zugrăvirea Lui ca om, căci firea Lui dumnezeiască nu putea fi zugrăvită în culori materiale.

Părinţii Sinodului *quinisext* din 691–692, prin canonul 82, au întemeiat zugrăvirea şi cinstirea icoanei Mântuitorului în chip de om pe dogma întrupării Sale, argument dezvoltat apoi de Sfântul Ioan Damaschin († 749) şi confirmat de Sinodul al VII-lea ecumenic de la Niceea, din 787.

Hotărârea Părinţilor episcopi a stabilit că este permis, util şi bineplăcut lui Dumnezeu a se face icoane în sfintele lui Dumnezeu biserici, în case, pe vase, veşminte sfinte, pe ziduri, scânduri şi pe drumuri, atât icoana Domnului Hristos şi a Maicii Domnului, cât şi icoanele îngerilor şi ale sfinţilor, dar acestora li se cuvine numai *cinstire* – τιμιτικὴ προσκύνησις, şi nu adevărata adorare – ἀληθικὴ λατρεία, care se cuvine numai lui Dumnezeu. Apoi, cinstirea icoanelor este relativă – σκετική, pentru că respectăm icoana fiindcă reprezintă o persoană sfântă. «Cinstirea icoanei trece la prototipul ei» – ἡ γὰρ τῆς εἰκόνος τιμὴ ἐπί τὸ πρωτότυπον διαβένει (Sf. Vasile, *Despre Sfântul Duh,* 18, 45; P: G., XXXII, 149; Vezi Mansi, XIII, 377 şi 379; H. Denzinger, *op. cit.,* ed. 16–17, 1928, p. 137–139).

Venerarea sfinţilor, numită δουλεία – cinstire, este deosebită de *adorare* – λατρεία, care se cuvine numai lui Dumnezeu. Între sfinţi, Fecioara Maria se bucură de cinstirea deosebită, numită ὑπερδουλεία – *supravenerare.* Cinstirea datorată sfinţilor se întinde şi la moaştele şi icoanele lor.

Sinoadele ecumenice sunt importante şi prin canoanele pe care le-au dat pentru apărarea dogmelor şi întărirea disciplinei bisericeşti.

Astfel, Sinodul I ecumenic de la Niceea, din 325, a dat 20 de canoane; Sinodul al II-lea ecumenic de la Constantinopol, din 380, 7 canoane; Sinodul al III-lea ecumenic de la Efes, din 431, 8 canoane; Sinodul al IV-lea ecumenic de la Calcedon, din 451, 30 de canoane; Sinodul quinisext de la Constantinopol, din 691–692, 102 canoane, şi Sinodul al VII-lea ecumenic de la Niceea, din 787, 22 de canoane.

Din aceste canoane, o importanţă deosebită au următoarele:

Canonul 7 al Sinodului III ecumenic, care interzice sub aspră pedeapsă compunerea altui Simbol de credinţă decât cel niceo-constantinopolitan, alcătuit de cei 150 de Părinţi ai Sinodului al II-lea ecumenic din 381.

Canonul 8 al Sinodului III ecumenic, prin care s-a acordat autocefalia Bisericii Ciprului.

Prin canonul 28, Sinodul al IV-lea ecumenic de la Calcedon, din 451, a *ridicat la rangul de patriarhie Biserica Ierusalimului,* în cinstea faptului că aici a trăit, a pătimit şi a înviat Domnul Hristos.

Prin canoanele 3 al Sinodului I ecumenic de la Niceea din 325, 28 al Sinodului IV ecumenic de la Calcedon din 431 şi 30 al Sinodului quinisext de la Constantinopol, din 691–692, s-a stabilit că Scaunul de la Constantinopol este egal în cinste cu scaunul Romei, fiind scaunul capitalei Imperiului, numit *Roma cea nouă.* Ordinea onorifică a scaunelor a rămas de atunci până astăzi astfel: Roma, Constantinopol, Alexandria, Antiohia şi Ierusalim.

Sinoadele ecumenice, prin hotărârile lor dogmatice şi morale şi prin canoanele lor, au asigurat în acelaşi timp atât pacea şi liniştea Bisericii, cât şi pacea şi liniştea Imperiului. Mărturie în această privinţă sunt cuvintele împăratului Constantin cel Mare care, în cuvântarea de deschidere a Sinodului I ecumenic de la Niceea, a declarat în faţa sinodalilor: «Cât mă priveşte pe mine, am socotit că tulburarea internă a Bisericii lui Dumnezeu este mai periculoasă decât orice război şi orice luptă groaznică, iar aceasta mă întristează mai mult decât treburile din afară» (Eusebiu, *Viaţa fericitului împărat Constantin,* III, 12).

Astfel, Sinoadele ecumenice au lăsat Bisericii cel mai preţios tezaur de credinţă şi de disciplină bisericească, de care gândirea creştină va trebui să ţină seama în toate secolele.

Cultura teologică în Răsărit şi Apus. Părinţii bisericeşti: Sfântul Atanasie şi Sfântul Vasile cel Mare

În secolele IV şi V, ştiinţa teologică şi literatura bisericească au atins cel mai înalt grad de înflorire. În special secolul al IV-lea şi prima jumătate a secolului al V-lea formează *epoca de aur a literaturii creştine.*

Cauzele care au contribuit la aceasta sunt în primul rând pacea şi liniştea de care s-a bucurat Biserica în urma edictului de toleranţă dat de Constantin cel Mare la Milan, în 313.

Apoi, autoritatea rodnică a celor două şcoli vestite, Şcoala din Alexandria şi Şcoala din Antiohia, care şi-au continuat cu statornicie activitatea lor în direcţia pe care fiecare pornise de la început. Ele au avut o mare influenţă asupra teologiei Apusului până în secolul al V-lea, când, în fine, Apusul începe să se emancipeze, croindu-şi o direcţie

proprie în teologie, după modelul stabilit îndeosebi de Fericitul Augustin († 430).

În această perioadă, un loc aparte îl deţin, prin viaţa şi scrierile lor, marii Părinţi ai Bisericii. Pentru a fi socotit *Părinte bisericesc,* s-au cerut patru condiţii: 1. *doctrina ortodoxă;* 2. *sfinţenia vieţii;* 3. *aprobarea Bisericii;* 4. *vechimea.* Cei care n-au împlinit aceste condiţii s-au numit simplu scriitori bisericeşti.

Între reprezentanţii cei mai de seamă ai culturii şi literaturii teologice greceşti din acest timp menţionăm pe următorii Părinţi bisericeşti greci:

a. **Sfântul Atanasie cel Mare** († 373), numit părintele Ortodoxiei, a fost cel mai mare teolog speculativ al secolului său. S-a născut la Alexandria, în 295, din părinţi cu stare. El a primit de timpuriu o întinsă cultură clasică şi creştină. Când Arie a început să răspândească erezia sa, a întâlnit în Sf. Atanasie pe adversarul său cel mai puternic. Ca diacon, a însoţit în 325 pe episcopul său Alexandru la Sinodul I ecumenic de la Niceea, din 325, unde a jucat un rol decisiv în combaterea arianismului şi în stabilirea credinţei ortodoxe. El a apărat cu fermitate formula teologică – ὁμοούσιος τῷ Πατρί = «deofiinţă cu Tatăl», prin care Sinodul a definit cu precizie dumnezeirea, consubstanţialitatea şi egalitatea Fiului cu Tatăl.

La moartea episcopului Alexandru el a fost ales, la 8 iunie 328, episcop al Alexandriei, scaun în care a păstorit 45 de ani, cu cinci întreruperi, fiind exilat în timpul luptelor cu arienii de cinci ori, până la moartea sa, la 2 mai 373. Sfântul Atanasie a fost unul dintre cei mai mari păstori ai Bisericii creştine în secolul al IV-lea. Biserica noastră îl sărbătoreşte la 18 ianuarie în fiecare an, în aceeaşi zi cu Sf. Chiril al Alexandriei († 444).

În timpul exilurilor, el a desfăşurat o activitate teologică rodnică, combătând cu tărie arianismul.

Opera sa, deşi nu ni s-a păstrat în întregime, este bogată. Sfântul Atanasie a scris opere apologetice, dogmatico-polemice, istorico-polemice, exegetice, ascetice şi scrisori pascale.

Dintre operele apologetice amintim: *Cuvânt despre întruparea Logosului,* care e tratatul clasic patristic asupra doctrinei soteriologice a Bisericii primare.

Lucrarea *Apologie contra arienilor* cuprinde documente şi acte de seamă prin care răspunde acuzaţiilor aduse de arieni.

Viaţa Sfântului Antonie, operă ascetică, e una dintre cele mai frumoase scrieri ale Sfântului Atanasie şi ale literaturii creştine universale. El urmăreşte prin această viaţă să prezinte un model desăvârşit pentru monahi.

Scrisorile pascale sau *festale* sunt adresate credincioşilor spre a-i informa asupra datei Paştelui, cum a stabilit Sinodul I ecumenic de la Niceea, şi a-i pregăti sufleteşte pentru marea sărbătoare a Paştelui.

Un mare rol îl joacă în teologia Sfântului Atanasie *doctrina soteriologică.* Dacă Hristos, Fiul lui Dumnezeu, nu este Dumnezeu, deofiinţă cu Tatăl, şi nu a primit la întrupare din sânul Fecioarei Maria un trup omenesc real, atunci mântuirea omului nu putea fi posibilă. Ideea centrală a soteriologiei atanasiene este *îndumnezeirea omului. «Fiul lui Dumnezeu S-a făcut om pentru a ne îndumnezei prin El».*

În ceea ce priveşte doctrina hristologică, Sfântul Atanasie susţine că Hristos este o singură persoană, iar lucrările Lui aparţin simultan celor două firi, divină şi umană.

b. **Sfântul Vasile cel Mare** († 379) s-a născut pe la 330 la Cezareea Capadociei dintr-o familie evlavioasă. Mama sa, Emilia, şi bunica sa, Macrina, o ucenică a Sfântului Grigorie Taumaturgul († 270), i-au dat de mic o creştere creştină aleasă. Şi-a făcut mai întâi educaţia în familie cu tatăl său, retorul Vasile. A studiat apoi la retorii şi filosofii timpului, la Cezareea Capadociei, apoi la Constantinopol şi în cele din urmă, la Atena, unde a avut coleg şi prieten pe Sfântul Grigorie de Nazianz şi pe viitorul împărat Iulian Apostatul (361–363), asupra căruia ne-a lăsat un portret puţin măgulitor. Cei doi prieteni, Sfinţii Vasile şi Grigorie, cunoşteau la Atena doar două drumuri: drumul bisericii, pentru a asculta pe tâlcuitorii legii lui Dumnezeu, şi drumul şcolii, pentru a asculta lecţiile profesorilor lor.

Pe la 355 s-a întors la Cezareea Capadociei, unde a profesat un timp retorica. A primit apoi botezul, a renunţat la lume şi a intrat în monahism, împărţind averea la săraci. Pentru a se instrui în viaţa ascetică a călătorit în Siria, Palestina, Egipt şi Mesopotamia.

La întoarcere, se retrase în Pont, pe malul râului Iris, unde fondă o mânăstire, în care organiză viaţa monahală cu regim chinovial, sau de obşte. Aci se retrase pentru un timp şi prietenul său, Sfântul Grigorie de Nazianz. În acest timp scrise Sfântul Vasile *Regulele vieţii monahale, mari şi mici,* care se păstrează până azi în mânăstirile ortodoxe.

În singurătatea mânăstirii, el şi cu prietenul său, Grigorie de Nazianz, alcătuiră o culegere de texte despre frumuseţea vieţii spirituale, cu titlul *Filocalia* = iubire de frumos.

În 364, a fost hirotonit preot, iar în 370, episcop la Cezareea Capadociei, unde păstori cu mare autoritate nouă ani, până la moartea sa, la *1 ianuarie 379.*

Sfântul Vasile e una dintre cele mai mari figuri ale creştinătăţii. A fost nu numai un mare învăţat şi un aspru ascet, ci şi un vrednic episcop şi un mare filantrop. În Cezareea Capadociei, a înfiinţat instituţii de asistenţă socială ca: azil, ospătărie, casă pentru reeducarea fetelor decăzute, şcoli tehnice şi spital, chiar şi pentru leproşi. Toate aceste aşezăminte sunt cunoscute sub numele generic de *Vasiliada.* După moarte a primit numele de Vasile cel Mare şi e sărbătorit la 1 ianuarie în fiecare an.

Operele pe care ni le-a lăsat dovedesc vasta sa cultură teologică şi spiritul său atotcuprinzător. A lăsat opere dogmatice, ascetice, exegetice, omilii şi cuvântări, panegirice, *Regulele monahale mari şi mici,* canoane şi o *Liturghie* care-i poartă numele.

Dintre acestea amintim: *Contra lui Eunomiu,* eretic arian extremist, conducătorul anomeilor, în 3 cărţi, în care explică în chip admirabil dogma Sfintei Treimi. Lui Dumnezeu Tatăl, ca fiinţă supremă perfectă, necreată, Îi aparţine din veci *nenaşterea,* Fiului, consubstanţial şi egal în dumnezeire cu Tatăl, Îi aparţine *naşterea* din veci din Tatăl, iar Duhului Sfânt, egal în dumnezeire şi cinstire cu Tatăl şi cu Fiul, *purcederea din veci* din Tatăl.

Despre Sfântul Duh, în care arată dumnezeirea, consubstanţialitatea şi egalitatea Sfântului Duh cu Tatăl şi cu Fiul şi rolul Sfântului Duh în viaţa Bisericii, revărsând prin Sfintele Taine, permanent, harul Său sfinţitor şi înnoitor.

Exaimeron-ul, 9 omilii, în care explică, punând la contribuţie ştiinţa antichităţii şi a timpului său, crearea lumii până în ziua a cincea şi toate fenomenele legate de actul creaţiei.

Fratele său, Sfântul Grigorie de Nyssa († 394), a completat-o scriind, în 379, lucrare *Despre facerea omului* în ziua a şasea.

Sfântul Vasile cel Mare a scris o lucrare specială pentru educaţia tinerilor, intitulată *Către tineri.*

Seninătatea şi farmecul culturii elene, iubirea ei de frumuseţe – καλοκἀγαθία, înfloritoarea şi clocotitoarea ei bucurie de viaţă, încrederea ei în forţele creatoare ale omului au influenţat pe marii Părinţi ai gândirii creştine. În tratatul său *Către tineri* Sfântul Vasile nu interzice acestora cultura autorilor profani, ci le dă sfaturi utile despre modul cum trebuie culese, apreciate şi studiate frumuseţile literare şi filosofice din opera autorilor profani. Sfaturile sale au valoare pentru toate timpurile.

Sfântul Grigorie de Nazianz sau Teologul

Sfântul Grigorie de Nazianz sau Teologul († 389 sau 390) era tot un capadocian. S-a născut pe la 329–330, la Arianz, aproape de Nazianz, unde tatăl său, Grigorie, era episcop. Mama sa, Mona, era o creştină pioasă şi a contribuit mult la educaţia creştină a fiului ei. Sfântul Grigorie a mai avut un frate, numit Cezar, medic învăţat, şi o soră, Gorgonia.

Pregătirea elementară a primit-o în casa părinţilor săi. Apoi a făcut studii la Cezareea Capadociei, unde se împrieteni cu Sf. Vasile, la Cezareea Palestinei, unde se menţinea amintirea lui Origen, la Alexandria şi, în fine, la Atena, unde întâlni pe prietenul său Sfântul Vasile, cunoscând împreună doar două căi, a şcolii şi a bisericii. La Atena a stat aproximativ 8–9 ani, până în 358–359, când se întoarse la Cezareea Capadociei, unde primi botezul. După botez, chemat probabil de Sfântul Vasile, se retrase la mânăstirea din Pont, pe malurile râului Iris, unde compuse, împreună cu Sf. Vasile, *Filocalia.*

Uneltirile arienilor contra tatălui său îl făcură să părăsească mânăstirea din Pont şi să vină lângă acesta pentru a-l ajuta. De Crăciunul anului 361, împotriva voinţei sale, socotind că este nevrednic, a fost hirotonit preot. Se retrage în Pont, la Sfântul Vasile, de unde revine, la stăruinţa tatălui său, cu ocazia Paştelui din anul 362, când rosteşte celebra cuvântare *Despre fuga sa,* pe care o justifică prin nepregătirea lui pentru marea taină a preoţiei. Mai târziu, el va scrie

că «pe cât este cu putinţă, pe teolog trebuie să-l modelăm în frumuseţe întocmai ca pe statuie» (*Cuvântarea I,* 7).

În 370, e hirotonit episcop de Sf. Vasile, pentru mica episcopie de la Sasima, la care însă Sf. Grigorie n-a mers niciodată, ci a rămas ca ajutor lângă tatăl său, la Nazianz, socotind actul Sfântului Vasile şi al tatălui său ca o a doua silire.

Din 374, după moartea tatălui şi a mamei sale, se retrase la mânăstirea Tecla din Isauria. Aci l-a găsit în 378 o delegaţie de clerici şi de creştini din Constantinopol, care l-au invitat să le fie episcop, pentru a apăra Ortodoxia de violenţele arienilor.

În 379, Sf. Grigorie plecă la Constantinopol, unde deschise în casa unei rude o mică biserică numită Ἀνάστασις – *Învierea,* unde rosti celebrele cinci *Cuvântări teologice,* în cinstea Sfintei Treimi, care i-au adus mai târziu numele de *Teologul.*

În urma celebrităţii câştigate, a fost numit episcop al Constantinopolului, fiind întronizat la 27 noiembrie 380 de împăratul Teodosie cel Mare (379–395). Ridicarea sa ca episcop pe scaunul atât de râvnit al Capitalei Imperiului a stârnit gelozia multora, în special a celor din Alexandria, care doreau să impună pe scaunul Bisericii de Constantinopol, fără să reuşească însă, pe intrusul Maxim Cinicul. Alegerea şi întronizarea sa au fost confirmate de Sinodul al II-lea ecumenic de la Constantinopol, deschis la 1 mai 381.

La sfârşitul lunii mai 381 murind episcopul Meletie al Antiohiei, care prezida Sinodul, Sf. Grigorie, ca episcop al capitalei, a devenit de drept, în luna iunie 381, al doilea preşedinte al Sinodului, stârnind şi mai mult invidia episcopilor egipteni, geloşi pe prestigiul scaunului de Constantinopol, care a început să joace primul rol în Biserica Răsăritului, rol avut până atunci de Biserica Alexandriei.

Când aceştia au sosit la Constantinopol, n-au vrut să intre în comuniune cu el, reproşându-i necanonicitatea alegerii sale, deoarece a părăsit mica episcopie de la Sasima din dorinţa de a ajunge episcopul capitalei. Acuzaţia era neîntemeiată, fiindcă la Sasima Sf. Grigorie nu s-a dus, probabil, niciodată, ci a rămas episcop ajutător la Nazianz pe lângă tatăl său, Grigorie.

Adânc rănit în suflet de perfidia, invidia, duplicitatea şi răutatea egiptenilor, Sfântul Grigorie s-a retras, după toată probabilitatea la 30

iunie 381, atât din demnitatea de episcop al Constantinopolului, cât şi din cea de preşedinte al Sinodului II ecumenic.

Despărţirea de iubiţii săi credincioşi din Constantinopol, de Biserica Învierii în care a ţinut cele mai frumoase cuvântări, de Părinţii sinodali, de împărat, e una din cele mai mişcătoare, iar emoţia cuvintelor sale rostite cu acest prilej a impresionat de-a lungul secolelor până azi.

În această ultimă *Cuvântare,* operă perfectă a genului oratoric creştin, el se adresează astfel sinodalilor: «Mie daţi-mi răsplata ostenelilor mele. Ce răsplată? Nu aceea la care s-ar gândi unii nechibzuiţi, ci aceea pe care-o caut spre a avea linişte... Puneţi pe altul care să sufere pentru voi, care să aibă mâinile curate, al cărui cuvânt să fie ziditor, care ar putea să vă placă în toate şi să suporte grijile Bisericii, căci aceasta o cere mai ales timpul... Vedeţi bine cum a slăbit trupul meu de vârstă, de boală şi de muncă... Abia cu mare greutate vă adresez aceste cuvinte... Am obosit luptându-mă prin cuvânt cu invidia, cu adversarii, cu ai noştri...».

Mărturisirea Treimii este singura răsplată pe care o aşteaptă din partea lor. În numele acestei Treimi, el îi roagă în cuvinte mişcătoare, care formează un pasaj clasic al elocinţei creştine, să-i redea libertatea şi liniştea de care are atâta nevoie, spre a se bucura de meditaţiile şi singurătatea sa. (*Cuvântarea XLII*, 12, 20, 22, Migne, P.G. XXXVI, 472, 482, 458).

Plin de tristeţe şi amărăciune, el părăsi Constantinopolul şi se retrase la Nazianz, unde conduse câtva timp treburile episcopiei, apoi în locul său natal, la Arianz, în Capadocia, unde petrecu ultimii ani în singurătate, meditaţie, studiu şi compunere de poezii de factură clasică. A încetat din viaţă în 389 sau 390, în vârstă de aproape 60 de ani. Biserica noastră îl sărbătoreşte în fiecare an la 25 ianuarie şi la 30 ianuarie, împreună cu Sfinţii Vasile şi Ioan Gură de Aur.

Opera Sfântului Grigorie de Nazianz e bogată şi variată. De la el ne-au rămas cuvântări, poezii şi scrisori.

Cuvântările sau discursurile, în număr de 45, se întind de la 362 până la 383. Majoritatea cuvântărilor sunt cu caracter dogmatic, liturgic şi ocazional.

Dintre acestea, mai importante sunt:

1. *Cinci cuvântări teologice* (27–31), rostite în 380 în Biserica Învierea din Constantinopol, în care expune învăţătura despre Dumnezeu, Sfânta Treime, întrupare şi mântuire. Despre Dumnezeu se

poate şti sigur că există, dar ce este El în Sine nu se poate cunoaşte. Fiul lui Dumnezeu, Iisus Hristos, ne-a revelat spiritualitatea, infinitatea şi unitatea lui Dumnezeu, cel Unul ca fiinţă, dar întreit în persoane.

2. *Panegirice în cinstea sfinţilor.* 3. *Cuvântări ocazionale.* 4. *Opera poetică* a Sfântului Grigorie e bogată şi variată. El a scris 507 poezii, cu un total de aproximativ 18.000 de versuri, de factură clasică, împărţite în două cărţi: *Poeme teologice,* în două secţii, dogmatice şi morale, şi *Poeme istorice,* în două secţii, despre sine şi despre alţii.

Talentul Sfântului Grigorie Teologul în poezie şi proză dă scrierilor sale frumuseţe, atracţie şi fineţe. Iată cum ne descrie el cântecul păsărilor care înveselesc natura şi sufletele oamenilor: «Cine este cel care a dat greierului lira din piept şi cântările de pe ramuri şi ciripitul păsărilor, când se pun în mişcare deodată cu soarele, umplând de muzică amiezile, când fac să răsune dumbrăvile şi când petrec pe călător cu glasurile lor? Cine este cel care ţese cântarea împreună cu lebăda, când îşi întinde aripile în suflările vânturilor şi face şuierătura melodie...?» (*Cuvântarea II,* 24).

5. *Scrisorile* Sf. Grigorie, în număr de 245, sunt foarte importante pentru a cunoaşte problemele teologice din timpul său.

Sfântul Grigorie de Nazianz e teologul prin excelenţă al Sfintei Treimi. El a stabilit cel dintâi raporturile dintre persoanele Sfintei Treimi pe baza revelaţiei Sfintei Scripturi. Tatăl, Fiul şi Sfântul Duh au în comun *fiinţa, necrearea şi dumnezeirea,* formând împreună un singur Dumnezeu în trei persoane. Tatăl are în mod specific *nenaşterea* (ἀγεννησία), Fiul are *naşterea* din veci din Tatăl (γέννησις), iar Duhul Sfânt, *purcederea* din veci din Tatăl (ἐκπόρευσις). Fiul şi Sfântul Duh au în comun faptul că sunt din Tatăl, Fiul prin naştere, Duhul prin purcedere.

Sfântul Ioan Hrisostom

Sfântul Ioan Hrisostom († 407) este cel mai de seamă reprezentant al Şcolii antiohiene. A văzut lumina zilei în 354 la Antiohia, cel mai frumos oraş al Asiei, supranumit din timpul urmaşilor lui Alexandru cel Mare (336–323 î.d.Hr.) «Podoaba Orientului». Tatăl său, *Secundus,* mare dregător militar, muri curând după naşterea sa. Mama sa, Antusa, dintr-o familie bogată, rămasă văduvă la 20 de ani, nu se recăsători, ci se dedică în întregime fiului ei. Primele elemente

ale educației creștine le-a primit de la mama sa, Antusa. A studiat apoi retorica cu renumitul profesor păgân *Libanius*, căruia i-a fost cel mai strălucit elev, și filosofia, cu învățatul Andraganthius. Libanius, cunoscând talentul oratoric și cunoștințele științifice și oratorice ale Sfântului Ioan Gură de Aur, fiind întrebat la sfârșitul vieții sale cine ar fi în stare să-l urmeze, a răspuns: *«Ioan, de nu mi l-ar fi răpit creștinii»* (Sozomen, *Ist. bis.*, VIII, 2).

Se pare că a studiat și dreptul și profesă un timp avocatura. S-a botezat târziu, în 372. A studiat apoi Sfânta Scriptură, având ca profesor pe Diodor din Tars († 393) și coleg pe Teodor, episcop de Mopsuestia († 428).

În 374, după moartea mamei sale, Antusa, Ioan se retrase în munții Antiohiei, unde, timp de patru ani, se exercită în asceză. În 380, episcopul Meletie al Antiohiei îl hirotoni diacon, servind în treapta diaconiei șase ani. În timpul diaconatului, deși nu primise Taina Preoției, a scris tratatul *Despre Preoție,* în 6 cărți.

În 386, episcopul Flavian al Antiohiei l-a hirotonit preot, încredințându-i și misiunea de predicator.

Nemulțumiți cu obligațiile fiscale prea mari, antiohienii au dărâmat în 387 statuile împăratului Arcadie (395–408) și ale membrilor familiei sale și așteptau cu teamă să fie nimiciți. Episcopul Flavian a plecat la Constantinopol spre a obține amnistierea lor. Sf. Ioan, în lipsa episcopului, rosti în Postul cel Mare, din anul 387, 21 de omilii, numite *Omiliile despre statui,* în care încurajează pe credincioșii îngroziți. Omilia 21 anunță vestea îmbucurătoare că împăratul, în urma intervenției lui Flavian, le-a acordat iertarea.

În timpul celor 12 ani de preoție Sf. Ioan a desfășurat o activitate misionară și predicatorială uimitoare, care i-au creat o mare celebritate.

Faima lui de mare predicator, exeget și ascet a contribuit să fie ales, la moartea patriarhului Nectarie al Constantinopolului în 397, patriarhul capitalei, prin influența lui Eutropiu, ministrul atotputernic al împăratului Arcadie, fiind hirotonit la 26 februarie 387. În societatea frivolă și coruptă a Constantinopolului el s-a arătat un moralist intransigent, fără menajamente și concesii atunci când era vorba ca idealul Evangheliei să fie trăit și împlinit. Ca patriarh al Bisericii de Constantinopol, luă o serie de măsuri pentru a înlătura abuzurile și

neregulile clerului capitalei. Astfel, suprimă mai întâi luxul din reședința patriarhală; interzise călugărilor și diaconoselor să conviețuiască laolaltă cu clericii; critică cu asprime în predicile sale păcatele societății bizantine, necruțând nici pe Eutropiu, nici pe împărăteasa Eudoxia, soția lui Arcadie, făcându-și numeroși adversari, în frunte cu împărăteasa Eudoxia, care au pus la cale tot felul de intrigi pentru a-l discredita.

Cu toate grijile pastorației sale, Sfântul Ioan și-a asumat și îndatoririle misiunii creștine. În jurul anului 399 a trimis misionari de la Bizanț, cu siguranță la îndemnul Sfântului Teotim († 407?), episcop de Tomis, în Scythia Minor (Dobrogea), pentru *«sciții nomazi de la Dunăre»,* prin care trebuie să înțelegem desigur popoarele migratoare din acel timp, goții și hunii (Teodoret, *Ist. bis.*, V, 31).

Venirea celor patru «Frați Lungi» la Constantinopol, călugări origeniști din Egipt, alungați de patriarhul Teofil al Alexandriei (385-†412), a creat mari greutăți și neplăceri Sfântului Ioan. Deși Sf. Ioan n-a intrat în legături oficiale cu ei, la îndemnul împăratului Arcadie și al împărătesei Eudoxia, vrăjmașa neînduplecată a Sfântului Ioan, patriarhul Teofil al Alexandriei și episcopul Epifanie al Salaminei († 403), în insula Cipru, au pus la cale convocarea unui sinod în care Sf. Ioan să fie acuzat de origenism și de alte greșeli neînsemnate. Sinodul, prezidat de Teofil, s-a ținut la *Stejar,* în 403, aproape de Calcedon, în palatul prefectului imperial Rufin, dar Sf. Ioan a refuzat să se prezinte. Între cei care l-au apărat pe Sf. Ioan a fost și Sf. Teotim de Tomis.

Sinodul de la Stejar din 403 l-a depus din scaun pe Sf. Ioan, iar împăratul Arcadie l-a exilat în Bitinia, dar, din cauza revoltei poporului, l-a rechemat imediat și l-a repus în scaun.

Spre sfârșitul anului 403, Sf. Ioan critică cu asprime unele neorânduieli produse cu ocazia inaugurării unei statui a împărătesei Eudoxia aproape de biserica în care slujea el. Îndemnat de Eudoxia, Teofil al Alexandriei convoacă un nou sinod, în care depuse din scaun pe Sf. Ioan pentru a doua oară, în postul Paștelui din anul 404. Sf. Ioan fu arestat la palat, iar după Rusalii, la 20 iunie 404, fu trimis în exil, la Cucuz sau Arabissos, în Armenia Mică, unde ajunse după 77 de zile, îndurând pe drum mari lipsuri și suferințe.

Împărăteasa Eudoxia muri în 404, dar prin moartea ei nu s-a schimbat situația Sfântului Ioan. Dimpotrivă, adversarii lui neîndu-

plecaţi au obţinut de la împăratul Arcadie să fie exilat la Pityus, un orăşel pe coasta răsăriteană a Mării Negre. N-a mai ajuns acolo, căci muri pe drumul spre această localitate, la Comana din Pont, în ziua de 14 septembrie 407, rostind: «Slavă lui Dumnezeu pentru toate».

Rămăşiţele sale pământeşti au fost aduse după 30 de ani şi depuse în biserica Sfinţii Apostoli din Constantinopol, în 438, de către împăratul Teodosie al II-lea (408–458), fiul lui Arcadie.

Datorită talentului său predicatorial, din secolul al VI-lea i s-a dat numele de *Hrisostom* = Gură de Aur. Biserica noastră îl prăznuieşte la 13 noiembrie şi la 30 ianuarie, împreună cu Sf. Vasile şi Sf. Grigorie de Nazianz.

Opera Sfântului Ioan Gură de Aur este considerabilă şi ocupă în Patrologia Migne 18 volume, 47–64.

El a scris 150 de *Omilii* la unele din cărţile Vechiului Testament, dintre care 9 omilii despre cele şase zile ale creaţiei şi 67 de omilii la întreaga Geneză, 58 de omilii la Psalmi.

Cu privire la cărţile Noului Testament, a scris: 90 de omilii la Evanghelia Sfântului Matei, 88 de omilii la Evanghelia Sfântului Ioan, 250 de omilii despre epistolele Sfântului Apostol Pavel.

Contra anomeilor, arieni extremişti, în 12 cărţi.

Cuvântări la sărbătorile mari ale Mântuitorului.

Cuvântări panegirice la diferiţi Sfinţi, dintre care cele mai renumite sunt cele 7 cuvântări în cinstea Sf. Apostol Pavel ş.a.

Corespondenţa Sf. Ioan Gură de Aur cuprinde aproximativ 240 de scrisori, majoritatea dintre anii 404–407, din timpul celui de al doilea exil al său. Dintre ele, 17 au fost adresate văduvei şi diaconiţei *Olimpiada,* una dintre cele mai devotate uceniţe ale sale.

Dintre lucrările educativ-morale, cea mai însemnată este *Despre Preoţie,* în 6 cărţi, scrisă în timpul diaconatului, între 380–386.

După Sf. Ioan Gură de Aur *«Preoţia este semnul iubirii lui Hristos. Ea e semnul iubirii turmei pe care Hristos a încredinţat-o păstorului»* (II, 1). *«Preoţia, într-adevăr,* spune el, *se săvârşeşte pe pământ, dar ea are vrednicia lucrurilor cereşti. De aceea, preotul trebuie să fie atât de curat, ca şi cum ar locui în ceruri printre corurile îngerilor»* (*Despre preoţie,* III, 4).

Sfântul Ioan Gură de Aur a fost cel mai mare arhipăstor al timpului său. Fostul prefect de Constantinopol, Sf. Nil Sinaitul († către 430), ni-l descrie într-una din epistolele sale în culorile cele mai alese: Sfântul Ioan a fost *«lumina cea mai mare şi dascălul întregii lumi, un bărbat cu un talent incomparabil şi cel mai mare creator, care, într-un grad mai înalt decât toţi cei care au trăit înaintea lui şi au înflorit după el, a slăvit învăţătura creştină prin farmecul elocvenţei sale»* (Nil Sinaitul, *Epistolarum libri,* II, ep. 263).

Sfântul Ioan Gură de Aur a fost într-adevăr cel mai mare orator creştin al secolului al IV-lea şi putem spune al tuturor timpurilor. Arta cuvântării lui se desfăşoară elegant şi fastuos ca faldurile unui veşmânt de sărbătoare, iar bogăţia, varietatea şi strălucirea culorilor, ca şi talentul excepţional cu care zugrăveşte moravurile epocii sale, constituie până azi un model inegalabil.

Referitor la talentul său oratoric, lexicograful Suidas din secolul al X-lea se exprimă astfel: *«Limba sa sună mai cu putere decât cascadele Nilului. De la începutul lumii n-a posedat nimeni altul un astfel de talent oratoric, în care el singur era aşa de bogat, ba încă numai el a primit, fără exagerare, supranumele de Gură de Aur şi orator divin»* (Suidas, *Sub voce* Ἰωάννυς, Rec. I. Bekker, Berlin, 854).

Sfântul Ioan Gură de Aur este unul dintre cei mai mari cunoscători ai fiinţei umane. Chiar trupul omului, cu toate imperfecţiunile şi slăbiciunile lui, este, afirmă el, strălucitor şi frumos. *«Căci nu trupul are în sine frumuseţe, ci rânduiala şi strălucirea lui provin din fiinţa sufletului. Iubeşte, deci, acest suflet, care comunică trupului o frumuseţe atât de mare»* (*Omilia XXXIV, la Ev. lui Matei,* 5, P.G. LVII, 604).

Întreaga creştinătate, din toate timpurile, îi rămâne permanent recunoscătoare pentru îndrumările şi învăţăturile sale.

Părinţii şi scriitorii bisericeşti din Apus: Sfântul Ambrozie şi Fericitul Ieronim

Către sfârşitul secolului al IV-lea şi în prima jumătate a secolului al V-lea, cultura teologică atinse şi în Apus apogeul. Dintre scritorii mai însemnaţi din această epocă, amintim pe următorii:

a. **Sfântul Ambrozie al Milanului** († 397). S-a născut pe la 339, la Treveri, în Galia, unde tatăl său, numit tot Ambrozie, fusese dregător roman. A rămas de mic orfan, căci tatăl său muri de tânăr, lăsând în urmă trei copii: o soră, Marcelina, şi doi fraţi, Satir şi Ambrozie. Mama sa îi aduse la Roma spre a le completa educaţia. Marcelina intră în monahism, fratele său Satir ajunse un înalt funcţionar de stat, iar Ambrozie, după frumoase studii de literatură şi drept, ajunse, pe la 370, guvernatorul provinciilor Liguria şi Emilia, cu reşedinţa la Mediolanum (Milan).

Încetând din viaţă episcopul arian Auxenţiu, originar din Capadocia, în 374, s-a produs mare ceartă între ortodocşi şi arieni, în privinţa alegerii noului episcop. În timpul alegerii, Ambrozie veni în biserică să păstreze ordinea, dar la strigătul unui copil: *«Ambrozie episcop»*, poporul luă aceasta ca pe un semn ceresc şi cei prezenţi îl aleseră în unanimitate episcop, deşi era doar catehumen, cu toată împotrivirea lui. Primi botezul şi la opt zile după aceea fu hirotonit episcop, probabil la 7 decembrie 373.

Ales episcop, Sfântul Ambrozie se consacră studiului Sfintei Scripturi şi Părinţilor greci. Averea o împărţi săracilor. El a dus Ortodoxia la victorie completă asupra arienilor din Milan şi nordul Italiei şi converti ultimele resturi de păgâni din Italia.

El a jucat un mare rol politic în Apus sub împăraţii Valentinian I (364–375), Graţian (375–383), Valentinian al II-lea (375–392) şi Teodosie cel Mare (379–395), împăratul Răsăritului, între 394–395 împărat peste tot Imperiul. Sfântul Ambrozie a luptat contra acţiunii prefectului Romei, Symachus, care s-a opus la înlăturarea statuii zeiţei Roma din Curia senatului roman, care simboliza grandoarea imperiului roman, şi a luptat contra manevrelor împărătesei ariene Justina, cure locuia la Milan. El a condamnat cu asprime măsurile arbitrare ale împăratului Teodosie, care a înecat în sânge răscoala din Tesalonic din 390, când au pierit în circ mai multe mii de nevinovaţi, susţinând că *«Împăratul este în Biserică, şi nu peste Biserică» – «Imperator intra Ecclesiam et non supra Ecclesiam est»* (Sf. Ambrozie, *Sermo contra Auxentium...* 36, P.L. XVI, 1018).

Sfântul Ambrozie a murit la 4 aprilie 397, iar osemintele sale se păstrează până azi în *basilica ambroziană din Milano*. Biserica noastră îl sărbătoreşte în fiecare an la 7 decembrie.

Opera Sfântului Ambrozie este bogată şi variată. El are scrieri dogmatice, exegetice, de morală, ascetice şi imne. Lucrările sale nu au profunzimea Părinţilor greci, ci mai mult un conţinut moral.

Dintre scrierile dogmatice, mai însemnate sunt:

1. *Contra Arienilor,* în 5 cărţi.
2. *De Spiritu Sancto* = Despre Sfântul Duh.
3. *Comentariile* sale la cărţile Vechiului şi Noului Testament alcătuiesc mai mult de jumătate din scrierile sale.

Hexaimeron-ul, în 6 cărţi, imitat după Hexaimeronul Sfântului Vasile cel Mare, tratează opera creaţiei în şase zile.

Din Noul Testament, a comentat *Evanghelia Sf. Luca,* în 10 cărţi.

Dintre scrierile morale şi ascetice o importanţă deosebită are lucrarea *De officiis ministrorum* = Despre datoriile slujitorilor (Bisericii), compusă în 391 şi adresată clericilor din Mediolanum (Milan).

Scrierea este o adaptare creştină a tratatului lui Cicero († 43 î.Hr.) *De officiis* şi constituie prima expunere asupra moralei creştine. Sfântul Ambrozie scoate în evidenţă că morala creştină este superioară moralei păgâne. El întemeiază morala pe învăţătura creştină şi o orientează spre Dumnezeu, Binele suprem, către Care trebuie să tindă orice credincios al Bisericii.

El a scris, de asemenea, numeroase imne. Te Deum laudamus, imn celebru, în proză ritmică, atribuit Sf. Ambrozie, se pare că nu este opera lui, ci aparţine Sf. Niceta de Remesiana († după 414), localitate din provincia romană sud-dunăreană Dacia Mediterranea (Interioară).

Sfântul Ambrozie, fost guvernator roman şi apoi arhiepiscop al Milanului, bărbat instruit în literatură, drept şi teologie, scrie într-o latină îngrijită, elegantă şi uşor de înţeles. Fericitul Augustin († 430), care a audiat predicile Sfântului Ambrozie la Milan, între 384 şi 387, şi a fost botezat chiar de el în noaptea Paştilor din 24 aprilie 387, scrie că *«a început să-l iubească»* (*«eum amare coepi»*) şi se desfăta de dulceaţa cuvântului său (Fer. Augustin, *Confessiones* V, 13, 33 ş.u.).

b. **Fericitul Ieronim** († 420). S-a născut cândva între 340 şi 350, probabil pe la 347, la Stridon, localitate situată la hotarul dintre

Dalmaţia şi Panonia, dintr-o familie cu bună stare materială. Foarte de tânăr, la şapte ani, în 354, el plecă la Roma, unde făcu studii strălucite de gramatică, retorică şi filosofie. Aci avu coleg şi prieten pe Rufin († 410). Ca tânăr, a dus o viaţă uşuratică, pe care apoi a părăsit-o. A fost botezat în 365 de papa Liberiu (352–366). După terminarea studiilor a plecat la Treveri, în Galia de nord, unde, în contact cu călugării de aci a renunţat la cele lumeşti şi a luat hotărârea să se consacre vieţii monahale. A venit la Aquileea, unde petrecu câtva timp într-o mânăstire cu colegul său Rufin.

În 373–374, plecă la Locurile Sfinte, dar la Antiohia se îmbolnăvi. Rămase trei ani aci, timp în care a audiat pe scriitorul grec Apolinarie de Laodiceea († 392), şi-a desăvârşit cunoştinţele de limbă greacă şi a învăţat limba ebraică. A fost hirotonit preot de episcopul Paulin de Antiohia (362–388). Din Antiohia a plecat în 379 la Constantinopol, unde a audiat pe Sf. Grigorie de Nazianz († 389-390), despre care spune că: ce poate fi «asemenea lui la latini» – «quid apud Latinos par est?» (Fer. Ieronim, *Contra Rufinum,* I, 13). Tot aici a cunoscut şi pe Sf. Grigorie de Nyssa († 394), fratele Sf. Vasile, cu care se împrieteni.

Papa Damasus (366–384), auzind de renumele său de bun cunoscător al limbii ebraice şi greceşti, l-a invitat în 382 la Roma şi i-a încredinţat revizuirea textului biblic al *Italei.* Aici a rămas, ca secretar şi prieten al papei, între anii 382–385.

Rezultatul eforturilor sale îndelungate a fost traducerea Sfintei Scripturi în limba latină: Vechiul Testament, după textul original ebraic, iar Noul Testament, după textul grecesc, care a primit numele de *Vulgata* şi a rămas până azi în uz în Biserica Romano-catolică.

La Roma, Fericitul Ieronim a organizat un cerc de practicanţi ai ascezei, printre care se aflau şi unele doamne din nobilimea romană, ca văduvele: Marcella, Paula, cu fiicele ei Eustochia şi Blesilla, care a murit de tânără din pricina ascezei severe.

De la Roma, Fericitul Ieronim a plecat în Palestina, luând cu sine şi pe prietenele sale duhovniceşti. A vizitat Alexandria, mânăstirile din pustiul nitric, apoi s-a stabilit în 386 la Betleem, unde fondă cu ajutorul Paulei o mânăstire în care a vieţuit 34 de ani. Ucenica lui, Paula, a înfiinţat, din averea ei, alte trei mânăstiri de călugăriţe conduse de ea.

Fiind la Betleem, Fer. Ieronim a participat la prima dispută origenistă din 394, care l-a pus în conflict cu episcopul Ioan II al Ierusalimului (386–417) şi cu prietenul său, Rufin.

Aci a scris el cea mai mare parte a operelor sale şi a condus lupta contra pelagienilor, adepţii lui Pelagiu din Bretania († după 418), care nega necesitatea harului lui Dumnezeu în actul mântuirii, deoarece, după părerea lui, omul se poate mântui prin propriile sale forţe. Din răzbunare, pelagienii i-au incendiat mânăstirea, obligându-l să fugă.

Din cauza năvălirilor unor popoare migratoare, Fer. Ieronim a fost silit să părăsească Palestina. A murit la 30 septembrie 419 sau 420. Trupul său a fost adus, se pare, la Roma, unde se bucură de venerare în biserica Santa Maria Maggiore.

Biserica Ortodoxă îl sărbătoreşte în fiecare an la 15 iunie împreună cu Fer. Augustin.

Fer. Ieronim a scris lucrări dogmatico-polemice, exegetice, istorice, omiletice şi scrisori.

Opera principală a Fer. Ieronim este traducerea Sfintei Scripturi în limba latină, numită *Vulgata,* realizată după textul original: Vechiul Testament, după textul ebraic, iar Noul Testament, după textul grec.

Cele mai multe din lucrările Fer. Ieronim sunt cele **exegetice,** la unele din cărţile Vechiului şi Noului Testament. Dintre acestea menţionăm:

Comentarii la toţi profeţii mari şi mici;

Comentariu la Evanghelia după Matei;

Comentariu la 4 Scrisori pauline: Galateni, Efeseni, Tit şi Filimon.

Altele sunt lucrări de *filologie biblică,* care servesc ca introducere la cărţile Vechiului Testament şi la istoria sfântă.

A scris, de asemenea, numeroase *Omilii,* 59 la Psalmi, 10 la alte texte biblice.

Fericitul Ieronim a scris şi câteva lucrări *polemico-dogmatice,* prin care combate pe ereticii din timpul său: *Contra lui Helvidius,* în care vorbeşte despre fecioria perpetuă a Sfintei Fecioare Maria, *Contra lui Iovinian, Contra lui Vigilantius,* în care apără cultul moaştelor şi viaţa monahală, şi *Contra ereziei pelagienilor,* condamnaţi în şedinţa a IV-a din 16 iulie 431 de Sinodul al III-lea de la Efes, erezie apărută în Biserica Apusului.

În domeniul istoriei, a compus o lucrare originală, prima încercare de istorie literară creştină, numită *De viris illustribus* = *Despre bărbaţii iluştri* (ai Bisericii), inspirată în mare măsură după *Istoria bisericească* a lui Eusebiu de Cezareea († 340).

Corespondenţa Fer. Ieronim cuprinde 150 de scrisori cu conţinut felurit, dogmatic şi pastoral, care au o deosebită valoare şi pot fi socotite, pentru culoarea şi stilul lor, între capadoperele literare ale creştinismului.

Fericitul Augustin

Fericitul Augustin († 430) este unul dintre cei mai mari, fecunzi şi prestigioşi scriitori latini din secolele IV şi V. Cu el literatura latină creştină atinge apogeul.

Aurelius Augustinus s-a născut la 13 noiembrie 354 în orăşelul Tagaste din provincia romană Numidia, în Africa de Nord, şi a murit la 28 august 430, în oraşul său episcopal Hippo-Regius, azi Anaba, în Algeria, asediat atunci de vandalii lui Genseric, populaţie de origine germană, plecată din Silezia în Spania, şi de aci în Africa de Nord, în căutarea unor noi aşezări.

Tatăl său, Patricius, era păgân şi s-a botezat în 371, cu puţin înainte de moarte. El avea o mică proprietate în Tagaste şi era membru în curia oraşului.

Mama sa, *Monica,* era o creştină desăvârşită, plină de pietate şi devotament şi s-a străduit mult pentru convertirea soţului şi a fiului ei Augustin. El a mai avut un frate, Navigius, şi o soră al cărei nume nu-l cunoaştem.

Fericitul Augustin a studiat mai întâi gramatica latină, între anii 365–369, în oraşul său natal Tagaste, apoi literatura şi retorica la Madaura, oraş vecin cu Tagaste. Aci a început să înveţe şi limba greacă.

Datorită ajutorului generos al unui prieten, Romanianus, între anii 370–374, a făcut studii superioare la Cartagina, metropola Africii romane. Tânăr de 17 ani, Augustin, pe lângă studii, este ispitit de distracţii, plăceri, ba chiar şi neorânduieli morale, pe care le va regreta cu sinceritate în lucrarea sa *Confessiones – Mărturisiri.* El s-a îndrăgostit de o tânără, de la care avu în 372, la vârsta de 18 ani, un fiu, căruia

i-au pus numele de *Adeodatus* = Cel dăruit de Dumnezeu, care a murit în plină tinereţe, la 18 ani, în 390.

Văzând căderile şi neorânduielile sale morale, mama sa, Monica, s-a adresat într-o zi unui episcop, rugându-l să-l întoarcă la adevărata credinţă de pe căile greşite pe care apucase, iar acesta i-a răspuns: *«Mergi de la mine; să vieţuieşti aşa, căci nu se poate ca fiul acestor lacrimi să piară»* (Augustin, *Confessiones,* III, 21).

În 373, la vârsta de 19 ani, Augustin descoperi valoarea şi importanţa filosofiei în urma citirii dialogului *Hortensius* al lui Cicero († 43 î.Hr.). Tot acum, a fost atras de erezia maniheilor, cu care a rămas în legături peste zece ani, până în 384, când începu să audieze la Milano predicile Sfântului Ambrozie († 397).

Pentru a-şi lămuri unele probleme, Fericitul Augustin s-a prezentat unui episcop maniheu, Faust de Mileve, socotit cel mai învăţat şi priceput printre manihei, dar acesta n-a putut să-i răspundă la îndoielile şi frământările lui, ci l-a decepţionat, încât legăturile sale cu maniheii au început să se răcească (*Confessiones* V, 3–6 şi 4, 7).

În toamna anului 383 Fericitul Augustin a plecat din Cartagina la Roma, unde a deschis o şcoală, adunând în jurul său un număr de studenţi.

Cu ajutorul prefectului Romei, Symachus, el obţinu postul de profesor de retorică la Milan, unde a început să predea din 384.

La Milan a început să audieze predicile Sf. Ambrozie, arhiepiscopul oraşului, care i-au plăcut, încât, mărturiseşte el, a început să-l iubească – *«eum amare coepi»* (Augustin, *Confessiones,* V, 13–23).

Mama sa, Monica, se gândea să-l căsătorească, dar căsătoria proiectată nu s-a realizat.

La Milan, din convorbirile sale cu Sf. Ambrozie şi cu preotul Simplicianus, urmaşul Sfântului Ambrozie ca episcop, după 397, descoperi valoarea Sfintei Scripturi.

Filosoful Manlius Theodorus i-a descoperit valoarea scrierilor neoplatonicilor Plotin († 270) şi Porfiriu († 304).

Lectura Sfintei Scripturi şi atracţia şi farmecul Eneadelor lui Plotin au produs în sufletul său o mutaţie intelectuală şi spirituală care l-a dus la cunoaşterea lui Dumnezeu, care-L va preocupa toată viaţa. *«Căci ne-ai făcut pe noi după Tine şi neliniştit este sufletul nostru până ce se va odihni în Tine» – «Quia fecisti nos ad te et inquietum*

est cor nostrum, donec requiescat in te», va mărturisi el în lucrarea *Confessiones* I, 1, 1.

Momentul culminant al crizei s-a petrecut în 386, în liniştea grădinii casei în care locuia. Retras aci cu prietenul său Alypius, auzi dintr-o casă vecină glasul unui copil care-i spunea: «tolle, lege» = «ia, citeşte». Deschizând la întâmplare Sfânta Scriptură, Fericitul Augustin dădu peste textul din Epistola către Romani 13, 13–14, în care Sf. Apostol Pavel spune: *«Să umblăm cuviincioşi ca ziua, nu în ospeţe şi beţii, nu în desfrânări şi fapte de ruşine, nu în ceartă şi în pizmă. Ci îmbrăcaţi-vă în Domnul Iisus Hristos, iar grija de trup să nu o faceţi spre a-i trezi poftele»* (*Confessiones,* VIII, 12, 29).

La scurt timp după aceasta, în toamna anului 386, el renunţă la catedra de retor şi se retrase la proprietatea prietenului său, Verecundus, la *Cassiciacum,* azi Cossago nella Brianza, la 35 km depărtare de Milan, spre a se pregăti sub îndrumarea Sfântului Ambrozie pentru primirea Botezului. Se aflau cu sine mama sa, Monica, fratele său, Navigius, fiul său, Adeodatus, şi câţiva prieteni, printre care Alypius şi Romanianus.

La Cassiciacum a rămas până în martie 387. O lună mai târziu, în noaptea Paştelui din 24 aprilie 387, Fericitul Augustin primi Botezul, într-o atmosferă de mare şi strălucită sărbătoare, împreună cu fiul său Adeodatus şi cu prietenul său Alypius, botez săvârşit chiar de Sfântul Ambrozie în catedrala din Mediolanum (Milan).

De la Milan, Fericitul Augustin se întoarse, în 387, împreună cu mama sa Monica, cu fiul său Adeodatus şi cu fratele său Navigius, la Roma, iar de aci toţi trei au voit să se întoarcă în Africa. Pe drum, mama sa se îmbolnăvi şi muri în vârstă de 56 de ani, la Ostia, lângă Roma, în toamna anului 387 şi fu înmormântată aci.

Ei locuiau într-o casă de pe fereastra căreia se vedea Tibrul. Înainte ca mama lui să închidă ochii, ei au vorbit despre Dumnezeu, despre rostul vieţii acesteia şi despre nemurirea sufletului.

«Convorbirea noastră, mărturiseşte Fer. Augustin, a ajuns la încheierea că desfătarea simţurilor trupeşti, oricât de mare ar fi ea şi oricâtă lumină corporală le-ar lumina, nu mi se pare vrednică spre a fi comparată, nici chiar amintită, cu bucuria acelei vieţi viitoare...».

Cum Fericitul Augustin şi cei din jurul său erau frământaţi de gândul şi grija înmormântării, căci ei doreau s-o ducă în oraşul lor natal, la Tagaste, în Africa, spre a o înmormânta lângă soţul ei, Patricius, Sfânta Monica, cu credinţa neclintită în puterea lui Dumnezeu, a Cărui prezenţă se află pretutindeni, le-a spus: «Îngropaţi acest trup oriunde: nici o grijă de el să nu vă tulbure numai un singur lucru vă rog: să vă amintiţi de mine la altarul Domnului, oriunde veţi fi» (*Confessiones* IX, 11, 27).

La moartea mamei sale, Fericitul Augustin, atunci în vârstă de 33 de ani, încercă o profundă durere şi se hotărî să consacre tot restul zilelor sale slujirii Domnului. El a mai rămas la Roma un an, în 387–388, apoi, după o scurtă şedere la Cartagina, se întoarse, în toamna anului 388, în oraşul său natal, Tagaste, unde rămase trei ani, între 388–390, petrecând în reculegere, meditaţie şi rugăciune.

În 390, în mod neaşteptat muri fiul său, Adeodatus, în vârstă de 18 ani, fapt care, după moartea mamei sale, din 387, mări şi mai mult durerea şi neîncrederea în lucrurile trecătoare ale vieţii pământeşti. În această stare sufletească, el vându mica sa proprietate din Tagaste, iar banii îi împărţi săracilor.

Datorită cunoştinţelor sale literare, filosofice şi teologice, renumele Fericitului Augustin se răspândi repede. Bătrânul episcop Valeriu, greç de origine, care păstorea în oraşul Hippo-Regius, îl chemă la preoţie în 391. La sfârşitul anului 395 Fericitul Augustin a fost hirotonit episcop de către Valeriu, devenind ajutorul său, iar după moartea acestuia, întâmplată la scurt timp după aceea, rămase singur episcop de Hippo-Regius, al doilea oraş ca mărime în Africa romană, după Cartagina. Aici păstori până la moartea sa, la 28 august 430, când avea 76 de ani, în a treia lună a asediului oraşului de către Genseric, regele vandalilor. Augustin a fost înmormântat în Basilica pacis din Hippo-Regius, apoi, la o dată nesigură, osemintele sale au fost duse în insula Sardinia, iar de acolo, către 725, au fost aduse la Pavia, în Italia, şi depuse în Basilica din Santo Pietro în Ciel d'Oro, unde se află până azi.

Fericitul Augustin şi-a îndeplinit cu mare zel datoriile sale de episcop. Peste zece ani, până în 405, el a dus lupta contra maniheilor. A dus, de asemenea, o luptă neîncetată pentru a învinge schisma

donatiştilor din Africa de Nord, ieşită din marea persecuţie a împăratului Diocleţian (284–305), care pretindeau că validitatea Tainelor depinde de curăţia morală a săvârşitorului, preot sau episcop; a combătut, de asenenea, erezia pelagienilor şi semipelagienilor şi erezia arienilor, contra cărora a scris numeroase lucrări.

Biserica Romano-catolică l-a trecut în rândul sfinţilor, iar Biserica Ortodoxă îl socoteşte numai Fericit din cauza unora din greşelile sale dogmatice, îndeosebi pentru teoria că Sfântul Duh purcede de la Tatăl şi de la Fiul – *Filioque,* pentru concepţia sa greşită despre supremaţia harului divin în actul mântuirii, fără colaborarea faptelor bune ale omului, şi pentru *teoria predestinaţiei absolute,* după care Dumnezeu a predestinat din eternitate pe unii oameni la fericirea veşnică, iar pe alţii, la osânda focului veşnic. Biserica Ortodoxă sărbătoreşte amintirea sa la 15 iunie, în fiecare an, o dată cu amintirea Fericitului Ieronim.

Opera Fericitului Augustin este imensă. În Patrologia Latină a lui J. P. Migne, ocupă 16 volume, 32–47, nefiind întrecută decât de opera lui Origen († 254).

Augustin însuşi ne informează în lucrarea sa *Retractationes = Retractări*, scrisă între 426–427, că până în 427 a scris 93 de tratate, în 232 de cărţi, afară de predici şi de scrisori.

El ne-a lăsat lucrări filosofice, teologice, apologetice, dogmatice, polemice, exegetice, de teologie practică, numeroase predici şi scrisori.

Dintre operele cele mai însemnate ale Fericitului Augustin, amintim următoarele:

1. *Confessiones – Mărturisiri,* în 13 cărţi, scrisă între 397–401, este o lucrare de analiză psihologică religioasă, în care Augustin, pătruns cu totul de remuşcări, istoriseşte cu o sinceritate impresionantă imperfecţiunile, ispitirile, căderile, rătăcirile, greşelile şi păcatele tinereţii, până la moartea mamei sale, la Ostia în 387, pentru ca, prin exemplul vieţii sale, să arate minunatele efecte ale harului divin, care poate elibera pe păcătoşi de păcatele lor.

El izbucneşte în expresii admirabile de dragoste fierbinte faţă de Dumnezeu, Părintele tuturor oamenilor, care au impresionat şi impresionează până azi pe cititori, mărturisind cu sinceritate: «*Târziu Te-am iubit, frumuseţe atât de veche şi atât de nouă! Târziu Te-am iubit! Şi iată, Tu erai înăuntrul meu, iar eu în afară şi Te căutam acolo. Tu erai cu mine, dar eu nu eram cu Tine... O, iubire, care totdeauna arzi şi niciodată nu Te stingi, iubire, Dumnezeul meu, aprinde-mă !...*» – «*O, amor, qui semper ardes et nunquam extingueris, caritas, Deus meus, accende me...*» (*Confessiones* X, 29, 40).

Mărturisirile sale sunt o profundă şi inegalabilă analiză psihologică, încât ele pot fi socotite capodopera literaturii psihologice religioase din toate timpurile. Înaltele idei teologice, morale, filosofice şi psihologice, care se desprind din ele, au impresionat în toate timpurile.

Teologul şi istoricul francez E. Portalie caracterizează lucrarea astfel: «*Din toate cărţile Fericitului doctor Augustin, nici una n-a fost mai universal citită şi admirată. În nici o literatură, nici prin analiza pătrunzătoare a celor mai complete impresii ale sufletului, nici prin emoţia comunicativă, nici prin elevaţia sentimentelor sau profunzimea vederilor filosofice ea nu are asemănare*» (E. Portalie, *Saint Augustin* în Dict. de Theol. Cath., I, 2, Paris, 1923, col. 2286–2287).

La rândul său, istoricul francez P. de Labriolle se exprimă cu entuziasm despre *Mărturisirile* Fer. Augustin în astfel de termeni: «*În asemenea pagini, crezi că auzi adevărata simfonie, în care, când se amestecă, când se succed glasurile ezitării, ale îndoielii, ale temerii, recunoştinţei şi dragostei. Numai muzica ar putea, cu puterea ei de expresie, să se înfrunte cu aceste pagini în care ondulează şi palpită remuşcările, mulţumirile, îndoielile*» (P. de Labriolle, *Saint Augustin, Confessiones,* Introduction, 2–e ed., Paris, 1933, p. XIV).

2. *De civitate Dei = Despre cetatea lui Dumnezeu,* lucrare în 22 de cărţi, scrisă între 413 şi 426, timp de 14 ani, este cea mai importantă şi valoroasă dintre operele teologico-apologetice ale Fer. Augustin. Ocazia compunerii acestei uriaşe opere i-a oferit-o cucerirea Romei, la 24 august 410, de către Alaric, regele vizigoţilor.

Problema care se punea atunci din punct de vedere creştin era aceea a purtării de grijă a providenţei divine faţă de Imperiul roman. Dar Fer. Augustin, printr-o intuiţie genială, a lărgit cadrul problemei şi a tratat lucrarea providenţei divine faţă de întreaga umanitate. El vede în lume două cetăţi, *civitas Dei* = cetatea lui Dumnezeu, numită şi *civitas caelestis* = cetatea cerească, adică cetatea celor buni şi virtuoşi, în

opoziţie cu *civitas terrena* = cetatea pământească, numită şi *civitas diaboli* = cetatea diavolului, care este cetatea celor răi şi păcătoşi.

Iată cuvintele sale: *«Aşadar, două iubiri au făcut două cetăţi: iubirea de sine până la dispreţul lui Dumnezeu a făcut cetatea pământească, iar iubirea de Dumnezeu, până la dispreţul sine, a făcut cetatea cerească»* (*De civitate Dei* XV, 28).

Lupta dintre cele două cetăţi începe cu căderea îngerilor răi din ceruri şi căderea primei perechi de oameni, Adam şi Eva, şi va continua până la triumful cetăţii cereşti, la judecata viitoare, când cei buni vor fi răsplătiţi de Dumnezeu, iar cei răi şi păcătoşi vor fi pedepsiţi după gravitatea faptelor lor rele.

În timpul desfăşurării istoriei umanităţii cele două cetăţi sau împărăţii nu sunt despărţite, ci se întrepătrund. Despărţirea definitivă se va face la sfârşitul lumii, la consumarea secolelor, la judecata viitoare.

În gândirea Fer. Augustin cetatea lui Dumnezeu nu este totdeauna identică cu Biserica, după cum cetatea pământească nu este identică cu statul civil.

Scrierea *De civitate Dei* este nu numai cea mai perfectă operă teologico-apologetică a antichităţii creştine, ci, în acelaşi timp, este prima mare încercare de filosofie a istoriei, care se ridică la perspectiva universalului.

În această vastă şi importantă operă – *magnum opus et arduum* (*De civ. Dei,* I), Iisus Hristos este centrul istoriei universale şi calea prin excelenţă care duce la Dumnezeu, «Căruia toate Îi vor fi supuse... ca Dumnezeu să fie totul în toate» (I Cor. 15, 28).

Cu multe secole înaintea filosofului francez Rene Descartes (1596 –1630), Fer. Augustin a scos din îndoiala raţiunii umane principiul existenţei eu-lui cugetător. «*Căci dacă mă îndoiesc, exist. Căci cel ce nu există nu poate, desigur, să se îndoiască» – «Si enim fallor sum. Nam qui non est, utique nec falli potest»* (Fer. Augustin, *De civ. Dei,* XI, 26).

În secolul al XVII-lea, renumitul episcop francez Bossuet (1627–1704) a imitat scrierea în al său *Discours sur l'histoire universelle.*

Influenţa acestei capadopere a literaturii şi gândirii creştine latine din secolul al V-lea a fost binefăcătoare şi s-a exercitat în toate domeniile: teologic, filosofic, istoric, literar şi filologic. Ea a influenţat gândirea Evului Mediu, gândirea şi teologia Reformei protestante şi, în genere, întreaga gândire creştină până în timpul nostru, mai ales teologia Bisericii Romano-catolice.

3. *De Trinitate = Despre Sfânta Treime,* este cea mai de seamă operă dogmatică a Fer. Augustin, la care a lucrat 16 ani, între 400–416.

Folosind formulele curente ale teologiei creştine din secolele IV şi V, Fer. Augustin precizează că în Dumnezeu se află *«una essentia sive substantia, tres personae» = «o singură esenţă sau fiinţă, în trei persoane»* (*De Trinitate,* VIII, 4). El a greşit însă când a susţinut că Duhul Sfânt purcede de la Tatăl şi de la Fiul – *Filioque* (*De Trinitate,* I, 9; VI, 5; XV, 26), deoarece Mântuitorul Hristos ne-a încredinţat că «Duhul Sfânt purcede de la Tatăl» (Ioan 15, 26).

În fundamentarea filosofică a dogmei trinitare, Fer. Augustin foloseşte diferite imagini şi analogii în legătură cu cele trei puteri ale sufletului omenesc: existenţa, cunoştinţa şi voinţa = *esse, nosse, velle* (*Confessiones,* XIII, 11–12).

Nu este locul să analizăm aci şi celelalte numeroase scrieri ale Fer. Augustin, dar, din cele arătate, se înţelege că el este corifeul gândirii teologice a Bisericii de Apus, în epoca de aur a Bisericii creştine, când nu se făcea deosebire între Biserica Răsăritului şi Biserica Apusului, între Constantinopol şi Roma, căci amândouă formau o singură Biserică Universală a Domnului Hristos. (Pentru alte informaţii şi analiza altor lucrări, vezi Pr. Prof. I. Rămureanu, *Introducere la Confessiones – Mărturisiri,* trad. de N. Barbu, Bucureşti, 1985, p. 5–45).

Cultura teologică în Răsărit în secolele V–VIII

În secolele V–VIII, literatura teologică intră într-o perioadă de declin. Scriitorii din această perioadă nu creează opere originale, ci se mulţumesc să prelucreze creaţiile spirituale ale predecesorilor lor. Totuşi, sunt şi acum scriitori şi teologi de seamă atât în Biserica de Răsărit, cât şi în Biserica de Apus.

În Biserica de Răsărit mai însemnaţi au fost următorii Părinţi şi scriitori de limbă greacă:

a. Sfântul Chiril al Alexandriei († 444). S-a născut la Alexandria în jurul anului 370 dintr-o familie aleasă. Era nepotul şi succesorul patriarhului Teofil al Alexandriei (384–412), care l-a ajutat să-şi facă o strălucită cultură profană şi teologică.

În 412 este ales patriarh al Alexandriei, scaun pe care a păstorit până la moartea sa, în 444.

În 415, unii fanatici din Alexandria, crezând că fac servicii Bisericii, au omorât pe tânăra filosoafă Hypatia, conducătoarea Şcolii neoplatonice de aci, vestită prin ştiinţa şi viaţa ei exemplară. Asasinarea Hypatiei a cauzat neplăceri Sfântului Chiril, deoarece i s-a reproşat că a fost inspiratorul acestei odioase crime, deşi nu sunt probe asupra amestecului său direct.

Sf. Chiril, profund speculativ şi renumit teolog, care se bucura în timpul său de mare autoritate, a dus lupta din 429 contra ereziei patriarhului Nestorie al Constantinopolului (428–431), numită dioprosopism sau nestorianism. În anul 431 el a prezidat Sinodul al III-lea ecumenic de la Efes, în care au fost condamnate ereziile nestorianismului şi pelagianismului. A murit în 444. Sfântul Chiril este sărbătorit în Biserica Ortodoxă la 18 ianuarie, în aceeaşi zi cu Sfântul Atanasie, şi la 9 iunie.

El a lăsat scrieri exegetice, dogmatice, polemice, apologetice şi scrisori. Menţionăm unele dintre acestea:

Exegetice: Despre închinarea şi adorarea în duh şi adevăr, în 17 cărţi. Comentarii la Isaia şi profeţii mici. Comentariu la Evanghelia după Ioan, cea mai importantă operă exegetică a Sfântului Chiril.

Dintre scrierile *dogmatico-polemice,* mai importantă este lucrarea *Tezaur despre Sfânta şi cea de o fiinţă Treime.*

Din punct de vedere dogmatic, are numeroase lucrări contra nestorianismului, ca: *Memorii,* scrise în 430, tratând *Despre dreapta credinţă,* două adresate perechii imperiale Teodosie II (408–450) şi soţia sa Athenaïs – Eudochia, şi unul surorii împăratului – Pulheria, ortodoxă convinsă.

Contra blasfemiilor lui Nestorie, 5 cărţi.

12 Anatematisme, contra ereziei lui Nestorie.

Din punct de vedere *apologetic,* a scris lucrarea *Despre Sfânta religie a creştinilor, împotriva cărţilor ateului Iulian* (Apostatul) (361–363), în care combate cu virulenţă scrierea acestuia *Contra galileenilor,* în trei cărţi.

Corespondenţa lui e bogată. A scris 29 de scrisori pascale, între anii 414–442, şi 90 de scrisori cu conţinut dogmatic.

Sfântul Chiril e un scriitor de valoare, iar scrierile sale prezintă mare importanţă dogmatică. El a afirmat cu claritate că, după întruparea Sa din Fecioara Maria, Iisus Hristos a avut o singură persoană divino-umană şi două firi. Unirea firilor este reală, nu relativă sau morală, şi ele îşi comunică însuşirile.

Sfântului Chiril îi aparţine formula dogmatică: Μία φύσις τοῦ Θεοῦ Λόγου σεσαρκωμένη = *«o singură fire întrupată a lui Dumnezeu Cuvântul»,* prin care el nu înţelege să nege existenţa celor două firi în Hristos, divină şi umană, cum făceau ereticii monofiziţi, care negau existenţa firii umane a lui Hristos, şi nici nu contestă existenţa raţiunii umane a lui Hristos, pe care ar fi înlocuit-o la întrupare Logosul divin, cum pretindea Apolinarie din Laodiceea († 392).

Sfânta Fecioară Maria merită cu adevărată să fie numită Θεοτόκος = «Născătoare de Dumnezeu».

b. Istoria bisericească a cunoscut o mare dezvoltare în primele patru secole. Cel mai mare istoric bisericesc din această perioadă, *Eusebiu de Cezareea* († 340), supranumit «părintele istoriei bisericeşti», ne-a lăsat o renumită scriere istorică, cu titlul *Istoria bisericească,* în 10 cărţi, care începe de la Naşterea Mântuitorului până la anul 324.

Istoria sa bisericească a fost continuată în secolul al V-lea de trei istorici:

Socrate († după 439) a scris o *Istorie bisericească,* în 7 cărţi, începând de la 305 până la 439.

Sozomen († 450) a scris o *Istorie bisericească,* în 9 cărti, de la 324 până la 450.

Teodoret de Cir († 458) a scris o *Istorie bisericească,* în cinci cărţi, de la 325–428.

Apologetica datorează lui Teodoret de Cir ultima şi cea mai de seamă apologie a creştinismului: *Tratamentul bolilor elinilor,* prin

care se arată superioritatea învăţăturii creştine în comparaţie cu învăţătura păgână.

Eranistes = (Cerşetorul) e o operă polemică îndreptată contra monofizismului.

c. Leonţiu de Bizanţ († 543) este cel mai mare teolog din timpul împăratului Justinian (527–565). S-a născut, poate, în Sciţia sau, mai probabil, la Constantinopol, în 485, dintr-o familie înstărită, fiind rudă cu generalul Vitalian din timpul împăratului Anastasie I (491–518). A călătorit la Ierusalim, unde intră în monahism, în mînăstirea Sf. Sava de lângă Ierusalim. A păstrat legături cu călugării sciţi din Scythia Minor (Dobrogea), pe care-i întâlni la Constantinopol, în 519, plecă apoi cu ei la Roma, pentru a obţine din partea papei Hormisda (514–523) aprobarea formulei teopashite: *«Unul din Sfânta Treime a suferit cu trupul»*. De la Roma pleacă din nou la Ierusalim şi se întoarce la Constantinopol în 531 sau 533. După o altă călătorie la Ierusalim, se întoarce definitiv la Constantinopol, unde muri în 543. A fost cel mai mare adversar al nestorienilor şi monofiziţilor. Opera sa remarcabilă se intitulează *Trei cărţi contra nestorienilor şi eutihienilor.*

În *hristologie,* Leonţiu este creatorul teoriei *enipostasei,* prin care înţelege că firea umană din persoana lui Hristos nu este ipostasă, dar nici fără ipostasă, ci este *enipostatică,* pentru că nu-şi are existenţa în sine, ci în ipostasa Logosului.

d. Sfântul Maxim Mărturisitorul († 662) este cel mai mare şi profund teolog din secolul al VII-lea. S-a născut în jurul anului 580 dintr-o familie nobilă. Între 610 şi 614 a fost secretarul împăratului Heraclie (610–641). Pe la 630 părăsi onorurile lumeşti şi intră într-o mânăstire la Chrysopolis (Scutari), localitate situată pe ţărmul asiatic al Bosforului. Mai târziu, pe la 645, îl găsim în exarhatul Cartaginei, în Africa de Nord, unde în iulie 645 avu o dispută publică cu Pir, fost patriarh de Constantinopol, în care combătu monergismul susţinut de erezia monotelită. În 647 plecă la Roma, ducând mai departe lupta contra monoteliţilor. La îndemnul său, papa Martin I (649-655) convocă în octombrie 649 un sinod la Lateran, în care condamnă cele două edicte imperiale, Ekthesis–ul lui Heraclie, din 638, şi Typosul lui Constans II, din 648, şi erezia monotelită. Din ordinul împăratului Constans II, exarhul Romei, Calliope, arestă pe papa Martin I, apoi,

după o detenţie de un an şi trei luni, papa, Sf. Maxim Mărturisitorul şi ucenicul său, monahul Anastasie, fură aduşi în lanţuri la Constantinopol. Aci, în 655, papei Martin i s-a intentat un proces de înaltă trădare şi fu exilat la Cherson, în Crimeea, unde muri în acelaşi an. Sf. Maxim a fost exilat la Bizya, în Tracia. Peste şapte ani, în 662, a fost readus la Constantinopol şi i s-a intentat un nou proces. Pentru că a mărturisit credinţa ortodoxă şi a condamnat Typosul şi erezia monotelită a suferit chinuri grele, tăindu-i-se limba şi mâna dreaptă, spre a nu mai vorbi şi scrie contra edictului teologic Typos, fapt pentru care a fost supranumit «Mărturisitorul». A fost apoi exilat în provincia Lazica, pe ţărmul oriental al Mării Negre, în fortăreaţa Semalion, unde a murit de suferinţe, în vârstă de 82 de ani, la 13 august 662. În Biserica Ortodoxă este sărbătorit în fiecare an la 21 ianuarie şi la 13 august.

Sfântul Maxim Mărturisitorul a scris aproape în toate domeniile teologiei: exegeză, dogmatică, ascetică, mistică, liturgică, poezie.

Dintre scrierile sale menţionăm:

1. *Capete despre substanţă, esenţă şi fire şi despre ipostasă şi persoană;*

2. *Mistagogia,* care e o explicaţie simbolico-mistică a Bisericii şi a Liturghiei;

3. *Ambigua; Capete despre dragoste; Capetele gnostice* ş.a.

Sfântul Maxim a dat cele mai bune soluţii în materie de hristologie. Centrul teologiei sale este Hristos, modelul de urmat pentru toţi creştinii.

e. Sfântul Ioan Damaschin († 749) este cel mai mare teolog din secolul al VIII-lea. Cu el se încheie perioada patristică. S-a născut la Damasc, dintr-o familie nobilă creştină, tatăl său, Mansur, fiind un înalt funcţionar al califatului arab. Ioan moşteni slujba tatălui său şi supranumele de Mansur (victoriosul). Nu se ştie cum a ajuns Ioan în dregătoria tatălui său şi pentru cât timp. Se afla încă la Damasc, pe teritoriul arab, în 726, când a început lupta contra iconoclaştilor. În 732 îl găsim ca monah în lavra Sf. Sava, lângă Ierusalim. Aci a fost hirotonit preot de patriarhul Ioan V al Ierusalimului (705–735).

În 754, a fost anatematizat de sinodul iconoclast de la Hieria, dar a fost reabilitat în urmă de Sinodul al VII-lea ecumenic de la Niceea

din 787. A încetat din viaţă în jurul anului 749. Biserica noastră îl sărbătoreşte la 4 decembrie.

Sf. Ioan Darraschin este cel mai mare apărător al cultului sfintelor icoane. El ne-a lăsat scrieri polemice, dogmatice, morale, ascetice, exegetice şi poetice.

Opera sa dogmatică principală se intitulează: *Izvorul cunoştinţei,* alcătuită din trei părţi:

1. *Dialectica* (capitolele filosofice) este o introducere filosofică în materie, conţinând o serie de definiţii, împrumutate din vechii filosofi Aristotel († 322 î.Hr.) şi Porfiriu († 304 î.Hr.) şi din Sfinţii Părinţi.

2. *O istorie a ereziilor,* foarte dependentă de scrierea lui Epifaniu († 403), *Panarion* sau *Contra tuturor ereziilor,* şi a lui Teodoret de Cir († 458), *Eranistes* (= Cerşetorul).

3. *Expunerea exactă a credinţei ortodoxe,* sau *Dogmatica*, în 100 de capitole, împărţite la rândul lor în patru cărţi. Este cea dintâi încercare de expunere sistematică a teologiei dogmatice, în care Sf. Ioan Damaschin a folosit lucrările de acest gen ale înaintaşilor săi. El însuşi mărturiseşte cu sinceritate: «Nu e nimic al meu, cum ziceam, ci am adunat la un loc, cât mi-a fost cu putinţă, cele care au fost elaborate de dascăli aleşi» (P. G., 94, col. 525 A).

Cultura teologică în Apus în secolele V–VIII

Dintre scriitorii şi teologii apuseni din secolele V–VIII, amintim ca mai însemnaţi pe următorii:

a. Sfântul Ioan Casian († 430/435). S-a născut pe la 360, în Scythia Minor (Dobrogea), în localitatea Vicus Cassiaci, de unde şi-a luat probabil numele. Şi-a făcut de timpuriu o aleasă cultură generală. A călătorit la Ierusalim şi Egipt, apoi la Constantinopol, unde Sf. Ioan Hrisostom l-a hirotonit diacon. Pe la 404-405 Casian se afla la Roma pentru a apăra pe lângă papa Inocenţiu I (401-417) cauza Sfântului Ioan Gură de Aur, condamnat pe nedrept în sinodul de la Stejar din 403. Către 410–411 îl găsim la Massalia (Marseille), în Galia, unde înfiinţă, în jurul anului 415, o mânăstire de călugări şi una de călugăriţe. Astfel, el face legătura dintre cultura patristică a Răsăritului şi

cea a Apusului. El a luptat contra nestorianismului, a pelagianismului şi a combătut teoria supremaţiei harului în opera mântuirii şi a predestinaţiei absolute susţinute de Fer. Augustin († 430), dar a căzut în semipelagianism. A murit pe la 430–435.

Biserica Romano-catolică l-a trecut în rândul sfinţilor, iar Biserica Ortodoxă îl socoteşte cuvios şi-l sărbătoreşte la 29 februarie sub numele de cuviosul Casian Romanul.

Din opera lui Casian, amintim lucrările:

1. *Despre aşezămintele cenobiţilor şi despre vindecarea celor opt păcate principale,* în 12 cărţi.

2. *Convorbiri cu Părinţii,* în 24 de cărţi, care e capodopera lui Casian.

3. *Despre întruparea Domnului,* în 7 cărţi, în care combate nestorianismul.

Ioan Casian are meritul de a fi organizat monahismul apusean, luând ca model monahismul răsăritean. Stabilind principiile vieţii monahale şi pe cele de hristologie el a făcut legătura între Răsărit şi Apus.

b. Casiodor († 583). S-a născut pe la 490 dintr-o nobilă familie romană. Din tinereţe a primit o aleasă instrucţie profană şi religioasă. În 507, regele ostrogoţilor, Teodoric cel Mare (454–526), care a înfiinţat un regat în centrul Italiei, cu capitala la Ravena, l-a numit chestor, iar în 514, consul. Sub urmaşii acestuia a ajuns prefect al pretoriului şi în urmă primi patriciatul. A servit cu devotament planul lui Teodoric de a contopi poporul ostrogot cu cel roman.

La scurt timp după 540 renunţă la onorurile lumeşti şi se retrase la proprietatea sa din Calabria, în sudul Italiei, unde înfiinţă cu propriile sale mijloace, la vârsta de 60 de ani, o mânăstire, numită Vivarium, după iazurile de peşte din apropiere. A murit la vârsta de 92 de ani, în 583.

Dintre lucrările sale menţionăm:

Despre originea şi istoria geţilor (= goţilor), în 12 cărţi, din care s-a păstrat rezumatul făcut în 551 de gotul Iordanes, sub titlul: *De origine actibusque getarum = Despre originea şi faptele geţilor (goţilor).*

Istoria bisericească tripartită, în 12 cărţi, care e o sinteză a Istoriilor bisericeşti ale lui Socrate, Sozomen şi Teodoret, traduse în latineşte de călugărul Epifaniu.

Instituţiile literaturii divine şi umane, în 2 cărţi, tratează despre studiul Sfintei Scripturi şi despre numeroşi istorici şi scriitori patristici.

c. Papa Grigorie cel Mare († 604). S-a născut pe la 540 dintr-o nobilă familie romană, înrudită cu renumita familie Anicia. În 572–573 a ajuns pretor al Romei. După aceasta, renunţă la onorurile lumeşti şi intră în monahism, trăind retras în mânăstirea Sf. Andrei, înfiinţată de el pe muntele Scaurus, în casele sale părinteşti. A fost hirotonit preot de papa Pelagiu II (579–590) şi trimis ca apocrisiar la Constantinopol, unde rămase şase ani (579–585). S-a întors apoi la Roma, iar în 590 a fost ales papă, păstorind până la 601. Ca papă, a fost un bun administrator al Bisericii, a reformat cântarea bisericească, denumită de la el gregoriană, şi a ajutat la creştinarea longobarzilor şi anglosaxonilor, la care a trimis în misiune pe prietenul său, Augustin, cu 40 de călugări. A murit în 604.

Opera sa are un caracter practic. Dintre lucrările mai însemnate amintim: *Liber regulae pastoralis = Carte de conducere pastorală,* în 4 cărţi.

Dialoguri despre viaţa şi minunile Părinţilor italieni, în 4 cărţi, de la care a primit numele de *«Dialogul».*

Papei Grigorie cel Mare i se atribuie prin tradiţie *Liturgia praesanctificatorum Donorum (*Liturghia darurilor mai înainte sfinţite), pe care se crede că a compus-o pe când se afla la Constantinopol ca apocrisiar între 579–585.

d. Isidor de Sevilla († 636). S-a născut în Cartagina Spaniei pe la 560, apoi s-a stabilit la Sevilla. A fost ales arhiepiscop al Sevillei şi a prezidat mai multe sinoade spaniole. A murit la 4 aprilie 636. Biserica de Apus l-a trecut în rândul Sfinţilor. El este ultimul Părinte bisericesc cu care se încheie perioada patristică latină.

Opera lui este considerabilă. Dintre lucrările sale amintim ca mai însemnate:

Etimologii sau *Origini,* în 20 de cărţi, e o importantă enciclopedie ştiinţifică a timpului său.

Despre datoriile bisericeşti (Libri officiorum).

În teologie, el este tributar Fer. Augustin şi papei Grigorie cel Mare.

În genere, literatura latină creştină din acest timp este enciclopedică, datorită faptului că încearcă să facă legătura între toate domeniile de cunoaştere şi scolastică, prin adoptarea filosofiei lui Aristotel, îndeosebi a logicii, pe care o pune în serviciul teologiei. Teologia scolastică va lua o mare dezvoltare în Evul Mediu şi va ajunge la apogeu cu teologia lui Toma de Aquino († 1274), cel mai mare teolog medieval.

PERIOADA A TREIA (787–1054)

BISERICA ÎN SECOLELE VIII–XI

Popoare creştinate de Bizanţ: sârbii, bulgarii şi moravii

Patriarhia ecumenică de Constantinopol şi Imperiul bizantin au jucat un mare rol în convertirea popoarelor slave: sârbi, bulgari, moravi şi ruşi.

Slavii fac parte din marea familie a popoarelor indo-europene, fiind înrudiţi cu romanii şi germanii.

a. **Creştinarea sârbilor.** Sârbii fac parte din familia popoarelor slave şi alcătuiesc împreună cu bulgarii, macedonenii, croaţii, slovenii şi muntenegrenii grupul *slavilor de sud.*

La început, sârbii locuiau la nord de Boemia, dincolo de Carpaţi şi Munţii Sudeţi, în bazinul Elbei şi Oderului. La chemarea împăratului bizantin Heraclie (610–641), ei s-au stabilit la sud de croaţi, în centrul Peninsulei Balcanice, de la râul Morava până la Adriatica, pe văile râurilor Piva, Lim, Tara, Drina şi Ibar, fiind încadraţi în Imperiul bizantin pentru a-l apăra de incursiunile avarilor.

O primă încercare de creştinare a sârbilor s-a făcut sub împăratul Heraclie, care s-a adresat după 630 papei Honoriu I (625–630), cerându-i să trimită misionari, preoţi şi episcopi, la sârbi. Astfel, creştinismul a început să pătrundă sporadic la sârbi, înfiinţându-se mici comunităţi. Trecerea fraţilor misionari, Constantin şi Metodiu, prin Serbia de nord-est, în 863, a înlesnit sârbilor cunoaşterea creştinismului ortodox.

Convertirea în masă a sârbilor s-a făcut două secole mai târziu după prima încercare de convertire, de astă dată de misionari trimişi de la Constantinopol (în timpul împăratului Vasile I Macedoneanul) (867–886).

Sârbii s-au adresat în acest timp împăratului să le trimită misionari greci. În 868, patriarhul Ignatie I (847–858; 868–877) şi împăratul Vasile Macedoneanul le-au trimis misionari greci, preoţi şi episcopi, care au botezat neamurile sârbilor şi au răspândit creştinismul ortodox în toată Serbia.

O dată cu misionarii greci, împăratul le-a trimis şi un delegat imperial – βασιλικὸς ἄνθρωπος, care reprezenta puterea politică a Bizanţului. Primind creştinismul ortodox, sârbii recunoscură totodată şi suzeranitatea Bizanţului.

După 886 credinţa ortodoxă a fost mult întărită şi răspândită prin ucenicii Sfinţilor Chiril şi Metodiu († 6 aprilie 885), care, fiind alungaţi din Marea Moravie, au venit în părţile de sud ale Bulgariei aproape de frontiera Serbiei, stabilindu-se la Ohrida, unde au înfiinţat o mănăstire în cinstea Sfântului Pantelimon. Ei au răspândit şi la sârbi *alfabetul glagolitic şi chirilic* şi au introdus *Liturghia slavă,* care se săvârşeşte până azi. Sârbii au avut, la început, o episcopie cu reşedinţa la Raşca (Rascia), dependentă de Patriarhia de Constantinopol, de la care, uneori, li se spune sârbilor şi «rasci». (Pentru alte informaţii vezi: Pr. prof. Ioan Rămureanu, *Începutul creştinării sârbilor sub împăratul bizantin Heracliu,* în «Studii teologice», XI (1959), nr. 3–4, p. 164–181 şi *Creştinarea sârbilor sub împăratul Vasile I Macedoneanul, Ibidem,* XII (1960), nr. 1–2, p. 3–28).

Regiunile din sud ale Serbiei au intrat sub jurisdicţia arhiepiscopiei greco-bulgare de Ohrida, creată de Bizanţ în 1019, dependentă şi ea de Patriarhia ecumenică de Constantinopol.

b. **Creştinarea bulgarilor.** Bulgarii, popor de origine turanică, vorbind o limbă înrudită cu limba turcă, au locuit la început în regiunile Asiei centrale, apoi s-au aşezat în secolul al II-lea între Volga mijlocie şi Don, de unde grecii i-au supranumit βούλγαροι, ceea ce a devenit «bulgari». În secolul al VI-lea coboară şi locuiesc în stepele de la nordul Mării Negre, sub conducerea hanului Kubrat (585–643). Fiul său, Asparuh, sau Isparuh, sub presiunea chazarilor, popor având o limbă de asemenea înrudită cu limba turcă, dar de religie mozaică, a trecut Dunărea cu o parte din bulgari, pe la 679–680, şi s-au aşezat pe teritoriul Imperiului bizantin, la sudul Dunării, în regiunea Varna, cu reşedinţa la Plisca, unde se află azi satul Aboba.

Treptat, treptat şi-au întins stăpânirea între Dunăre şi Balcani. Aci au dat peste populaţia tracă romanizată şi peste triburile slave stabilite în Balcani în secolul al VI-lea şi prima jumătate a secolului al VII-lea. Fiind însă puţin numeroşi, bulgarii au fost absorbiţi de slavi şi s-au slavizat, dar, ca popor, au continuat să fie numiţi tot bulgari, şi astfel ei apar ca popor slav, vorbind o limbă slavă, înrudită de aproape cu limba sârbă şi rusă, iar statul pe care şi l-au format poartă numele lor, cel de la început, amintind de originea lor, de pe Volga.

Puterea statului bulgar a crescut mult sub hanii Krum (802–814) şi Omurtag (814–831), care şi-au întins stăpânirea la sud de Balcani şi în nord-vest.

În primele secole ale aşezării lor în sudul Dunării bulgarii erau păgâni. În contact cu populaţia tracă romanizată, care era creştină, şi cu slavii, la care începuse să pătrundă creştinismul, bulgarii au început să se creştineze.

În 863 fraţii Chiril şi Metodiu, în drum spre Moravia, trecând prin Bulgaria, prin oraşele Filipopole şi Sofia, le-au făcut cunoscut bulgarilor creştinismul ortodox.

Creştinarea «oficială» a bulgarilor s-a făcut în anul 864, în timpul ţarului Boris-Mihail I (852–889), care a primit botezul, având ca naş pe împăratul Bizanţului Mihail al III-lea (842–867), de la care şi-a luat şi numele de Mihail. Opoziţia boierilor bulgari păgâni a fost înfrântă, în parte, cu forţa (52 au fost ucişi împreună cu familiile lor), în parte pe cale paşnică, prin convingere.

Introducerea creştinismului a avut urmări binefăcătoare pentru statul bulgar, căci a înlăturat deosebirile etnice dintre protobulgari, slavi şi populaţia tracă romanizată, şi în acelaşi timp a introdus Bulgaria în rândul statelor creştine din Europa.

Dorinţa ţarului Boris-Mihail era să dea Bisericii Bulgare o organizare independentă, în frunte cu un patriarh. De aceea, între anii 866–869, el s-a orientat spre Roma papală, de teamă ca nu cumva, depinzând de Patriarhia de Constantinopol, să ajungă sub dominaţia politică a Bizanţului. În 866 el a adresat papei Nicolae I (858–867) *106 întrebări referitoare la credinţă,* rugându-l să-i trimită un arhiepiscop spre a organiza Biserica Bulgară. Papa i-a trimis un număr de episcopi şi preoţi, în frunte cu episcopii Paul şi Formosus, dar Boris Mihail n-a

fost satisfăcut de purtarea clericilor latini şi nici de răspunsul papei – *Responsa ad consulta bulgarorum,* la cele 106 întrebări ale sale.

Amestecul Romei papale în Biserica Bulgariei a creat un grav conflict cu Bizanţul, care socotea Bulgaria în sfera sa de influenţă. În 867 patriarhul Fotie (858–867; 877–886) a adresat către patriarhii orientali *Enciclica* sa *către scaunele arhiereşti din Răsărit,* în care condamnă cu asprime imixtiunea latinilor în Biserica Bulgariei, acuzându-i că au intrat «ca nişte lupi», nimicind munca preoţilor greci.

Pentru împăcarea lucrurilor, patriarhul Ignatie I, care i-a urmat lui Fotie, a convocat, în timpul împăratului Vasile I Macedoneanul (867–886), un sinod la Constantinopol, în 869–870, socotit ca al VIII lea Sinod ecumenic, la care au participat şi delegaţii papei Adrian al II-lea (867–872). La trei zile după închiderea sinodului, la 28 februarie 870, a sosit o delegaţie bulgară, care a declarat, în prezenţa celor trei patriarhi răsăriteni şi a delegaţilor papii, că Biserica Bulgară aparţine jurisdicţiei Patriarhiei de Constantinopol.

Patriarhul Ignatie a hirotonit pentru bulgari un arhiepiscop, în persoana unui anume Iosif, şi a acordat Bisericii Bulgare o oarecare autonomie. De atunci, Biserica Bulgară a rămas în sfera Bisericii Ortodoxe.

În 866, discipolii Sfinţilor Chiril şi Metodiu: Clement, Naum, Anghelar, Laurenţiu, Sava şi Ion Exarhul, fiind alungaţi din Marea Moravie, s-au stabilit în Bulgaria, în două centre depărtate unul de altul: unul la Preslavul Mare (Pereiaslaveţ), noua capitală a ţaratului bulgar, situată între Dunăre şi Varna, unde au înfiinţat o mânăstire pe râul Ticea, şi altul la Ohrida, aproape de frontiera sârbă, unde au înfiinţat mânăstirea Sf. Panteleimon, care a devenit cel mai de seamă centru bisericesc pentru slavii sud-dunăreni. Ei au introdus în Biserica Bulgară *Liturghia slavă* şi *alfabetul glagolitic şi chirilic.*

Clement, socotit la bulgari sfânt, a fost primul lor episcop de limbă bulgară.

În timpul ţarului Simeon (893–927), statul bulgar ajunge în culmea puterii sale. El s-a adresat papei Formosus (891–896) să-i acorde titlul de împărat, pe care i-l refuzau bizantinii, iar pe arhiepiscopul Bulgariei să-l ridice la treapta de patriarh, dar încercarea n-a reuşit.

Succesorul său, Petru (927–969), căsătorit cu principesa bizantină Maria Lekapena, nepoata împăratului Roman Lekapenos (919–944), a obţinut, la 8 septembrie 927, din partea împăratului şi a senatului, recunoaşterea titlului de «ţar» şi demnitatea de patriarh în persoana patriarhului Damian de Durostor (Silistra), dar fără recunoaşterea Patriarhiei ecumenice.

Pentru a distruge statul bulgar, bizantinii au chemat în ajutor pe marele kneaz Sviatoslav al Kievului (957–972). Acesta cuceri în 969 partea de răsărit a Bulgariei şi capitala ei, Preslavul Mare, voind să se stabilească în aceste părţi. Împăratul Ioan Tzimiskes (969–976), dându-şi seama de pericol, a alungat în 971 pe Sviatoslav şi a încadrat Bulgaria răsăriteană în Imperiul bizantin, din care a creat două ducate sau theme: *Bulgaria* propriu-zisă şi thema *Paristrion* sau *Paradunavon,* la sud de gurile Dunării, cu capitala la Durostor (Silistra), care cuprindea întreaga Dobroge.

Mai târziu, între 1014–1018, Bulgaria apuseană de sub conducerea ţarului Samuil (980–1014), cu capitala la Vidin, a fost cucerită de împăratul Vasile al II-lea Bulgaroctonul (= omorâtorul de bulgari, 976–1025), încât întreaga Bulgarie fu integrată Imperiului bizantin până la 1186, când fraţii valahi (români), Petru şi Asan, au înfiinţat Imperiul româno-bulgar.

Din 984 centrul religios al Bulgariei s-a mutat la Ohrida, pe care bizantinii au recunoscut-o în 1019, după integrarea Bulgariei în componenţa Imperiului bizantin, ca arhiepiscopie greco-bulgară sub jurisdicţia Patriarhiei de Constantinopol.

După distrugerea statului bulgar mulţi clerici şi călugări, fie români, fie slavo-bulgari, s-au refugiat la nordul Dunării, aducând cu ei Liturghia slavă şi alfabetul chirilic. Scrierea chirilică s-a folosit şi la români din secolul al X-lea până la 1860, când, sub domnitorul Alexandru Ioan Cuza (1859–1866), a fost înlocuită cu alfabetul latin, care corespunde mai bine fonetismului limbii române, limbă neo-romanică.

c. **Creştinarea moravilor.** În secolul al IX-lea, slavii din Boemia, Moravia şi Panonia, în urma fărâmiţării Imperiului lui Carol cel Mare (768–814), au reuşit să înfiinţeze un mare stat, numit Moravia Mare, care se întindea din Boemia până la Tisa.

În 862 principele Marii Moravii, Rastislav (845–870), dorind să scape de clericii franci şi germani, care primejduiau independenţa politică a ţării, s-a adresat împăratului bizantin Mihail al III-lea şi patriarhului Fotie să trimită pentru moravi misionari greci de la Constantinopol. Împăratul şi patriarhul Fotie le-au trimis în 863 pe fraţii Constantin-Chiril şi Metodiu, care au făcut misiune ortodoxă între anii 863–867 în Marea Moravie, având ca centru oraşul Velehrad (= Oraşul cel Mare), capitala ţării.

Cei doi fraţi erau originari din Tesalonic, greci de neam, sau, probabil, descendenţi din vechea populaţie romanică din Peninsula Balcanică. Metodiu (817–885), după ce a studiat în Tesalonic, a slujit în armată, ajungând comandant în arhontia Strimoniului, la frontiera cu Bulgaria, apoi s-a retras la mânăstirea Olimp din Bitinia, unde s-a călugărit. Fratele său, Contantin (821–869), numit «Filosoful», a facut studii în Constantinopol, apoi, după ce a funcţionat o vreme ca bibliotecar – hartofilax, la Sf. Sofia, a predat, după 851, Filosofia la Universitatea din Bizanţ.

Pentru meritele sale, în 851, a fost trimis în ambasadă la arabi. Dezgustat de intrigile din Bizanţ s-a retras, după 856, la mânăstirea Olimp, unde s-a întâlnit cu fratele său Metodiu, care se afla acolo.

Între 860–862, a fost trimis în misiune la chazari, popor de origine turcă, dar de religie mozaică, fapt unic în istorie, care locuia atunci în stepele de la nordul Mării Negre şi în Crimeea.

Cei doi fraţi cunoşteau limba slavă pe care o vorbeau slavii din jurul Tesalonicului – paleoslava.

Înainte de a pleca la moravi, ei au alcătuit alfabetul slav glagolitic, de la termenul *glagoliţa,* care desemna scrierea de mână a alfabetului grec, provenind de asemenea de la cuvântul slav *glagolal* = el spunea, care revine des în textul paleoslav al Evangheliei –, şi au tradus în limba slavă unele culegeri din Evanghelii şi din Faptele Apostolilor, Liturghierul şi Psaltirea.

Alfabetul chirilic, atribuit Sfântului Chiril, a fost inventat mai târziu de unul dintre discipolii lui, după scrierea majusculă uncială a alfabetului grec, care a avut apoi mare răspândire în Bulgaria, Serbia, Ţările Române şi Rusia.

La Velehrad, în Marea Moravie, folosind cărţile sfinte în limba slavă, cei doi fraţi au avut mari succese timp de patru ani, între 863 şi 867.

Episcopii latino-germani, geloşi că ritul răsăritean câştigă teren în Marea Moravie, i-au reclamat la Roma că au introdus în cult *o nouă limbă liturgică, limba slavă,* căci, după părerea lor eronată, numai trei limbi erau socotite atunci limbi sacre: *ebraica, greaca* şi *latina.* Cei doi fraţi au plecat la Roma spre a combate erezia *«celor trei limbi»* sau a *«pilatienilor»,* după numele lui Pilat care a pus să se scrie pe cruce în aceste trei limbi. După o trecere pe la principele Kocel al Panoniei, în 867, şi o şedere la Veneţia, au ajuns la Roma, în timpul papei Adrian II (867–872), în faţa căruia au apărat cu succes introducerea Liturghiei slave în cult.

Sf. Chiril a murit la 14 februarie 869, în vârstă de 48 de ani, şi este înmormântat în biserica Sf. Clement din Roma.

Sf. Metodie a fost hirotonoit de papa Adrian II arhiepiscop pentru Marea Moravie şi Panonia, dar, în drum spre eparhia sa, a fost arestat şi închis într-un turn, între 870–873, din ordinul dat de episcopatul german de Bavaria. La intervenţia papei Ioan al VIII-lea (872–882), a fost eliberat, iar el şi-a continuat activitatea misionară în Marea Moravie până la moartea sa, 6 aprilie 885.

Din Marea Moravie creştinismul de rit ortodox s-a răspândit şi în Boemia, dar a fost curând înlocuit de ritul latin.

Pentru meritele lor misionare, Sfinţii Chiril şi Metodiu sunt numiţi *«Apostolii slavilor».* Opera lor a fost continuată de discipolii lor până în 886, când au fost alungaţi din Marea Moravie şi s-au stabilit, cum am văzut, în Bulgaria. După plecarea lor, ritul ortodox a fost înlocuit cu ritul latin, dar tradiţia chirilo-metodiană s-a menţinut, sub anumite forme, până azi în Cehoslovacia, la slovaci şi la cehi, succesorii moravilor.

(Vezi pe larg: Pr. Prof. Ioan Rămureanu., *Unsprezece secole de la activitatea misionară a sfinţilor Chiril şi Metodiu,* în «Ortodoxia», XIX (1967), nr. 1, p. 17–31).

Creştinarea ruşilor şi a ungurilor

a. **Creştinarea ruşilor.** Poporul rus face parte din slavii răsăriteni şi este cel mai mare şi însemnat dintre popoarele slave. Ruşii au aparut în istorie sub denumirea aceasta pe la începutul secolului al IX-lea.

Varegii, aventurieri din Scandinavia, care făceau incursiuni de pradă în Europa răsăriteană, trecând din Marea Baltică pe Nipru şi Marea Neagră la Constantinopol, care era *«drumul varegilor către greci»*, au contribuit la organizarea primelor formaţiuni politice ale slavilor răsăriteni. Unul dintre aceşti varegi, Rurik (862–879), s-a stabilit la Novgorod. Alţi doi şefi varegi, Askold şi Dir, s-au stabilit la Kiev.

După tradiţia creştină, păstrată de Eusebiu de Cezareea († 340), reluată în secolul al XI-lea de cronicarul Nestor în lucrarea sa, *Istoria vremurilor trecute,* redactată în 1054, Sf. Apostol Andrei a predicat creştinismul în Scythia, adică, după părerea unor istorici ruşi, în ţinuturile de la nordul Mării Negre. În secolul I însă nu poate fi vorba de poporul rus. Scythia amintită de Eusebiu de Cezareea este Scythia Minor sau Dacia Pontică (Dobrogea) de la sud de gurile Dunării, locuită de geto-daco-romani, strămoşii românilor de azi.

Creştinismul a pătruns sporadic la triburile slave care au intrat în componenţa poporului rus încă înainte de organizarea statului rus chievean, în secolul al IX-lea.

Bizanţul imperial, Grecia şi Bulgaria, cu care negustorii varego-ruşi au venit în contact, cetăţile creştine din Caucaz, Chersonezul Tauric sau Crimeea, unde, din secolul al IV-lea, exista o mitropolie şi opt episcopii, au contribuit la răspândirea creştinismului ortodox printre triburile slave răsăritene.

La 18 iulie 860, ruşii de la Kiev, sub conducerea principilor Askold şi Dir, au atacat Constantinopolul. Bizantinilor nu le-a scăpat nici importanţa, nici semnificaţia acestui eveniment. De aceea, pentru a câştiga pe ruşi, potrivit diplomaţiei bizantine, patriarhul Fotie a trimis în 865, la Kiev, un arhiepiscop, numit Mihail, şi mai mulţi clerici, cu misiunea de a atrage pe ruşi la Ortodoxie. Această primă încercare de creştinare a ruşilor n-a dat rezultatele aşteptate.

Către 880 Kievul a fost cucerit de Oleg (879–912), fratele lui Rurik, care susţinea păgânismul şi a omorât pe cei doi principi Askold şi Dir. În timpul succesorului său, Igor (912–945), exista în Bizanţ, în cartierul Sf. Mamas, pentru trebuinţele negustorilor varego-ruşi creştini biserica Sf. Ilie, după numele căreia s-a numit biserica Sf. Ilie, din Kiev, care exista pe la 945, pentru creştinii varego-ruşi de aici.

După moartea lui Igor, văduva sa, Olga (945–957), nume care derivă din cuvântul scandinav Helga = Cea sfântă, *«Elena rusă»,* a primit botezul, fie în 955, de la preoţii varego-ruşi din Kiev, fie în 957, la Constantinopol, cu ocazia vizitei sale în capitala bizantină.

Fiul ei, Sviatoslav (957–972), a rămas păgân, dar nepotul ei, cneazul Vladimir cel Mare (980–1015), fiul lui Igor, s-a orientat către creştinism. Înainte de convertire, s-au trimis delegaţi la Vladimir: bulgarii mahomedani de pe Volga, «nemţii de la Roma», adică romano-catolicii, chazarii, care îmbrăţişaseră mozaismul, şi grecii, fiecare propunând credinţa sa. Vladimir a trimis delegaţi, în cele din urmă, la greci. «Şi ne-am dus la greci, au spus aceştia la întoarcere, şi ne-au condus acolo unde ei se închină la Dumnezeul lor (Sfânta Sofia) şi nu mai ştiam dacă ne găseam în cer ori pe pământ... Dar un lucru ştim, că acolo Dumnezeu locuieşte în mijlocul oamenilor; *şi slujba lor este mai minunată decât în oricare altă ţară»* (*Cronica lui Nestor,* XL).

În 987, la cererea bizantinilor, Vladimir ajută Bizanţul cu 6.000 de varego-ruşi la înfrângerea răscoalei lui Bardas Phokas. Pentru serviciile făcute, el ceru în căsătorie pe Ana Porfirogeneta, sora împăraţilor Vasile al II-lea Bulgarochtonul şi Constantin al VIII-lea (1025–1028), dar aceştia la început refuzară. Atunci, Vladimir atacă Chersonul din Crimeea, veche posesiune bizantină, pe care-l cuceri la 27 iunie 987. În faţa acestei situaţii, curtea imperială a Bizanţului cedă şi, în 988, trimise pe Porfirogeneta Ana la Cherson, însoţită de o impunătoare solie, alcătuită din mitropoliţi, episcopi şi clerici. Vladimir primi Botezul, apoi plecă cu soţia sa, Ana, la Kiev, unde obligă pe supuşii săi să arunce în Nipru pe zeul lor Perun şi să primească Botezul. Ruşii au îmbrăţişat în masă creştinismul, dar au fost şi unele rezistenţe. În timpul cneazului Vladimir cel Mare, s-au înfiinţat Mitropolia Kievului şi cele mai vechi episcopii ruse la Rostov, Novgorod, Cernigov, Vladimir-Volinsk, Turov şi Poloţk.

Între anii 1250–1263 Vladimir cel Mare, acest *«Clovis rus»,* a fost trecut de Biserica Rusă kieveană în rândul Sfinţilor, fiind sărbătorit în fiecare an la 28 iulie.

Fiul său, Iaroslav cel Înţelept (1019–1054), a zidit între 1019–1037 măreaţa catedrală Sfânta Sofia din Kiev, o capodoperă de arhitectură şi pictură.

Arhiepiscopul Kievului, Ilarion (1051–1054), unul din întemeietorii lavrei Pecerskaja, a scris lucrarea *Cuvânt despre Lege şi har,* un monument teologic şi literar de mare importanţă pentru cultura rusă.

(Vezi pe larg studiul: Pr. Prof. Ioan Rămureanu, *Creştinarea ruşilor în lumina noilor cercetări istorice,* în «Studii teologice» IX (1957), nr. 5–6, p. 386–413).

b. **Creştinarea ungurilor.** Ungurii, popor fino-ugrian, a căror limbă se înrudeşte cu limba finlandezilor, a estonienilor şi a eschimoşilor, au emigrat din Asia centrală spre vest. Pe la 889, o parte din ei s-au stabilit pentru scurt timp în regiunea dintre Nistru şi Prut, pe care o numiră Etelkuz, în limba maghiară Etelköz.

Din cauza atacurilor bulgarilor şi pecenegilor, ungurii părăsiră Etelkuz-ul şi, sub conducerea lui Arpad, trecură Carpaţii în dreptul oraşului Muncaci şi se stabiliră în 896 în câmpia Panoniei şi a Tisei, pe teritoriul Marii Moravii, pe care o distruseră între 904–906.

Aci ei au dat peste o populaţie creştină ortodoxă, pe care o creştinaseră Sfinţii Chiril şi Metodiu şi discipolii lor, între 863–886, şi au venit în contact cu populaţia română creştină, de la care au împrumutat unii termeni ortodocşi şi unele datini ortodoxe, care se păstrează la unguri până azi. De asemenea prizonierii creştini, aduşi de unguri din sudul Dunării, în timpul incursiunilor lor de pradă, au contribuit la răspândirea creştinismului ortodox printre unguri.

Pentru a-i face să intre în sfera creştinismului răsăritean şi a Imperiului bizantin, în 943, s-a încheiat un tratat de pace între unguri şi bizantini.

Împăratul Constantin al VII-lea Porfirogenetul (913–919; 944–959) a trimis la unguri în solie pe clericul Gavriil, iar pentru respectarea păcii ungurii au trimis ca garanţie în 949 pe principele Termatzus, nepotul lui Arpad, şi pe Bultzos, sau Bulcsu, numit de bizantini Bolosudes. La câtva timp în urmă, probabil în 953, a sosit în capitala bizantină şi principele Gylas (Gyula), al doilea în demnitate la unguri.

Principele ungur Bolosudes a primit botezul în Constantinopol, în 950, iar Gylas (Gyula), în 953, ambii având ca naş imperial pe însuşi

împăratul Constantin al VII-lea Porfirogenetul. Gyula a primit la botez numele de Ştefan.

Cronicarii bizantini Gh. Kedrinos şi Ioan Zonaras din secolul al XII-lea ne informează că la plecarea din Constantinopol principele Gyula a luat cu sine, pe la 953, pe monahul Ierotei, vestit pentru evlavia sa, pe care patriarhul Teofilact al Constantinopolului (953–956) l-a hirotonit episcop pentru Ungaria, cu misiunea de a răspândi credinţa ortodoxă printre unguri. *Ierotei este cel dintâi episcop ortodox care a înfiinţat o mitropolie ortodoxă maghiară dependentă de Patriarhia ecumenică de Constantinopol.* El a avut reşedinţa, după toată probabilitatea, în mânăstirea ortodoxă de călugăriţe a Sfintei Fecioare Maria, situată în localitatea Veszpremvölgy = Valea Vesprimului, în Câmpia Panonică, la nord-est de lacul Balaton (întemeiată de principesa ortodoxă Şarolta, fiica lui Gyula-Ştefan, care primise botezul în Constantinopol), sau undeva prin părţile câmpiei Panoniei sau Tisei, fiind un episcop misionar. Şarolta, principesă ortodoxă, s-a căsătorit cu Gheza (967–997), iar din căsătoria lor s-a născut Wajk (Voicu), cunoscut în istorie sub numele de Ştefan cel Sfânt (997–1038).

După moartea Şaroltei, susţinătoarea Ortodoxiei în Ungaria, principele Gheza se recăsători cu Adelaida, sora principelui polonez Mieczyslaw (950–992), susţinătoarea catolicismului. Sprijiniţi de ea, veniră, după 973, să predice creştinismul de rit latin în Ungaria episcopii Pilgrim de Passau, Adalbert de Praga şi alţi misionari catolici.

Ştefan cel Sfânt, care a urmat la domnie tatălui său, Gheza, s-a căsătorit cu principesa catolică bavareză Ghizela, iar sub influenţa acesteia a devenit cel mai mare sprijinitor al introducerii ritului latin în Ungaria.

După tradiţie, el a înfiinţat în Ungaria două arhiepiscopii şi opt episcopii catolice, înlocuind episcopii şi monahii ortodocşi cu clerici latini. Cu toate acestea, ritul ortodox s-a menţinut multe secole în Ungaria.

Faptul istoric important este că ungurii, la începutul creştinării lor, au primit credinţa ortodoxă a Răsăritului de la Patriarhia ecumenică de Constantinopol.

(Vezi pe larg studiile: Pr. Prof. Ioan Rămureanu, *Începuturile creştinării ungurilor în credinţa ortodoxă a Răsăritului,* în «Studii

teologice», IX (1957), nr. 1–2, p. 23–57; Idem, *Rolul elementului românesc în creştinarea ungurilor,* în «Biserica Ortodoxă Română», XCVIII (1980), nr. 1–2, p. 173–196).

Organizarea Bisericii în secolele IV–XI. Patriarhatele. Sinoadele

De la Constantin cel Mare (306–337) şi mai ales de la Teodosie cel Mare (379–395) Imperiul roman a luat aspectul unui stat creştin.

Paralel cu organizarea administrativă a statului, Biserica şi-a păstrat organizarea ei specială, prin ierarhia ei.

a. **Ierarhia bisericească** consta ca şi în primele trei secole din cele trei trepte: *episcop, preot* şi *diacon,* având fiecare atribuţiile sale bine stabilite.

Temeiul organizării Bisericii a rămas tot eparhia, în fruntea căreia se afla un episcop. Dacă o eparhie era prea întinsă, episcopul ei putea s-o împartă, cu consimţământul sinodului provincial, cu un alt episcop, sau mitropolitul avea dreptul să înfiinţeze noi eparhii. Deşi canoanele au stabilit (can. 6 Sardica, 343), ca reşedinţa unui episcop să fie numai într-un oraş, această hotărâre n-a putut fi aplicată nici în Răsărit, nici în Apus.

Din epoca postapostolică s-a păstrat obiceiul ca episcopii să fie aleşi de episcopii vecini, precum şi de clerul şi poporul respectivei comunităţi bisericeşti. Dacă nu puteau participa toţi episcopii, se cerea ca *cel puţin trei să fie prezenţi la alegere,* iar ceilalţi să-şi prezinte opinia în scris. Din cauză că poporul proclama episcop prin aclamaţii câte un cleric sau chiar catehumen, cum a fost cazul Sfântului Ambrozie al Milanului († 397), dreptul poporului a fost restrâns. Sfinţirea noului ales trebuia îndeplinită în decurs de trei luni de la alegere de trei episcopi (Can. 25 al Sinod. III ecum. de la Calcedon, 451).

Drepturile speciale ale episcopului erau: răspândirea învăţăturii creştine prin predică; hirotonirea preoţilor şi a diaconilor (episcopul nu avea voie să hirotonească clerici decât pentru eparhia sa); hirotesia subdiaconilor, lectorilor, egumenilor şi a altor demnitari bisericeşti; pregătirea şi sfinţirea cu alţi episcopi a Sfântului Mir; sfinţirea antimiselor şi a cimitirelor; vizite pastorale; administrarea penitenţei; exercitarea puterii judecătoreşti şi administrative asupra tuturor persoanelor bisericeşti, administrarea corectă a averilor bisericeşti; ajutorarea săracilor, bolnavilor, văduvelor şi orfanilor organizarea instrucţiei religioase a clericilor şi a credincioşilor.

În conformitate cu hotărârile Sinodului de la Cartagina (419), episcopul era obligat să rezideze la reşedinţa eparhiei sale, pe care n-o putea părăsi decât din motive bine întemeiate.

Cu timpul, înmulţindu-se comunităţile creştine la sate episcopii din oraşe nemaiputând supraveghea pe toţi clericii de la ţară, s-au instituit episcopi de ţară sau *horepiscopi,* pentru a controla pe preoţii de la sate. Horepiscopii puteau fi episcopi sau preoţi. Ei au fost înlocuiţi, mai târziu, cu episcopi vizitatori, numiţi *periodeuţi.*

Pentru satisfacerea unor trebuinţe administrative ale Bisericii s-au înfiinţat din cele trei trepte ierarhice unele demnităţi cu caracter administrativ.

Astfel, din treapta episcopatului, s-au născut *mitropoliţii, arhiepiscopii, exarhii* şi *patriarhii,* fără ca aceştia să aibă un har mai mare ca al episcopilor.

Din treapta preoţiei au ieşit *arhipresbiterii* sau *protopresbiterii,* sau *protoiereii* sau *protopopii.*

Din treapta diaconatului, au luat fiinţă *arhidiaconii* sau *protodiaconii.* Aceste demnităţi au intrat în uzul Bisericii şi se menţin până azi. Pe lângă episcopi, se găseau *singhelii,* care, la început, erau martorii vieţii duhovniceşti a episcopului, dar cu timpul au câştigat o mare autoritate, devenind consilierii şi sfătuitorii lui intimi.

În afară de aceste demnităţi bisericeşti au luat fiinţă din treapta preoţiei şi a diaconatului, sau chiar dintre laici, unii funcţionari bisericeşti care îndeplineau diferite servicii pe lângă cancelariile patriarhale, mitropolitane şi episcopale, ca: *defensorul,* în greceşte *ekdicos,* era avocatul bisericesc, care apăra interesele Bisericii în faţa tribunalelor; *economul,* se îngrijea de averile Bisericii; *hartofilaxul* sau *arhivarul* îndeplinea funcţia de bibliotecar; *notarii* făceau lucrările de cancelarie; *parabolani* sau *kopiatii* – κοπιατοί se ocupau cu îngrijirea bolnavilor şi îngroparea morţilor.

Pentru relaţiile episcopilor cu autorităţile politice, mai ales cu împăraţii din Bizanţ, existau trimişi speciali, numiţi *apocrisiari*, un fel de ambasadori bisericeşti. Un astfel de apocrisiar a avut Biserica Romei la curtea imperială din Bizanţ.

Începând din secolul al IV-lea Biserica a avut un număr mare de slujitori, clerici şi funcţionari. Se cunoaşte că împăratul Iustinian (527–565), prin Novela 3 din 553, a dispus ca la biserica Sfintei Sofii din Constantinopol să funcţioneze 60 de preoţi, 100 de diaconi, 40 diaconese, 90 ipodiaconi, 100 citeţi, 25 cântăreţi, 100 de portari. Împăratul Teodosie al II-lea (408–450) a decretat ca în Constantinopol să nu activeze mai mult de 950 de gropari.

b. **Patriarhatele.** Episcopul care rezida în capitala unei provincii, în metropolă, a devenit căpetenia şi protosul episcopilor, adică *mitropolitul* lor. Sistemul mitropolitan a luat o deosebită dezvoltare după secolul al IV–lea, iar din acesta s-a dezvoltat *patriarhatul.*

Mitropoliţii aveau dreptul de a convoca sinoadele provinciale, de a conduce alegerea episcopilor pentru scaunele vacante, de a demite un episcop, când se făcea vinovat de erezie sau comitea abateri de la disciplina Bisericii, de a veghea la păstrarea învăţăturii creştine adevărate. Numele mitropolitului trebuia să fie pomenit la serviciile divine de episcopii eparhiei sale.

Între mitropoliţii care s-au bucurat de acest titlu au fost cei din Roma, Alexandria, Antiohia, Efes, Cezareea Capadociei, Heracleea Traciei (Pirynt), Tesalonic, Sirmium, Cartagina şi, poate, episcopul de Sardica (Sofia). Când vechiul Byzantium a devenit, de la 11 mai 330, *«noua Romă»,* Constantinopolul a avut precădere faţă de Heracleea Traciei, fiind capitala Imperiului roman de Răsărit.

Mitropoliţi de frunte sau superiori erau, în ordine onorifică, patru: cei din *Roma, Constantinopol, Alexandria* şi *Antiohia.*

Poziţia Bisericii de Constantinopol în ierarhia Bisericilor vechi a fost stabilită prin canonul 3 al Sinodului al II-lea ecumenic de la Constantinopol din 381, care a hotărât ca scaunul «Romei celei noi», Constantinopolul, acum capitala Imperiului de Răsărit, să urmeze în cinste imediat după scaunul «Romei celei vechi». Canonul 28 al Sinodului al IV-lea ecumenic de la Calcedon, din 451, a confirmat poziţia Bisericii de Constantinopol şi i-a extins jurisdicţia în Asia

Mică asupra diocezelor Asia Proconsulară, cu capitala la Efes, şi Pont, iar în Europa, asupra diocezei Tracia.

Din secolul al IV-lea, *Constantinopolul, Alexandria, Antiohia* şi *Ierusalimul* au fost socotite patriarhate. Ierusalimul a fost ridicat la treapta de patriarhat prin canonul 28 al Sinodului al IV-lea ecumenic de la Calcedon, din 451, în virtutea faptului că aici a trăit, a învăţat, a pătimit şi a înviat Domnul Hristos. Ordinea onorifică a scaunelor patriarhale a fost confirmată şi prin canonul 30 al Sinodului quinisext, din 692, şi ea a rămas în vigoare până azi. Întâietatea episcopului Romei este numai onorifică, nu jurisdicţională, el a fost socotit ca *primus inter pares*, şi nicidecum superior celorlalţi patriarhi răsăriteni, cu drepturi sau prerogative mai înalte.

Începând cu Sinodul al IV-lea ecumenic, din 451, s-a fixat mai bine şi jurisdicţia pe care o avea fiecare patriarh în parte. Astfel, episcopul Romei, care poartă numele de *papă,* şi-a întins jurisdicţia asupra întregii Italii, apoi asupra ţărilor din întregul Apus; Patriarhul de Constantinopol avea sub jurisdicţia sa Tracia, Pontul şi Asia Proconsulară, cu toate protestele mitropolitului de Efes, care se bucura de prestigiul că aici a predicat şi a murit Sfântul Ioan Evanghelistul; Patriarhul de Alexandria avea sub ascultare Egiptul, Libia şi Pentapole; Patriarhul de Antiohia avea jurisdicţie asupra Siriei, Feniciei şi Arabiei, iar cel de Ierusalim, asupra Palestinei.

Roma, având cea mai întinsă jurisdicţie, avea mai mulţi mitropoliţi şi episcopi faţă de patriarhiile răsăritene. Patriarhia de Constantinopol avea în această perioadă sub ascultarea ei: 39 de mitropoliţi şi aproape 400 de episcopi; Patriarhia de Alexandria avea 14 mitropoliţi şi circa 114 episcopi; Patriarhia Antiohiei avea 13 mitropoliţi şi 140 de episcopi; Patriarhia Ierusalimului avea 3 mitropoliţi şi 30 de episcopi, unii doar titulari.

Începând din secolul al VI-lea, patriarhul de Constantinopol poartă titlul de *«patriarh ecumenic».* Denumirea de «patriarh ecumenic» s-a dat pentru prima dată de împăratul Justinian cel Mare, în aprilie 533, patriarhului Epifanie al Constantinopolului (520–535). *Sinodul local de la Constantinopol,* din anul 588, ţinut în timpul patriarhului Ioan al VI-lea Postitorul (582–595), a hotărât ca toţi *patriarhii Bisericii de Constantinopol să poarte în viitor titlul de «patriarhi ecu-*

menici», fară ca prin aceasta să micşoreze autoritatca sau jurisdicţia celorlalţi patriarhi răsăriteni ai scaunelor apostolice din Alexandria, Antiohia şi Ierusalim.

Contra titlului de «patriarh ecumenic» a protestat papa Grigorie cel Mare al Romei (590–604), prin Scrisoarea din anul 595, el luându-şi titlul de *«servus servorum Dei».* (Epistola XVIII, cartea V, P. L., LXXVII, 738–743, traducere de Pr. Ioan Gagiu, în «Ortodoxia», XVII (1965), nr. 2, p. 168–173).

Drepturile patriarhale, în raport cu mitropoliţii subordonaţi, erau asemănătoare cu ale mitropoliţilor faţă de episcopii eparhiali. În plus, patriarhul avea următoarele drepturi speciale: *dreptul de canonizare,* adică trecerea în rândul sfinţilor a unora dintre răposaţii cu viaţă plină de sfinţenie; *dreptul de stavropighie,* adică scoaterea unei mânăstiri sau biserici de pe teritoriul altei eparhii, prin trimiterea unei cruci, şi punerea ei sub jurisdicţia sa; dreptul de a lua în serviciul său clerici din alte episcopii sufragane; *dreptul de a fi pomenit la serviciul divin* de către toţi clericii patriarhiei; *dreptul de a sfinţi Sfântul Mir; dreptul de a sfinţi* şi confirma pe mitropoliţii şi arhiepiscopii patriarhiei.

Alegerea patriarhilor se făcea de mitropoliţii şi episcopii patriarhiei, adică de sinodul patriarhal, iar cel ales era confirmat de împărat prin acordarea cârjei, mantiei şi engolpionului.

În cazul în care urma ca un patriarh să fie judecat, aceasta se făcea printr-un sinod special, prezidat de un alt patriarh.

c. **Sinoadele** sau *conciliile* au avut în această perioadă o mare dezvoltare datorită importantelor discuţii şi controverse teologice. În perioada aceasta s-au ţinut *şapte sinoade ecumenice,* sau generale, la care au participat reprezentanţi ai întregii Biserici şi s-au luat hotărâri pcntru întreaga Biserică.

Cum se cunoaşte, **Sinodul I ecumenic** s-a ţinut la **Niceea, în 325,** în Bitinia, şi a condamnat **erezia lui Arie; Sinodul al II-lea ecumenic** s-a întrunit **la Constantinopol, în 381,** şi a condamnat **erezia pnevmatomahilor; Sinodul III ecumenic** s-a ţinut **la Efes, în 431,** şi a condamnat **erezia nestoriană; Sinodul IV ecumenic** s-a ţinut la **Calcedon, în 451,** şi a condamnat **monofizismul; Sinodul V ecumenic** s-a întrunit **la Constantinopol, în 553,** şi a condamnat **«Cele Trei Capitole»; Sinodul VI ecumenic** s-a ţinut la **Constantinopol, în 680/681** şi a condamnat **monotelismul; Sinodul VII ecumenic** s-a ţinut **la Niceea, în 787,** şi a condamnat **iconoclasmul.**

Toate cele şapte Sinoade ecumenice au fost convocate de împăraţii bizantini. Episcopul Romei n-a participat la nici unul dintre aceste sinoade, dar Biserica Romei a recunoscut şi ea hotărârile lor dogmatice şi canonice.

În atribuţiile Sinoadelor ecumenice intrau următoarele: *Definirea şi confirmarea dogmelor creştine pe baza Sfintei Scripturi şi a Sfintei Tradiţii şi expunerea lor pe scurt sub formă de Simboluri de credinţă,* precum şi cercetarea oricărei învăţături ce s-ar ivi în vreo Biserică, examinarea şi păstrarea tradiţiei bisericeşti şi despărţirea Tradiţiei adevărate de cea falsă; revizuirea unor canoane formulate de sinoadele anterioare; luarea de hotărâri referitoare la organizarea şi administrarea întregii Biserici; executarea puterii judecătoreşti în ultimă instanţă.

E de remarcat că de la Sinodul al VII-lea ecumenic de la Niceea, din 787, până azi nu s-a mai întrunit nici un Sinod ecumenic recunoscut de Biserica Ortodoxă, în timp ce în Biserica Romei şirul aşaziselor sinoade ecumenice au continuat până astăzi, unilateral.

În afară de sinoadele ordinare, care se întruneau periodic de obicei toamna şi primăvara, şi în afară de cele şapte Sinoade ecumenice, întâlnim, atât în Răsărit, cât şi în Apus, sinoade sau concilii *particulare* sau *extraordinare.* Cele mai de seamă dintre ele au dat canoane acceptate de întreaga Biserică drept *canoane generale,* fiind în vigoare până azi în Biserică.

Ele sunt următoarele:

Sinodul de la Ancira (314–325), în Galatia, a dat 25 de canoane, referitoare la cei căzuţi de la credinţă în timpul persecuţiei lui Diocleţian (284–305).

Sinodul de la Neocezareea (între 314–325), în Pont, a dat 15 canoane, referitoare la disciplina Bisericii.

Sinodul de la Sardica (343–344), în dieceza Dacia Mediterranea (Interioară), a dat 20 de canoane, referitoare la drepturile şi datoriile episcopilor.

Sinodul de la Laodiceea (între 360–375), în Siria, a dat 60 de canoane, referitoare la cult, drepturile preoţilor şi la canonul cărţilor Sfintei Scripturi recunoscute în Biserica Răsăritului.

Sinodul de la Gangra (360–370), în Paflagonia din Asia Mică, a dat 21 de canoane.

Sinodul de la Constantinopol (394) a dat 2 canoane.

Între anii 390–426 s-au ţinut în provincia Africa romană mai multe sinoade, ca de exemplu cel de la *Hippo-Regius* (393), *Mileve* (402), **Cartagina** (411), contra donatiştilor, iar în 418 contra pelagienilor. Sinoadele africane au dat numeroase canoane, formând o colecţie de 133–147 canoane.

Unele sinoade particulare extraordinare s-au ţinut, când necesităţile au cerut-o, cu episcopii care se aflau întâmplător la reşedinţa patriarhală sau mitropolitană. Astfel de sinoade s-au numit în Răsărit *sinoade endemice,* σύνοδοι ἐνδημούσαι, şi ele rezolvau probleme urgente ivite în Biserică.

Cultul divin. Deosebiri între Răsărit şi Apus în secolele IV–XI

După ce Biserica a obţinut libertate religioasă prin Edictul de la Milan din 313, cultul a cunoscut forme mai dezvoltate, mai solemne, mai fastuoase. Acum serviciile religioase se puteau săvârşi în locaşuri de cult măreţe, în văzul tuturor.

a. **Sfânta Liturghie** a rămas în esenţă, ca şi în perioada precedentă, centrul cultului, dar s-a dezvoltat în anumite laturi şi au apărut, atât în Răsărit cât şi în Apus, formulare liturgice fixate în scris, care, cu timpul, au fost şi ele prescurtate şi modificate.

Cele mai vechi formulare de Liturghie se găsesc în *Constituţiile bisericeşti şi apostolice,* în 8 cărţi, apărute în jurul anului 400. În cartea a VIII-a este transmisă întreaga Liturghie, cea mai veche Liturghie completă, aşa numita *Liturghie clementină* (cap. 6–15).

Încă înainte de secolul al IV-lea, existau în uz două Liturghii vechi: a Bisericii din Ierusalim şi a Bisericii din Alexandria.

Liturghia Bisericii din Ierusalim (ierusalimiteană) este atribuită lui Iacob, fratele Domnului, şi poartă numele lui. Ea era răspândită în Palestina, provinciile Asiei Mici şi în părţile răsăritene ale Europei. Astăzi se mai săvârşeşte o singură dată pe an, la 23 octombrie, la Ierusalim.

Liturghia Bisericii din Alexandria este atribuită Sfântului Evanghelist Marcu, întemeietorul acestei Biserici, după tradiţie. Ea era răspândită îndeosebi în Africa răsăriteană. Liturghia alexandrină a rămas în întrebuinţare, dar numai la copţii din Egipt şi iacobiţi, numită şi *Liturghia lui Chiril,* pentru că mai înainte a fost modificată, în parte, de Sf. Chiril al Alexandriei († 444).

În secolul al IV–lea au apărut *Liturghiile de rit bizantin,* şi anume:

Liturghia Sfântului Vasile cel Mare († 379), care este o primă transformare şi prescurtare a Liturghiei din Ierusalim, a Sf. Iacob. Ea se mai săvârşeşte astăzi de 10 ori pe an, în anumite duminici şi zile din an.

Liturghia Sfântului Ioan Gură de Aur († 407) este o altă prescurtare a Liturghiei Sfântului Iacob, care se săvârşeşte în toate duminicile şi sărbătorile din an, cu excepţia zilelor în care se celebrează Liturghia Sfântului Vasile cel Mare.

O altă liturghie introdusă în această perioadă în Răsărit este *Liturghia Darurilor mai înainte sfinţite* – Λειτουργία τῶν προηγιασμένων δώρων; *Liturgia praesanctificatorum Donorum,* atribuită papei Grigorie cel Mare (590–604), sau Dialogul, alcătuită după tradiţie pe când era apocrisiar al Romei la Constantinopol între 578–585. În Biserica Ortodoxă această Liturghie se săvârşeşte miercurea şi vinerea din Postul Mare.

În Apus, *Liturghia Darurilor mai înainte sfinţite* era săvârşită numai în vinerea din săptămâna Patimilor, zi în care Biserica Răsăritului nu săvârşeşte nici o Liturghie.

Unele dintre Liturghiile amintite au fost traduse din limba greacă în alte limbi şi s-au modificat în parte. Egiptenii, etiopienii, arabii, armenii, ivirienii (georgienii) au avut Liturghia în limba lor.

b. In *Biserica Apusului,* toate formularele liturgice erau scrise în *limba latină.* O parte din ele sunt de origine răsăriteană şi la început au avut probabil un text grec. În genere, liturghiile apusene poartă titlul de *missae,* termen care provine din formula: *«Ite, missa est»* – cu care se sfârşea Liturghia în Apus.

Cea mai veche dintre ele este *Liturghia romană,* cunoscută în redactarea latină din secolul al V-lea a papilor Leon cel Mare (440–461) şi Gelasiu I (492–496), apoi a papei Grigorie cel Mare (590–604).

Această ultimă redactare poartă numele de *Missa romana* şi a fost răspândită în tot Apusul ca semn al unităţii Bisericii de la Roma.

Au existat în Apus şi alte Liturghii. O Liturghie apuseană veche este cea milaneză, atribuită Sfântului Barnaba, pretinsul întemeietor al Bisericii din Mediolanum (Milan), dar redactată de Sf. Ambrozie († 397), asemănătoare cu Liturghiile greceşti în uz până astăzi la Milan.

Alte Liturghii în limba latină au fost: *Liturghia galicană* sau *galică,* folosită în Biserica Galiei; *Liturghia hispanică* sau *spanică-vizigotă,* folosită în Spania, iar după venirea arabilor, în secolul al VIII-lea, numită *Liturghia mozarabă; Liturghia britanică; Liturghia irlandeză* ş.a.

O particularitate introdusă în Apus a fost slujirea în aceeaşi zi şi în aceeaşi biserică, la un singur altar sau pe altare diferite, a mai multor Liturghii (missae). De aceea, s-au construit biserici cu mai multe altare, îndeosebi catedralele. Tot apusenii au introdus obiceiul de a săvârşi aşa zisele *missae privatae.*

Dar cele mai mari inovaţii pe teren liturgic introduse de Biserica Romano-catolică sunt: *întrebuinţarea azimei* în loc de pâine dospită la Sfânta Euharistie, practică ce s-a generalizat în secolele IX–XI, şi, pentru o anumită vreme, *omiterea epiclesei* – ἐπίκλησις, adică a rugăciunii de invocare a Sfântului Duh la sfinţirea Darurilor, rugăciune care se foloseşte la Sfânta Liturghie în Biserica Răsăritului din cele mai vechi timpuri. De multă vreme însă şi în Biserica Romei s-a introdus din nou epiclesa.

c. Atât în Răsărit, cât şi în Apus, Liturghiile, deşi în esenţă au rămas nemodificate, au primit unele *adăugiri,* ca de exemplu: Introducerea sub împăratul Teodosie al II-lea (408–450) a cântării *Trisaghion* = *Sfinte Dumnezeule, Sfinte tare, Sfinte fără de moarte, miluieşte-ne pe noi;* introducerea *Heruvicului* sub împăratul Iustin I (518–527); recitarea *Simbolului de credinţă niceean,* mai întâi la Antiohia, în 451, apoi la Constantinopol, din porunca patriarhului Timotei (512–518). Prin edictul împăratului Justinian II (565–578), din 567, Simbolul niceean a fost înlocuit la Sfânta Liturghie prin Simbolul niceo-constantinopolitan.

În mod unilateral, Biserica Romei a introdus în Simbolul niceo-constantinopolitan adaosul neîntemeiat «Filioque» – «şi de la Fiul»,

adică purcederea Sfântului Duh de la Tatăl şi de la Fiul, adaos hotărât în sinodul I de la Toledo (447), apoi în sinodul III de la Toledo (587), mai întâi în Spania, apoi în Galia, Germania, Anglia şi Italia de Nord. Papii de la Roma s-au opus la introducerea lui, dar papa Benedict al VIII-lea (1012–1024), la intervenţia împăratului Germaniei Henric al II-lea (1002–1024), prin hotărârea din 14 februarie 1014, l-a introdus în toată Biserica Romano-catolică; se va număra printre cauzele principale ale schismei din 16 iulie 1054.

Tot în această perioadă s-au dezvoltat şi fixat şi rugăciunile şi rânduiala *proscomidiei.*

Pe lângă dezvoltarea şi fixarea Liturghiei, cultul divin public s-a îmbogăţit în această perioadă, atât în Răsărit, cât şi în Apus, cu unele *servicii* accesorii ale liturghiei şi unele *rânduieli* pentru săvârşirea Sfintelor Taine şi a ierurgiilor.

Astfel, în legătură cu Sfânta Liturghie s-a introdus serviciul *Vecerniei,* al *Utreniei* şi *Ceasurile,* aproape în forma în care le avem astăzi. Înainte de sărbătorile mari s-au introdus *privegherile,* numite la început şi *«vigilii»* (vigilae, pervigilae), şi *panihide,* acest termen fiind rezervat mai târziu numai rugăciunilor pentru morţi.

În ceea ce priveşte *ritualul* Sfintelor Taine, acesta s-a dezvoltat mai ales la Sfântul Botez şi la Sfântul Mir, iar dintre ierurgii, la sfinţirea mirului şi la înmormântarea celor decedaţi.

În Apus s-a introdus, spre sfârşitul acestei perioade, practica botezului printr-o singură cufundare, spre a scoate în relief consubstanţialitatea persoanelor Sfintei Treimi, în opoziţie cu arienii care o contestau.

Tot în Apus, Mirungerea nu mai era săvârşită de preoţi, ca în Răsărit, ci numai de episcopi.

Înmormântarea a devenit în această perioadă o procesiune solemnă, ritualul ei dezvoltându-se mult.

Agapele s-au desfiinţat, dar creştinii caritabili le făceau adesea acasă, sub formă de pomeni, *unindu-le* cu serviciile de pomenire a morţilor.

O slujbă tipic bizantină ortodoxă devine *«acatistul»,* cu un cult de preamărire şi cerere, iniţiată prin *Acatistul Maicii Domnului* de la Bizanţ,

pe la anul 620. S-au alcătuit acatiste în cinstea Domnului Hristos, a Fecioarei Maria şi a unor Sfinţi mai însemnaţi.

Muzica bisericească s-a dezvoltat, după secolul VIII, pe 8 glasuri, după modelul cântărilor vechilor greci, prin reforma Sfântului Ioan Damaschin.

În Răsărit, cel mai mare compozitor din această perioadă a fost *Roman Melodul* († 560), supranumit «alăuta dumnezeiescului Duh», sau «greierul dumnezeieştilor cântări», care ar fi compus 1000 de imne, din care s-au păstrat circa 80.

Pe la jumătatea secolului al VIII-lea, Sfântul Ioan Damaschin († 749) a dat celor 8 glasuri norme noi. De la cele 8 glasuri s-a dat numele de *Octoih* cărţii care conţine imnele, troparele care se cântă peste an pe fiecare săptămână. S-au alcătuit în această perioadă şi colecţiile de imne, ale *Mineielor, Triodului* şi *Penticostarului.*

În Apus, sunt cunoscute şcolile de cântăreţi bisericeşti întemeiate de Silvestru I, episcopul Romei (314–335) şi de Sf. Ambrozie († 397), episcopul Milanului. În secolul al VI-lea papa Grigorie cel Mare (590–604) reformă cântarea bisericească, numită de la el *«gregoriană»,* şi o fixă în scris prin note proprii, numite *«neumae»* – νεύματα, împrumutate din Răsărit, ca şi linia melodică propriu-zisă.

Sărbătorile din această perioadă s-au înmulţit.

Duminica, ziua Învierii Domnului, a rămas mai departe zi de rugăciune şi de odihnă a săptămânii.

Pe lângă vechile sărbători, *Paştile, Cincizecimea* şi *Epifania* sau *Theophania,* sărbătoarea Naşterii, Botezului şi arătării dumnezeirii Domnului, celebrată la 6 ianuarie, s-au introdus noi sărbători în cinstea Sfintei Fecioare, a îngerilor şi sfinţilor.

În Apus, de la anul 336 Naşterea Domnului, se sărbătorea la 25 decembrie.

În Răsărit, pentru prima dată s-a despărţit sărbătoarea Naşterii Domnului de cea a Botezului, serbându-se la 25 decembrie în Biserica de Antiohia, în jurul anului 377, apoi la Constantinopol în anul 379, când Sf. Grigorie de Nazianz a ţinut celebra sa predică festivă: *Hristos Se naşte, slăviţi–L Hristos din ceruri, întâmpinaţi–L!* (P.G. XXXVI, 311–334). Sfântul Ioan Hrisostom a stăruit, de asemenea, pentru introducerea sărbătorii Naşterii Domnului în Răsărit, la 25 decembrie. Naşterea Domnului a înlocuit sărbătoarea păgână a solstiţiului de iarnă (*natalis solis*), combinată din secolul al III-lea cu sărbătoarea zeului solar Mithra (*deus solis invictus*), Hristos fiind numit «Soarele dreptăţii», Care a adus lumii *«răsăritul cel de sus»,* învingând păgânismul.

Tot acum este amintită *Întâmpinarea Domnului,* la 40 de zile după naşterea Sa (2 februarie), proclamată, însă, sărbătoare generală în 542 de împăratul Justinian (529–565). *Schimbarea la Faţă* (Μεταμόρφοσις, *transfiguratio*) a început să se serbeze din secolul al V-lea la 6 august.

Tot din secolul al V-lea a început să se prăznuiască *Buna Vestire* (Εὐαγγελισμός, *Festum annuntiationis*) cu nouă luni înainte de Naşterea Domnului, la 25 martie.

Adormirea Maicii Domnului (κοίμησις Θεοτόκου, *Festum dormitionis*), numită şi sărbătoarea *Înălţării sale la cer* (Εορτὴ τῆς ἀντλήφεως, *Festum assumptionis*), a fost serbată la 15 august mai întâi în Siria, din secolul al V-lea, apoi, de la sfârşitul secolului al VI-lea, ea a devenit sărbătoare generală prin dispoziţiile împăratului Mauriciu (582–602).

Cultul îngerilor şi al sfinţilor s-a dezvoltat mult în această perioadă. Astfel, din secolul al V-lea se serbează la 8 noiembrie Sfinţii Arhangheli Mihail şi Gavriil.

Din secolul al IV-lea, prima duminică după Rusalii era considerată sărbătoarea *«tuturor sfinţilor».* Sărbătoarea *Naşterii* (24 iulie) şi a *Tăierii capului Sfântului Ioan Botezătorul* (29 august), ca şi sărbătoarea *Sfinţilor Apostoli Petru şi Pavel* (29 iunie), sunt amintite din secolul al IV-lea.

Luarea Sfintei Cruci din mâna perşilor (629), în timpul împăratului Heraclie (610–641), şi înălţarea ei la Ierusalim, în 630, de către patriarhul Zaharia (609–631), a dat naştere sărbătorii *Înălţarea Sfintei Cruci,* serbată în Răsărit la 14 septembrie, iar în Apus la 3 mai.

În Răsărit s-a introdus chiar înainte de această perioadă *Sâmbăta morţilor,* ca de altfel orice sâmbătă, pentru pomenirea celor răposaţi, iar în Apus, din secolul al X-lea, sărbătoarea de pomenire a *sufletetor tuturor morţilor.*

Viaţa bisericească, disciplina şi monahismul în Răsărit şi Apus în secolele IV–XI

a. **Viaţa creştină** nu s-a menţinut în această perioadă la înălţimea moralităţii şi pietăţii din primele trei secole.

Cauzele acestei scăderi a pietăţii şi a moralităţii în această perioadă sunt multe.

În primul rând, trebuie amintită convertirea în masă a unor popoare, fără o pregătire serioasă în doctrina creştină. De la Teodosie cel Mare (379–395) creştinismul a devenit religie de stat. În această situaţie, păturile înalte ale societăţii au trecut la creştinism, nu totdeauna dintr-o convingere adâncă, ci deseori din interese politice şi spirit de imitaţie a împăratului.

A doua cauză o constituie numeroasele controverse dogmatice. Este perioada ivirii marilor erezii hristologice, care au dat naştere la mari tulburări în Biserică. Adeseori atenţia creştinilor era captivată de aceste dispute şi controverse dogmatice şi astfel era neglijată moralitatea şi pietatea.

A treia cauză o constituie năvălirea popoarelor migratoare în Imperiu, care au tulburat adânc viaţa creştină. În fine, a patra cauză o constituie indiferentismul şi formalismul. Creştinii dădeau importanţă formelor exterioare ale cultului, ale postului şi rugăciunii, fără să caute să adâncească importanţa lor.

Cu toate acestea, în mare, viaţa religioasă şi morală s-a menţinut. Convertirea popoarelor migratoare, înălţarea de locaşuri sfinte, lupta statornică împotriva ereziilor, înfruntarea primejdiilor şi chiar a morţii pentru apărarea credinţei, mai ales la populaţia căzută sub mahomedani, începând din secolul al VII-lea, dovedesc că puterea credinţei creştine era destul de mare, în ciuda tuturor dificultăţilor.

Un număr mare de sfinţi provin din această perioadă, Sfântul Nicolae, arhiepiscop de Mira Lichiei, decedat între 345–352; Sfântul Vasile cel Mare, arhiepiscopul Cezareii Capadociei († 379); Sfântul Grigorie de Nazianz († 389/390); Sfântul Ioan Hrisostom († 407); Sfânttul Chiril al Ierusalimului († 444); Sfântul Ioan Postitorul (582–595), patriarh de Constantinopol; Sfântul Ioan cel Milostiv († 619), patriarh de Alexandria; Sfântul Ioan Damaschin († 749) ş.a.

În Biserica Apusului, au fost proclamaţi sfinţii: Sfântul Ambrozie († 397), arhiepiscop de Mediolanum (Milan); Sfântul Grigorie cel Mare († 604), episcopul Romei ş.a.

Credinţa adâncă, morala şi asceza s-au revărsat în numeroase opere de binefacere creştină. S-au înălţat în această perioadă numeroase aşezăminte filantropice, ca: *ospiciul de leproşi,* întemeiat de Sfântul Zotic în timpul împăratului Constantin cel Mare (306–337); leagăne pentru copii găsiţi (vreofatrofii); azile pentru bătrâni (gerontocomii); azile pentru copiii orfani (orfanotrofii); azile pentru văduve (hirotrofii); spitale (noscomii); azile pentru săraci (ptohotrofii); case pentru adăpostirea străinilor (xenodohii).

Un exemplu în această privinţă este *Vasiliada,* instituţie creştină de binefacere, organizată de Sfântul Vasile cel Mare († 379), care cuprindea azil, ospătărie, casă de reeducare a fetelor căzute, spital de leproşi, şcoli tehnice. Ea a existat până în secolul al XI-lea.

b. **Disciplina.** O dată cu decadenţa vieţii religioase se constată, în această perioadă, şi o slăbire a disciplinei bisericeşti. Pentru menţinerea disciplinei, Sinoadele ecumenice şi sinoadele locale, prin canoanele pe care le-au dat, au luat măsuri înţelepte.

În Răsărit, au fost admise 85 de canoane, numite apostolice, iar în Apus au fost admise dintre acestea numai 50. În afară de acestea şi de canoanele sinoadelor ecumenice şi locale, au fost admise multe hotărâri disciplinare date de unii episcopi de vază, cum erau, spre exemplu, Sfântul Dionisie cel Mare († 264), Sfântul Atanasie cel Mare († 373), Sfântul Vasile cel Mare ş.a. Toate aceste hotărâri sunt cunoscute sub numele de *Canoanele Sfinţilor Părinţi.*

În Apus, au fost admise *epistolele* decretate de episcopii Romei, alături de canoanele apostolice şi cele ale Sinoadelor, care s-au impus pretutindeni.

Legiuiri cu caracter disciplinar în legătură cu viaţa bisericească au dat şi unii împăraţi. Astfel, o colecţie de legi a publicat, în 435, împăratul Teodosie al II-lea (408–450), cunoscută sub numele de *Codex Theodosianus.*

Împăratul Justinian (529–565) a publicat şi el un codice de legi în 529, apoi într-o nouă ediţie în 534, cunoscut sub numele de *Codex Justinianeus,* apoi, în 533, *Digestele* sau *Pandectele,* care erau extrase din lucrările marilor jurisconsulţi şi rezumatul întregii jurisprudenţe romane. O culegere de noi legi, publicate de Justinian între 534 şi 565, care cuprinde multe dispoziţii de drept canonic, poartă numele de *Novele*, în număr de 154. Codicele Justinian, Pandectele, Institutele, manual de drept pentru studenţi, şi Novelele, alcătuiesc ceea ce s-a numit mai târziu, *Codex juris civilis.* Primele trei au fost publicate în limba latină, iar cea mai mare parte dintre Novele, în limba greacă, care începe să se impună tot mai mult în Imperiul de Răsărit.

O problemă de ordin moral, care s-a ridicat în această perioadă şi s-a soluţionat diferit în Răsărit şi Apus, a fost *celibatul episcopilor şi al preoţilor.*

În Răsărit, Sinodul I ecumenic de la Niceea, din 325, la îndemnul bătrânului episcop Pafnutie din Egipt, a hotărât ca preoţii şi diaconii să se poată căsători, înainte de hirotonie, căci Taina Nunţii este permisă şi demnă de a fi respectată, iar episcopii, având în vedere interesele superioare ale Bisericii, pentru mai buna ei conducere, să fie celibatari. A fost admisă şi hirotonia celibatarilor care se bucurau de o stimă deosebită.

Prin novela CXXIII din anul 546, împăratul Justinian a hotărât celibatul episcopilor. Această hotărâre a fost apoi confirmată de sinodul quinisext din 692, prin canoanele 11 şi 12.

În Apus, dimpotrivă, sinodul care s-a ţinut în anul 300 la Elvira, în Spania, a impus *celibatul episcopilor, preoţilor şi diaconilor.* Măsura a fost confirmată de papa Siriciu (384–399), în anul 385. Papa Leon I (440–461) a interzis căsătoria şi a ipodiaconilor.

În Apus, viaţa popoarelor a fost influenţată de o mulţime de credinţe greşite, aduse din păgânismul popoarelor germanice. O credinţă greşită, dar răspândită, a fost că păcatele se pot expia cu bani. Aceasta n-a putut fi combătută cu succes de Biserică, iar cu timpul Biserica a acceptat ceva asemănător, în *practicarea indulgenţelor,* începând din secolul al X-lea, practică respinsă şi combătută energic în secolul al XVI-lea de reformatorul protestant Luther (1483–1546).

În această perioadă, penitenţa publică a fost înlocuită cu penitenţa particulară, în legătură cu mărturisirea păcatelor, care, de la sfârşitul

secolului al IV-lea, nu se mai făcea în Răsărit în public, ca în Biserica veche, ci în taină. Biserica Apusului a introdus şi ea mărturisirea în taină de la jumătatea secolului al V-lea.

c. **Monahismul în Răsărit şi Apus.** În această perioadă monahismul cunoaşte cea mai mare înflorire.

În Răsărit, primul ascet care a ajuns celebru a fost *Paul Tebeul* (234–247), originar din Teba, în Egipt, după exemplul căruia monahii trăiau ca pustnici izolaţi.

Organizatorul vieţii monahale a fost însă *Sfântul Antonie cel Mare* (251–356), care a adunat pe monahi sau eremiţi, în diferite colonii sau lavre, trăind o viaţă anahoretică, în retragere, rugăciune şi muncă. Cea dintâi aşezare s-a întemeiat la Faium, în Tebaida, pe un braţ al Nilului, la poalele muntelui Colzim; lângă coasta Mării Roşii s-a înfiinţat altă aşezare.

Urmaşul său a fost *Sfântul Pahomie* (276–349), care a adunat pe călugări între anii 330–340 într-o colonie nouă, la Tabena, o insulă pe Nil, în Egiptul de Sus. El este întemeietorul şi părintele monahismului de tip chinovial, de obşte, sau mânăstiresc, după care monahii trăiau în comun, în chinovii sau mânăstiri, deosebit de tipul idioritmic, după care monahii trăiesc o viaţă individuală, îngrijind fiecare de nevoile sale, după propria sa inspiraţie.

Alţi călugări s-au aşezat în munţii Nitriei, din Egiptul de Jos, ca *Macarie din Alexandria* († 394). *Sfântul Macarie cel Mare* († 390), numit şi *Egipteanul,* s-a retras în pustiul Schitiei, în Egiptul de Jos. Un monah egiptean de seamă a fost *Şenudi de Atripa* (394–452), în Egipt. În Palestina, *Ilarion* († 371) a întemeiat o colonie de monahi în regiunea Gaza. În Armenia Mică, Eustaţiu, episcop de Sevastia, a răspândit monahismul între 350–360. La scurt timp după începuturile monahismului pentru bărbaţi, s-au întemeiat şi un număr de mânăstiri pentru femei. Ele duceau o viaţă de obşte sau chinovială, dar puteau duce şi viaţă eremitică, după cum a vieţuit *Maria Egipteanca* (sec. V).

Sfântul Vasile cel Mare († 379), arhiepiscopul Cezareii Capadociei, observând că monahismul s-ar slăbi repede în pustietăţile Răsăritului, i-a dat o nouă îndrumare, mutând mânăstirile în apropierea oraşelor şi satelor, spre a fi de folos creştinilor prin rugăciunile şi slujbele săvârşite fără întrerupere de monahi.

Întrucât regulile de organizare monahală variau de la o comunitate la alta, după întemeietorii lor, Sf. Vasile le-a uniformizat, dând *Regulele mari şi mici,* care s-au răspândit în tot Răsăritul şi sunt valabile până azi în toată Biserica Ortodoxă.

În fruntea unei mânăstiri se afla un conducător, numit *avă, părinte* sau *egumen* ori *arhimandrit,* căruia călugării trebuiau să i se supună, respectând cele trei voturi monahale: fecioria, sărăcia de bună voie şi ascultarea.

În Apus monahismul a fost dus de către Sfântul Atanasie cel Mare († 373), arhiepiscopul Alexandriei, în timpul refugiului său la Roma, între 339–341, în vremea papei Iuliu I (337–352).

În anul 355 a fost exilat în Tebaida, în Egiptul de Sus, episcopul *Eusebiu de Vercelli,* din Italia de Sud, şi acolo a cunoscut monahismul egiptean, pe care l-a răspândit în Apus la întoarcerea sa din 362.

Spre sfârşitul secolului al IV-lea, *Sfântul Ambrozie* († 397), arhiepiscop de Mediolanum (Milan), şi *Fer. Ieronim* († 420), cunoscut preot şi învăţător al Bisericii, la Roma, au contribuit mult la răspândirea monahismului în Biserica Romei.

În Galia, monahismul a fost predicat şi făcut cunoscut către sfârşitul secolului al IV-lea de *Martin de Tours* († 397 sau 401), la moartea căruia au participat aproape 2.000 de monahi.

Preotul Ioan Casian († 430–435), originar din Scythia Minor (Dobrogea), a înfiinţat, în jurul anului 415, lângă Massalia (Marseille), o mânăstire de călugări şi una de călugăriţe, cărora le dădu cele dintâi reguli monahale în Apus după regulile monahismului răsăritean.

Episcopul *Honorat de Arelate* a întemeiat pe la 410 o mânăstire vestită pe insula Lerin.

În Africa romană, *Fer. Augustin* († 430), episcop de Hippo-Regius, a înfiinţat o comunitate de monahi.

În secolul al VI-lea, *Benedict de Nursia* (480–543) a înfiinţat în 529 o mânăstire celebră pe Monte Cassino, în Italia, căreia i-a dat reguli proprii, după modelul regulilor Sfântului Vasile cel Mare, dar mai uşoare decât acestea. S-au înfiinţat astfel în Apus două ordine monahale: ordinul călugărilor *vasilieni,* care respectau regulile riguroase ale monahismului răsăritean, şi ordinul călugărilor *benedictini,* care aveau în uz reguli mai uşoare.

În afară de monahismul obişnuit, anahoretic şi chinovial, s-au format cu timpul şi alte genuri de vieţuire monahală. Astfel, printre monahii anahoreţi au apărut în Răsărit, în secolul al V-lea, *stiliţii* sau *stâlpnicii,* care trăiau o viaţă foarte aspră în vârful câte unui stâlp. Cel dintâi anahoret de acest fel a fost, în ţinutul Antiohiei, *Simion cel Bătrân,* numit şi Simeon Stâlpnicul († 489), care a trăit 30 de ani în pustia Siriei pe un stâlp înalt de 20 de metri. El a fost imitat de alţi anahoreţi, ca *Daniil de Constantinopol* († 489) şi *Simion cel Tânăr* († 593), în apropierea Antiohiei.

În secolul al V-lea, sunt amintiţi în jurul Constantinopolului călugării *«achimiţi»* = «cei neadormiţi»: un oarecare Alexandru a înfiinţat o mânăstire în care serviciul religios nu înceta niciodată, pentru că o treime de monahi făceau slujba în biserică, în timp ce altă treime lucrau, iar restul se odihneau.

La anul 463 a fost întemeiată în Constantinopol de către consulul *Studius,* originar din Apus, mânăstirea *Studion,* în care monahii, pe lângă viaţa monahală riguroasă, se ocupau şi cu studiul sârguincios al teologiei. Aci s-a refugiat, în 797, din faţa atacului saracinilor (arabilor), colonia de monahi de la mânăstirea Saccudion, înfiinţată în 780 lângă Brusa, în Bitinia, în frunte cu egumenii Platon şi Teodor.

Unul dintre monahii celebri din această mânăstire a fost *Sfântul Teodor Studitul,* neînfricatul apărător al cultului sfintelor icoane în timpul izbucnirii celei de a doua faze iconoclaste în Bizanţ, sub împăratul Leon V Armeanul (813–820). De o deosebită consideraţie s-a bucurat în toată lumea creştină mânăstirea *Sfânta Ecaterina* din Sinai, zidită de împăratul Justinian I (527–565), în 527, la poalele muntelui Gebel Musa, care a servit şi ca adăpost împotriva atacurilor beduinilor.

În Biserica Apusului, sinodul de la Aachen sau Aix la Chapelle = Aquisgranum, din anul 817, a dat monahismului latin un caracter de *ordin monahal,* în fruntea căruia se afla un *prior general.*

Cauzele şi desfăşurarea Schismei dintre Răsărit şi Apus de la 1054

Până la Schisma din 16 iulie 1054 Biserica Răsăritului şi Biserica Apusului au format împreună o singură Biserică, Biserica Universală a Domnului Iisus Hristos.

Începând din a doua jumătate a secolului al IX-lea însă, s-a ajuns la unele neînţelegeri dogmatice, cultice şi canonice între Biserica Răsăritului şi Biserica Apusului. Aceste neînţelegeri erau mai vechi şi au fost semnalate încă de la Sinodul II trulan sau quinisext, de la Constantinopol, din 691–692, în cele 102 canoane. Ele au contribuit, împreună cu unele cauze politice, la regretabila ruptură dintre cele două Biserici, cunoscută sub numele de *Schisma cea mare din 16 iulie 1054.*

Prima fază a schismei s-a desfăşurat în a doua jumătate a secolului al IX-lea, iar a doua ei fază s-a consumat la 16 iulie 1054, la Constantinopol.

Vina schismei şi-o aruncă reciproc grecii şi latinii (apusenii). Grecii o atribuie inovaţiilor latine, iar latinii o atribuie separatismului şi orgoliului grecesc.

În realitate, cauzele şi antecedentele dezbinării Bisericilor din secolele IX–XI sunt mult mai profunde şi serioase. Ele sunt de ordin *politico-religios* şi se pot urmări încă din secolul al III-lea.

a. **Cauze politice.** Schisma se poate constata şi urmări mai bine de când împăratul Diocleţian (284—305) a împărţit Imperiul, în anul 286, în Imperiul de Răsărit, cu capitala la Nicomidia, şi Imperiul de Apus, cu capitala la Roma, înţelegând că există o lume orientală, cu concepţiile şi mentalitatea ei, deosebită de cea occidentală.

Acest fapt l-a determinat pe Constantin cel Mare (306–337) să mute capitala, la 11 mai 330, de la Roma la Bizanţ.

Împărţirea Imperiului roman de către Teodosie cel Mare (379–395), în 395, între fiii săi, Arcadiu (395–408), care primeşte Orientul, şi Honoriu (395–423), care ia Occidentul, se poate socoti încă una dintre cauzele politice ale schismei.

Este drept că Imperiul s-a reunificat în parte sub împăratul Justinian cel Mare (527–565), dar această reunificare n-a putut dura sub urmaşii săi.

Consecinţa acestui fapt a fost că episcopii Romei, în calitatea lor de *episcopus civitatis,* văzând că Imperiul de Răsărit nu e în stare să apere Roma şi Italia, au început să-şi îndrepte privirile către popoarele din Apus, îndeosebi către franci, cerându-le ajutorul.

În 752 papa Ştefan II (752–757) făcu apel la regele francilor Pepin cel Scurt (741–756), care trecu cu armata în Italia şi distruse

între 754–756 regatul longobarzilor din Italia centrală. Teritoriul cucerit de franci de la longobarzi a fost dăruit de Pepin cel Scurt în 754–756 papei Ştefan II, sub denumirea de *«Patrimonium Sancti Petri».* Astfel s-a creat statul papal, condus de papă, sub denumirea de *Republica Romanorum,* care a durat până la 20 septembrie 1870, când a fost desfiinţat de statul italian spre a-şi reface unitatea sa politică, apoi a fost reînfiinţat, dar nu în limitele vechi, la 11 februarie 1929, ci ca un stat papal minuscul.

O discordie şi mai mare între Roma şi Constantinopol a produs măsura luată în 731–732 de împăratul Leon III Isaurul (717–740) de a trece provinciile Iliricului oriental, Italia de Sud (Calabria), Sicilia şi Creta sub jurisdicţia patriarhului de Constantinopol, confiscând totodată şi veniturile Romei din aceste provincii.

În fine, în noaptea de Crăciun a anului 800 s-a întâmplat un eveniment de răsunet european, care a concretizat schisma politică dintre Răsărit şi Apus: *încoronarea regelut franc Carol cel Mare* (768–814) *ca «împărat roman al Apusului»,* de către papa Leon al III-lea (795–816), ştirbind astfel strălucirea, renumele şi prestigiul de care s-a bucurat până atunci Imperiul de Răsărit, ca singur moştenitor legitim al Imperiului roman universal din trecut.

Se ştie apoi că, din secolul al VII-lea, Imperiul Roman de Răsărit se elinizează; devenind *«Imperiul bizantin»,* în timp ce Occidentul se *latinizează,* limba latină întinzându-se ca limbă oficială şi la popoarele care nu făcuseră parte din Imperiul roman.

Cele două popoare, grecii şi romanii, cu predispoziţii şi înclinaţii deosebite, se priveau, din secolul al IX-lea, cu răceală şi resentimente.

b. **Cauze religioase.** Până la sfârşitul secolului al V-lea unitatea dintre Biserica Răsăritului şi Biserica Apusului s-a putut menţine.

În urma publicării *Henotikon*-ului = Edict de unire, în octombrie 482, de către împăratul bizantin Zenon (474–491), pentru împăcarea monofiziţilor cu Ortodoxia, a izbucnit schisma religioasă dintre Roma şi Constantinopol, cunoscută sub denumirea de *Schisma acachiană,* după numele patriarhului Acachie (472–489) al Constantinopolului, care a durat 35 de ani, între 484 şi 519, mărindu-se astfel răceala dintre cele două Biserici.

O nouă răceală între Roma şi Constantinopol s-a produs când patriarhul Ioan IV Postitorul (582–595) şi-a luat titlul de *«Patriarh ecumenic»,* în sinodul local de la Constantinopol din 588, fapt care l-a supărat pe papa Grigorie I cel Mare (590–604), care, în semn de smerenie creştină, şi-a luat tilul de *«servus servorum Dei».* Însă prin titlul de papă de la *pater, patrum,* se considera patriarh al întregului Apus.

Pe lângă aceasta, apusenii erau acuzaţi de greci de unele practici liturgice şi disciplinare condamnate de Sinodul II trulan sau quinisext din 691–692.

La acestea s-au adăugat şi altele, pe care le aflăm din *Enciclica patriarhului Fotie către scaunele arhiereşti din Răsărit,* din primăvara anului 867, dintre care cea mai importantă este învăţătura greşită a purcederii Sfântului Duh «de la Tatăl *şi de la Fiul»* = *Filioque,* introdusă de latini în Simbolul niceo-constantinopolitan. Adaosul «Filioque» este semnalat pentru prima oară la Sinodul I de la Toledo din 447, în Spania, apoi la Sinodul III de la Toledo, din 589, de unde s-a introdus apoi în Franţa, Germania, Anglia şi Italia de nord. În sinodul din noiembrie 809, de la Aquisgranum (Aachen, Aix la Chapelle), prezidat de împăratul Carol cel Mare, adaosul a fost impus în tot Imperiul carolingian.

La Roma însă, papa Leon al III-lea (795–816) a protestat împotriva adaosului *«Filioque»,* poruncind să se scrie pe două plăci de argint Simbolul niceo-constantinopolitan în greceşte şi latineşte, fără acest adaos, pe care le-a aşezat pe uşa intrării catedralei Sfântul Petru, dedesubtul cărora a pus să se scrie: *«Haec Leo posui amore et cautela orthodoxae fidei»* = «Eu, Leon, am pus aceasta din dragostea şi grija pentru credinţa ortodoxă».

Introducerea adaosului «Filioque» în întreaga Biserică Romano Catolică s-a făcut de către papa Benedict VIII (1012–1024), *duminică 14 februarie 1014,* la cererea împăratului german Henric al II-lea (1002–1024), cu ocazia încoronării sale.

Prin secolele VIII–IX, s-a introdus în Biserica de Apus folosirea azimei sau a pâinii nedospite la săvârşirea Sfintei Euharistii în locul pâinii dospite, folosită în Răsărit, practică generalizată din secolul al X-lea.

c. **Prima fază a schismei.** Primul conflict care a făcut începutul schismei şi constituie prima ei fază a izbucnit între patriarhul Fotie

(858–867; 877–886) şi papa Nicolae I (858–867). Pentru liniştirea spiritelor agitate în Bizanţ din cauza înlăturării evlaviosului patriarh Ignatie (847–858; 867–877), în 858, noul patriarh Fotie, un mare învăţat şi om de stat, a convocat un sinod la Constantinopol, care s-a ţinut în două sesiuni, prima în 859 şi a doua în 861, numit în istorie «primul-al doilea» – πρωτο-δευτέρα; sinodul a aprobat alegerea şi întronizarea patriarhului Fotie, dar a respins pretenţiile papei Nicolae I de a impune primatul universal şi asupra Bisericii Răsăritului. Papa Nicolae I însă, înştiinţat de Leon, trimisul împăratului Mihail al III-lea (842–867), a dezaprobat atitudinea trimişilor săi la şedinţa sinodului din 861 şi, în sinodul ţinut la Roma în 863, *a excomunicat pe patriarhul Fotie şi tot clerul său.* Astfel, papa Nicolae I a făcut primul pas spre schismă.

Patriarhul Fotie n-a răspuns îndată la provocările papei. Situaţia s-a complicat însă din 866, când papa Nicolae I, grăbindu-se să satisfacă cererea ţarului bulgar Boris-Mihail I (853–889) de a-i trimite episcopi şi preoţi latini, a trimis în Bulgaria pe episcopii Paul şi Formosus, cu un număr de clerici şi un răspuns la cele 106 întrebări puse de bulgari, sub titlul *Responsa ad consulta Bulgarorum.*

Îndignat de atitudinea latinilor, prin *Enciclica* sa din primăvara anului 867, adresată patriarhilor din Răsărit, patriarhul Fotie acuză pe latini că au intrat în Bulgaria *«ca nişte lupi»,* distrugând munca şi eforturile preoţilor greci, şi au introdus în Biserica lor o serie de inovaţii doctrinare şi liturgice, dintre care cea mai gravă inovaţie este introducerea adaosului *«Filioque»* la Simbolul de credinţă.

În vara anului 867 patriarhul Fotie a convocat un sinod la Constantinopol, care *a excomunicat pe papa Nicolae I* şi a condamnat inovaţiile latine ca eterodoxe.

Astfel, prima fază a schismei dintre cele două Biserici s-a încheiat.

În curând, evenimentele politice şi religioase din Bizanţ au luat un nou curs.

La 23 septembrie 867, a fost asasinat împăratul Mihail al III-lea, iar în locul lui a fost proclamat împărat Vasile I Macedoneanul (867–886), creatorul unei noi dinastii bizantine.

Papa Nicolae I a decedat la 13 noiembrie 867 şi i-a urmat Adrian al II-lea (867–872). Noul împărat dorea împăcarea lucrurilor. Fostul

patriarh Ignatie a fost reintegrat prin sinodul ţinut la Constantinopol între 7 octombrie 869 şi 28 februarie 870, socotit de latini ca «al VIII-lea sinod ecumenic». Patriarhul Fotie a fost condamnat de sinod şi lovit cu anatema.

La trei zile după închiderea sinodului, la 28 februarie 870, s-a prezentat o delegaţie bulgară şi sinodul a fost redeschis pentru rezolvarea problemei dependenţei jurisdicţionale a Bisericii bulgare. Cei patru patriarhi, în frunte cu Ignatie, şi împăratul Vasile I Macedoneanul s-au pronunţat în favoarea Bisericii bizantine, spre marea dezamăgire a legaţilor papali, care susţineau că Biserica bulgară aparţine jurisdicţiei Bisericii Romei. Patriarhul Ignatie a hirotonit pentru Biserica bulgară un arhiepiscop, în persoana unui anume Iosif, şi un număr de zece episcopi şi a acordat Bisericii bulgare o oarecare autonomie.

La 23 octombrie 877 patriarhul Ignatie a murit, iar după trei zile a fost reinstalat în scaunul patriarhal Fotie. Cea dintâi grijă a patriarhului Fotie a fost convocarea unui sinod care să revizuiască condamnarea rostită contra sa de sinodul din 869–870. Sinodul s-a deschis în octombrie 879 în catedrala Sfintei Sofii şi lucrările lui au durat până în martie 880, urmând să fie socotit în Răsărit ca *«al VIII-lea sinod ecumenic»*.

La acest sinod au participat 383 de episcopi. Noul papă, Ioan VIII (872–882), a trimis delegaţi la Constantinopol, recunoscând pe Fotie ca patriarh, în speranţa că el va recunoaşte supremaţia papei în Biserică şi dreptul de jurisdicţie asupra Bisericii bulgare. Sinodul însă n-a acceptat nici una din pretenţiile papei, iar papii următori au considerat sinodul din 879–880 ca un «pseudosinod fotian».

Cu timpul, s-a înţeles că nici unul dinte cele două sinoade, 869–870 şi 879–880, n-au rezolvat probleme referitoare la întreaga Biserică, încât s-a renunţat la denumirea specifică de *«Sinodul al VIII-lea ecumenic»*, numărul Sinoadelor cu adevărat ecumenice rămânând în Răsărit numai de şapte. Apusenii însă au continuat acest număr.

La 27 septembrie 887 patriarhul Fotie s-a retras din scaun. Sub urmaşii săi relaţiile dintre Biserica de Constantinopol şi Biserica Romei, la o dată care nu se poate preciza, s-au reluat, probabil după 893.

d. **Schisma cea mare din 16 iulie 1054.**

A doua fază a schismei dintre cele două Biserici s-a petrecut în prima jumătate a secolului al XI-lea, în timpul papei *Leon IX* (1048–1054), bărbat care a luptat din răsputeri să ridice autoritatea papei mai presus de orice; la Constantinopol se afla pe scaunul patriarhal *Mihail Cerularie* (1043–1058), bărbat energic, autoritar şi ambiţios, care, până a ajunge patriarh, a jucat şi un mare rol politic.

Conflictul din secolul al XI-lea dintre Roma şi Constantinopol a pornit de la faptul că în Sicilia şi Italia de sud, unde se aşezaseră normanzii, veniţi pe mare din Scandinavia, interesele Bizanţului ortodox se ciocneau cu cele ale papei şi ale monarhilor apuseni.

Împăratul Constantin IX Monomahul (1042–1054) a căutat, din consideraţii politice, să împace lucrurile, hotărând convocarea unui sinod la Constantinopol, în care să se discute şi *«inovaţiile»* imputate apusenilor de către răsăriteni. Papa Leon IX a acceptat propunerea şi a trimis la începutul lui ianuarie 1054 la Constantinopol o delegaţie papală, în frunte cu *Humbert,* cardinal de Silva Candida, cancelarul *Frederic* şi arhiepiscopul *Petru de Amalfi.* Nenorocirea a fost că şeful delegaţiei, cardinalul Humbert, era un om mândru, violent şi îngâmfat, care nu putea suferi pe greci.

Patriarhul Mihail Cerularie, înţelegând că nu se poate aştepta la nimic bun din partea delegaţilor latini, le-a comunicat că toate problemele şi neînţelegerile dintre cele două Biserici vor fi discutate în sinod.

Pierzând răbdarea şi încurajat de atitudinea şovăitoare a împăratului, cardinalul Humbert, fără autorizarea prealabilă a papei Leon al IX-lea, care murise la 19 aprilie 1054, a compus un *libel, un act de excomunicare,* pe care l-a aruncat sâmbătă, 16 iulie, 1054, la începutul Liturghiei, pe masa altarului Sfintei Sofii, prin care *anatematiza pe patriarhul Mihail Cerularie, pe clericii şi credincioşii Bisericii Ortodoxe,* acuzându-i de diferite erori cu totul neînsemnate, ba chiar inexistente.

Aducând învinuiri neîntemeiate grecilor prin actul de anatematizare din 16 iulie 1054, se vede clar că delegaţii papali nu veniseră la Constantinopol ca să trateze frăţeşte într-un sinod, ci să impună. În fond, învinuirile aduse erau simple pretexte, căci dincolo de răceala sufletească dintre cele două Biserici, dincolo de patimile polemice şi slăbiciunile omeneşti, *dincolo de diferenţele dogmatice, cultice şi disciplinar-canonice,* adevăratul motiv al dezbinării religioase din 16 iulie 1054 îl constituie *pretenţia papilor la jurisdicţie universală asupra întregii Biserici din Apus şi Răsărit.*

Indignarea clerului şi a credincioşilor din Constantinopol a fost mare, dar n-au mai putut face nimic, căci între timp delegaţii papali au plecat în grabă din Constantinopol. De atunci, despărţirea dintre Biserica Răsăritului şi Biserica Apusului este cunoscută în istorie sub numele de *Schisma cea mare din 16 iulie 1054,* ale cărei consecinţe s-au perpetuat până azi în viaţa celor două Biserici.

La opt zile după acest trist eveniment, patriarhul Mihail Cerularie, bucurându-se de simpatia clerului şi a poporului, a convocat duminică, 24 iulie 1054, un sinod în catedrala Sfintei Sofii, în care a rostit *anatema contra papei Leon IX, a cardinalului Humbert, a delegaţilor papali şi a Bisericii Romane.*

Contemporanii acelor zile n-au acordat importanţa cuvenită evenimentelor consumate în zilele de 16 şi 24 iulie 1054, pentru că lumea creştină era obişnuită cu frecventele fricţiuni şi divergenţe dintre Roma şi Constantinopol.

Din nefericire, *Schisma cea mare din 16 iulie 1054* a durat până în timpul nostru.

Datorită mişcării ecumenice din secolul nostru s-a pus problema refacerii unităţii tuturor Bisericilor creştine, în primul rând refacerea unităţii dintre Biserica Ortodoxă a Răsăritului şi Biserica Romano Catolică.

Prin *«Declaraţia comună»* citită concomitent în ziua de 7 decembrie 1965 în catedrala Sfântul Petru din Roma şi în Catedrala Sfântul Gheorghe a Patriarhiei Ecumenice din Constantinopol, patriarhul ecumenic Atenagora I (1949–1972) şi papa Paul VI (1963–1978) au ridicat reciproc anatemele rostite la 16 şi 24 iulie 1054, care au provocat schisma cea mare. Deosebirile dogmatice, cultice şi disciplinar-canonice care există între cele două mari Biserici vor face obiectul unor tratative viitoare, care au început să fie discutate în «dialogul teologic», spre a se realiza apoi intercomuniunea sau *«communicatio in sacris»* între cele două Biserici.

Partea a II-a

DE LA ANUL 1054 PÂNĂ ASTĂZI

PERIOADA A IV-A (MEDIEVALĂ)

CONFRUNTAREA DINTRE ORTODOXIE ŞI CATOLICISM

Starea religioasă în Răsărit şi Apus după Schismă

După Schisma cea mare din 16 iulie 1054, situaţia Bisericii Ortodoxe a depins în mare măsură de situaţia politică a Imperiului bizantin.

Cel mai grav pericol pentru Imperiul bizantin a fost apariţia turcilor selgiucizi. Aceştia, după ce au pătruns în secolul al XI-lea în Persia şi Mesopotamia, atacară Armenia bizantină. În lupta care s-a dat în 26 august 1071 la *Mantzikert,* în Armenia, turcii, sub conducerea lui Alp Arslan, au înfrânt armata bizantină condusă de împăratul Roman al IV-lea Diogen (1067–1071), pe care l-au luat în captivitate. În urma intrigilor de la curte, Roman al IV-lea Diogen a fost detronat înainte de a se întoarce în Constantinopol, apoi orbit şi înlocuit cu Mihail al VII-lea Ducas (1071–1078), crimă care a transformat înfrângerea de la Mantzikert într-o adevărată catastrofă.

Turcii au înaintat în centrul Asiei Mici şi au înfiinţat *sultanatul de Iconium sau Rum,* care s-a menţinut până la 1307, când a fost înlocuit de *sultanatul osmanic* după numele lui Osman).

În secolul al XII-lea, împăraţii din dinastia Comnenilor, Alexios I Comnen (1081–1118) şi fiul său, Ioan al II-lea Comnen (1118–1143), au reuşit să recucerească o parte din teritoriile pierdute. În urma grelei înfrângeri suferite de împăratul Manuel I Comnen (1143–1180) în lupta din 17 septembrie 1176 de la *Myriokephalon,* în Frigia, din partea

turcilor conduşi de sultanul Kiligi Arslan, bizantinii au pierdut într-o singură zi tot ce câştigaseră mai înainte. Turcii n-au mai putut fi scoşi din Asia Mică.

Sârbii, sub marele jupan Ştefan Nemania II (1196–1228), rege din 1217, numit «cel dintâi încoronat», au reuşit să realizeze independenţa ţării, având centrul politic şi bisericesc la Rasca, de unde li s-a dat în istorie şi numele de *«rasci».*

Cu ajutorul Sfântului Sava (1176–1236), călugăr sârb renumit din mânăstirea atonită Hilandar, fratele regelui Ştefan Nemania II, sârbii au obţinut în 1219 *autocefalia Bisericii Sârbe* şi rangul de *arhiepiscopie* din partea patriarhului ecumenic Gherman al II-lea (1222–1240), care-şi avea acum reşedinţa la Niceea, în Asia Mică. (Se cunoaşte că după ocuparea Constantinopolului de către cavalerii latini ai Cruciadei a IV-a, în 1204, Patriarhia Ecumenică şi-a mutat reşedinţa în 1208 la Niceea, în vestul Asiei Mici).

În 1185, fraţii vlahi (români) Petru şi Asan s-au revoltat contra Imperiului bizantin, în timpul împăratului Isac II Anghelos (1185–1195), din cauza grelelor impozite şi au înfiinţat *Imperiul româno-bulgar* între Dunăre şi Munţii Balcani, cu capitala la Târnovo, pe râul Iantra, pe versantul de nord al munţilor Balcani (Haemus).

Cel mai capabil şi viteaz dintre conducătorii noului stat a fost fratele cel mai mic al lui Petru şi Asan, *Ioniţă,* supranumit Caloian (1197–1207). În lupta de la Adrianopol din 15 aprilie 1205, Ioniţă Caloian înfrânge oştile împăratului latin de Constantinopol, Balduin de Flandra (1204–1205), pe care l-a închis la Târnovo, unde a murit mai târziu, reuşind să cucerească nordul Macedoniei şi Tracia.

Fiindcă Ioniţă Caloian dorea să asigure Bisericii vlaho-bulgare independenţa, iar pentru sine titlul de împărat (ţar), pe care nu-l putea obţine de la Constantinopol, în acest timp stăpânit de latini, el s-a adresat între 1199–1204 prin corespondenţă papei Inocenţiu al III-lea (I198–1216) să-i satisfacă cele două dorinţe. La 7 noiembrie 1204, cardinalul Leo, trimis de papă, a sfinţit la Târnovo pe *arhiepiscopul Vasile* ca primat al Bisericii vlaho-bulgare, iar a doua zi, 8 noiembrie, a încoronat pe Ioniţă ca *rege,* cu coroana regală trimisă de papa. Sub domnia ţarului Ioan Asan al II-lea (1218–1241), Imperiul vlaho-bulgar a cunoscut cea mai mare întindere, cuprinzând în afară de teritoriul

dintre Dunăre şi Balcani, Serbia de est, cu oraşele Belgrad, Niş şi Scoplie, Macedonia, Albania şi Tracia, în dauna Imperiului bizantin. Urmaşii săi însă n-au putut păstra toate aceste cuceriri.

La 13 aprilie 1204, cavalerii latini ai Cruciadei a IV-a au cucerit Constantinopolul, pe care l-au jefuit în mod barbar trei zile şi trei nopţi, în timpul împăratului Alexios V Murzuflos (1204) şi au creat *Imperiul latin de Constantinopol* sub conducerea lui Balduin I de Flandra (1204–1205). Restul Imperiului bizantin a fost împărţit după sistemul feudal occidental în mai multe formaţiuni politice, ca: regatul de Tesalonic, ducatul Atenei, despotatul Ahaiei, despotatul Moreei (Vechiul Peloponez), cu reşedinţa la Mistra (Sparta), şi altele mai mici.

Grecii s-au retras în Asia Mică, unde au înfiinţat *Imperiul grec de Niceea* (1204–1261), cu capitala la Niceea. Aci s-a stabilit şi Patriarhia Ecumenică din 1208 până în 1261. În Balcani grecii mai stăpâneau *despotatul de Epir,* iar în nord-estul Asiei Mici, *Imperiul grec de Trebizonda.* Această fărâmiţare a Imperiului bizantin a contribuit la căderea Constantinopolului sub turci în 29 mai 1453.

Imperiul latin de Constantinopol a durat 57 de ani, între 1204–1261. La 15 august 1261, împăratul Mihail al VIII-lea Paleologul (1261–1282) şi-a făcut intrarea triumfală în Bizanţ, cucerit de la latini, în zorii zilei de 25 iulie 1261 de către generalul Alexie Stratigopoulos.

Mihail al VIII-lea Paleologul, restauratorul Imperiului bizantin, s-a străduit în tot timpul domniei să împiedice revenirea latinilor la Constantinopol. Imperiul era continuu ameninţat de duşmani agresivi. Sârbii, bulgarii, veneţienii, turcii, Carol de Anjou (1226–1285), regele Neapolului, şi papii de la Roma ameninţau grav Imperiul grec.

Spre a scăpa de pretenţiile papei Grigorie X (1271–1276) şi ale lui Carol de Anjou, rege al Neapolului şi frate al Sfântului Ludovic al IX-lea (1226–1270, rege al Franţei), împăratul Bizanţului, Mihail al VIII-lea Paleologul, a trebuit să recunoască în conciliul unionist de la Lyon, din 6 iulie 1274, «unirea» dintre cele două Biserici şi supremaţia scaunului papal.

Răscoala sicilienilor din 31 martie 1382, în lunea Paştilor, cunoscută în istorie sub numele de *«Vespera siciliana»,* când francezii din Sicilia şi Palermo au fost măcelăriţi, a ruinat definitiv planul lui Carol de Anjou de a cuceri Constantinopolul şi a întemeia în locul Imperiului bizantin un imperiu mediteranean.

Prima măsură a împăratului Andronic al II-lea (1282–1328), fiul şi urmaşul lui Mihail al VIII-lea Paleologul, a fost denunţarea unirii de la Lyon, din 1274.

Cu cât timpul trecea, cu atât Imperiul bizantin era tot mai ameninţat din răsărit de turci.

În 1354, turcii trec în Europa şi se stabilesc la Galipoli, iar peste zece ani, sultanul Murad I (1359–1389) şi-a mutat capitala, în 1365, la Adrianopol, semn sigur al ambiţiilor europene ale turcilor.

În lupta de la Cossovopolje (Câmpia Mierlii), din 15 iunie 1389, armata otomană, condusă de Murad I (1359–1389), a înfrânt armata sârbă (care cuprindea şi ostaşi trimişi de domnul Ţării Româneşti, Mircea cel Bătrân – 1386–1418), condusă de despotul Lazăr (1371–1389), încât Serbia de sud cade sub dominaţia turcilor.

La 17 iulie 1393 ţaratul bulgar de Târnovo, condus de Ioan Şişman (1371–1393), a fost cucerit de sultanul turc Baiazid I Ilderim (Fulgerul, 1389–1402).

Trei ani mai târziu, în lupta de la Nicopole, din 25 septembrie 1396, cruciada creştină compusă din cavaleri occidentali, unguri şi ostaşi ai Ţării Româneşti, conduşi de Mircea cel Bătrân, a fost înfrântă de Baiazid I Fulgerul.

În 1396, ţaratul bulgar de Vidin, condus de Ioan Sracimir (1360–1365; 1369–1396), este cucerit de turci, încât întreaga Bulgarie devine provincie turcească, rămânând sub dominaţia turcilor până la războiul ruso-româno-turc din 1877–1878.

În 28 iulie 1402 turcii suferiră o mare înfrângere în lupta de la Ancyra (azi Ankara, capitala Turciei) din partea mongolilor lui Tamerlan sau Timurlenk (1336–1405), când sultanul Baiazid I Fulgerul fu făcut prizonier. Bizanţul respiră uşurat pentru douăzeci de ani, dar, în 1421, sultanul Murad I (1421–1451) reluă ofensiva. El cuceri în 1430 Tesalonicul, cumpărat de veneţieni în 1423 de la greci.

Soarta armelor n-a favorizat pe creştini nici în cruciada de la Varna, organizată de unguri, poloni şi românii din Ţara Românească, deoarece în lupta de la Varna, din 10 noiembrie 1444 armata creştină a fost înfrântă de turcii conduşi de sultanul Murad al II-lea (1421–1451). În urma acestui dezastru, turcii – în plină ascensiune militară şi politică – n-au mai putut fi alungaţi din Europa. La 29 mai 1453 turcii cuceresc Constantinopolul, sub conducerea sultanului Mahomed al II-lea (1451–1481).

În secolele XI–XIV *Rusia* se împărţea în trei mari principate: *Rusia Kieveană,* cu capitala la Kiev, *Rusia Mică* sau *Albă,* cu capitala la Smolensk, şi *Rusia Mare,* cu capitala la Moscova. Din aceste mari principate s-au format altele mai mici.

În urma luptei de pe râul Calca din 1223 şi a invaziei tătare din 1237–1241 principatele ruseşti au ajuns sub dominaţia mongolilor, a aşa-zisei «Hoarde de Aur», sau a imperiului Kipceac, cu capitala în oraşul Sarai lângă Volga. La 1480 marele cneaz al Moscovei, Ivan III cel Mare (1462–1505), a zdrobit puterea mongolilor.

În 1241 invazia mongolă a distrus şi regatul Ungariei.

În secolul al XIV-lea Polonia a devenit un mare stat catolic cu reşedinţa la Cracovia.

Imperiul romano-german înfiinţat la 2 februarie 962 de Otto I cel Mare (936–973), care cuprindea Germania, Italia de nord şi centrală şi avea suzeranitate asupra statului papal, a fost când adversarul, când aliatul Imperiului bizantin.

În secolele XI–XV, Franţa şi Anglia s-au dezvoltat în mod deosebit. Regatul Angliei reuşeşte să câştige părţi din Irlanda, Scoţia şi întreaga Franţă apuseană.

Datorită eroismului unei fete de ţăran, *Jeanne d'Arc* (1412–1431), sau «Fecioara din Orleans», pe care englezii au ars-o pe rug la 30 mai 1431, Franţa a reuşit să se elibereze de regii englezi, refăcând integritatea ei.

Spania ajunse un regat catolic puternic sub regele Ferdinand de Aragon (1479–1516), căsătorit cu Isabela de Castillia, reuşind să cucerească Grenada, ultima posesiune arabă din ţară, alungând pe arabi.

Cristofor Columb (1451– † 1506), celebru navigator italian din Genova, reuşi, cu ajutorul reginei Isabela de Castillia, să descopere, la 12 octombrie 1492, insula San Salvador, apoi insulele din Marea Caraibilor şi, în 1498, America. După descoperirea Americii, ţările din Apusul Europei, Spania, Portugalia, Franţa şi Anglia, datorită aurului adus de la băştinaşii din America, au cunoscut o mare înflorire.

Portugalia a ajuns şi ea la mare înflorire. Celebrii ei navigatori au descoperit ţărmurile Africii de apus. La 1486 Bartolomeo Diaz a reuşit să navigheze în jurul Capului Bunei Speranţe.

Ferdinand Magelan, celebru navigator portughez, reuşeşte să facă, între 1519–1521, prima călătorie în jurul lumii, dar fu ucis de localnicii din insulele Filipine, în 1521.

CRUCIADELE

Cruciadele au pornit din ţările apusene ale Europei în secolele XI–XIV şi constituie în istoria Evului Mediu un fenomen complex. Ele au avut în primul rând un *scop religios: eliberarea Locurilor Sfinte de sub stăpânirea arabilor*. Dar, pe lângă motivele lor religioase, care sunt cele mai importante, au avut şi cauze politice şi economice bine disimulate sub ideologia religioasă a eliberării Locurilor Sfinte. În afară de spiritul de bravură şi aventură, cruciaţii urmăreau şi câştigarea de moşii şi averi, precum şi crearea unor state de tip feudal, pe care să le exploateze apoi, cum s-a şi întâmplat, în favoarea lor.

De la cruciade cavalerii occidentali au aşteptat totul: mântuirea veşnică, satisfacerea spiritului de aventură, iar cei mai mulţi, bogăţiile fabuloase ale Orientului. Ele se explică şi prin creşterea demografică a populaţiei din ţările occidentale, care impunea o expansiune externă, iar aceasta nu se putea realiza decât în Răsărit, deoarece America a fost descoperită de Columb abia în 1492.

Cruciada I (1096–1099)

Împăratul Alexios I Comnen (1081–1118), în speranţa că va recuceri Asia Mică de la turci, s-a adresat papei Urban al II-lea (1088–1099), în 1095, cerându-i ajutor. În conciliul de la Clermont, în Franţa, din 27 noiembrie 1095, papa a cerut printr-o cuvântare înflăcărată eliberarea şi apărarea Locurilor Sfinte, iar mulţimile adunate aci au primit cu entuziasm, strigând: «Dumnezeu o vrea, Dumnezeu o vrea». Pe toată durata cruciadei papa a proclamat *«armistiţiul lui Dumnezeu»*, când înceta orice conflict între cavalerii occidentali. Data plecării în prima cruciadă a fost fixată la 15 august 1096. Cei ce plecau în cruciadă şi-au pus pe hainele lor semnul crucii, de la care au primit numele de *«cruciaţi»*.

Înainte de marea cruciadă a nobililor şi baronilor, au pornit două cruciade populare. Astfel, cavalerul german Walter Habenichts (= Valter cel Sărac) şi Petru Ieremitul, monah din Picardia, Franţa, au condus în primăvara anului 1096 o armată nedisciplinată de bărbaţi, femei şi copii, circa 50.000 de persoane, care, trecând prin Ungaria, Serbia şi Bulgaria, au ajuns în 1 august 1096 la Constantinopol. Împăratul Alexios I Comnen i-a trecut la Kivotos, pe coasta golfului Nicomidiei, unde cei mai mulţi au fost nimiciţi de turci.

O altă grupă de cruciaţi, condusă de preoţii germani Volkmar şi Gottschalk şi de contele Enrico de Leiningen, s-a nimicit pe drum, în Ungaria, neavând cele trebuincioase.

Adevărata cruciadă a fost a nobililor şi baronilor şi la ea au participat patru grupe de cruciaţi.

Grupa întâi a fost alcătuită de cavalerii lotaringieni, flamanzi şi germani sub conducerea ducelui Godefroy de Bouillon al Lotharingiei Inferioare (Belgia de azi), a fraţilor săi Eustache şi Balduin de Boulogne, şi a contelui Robert de Flandra, fiul fostului cuceritor al Angliei, în 1069, Wilhelm Cuceritorul (1066–1087). Ei merg de-a lungul Dunării, trec prin Ungaria, Serbia şi Bulgaria şi ajung primii la Constantinopol la 23 decembrie 1096.

Grupa a doua este cea a cavalerilor din Franţa centrală, la nord de Loara, la care s-au adăugat cavaleri bretoni şi englezi, sub conducerea lui Robert de Courtheuse, ducele Normandiei (1087–1105), fiul cel mare al lui Wilhelm Cuceritorul. Aceştia au petrecut iarna anului 1096 în Apulia, în Italia, apoi trec Marea Adriatică şi pe Via Egnatia, după multe greutăţi ajung la Constantinopol, în 1097.

Grupa cavalerilor provensali, din sudul Franţei, conduşi de Raymond IV conte de Toulouse (1088–1105), între care se afla şi legatul papei Urban II, Adhémar du Puy, trece prin Italia de nord şi Dalmaţia şi ajunge la Constantinopol. În fine, grupa cavalerilor normanzi, din Italia de sud, conduşi de ducele Boemond de Tarent († 1111), fiul ducelui normanzilor, Robert Guiscard de Sicilia (1015–1083), şi de Tancred († 1112), nepot de soră al lui Boemond, trece de la Brindisi Adriatica în Epir şi pe Via Egnatia, după multe prădăciuni, ajunge la Constantinopol.

În mai 1097 concentrarea celor patru grupe era fapt împlinit, armata cruciaţilor numărând peste 200.000 de luptători.

La Constantinopol ei au depus jurământul de fidelitate faţă de împăratul Alexios I Comnen, afară de Raymond IV de Toulouse şi de normandul Tancred.

În 1097 cruciaţii trec în Asia Mică şi atacă împreună cu grecii Niceea, pe care o cuceresc de la turci. La 1 iulie bat pe turci la Dorylaeum, apoi trec în Cilicia, unde armenii refugiaţi au înfiinţat în 1064 regatul «Armenia Mică» şi, în octombrie 1097, ajung la Antiohia, pe care, după un asediu de şapte luni, o cuceresc, la 3 iunie 1098, datorită unei trădări. Mai rămăseseră doar 40.000 de cruciaţi. Kerboga, emirul musulman de Mosul, a venit în ajutorul musulmanilor la Antiohia, dar eforturile sale n-au avut succes.

Din Armenia Mică, Balduin de Boulogne, chemat de conducătorul armean Thoros, s-a dus la *Edesa,* unde înfiinţă primul stat latin în Orient, care dură până la 1144.

Al doilea principat latin creat de cavalerii occidentali a fost *Antiohia,* care a durat din 1098 până la 1268, când a căzut definitiv în mâinile musulmanilor. Conducerea principatului a fost acordată, după cucerirea Antiohiei, normandului Boemond de Taren, acesta nevrând s-o predea bizantinilor, cum promisese la început prin jurământ.

După certurile dintre cavalerii latini cu privire la conducerea Antiohiei, Raymond IV de Toulouse a plecat să cucerească Ierusalimul, care se afla din 1098 sub stăpânirea Fatimizilor din Egipt (969–1171). Asediul Oraşului Sfânt a durat de la 7 la 15 iulie 1099. Întrând în Oraşul Sfânt, care avea 20.000 de locuitori, cruciaţii în număr de 1.200 de cavaleri şi 12.000 de soldaţi, la 15 iulie 1099, vineri, la trei ore după amiază, au comis un masacru fără precedent în istorie, ucigând pe iudei şi musulmani, fapt care a compromis ideea de cruciadă în ochii contemporanilor.

Ierusalimul, cu teritoriul din jur, a constituit regatul latin al Ierusalimului, primul rege fiind Godefroy de Bouillon (22 iulie 1099 – 18 iulie 1100), francez de origine, care a avut bunul simţ să refuze coroana de rege acolo unde Iisus Hristos primise coroana de spini, intitulându-se doar: *«advocatus Ecclesiae Sancti Sepulcri».* Titlul de «rege al Ierusalimului» s-a acordat la 25 decembrie 1110 fratelui său,

Balduin I de Boulogne (1110–1118), chemat de la Edesa ca să ocupe tronul regatului de Ierusalim. În locul patriarhului ortodox, latinii au pus un patriarh catolic. Stabilirea cruciaţilor în Palestina, după eliberarea Ierusalimului, la 15 iulie 1099, e primul început de colonialism european.

Cruciaţii au înfiinţat şi *comitatul de Tripoli,* în Siria, care a durat de la 1102 până la 1289.

Cu ajutorul cetăţilor italiene Pisa, Genova şi Veneţia, Balduin I de Boulogne a cucerit oraşele Cesareea Palestinei, iar în Liban, Akkon (Acra), Sidon, Beirut şi mai târziu Tir, mărind teritoriul regatului Ierusalimului, care s-a putut menţine din 1099 până la 1187, când Ierusalimul a fost cucerit de sultanul Saladin al Egiptului (1171–1193), curd de origine.

Cruciada a II-a (1147–1149)

Între anii 1144–1146, emirii arabi de Mosul, Zengi şi Nureddin au atacat Edesa, pe care au cucerit-o la 23 decembrie 1144, apoi definitiv în mai 1146, fapt care a creat o mare emoţie în lumea creştină. În această situaţie, ducele Raymond de Edesa s-a adresat papei Eugeniu al III-lea (1145–1153) pentru organizarea unei noi cruciade.

La 1 decembrie 1145 papa Eugeniu al III-lea a promulgat o bulă, îndemnând pe conducătorii statelor occidentale şi pe credincioşi să pornească în cruciadă pentru eliberarea Edesei.

La cruciada a II-a au participat regele Franţei Ludovic al VII-lea (1137–1180) şi împăratul Germaniei, Conrad al III-lea (1138–1152), fapt pentru care ea este numită în istorie *«cruciada franco–germană».* Bernard de Clairvaux (1091–1153) a stăruit pentru realizarea cruciadei, destinată «mântuirii sufletului credincioşilor».

Armata germană, în număr de 70.000, a plecat în aprilie 1147 de la Regensburg (Ratisbonna), situat pe Dunăre, sub conducerea lui Conrad al III-lea, apoi prin Ungaria, Niş (Serbia), Sofia (Bulgaria) şi a ajuns la Constantinopol.

Armata franceză pleacă de la Metz, în iunie 1147, prin Regensburg, Ungaria, Serbia şi Bulgaria, întâlnindu-se cu cruciaţii germani la Constantinopol. Cele două armate voiau să atace Constantinopolul. Datorită abilităţii politice a împăratului Manuil I Comnen (1143–1180), armata germană a trecut în 1147 în Asia Mică, trecând prin Niceea,

Dorylaeum, Smirna, Efes, Attalia, apoi pe mare până la Antiohia, iar în aprilie 1148 au ajuns la Acra.

Armata franceză a trecut pe la Niceea, apoi pe mare, pe lângă Smirna şi Efes, a ajuns pe coasta sudică a Asiei Mici, la Attalia şi de aci, în martie 1148, pe mare, la Antiohia.

Cele două armate s-au întâlnit şi s-au reunit înainte să atace Damascul. În lupta aprigă care s-a dat între 24 şi 28 iulie 1148, Damascul n-a putut fi cucerit, iar Edesa a rămas mai departe în mâinile musulmanilor. Între anii 1140 şi 1149 cruciaţii au ridicat la Ierusalim o biserică dublă, *Golgota* şi *Sfântul Mormânt,* latinii creându-şi astfel drepturi la Sfântul Mormânt.

La 8 septembrie 1148 Conrad al III-lea a părăsit Acra, plecând spre Germania prin Tesalonic şi Constantinopol, unde încheie o alianţă politică şi militară cu împăratul Manuil I Comnen. Alianţa a fost facilitată de înrudirea celor două case imperiale. Cumnata lui Conrad ul III-lea, Bertha de Sültzbach, era soţia împăratului Manuil I Comnen, primind în Bizanţ ca împărătească numele de Irina († 1159).

De Paştile anului 1149 Ludovic al VII-lea pleacă cu armata spre Franţa. Pe Marea Mediterană flota franceză a fost atacată de nişte corăbii greceşti, care au luat în captivitate pe Eleonora, soţia regelui Ludovic al VII-lea, eliberată însă de flota normandă. Francezii debarcară în sudul Italiei, în Calabria. Regele Franţei încheie cu normandul Roger II de Sicilia o alianţă îndreptată contra alianţei bizantino-germane, încât se ajunge la echilibrul forţelor, dar Imperiul bizantin n-a mai fost atacat.

Cruciada a III-a (1189–1192)

Spre sfârşitul secolului al XII-lea asistăm la o nouă redeşteptare a lumii musulmane. Între anii 1182–1184 sultanul Saladin al Egiptului (1171–1193), curd de origine, atacă Transiordania, Palestina şi Siria. Lupta decisivă s-a dat la 4 iulie 1187 la Hattin, lângă lacul Tiberiadei, în nordul Galileei, luptă în care din 15.000 de cavaleri latini au scăpat cu viaţă cam 1.000. Regatul Ierusalimului mergea spre prăbuşire, deoarece Oraşul Sfânt era o cetate de ziduri, dar nu de oameni.

La 2 octombrie 1187 sultanul Saladin intră biruitor în Ierusalim, după 88 de ani de stăpânire creştină, pe care l-a transformat în oraş musulman, prefăcând bisericile în moschei. Sultanii Egiptului au

stăpânit Oraşul Sfânt din 1187 până la 17 februarie 1229, când a fost cedat creştinilor de sultanul Malik al Kamil (1218–1238). Căderea Ierusalimului în 1187 a zguduit profund tot Apusul.

Astfel s-a ajuns la organizarea cruciadei a III-a, la care au participat cei trei mari şi puternici monarhi ai Apusului: împăratul german Friederich I Barbarossa (1152–1190), regele englez Richard Inimă de Leu (1189–1199) şi regele Franţei Filip al II-lea August (1180–1223).

Friederich I Barbarossa a condus trupele în 1189 prin Ungaria, Serbia şi Bulgaria, spre Constantinopol, petrecând iarna în Tracia, la Adrianopol. La Constantinopol era împărat Isac al II-lea Anghelos (1185–1195). Puţin a lipsit ca trupele împăratului german să atace capitala bizantină. În primăvara anului 1190 a trecut în Asia Mică, unde, la 18 mai, cucereşte Iconium, capitala turcilor selgiucizi. La 10 iunie, însă, Friederich I Barbarossa se înecă în râul Selef (Kalykadnus) în Cilicia. Armata germană fu condusă mai departe de fiul cel mai mare al împăratului, Friederich de Şvabia (Schwaben), până la Acra (Ptolemaida), unde muri în ianuarie 1191.

Filip al II-lea, regele Franţei, a plecat cu trupele pe mare din Genova, iar Richard al Angliei s-a îmbarcat la Marsilia, ajungând cu toţii la Messina, în Sicilia. După un popas în Sicilia, Richard Inimă de Leu se îndreptă spre insula Cipru, pe care o cuceri de la bizantini la 6 mai 1191. Cei doi regi se întâlnesc apoi la Acra, pe care o cuceresc la 12 iulie 1191. Din cauza unui conflict între cei doi monarhi, Filip al II-lea August s-a întors în Franţa. Richard Inimă de Leu, cu tot curajul, bravura sa, n-a putut cuceri Ierusalimul. În urma încheierii unui armistiţiu cu sultanul Saladin al Egiptului, acesta a acordat cavalerilor occidentali litoralul Mediteranei, dintre Jafa (Joppe) şi Acra, şi a asigurat prin promisiune solemnă că li se permite creştinilor vizitarea Ierusalimului. În octombrie 1192 Richard a plecat spre Anglia. În 1197 fâşia de legătură dintre Jafa şi Acra a fost lărgită prin cucerirea Beirutului. Insula Cipru, răpită grecilor de englezi, la 6 mai 1191, în cursul primei şederi aici, a fost acordată la întoarcerea în Anglia, în 1192, fostului rege al Ierusalimului, Guy de Lusignan, francez de origine, ai cărui descendenţi au stăpânit-o trei secole (1192–1489), când ea a fost cucerită de veneţieni, care, la rândul lor, au stăpânit-o până la 1571, când a fost cucerită de turci sub sultanul Selim al II-lea (1566–1574).

Cruciada a IV-a (1202–1204)

A fost predicată în Apus de papa Inocenţiu al III-lea (1198–1216) pentru eliberarea Ierusalimului. Republica Veneţia s-a angajat să asigure transportul cruciaţilor cu flota ei în schimbul unor sume importante. În 1201, Alexios IV, fiul împăratului bizantin Isac II Anghelos (1185–1195), înlăturat de pe tron şi orbit de fratele său, Alexios III Anghelos (1195–1203), a fugit în Apus ca să ceară ajutorul cruciaţilor, în schimbul unei însemnate recompense, pentru înscăunarea tatălui său. El a promis totodată supunerea Bisericii greceşti autorităţii scaunului papal.

Republica Veneţiei, socotind momentul favorabil pentru câştigarea unor însemnate beneficii comerciale, a îndreptat cruciada a IV-a spre Constantinopol, sub conducerea bătrânului doge Enrico Dandolo, unde ajunse în iunie 1203, în loc să meargă spre eliberarea Ierusalimului. După un asediu de zece zile, Alexios III fuge, iar la 18 iulie 1203 este instalat pe tron orbul Isac II Anghelos, dar el n-a putut plăti suma de 100.000 de mărci cerută de cruciaţi.

La 25 ianuarie 1204 o revoluţie din Constantinopol a răsturnat pe Isac II Anghelos şi a aşezat pe tron pe Alexios V Dukkas Murtzuflos, dar nici acesta n-a putut plăti sumele cerute de veneţieni. Atunci, cruciaţii la 13 aprilie 1204, în Vinerea Patimilor luară cu asalt Constantinopolul, pe care-l jefuiră barbar trei zile şi trei nopţi, oferind un trist final de cruciadă, un detestabil brigandaj internaţional în locul eliberării şi apărării creştinilor în faţa musulmanilor, aşa cum fusese predicată această cruciadă; deturnarea cruciaţilor de la ţinta lor s-a datorat pe de o parte talasocraţiei veneţiene care, pentru a-şi atinge interesele ei maritime şi comerciale în Răsărit, a căutat să profite copios de pe urma deplorabilelor intrigi şi maşinaţii politice de la curtea imperială a Bizanţului, însă, pe de altă parte, tragicul eveniment s-a produs mai ales din vina bizantinilor înşişi, care nu şi-au păstrat nici înţelepciunea şi nici credinţa creştină cuvenite pentru a putea să-şi menţină echilibrul politic necesar la ei acasă.

În locul Imperiului bizantin, cruciaţii creară Imperiul latin de Constantinopol (1204–1261), punând rege pe Balduin de Flandra (1204–1205). Veneţienii au primit 3/8 din imperiul cucerit, împreună cu biserica Sfânta Sofia şi dreptul ca patriarhul latin să fie un veneţian. Ei au ales ca patriarh latin pe veneţianul Toma Morosini.

Bonifaciu de Montferrat a primit regatul de Tesalonic cu Macedonia şi Tesalia. După modelul feudal, cruciaţii au înfiinţat şi alte despotate şi ducate, ca: despotatul de Ahaia, ducatul Atenei şi Tebei, despotatul de Moreea (vechiul Peloponez) şi altele mai mici. Istoriograful cruciadei, Geoffroy de Villehardouin († 1278), a primit despotatul Ahaiei cu Moreea (Peloponezul).

Clerul ortodox şi aristocraţia bizantină s-au retras în Asia Mică, unde au înfiinţat Imperiul grec de Niceea (1204–1261). La Niceea, s-a instalat din 1308 şi Patriarhia ecumenică.

Grecii care au plecat din Constantinopol au mai înfiinţat în Asia Mică şi Imperiul grec de Trebizonda (1204–1461), iar în Europa, despotatul dc Epir.

Cucerirea şi jefuirea Constantinopolului din 13 aprilie 1204 şi crearea unui Imperiu latin, între 1204–1261, la Constantinopol, au contribuit la slăbirea gravă a Imperiului bizantin, constituind una dintre cauzele principale ale cuceririi lui de către turci la 29 mai 1453. Din 1204 între occidentali şi bizantini, între catolici şi ortodocşi, s-a săpat o prăpastie profundă.

Cruciada copiilor (1212)

Un tânăr cioban din Franţa, Ştefan (Etienne), în 1212, s-a crezut ales de Dumnezeu să conducă pe copiii francezi în Palestina. Regele Filip II August îi ordonă întoarcerea copiilor la părinţi, dar doi negustori fără suflet i-au îmbarcat în corăbii la Marsilia spre a-i duce în Orient. Două corăbii au naufragiat, iar celelalte au dus copiii la Alexandria, în Egipt, şi în ţările arabe, unde au fost vânduţi ca sclavi.

Un copil german, Nicolae, care nu avea nici zece ani, în fruntea a mii de copii, a pornit din Colonia (Köln) şi a trecut Alpii spre porturile italiene spre a se îmbarca pentru Palestina. Mulţi copii au murit pe drum, de foame şi oboseală, şi foarte puţini s-au mai întors la părinţi.

Cruciada a V-a (1218–1229)

Faza întâi a cruciadei o constituie expediţia regelui Andrei II al Ungariei (1205–1235), împreună cu ducele Leopold VII de Austria şi alţi nobili din Austria şi Bavaria, care au plecat spre Palestina în 1218–1219. După toată probabilitatea, între ostaşii lui Andrei al II-lea

se aflau şi români din Transilvania. După câteva expediţii în jurul Iordanului, Andrei al II-lea şi armata lui s-au întors acasă fără rezultate decisive.

O altă expediţie, condusă de conţii Wilhelm de Olanda şi George de Wied, alcătuită din cruciaţi olandezi, westfali şi germani din oraşul Bremen, la care s-a asociat în 1218 şi francezul Jean de Brienne, – fostul rege al Ierusalimului, în urmă împărat latin de Constantinopol (1229–1237) –, s-a îndreptat împotriva Egiptului, reuşind să cucerească la 5 noiembrie 1219 portul Damietta din delta Nilului. În 1221 însă Damietta a fost recucerită de sultanul Egiptului Malik al Kamil (1218–1238).

În 1219, Francisc din Assisi († 1226) a mers la curtea sultanului Malik al Kamil încercând să-l convertească la creştinism, fără să reuşească.

Faza a doua a cruciadei o constituie plecarea în Răsărit, după multe ezitări, a împăratului Germaniei, Friederich al II-lea (1215–1250), conducătorul principal al cruciadei a V-a. Expediţia lui Friederich al II-lea nu s-a făcut sub auspiciile «Sfântului Scaun», ci pe cont propriu, de aceea papa Grigorie al X-lea (1228–1241) l-a excomunicat în 1228, infierându-l ca pe «un păgân şi musulman», voind să scape de presiunile lui asupra Scaunului papal.

În ciuda excomunicării papale, datorită legăturilor amicale cu Malik al Kamil, unul dintre cei mai remarcabili sultani ai Egiptului, foarte avansat faţă de ideile timpului său, Friederich al II-lea a reuşit prin negocieri să obţină pe timp de zece ani – prin tratatul de la Jaffa din 11 februarie 1229, încheiat cu sultanul egiptean – *Ierusalimul* (fără moscheea lui Omar), *Betleemul, Nazaretul, ducatul Toron din Galileea de nord şi teritoriul Sidonului din Fenicia,* pentru ca luptele dintre musulmani şi creştini să înceteze.

În urma acestui tratat, Friederich al II-lea şi-a făcut intrarea în chip solemn în Ierusalim la 17 martie 1229 şi-şi puse singur coroana regală pe cap, apoi, în mai 1229, părăsit de patriarhul latin de Ierusalim, calomniat de cavalerii templieri şi ioaniţi, plecă din Palestina spre patrie.

Ierusalimul a rămas în mâinile creştinilor din 17 martie 1229 până la 23 august 1244, când fu definitiv pierdut de cavalerii latini, fiind

ocupat de o hoardă de turci corasmieni, chemaţi în ajutor de sultanul Egiptului. Aceştia au măcelărit o parte dintre creştini şi au distrus biserica Sfântului Mormânt.

Cruciada a VI-a (1248–1254)

Pierderea Ierusalimului în 1244 a făcut ca papa Inocenţiu al IV-lea (1243–1253) să îndemne creştinătatea apuseană, în sinodul de la Lyon din 1245, să se înroleze într-o nouă cruciadă.

Deşi aversiunea faţă de cruciadă devenise foarte mare, în urma exceselor cruciaţilor contra evreilor, schismaticilor (ortodocşilor) şi mahomedanilor, totuşi piosul rege al Franţei Ludovic al IX-lea cel Sfânt (1226–1279) plecă în 1248 în cruciadă. El se opri mai întâi în insula Cipru, unde petrecu iarna anului 1248, apoi, în primăvara anului următor, se îndreptă spre Egipt, unde în 5–6 iunie 1249 cuceri portul Damietta. Înaintând spre Cairo, regele francez fu făcut prizonier de egipteni în aprilie 1250, împreună cu armata, la Mansura, iar flota care naviga pe Nil a fost distrusă. Spre a-şi recăpăta libertatea a trebuit să plătească o sumă considerabilă şi să restituie Damietta. După eliberare s-a îndreptat spre Siria, cu speranţa de a primi ajutoare, dar ele n-au sosit. A mai rămas patru ani în Răsărit, între 13 mai 1250 şi 24 aprilie 1254, străduindu-se să fortifice oraşele maritime. După un pelerinaj la Betleem în 1254, la 24 aprilie acelaşi an s-a întors în Franţa, fără să fi putut elibera Ierusalimul.

În 1268, Antiohia a căzut în mâinile musulmanilor.

Cruciada a VII-a (1270)

Regele Franţei Ludovic al IX-lea cel Sfânt plecă din nou în cruciadă în 1270, de astă dată în Tunis, unde spera să convertească pe emirul Tunisului şi să atace apoi Egiptul. Aci piosul monarh şi o parte dintre luptători au murit de dizenterie şi ciumă. Fiul şi urmaşul său, regele Filip al III-lea (1270–1285), după ce a încheiat un armistiţiu cu saracinii (arabii), s-a întors în Franţa.

Aşa au luat sfârşit cruciadele zise clasice. Numărul de 7 cruciade e pur convenţional. În realitate, au fost mai mult de 12 expediţii între Europa şi Palestina.

În 1289, mamelucii din Egipt, soldaţi turci, cumpăraţi de egipteni cu bani, au cucerit oraşul Tripolis, iar la 18 mai 1291 cavalerii franci au pierdut definitiv Acra, ultimul bastion creştin în Siria. Oraşele Tir, Sidon şi Beirut au fost predate de bună voie sultanului Egiptului.

Cruciadele următoare, de la Nicopole, 25 septembrie 1396, şi de la Varna. 10 noiembrie 1444, s-au terminat prin înfrângerea creştinilor de către otomani, care dispuneau atunci de o mare putere militară.

În genere, cruciaţii occidentali, francezi, englezi, germani, veneţieni, normanzi ş.a. n-au putut face operă durabilă în Răsărit, nici din punct de vedere politic, nici religios. Descoperirea Americii, în 1492, de către celebrul navigator genovez Cristofor Columb (1451–1506), va da istoriei universale un nou curs, căci ţările occidentale îşi vor îndrepta atenţia în viitor spre Lumea nouă.

ÎNCERCĂRI DE UNIRE A BISERICILOR ÎN SECOLELE XI–XV

1. Încercări de unire în secolele XI şi XII

În urma dezastrului de la Mantzikert, în Armenia, din 19 august 1071, când armata bizantină a fost înfrântă de turcii selgiucizi, iar împăratul Roman al IV-lea Diogen (1067–1070) a fost făcut prizonier, succesorul său, Mihail al VII-lea Dukas (1071–1078), s-a adresat în 1073 papei Grigorie al VII-lea (1073–1085), cerând ajutor contra turcilor, oferind în schimb «unirea» Bisericilor. Papa a primit cu mare bucurie propunerea împăratului. El s-a adresat contelui Guillaume de Bourgogne, contesei Matilda de Toscana şi împăratului Germaniei Henric al IV-lea (1056–1106) în vederea organizării unei mari expediţii, în fruntea căreia voia să meargă chiar el.

Papa Grigorie al VII-lea formulase în scrierea *Dictatus papae* pretenţiile sale la conducerea universală, afirmând superioritatea puterii papale asupra puterii politice şi religioase, încât ceru împăratului bizantin *recunoaşterea primatului papal.*

Conflictul cu normanzii din sudul Italiei şi cearta pentru investitură (1076) cu împăratul german au împiedicat pe papă să dea bizantinilor ajutorul promis.

Tratative de unire s-au dus apoi între împăratul Alexios I Comnen (1081–1118) şi papa Urban al II-lea (1088–1099). Pentru a uni cel puţin pe grecii din sudul Italiei, unde normanzii au înfiinţat regatul lor, papa convoacă sinodul de la Bari din 1098, la care au participat episcopii greci şi latini din Italia de sud.

După numeroase discuţii şi controverse referitoare la *purcederea Duhului Sfânt,* în care s-a distins învăţatul arhiepiscop Anselm de Canterbury († 1109) – născut la Aosta, în Italia, fondatorul scolasticii –,

sinodul s-a închis fără vreun rezultat. Din cauza situației politice grele, grecii din sudul Italiei s-au unit cu Roma. Era o unire parțială, care nu angaja Biserica Ortodoxă.

Tratativele de unire au continuat între împăratul Alexios I Comnen și papa Pascal al II-lea (1099–1118).

Din cauza jafurilor făcute pe teritoriul Imperiului bizantin, ura confesională dintre greci și latini s-a mărit. Latinii numeau pe greci schismatici, eretici și dușmani ai creștinătății, considerându-i o piedică în calea cruciaților pentru eliberarea Sfântului Mormânt.

Boemond, ducele normanzilor, devenit din 1098 principe de Antiohia, fiul lui Robert Guiscard de Sicilia (1015–1083), cu autorizația papei Pascal al II-lea, colindă în 1105 Europa pentru a organiza o expediție contra Bizanțului, oferind papei unirea Bisericilor prin supunerea politică a grecilor, cucerind Constantinopolul.

Prin răsunătoarea înfrângere a normanzilor la Dyrrachion (1107–1108), povestită de scriitoarea bizantină Ana Comnena (1083–1148) în «Alexiada» ei, Boemond încheie o pace umilitoare cu Alexios I Comnen, încât politica antibizantină, normandă și papală, fu compromisă pentru mult timp.

Alexios I Comnen propuse papei în 1113 să i se ofere lui și fiului său, Ioan, coroana Imperiului occidental, pentru a se realiza unirea Bisericilor. Unirea nu s-a putut face căci papa a cerut bizantinilor mai întâi recunoașterea primatului papal și apoi discutarea diferențelor dogmatice și rituale.

Polemica virulentă dintre trimisul papal Petru Chrisolan, numit și Grossolan, arhiepiscopul Milanului, cu teologii bizantini Ioan Furnis, Eustațiu, mitropolitul Niceei, Eutimie Zigabenul, Zonaras ș.a. cu privire la purcederrea Sfântului Duh – *Filioque*, a accentuat și mai mult confesionalismul și a zădărnicit unirea.

Fiul și succesorul împăratului Alexios I Comnen, Ioan II Comnen (1118–1143), intră în legătură cu papii Calist II (1119–1124), Honoriu II (1124–1130) și Inocențiu II (1130–1143), în vederea unirii celor două Biserici, dar tratativele n-au dat rezultatele așteptate.

Ioan II Comnen începu tratative cu împăratul german Lothar al III-lea (1125–1137), pentru că politica lui Roger II de Sicilia (1101–1156) devenea periculoasă pentru amândoi. Germanii au trimis

la Constantinopol în 1135 pe episcopul Anselm de Havelberg, care a discutat cu arhiepiscopul Nichita al Nicomidiei despre purcederea Sfântului Duh, azimă și primatul papal. Politica antibizantină agresivă normando-papală a contribuit ca tratativele să eșueze.

În 1155 papa Adrian al IV-lea (1154–1159) a trimis împuterniciți la Bizanț pentru unirea Bisericilor.

Împăratul Manuil I Comnen (1143–1180) dorea refacerea unității Imperiului universal sub coroana lui. De aceea, el ceru în 1166 acest lucru papei Alexandru al III-lea (1159–1181), care se afla în luptă cu împăratul german, Friederich I Barbarossa (1152–1190), în schimbul unirii Bisericilor. În vederea atingerii acestui scop, el a trimis bani și trupe în Italia, reușind să învingă pe împăratul german în 1176 la Pavia.

Masacrarea latinilor din Constantinopol la 1182 de către greci și invazia Tesalonicului la 1185 de către normanziii care au făcut un mare masacru au înăsprit însă și mai mult relațiile dinte cele două lumi.

2. Încercări de unire în secolele XIII și XIV

În timpul cruciadei a IV-a (1202–1204), papa Inocențiu al III-lea (1198–1216) a cerut împăratului Alexios al III-lea Anghelos (1195–1203) nu numai să ajute cruciada proiectată pentru eliberarea Ierusalimului, ci să facă și unirea Bisericilor. Tratativele de unire n-au reușit din cauza cavalerilor occidentali ai cruciadei a IV-a, care au cucerit Constantinopolul la 13 aprilie 1204, jefuindu-l în mod barbar.

Înființarea Imperiului latin de Constantinopol (1204–1261), alungarea patriarhului ortodox și înlocuirea lui cu un patriarh latin, precum și alungarea clericilor ortodocși a mărit și mai mult ura grecilor contra latinilor. Grecii au organizat în Asia Mică Imperiul grec de Niceea (1204–1261), iar Patriarhia ecumenică s-a mutat la Niceea din 1208 până la 1261.

În timpul Imperiului grec de Niceea au avut loc unele încercări de unire, prin care împărații greci de Niceea urmăreau să obțină plecarea latinilor din Constantinopol.

Astfel, în 1234, s-au dus tratative de unire între împăratul de Niceea, Ioan al III-lea Ducas Vatatzes (1222–1254), și patriarhul grec

de Niceea, Gherman al II-lea (1222–1240), de o parte, cu papa Grigorie al IX-lea (1227–1241), de altă parte. Papa a trimis la Niceea doi franciscani şi doi dominicani, dar din motive teologice şi politice nu s-a ajuns la împăcare.

De asemenea, n-au dus la nici un rezultat nici tratativele purtate în 1256 de papa Alexandru al IV-lea (1254–1261) cu împăratul Niceei, Teodor al II-lea Lascaris (1254–1258).

După restabilirea Imperiului bizantin la Constantinopol, împăratul Mihail al VIII-lea Paleologul (1261–1282), prevăzând pericolul din partea latinilor, intră în tratative de unire bisericească cu papii Urban al IV-lea (1261–1264), Clement al IV-lea (1265–1268) şi Grigorie al X-lea (1271–1276), pentru a evita formarea unei noi coaliţii politice contra Bizanţului.

În acest timp, polemica marilor teologi apuseni Toma de Aquino († 1274) şi Bonaventura († 1274) contra grecilor era foarte violentă, căci aceştia işi puseseră toată ştiinţa lor teologică pentru combaterea a ceea ce ei numeau «erorile grecilor» – *errores Graecorum.*

Cel mai mare pericol pentru Bizanţ îl constituia atunci Carol de Anjou (1226–1285), care primise conducerea regatului Siciliei şi prin politica sa agresivă urmărea recucerirea Bizanţului.

În timpul vacanţei pontificale dintre 1268–1271, pentru evitarea recuceririi Bizanţului, împăratul Mihail al VIII-lea Paleologul a deschis tratative de unire cu regele Franţei Ludovic al IX-lea cel Sfânt (1226–1270), care împiedică pe fratele său, Carol de Anjou, să atace Bizanţul. Moartea lui Ludovic al IX-lea în 1270, în cruciada a VII-a din Tunis, dădu libertate de acţiune lui Carol de Anjou.

Unirea de la Lyon (6 iulie 1234). Papa Grigorie al X-lea, care socotea momentul favorabil pentru impunerea primatului papal şi ortodocşilor, prezentă împăratului Mihail al VIII-lea Paleologul unirea Bisericilor ca singurul mijloc de scăpare a Bizanţului.

Patriarhul ecumenic Iosif I (1266–1275; 1282–1283) nici nu voi să audă de unire şi însărcină pe eruditul său hartofilax, Ioan Beccos, să apere doctrina Bisericii de Răsărit. Acesta declară pe latini nu numai schismatici, ci şi eretici.

Împăratul Mihail al VIII-lea Paleologul îl închise, iar Beccos, prin ameninţări şi diferite promisiuni, îşi schimbă atitudinea, afirmând

acum că deosebirea dintre greci şi latini este neînsemnată şi n-ar rămâne grecilor de acceptat decât trei puncte:

1. *Primatul papal;* 2. *Dreptul papei de a primi apeluri din întreaga Biserică;* 3. *Dreptul de a fi pomenit la Liturghie şi în Răsărit.*

Împăratul convinse pe patriarhul Iosif I să lase pe seama sa negocierile de unire şi trimise la sinodul de la Lyon, în 1274, al XIV-lea Conciliu general la romano-catolici, o delegaţie alcătuită din fostul patriarh Gherman al III-lea (1265–1266), mitropolitul Teofan de Niceea şi ministrul Gheorghe Acropolitul să încheie unirea, fără să li se impună grecilor adaosul *Filioque.* Sinodul a primit condiţia pusă de împărat, iar după ce trimişii împăratului au depus jurământul de unire, s-a socotit că unirea celor două Biserici, încheiată la 6 iulie 1274 la Lyon, este realizată pe deplin.

La întoarcerea delegaţilor de la Lyon, patriarhul Iosif I, conform înţelegerii avute cu împăratul, s-a retras din scaun, iar în locul lui a fost ridicat patriarh Ioan Beccos (1275–1282), care era acum cu totul pentru unire.

Unirea nu s-a putut însă aplica, deoarece ea era urâtă de poporul grec şi detestată până şi de unii membri din familia imperială, ca sora împăratului şi alte rude.

Papa Grigorie al X-lea a cerut grecilor în 1276 să accepte ritul latin şi adaosul Filioque la Simbolul Credinţei, dar fără succes.

În 1278 papa Nicolae al III-lea (1277–1280) a nemulţumit clerul şi poporul grec ortodox cerând şi mai mult decât prevederile sinodului de la Lyon din 6 iulie 1274, căutând să impună la Bizanţ credinţa catolică, pretenţie pe care grecii au respins-o cu indignare.

În 1281 papa Martin al IV-lea (1281–1285), văzând că grecii resping unirea de la Lyon, a excomunicat pe împăratul Mihail al VIII-lea Paleologul, numindu-l înşelător şi schismatic viclean.

Carol de Anjou, neînduplecatul adversar al Bizanţului, care urmărea vechiul său plan de recucerire a Constantinopolului, având acum mână liberă, concentră forţe importante contra Imperiului bizantin, care era sortit unei inevitabile distrugeri. Revolta sicilienilor, din seara zilei de 31 martie 1282, în lunea Paştilor, numită «vespera siciliană», plănuită în secret de papa Martin al IV-lea (1281–1285), de Mihail al VIII-lea Paleologul şi de Petru al III-lea de Aragon

(1276–1285), când francezii fură masacraţi în Sicilia şi la Palermo, nărui definitiv planurile agresive ale lui Carol de Anjou şi salvă Imperiul bizantin.

La 11 decembrie 1282 împăratul Mihail al VIII-lea Paleologul încetă din viaţă. Succesorul său, împăratul Andronic al II-lea Paleologul (1282–1328), văzând nemulţumirea şi opoziţia clerului şi poporului faţă de unirea de la Lyon, a renunţat total la ea. În locul patriarhului Beccos, partizan al unirii de la Lyon, e numit patriarh Grigorie al III-lea (1283–1289), care respinse unirea.

Tratative de unire au fost şi sub împăratul Andronic al II-lea Paleologul, dar cearta pentru tron cu Andronic al III-lea Paleologul (1328–1341), căsătorit cu principesa apuseană Ana de Savoia, au împiedicat progresul lor.

Sub Andronic al III-lea pericolul turc s-a mărit. De aceea, pentru a obţine ajutor contra turcilor, el trimise în 1339 pe călugărul Varlaam de Calabria, în Italia, la Avignon, în Franţa, unde-şi avea sediul papalitatea, în timpul «exilului babilonic», de 70 de ani, să trateze cu papa Benedict al XII-lea (1334–1342) unirea Bisericilor. Papa a cerut mai întâi supunerea Bisericii grecilor faţă de scaunul papal şi în urmă trimiterea ajutorului militar cerut, încât Varlaam s-a întors la Constantinopol fără nici un rezultat.

În sinodul isihast de la Constantinopol din 1341 Varlaam atacă doctrina catolică. Mai târziu, întorcându-se în sudul Italiei, unde a primit din partea papei, în 1342, scaunul episcopal de Garece, a scris contra grecilor, fapt pentru care sinodul isihast de la Constantinopol, din 1351, l-a excomunicat, deşi el murise cu un an înainte.

În timpul împăraţilor Ioan al V-lea Paleologul (1341–1376; 1379–1391) şi Ioan al VI-lea Cantacuzino (1341–1347), uzurpator şi apoi coîmpărat (1347–1354), din cauza rivalităţilor, a războiului civil şi luptelor pentru tron, pericolul turc a crescut. Pentru a obţine ajutorul turcilor, Ioan al VI-lea Cantacuzino şi-a căsătorit pe fiica sa Teodora cu sultanul Orkan. Chemaţi de el, fapt foarte grav pentru viitorul popoarelor din Balcani şi Europa centrală, turcii trec în Europa şi se instalează în 1354 la Galipoli, apoi cuceresc Tracia şi-şi mută capitala la Adrianopole, în 1365, reuşind până la sfârşitul secolului al XIV-lea să cucerească sudul Serbiei şi toată Bulgaria.

În faţa pericolului turc, împăratul Ioan al V-lea Paleologul, fiul lui Andronic al III-lea şi al principesei italiene Ana de Savoia, figură tragică a agoniei Bizanţului, încearcă să obţină ajutorul occidentalilor. El începu tratative de unire cu papii de la Avignon, Clement al VI-lea (1342–1352) şi Inocenţiu al VI-lea (1352–1362). În 1355 jură supunere papei Inocenţiu al VI-lea şi-i promise ostatic pe fiul său, Manuil, drept garanţie pentru respectarea jurământului făcut. Paisprezece ani mai târziu el se duce la Roma, unde, în catedrala Sfântul Petru, în faţa papei Urban al V-lea (1362–1370) şi a cardinalilor, a trecut la catolicism cu toată familia sa, duminică 21 octombrie 1369, fapt care a provocat mari supărări şi îngrijorări Patriarhiei ecumenice. Era o convertire personală care nu angaja Ortodoxia. Patriarhul ecumenic Filotei Cokkinos (1353–1354; 1364–1376) a condamnat cu energie trădarea credinţei ortodoxe de către împărat şi familia sa, îndemnând pe credincioşii ortodocşi din Imperiu şi din afara hotarelor lui să rămână statornici în Ortodoxie.

3. Încercări de unire în secolul al XV-lea

Pentru a obţine ajutor contra turcilor, a căror ameninţare devenise tot mai mare, împăratul Manuil al II-lea Paleologul (1391–1425), fiul lui Ioan al V-lea, a scris marelui duce al Moscovei, dogelui Veneţiei, regilor Franţei, Angliei, Aragonului şi papei Martin al V-lea (1417–1431), dar nici unul nu s-a grăbit să vină în ajutorul Bizanţului.

Spre sfârşitul anului 1399, împăratul, însoţit de mareşalul francez Bouciccault, părăsi Constantinopolul spre a merge personal să ceară ajutorul suveranilor europeni. El ajunse la Veneţia, unde s-a bucurat de o bună primire, merse apoi la Milano şi la Paris, unde fu primit de regele Franţei, Carol al VI-lea (1380–1422), la 3 iunie 1400, cu un ceremonial extraordinar, iar în urmă merse în Anglia, unde regele Henric al IV-lea (1399–1413) i-a făcut o primire asemănătoare. Dar, cu toată şederea sa de doi ani în Occident, se întoarse la Constantinopol, în 1402, fără rezultate, căci din toate promisiunile frumoase nu ieşi nimic.

Încă fiind în Occident, el află de înfrângerea turcilor în lupta de la Angora azi (Ankara), în 28 iulie 1402, de către mongolii lui Tamerlan sau Timurlenk (1336–1405), când Baiazid I Fulgerul (1389–1402) fu

făcut prizonier şi purtat într-o cuşcă de aur spre desfătarea învingătorului. Bizanţul avu un răgaz de douăzeci de ani, dar, în 1421, sultanul Murad al II-lea (1421–1451) reluă ofensiva. El cuceri Tesalonicul în 1430, pe care-l cumpăraseră veneţienii în 1423 de la greci.

Pentru salvarea Constantinopolului şi unirea Bisericilor, împăratul Manuil al II-lea Paleologul a trimis la conciliul de la Constanz (1416–1418), în sudul Germaniei, socotit în Biserica Romano-Catolică al XVI-lea conciliu ecumenic, o importantă delegaţie, compusă din 19 mitropoliţi răsăriteni – între aceştia şi Grigorie Ţamblac, ucenicul patriarhului Eftimie de Târnovo (1375–1393), vlah de neam din împrejurimile Adrianopolului, ajuns în 1415 mitropolitul Kievului – şi din laici din Constantinopol. Atât Mircea cel Bătrân (1386–1418), domnul Ţării Româneşti, cât şi Alexandru cel Bun (1400–1432), domnul Moldovei, au trimis câte o delegaţie la conciliu, condusă de boieri de frunte, care s-au integrat în delegaţia bizantină. Evenimentul marchează prima participare a românilor la un congres internaţional. Delegaţia bizantină ajunse la Constanz, în Germania, în februarie 1418, dar nu realiză nimic deoarece sinodul avea de discutat alte probleme mai grave, care interesau Biserica Apuseană, îndeosebi încetarea schismei papale – şi se închise la 22 aprilie 1418.

Sinodul unionist de la Ferrara – Florenţa (1438–1439)

Presiunea turcilor osmanlâi devenind tot mai ameninţătoare, împăratul Ioan al VIII-lea Paleologul (1425–1448), succesorul lui Manuil al II-lea Paleologul, în culmea disperării, s-a decis să ceară ajutorul Apusului creştin, oferind din nou *unirea Bisericilor,* cu toate că încercările de unire precedente n-au făcut decât să adâncească ruptura dintre greci şi latini. El renunţă la cererea împăratului Manuel al II-lea de a se ţine un sinod de unire la Constantinopol şi se învoi mai întâi cu papa Martin al V-lea (1417–1431), apoi cu papa Eugen al IV-lea (1431–1448), ca sinodul să se ţină într-un oraş de pe coasta orientală a Italiei şi pe cheltuiala papei.

Papa Eugen al IV-lea propuse mai întâi oraşul Bologna şi încheie pentru aceasta, la 12 noiembrie 1431, un tratat cu grecii, obligându-se totodată să trimită corăbii şi armată pentru apărarea Constantinopolului.

Sinodul «conciliarist» din Basel, însă, deschis în martie 1431, pentru reforma Bisericii – *in capite et membris* – fără voia papei, întrucât sinodalii din Basel socoteau autoritatea Sinodului în Biserică mai presus de autoritatea papei, prin conflictul lui cu papa, împiedică mersul normal al tratativelor. În cele din urmă, Eugen al IV-lea mută prin bulla Doctoris Gentium sinodul din Basel, la 18 februarie 1437, la Ferrara, pe coasta răsăriteană a Italiei, unde puteau veni grecii, îndemnând pe sinodalii de la Basel să vină şi ei acolo.

Bizantinii se pronunţară în favoarea papei. La 24 noiembrie 1437 împăratul Ioan al VIII-lea Paleologul, însoţit de o delegaţie impunătoare de aproape 700 de persoane, a plecat cu corăbiile papale spre Italia, gata să se încaiere la plecare cu corăbiile trimise de sinodalii din Basel.

Din impunătoarea suită a împăratului făceau parte, în afară de patriarhul ecumenic Iosif al II-lea (1416 – 10 iunie 1439), fratele împăratului, Dimitrie Paleologul, despotul Peloponezului, vreo 20 de mitropoliţi şi episcopi, câţiva preoţi şi diaconi şi câţiva mireni mai de seamă.

Dintre clerici, mai însemnaţi erau: *Visarion,* mitropolitul Niceei († la 18 noiembrie 1472, la Ravena), favorabil unirii cu latinii: *Marcu Eugenicu,* mitropolitul Efesului († 23 ianuarie 1444), care reprezenta şi pe patriarhul Antiohiei, cel mai mare adversar al unirii cu latinii; Antonie, mitropolit de Heracleea, care reprezenta şi pe patriarhul Alexandriei, *Dionisie de Sardes,* reprezentând şi pe patriarhul Ierusalimului, care va deceda la Florenţa, fiind înlocuit cu mitropolitul Dorotei al Monembasiei, *Mitrofan,* episcop de Cizic, favorabil unirii, călugărul *Grigorie Mammas,* confesorul împăratului, *Silvestru Syropulos,* marele eclesiarh al Patriarhiei ecumenice, care, după întoarcerea din Italia, a scris Istoria sinodului unionist de la Ferrara–Florenţa, tradusă la Haga în 1660 în latineşte sub titlul: *Vera historia unionis non verae inter Graecos et Latinos, sive Concilii Florentini eazactissima naratio* = Istoria adevărată a unei uniri neadevărate dintre greci şi latini, sau Povestirea foarte exactă a Sinodului florentin (Vezi ediţia V. Laurent, sub un alt titlu, Paris, 1971).

Dintre mireni, au fost: *Gheorghe Scholarios,* secretarul, intim al împăratului, reprezentantul aristotelicilor, numit mai târziu ca monah Ghenadie Scholarios, care a fost primul patriarh ecumenic sub turci

(1454–1456; 1462–1463; 1464–1465; † 1472), *Gheorghe Ghemistos Plethon* (1360 – † 25 iunie 1452), de la Mistra (vechea Spartă, din Peloponez), reprezentantul platonicienilor.

Imperiul grec de Trebizonda a trimis, de asemenea, o delegaţie. Unii principi ai popoarelor ortodoxe din Răsărit au trimis şi ei reprezentanţii lor. Astfel, marele principe al Moscovei, Vasile al II-lea (1425–1462) a trimis pe Isidor, mitropolitul Kievului şi Moscovei († 1463), grec de neam, cu o suită.

Domnitorii Moldovei, Iliaş şi Ştefan (1435–1442), au trimis pe mitropolitul Damian al Moldovei, locţiitor al Sevastiei, numit în Moldova, în 1437, de Patriarhia ecumenică, însoţit de vicarul său, protopopul Constantin şi un delegat mirean, logofătul Neagoe, probabil locţiitorul episcopiei sau mitropoliei Romanului.

Biserica Georgiei sau Iviriei, în Caucaz, a trimis trei delegaţi: mitropolitul Grigorie al Georgiei, un episcop şi un laic.

Mitropolia Ungrovlahiei, respectiv domnul Ţării Româneşti, Vlad Dracul (1436–1442; 1443–1446), arhiepiscopia sârbă de Ipek, respectiv despotul Gheorghe Brancovici (1427–1456) şi arhiepiscopia bulgară de Ghrida n-au trimis nici un delegat, din motive politice.

Basileul Ioan al VIII-lea Paleologul şi impunătoarea sa suită au sosit la Veneţia la 8 februarie 1438, unde dogele şi veneţienii i-au făcut o primire măreaţă. Din Veneţia, grecii au plecat la Ferrara, unde papa strămutase sinodul din Basel, şi au ajuns la 4 martie 1438, fiind întâmpinaţi de papa Eugen al IV-lea, cardinalii şi episcopii romano-catolici. Marchizul de Este din Ferrara s-a oferit să dea gratuit găzduire şi masă împăratului şi însoţitorilor săi. Urma ca sinodul să se deschidă la 3 aprilie, dar s-a amânat deschiderea lui oficială până în octombrie 1438, pentru a veni de la Basel şi alţi membri sinodali. Latinii n-au putut convoca decât vreo 70 de ierarhi, la care s-au adăugat câţiva delegaţi veniţi de la Basel, unde rămăseseră cei mai mulţi susţinători ai «Conciliarismului», care susţineau că sinodul este superior autorităţii papei.

Intervalul de timp dintre lunile aprilie şi octombrie l-au folosit reprezentanţii celor două Biserici pentru pregătirea terenului unirii. S-a discutat îndeosebi problema *purgatoriului,* care, după 1252, a fost subiect de controverse între greci şi latini.

Din partea grecilor au luat parte la discuţii Marcu Eugenicu, mitropolitul Efesului, şi Visarion, mitropolit de Niceea.

Din partea latinilor s-au distins: cardinalul Iuliu Cesarini, fost preşedinte al sinodului din Basel, Andrei, episcop latin de Rodos, Ludovic, arhiepiscop de Forli, Ioan de Turrecremata sau Torquemada (spaniol), Ioan de Montenigro, dominicanul Ioan de Raguza şi abatele Ambrozie Traversari de la mânăstirea Camaldulilor.

În discuţiile despre *focul material curăţitor* sau *purgatoriu,* grecii au susţinut că sufletele, fiind de natură spirituală, nu mai trec printr-un foc material sau purgatoriu. Îndată după moartea trupului, ele nu primesc fericirea sau condamnarea definitivă, deoarece nu sunt unite cu trupurile cu care au convieţuit, ci numai un început de fericire sau de osândă, care va deveni definitivă după învierea morţilor, la judecata universală. Sufletele care au păcătuit în viaţă îndură după moarte suferinţe morale până la judecata universală.

Dimpotrivă, latinii au susţinut că îndată după moartea trupului sufletele dreptilor primesc fericirea definitivă, sufletele celor căzuţi în păcate de moarte osânda definitivă, iar sufletele celor căzuţi în păcate uşoare, sau veniale, se pot curăţi de acestea printr-un foc material, în purgatoriu, care este un loc intermediar între pământ şi cer, după care sunt primite în cer, învăţătură care contrazice revelaţia Sfintei Scripturi.

Sinodul s-a deschis oficial cu mare pompă la 8 octombrie 1438 la Ferrara, cu discuţii publice asupra a patru puncte de credinţă mai însemnate, numite de atunci *«cele patru puncte florentine»:*

1. *Dogma purcederii Sfântului Duh* sau *«Filioque»;* 2. *Doctrina despre purgatoriu;* 3. *Uzul de a săvârşi Sfânta Euharistie cu pâine nedospită* sau *azimă;* 4. primatul papal, lăsat dinadins la urmă, ca fiind cea mai spinoasă problemă.

În şedinţa a treia, din 14 octombrie, mitropolitul Marcu Eugenicu al Efesului a argumentat că adaosul *«Filioque»* la Simbolul credinţei nu se găseşte în Simbolurile alcătuite de Sinoadele ecumenice şi ca atare trebuie înlăturat.

Din partea latinilor au răspuns episcopul Andrei de Rodos şi cardinalul Iuliu Cesarini, înfăţişând adaosul Filioque nu ca un adaos la Simboluri, ci ca o completare sau explicaţie sau dezvoltare a cuvin-

telor «care din Tatăl purcede». Discuţiile au continuat în alte unsprezece şedinţe, fără nici un rezultat.

Grecii, plictisiţi şi nemulţumiţi, doreau să se întoarcă în patrie. Împăratul avea însă nevoie de unire pentru primirea ajutorului promis de papă. În înţelegere cu împăratul bizantin, papa mută sinodul la Florenţa, la începutul anului 1439, având în vedere că florentinii promiseseră papei că vor pune la dispoziţie fonduri însemnate, dacă sinodul se mută în oraşul lor. Şedinţele s-au ţinut în marea şi eleganta catedrală Santa Maria del Fiore, impunătorul dom al Florenţei construit între 1296 şi 1346.

La 2 martie 1439, în şedinţa a 18-a, s-a reluat la Florenţa marea discuţie referitoare la *purcederea Duhului Sfânt,* discuţie continuată în şase şedinţe, dar fără rezultat.

În faţa situaţiei create, împăratul hotărî ca fiecare parte să discute separat, iar obiecţiunile să se facă în scris. Rămas numai între greci, împăratul stărui să se facă unirea, pe care o înfăţişa ca singura posibilitate de a salva patria în pericol, primind ajutorul financiar şi militar al papei şi al statelor catolice din Occident.

Patriarhul Iosif al II-lea, bolnav, convins de această necesitate, chemă pe patul de moarte pe greci, spunându-le că Ortodoxia nu este cu totul sacrificată prin unire şi-i rugă să cedeze. Majoritatea primeşte, afară de cinci, în frunte cu mitropoliţii Marcu Eugenicu al Efesului şi Antonie al Heracleei.

Patriarhul Iosif al II-lea muri la 10 iunie 1439 şi fu înmormântat cu pompa cuvenită în biserica Santa Maria Novella din Florenţa, construită între 1296 şi 1360, unde mormântul său se află până azi.

După moartea patriarhului, împăratul a condus singur discuţiile, consultându-se numai cu partida favorabilă unirii, în frunte cu mitropoliţii Isidor al Kievului şi Moscovei, Visarion al Niceei şi Dorotei de Mitilene.

La 13 şi 14 aprilie 1439, mitropolitul Visarion al Niceei a ţinut în faţa confraţilor o pledoarie iscusită pentru unire.

În genere, latinii au susţinut că învăţătura lor nu este în contrazicere cu învăţătura ortodocşilor.

În privinţa adosului «Filioque», acordul la care s-a ajuns a fost formula că *«Sfântul Duh purcede din veşnicie din Tatăl şi din Fiul ca dintr-un singur izvor şi dintr-o singură suflare» – «ex utraque aeternaliter tamquam ab uno principio et unica spiratione procedit».*

După alte patru săptămâni de discuţii, grecii şi latinii au căzut de acord şi cu celelalte puncte, primind doctrina despre purgatoriu. S-a admis uzul de a se săvârşi Sfânta Liturghie cu *pâine dospită şi nedospită,* după practica fiecărei Biserici.

Asupra primatului papal, deşi a fost lupta cea mai grea, grecii au admis că papa este succesorul Sfântului Petru, locţiitorul lui Hristos pe pământ, învăţător şi judecător al întregii Biserici, *«după cum se cuprinde în hotărârile Sinoadelor ecumenice şi în sfintele canoane» «quemadmodum etiam in gestis oecumenicorum Conciliorum et in sacras canonibus continetur»,* iar al doilea în rang după el este patriarhul de Constantinopol. Prin această formulare abilă, grecii au reuşit să evite recunoaşterea *primatului jurisdicţional al papei în Biserica universală.*

S-a compus apoi decretul de unire care a fost semnat de 115 delegaţi latini şi numai de 33 de răsăriteni. N-au semnat însă mitropolitul Marcu Eugenicu al Efesului şi cei care fugiseră mai înainte, la 14 iunie 1439, între ei fiind Dimitrie Paleologul, despotul Peloponezului, fratele împăratului, mitropolitul Grigorie al Georgiei cu un laic, Gheorghe Scholarios, secretarul împăratului, deşi el stăruise pentru unire, Gheorghe Ghemistos Plethon ş.a. Unii dintre fugari au fost prinşi şi constrânşi să semneze. Dintre sinodalii greci au semnat 16 mitropoliţi, patru locţiitori de patriarhi, patru diaconi şi reprezentanţii celorlalţi principi răsăriteni, între ei şi mitropolitul *Damian* al Moldovei, grec de neam. Împreună cu ei a semnat şi împăratul Ioan al VIII-lea Paleologul.

Mult mai târziu, înainte de 1452, mitropolitul Damian al Moldovei a renunţat la unire, alăturându-se antiunioniştilor din Bizanţ, după cum aflăm dintr-un *Raport al arhiereilor şi al celorlalţi contra sinodului din Florenţa,* înaintat împăratului Constantin al XI-lea Dragases (1448–1453), în 1452, de Ghenadie Scholarios. (Ed. Petit-Siderides-Jugie, *Opere,* t. III, Paris, 1930, p. 193–195).

La 6 iulie 1439, în prezenţa papei Eugeniu al IV-lea, care a oficiat cu acest prilej, a fost proclamată oficial *unirea dintre cele două Biserici,* în catedrala Santa Maria del Fiore din Florenţa, de către car-

dinalul Iuliu Cesarini, care a citit textul latin, şi mitropolitul Visarion al Niceei, care a citit textul grec al decretului de unire. Astfel s-a încheiat sinodul unionist de la Ferrara-Florenţa, socotit ca al XVII-lea conciliu general în Biserica Romano-Catolică.

De rezultatul acestui sinod latinii s-au bucurat mult la început, dar în genere el n-a mulţumit nici pe papă, nici pe împărat. Când papa Eugen al IV-lea a auzit că mitropolitul Marcu Eugenicu n-a semnat decretul de unire a exclamat: *«N-am realizat nimic»* şi, de fapt, nici n-a realizat, căci decretul de unire de la Ferrara-Florenţa a rămas până azi un simplu document în dosarele Vaticanului.

Sinodul de la Ferrara-Florenţa, socotit de Biserica Apuseană ca al XVII-lea conciliu general, a fost mutat îndată după semnarea decretului de unire cu grecii, la Roma, unde lucrările au continuat până la 1445. În acest conciliu, Biserica Romano-Catolică a încheiat unirea şi cu Bisericile Vechi orientale: Armeană (la 22 noiembrie 1439), Iacobită (1422), cu Biserica coptă şi abisiniană (4 februarie 1442), Monofizită din Mesopotamia (30 noiembrie 1444), Nestoriană din Cipru (7 august 1445), fără ca aceste uniri să aibă o importanţă deosebită.

La 26 august 1439 împăratul Ioan al VIII-lea Paleologul şi sinodalii greci au părăsit Italia şi, prin Veneţia, s-au întors la Constantinopol la 1 februarie 1440. Când au sosit la Constantinopol cei ce au semnat decretul de unire de la Florenţa au fost întâmpinaţi cu epitetele de «trădători» şi «azimiţi».

După ce s-a întors la Constantinopol în 1439, Ghenadie Scholarios a devenit, în 1444, după moartea mitropolitului Marcu Eugenicu al Efesului († 23 ianuarie 1444), *«Conducătorul adunării ortodocşilor»* şi cel mai mare adversar al unirii de la Florenţa, din 6 iulie 1439, pe care a condamnat-o în 1445 în termeni foarte aspri, scriind: *«Nici o nenorocire n-a fost pentru noi mai rea decât aceasta. Ea este mai rea decât foametea, chinurile şi decât mii de morţi»* (*Primul tratat Despre purcederea Sfântului Duh,* Ed. Petit-Siderides-Jugie, t. II, Paris, 1929, p. 260).

De teama poporului, Visarion al Niceei († 1472) s-a refugiat la Roma, unde papa l-a răsplătit cu demnitatea de cardinal.

În 1443, cei trei patriarhi răsăriteni, al Alexandriei, Antiohiei şi Ierusalimului, întruniţi la Ierusalim, au declarat fără valoare cele semnate la Florenţa, iar pe patriarhul ecumenic Mitrofan al II-lea (1440–1443), unionist, numit de popor *Mitrofon* – «omorâtorul de mamă», adică de Biserică, l-au declarat depus din scaun.

În 1443, a fost ales patriarh Grigorie Mammas, tot unionist, care, ca patriarh ecumenic, s-a numit Grigorie al III-lea (1443–1450). De frica poporului a fugit la Roma, în 1450, unde a murit în 1459.

Rusia pravoslavnică a văzut în unirea de la Florenţa din 6 iulie 1439 o trădare a Ortodoxiei. Îndată după ce mitropolitul Isidor al Kievului şi Moscovei s-a întors la scaun, marele principe Vasile al II-lea al Moscovei a dispus arestarea lui şi depunerea din scaun. De acum înainte Rusia s-a lepădat de Bizanţul apostat şi şi-a ales mitropolitul ei independent, în 1448, în persoana lui Ioan, fără să mai ceară confirmarea oficială a patriarhului ecumenic, considerându-se *Biserică autocefală.* Mitropolitul Isidor al Kievului şi Moscovei, reuşind să evadeze din temniţă, s-a refugiat la Roma, unde papa l-a răsplătit cu rangul de cardinal, ca şi pe Visarion al Niceei.

La 31 octombrie 1448 împăratul Ioan al VIII-lea Paleologul muri şi-i urmă pe scaunul imperial fratele său, Constantin al XI-lea Dragases (1448 – † 29 mai 1453), care, ca şi predecesorul său, a făcut apel la ajutorul latinilor pentru salvarea Constantinopolului, menţinând unirea de la Florenţa.

La 1 octombrie 1452 cardinalul Isidor, fostul mitropolit al Kievului şi Moscovei, a fost trimis în delegaţie de papa Nicolae al V-lea (1447–1455), ca să proclame unirea oficială cu latinii. Clerul şi poporul ortodox au protestat violent. Monahul Ghenadie Scholarios a afişat la 1 noiembrie 1452 pe uşa chiliei sale de la mânăstirea Charsianit un manifest, adresat locuitorilor din Constantinopol, în care, între altele, le-a spus: *«Iau martor pe Dumnezeu că faceţi o unire rea: Veţi fi pierduţi»* (Ed. Petit-Siderides-Jugie, t. III, Paris, 1930, p. 171–174).

Cu toate protestele antiunioniştilor şi ale populaţiei ortodoxe, unirea cu latinii a fost proclamată oficial la 12 decembrie 1452, în ziua Sfântului Spiridon, în catedrala Sfânta Sofia. Serviciul Sfintei Liturghii «pentru unire» a fost oficiat în prezenţa împăratului şi a

înalţilor demnitari bizantini de patriarhul unionist Grigorie al III-lea Mammas şi de legatul pontifical, cardinalul Isidor († 1463), fost mitropolit al Kievului şi Moscovei, care au slujit împreună, însoţiţi de 300 de preoţi.

Această proclamare oficială a unirii provocă o mare agitaţie printre credincioşii ortodocşi. Marele duce Luca Nottaras, al doilea în rang după împărat, spuse atunci faimoasele cuvinte: *«Mai bine să vedem dominând în mijlocul oraşului (în Constantinopol) turbanul turcilor, decât mitra latinilor»* (Ducas, *Istoria bizantină,* XXXVII, 10 Migne, P. G., CLVII, col. 1072 C).

Nenorocirea a venit în curând, căci la 29 mai 1453 turcii au reuşit să ocupe Constantinopolul.

Unirea de la Florenţa a fost cea din urmă încercare de împăcare dintre Biserica Ortodoxă şi Biserica Romano-Catolică prin tratative şi sinoade unioniste.

Într-un sinod ţinut la Constantinopol în 1483, la care au participat patriarhii Alexandriei, Antiohiei şi Ierusalimului, va fi din nou denunţată unirea de la Florenţa, fiind socotită «falsă şi străină de Biserica Răsăritului».

După căderea Constantinopolului asemenea încercări de unire au devenit imposibile, căci turcii în plină ascensiune nu doreau întărirea creştinilor, nici a ortodocşilor, nici a catolicilor. Papalitatea însă n-a încetat să atragă pe ortodocşi prin alte mijloace: propagandă, şcoli, ajutoare, diplomaţie, constrângere politică, reuşind în secolele următoare să atragă pe unii.

BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ ÎN SECOLELE XI – XV

Situaţia bisericească a românilor înainte de organizarea lor politică în principatele Ţara Românească, Moldova şi Transilvania este puţin cunoscută. Ceea ce se poate afirma precis este faptul că, în ciuda tuturor eforturilor regilor unguri şi ale papalităţii de a atrage pe români la catolicism, ei au păstrat şi întărit legăturile lor cu popoarele ortodoxe din Peninsula Balcanică şi răsăritul Europei, iar după întemeierea principatelor s-au organizat în mitropolii, cu consimţământul Patriarhiei ecumenice de Constantinopol.

Până la organizarea politică a principatelor Ţara Românească şi Moldova, izvoarele arheologice şi unele documente istorice ne dau ştiri preţioase despre existenţa unor episcopate în Transilvania, în secolele IX–XIII.

O primă episcopie se crede că a putut exista încă din secolul al X-lea în nordul Transilvaniei – la *Dăbâca,* la circa 30 km nord-est de Cluj-Napoca, centrul stăpânirii ducelui Gelu.

O altă episcopie va fi existat în părţile de Apus ale Transilvaniei, în cetatea *Bihariei,* circa 10 km nord de Oradea, centrul politic al ducelui Menumorut în secolul al X-lea.

O altă episcopie a putut exista în secolul al X-lea la Alba-Iulia, pe lângă conducătorul formaţiei politice româneşti din centrul Transilvaniei. În urma săpăturilor arheologice dintre anii 1972–1975 s-a descoperit la fundaţia din est-vest a catedralei romano-catolice din Alba-Iulia un baptisteriu-rotondă ortodox, existent din a doua jumătate a secolului al IX-lea, deci înainte de venirea ungurilor în Transilvania între secolele X–XIII, ceea ce confirmă continuitatea şi existenţa românilor ortodocşi în Transilvania. Episcopiile catolice

maghiare din Alba-Iulia şi Oradea au luat fiinţă pe locul unor vechi episcopii româneşti.

Un alt ducat românesc se afla în secolul al X-lea între Mureş şi Dunăre, în Banat, cârmuit de ducele Gelu, apoi de urmaşul acestuia, Ohtum sau Achtum, cu reşedinţa în cetatea *Morisena* (româneşte Mureşana, Cenadul de azi, jud. Timiş), lângă Sânnicolaul Mare.

Având încuviinţarea grecilor în Bizanţ, Ohtum sau Achtum, care era ortodox, fiind botezat la Vidin în 1002, a înfiinţat la începutul secolului al XI-lea o mânăstire ortodoxă de călugări «greci» (adică ortodocşi) în cinstea Sfântului Ioan Botezătorul, care a devenit un puternic centru ortodox în Banat. Nimic nu ne împiedică să afirmăm că aceşti călugări ortodocşi erau *români.* Unii istorici susţin că la Morisena a existat chiar o episcopie ortodoxă.

Între anii 1028–1030, regele Ştefan cel Sfânt al Ungariei (1001–1038) a atacat pe Ohtum, care a fost învins şi ucis în luptă datorită trădării sfetnicului său Chanadinus, de la numele căruia cetatea Morisena s-a numit *«Cianadina»,* azi Cenad. Acesta a mutat pe călugării ortodocşi în mânăstirea Sfântul Gheorghe, în localitatea Oroszlanus, azi Maidan, în Iugoslavia, în apropiere de graniţa ţării noastre.

O altă episcopie românească exista la începutul secolului al XI-lea în Banat la *Dibiskos-Tibiscum* (Timiş), azi Jupa, situată după unii istorici aproape de Caransebeş, sau mai degrabă la Timişoara, dependentă de arhiepiscopia greco-bulgară de Ohrida, după cum reiese dintr-o diplomă sau hrisov din anul 1019, dat de împăratul Vasile al II-lea Bulgaroctonul (976–1025), în legătură cu reorganizarea arhiepiscopiei de Ohrida.

Un episcopat ortodox, nesupus nici unei mitropolii, exista pe la 1205 pentru românii din părţile Bihorului, sau ale Hunedoarei şi ale Banatului de nord pe pământul fiilor cneazului Bela – de fapt Bâlea, după cum aflăm din scrisoarea papei Inocenţiu al III-lea (1198–1216), din 3 mai 1205, trimisă arhiepiscopului catolic de Calocea, în Ungaria.

Existau episcopi ortodocşi români în secolul al XIII-lea şi la sudul Carpaţilor. Ştirea o aflăm din scrisoarea papei Grigorie al IX-lea (1227–1241), trimisă din Perugia la 14 noiembrie 1234 principelui de

coroană al Ungariei, Bela, fiul regelui Andrei al II-lea (1205–1225), moştenitorul tronului, în care aminteşte de românii (Walathi-Valahi) de la sudul curburii Carpaţilor, din episcopia catolică a cumanilor, existentă între 1228 şi 1241, care atrag la ritul grec (ortodox), *prin episcopii lor ortodocşi,* numiţi de papă «pseudoepiscopi», pe unguri şi teutoni (germani), făcând cu ei un singur popor, nesocotind pe episcopul catolic al cumanilor.

Între 1250 şi 1359 nevoile religioase ale credincioşilor români din thema bizantină *Paristrion,* popular *Paradunavon,* corespunzătoare vechii provincii romane Scythia Minor sau Dacia Pontică (Dobrogea), precum şi ale celor din răsăritul Ţării Româneşti şi sudul Moldovei, au fost împlinite de mitropoliţii *Vicinei,* localitate situată, după părerea celor mai mulţi istorici români şi străini, pe Dunăre, aproape de oraşul Isaccea de azi, vechea cetate Noviodunum, înainte de desfacerea marelui fluviu în cele trei braţe ale Deltei. Mitropolia Vicinei se afla sub jurisdicţia canonică a Patriarhiei de Constantinopol.

Întemeietorul Ţării Româneşti, Basarab I cel Mare (1310–1352), a reuşit, prin lupta victorioasă de la Posada din 9–12 noiembrie 1330, contra regelui Ungariei Carol Robert de Anjou (1308–1342), să asigure independenţa politică a ţării. Potrivit rânduielilor politice şi religioase ale evului mediu, el va fi avut lângă sine vreun episcop sau mitropolit care să-l «ungă» ca domn şi să satisfacă nevoile religioase ale credincioşilor români, hirotonind preoţi şi sfinţind bisericile din Ţara Românească.

O ierarhie bisericească, recunoscută de Patriarhia ecumenică, n-a existat în timpul lui Basarab I Întemeietorul.

Această lipsă a împlinit-o cu mult tact diplomatic şi după stăruinţe îndelungate fiul său, Nicolae-Alexandru Basarab (1352–1364). El a reuşit să obţină în mai 1359 aprobarea patriarhului ecumenic Calist I (1350–1353; 1355–1363) şi a Sfântului sinod al Patriarhiei ecumenice, centrul spiritual al Ortodoxiei şi autoritatea supremă în cele bisericeşti în Răsăritul ortodox, prin două gramate patriarhale pentru mutarea ultimului mitropolit al Vicinei, Iachint (1359–1372), în reşedinţa ţării Româneşti, la *Curtea de Argeş,* sau, mai întâi, după unele cercetări mai noi, la Câmpulung, unde se afla atunci prima capi-

tală a Ţării Româneşti. Cu Iachint începe lungul şir de mitropoliţi ai Ţării Româneşti, care s-au aflat sub jurisdicţia canonică a Patriarhiei de Constantinopol până la 25 aprilie 1885, când Biserica Ortodoxă Română a obţinut autocefalia din partea Patriarhiei ecumenice, devenind din Biserică-fiică, Biserică-soră.

În cadrul Patriarhiei ecumenice, mitropolitul Ţării Româneşti s-a bucurat de la sfârşitul secolului al XIV-lea de o prerogativă de întâietate, *exercitând unele atribuţiuni* patriarhale asupra românilor ortodocşi din Transilvania şi Ungaria, puşi sub jurisdicţia sa, după cum indică titulatura sa din 1401, fără îndoială mai veche, care este aceasta: *Prea Sfinţitul Mitropolit al Ungrovlahiei (al Ţării Româneşti), prea cinstit şi Exarh al întregii Ungarii şi al Plaiurilor.* Prin termenul «plaiuri» se înţeleg plaiurile Transilvaniei.

În august 1370, a luat fiinţă în vestul Ţării Româneşti *a doua mitropolie,* cu reşedinţa la Severin, prin hirotonirea ca mitropolit, cu numele de *Antim* (1370–1380), a dicheofilaxului Daniil Critopol, de către patriarhul ecumenic Filotei Cokkinos (1353–1354; 1364–1376), fiind trimis de voievodul Vladislav-Vlaicu (1364–1377) şi de boierii munteni la Patriarhia ecumenică de Constantinopol. Înfiinţarea noii mitropolii a Severinului în 1370, dincolo de necesităţile religioase ale credincioşilor români, era o măsură de apărare a Ortodoxiei faţă de insistenta propagandă catolică în Ţara Românească. Zece ani mai târziu, în 1380, sub voievodul Radu I (1377–1385) al Ţării Româneşti, se întemeiază *episcopia catolică de Severin,* iar la 9 mai 1381, *episcopia catolică de Argeş.*

Moldova, care exista ca stat independent din 1359, s-a orientat, de asemenea, pentru trebuinţele ei religioase către Patriarhia ecumenică de Constantinopol. În timpul voievodului Petru Muşat (1375–1391), înainte de septembrie 1380, sau la începutul domniei fratelui său Roman (1391–1394), moldovenii au început tratative cu patriarhul ecumenic Antonie (1389–1390; 1391–1397) pentru înfiinţarea mitropoliei Moldovei sub jurisdicţia canonică a Patriarhiei de Constantinopol. Au fost trimişi succesiv în Moldova de către Patriarhia Ecumenică ierarhii greci Teodosie, apoi Ieremia, dar moldovenii voiau un ierarh de origine română. După tratative îndelungate şi obositoare, prin gramata din 26 iulie 1401, trimisă de Patriarhia ecumenică evlaviosului

domn al Moldovei Alexandru cel Bun (1400–1432), patriarhul ecumenic Matei (1397–1410) şi sinodul său patriarhal au recunoscut pe Iosif Muşat, român de origine, rudă cu domnitorii, ca mitropolit al Bisericii Moldovei (1401–1408), cu reşedinţa în capitala ţării, la Suceava, hirotonit de mitropolitul Antonie al Haliciului (1371–1391) înainte de 1386.

Mitropolitul Bisericii Moldovei purta în plus titlul – ca şi mitropolitul Ţării Româneşti – de *«prea cinstit şi exarh al Plaiurilor»,* adică el avea dreptul să păstorească peste unele ţinuturi din Transilvania, care din punct de vedere politic depindeau de Moldova, ca cetatea şi domeniul Ciceiului, în comitatul Dăbâca, şi domeniul şi Cetatea de Baltă, în comitatul Târnavei.

Transilvania a avut de asemenea mitropoliţii şi episcopii ei în secolele X–XIV, cum am văzut mai înainte. După cum se constată de pe al doilea strat de pictură în ordinea vechimii de la biserica mânăstirii Râmeţ (jud. Alba), păstorea în Transilvania, la 1376, *arhiepiscopul Ghelasie,* fapt care dovedeşte în mod evident existenţa unei vieţi bisericeşti bine organizate în această provincie la sfârşitul secolului al XIV-lea.

Vlahii sau românii din Peninsula Balcanică au avut şi ei în secolele XI–XIV organizarea lor bisericească. La sfârşitul secolului al X-lea şi începutul secolului al XI-lea în Bulgaria s-au petrecut importante evenimente politice şi bisericeşti. În 971, împăratul bizantin Ioan I Tzimiskes (969–976) a cucerit partea de răsărit a Bulgariei, pe care a supus-o bisericeşte Patriarhiei de Constantinopol. Partea de apus a Bulgariei a fost cucerită între anii 1015–1019 de împăratul Vasile al II-lea Bulgaroctonul (976–1025), încât din 1019 până la răscoala fraţilor români (vlahi) Petru şi Asan, din 1185–1186, întreaga Bulgarie a devenit provincie bizantină. Pentru nevoile religioase ale populaţiei din Bulgaria, prin trei diplome sau hrisoave, date între 1019–1020, Vasile al II-lea Bulgaroctonul a reorganizat arhiepiscopia autocefală de Ohrida.

Dintr-o listă a eparhiilor supuse arhiepiscopiei de Ohrida, de la începutul secolului al XI-lea, aflăm că a 24-a dintre ele, ultima, se numea *«episcopia vlahilor»,* fără să i se delimiteze teritoriul de jurisdicţie.

Prin hrisovul al doilea din 20 mai 1020, împăratul Vasile al II-lea Bulgaroctonul stabileşte că arhiepiscopul Ohridei are dreptul *«să ia darea canonică ... şi de la vlahii care sunt (răspândiţi) în toată Bulgaria».*

Dintr-o altă listă din secolul al XIII-lea, inserată în *Notitia episcopatuum,* aflăm că această episcopie purta acum titlul de *«tronul Vreanotei sau al Vlahilor».* Vreanota poate fi oraşul Vranje, aşezat pe râul Morava de sud, în Iugoslavia (ambele liste au fost publicate de H. Gelzer, în «Byzantinische Zeitschrift», I (1982), p. 256–257).

Organizarea Bisericilor ortodoxe locale

1. **Biserica Bulgară.** La sfârşitul secolului al XII-lea s-au produs în Bulgaria noi importante schimbări politice şi bisericeşti.

Din cauza apăsătoarei exploatări bizantine din timpul împăratului Isac al II-lea Anghelos (1185–1195) a avut loc în 1185 revoluţia fraţilor vlahi (români) Petru şi Asan, care au creat Imperiul româno-bulgar cu capitala la Târnovo, aşezată pe râul Iantra, pe versantul de nord al munţilor Balcani (Haemus). După moartea lui Asan, în 1196, şi a lui Petru, în 1197, a urmat la conducere fratele lor mai mic, Ioniţă, supranumit Caloianul (1197–1207).

Vlaho-bulgarii voiau acum o patriarhie independentă, dar Patriarhia ecumenică le-a refuzat aceasta.

Pe de altă parte, papa Inocenţiu al III-lea (1198–1216), urmărind planurile sale de conducere universală a Bisericii, a căutat să atragă pe româno-bulgari la unirea cu Roma. Astfel, în 1199, el trimite lui Ioniţă Caloian, ţarul vlaho-bulgarilor, o scrisoare prin presbiterul Dominic, pe care-l invită să intre în legătură cu scaunul Romei, numindu-l «nobilis vir» şi amintindu-i, între altele, rudenia lui de sânge cu romanii.

După o serie de tratative, vlaho-bulgarii au încheiat în 1204 unirea cu Biserica Romei. La 7 noiembrie 1204 trimisul papei, cardinalul Leo, unge în catedrala din Târnovo pe arhiepiscopul româno-bulgar *Vasile de Târnovo ca primat al vlaho-bulgarilor,* ceea ce corespundea în Apus cu titlul de patriarh. El purta titlul latin de *Primatus et Arhiepiscopus latinus Bulgariae et Vlahiae.* A doua zi, 8 noiembrie, acelaşi an, cardinalul roman încorona pe Ioniţă ca *«rex Bulgarorum et Blachorum» = «rege al Bulgarilor şi Vlahilor» (Românilor),* nu cu cel de «ţar» – imperator, cum dorise el.

Această unire cu Roma n-a durat mult, nici măcar un an. În aprilie 1205 împăratul Imperiului latin de Constantinopol, Balduin de Flandra, porni război împotriva lui «Jehan li Blac», cum îi spune lui Ioniţă cronicarul cruciadei a IV-a (1202–1204), Geoffroy de Villehardouin. În lupta de la Adrianopol, din 15 aprilie 1205, o armată alcătuită din vlahi, bulgari, români de peste Dunăre şi cumani, condusă de Ioniţă Caloian, învinse armata latinilor şi luă prizonier pe Balduin de Flandra la Târnovo, unde muri în închisoare, cu toate intervenţiile papei Inocenţiu al III-lea pentru eliberarea lui.

În timpul lui Ioan Asan al II-lea (1218–1241), nepotul lui Ioniţă Caloian, statul Asăneştilor a ajuns la cel mai mare grad de înflorire. Aflându-se în raporturi de duşmănie cu Imperiul latin de Constantinopol, româno-bulgarii şi-au întors din nou privirile spre Patriarhia ecumenică.

După îndelungate tratative, împăratul grec de Niceea, Ioan al III-lea Ducas Vatatzes (1222–1254), recunoscu în 1235 lui Ioan Asan al II-lea titlul de «ţar», iar în Sinodul de la Lampsac din primăvara anului 1235, la care au participat patriarhii de Alexandria, Antiohia şi Ierusalim şi mulţi ierarhi greci şi bulgari, patriarhul ecumenic Gherman al II-lea de Niceea (1222–1240) a recunoscut Bisericii vlaho-bulgare titlul de *«patriarhie»,* cu reşedinţa la Târnovo, în capitala imperiului. Primul patriarh de Târnovo s-a numit Ioanichie. Sub jurisdicţia patriarhiei de Târnovo a intrat şi *eparhia Durostorului* (Silistra), care, după 972, depindea de patriarhia de Constantinopol, precum şi *eparhia Vidinului,* încadrată până atunci în jurisdicţia arhiepiscopiei greco-bulgare de Ohrida. Aceste două episcopii au avut legături şi cu românii de la nordul Dunării.

În secolele XII–XIV, Biserica Bulgară a fost adânc tulburată de erezia *bogomililor,* care au împrumutat o serie de rătăciri de la erezia *pavlicienilor,* apărută în Imperiul bizantin la anul 657, în timpul împăratului Constans al II-lea (641–668), a cărei doctrină era un amestec de gnosticism şi maniheism.

Patriarhia vlaho-bulgară de Târnovo, înfiinţată în 1235, îşi încetă existenţa la 17 iulie 1393, când oraşul a fost cucerit de turci, iar ultimul

ei patriarh, Sfântul Eftimie (1375–1393), despre care ucenicul său, Grigorie Ţamblac, spune că ar fi fost vlah (român), din împrejurimile Adrianopolului, fu trimis în exil, după care primi cununa muceniciei († 1400).

De la patriarhul Eftimie se păstrează o corespondenţă, două scrisori cu egumenul Nicodim al Tismanei († 1406), reorganizatorul vieţii monahale în Ţara Românească, precum şi o scrisoare cu mitropolitul Antim al Ungrovlahiei (c. 1380 – † 1401).

În urma anexării întregii Bulgarii de către turci, în 1396, la Imperiul lor, mulţi clerici, cărturari şi călugări sud-dunăreni au trecut la nordul Dunării, în Ţara Românească şi Moldova, unde au continuat activitatea lor.

Moaştele Sfintei Filofteia, a cărei Viaţă a fost scrisă de patriarhul Eftimie de Târnovo, aduse în 1393 de la Târnovo la Vidin, au fost mutate în timpul lui Mircea cel Bătrân(1386–1418), în 1396, în Biserica Domnească din Curtea de Argeş, cu hramul Sf. Nicolae, unde sunt zugrăvite pe pilaştrii din faţa altarului scenele, aducerii lor, care se păstrează până azi.

2. **Biserica Sârbă.** Marele jupan sârb Ştefan Nemania al II-lea (1196–1228), rege din 1217, numit «cel dintâi încoronat», a contribuit la întărirea statului sârb şi la înfiinţarea unei arhiepiscopii sârbe independente. Cu ajutorul fratelui său, Sf. Sava (1176–1236), călugăr renumit în mânăstirea Hilandar din Muntele Athos, Biserica sârbă a obţinut în 1219 *autocefalia şi rangul de arhiepiscopie* de la Patriarhia ecumenică, în timpul patriarhului ecumenic de Niceea, Gherman al II-lea.

Sub ţarul Ştefan Duşan (1331–1355) statul sârb a ajuns la apogeu, având cea mai mare întindere în Balcani. În 1345 Ştefan Duşan s-a proclamat pompos «împărat şi autocrat al sârbilor şi romeilor» (bizantinilor). Potrivit concepţiei epocii, autoproclamarea sa ca «ţar» sau «împărat» trebuia confirmată prin încoronarea sa de către un patriarh.

În ziua de Florii a anului 1346 Ştefan Duşan, prin sinodul de la Scoplje, a ridicat Biserica Serbiei la rangul de *patriarhie,* cu consimţământul patriarhiei româno-bulgare de Târnovo, iar arhiepiscopul sârb Ioanichie (1338–1346; patriarh 1346–1355) a fost numit patriarh, cu reşedinţa mai întâi în mânăstirea Zicea, apoi la Ipek sau Peci (Peşteră). Şapte zile mai târziu, în Duminica Învierii din 1346, Ştefan

Duşan a fost încoronat de patriarhul Ioanichie împărat, soţia sa, Elena, împărăteasă, iar fiul lor, Uroş (1355–1371), rege.

Întrucât sârbii au alungat pe episcopii greci din teritoriile cucerite de Ştefan Duşan din Imperiul bizantin, patriarhul ecumenic Calist I (1350–1353; 1354–1364) a anatematizat în 1353 pe ţarul Ştefan Duşan, Biserica sârbă şi poporul sârb, fapt care a produs tulburări printre credincioşii sârbi.

Reconcilierea Patriarhiei ecumenice cu Biserica Serbiei s-a făcut în timpul despotului Lazăr (1371–1389) şi al patriarhului ecumenic Filotei Kokkinos (1353–1354; 1363–1376), care, la stăruinţa delegaţiei sârbe, condusă de călugărul sârb Isaia de la Hilandar, şi a delegaţiei sârbe, printre membrii căreia se afla şi stareţul Nicodim († 26 decembrie 1406) de la mânăstirea Tismana (care trecuse din 1370 în Ţara Românească), a ridicat în primăvara anului 1375 anatema dată în 1353 asupra Bisericii sârbe şi a poporului sârb, sârbii rămânând în viitor în bune relaţii cu Patriarhia de Constantinopol. În secolele XII–XIV Biserica Sârbă a fost tulburată, ca şi Biserica Bulgară, de erezia bogomililor.

În lupta de la Cossovopolje (= Câmpia Mierlii), din 15 iunie 1389, în care a fost înfrântă armata sârbă condusă de despotul Lazăr, care a murit eroic în luptă, sudul Serbiei a fost anexat de turci la Imperiul lor. Mai târziu, în 1459, sultanul Mahomed al II-lea (1451–1481), în urma luptei de la Semendria (Smederevo), a transformat întreaga Serbie în provincie turcească – paşalâc, rămânând sub dominaţia turcilor până la tratatul de pace de la Berlin din 1/13 iulie 1878.

3. **Biserica Rusă.** Ruşii s-au creştinat sub principele Vladimir cel Bun (980–1015), în 988–989, la Kiev. Sub Iaroslav cel Înţelept (1019 – 1054) mitropolia Kievului capătă o mare importanţă în Europa orientală. Înainte de marea invazie mongolă dintre anii 1237–1241, mitropolia Kievului avea 15 episcopii. Până la sinodul unionist din Ferrara-Florenţa (1438–1439) dintre greci şi latini, mitropoliţii Kievului erau când greci, trimişi de Patriarhia din Constantinopol, când ruşi.

Din secolul al XIII-lea centrul politic al Rusiei s-a mutat la Moscova.

Între anii 1241 şi 1480 Biserica Ortodoxă Rusă s-a aflat sub jugul mongol al Hoardei de Aur din sudul Rusiei, cu capitala în oraşul Sarai, situat pe un braţ al Volgăi.

Mitropolia Kievului, după ce în 1169 şi-a mutat reşedinţa la Vladimir, în principatul de Suzdal, s-a stabilit din 1325 la Moscova. O serie de mitropoliţi din secolele XIV–XV au purtat titlul de «mitropoliţi de Kiev şi Moscova».

În 1365 Kievul a fost cucerit de Lituania.

Situaţia Bisericii Ortodoxe din mitropolia Kievului s-a îngreunat mult în urma căsătoriei principelui Wladislav Iagello, lituan de origine, în 1386, cu principesa catolică poloneză Hedwiga, când Polonia şi Lituania au format un singur şi puternic stat catolic, sub conducerea lui Wladislav al V-lea Iagello, ca rege al Poloniei şi Lituaniei (1386–1434).

Din secolul al XIII-lea puterea noului principat al Moscovei a crescut mult, reuşind să-şi întindă puterea şi peste celelalte principate ruse de tip feudal din jur.

Victoria marelui principe al Moscovei Dimitrie Ivanovici Donskoi (1363–1389), din 1380, de pe râul Ugra, asupra tătarilor, a întărit şi mai mult puterea Moscovei. La 1395 puterea Hoardei de Aur a fost lovită mortal de alt conducător mongol, Timurlenk sau Tamerlan (1336 –1405).

Biserica Rusă a fost reprezentată la sinodul din Ferrara-Florenţa în 1438–1439 de mitropolitul Isidor de Kiev şi Moscova, grec de origine, unul dintre cei mai zeloşi partizani ai unirii cu Roma. Întors la Moscova, unde a proclamat unirea, Isidor a fost închis de marele prinţipe Vasile al II-lea Orbul (1425–1462). Scăpând din închisoare, s-a dus la Roma, unde a fost ridicat la demnitatea de cardinal. Mai târziu, papa Nicolae al V-lea (1447–1455) l-a trimis la Constantinopol, la 1 octombrie 1452, unde, la 12 decembrie 1452, s-a proclamat oficial unirea dintre greci şi latini, unire care a provocat cea mai mare agitaţie printre clericii şi credincioşii Bisericii Ortodoxe.

După arestarea şi depunerea din scaun a mitropolitului Isidor, ruşii au ales în 1448 ca mitropolit al Moscovei pe Iona, de neam rus, pentru care n-au mai cerut confirmarea Patriarhiei ecumenice, deoarece curtea imperială din Bizanţ şi patriarhul Grigorie al III-lea Mammas

(1443–1450) primiseră unirea cu latinii. *Din 1448 Biserica Rusă s-a considerat Biserică autocefală.*

În secolul al XVI-lea, la 26 ianuarie 1589, patriarhul ecumenic Ieremia al II-lea (1572–1579; 1580–1584; 1587–1595) a ridicat Biserica Rusă la rangul de *patriarhie,* în timpul ţarului Feodor (1584–1598). Un sinod al patriarhilor de Răsărit, întruniţi la Constantinopol în februarie 1593, a acordat Patriarhiei Ruse locul al cincilea în ordinea onorifică, după vechile patriarhate ale Răsăritului, Constantinopol, Alexandria, Antiohia şi Ierusalim.

Din timpul marelui principe Ivan al III-lea al Moscovei (1462–1505), căsătorit, după căderea Constantinopolului sub turci la 29 mai 1453 cu Sofia Paleologina, nepoata ultimului împărat bizantin, Constantin al XI-lea Dragases (1448–1453), a început să circule în Rusia legenda despre Moscova ca *«a treia Romă»,* care va fi baza teoretică a Imperiului ţarist în epoca modernă.

Unul dintre contemporanii marelui cneaz Vasile al III-lea al Moscovei (1505–1533), călugărul Filotei, expunea într-o scrisoare către acesta ideologia noii autocraţii, astfel: «Moscova este moştenitoarea marilor capitale ale lumii: Prima Romă a căzut sub păgâni, a doua Romă a căzut sub turci; Moscova este a treia Romă, iar a patra nu va fi niciodată».

4. **Mitropolia Haliciului.** La începutul secolului al XII-lea s-a înfiinţat pentru credincioşii ortodocşi ucrainieni episcopia de Halici, dependentă de mitropolia Kievului. Printr-un hrisov al împăratului bizantin Andronic al II-lea Paleologul (1282–1328) din 1303–1305, episcopia Haliciului a fost ridicată la rangul de mitropolie, având sub jurisdicţia ei eparhiile ruse din vest: Vladimir, Poremisl, Luţc, Turov şi Helm. După 1328 Haliciul ajunge din nou episcopie supusă mitropoliei de Kiev.

După 1341 scaunul de Halici izbuti să fie ridicat din nou la rangul de mitropolie de către partriarhul ecumenic Ioan al XIV-lea Calecas (1334–1347), dar, din 1347, ajunge pentru a treia oară episcopie supusă Kievului.

În 1349, regele Poloniei Cazimir cel Mare (1333–1370) alipi la regatul Poloniei cnezatele ruseşti de Halici şi Lvov, iar în 1352 hotarele Poloniei s-au extins până la marginile Moldovei de Nord.

Spre a împiedica pretenţiile ducilor lituani şi ale cnejilor ruşi la ţara Haliciului, regele Cazimir al Poloniei ceru în 1370 patriarhului ecumenic Filoti Cokkinos (1353–1354; 1364–1376) să ridice episcopia Haliciului la rangul de mitropolie, pe care l-a mai avut în trecut. Prin actul din mai 1371, patriarhul ecumenic Filotei Cokkinos şi sinodul său patriarhal au aprobat reînfiinţarea mitropoliei Haliciului, supunându-i patru episcopii sufragane, şi alegerea episcopului Antonie ca mitropolit al Haliciului (1371–1391). În plus, patriarhul ecumenic şi sinodul său îi puneau în vedere că, neavând episcopi hirotoniţi pentru cele patru episcopii ce i-au fost supuse, anume Helm, Turov, Peremisl şi Vladimir – Wohlynsk, *«să meargă la preasfinţitul mitropolit al Ungrovlahiei (Ţării Româneşti), pentru ca acolo, împreună cu acesta, să facă alegerile şi hirotoniile».*

Acest important document demonstrează totodată marele prestigiu de care se bucura în sânul Bisericii Ortodoxe mitropolitul Ţării Româneşti.

MONAHISMUL ÎN RĂSĂRIT. ÎN SECOLELE XI–XIV. ISIHASMUL

În secolele XI–XIV, cu toate grelele încercări şi suferinţe prin care au trecut popoarele ortodoxe din Egipt, Palestina, Siria, Asia Mică şi Peninsula Balcanică, din cauza arabilor şi a turcilor, monahismul, având în vedere trecutul său glorios, în special în timpul luptelor iconoclaste din secolele VIII şi IX, s-a menţinut. El a cunoscut chiar o mare înflorire la Muntele Athos, în Bulgaria, Serbia, Ţara Românească, Moldova, Transilvania şi Rusia.

Majoritatea mânăstirilor a păstrat organizarea monahală dată de Sf. Vasile cel Mare († 379), în *Regulele mari şi mici.*

O viaţă monahală serioasă s-a dus în mânăstirea Studion din Constantinopol, înfiinţată în 463 de fostul consul Studios, originar din Apus şi reorganizată în secolul al IX-lea de Sf. Teodor Studitul († 11 noiembrie 826), care a impus regula ca monahii să fie împărţiţi în trei grupe: unii să se roage, alţii să lucreze, iar alţii să se odihnească, prin alternare.

Studiţii, cum se numeau monahii acestei mânăstiri, se ocupau nu numai cu viaţa monahală riguroasă, ci şi cu studiul sârguincios al teologiei.

Centrul vieţii monahale pentru Biserica Ortodoxă a fost însă Sfântul Munte Athos, numit «Grădina Maicii Domnului».

Din secolul al X-lea Muntele Athos a luat o mare dezvoltare. Sf. Atanasie Atonitul † între 997–1011), originar din Trapezunt, ajutat de împăratul Nichifor Focas (963–969), a zidit în Athos, în 963, Marea Lavră cu biserica principală numită *«Katholicon».* S-au ridicat apoi un şir de alte mari mânăstiri. Înainte de anul 1000, pe la 980, a fost înte-

meiată marea mânăstire Vatoped; tot pe la anul 1000 s-a întemeiat mânăstirea *Zografu,* dată călugărilor bulgari; înainte de 979 a fost ridicată de iberul Ioan mânăstirea *Ivir,* pentru călugării din Iviria (Georgia); la 1143 a fost întemeiată mânăstirea *Rusicon,* pentru călugării ruşi; mânăstirea *Hilandar* a fost zidită în 1197 de renumitul călugăr sârb Sf. Sava (1176–1236) şi dăruită printr-un hrisov în 1199 de împăratul Alexios al III-lea Angelos (1195–1203) călugărilor sârbi.

În secolul al XIV-lea s-a pus temelia mânăstirii *Cutlumuş,* cu ajutorul Domnului Ţării Româneşti, Nicolae Alexandru (1352–1364), care a fost terminată în 1372 de fiul său, Vladislav-Vlaicu (1364–1377), devenind *«Marea Lavră a Ţării Româneşti».*

Până la 1375 s-au clădit în Muntele Athos 17 mânăstiri mari, apoi numărul lor a crescut până la 20.

Pentru a se menţine unitatea şi disciplina monahală, toate mânăstirile din Athos se află sub ascultarea unui protos, cu reşedinţa în localitatea Karies = Nucet, plină de nuci.

În dependenţă de mânăstirile mari s-au construit diferite schituri, în care vieţuiau câte 4–5 monahi, apoi chilii independente, precum şi sihăstrii, cu viaţă mai aspră.

Felul de viaţă în cele mai multe mânăstiri era cel chinovial sau de obşte. În afară de serviciile religioase, de rugăciune şi viaţă contemplativă, monahii se ocupau cu unele activităţi practice, ca: agricultura, pomicultura, creşterea unor animale şi unele meserii. Începând din secolul al XIV-lea isihasmul a introdus un stil de viaţă mai aspru decât în mânăstirile cu viaţă de obşte sau chinovială. Pe la 1200 s-a îngăduit monahilor din Muntele Athos stilul de viaţă *idioritmic,* cu chilii separate, având permisiunea de a poseda bunuri personale.

Mânăstirile din Muntele Athos au fost şi centre de cultură teologică (posedă peste 13.000 de manuscrise) şi de artă religioasă, la loc de frunte situându-se în secolul al XIV-lea şcoala lui Manuil Panselin.

Sfântul Munte Athos, supunându-se de bună voie turcilor, înainte de căderea Constantinopolului în 1453, sultanul Murad al II-lea (1421–1451) îi acordă unele privilegii: să nu se stabilească mahomedani acolo, să nu aibă acces femeile ş.a. Din secolul al XIV-lea până la 1863, Stântul Munte Athos s-a bucurat continuu de ajutoarele trimise de

voievozii, mitropoliţii, episcopii şi credincioşii din Ţara Românească şi Moldova.

Alte mânăstiri au existat la Ierusalim şi în Palestina.

De mare consideraţie s-a bucurat şi mânăstirea *Sfânta Ecaterina* de pe Muntele Sinai, zidită de împăratul Justinian la 527, care din secolul al XIII-lea a devenit reşedinţă pentru arhiepiscopul de Sinai şi Faran.

De mare renume s-au bucurat şi mânăstirile *Meteora* din Tesalia, în Grecia centrală.

În Bulgaria a trăit în secolul al X-lea vestitul pustnic *Ioan de Rila* (Rilski, † 946), pe muntele cu acelaşi nume, cinstit ca sfânt ocrotitor al Bulgariei. Pe acest munte s-a înfiinţat renumita mânăstire Rila.

În timpul Imperiului româno-bulgar, care a luat fiinţă în 1185–1186, s-a ridicat lavra din Târnovo, capitala Imperiului, şi mânăstirile de pe muntele Vitoşa, lângă Sofia; mânăstirile *Bacicovo* şi *Troian* au jucat, de asemenea, un rol de seamă în promovarea vieţii spirituale a bulgarilor.

La sârbi, viaţa mânăstirească a cunoscut o mare înflorire, din a doua jumătate a secolului al XII-lea, datorită Sfântului Sava (1176–1236), călugăr renumit în Muntele Athos, Sfântul naţional al sârbilor, care a ridicat în 1197 mânăstirea *Hilandar* în Muntele Athos. Moaştele sale au fost arse de turci în 1594–1595 din ordinul lui Sinan Paşa, cel învins de Mihai Viteazul (1593–1601) în lupta de la Călugăreni din 13/23 august 1595. Mânăstirea Hilandar a jucat un rol important în viaţa spirituală a poporului sârb. Astfel, din prima perioadă a autocefaliei Bisericii sârbe, obţinută în 1229, din cei 12 arhiepiscopi, 8 proveneau din mânăstirea Hilandar.

În jurul anului 1183 despotul Ştefan Nemania I (1167–1197) a construit mânăstirea *Studeniţa,* în apropiere de capitala Serbiei, Rasca.

La 1220 Ştefan Nemania II (1196–1228), primul încoronat, a ridicat mânăstirea *Zicea,* care a devenit în 1346, sub ţarul Ştefan Duşan (1331 – 1355), scaunul patriarhiei sârbe, de unde s-a mutat apoi la *Ipek* sau *Peci* (Peşteră).

Către 1228 regele Ştefan Radoslav (1228–1233) a ridicat mânăstirea *Mileşevo,* la vest de Rasca, în care s-au depus moaştele Sfântului Sava, unde au stat până la 1595, când au fost arse de turci.

În 1260 s-a ridicat la Ipek sau Peci, sub regele Ştefan Uroş (1243–1276), *biserica Sfinţii Apostoli,* începută de arhiepiscopul Sava, unde s-a mutat către 1292 scaunul arhiepiscopiei sârbe.

Regele Ştefan Uroş II Milutin (1282–1321) a ridicat în 1320 frumoasa şi impozanta mânăstire *Gracianiţa,* aproape de Pristina. Regele Ştefan Uroş III Decianski (1321–1331) a început în 1327 construirea mânăstirii *Deciani,* pe care a terminat-o în 1335 ţarul Ştefan Duşan.

Între 1390–1393 a fost ridicată mânăstirea *Liubostinia,* la răsărit de Zicea, de văduva despotului Lazăr, mort în lupta cu turcii de la Kossovopolie din 15 iunie 1389. Evlaviosul popor sârb acordă o mare cinstire acestor vechi monumente mânăstireşti din secolele XII–XIV.

La români monahismul a fost cunoscut şi introdus cu mult înainte de venirea Sfântului Nicodim († 26 decembrie 1406) în Ţara Românească, care a ridicat în 1370–1372 mânăstirea *Vodiţa,* în judeţul Mehedinţi. El nu este, cum s-a afirmat, începătorul vieţii monahale în Ţara Românească, ci *reorganizatorul* ei.

Cu mult înaintea lui, au existat diferite schituri şi sihăstrii, răspândite în diferite părţi ale ţării. Pustnicii şi sihaştrii români au putut vieţui prin peşteri şi locuri retrase prin poienile codrilor şi prin munţi. Bisericile rupestre de la Murfatlar, din secolul al X-lea, jud. Constanţa, peştera Sf. Nicodim de la Tismana, peştera de la Bistriţa, jud. Vâlcea, schiturile de la Corbii de Piatră din comuna Corbi, jud. Argeş, schitul din peştera de la Nămăeşti, jud. Argeş, biserica săpată în stâncă de la Cetăţeni, numită «a lui Negru Vodă», pe malul stâng al Dâmboviţei, la 25 km. de Câmpulung, schiturile de la Peştera Ialomicioara, sihăstriile din munţii Buzăului şi Neamţului, iar în Transilvania, bisericuţele rupestre din părţile Sălajului ş.a. sunt mărturii de viaţă sihăstrească trăită de monahii români.

Astfel, în hotărârea de mutare a mitropolitului Iachint de la Vicina din 1359 la scaunul Ţării Româneşti, dată de patriarhul ecumenic Calist I (1350–1353; 1355–1363) şi de sinodul său patriarhal, se prevede ca «toţi clericii din acea ţară şi *toţi cei sfinţiţi călugări şi laicii să-l asculte* şi să se supuie lui». Acest important document confirmă existenţa clericilor şi a călugărilor în Ţara Românească înainte de venirea Sfântului Nicodim.

Din lucrarea *Vita major Sancti Gerhardi,* redactată înainte de 1083, aflăm că în vestul Banatului, voievodul ortodox Ohtum sau Achtum a

ridicat la începutul secolului al XI-lea, în cetatea *Morisena* (românește Mureşana), o mânăstire de «călugări greci», deci ortodocşi, în cinstea *Sfintului Ioan Botezătorul.* O nouă mânăstire ortodoxă, cu hramul Sf. Gheorghe, a luat fiinţă după 1030 datorită lui Chanadinus, învingătorul lui Ohtum, în satul *Oroszlanus,* azi Maidan, în Jugoslavia, unde au fost aduşi călugării din mânăstirea Sf. Ioan Botezătorul, cedată călugărilor latini.

Alte mânăstiri ortodoxe existau în secolele XII–XIII în Transilvania şi estul şi sudul Ungariei.

Din *Scrisoarea* papei Inochenţiu al III-lea (1198–1216) din 16 aprilie 1204, trimisă episcopului Simeon al Oradiei, aflăm că regele Emeric al Ungariei (1196–1204) l-a înştiinţat că *«unele biserici ale monahilor greci (ortodocşi), aflătoare în regatul Ungariei, se ruinează de tot, prin lipsa de grijă a episcopilor diecezei şi din cauza acelor greci înşişi...».* Monahii «greci» despre care se vorbeşte în documentele menţionate erau monahi ortodocşi, în cea mai mare parte români din Transilvania şi Banat.

După bizantinologul ungur Gyula Moravcsik, înainte de marea invazie mongolă din 1241, numărul mânăstirilor de rit ortodox din sudul Ungariei şi din Transilvania se ridica la 600, din care 400 au putut fi localizate. Restul s-au distrus. (Gyula Moravcsik, *Bizantium and the Magyars,* Budapest, 1970, p. 114–115).

Reorganizarea vieţii mânăstireşti în Ţara Românească s-a făcut după rânduielile monahiceşti isihaste de la Muntele Athos de către Sfântul Nicodim, aromân din părţile Prilepului, localitate din Serbia, venit în Oltenia înainte de 1370. Cu ajutorul voievodului Vladislav Vlaicu (1364–1371) el a ridicat în 1370–1371 mânăstirea Vodiţa, jud. Mehedinţi, pe locul unei biserici mai vechi, zidită pe la mijlocul secolului al XIII-lea, apoi, în 1377–1378, mânăstirea Tismana, jud. Gorj, în care a şi fost înmormântat († 26 decembrie 1406).

La sfârşitul secolului al XIV-lea, ucenicii Sfântului Nicodim de la Tismana au ridicat pe la 1400 în Transilvania mânăstirea *Prislop,* aproximativ la 15 km de oraşul Haţeg, în hotarele satului Silvaşul de Sus.

Viteazul domn Mircea cel Bătrân (1386–1418) a ridicat în 1387–1388 frumoasa mânăstire *Cozia,* care a devenit necropola sa şi a familiei sale. Voievodul Radu I (1377–1383) a ridicat mânăstirea *Cotmeana,* refăcută apoi de fiul său, Mircea cel Bătrân.

În primele decenii ale secolului al XV-lea a fost ridicată mânăstirea *Dealu,* lângă Târgovişte. După unii cercetători, ea a fost rezidită mai târziu de voievodul Radu cel Mare (1495–1508), în 1496.

Între anii 1514–1517, voievodul Neagoe Basarab (1512–1521) a ridicat renumita *biserică a mânăstirii Curtea de Argeş,* sfinţită cu un fast deosebit la 15 august 1517, cea mai frumoasă biserică de pe tot cuprinsul pământului românesc, capodoperă unică a arhitecturii şi artei universale.

În Moldova, s-au înfiinţat, de asemenea, numeroase mânăstiri, dintre care menţionăm: Mânăstirea *Neamţ,* care exista din timpul voievodului Petru Muşat I (1375–1391). Biserica de azi a fost ctitorită de Ştefan cel Mare (1457–1504) în 1497. Mânăstirea *Bistriţa,* ctitoria lui Alexandru cel Bun (1400–1432), ridicată în 1407, care a devenit gropniţa sa şi a soţiei sale Ana († 1418) şi mânăstirea *Moldoviţa,* ctitorită tot de el. Mânăstirea *Putna,* ridicată de Ştefan cel Mare între 1466–1470, care a devenit un important centru artistic şi cultural al Moldovei. La Putna este îngropat Ştefan cel Mare şi membrii familiei sale. În 1488 Ştefan cel Mare a ridicat mânăstirea Voroneţ, renumită în toată lumea prin frescele sale exterioare.

În Transilvania exista în secolul al XIV-lea mânăstirea *Râmeţ,* fără îndoială mai veche, probabil din secolul al XIII-lea, de unde unii călugări şi episcopi porneau la mânăstirea Sfântul Arhanghel Mihail din *Peri,* în Maramureş. O inscripţie descoperită în 1978, pe al doilea strat de pictură al bisericii, menţionează la 1376 pe arhiepiscopul *Ghelasie, primul ierarh ortodox cunoscut după nume în Transilvania.*

În Maramureş, exista în secolul al XIV-lea mânăstirea *Sfântul Arhanghel Mihail din Peri,* cu siguranţă mai veche, zidită de Sas Vodă, fiul lui Dragoş Vodă, cel ce a trecut în 1359 în Moldova. Fiii lui Sas, voievozii Baliţă (Balc) şi Drag au închinat în 1391 mânăstirea din Peri, Patriarhiei de Constantinopol, în timpul patriarhului ecumenic Antonie al IV-lea (1389–1390; 1391–1397), care a declarat-o în august acelaşi an *stavropighie patriarhală,* adică a făcut-o dependentă direct de Patriarhia Ecumenică.

În *Rusia,* viaţa monahală a fost puternic influenţată de Muntele Athos, cel mai însemnat centru monahal răsăritean, începând din secolul al X-lea.

La Kiev, a fost înfiinţată în secolul al XI-lea între 1051–1062 *Lavra Pecerskaia* (= a Peşterilor) de Antonie († 1073), părintele monahismului rusesc. De aci ieşiră o serie de ierarhi însemnaţi, de teologi şi asceţi ruşi, unii veneraţi ca sfinţi, ca Mitropolitul Ilarion († 1073), Teodosie († 1073), Antonie ş.a. Mitropolitul Ilarion al Kievului (1051–1054), ales în 1051, a lăsat o importantă scriere teologică intitulată *Cuvânt despre Lege şi har.*

Menţionăm, de asemenea, *Lavra Sfintei Treimi* din Moscova din secolul al XIV-lea, numită şi *Lavra Sfântul Serghie,* lângă Moscova, ridicată în cinstea Sfântului Serghie, eroul naţional al ruşilor († 1390) în luptele contra tătarilor asupritori.

Isihasmul. Disputa teologică cea mai însemnată în Răsărit, în secolul al XIV-lea, a fost disputa *isihastă,* numită şi *palamită,* după numele Sf. Grigorie Palama († 13 noiembrie 1359), sau *varlaamită,* după numele lui Varlaam de Calabria († 1350). Ea porni sub influenţa scrierilor lui Pseudo-Dionisie Areopagitul (sec. V) şi a lui Simeon Noul Teolog († 1022) în Muntele Athos, unde unii monahi se dedară vieţii contemplative, în linişte desăvârşită, = ἡσυχία, termen de la care această mişcare şi dispută teologică s-a numit *isihasm.*

Metoda sau practica isihastă se realiza astfel: călugării dedaţi acesteia se retrăgeau în locuri singuratice şi prin concentrarea gândului la rugăciune se ridicau mai presus de impresiile simţurilor şi de tot ceea ce îi înconjura, pentru ca prin *contemplare continuă să vadă lumina dumnezeiască cea necreată,* pe care au văzut-o Sfinţii Apostoli Petru, Iacob şi Ioan, la Schimbarea la faţă pe Muntele Taborului (Mt. 17, 1–8; Mc. 9, 2–9; Lc. 9, 28–36), spre a realiza astfel o mai mare apropiere de Dumnezeu. Această lumină strălucitoare nu este fizică, ci dumnezeiască. Isihaştii rosteau continuu această scurtă rugăciune: *Doamne Iisuse Hristoase, miluieşte-mă.*

Doctrina isihastă a fost susţinută de Sfântul Grigorie Palama, retras între 1318 şi 1326 în Muntele Athos, apoi, între 1326 şi 1331, într-un loc singuratic lângă Bereea, în Macedonia.

El învaţă că nu este imposibil de a vedea lumina Dumnezeirii, necreată şi incoruptibilă, identică cu lumina Taborului, ea fiind numai o lucrare, energie şi putere a lui Dumnezeu, care emană din fiinţa Sa nevăzută, fără să fie identică cu ea. *Este deci deosebire între fiinţa lui*

Dumnezeu cea nevăzută şi inaccesibilă oamenilor, căci «pe Dumnezeu nimeni nu L-a văzut vreodată» (In. 1, 18; I In. 4, 12) şi puterile – δὺνάμεις sau energiile – ἐνέργιαι *Sale necreate, care emană din ea, prin care Dumnezeu Se descoperă oamenilor, asupra cărora revarsă harul au puterea Sa, spre a dobândi mântuirea şi îndumnezeirea până la «măsura vârstei deplinătăţii lui Hristos»* (Ef. 4, 13).

Aceste energii sau lucrări sunt comune celor trei persoane ale Sfintei Treimi şi, prin lucrarea lor, Dumnezeu se manifestă în lume. Această doctrină nu este ceva nou, căci ea îşi are izvorul în revelaţia Noului Testament şi în învăţătura Sf. Părinţi greci. Prin energiile cele necreate ale lui Dumnezeu, oamenii ajung, cum ne spune Sf. Apostol Petru, *«părtaşi firii celei dumnezeieşti»* (II Petru l, 4), fără ca prin aceasta fiinţa noastră omenească să devină fiinţa lui Dumnezeu, să devenim adică coesenţiali cu Dumnezeu, Care rămâne în eternitate ascuns în esenţa Sa, cunoscută numai de Fiul şi Duhul Sfânt. *«Fiul lui Dumnezeu S-a făcut om, spune Sf. Atanasie († 373), pentru ca noi să fim îndumnezeiţi»* (*Cuvânt despre întruparea Logosului,* Migne, P.G., XXV, 192 B).

În Apus, Toma de Aquino († 1274) învaţă că între fiinţa lui Dumnezeu şi energiile Sale divine, care, după el, şi teologii latini, sunt create, nu există deosebire reală, ceea ce face imposibilă îndumnezeirea omului, deoarece Dumnezeu rămâne faţă de oameni într-o splendidă izolare.

Contra doctrinei isihaste s-a ridicat călugărul Varlaam din Calabria. Deşi în tratativele de unire dintre Biserica Ortodoxă şi papa Benedict al XII-lea (1334–1342), de la Avignon, din 1339, Varlaam a apărat doctrina ortodoxă, venind la Constantinopol în 1340 el a condamnat metoda şi doctrina isihastă. El a susţinut că lumina care emană din fiinţa sau substanţa lui Dumnezeu nu este *necreată,* căci în modul acesta se admite în Dumnezeire existenţa a doi dumnezei, esenţa divină – οὐσία invizibilă şi energia divină – ἐνέργεια vizibilă, ci *creată,* şi-i acuză pe isihaşti de diteism.

Sinodul ţinut la Constantinopol în 1341 s-a pronunţat pentru isihaşti. Varlaam, fiind condamnat, plecă în Italia, trecu la Biserica Latină şi ajunse în 1342 episcop de Gerace, în sudul Italiei, unde a continuat să atace violent nu numai isihasmul ca metodă şi doctrină, ci şi Ortodoxia pe care o apărase mai înainte.

După 1341 lupta împotriva isihasmului a fost continuată de Grigore Achindin.

Isihasmul avea şi adversari politici de temut în persoana împărătesei Ana de Savoia († 1347) şi a patriarhului ecumenic Ioan al XIV-lea Calecas (1334–1347), care susţineau pe varlaamiţi. În sinodul întrunit în 1345 la Constantinopol, sub preşedinţia patriarhului Ioan al XIV-lea Calecas, Sf. Grigorie Palama a fost condamnat şi anatematizat.

În două sinoade ţinute la Constantinopol, însă, unul în 1347 şi altul în 1351, se aprobă doctrina isihastă, căci din 1347 ajunse la tron Ioan al VI-lea Cantacuzino (1347–1355) ca asociat al Impăratului Ioan al V-lea Paleologul (1341–1391), care era susţinătorul isihaştilor. După 1355 el deveni monah, mai întâi în mânăstirea Manganelor din Constantinopol, apoi într-una din mânăstirile Muntelui Athos, sub numele de Ioasaf.

În 1347, patriarhul Ioan al XIV-lea Calecas a fost înlăturat, iar sinodul din acest an a aprobat isihasmul, în timpul patriarhului ecumenic Isidor de Monemvasia (1347–1350). Acesta a ridicat în 1347 pe Grigorie Palama la rangul de arhiepiscop al Tesalonicului, unde a păstorit până la moartea sa în 13 noiembrie 1359.

În sinodul ţinut la 27 mai 1351, în biserica Vlaherne din Constantinopol, în timpul patriarhului ecumenic Calist I (1350–1353; 1355–1363), isihasmul a fost proclamat doctrina oficială a Bisericii Ortodoxe şi el a pătruns în tot Răsăritul ortodox.

Miezul doctrinei. isihaste care s-a impus în Ortodoxie constă în faptul că fiinţa lui Dumnezeu, inaccesibilă omului, şi energiile Sale divine *nu sunt separate, deşi se deosebesc, ci formează o unitate,* dar până la om ajung energiile sau puterile divine, nu fiinţa Dumnezeirii, căci Dumnezeu în fiinţa Sa rămâne inaccesibil oamenilor.

Poziţia lui Varlaam de Calabria este caracteristică Apusului raţionalist, care menţine distanţa dintre divin şi uman, în timp ce învăţătura Sfântului Grigorie Palama e caracteristică religiozităţii răsăritene, care trăieşte pe deplin sentimentul comuniunii celor două lumi.

Susţinătorii isihasmului au fost: Sf. Grigorie Palama, arhiepiscopul Tesalonicului, canonizat sfânt în 1368, în sinodul din acest an prezidat de ucenicul său, patriarhul Filotei Cokkinos (1353–1354; 1364–1376), fiind sărbătorit în fiecare an în Duminica a II-a din Postul Paştelui, Grigorie Sinaitul († 1346), în Paroria, în munţii Sikar, lângă Adrianopol, Nil Cabasila († 1363), arhiepiscopul Tesalonicului din 1361, care a murit în 1363 fără să-şi fi putut ocupa efectiv scaunul din cauza tulburărilor interne prin care trecea atunci Tesalonicul, nepotul său, Nicolae Cabasila († după 1371), şi arhiepiscopul Simeon al Tesalonicului († 1429).

În secolul al XVIII-lea, isihasmul a cunoscut o nouă înflorire în Biserica Ortodoxă, datorită Sfântului Nicodim Aghioritul († 1804).

Între cei mai mari adversari ai isihasmului au fost: Varlaam din Calabria, Grigorie Achindin, Grigorie şi Nichifor Grigoras († 1360), monahul atonit Dimitrie Kydones († după 1397) şi canonistul Constantin Armenopoulos († pe la 1380).

EREZII ÎN RĂSĂRIT ŞI APUS ÎN SECOLELE XI – XIV

Sinoadele ecumenice stabiliseră, după cum se ştie, adevărata învăţătură a Bisericii, în confruntarea cu ereziile din primele veacuri, definitivând dogma creştină pe baza Sfintei Scripturi şi a Sfintei Tradiţii. Liniştea Bisericii nu a fost însă de lungă durată, pentru că în cadrul ei s-au manifestat mai curând sau mai târziu noi disensiuni, în principal între Răsărit şi Apus – culminând cu schisma cea mare din 1054, apoi fiecare din cele două Biserici a avut de făcut faţă unor mişcări eretice, novatoare şi reformatoare.

Erezii în Răsărit

Biserica Ortodoxă a cunoscut mai puţine asemenea fenomene şi de mai mică intensitate. Principalele erezii ce s-au manifestat în lumea ortodoxă au fost bogomilismul şi strigolnicii.

Bogomilismul a fost o erezie ce s-a manifestat în secolul X–XIV în unele părţi din Peninsula Balcanică. A apărut în Bulgaria în vremea ţarului Petru I, 927–967, iniţiator fiind un preot, Ieremia, care, în calitate de propovăduitor al acestei noi învăţături, şi-a luat numele de Teofil (în greceşte, iubitor de Dumnezeu sau prieten al lui Dumnezeu), nume care în slavă s-a tradus prin Bogomil, de unde şi denumirea sectei. După alte izvoare şi interpretări, denumirea de «bogomilism» ar veni fie de la expresia «Bogo milui» (în slavoneşte: Doamne miluieşte), formulă des utilizată în rugăciunile adepţilor sectei, fie din termenul «bogomili» = rugători, termen care ar indica frecvenţa practicii rugăciunii ca mijloc de mântuire în această sectă. În secolul XI, mişcarea ia amploare prin activitatea unui anume Vasile, medic, ars pe

rug la 1111 din porunca împăratului Alexios I Comnenul, 1081–1108, împreună cu aşa-zişii apostoli ai săi. Bogomilismul nu a dispărut însă după măsurile represive luate de împărat. În 1140, un sinod constantinopolitan condamna scrierile călugărului atonit Constantin Chrysomalos, pentru ideile bogomile pe care le conţinea. În 1143 au fost depuşi din scaun doi episcopi capadocieni care au aderat la bogomilism, iar în 1147 a fost depus chiar patriarhul ecumenic Kosmas al II-lea, sub acuzaţia de a-l fi protejat pe bogomilul Neofit. Două sinoade ţinute la Târnovo, 1211 şi 1350, condamnau bogomilismul, care de acum începe să dispară în condiţiile stăpânirii turceşti în Balcani, când se pare că majoritatea adepţilor săi au trecut la mahomedanism.

Doctrina bogomililor este cunoscută indirect din combaterea lor făcută de Eftimie Zigabenul, în lucrarea *Panoplia dogmatică*. Doctrina lor a fost influenţată de concepţia gnostică a maniheismului, erezie iniţiată în secolul III de legendarul Mani († 277), şi de pavlicianism, o nouă formă a maniheismului din secolul VII, numită aşa fie de la un întemeietor Pavel, fie de la predilecţia adepţilor acestuia pentru scrierile Sfântului Pavel. Pavlicienii fiind persecutaţi, o parte din ei se refugiară din Asia Mică în Arabia. Acestora, împăratul Ioan Tzimiskes (969–976) le-a acordat libertate religioasă şi i-a colonizat în zona Bulgariei de azi, lângă Plovdiv, cu condiţia de a stăvili atacurile bulgarilor asupra imperiului. În contact cu bogomilismul, care la început nu a avut o învăţătură precisă, fiind mai mult o mişcare socială contestatară, l-au influenţat din punct de vedere doctrinar.

Doctrina bogomilistă era simplă şi, în acelaşi timp, bizară: Dumnezeu era conceput antropomorfic, iar persoanele treimice emană, în ordine, una din alta şi se reîntorc în Tatăl. Creatorul lumii văzute este Satanael, primul fiu al lui Dumnezeu. Acesta se revoltă şi, alungat din cer, îşi face o lume proprie, pământul, unde încearcă să creeze pe Adam, din pământ şi apă. Neputând să-i dea viaţă, cere Tatălui să-l însufleţească şi Adam capătă viaţă. Din urmaşii lui Adam, Dumnezeu urmărea să completeze numărul îngerilor căzuţi cu Satanael, dar, pe de altă parte, şi acesta dorea să-şi sporească ceata. Pentru că oamenii nu au rezistat răului, după 5000 de ani este trimis Logosul, Hristos, ce

emană din Tatăl, săvârşeşte opera cunoscută, iar la rândul Său a emanat din Sine pe Duhul Sfânt pentru a-i desăvârşi opera.

Viaţa omului este confruntarea dintre bine şi rău, sub influenţa lui Dumnezeu şi, respectiv, a spiritelor căzute, ce se află în fiecare om. La originea răului din om stă Cain, născut din Eva şi Satanael.

Ca mişcare contestatară şi eretică, bogomilismul nega Tainele, admiţând doar un Botez fără apă, la maturitate, prin care demonii sunt alungaţi, în locul acestora sălăşluind acum Duhul Sfânt. Practica o spovedanie publică, dezlegarea de păcate socotindu-se că o dă comunitatea, iar împărtăşirea numai cu pâine era un simbol al jertfei lui Hristos şi al despărţirii Lui de oameni. Erau împotriva cultului icoanelor, al moaştelor şi, în general, nu aveau biserici ca locaşuri de cult. Canonul biblic era redus la psalmi, şase profeţi şi Noul Testament, căruia i se dădea o interpretare alegorică. Bogomilii aveau o morală riguroasă, negau rostul căsătoriei, socotind că perpetuarea umană este opera lui Satan şi de aceea interziceau căsătoria pentru cei perfecţi, admiţând-o pentru credincioşii de rând. Recomandau sărăcia absolută şi condamnau în principiu războiul. Era interzisă şi uciderea animalelor, din credinţa că oamenii nepurificaţi s-ar reîncarna în diferite animale, în afară de şarpe. Din acelaşi considerent interziceau şi consumarea alimentelor de provenienţă animală, admiţând doar hrana de origine vegetală.

Contestau structura socială şi ignorau autoritatea Statului.

Deşi a fost un fenomen consemnat de istorie, bogomilismul nu a avut influenţă şi urmări în Biserica Ortodoxă.

Strigolnicii. În aceeaşi perioadă istorică şi se pare că tot sub influenţa bogomililor au apărut şi în Rusia unele erezii. La începutul secolului XI un anume călugăr Adrian a luat atitudine împotriva cultului icoanelor şi împotriva ierarhiei, iar în secolul XII se face remarcat ereziarhul Dimitri, adept al bogomililor, şi călugărul Martin, un habotnic răzvrătit împotriva Bisericii. În secolul XIV are loc şi o mişcare antimonahală, dar cea mai de seamă mişcare sectară a fost cea a strigolnicilor.

Numele provine de la termenul de bărbier (în ruseşte: *sirigolnic*), supranume al iniţiatorului mişcării, un anume Carp care a avut colaborator şi pe diaconul Nichita. Activitatea lor a constat într-un profund

anticlericalism, acuzând pe preoţi de simonie şi denunţând pierderea harului lor datorită păcatelor. De aici, contestând harul preoţiei, negau şi caracterul sacramental al Tainelor, pe care le putea administra oricine. Spovedania, în special, o considerau o blasfemie, dacă se făcea către preot, trebuind să fie adresată pământului, mama lor. În general, doctrina lor se aseamănă cu a bogomililor, provenind, probabil, pe unele căi de la vechiul maniheism.

Deşi în 1375 iniţiatorii au fost excomunicaţi de mitropolitul Novgorodului, apoi ucişi de popor prin înecare într-un râu, secta s-a mai menţinut, pe la 1382 fiind combătută de arhiepiscopul Susdalului, iar în 1394 de arhiepiscopul Mihail de Betleem, trimis special de patriarhia de Constantinopol la Novgorod. De menţionat că Mihail de Betleem a fost trimis şi în Moldova, în problema recunoaşterii primului mitropolit al ţării.

Deşi secta a fost slăbită prin pierderea căpeteniilor şi acţiunea de combatere, câţiva din adepţii ei se menţin până în secolul XVII, când aderă la rascolnici, o altă mare mişcare specifică epocii şi zonei geografice.

Erezii în Apus

Biserica Romano-catolică a fost confruntată, începând cu mileniul doi, cu multe fenomene conflictuale, printre care, alături de mişcările social-politice şi în strânsă legătură, sunt şi cele religioase, care îmbracă forma unor erezii. Dintre acestea menţionăm, ca mai semnificative şi cu ecou în epocă, pe cea a catarilor, a petrobrusienilor, a lui Arnoldo de Brescia şi valdenzii.

Erezia catarilor a tulburat Apusul romano-catolic în cursul secolelor XI–XV, cunoscând o răspândire pe o mare arie geografică: în Italia, Franţa, Germania, Spania şi Anglia. Este acreditată ideea că erezia a apărut în Occident în urma persecuţiei bogomililor, mulţi căutând scăparea în afara spaţiului ortodox. Această opinie porneşte de la unele asemănări doctrinare şi de la caracterul anticlerical (aspecte ce puteau veni însă chiar direct din mai vechea erezie a maniheilor). Pentru prima oară secta este identificată în Italia, pe la 1030–1040 şi tot atunci şi în Franţa, în zona oraşului *Albi,* de unde cu timpul a apărut

pentru catari şi denumirea de *albigenzi.* Din sudul Franţei s-au răspândit şi în Spania de Nord, la jumătatea secolului XII. În Germania, proveniența lor este pusă pe seama prizonierilor aduşi de germani din zona Europei centrale, la jumătatea secolului XI, mare parte dintre aceştia considerându-se a fi fost bogomili.

Indiferent de numărul lor mai mare sau mai mic într-o ţară sau alta, au fost peste tot persecutaţi cu o mare cruzime, mai ales de faimoasa instituţie de tristă amintire: Inchiziţia romano-catolică. În Franţa, contra lor, s-a organizat chiar o «cruciadă» – având mandat din partea papei Inocenţiu III (1198–1216) – de către nobilii francezi din nordul ţării, interesaţi printre altele şi de cucerirea bogăţiilor şi regiunilor sudice. Represiunea s-a concretizat în zeci de mii de victime ce sfârşeau pe rug, schingiuiţi sau închişi pe viaţă. Se menţionează că, la un moment dat, masacrul cuprindea fără discernământ şi credincioşi loiali, încât s-a pus întrebarea cum să fie deosebiţi cei buni de cei răi; la această întrebare abatele Arnold din Citeaux a spus: «Ucideţi-i pe toţi, căci Dumnezeu îi va alege pe ai Săi!». Cu multă îndârjire s-a luptat şi în celelalte ţări împotriva lor, până în secolul XVI chiar, când catarii s-au amestecat cu alte secte, aderând apoi la Reformă.

În principiu, erezia lor consta în anticlericalism şi contestarea caracterului sacramental al Bisericii. Negau principalele dogme şi Tainele Bisericii, cereau lichidarea ierarhiei, precum şi deposedarea Bisericii de averi, acuzând-o în acelaşi timp de lux şi preocupări lumeşti. Catarii aveau deci o doctrină dualistă, având în centru lupta dintre bine şi rău, afirmând că această lume şi Biserica nu au fost create de Dumnezeu, ci de diavol.

Prin amploarea ei şi panica produsă în Biserică, erezia catarilor este una din primele mari erezii medievale în Occidentul romano-catolic.

Petrobrusienii au constituit o altă mişcare religioasă eretică, sectară, manifestându-se însă pe o arie mai restrânsă în Franţa şi de mai scurtă durată, numai în vremea promotorilor ei. De altfel, numele provine de la *Petrus Brusius,* liderul mişcării, care contesta sacramentalitatea Bisericii, fiind împotriva cultului divin, a botezului copiilor, împotriva Liturghiei şi a Bisericilor ca locaşuri de cult, manifestând acelaşi anticlericalism şi neconformism dogmatic ca mai toate ereziile. În condiţii de fanatism religios, Petrus Brusius a fost ars pe

un rug în formă de cruce – semn pe care, de asemenea, nu-l accepta – de către fanaticii romano-catolici, în 1137. Aceeaşi soartă au avut-o şi alţi adepţi ai săi, ucişi mai ales pentru că, în fruntea unor cete, atacau bisericile, mânăstirile şi asasinau preoţi şi călugări.

Arnoldo di Brescia, 1100–1155, italian de origine, un ascet rigorist şi raţionalist, a fost şi el acuzat de erezie, pentru atitudinea sa faţă de Biserică şi autoritatea statală.

Manifestând în primul rând anticlericalism, acuza ierarhia bisericească de corupţie, bogăţie şi îngâmfare, cerându-i să revină la sărăcie şi umilinţă. Contesta ierarhia şi însăşi papalitatea ca instituţie. Propunea secularizarea obligatorie a tuturor pământurilor bisericeşti şi împărţirea lor poporului. Situându-se în fruntea unei mişcări populare ce urmărea instaurarea comunei la Roma, în 1143, în urma înfrângerii mişcării sale este exilat în Germania, unde împăratul Friederik I Barbarossa îl prinde şi-l predă papei Adrian al IV-lea, din ordinul căruia a şi fost executat.

Valdenzii apar în secolul XII în Italia şi Franţa, numele lor provenind de la *Petru Valdus,* negustor din Lyon. Preocupat de soarta omului, acesta a ajuns la concluzia că numai prin sărăcie şi pocăinţă se poate dobândi mântuirea. Ca urmare şi-a împărţit averea săracilor şi a organizat o asociaţie de bărbaţi ce-i împărtăşeau ideile. Pentru că acuza şi ierarhia că din cauza bogăţiei şi-a pierdut vrednicia apostolică, episcopul de Lyon i-a interzis predicarea sărăciei, iar papa Lucius al III-lea (1181–1185) l-a excomunicat. În urma excomunicării, Petru Valdus accentuează anticlericalismul, preconizând o nouă ierarhie, care să trăiască în sărăcie, ca apostolii. În acest sens, a început să hirotonească adepţi de-ai săi. În probleme dogmatice nu s-a amestecat prea mult, păstrând în mare parte cultul şi dogma Bisericii Romano-Catolice. Din punct de vedere doctrinar nu acceptau purgatoriul şi indulgenţele.

Pentru atitudinea lor, valdenzii, puţini la număr de altfel, au fost persecutaţi, dar s-au menţinut totuşi până în prezent, având chiar o Facultate de teologie valdenză în Italia.

Ereziile din sânul Bisericii Romano-Catolice, deşi în mare parte au fost lichidate la vremea lor, au determinat o mişcare protestatară largă care se va concretiza în reforma protestantă din secolul XVI.

MONAHISMUL ÎN APUS ÎN SECOLELE XI–XIV

În Biserica Apusului monahismul a luat o mare dezvoltare în secolele XI–XIV datorită faptului că s-au organizat în ţările Apusului, îndeosebi în Italia, Franţa, Spania, Germania, Anglia numeroase ordine monahale şi unele ordine militare.

În general, monahismul occidental, spre deosebire de cel oriental, care se remarcă atât prin caracterul său ascetic şi contemplativ, cât şi prin caracterul său practic, străduindu-se să activeze spre folosul comunităţii creştine, se caracterizează printr-o organizare centralistă, supusă total papalităţii.

Monahismul apusean s-a impus în Biserica Romano-Catolică prin asceză, mai puţin aspră ca în Răsărit, prin caritate şi prin lupta contra imoralităţii clerului şi a credincioşilor. Ordinele monahale au combătut cu fermitate luxul şi trândăvia clerului şi mai ales mişcările sectare şi eretice, care aveau în genere tendinţe şi manifestări anticlericale, îndeosebi antipapale. Uneori însă au exagerat, ajungând ca dominicanii să execute prin *inchiziţie* acţiuni de purificare morală şi de combatere a ereziei prin chinuri şi torturi, organizând chiar exterminarea în masă a ereticilor, cum s-a practicat contra valdenzilor din Italia şi a catarilor, numiţi şi albigenzi din sudul Franţei.

Totodată ordinele monahale s-au străduit să răspândească creştinismul de tip apusean în ţările nordice ale Europei, în Orientul apropiat, în Asia şi Africa şi chiar în estul şi sud-estul Europei printre creştinii ortodocşi, ceea ce a provocat o puternică repulsie faţă de această activitate misionară romano-catolică.

Organizarea tuturor ordinelor, mai mari sau mai mici, este centralistă. În fruntea întregului ordin se afla un general, iar în fruntea ordinului din fiecare ţară, un provincial.

În afară de marile ordine monahale, s-au organizat în Apus *confrerii* sau societăţi de fraţi şi surori, sub numele de *«terţiarii»,* adică cei din rândul al treilea, după călugări şi călugăriţe, care nu puteau intra în mânăstire, ci rămâneau în lume şi practicau pietatea şi penitenţa şi săvârşeau opere de caritate creştină.

a) Marile ordine monahale au fost numeroase în Biserica Romano-Catolică, dar dintre ele menţionăm ca mai importante ordinul Cartusienilor, al Cistercienilor şi al Carmeliţilor.

1. *Ordinul cartusienilor,* numit aşa după pustietatea Cartusium (Chartreuse), în sud-estul Franţei, lângă Grenoble, a fost înfiinţat la 1086 de canonicul Bruno de Reims, cu scopul de a întări disciplina monahală şi clericală. Cartusienii duceau o viaţă ascetică, riguroasă, trăind în mare sărăcie. Se îmbrăcau în haine aspre şi se hrăneau numai cu pâine şi apă, legume şi fructe. Sărbătorile mâncau şi peşte şi brânză. Ei recomandau lupta continuă contra luxului, a lenei şi lăcomiei. Se ocupau cu grădinăria şi copierea sau transcrierea de cărţi. Ca daruri nu primeau decât alimente şi articole pentru scris. Trăiau o viaţă în singurătate şi tăcere, iar când se întâlneau se adresau între ei prin cuvintele: *«memento mori»* = «adu-ţi aminte că vei muri».

Al cincilea abate al ordinului, Guido († 1157), formulează regulile ordinului. În secolul al XIII-lea se înfiinţă şi o mânăstire de călugăriţe cartusiene. Deşi ordinul a avut puţini membri, din cauza vieţuirii aspre, el a dat Bisericii Apusene multe personalităţi, iar cine trăieşte o viaţă aspră se numeşte şi azi «cartusian».

2. *Ordinul cistercienilor* a fost întemeiat în 1098 de egumenul benedictin Robert în valea Cistercium (Citeaux) – de la care a primit numele – situată în apropiere de Dijon, Franţa, cu scopul îmbunătăţirii vieţii monahale, pe care s-au străduit s-o aducă la simplitate, ca în Biserica primară. Pentru realizarea acestui scop ei trăiau retraşi în comunităţi monahale, ducând o viaţă simplă, şi-şi câştigau existenţa lucrând pământurile necultivate. Refuzau să primească donaţii în case, bani şi dijme, sau să închirieze imobile.

Reputaţia ordinului, care avea reguli mai severe decât ale călugărilor benedictini şi ale celor de la mânăstirea Cluny, la nord de Lyon, a crescut după anul 1112, când a intrat în mânăstire *Bernard de Clairvaux* († 1153), dintr-o familie bogată, cu patru fraţi şi un unchi, care a devenit o mare personalitate a secolului al XII-lea. El a combătut mişcările religioase extremiste, ca aceea a lui Arnold de Brescia († 1153), din provincia Lombardia, în Italia, un ascet riguros, discipolul teologului scolastic Abelard († 1142), şi a pregătit atmosfera pentru plecarea în cruciada a II-a (1147–1149) a regelui Ludovic al VII-lea (1137–1180) al Franţei şi a împăratului Germaniei, Conrad al III-lea (1138–1152), cunoscută sub numele de «Cruciada franco-germană».

În 500 de ani, cistercienii, datorită renumelui pe care şi l-au creat, au reuşit să întemeieze 500 de mânăstiri. După Bernard de Clairvaux, ei au fost numiţi «bernardini».

3. *Ordinul carmeliţilor* a fost întemeiat în 1156 de cruciatul Berthold de Calabria pe Muntele *Carmel,* în Palestina, de la numele căruia s-au numit carmeliţi.

Patriarhul latin de Ierusalim a recunoscut ordinul în 1219 şi-i impuse ca regulă: sărăcia completă, abţinerea de la carne şi tăcerea de la vecernie până la o treime din a doua zi.

Din cauza persecuţiei saracinilor (arabilor), au trecut în Europa în 1238 şi au acceptat viaţa chinovială sau de obşte. Ordinul şi-a sporit numărul membrilor de la 1251, când generalul ordinului, *Simeon Storck,* a răspândit vestea că Maica Domnului i-a încredinţat un veşmânt pentru umeri, scapularul, de culoare castanie, compus din două bucăţi, una pe spate şi alta pe piept, pe care-l poartă până azi, asigurându-i că cei ce vor muri îmbrăcaţi cu el, vor fi scoşi din purgatoriu cu ajutorul lui.

Din secolul al XV-lea s-au format şi mânăstiri de călugăriţe carmelite. În Europa, din cauza climei, unii umblau încălţaţi (conventicoli), iar alţii desculţi (observanţi).

b) **Ordine cerşetoare.** Ca o reacţie contra acuzaţiilor de îmbogăţire aduse monahismului, se înfiinţară ordine care să nu aibă nimic pentru membrii săi, nici pentru ele, căci monahi săraci existau, dar

ordinele ajunseseră să strângă averi. Între ordinele cerşetoare se socotesc ordinul *franciscanilor* şi ordinul *dominicanilor.*

1. *Ordinul franciscanilor* a fost întemeiat în 1209 de *Francisc de Assisi* (1182 – † 1226), numit şi «il poverello», în provincia Umbria în Italia, fiul unui negustor bogat. În urma unei boli şi a mai multor încercări, el îşi părăsi părinţii, împărţi averea la săraci şi-şi schimbă viaţa de plăceri şi ambiţii cavalereşti într-o viaţă simplă: predicând pocăinţa şi sărăcia, îngrijind bolnavii, ridicând capele de rugăciune, practicând o asceză riguroasă, căci umbla îmbrăcat numai într-o haină neagră, încins cu o funie şi desculţ. Dezmoştenit de tatăl său, ca risipitor, dispreţuit de prieteni ca nebun, el nu încetă să predice pocăinţa şi sărăcia, reuşind să atragă pe mulţi.

Impresia extraordinară pe care o făcu determină pe papa Inocenţiu al III-lea (1198–1216) ca, după ce respinsese ordinul în 1209, să-l recunoască apoi verbal. Ordinul fu recunoscut definitiv în 1223 de către papa Honoriu al III-lea (1216–1227), sub numele de *«Ordinul fraţilor minori»,* sau *«minoriţi»,* deoarece ei se considerau mai mici decât toţi oamenii, servitorii lor, sau *«ordinul serafic»,* cu reşedinţa în capela Portiuncula din Assisi, recomandându-le o sărăcie totală. Ei puteau predica pretutindeni, chiar în provinciile puse de papă sub interdict. Mai târziu, împart indulgenţele, fac misiune şi se ocupă şi cu teologia.

În curând, în 1212, pe aceleaşi temeiuri, se înfiinţă şi ordinul *franciscanelor* sau al *clariselor,* de către Clara din Assisi, fiica unui cavaler, iar în 1224 se formă şi o *confrerie,* ordin de bărbaţi şi femei, care, fără a părăsi lumea, predicau pocăinţa, aspirând la o perfecţiune creştină.

Deşi a murit de tânăr, în 1226, la 44 de ani, Francisc de Assisi a fost în Apus cel mai popular dintre întemeietorii ordinelor monahale. La 40 de ani de la moartea lui numărul mânăstirilor franciscane se ridica la 8.000.

S-a păstrat pe seama Sfântului Francisc din Assisi tradiţia, răspândită de ucenicii lui, că pentru marea lui dragoste faţă de Hristos, pe când se afla retras în 1224 pe muntele Alvern, în ziua Înălţării Domnului, i-ar fi apărut pe corp «stigmatele», adică rănile Domnului, imprimate de un serafim într-un extaz, pentru care i s-a dat numele de *«Seraphiaus».* În 1228 el a fost canonizat sfânt de papa Grigorie al IX-lea (1227–1241).

Curând după moartea lui, din 1230, ordinul s-a dezbinat din cauza ascezei, în: a. *observanţi* sau *rigorişti,* numiţi şi *fraticelli,* care păstrau

regula primitivă, şi b. *conventuali* sau *liberali* care duceau o viaţă comună (conventus) şi admiteau ca ordinul, nu însă monahii, să poată avea averi, pentru folosul comunităţii. Papalitatea a sprijinit pe conventuali în lupta contra fraticelli-lor sau rigoriştilor. Abia sinodul conciliarist din Constanz (1414–1418) a reuşit să-i împace, socotindu-i două ramuri deosebite. Uniforma franciscanilor este rasa neagră sau castanie cu glugă, de unde li s-a dat şi numele de *«capucini»,* cu o funie peste mijloc şi sandale în picioare.

Francisc de Assisi este apreciat în Apus ca cea mai populară figură monahală a Evului Mediu, iar unii, în chip sentimental, îl socotesc pe «il poverello» precursorul unui creştinism fără dogme şi un model pentru predica sentimentală, cum a fost ucenicul său din secolul al XIII-lea, Anton de Padova (1195–1231).

Datorită prestigiului renumitului teolog scolastic Duns Scott († 1308), care a făcut parte din ordinul franciscanilor sau al fraţilor minori, franciscanii se numesc şi *«scotişti».*

2. *Ordinul dominicanilor* a fost întemeiat în 1215 în sudul Franţei de canonicul spaniol *Dominic Guzman* (1170–1221), născut în provincia Castilia din Spania, ca o reacţie faţă de luxul, avuţia, lăcomia şi viaţa de moleşire şi imoralitate a clerului. Din cauza avuţiei şi libertinajului clerului catolic, mulţi credincioşi refuzau serviciile religioase şi contribuiau la înmulţirea ereziilor. Încă din 1204 Dominic Guzman trecu Pirineii în sudul Franţei şi, desculţ şi îmbrăcat sărăcăcios, începu să predice pocăinţa în jurul oraşului Toulouse, reuşind să convertească numeroşi catari sau albigenzi. La Toulouse a întemeiat în 1215 un nou ordin de călugări cerşetori, cu regulile ordinului franciscan, puţin deosebite, numit *Ordo fratrum praedicatorum = Ordinul fraţilor predicatori,* pentru curmarea imoralităţii şi convertirea ereticilor.

Papa Honoriu al III-lea (1216–1227) a aprobat ordinul în 1216 sub numele de *«Fraţii predicatori»,* scoţându-i de sub ascultarea episcopilor locali şi punându-i sub ascultarea directă şi exclusivă a autorităţii papale, dându-le dreptul de a mărturisi, a săvârşi Sfintele Taine şi a predica. La început, dominicanii întâmpinară unele greutăţi, predica fiind atribuită episcopilor, care nu-i priveau cu ochi buni. Dominic muri în 1221.

În 1233, papa Grigorie al IX-lea le-a acordat dominicanilor jurisdicţia asupra ereticilor. Fanatismul şi cruzimea cu care au activat contra ereticilor, mai ales contra catarilor sau albigenzilor din sudul Franţei, şi a celor suspecţi de erezie, au stârnit ura poporului, ilustrată printr-un joc de cuvinte: dominicani, *«Domini canes» = «câinii Domnului»*.

Deşi nu s-a răspândit ca ordinul franciscanilor, totuşi ordinul dominican întemeie în 5 ani opt provincii şi 60 de mânăstiri mari. Fiind instruiţi, dominicanii se adresau păturii culte şi obţinură în curând catedre universitare. Datorită prestigiului de care se bucură în Biserica Romano-Catolică marele teolog scolastic Toma de Aquino († 7 martie 1274), care a făcut parte din Ordinul dominicanilor, aceştia se numesc *«tomişti»*, spre deosebire de franciscani, care se numesc, (după cum am mai spus), *«scotişti»*, după numele lui Duns Scott († 1308), mare teolog scolastic franciscan.

Franciscanii se adresau păturii de jos, dar s-au silit să imite pe dominicani, rivalii lor. Cele două ordine se combăteau reciproc în activitatea lor practică şi teoretică, recurgând chiar la maşinaţii nedemne şi josnice, mergând uneori până la răzbunări sângeroase. Dominicanii, îndeosebi, apărând despotismul papal, în timp ce majoritatea clerului şi a credincioşilor îl dezaprobau, şi-au atras ura generală. Ei au totuşi o contribuţie importantă în promovarea învăţământului teologic universitar în diferite ţări romano-catolice.

Uniforma dominicanilor este: o tunică (antereu) de lână albă şi o manta (rasă) cu capişon de lână neagră.

c) **Ordine monahale militare sau cavalereşti.** Pentru a apăra cauza Bisericii de Apus şi a Locurilor Sfinte, care în secolele XI–XIII au intrat în stăpânirea cruciaţilor, s-au înfiinţat trei mari ordine militare sau cavalereşti.

La originea ordinelor religioase din Palestina, care, curând după înfiinţare, au devenit ordine militare, se află *casele de găzduire* sau *azile = hospices* şi *spitalele* pentru îngrijirea bolnavilor şi răniţilor.

1. Ordinul *ospitalierilor* sau *ioaniţilor*. În 1048, negustorii italieni din Amalfi au zidit la Ierusalim un azil pentru găzduirea pelerinilor şi îngrijirea bolnavilor, închinat Sfântului Ioan Botezătorul. Astfel a luat fiinţă ordinul ospitalierilor sau ioaniţilor. Pentru apărarea Ierusalimului, cucerit de la mahomedani la 15 iulie 1099, ordinul ioaniţilor devine din 1118 ordin militar, împărţit în cavaleri, preoţi şi infirmieri. Uniforma lor era o manta cu cruce albă în opt colţuri, iar în timp de război, manta roşie cu cruce albă.

După cucerirea Ierusalimului la 2 octombrie 1187 de către sultanul Saladin al Egiptului (1171–1193), ordinul părăseşte Ierusalimul, stabilindu-se pentru un timp la Ptolemaida (Acra), apoi, la 1247, au peregrinat în Banatul Transilvaniei, după cum dovedeşte *«Diploma cavalerilor ioaniţi»*, dată în acest an de regele Ungariei Bela al IV-lea (1235–1270), fără să ştim cât timp au stat aici. Mai în urmă, îi găsim în insula Rodos, unde au primit numele de *«rodosieni»*, locuind aici între 1310 şi 1522, când insula a fost cucerită de sultanul turcilor Soliman al II-lea (1520–1566). Între 1530–1798 ioaniţii s-au instalat în insula Malta din Marea Mediterană, unde-şi luară numele de «maltezi». Astăzi ei sunt răspândiţi prin Italia, Austria, Spania şi alte ţări, fără să mai aibă importanţa lor din trecut.

2. *Ordinul templierilor*. Un grup de nouă cavaleri francezi în frunte cu Hugues de Payens, înfiinţară în 1118 un nou ordin, căruia regele Ierusalimului Balduin al II-lea (1118–1131) le-a dăruit o aripă din palatul său, ridicat aproape de piaţa vechiului templu al lui Solomon, în amintirea căruia primiră numele de *templieri*. Uniforma lor era o manta neagră, cu o cruce roşie. După 1291 ordinul a fost nevoit să părăsească Palestina şi s-a stabilit în Franţa, unde a reuşit să strângă mari averi.

Din ordinul regelui Franţei, Filip al IV-lea cel Frumos (1285–1314), papa Clement al V-lea (1305–1314), care-şi mutase reşedinţa de la Roma la Avignon, în sudul Franţei, a desfiinţat ordinul templierilor în sinodul de la Vienne (Franţa), pe valea Ronului, din 1311–1312, socotit al XV-lea conciliu general în Biserica Romano-Catolică. Pe baza hotărârii acestui sinod, regele a confiscat imensele averi ale ordinului din Franţa, iar Jacques de Molay, marele maestru al templierilor, a fost arestat în 1307 şi maltratat, iar în cele din urmă ars pe rug în 11 martie 1314. Numeroşi alţi membri ai ordinului au suferit torturi şi închisoare în diferite oraşe ale Franţei. Numai într-o singură zi au fost arşi pe rug 54 de templieri, deşi cuprinşi de flăcări au declarat că au fost chinuiţi ca să declare că sunt vinovaţi de imoralitate şi practica idolatriei. În 1314 muriră în chip

neașteptat și papa Clement al V-lea și regele Filip al IV-lea cel Frumos, fapt pe care amicii templierilor l-au înfățișat ca o pedeapsă divină.

3. *Ordinul teutonilor.* În 1190, în timpul cruciadei a III-a (1189–1192), cavalerii germani din regiunea Balticii au înființat pentru pelerinii și cavalerii germani bolnavi ordinul teutonilor, care a jucat un mare rol în lumea germană și slavă. Ordinul, deși n-a avut prea mulți membri, s-a impus printr-o disciplină de fier, tipic germană, precum și printr-o extremă asprime, chiar cruzime. Ca uniformă, ei purtau o mantie albă și cruce neagră.

După pierderea Țării Sfinte, în 1291, ordinul trecu în Veneția, apoi în Magdeburg, în Germania.

La chemarea regelui Ungariei Andrei al II-lea (1205–1235), ordinul teutonilor s-a stabilit între 1212 și 1225 în sudul Transilvaniei, în țara Bârsei, cu misiunea de a apăra Ungaria de incursiunile cumanilor păgâni de la sudul și estul Carpaților. Certându-se cu regele maghiar, pentru că începuseră să-și construiască cetăți de piatră, cu gândul de a se stabili definitiv aici, teutonii au fost alungați în 1226 și s-au mutat în Prusia orientală, unde au exterminat pe indigenii păgâni și au adus în locul lor coloniști germani. Din 1309 și-au mutat sediul la Marienburg, având numeroase conflicte cu regatul Poloniei. Domnul Moldovei Alexandru cel Bun (1400–1432) a dat ajutor Poloniei contra cavalerilor teutoni în lupta de la Grünwald, din 15 iulie 1410, și în lupta de la Marienburg din 1422. În 1446, o parte din teritoriul Prusiei a intrat sub stăpânirea Poloniei. În 1525, restul teritoriului Prusiei a fost transformat de marele maestru al ordinului în țară ereditară și a trecut la luteranism.

Inchiziția

Cuvântul inchiziție înseamnă *cercetare* sau *anchetă* și avea ca scop urmărirea din oficiu a ereticilor și vrăjitorilor, fiind un tribunal de represiune al papalității și regalității, îndeosebi în Spania, unde a comis cele mai numeroase arderi pe rug sau autodafé-uri, termen format de la cuvintele *auto da fé = act de credință.*

Inițial, inchiziția a fost înființată în 1184 de papa Lucius al III-lea (1181–1185) ca tribunal eclesiastic al papalității, purtând numele de *Sfântul Oficiu,* în conciliul de la Verona, pentru a combate erezia catarilor sau patarenilor din Lombardia.

În conciliul al IV-lea de la Lateran din 1215, al XII-lea conciliu general la romano-catolici, prin canonul 3, papa Inocențiu al III-lea (1198–1216) a stabilit modul de procedură al acestui tribunal eclesiastic.

Procedura inchizitorială cuprindea: vizita sau inspecția inchizitorului, predicarea și timpul de grație, ancheta cu denunțarea celor suspecți, interogatoriul acuzaților și audierea martorilor, apărarea avocatului, tortura, condamnarea la ardere pe rug sau autodafé-ul și examinarea apelului la papă.

Inchiziția a fost, de la 1184 până la 1233, încredințată episcopilor. Papa Grigorie al IX-lea (1227–1241), constatând insuficiența mijloacelor întrebuințate pentru combaterea ereziilor, încredință în 1233 inchiziția *Fraților predicatori* sau *dominicanilor* ordin, înființat în 1215.

Papa Inocențiu al IV-lea (1243–1254), prin enciclica din 1252, permise dominicanilor *tortura* pentru a obține mărturisiri, fapt care a dat naștere la grave abuzuri, deoarece acuzații, ca să scape de chinuri, făceau mărturisiri false, după cum le impuneau anchetatorii. Sub noțiunea de erezie erau implicate nu numai abaterea de la învățătură, ci și sacrilegiul, blasfemia, sodomia, magia, vrăjitoria, alchimia ș.a. Deseori au fost condamnați cetățeni bogați nevinovați, pentru a le fi confiscate averile.

Prin bula papei Iuliu al II-lea (1503–1513) din 14 ianuarie 1505 s-a conferit tribunalului inchiziției autoritatea asupra unor învinuiri precum: camăta, bigamia, adulterul, dar și cercetarea moralității clericilor, episcopi și preoți, mai ales în cazul numit *«de solicitudine ad libitum in actu confessionis»,* adică de «incitare la desfrâu a credincioaselor în timpul mărturisirii păcatelor».

Fapt și mai grav. Între acuzatori erau admiși chiar: eretici, excomunicați, criminali, hoți, vrăjitori, vecini răzbunători sau invidioși, care râvneau la averile condamnaților.

Pedepsele aplicate după condamnare erau: exhumarea celor anatematizați și arderea lor, arderea pe rug, sau autodafé-ul, flagelarea în biserică, în timpul Liturghiei, închisoarea, considerată mijloc de îndreptare, confiscarea averii, de la care erau exceptați ereticii care s-au predat singuri tribunalului inchiziției sau copiii care-și denunțau părinții.

Răspunderea omorurilor, mai cu seamă a celor în masă din timpul cruciadelor, revine Ordinului dominicanilor, dintre care cea mai

sângeroasă a fost *«cruciada contra albigenzilor»* din 1209, sub papa Inocenţiu al III-lea.

În secolul al XV-lea, o tristă şi detestabilă celebritate a cunoscut printre dominicanii spanioli *Thomas de Torquemada* (1420–1498), inchizitorul general al Spaniei. În 1483 a luat fiinţă în Spania *Consiliul Suprem sau general al Inchiziţiei,* numit şi *«Suprema»,* care, în primii opt ani de existenţă, numai în Sevilla a condamnat 700 de persoane să fie arse de vii iar mai mult de 5000 au suferit diferite alte pedepse.

Ordinul iezuiţilor, înfiinţat de spaniolul *Ignaţiu de Loyola* şi aprobat în 1540 de papa Paul al III-lea (1534–1549), a stat la început departe de inchiziţie. Abia în secolul al XVIII-lea iezuiţii, din motive politice, şi anume în vederea susţinerii monarhiei spaniole, s-au aliat cu inchiziţia.

La început, inchiziţia spaniolă s-a îndreptat contra maurilor şi iudeilor, apoi contra ereticilor şi a tuturor acelora care luptau pentru abolirea privilegiilor Bisericii Romano-Catolice, ale regalităţii şi feudalilor, precum şi contra mişcărilor sociale care luptau pentru ameliorarea condiţiilor de viaţă.

Numărul victimelor inchiziţiei nu se poate stabili cu exactitate, deoarece inchizitorii, atât de odioşi întregii societăţi, au avut grijă să păstreze secretul lor.

Unele calcule socotesc 4000 de arderi pe rug sau autodafé-uri în decurs de 350 de ani, afară de victimele inchiziţiei spaniole care, din secolul al XVI-lea, a fost o maşină de război politic. Numărul victimelor a fost însă cu siguranţă mult mai mare.

După cronicarul spaniol Hernando del Pulgar, inchiziţia spaniolă a ars, până la 1490, 2000 de condamnaţi şi a reconciliat (cu Biserica) prin tortură 15.000 de persoane. Juan Antonio Llorant, care a publicat *Histoire critique de l'Inquisition d'Espagne,* 4 vol., Paris, 1814 şi 1817, scrie că inchiziţia spaniolă a ars în persoană 31.912 de condamnaţi, în efigie 27.659, iar 291.450 au făcut penitenţă.

La 22 februarie 1813 Parlamentul spaniol, ţinând seama de spiritul de libertate care începuse să se manifeste în viaţa politică şi socială a Spaniei, a abolit sinistra inchiziţie spaniolă, care a îndoliat atâtea secole Spania. În Portugalia, inchiziţia a fost interzisă în 1822, iar în Italia, în 1848.

(Pentru alte amănunte, vezi Henry Kamen, *Histoire de l'inquisition espagnole.* Traduit de l'anglais..., Paris, 1966, recenzată de Pr. Prof. I. Rămureanu, în «Ortodoxia», XXI (1969), nr. 1, p. 94–97).

VIAŢA BISERICII APUSENE

În secolul al X-lea, numit «secolul obscur», Biserica Romano-Catolică a străbătut o epocă de decădere. Unii papi, ca Leon al IX-lea (1048–1054), sub influenţa mânăstirii din Cluny (Franţa), centrul de reformă a moravurilor, au început regenerarea ei. Papa Nicolae al II-lea (1058–1061), prin decretul din 1059, a hotărât ca pe viitor papa să fie ales numai de *colegiul cardinalilor,* în număr de 53, format din 7 episcopi, 28 de preoţi şi 18 diaconi.

Mai târziu, numărul cardinalilor a crescut la 70: 6 episcopi, 50 de preoţi şi 14 diaconi. Papa Ioan al XXIII-lea (1958–1963), la 15 noiembrie 1958, a mărit numărul cardinalilor la 79. De când îl aleg pe papă, aceştia ocupă primul loc după el în ierarhia catolică.

În secolul al XI-lea, Biserica Romano-Catolică a fost salvată de papa Grigorie al VII-lea Hildebrand (1073–1085), fiu de ţăran, născut între 1020–1025 la Soana, în Toscana. Crescut în disciplina severă a Şcolii din Cluny, Franţa, şi nutrit cu ideile ei reformiste, el a reuşit să ridice papalitatea, ea ajungând să fie iarăşi respectată şi puternică.

1. **Reformele papei Grigorie al VII-lea**

a) **În sinodul din 1074 papa Grigorie al VII-lea** a hotărât mai întâi *eliberarea clerului de grijile pământeşii şi de legăturile lumeşti, aplicând riguros celibatul.* Pentru executarea acestui ordin, el a trimis peste tot legaţi pontificali.

Cu toată rezistenţa clerului – care a invocat autoritatea lui Iisus (Matei 19, 3–6), a Sfântului Pavel (I Cor. 7, 9), a vestitului eremit Pafnutie din Tebaida de Sus, în Egipt, la Sinodul I ecumenic de la Niceea, din 325 –, ordinul s-a aplicat imediat în Italia, Franţa, Spania,

Germania, Anglia. În Polonia, Silezia, Moravia, Suedia, Danemarca, din secolul al XII-lea; în Ungaria, de la 1267.

b) **Emanciparea prelaţilor de sub influenţa principilor** exercitată în Biserica Apusului prin dreptul de *investitură.* Prin investitură, principii, regii şi împăratul Germaniei acordau episcopilor aleşi semnele slujirii şi puterii bisericeşti: *inelul* şi *cârja,* şi, o dată cu acestea, o feudă seniorială. În modul acesta interesul episcopilor era foarte strâns legat de interesele conducătorilor politici ai Statelor Europei apusene.

În sinodul ţinut la Roma între 24 şi 28 februarie 1075 papa promulgă decretul cu privire la investitură: «Oricine va primi în viitor din mâna unui laic o episcopie sau abaţie nu va fi socotit printre episcopi şi abaţi, egumeni sau stareţi de mânăstiri. De asemenea, dacă vreun împărat, duce, marchiz, conte îndrăzneşte să dea investitura unui episcop, sau orice altă demnitate bisericească, să ştie că-i interzicem comuniunea fericitului Petru».

c) **Oprirea simoniei** (adică vinderea episcopiilor şi a altor bunuri bisericeşti pe bani, sau acordarea lor rudeniilor) spre a înfrâna *nepotismul,* practicat îndeosebi în Biserica Apusului.

d) **Instituirea unei monarhii universale în lumea creştină,** cu constituţie teocratică şi ierocratică, papa fiind reprezentantul lui Hristos pe pământ, mai presus de împăraţi, regi şi popoare.

În lucrarea *Dictatus papae,* o culegere de 27 de formule referitoare la prerogativele Sfântului Scaun faţă de puterea laică, alcătuită de cardinalul Deusdedit († 1099), care de fapt reprezenta ideile papei Grigorie al VII-lea, dorind armonia dintre Sacerdoţiu şi Imperiu, «cei doi ochi ai lumii», el afirmă *superioritatea sacerdoţiului – care este de origine divină – asupra puterii regale, care este numai de origine pământească* şi nu se exercită decât asupra treburilor omeneşti, nu bisericeşti. După concepţia sa teocratică, papa, reprezentantul lui Dumnezeu pe pământ, e mai presus de împăraţi, regi şi popoare.

Ideea monarhiei sau teocraţiei universale au încercat s-o realizeze papii prin cruciade şi prin luptele dintre papi şi suverani. În secolele XII şi XIII, papa stătea în fruntea statelor laice, iar suveranii lor trebuiau să facă papei, suveranul pontif, *officium stratoris,* serviciul de valet, adică să-i ţină scara când încăleca şi să-i sărute piciorul.

Aşa au ajuns vasale papei: principesa Matilda de Toscana, principatul normand din Italia de sud, apoi Sardinia, Spania, Anglia, Ungaria, Polonia, Lituania, Danemarca, Suedia, Croaţia, Dalmaţia; principii din Răsărit erau atraşi oferindu-li-se coroane regale.

Papa Grigorie al VII-lea se purtă prudent cu regele Franţei, Filip I (1060–1108), şi cu regele Angliei, William Cuceritorul (1066–1087), dar intră în conflict cu împăratul Germaniei Henric al IV-lea (1056–1106), care nu i se supuse. Papa îl ameninţă cu excomunicarea. Henric al IV-lea adună însă un sinod la Worms, în 24 ianuarie 1076, din episcopii germani potrivnici papei, care hotărî depunerea papei Grigorie al VII-lea din scaun, numindu-l «Hildebrand tiranul şi monahul cel fals». La rândul său, papa Grigorie al VII-lea în sinodul de la Lateran, întrunit în postul Paştelui 1076, excomunică pe Henric al IV-lea şi dezlegă de jurământul de fidelitate pe supuşii săi.

Pentru a nu pierde tronul, în plină iarnă, la 25 ianuarie 1077, Henric al IV-lea a trecut Alpii ca să ceară iertare papei, care se afla atunci în castelul de la *Canossa* al contesei Matilda de Toscana, o sprijinitoare a papalităţii. El a trebuit să stea în faţa castelului de la Canossa afară în frig trei zile, între 25–27 ianuarie 1077, desculţ, cu capul descoperit, plecat la pământ, în haine de păr ca un penitent, legat cu o funie la mijloc; abia după aceasta papa l-a primit şi i-a ridicat anatema.

Principii germani însă, susţinători ai reformelor papale, nemulţumiţi de Henric, aleg împărat în locul lui, la 15 martie 1077, pe Rudolf de Schwaben (Suabia), încoronându-l la Mainz, împotriva căruia Henric al IV-lea luptă trei ani. Papa Grigorie al VII-lea excomunică din nou în 1080 pe Henric al IV-lea. În cele din urmă, acesta merse în Italia şi, după asediul de trei ani al Romei, intră în oraş, punând antipapă pe Clement al III-lea (1080–1110), care-l încoronă ca împărat al Germaniei. Papa Grigorie al VII-lea se retrase în castelul Sfântul Înger.

Normanzii lui Robert Guiscard din sudul Italiei eliberară Roma, alungară pe Henric al IV-lea, dar jafurile la care se dedară nemulţumiră poporul, care se revoltă şi alungă pe papa Grigorie al VII-lea. El se retrase pe teritoriul normand, la Salerno, unde muri la 1 mai 1083, spunând: *Dilexi justitiam et odi iniquitatem; propterea morior in exilio = Am iubit dreptatea şi am urât nedreptatea; de aceea mor în exil.*

Papa Grigorie al VII-lea a fost un spirit mare, un caracter ferm şi de o moralitate ireproşabilă, care a ştiut să ridice în secolul său prestigiul Bisericii Romano-Catolice. Papa Grigorie al XIII-lea (1572–1585) l-a proclamat în 1584 «fericit», iar papa Benedict al XIII-lea (1724–1730), «sfânt», în 1728.

Fără îndoială, pretenţiile universaliste ale papilor începute cu el au creat conflicte şi au avut consecinţe grave, dintre care unele se resimt până azi. Papalitatea s-a transformat tot mai mult într-o putere temporală, care o va duce la declin şi schismă. Pentru a demonstra superioritatea puterii papale asupra puterii laice, papii de la Roma au purtat o *tiară cu trei coroane.* Înainte de secolul al XI-lea, tiara papală avea o diademă cu coroană de pietre preţioase cu flori, în secolul al XII-lea s-a adăugat o a doua coroană, iar în secolul al XIII-lea, a treia, ca simbol al acelui *triregnum,* care întruneşte puterea cerului, a pământului şi a celor de dedesubt.

Din secolul al XII-lea aparatul administrativ al papalităţii a primit numele de *«Curia Romană sau Papală».*

La scurt timp după moartea papei Grigorie al VII-lea, s-au auzit critici severe la adresa *puterii temporale* a papei, ca cele formulate de marele teolog şi predicator catolic Bernard de Clairvaux († 1153), prin care mustra astfel pe papă: *«Eşti pus în frunte ca să slujeşti, nu ca să comanzi – praeesis ut prosis, non ut imperes;* dacă eşti prooroc, ţi-ar trebui sapă ca să pliveşti buruienile păcatelor, iar nu sceptru ca să domini. Despre Petru nu se ştie să fi fost împodobit cu pietre scumpe, sau să fi umblat în haine de mătase, pe cal alb de paradă, însoţit de cavaleri... însă, în astfel de podoabe, Sfinte Părinte, eşti urmaşul lui Constantin, nu al lui Petru. *Tu nu trebuie să fii stăpân peste episcopi, ci să fii unul dintre ei».*

2. Cearta pentru învestitură

Decretul dat de papa Grigorie al VII-lea în sinodul de la Roma, din 24–28 februarie 1076 contra investiturii clericilor, episcopilor şi abaţilor de mânăstire de către autorităţile laice, împărat, regi, duci ş.a., a nemulţumit pe principii apuseni, încât cearta pentru investitură a continuat cu aceeaşi intensitate şi în timpul papilor Urban al II-lea (1088–1099) şi Pascal al II-lea (1099–1118), care au intrat în conflict cu împăraţii Henric al IV-lea şi cu fiul său, Henric al V-lea (1106–1125).

S-a ajuns până la urmă la o împăcare între papa Calist al II-lea (1119–1124) şi împăratul Germaniei, Henric al V–lea, prin *Concordatul de la Worms,* numit şi «Tranzacţiunea Calixtină», din 1122. Acesta prevedea o *dublă investitură:* una *religioasă,* prin cârjă şi inel, acordate imediat după alegerea candidaţilor, făcută de canonicii fiecărei catedrale (capitlul), de către delegatul papei, cardinal sau episcop, şi alta *feudală,* prin sceptru şi sabie, acordate de împărat o dată cu dăruirea unei feude sau domeniu seniorial, pe care noii aleşi doreau să-l aibă cu orice preţ, dobândind prin aceasta demnitatea de principi.

În modul acesta, Imperiul romano–german, înfiinţat la 2 februarie 962 de împăratul Otto I cel Mare (936–973), fu lipsit de dreptul de investitură religioasă, episcopii fiind aleşi de capitlulii catedralelor, cu confirmarea papei, iar egumenii mânăstirilor, de soborul mânăstirii, cu confirmarea episcopului locului, norme care s-au introdus în curând în toate statele catolice.

Acest succes mări autoritatea papei asupra episcopilor, care-i depun jurământ de fidelitate, lor rămânându-le numai atâta jurisdicţie câtă le permitea papa.

3. Mărirea şi decăderea puterii papale

Tendinţa papilor de a deveni monarhi universali, după teoria teocratică a papei Grigorie al VII-lea, a avut adversari energici în casa germană de Hohenstaufen, începând cu Conrad al III-lea (1138–1152), căci împăraţii Sfântului Imperiu romano-german stăpâneau toată Germania, o parte din Austria şi Franţa, Italia pe care o revendicau în întregime. Ei voiau să se intituleze împăraţi romani, în amintirea Imperiului roman universal din trecut, dar nu le convenea încoronarea de către papă. Rivalitatea dintre împăraţi şi papă era ascunsă. Lupta dintre Sacerdoţiu şi Imperiu a continuat cu mare intensitate în tot timpul împăraţilor germani din familia Hohenstaufen, care au ocupat tronul între 1138 şi 1250.

Conflictul izbucni între papa Adrian al IV-lea (1155–1159), singurul englez urcat pe scaunul papal, şi împăratul Friederich I Barbarossa (1152–1190), cel mai mare şi viteaz împărat german medieval din casa de Hohenstaufen.

Lupta se ducea şi între partida papei, Guelfii, şi partida împăratului, Ghibelinii (Waiblingen) din oraşele Lombardiei şi se sfârşi cu victoria papei şi stingerea casei de Hohenstaufen.

Oricât de puternic era împăratul Friederich I Barbarossa, el a trebuit totuşi să-i facă papei Adrian IV în 1155 oficiul de valet – *officium stratoris* – şi să-i sărute piciorul.

Lupta dintre Sacerdoţiu şi Imperiu a continuat şi sub papa Alexandru al III-lea (1159–1181), căruia Friederich I Barbarossa, învins de Liga lombardă în 1176 la Legnano, a trebuit să-i facă în 1177 acelaşi serviciu şi să recunoască prin pacea de la Veneţia, din acelaşi an, independenţa oraşelor din Italia nordică şi stăpânirea papei peste Italia centrală. Lupta dintre papă şi împărat ar fi continuat, desigur, dar, la 10 iunie 1190, Friederich I Barbarossa s-a înecat în râul Selef (Kalycadnus) din Cilicia, când mergea cu armata spre Ierusalim, în timpul cruciadei a III-a (1189–1192). El transmise ambiţiile sale fiului său, Henric al VI-lea (1190–1197), pe care-l căsători cu Constanţa de Sicilia, moştenitoarea tronului celor două Sicilii, sperând să înceapă cucerirea peninsulei de la sud.

Un alt succes al papei Alexandru al III-lea l-a repurtat împotriva regelui Angliei, Henric al II-lea (1154–1189), pe care-l obligă să facă penitenţă, la 22 mai 1172, la mormântul lui Toma Becket, arhiepiscop de Canterbury proclamat sfânt, cel ucis din ordinul lui Henric de patru curteni, la 29 decembrie 1170, în catedrala sa, pentru că n-a voit să recunoască interdicţia pentru episcopii englezi de a părăsi ţara fără permisiunea regală.

a) **Puterea papală a atins apogeul în timpul lui Inocenţiu al III-lea** (1198–1216), care realiză împărăţia teocratică visată de papa Grigorie al VII-lea. Papei i s-au dat, afirma el, ambele săbii (Luca 22, 38), cea *spirituală* şi cea *lumească*. «Eu am primit, susţinea papa Inocenţiu al III-lea, de la Roma *mitra,* semnul funcţiei mele religioase, precum şi *tiara,* care-mi conferă domnia pământească. De aceea, precum luna primeşte lumina de la soare, tot aşa împăraţii şi regii pământului trebuie să-şi primească puterea

lumească de la papă, pentru că trebuie să ascultăm mai mult de Dumnezeu decât de oameni» (Fapte 4, 19).

În timpul lui aproape toate ţările Europei ajunseră sub ascultarea papei. El deveni stăpân absolut în Roma, desfiinţând Senatul. Determină pe Constanţa de Sicilia să se declare vasală şi să-i încredinţeze creşterea fiului ei, viitorul împărat german Friederich al II-lea (1215–1250). În Germania, încoronă pe Otto al IV-lea (1198–1215), cu condiţia să nu se mai amestece în treburile Bisericii. În Franţa, obligă pe regele Filip al II-lea August (1180–1223) să-şi reprimească soţia pe care o alungase, căci «demnitatea regală nu poate fi pusă mai presus de datoriile de creştin».

În Anglia, pronunţă anatema în 1208 asupra regelui Ioan fără Ţară (1191–1216), pentru că se opusese la numirea arhiepiscopului de Canterbury, iar asupra ţării aruncă interdictul şi instigă pe regele Franţei, Filip al II-lea August, s-o ocupe. Atunci regele englez se umili, iar din 1213 Anglia deveni stat vasal şi tributar Scaunului papal.

În Răsărit, cu ajutorul cavalerilor occidentali ai cruciadei a IV-a, aventurieri şi briganzi internaţionali, camuflaţi în uniforma de cruciaţi, şi al dogelui Veneţiei Enrico Dandolo, papa Inocenţiu al III-lea (1198–1216) înfiinţă, în locul Imperiului bizantin, Imperiul latin de Constantinopol (1204–1261), fapt care a creat mari suferinţe şi umilinţe creştinilor ortodocşi, întrucât ierarhia bizantină a fost înlocuită cu ierarhia latină.

Ioniţă Caloian (1197–1207), împăratul vlaho-bulgarilor, atras de promisiunile Romei, încheie unirea cu Roma şi primi din partea papei, la 8 noiembrie 1204, coroana de *«rex Bulgarorum et Blachorum»* «Rege al Bulgarilor şi Vlahilor (Românilor)».

După moartea papei Inocenţiu al III-lea, împăratul Friederich al II-lea (1215–1250) ca împărat al Germaniei se ridică împotriva papei Honoriu al III-lea (1216–1227) şi a urmaşilor săi. Când nu voi să plece în cruciada a III-a, Papa Grigorie al IX-lea (1227–1241) îl excomunică; adevăratul motiv al excomunicării era să împiedice planurile imperialiste ale împăratului de a stăpâni toată Italia.

Urmaşul său, papa Inocenţiu al IV-lea (1243–1254), fiind silit să se exileze pe teritoriul francez, convocă în 1245 sinodul de la Lyon, declarat al XIII-lea conciliu general în Biserica Romano-Catolică,

excomunică pe Friederich al II-lea şi-l destitui din demnităţile sale, socotindu-l eretic, pervers şi fur de cele sfinte. El muri astfel înfrânt de papalitate, şi cu el se stinse steaua casei de Hohenstaufen. Feudele ei din Italia au fost confiscate de papi, dar n-au putut fi păstrate de ei, deoarece coroana regatului Siciliei s-a dat lui Carol de Anjou (1226–1285), francez de origine, fratele regelui Ludovic al IX-lea cel Sfânt (1226–1270), care visa constituirea unui vast imperiu mediteranean, în care să intre Italia şi Imperiul bizantin.

Ultimul urmaş al casei de Hohenstaufen, Conrad IV, nepotul împăratului Friederich al II-lea, căzu captiv în lupta pentru redobândirea Siciliei în mâinile lui Carol de Anjou şi sfârşi pe eşafod în 1268, la Neapole.

Dar nici francezii nu putură rezista în Sicilia. Revolta siciliană din seara zilei de 31 martie 1282, în lunea Paştilor, numită *«Vespera siciliană»,* plănuită în secret de papa Martin al IV-lea (1281–1285), de împăratul Bizanţului Mihail al VIII-lea Paleologul (1261–1282) şi de Petru al III-lea de Aragon (1276–1285), când francezii fură masacraţi la Palermo şi în toată Sicilia, nărui definitiv planurile agresive ale lui Carol de Anjou. Francezii au rămas la Neapole, fiind deci mai aproape de Roma şi mai periculoşi pentru papalitate.

b) **Decăderea papalităţii din culmea puterii.** Noul împărat al Germaniei, Rudolf de Habsburg (1273–1291), făcu concesii papalităţii. Dar ceea ce n-au reuşit împăraţii germani, au reuşit francezii, care au dejucat planurile papilor de a crea monarhia universală. Încă din 1269 regele Franţei Ludovic al IX-lea cel Sfânt (1226–1270) a dat mai multe decrete, restrângând autoritatea papei şi mărind-o pe a sa prin *Recursum ad principem,* care prevedea apelul la suveran, contra sentinţei Bisericii.

Tot sub numele lui se plăsmui *prima sancţiune pragmatică,* ce lovea în drepturile şi autoritatea papei, căci averile bisericeşti au fost scoase de sub controlul acestuia. O sancţiune pragmatică identică, jucând un mare rol în istoria Franţei, a fost dată în 1438 de regele Carol al VII-lea (1422–1461).

Declinul papalităţii a început cu papa Bonifaciu al VIII-lea (1294–1303), care a intrat în conflict cu Filip al IV-lea cel Frumos (1285–1314), regele Franţei.

După demisia papei Celestin al V-lea (1294), a fost ales papă Benedict Gaetani din Anagni, sub numele de Bonifaciu al VIII-lea, om energic şi priceput, care, urmând politica înaintaşilor săi, visa să supună pe regi şi împăraţi puterii sale.

Într-adevăr, în 1295, papa se amestecă în cearta dintre Filip al IV-lea cel Frumos şi regele Eduard I al Angliei (1272–1307), invitându-i să plece în cruciadă. Amândoi nu se supuseră, iar averile Bisericii le-au considerat contribuţie de război.

Atunci papa Bonifaciu al VIII-lea publică în 1296 enciclica *Clericis laicos**, prin care interzicea puterii politice să folosească Biserica şi clerul fără ştirea papei, excomunicând pe clericii care s-ar supune puterii lumeşti.

Drept răspuns, regele a interzis ieşirea de aur şi argint din Franţa pentru Roma. În 1298 însă, se încheie un armistiţiu între Franţa şi Anglia, papa mijlocind ca arbitru.

Totuşi, după câţiva ani, conflictul izbucni din nou. În 1301, Filip al IV-lea cel Frumos confiscă veniturile scaunelor episcopale vacante sau al căror titular era suspendat pentru un timp şi închise pe trimisul papei, deşi francez, Bernard de Saisse.

La rândul său, papa convocă în decembrie 1301 un sinod, iar prin bula sau enciclica *Ausculta fili,* somă pe regele francez să se prezinte la Roma, spre a da socoteală de purtarea lui. Regele însă întruni parlamentul, la care au participat şi reprezentanţi ai poporului, arse enciclica papei, iar în faţa parlamentului citi una falsă şi răspunse violent papei.

În noiembrie 1302 papa Bonifaciu al VIII-lea întruni proiectatul sinod de la Roma şi promulgă faimoasa enciclică sau bulă *Unam Sanctam,* – 18 noiembrie 1302 –, care este expresia teocratică a suveranităţii absolute a papalităţii, ale cărei idei principale sunt următoarele:

1. *Nu există decât o singură Biserică adevărată, în afară de care nu există mântuire.* Nu există decât un singur corp şi un singur conducător, nu doi. Acesta este Hristos şi reprezentantul său pe pământ, papa, şi cine n-ascultă de el nu este urmaşul lui Hristos.

* Decretele sau enciclicele papale încep prin cuvintele lor iniţiale.

2. *Sunt două săbii: spirituală şi temporală, prima a Bisericii şi a doua pentru Biserică; una în mâna papei, iar a doua într-a regelui, dar sub ascultarea papei.*

3. *Puterea spirituală e mai presus de cea temporală*, căreia îi arată scopul suprem şi o îndreaptă când greşeşte. «Declarăm, definim şi proclamăm că oricărei creaturi omeneşti îi e absolut necesar pentru mântuire să se supună pontificelui roman» (D. Carl Mirbt, *Quellen zur Geschichte des Papstums und des romischen Katholizismus,* 4-e Auflage, Tübingen, 1924, p. 211).

Filip al IV-lea cel Frumos n-a ţinut seama de enciclica papei, convocă în martie-iunie 1303 parlamentul şi acuză pe papă de mari crime: că nu crede în viaţa veşnică şi în nemurirea sufletului; preferă să fie câine decât francez; şi-a ridicat statui în biserici spre a fi adorat ş.a.

Când papa Benedict al VIII-lea se pregătea să-l excomunice şi să arunce interdictul asupra Franţei, adică interzicerea tuturor slujbelor, regele trimise la Roma pe oamenii săi, în frunte cu vice-cancelarul Guillaume de Nogaret, care, ajuns la Roma, se alie cu angevinii din Neapole şi cu membrii familiei Colonna, duşmanii papei, şi, însoţit de 100 de călăreţi şi pedestraşi, a intrat în zorii zilei de 8 septembrie 1303 în oraşul Anagni, unde se refugiase papa, l-a arestat şi l-a pălmuit cu o mănuşă de zale. Sciarro Colonna îl acoperi cu înjurături vulgare. După trei zile, compatrioţii din Anagni ai papei l-au eliberat; papa a fost dus la Roma, dar a murit la 11 octombrie 1303, *ex tremore cordis = de tremurul inimii,* de bătaie de inimă, cum am zice azi, din cauza marilor emoţii prin care a trecut.

Cu umilirea şi moartea papei Benedict al VIII-lea, papalitatea s-a prăbuşit din culmea puterii. *Sic transit gloria mundi.* Astfel a trecut gloria lumii.

Papii următori, învăţând din experienţa celor din trecut, au trebuit să înţeleagă că misiunea lor principală este cea spirituală, nu cea lumească.

CULTURA TEOLOGICĂ ÎN RĂSĂRIT ÎN SECOLELE XI–XV

Răsăritul a fost în secolele XI–XV puţin productiv în opere originale, ele fiind mai mult prelucrări şi compilări din perioada patristică, din secolele I–VIII. Totuşi, cultura teologică s-a menţinut în floare, cu toate grelele încercări şi suferinţe prin care au trecut popoarele ortodoxe din Răsărit din cauza arabilor, turcilor şi mongolilor.

În Imperiul bizantin, un impuls deosebit a dat culturii în genere reorganizarea universităţii din Constantinopol în 1045 de către împăratul Constantin al IX-lea Monomahul (1042–1054).

Ceea ce s-a cultivat mai mult a fost: *teologia*, pe baza Sfintei Scripturi, a Sinoadelor ecumenice şi a scrierilor Sfinţilor Părinţi, folosindu-se şi filosofia lui Platon (429–347 î.Hr.) şi Aristotel (384–322 î.Hr.).

1. Scriitori bizantini mai însemnaţi în secolele XI şi XII

Mihail Psellos (1018–1078) a fost cea mai reprezentativă şi mai cultă personalitate a secolului al XI-lea, un enciclopedist, considerat un Voltaire (1694–1778) al timpului său. Viaţa lui politică nu e lipsită de pete din cauza lipsei de caracter, dar ca învăţat şi scriitor a fost o figură strălucită. El a scris în toate domeniile: teologie, filosofie, ştiinţe naturale, matematică, medicină, drept, arheologie, istorie, retorică şi 500 de scrisori către persoanele marcante ale vremii sale, importante ca gen literar.

Dintre scrierile sale cea mai importantă pentru istoria Bizanţului este *Cronografia,* care cuprinde relatarea evenimentelor din Imperiul bizantin de la 976 până la 1077, un secol întreg. Deşi se sileşte să fie

imparţial, cum se impune istoricului, în realitate el apare mai mult scriitor şi povestitor decât istoric, deoarece îl interesează mai mult amănuntul caracteristic pentru personajul descris decât evenimentul mare istoric.

Teofilact, *arhiepiscopul Ohridei, numit şi Teofilact al Bulgariei* († 1118). S-a născut în insula Eubeia, a studiat la Constantinopol sub îndrumarea lui Mihail Psellos, a ajuns diacon la Sfânta Sofia, iar sub împăratul Alexios I Comnen (1081–1118) e numit arhiepiscop de Ohrida, calitate în care descrie asprimea moravurilor locale şi deplânge depărtarea de strălucitul Bizanţ.

El a lăsat *Comentarii biblice,* scrise în genul Şcolii antiohiene, având ca model pe Sf. Ioan Gură de Aur († 407) şi pe Teodoret al Cirului († 458).

Într-o lucrare interesantă, despre *erorile latinilor,* scrisă în ton ironic, Teofilact afirmă că, în afară de adaosul «Filioque» la Simbolul credinţei, cele două Biserici, Ortodoxă şi Romano-Catolică, s-ar putea uni.

Eutimie Zigabenos († 1120), monah în Constantinopol, a scris la îndemnul împăratului Alexios I Comnen cunoscuta lucrare *Panoplia dogmatică,* adică arsenalul dogmatic, un adevărat tezaur dogmatic, în care combate ereziile antitrinitare, hristologice, ariene, iconoclasmul şi bogomilismul, care punea în circulaţie vechile idei eretice ale maniheismului din secolul al IV-lea şi ale pavlicianismului din secolul al VII-lea.

De la el ne-au rămas şi rezumate exegetice, mai ales la cele patru evanghelii, prelucrate în secolul al XIX-lea de T. Farmachide, şi la epistolele pauline.

Ana Comnena (1083–1148), fiica împăratului Alexios I Comnen şi a strălucitei sale soţii, Irina Duca, ne-a transmis în epopeea *Alexiada,* în 15 cărţi, închinată memoriei tatălui ei, multe cunoştinţe istorice, teologice, filosofice, literare, geografice, medicale şi astrologice, începând cu anul 1069 şi până la 1118, când îi moare tatăl.

În cărţile 7 şi 8, ea ne descrie luptele cu pecenegii la Dunăre şi în Peninsula Balcanică şi celebra luptă de la Lebunion, din 29 aprilie 1091, când pecenegii sunt înfrânţi definitiv şi dispar din istorie.

În cartea a 15-a, Ana Comnena ne dă informaţii preţioase despre erezia bogomililor, a căror căpetenie, Vasile, a fost arsă pe rug în 1111 sau 1118, în hipodromul din Constantinopol, împreună cu alţi 12 aderenţi, din ordinul împăratului Alexios I Comnen, tatăl său.

Ana Comnena, prin cultura şi talentul său literar, a fost o femeie remarcabilă, unul dintre cele mai alese spirite feminine pe care le-a produs strălucitorul Bizanţ.

Nil Doxapatris († după 1140), arhimandrit grec din sudul Italiei, atunci posesiune bizantină, dă o statistică a celor cinci patriarhii vechi şi demonstrează cu argumente temeinice că papa nu-şi are prerogativele de la Hristos, ci de la împăraţi şi de la sinoade, ca episcop al Romei, ea fiind prima capitală a Imperiului roman. Întâietatea sa este numai onorifică, şi nicidecum juridică.

Nicolae, episcopul Metonei († 1167) în Peloponez, a scris în domeniul Dogmaticii, cu mai multă originalitate decât Eutimie Zigabenos, *Întrebări şi răspunsuri* la problemele controversate în Răsărit. A scris, de asemenea, un tratat *Despre prefacerea euharistică,* unul *Contra apocatastazei origeniste* şi altul prin care a combătut credinţa greşită a patriarhului Sotirie al Antiohiei (1156–1157), care susţinea că jertfa lui Hristos pe cruce s-a adus numai Tatălui, nu întregii Sfintei Treimi, deci nu şi Fiului.

În domeniul dreptului bisericesc, s-au distins în secolul al XII-lea în Bizanţ unii canonişti, dintre care mai însemnaţi sunt *Ioan Zonaras* şi *Teodor Balsamon.*

Ioan Zonaras († sfârşitul sec. XII), înainte de a ajunge monah în Bizanţ, a avut înalte demnităţi la curtea imperială. El s-a ocupat cu dreptul canonic şi *istoria universală.* În domeniul dreptului bisericesc ne-a lăsat valoroase *Comentarii la canoane,* care prin prelucrările cronicarilor bizantini Constantin Manasses şi Mihail Glykas, din secolul al XII-lea, au fost cunoscute şi folosite de slavi şi de români.

Ca istoric a scris o valoroasă Cronică universală, în 18 cărţi, intitulată *Prescurtarea istoriilor* –῾Επιτομὴ τῶν ἱστορῶν, începând cu Facerea lumii şi terminând cu 1118, anul morţii împăratului Alexios I Comnen.

Teodor Balsamon († 1205) a fost mai întâi hartofilaxul (bibliotecarul) Patriarhiei ecumenice, apoi a fost ales patriarh al Antiohiei (1189–1195), scaun pe care nu l-a putut ocupa din cauza cruciaţilor,

încât a rămas în Constantinopol. Este cel mai mare canonist grec. A scris *Comentar la Nomocanonul în 14 titluri al patriarhului Fotie* (858–867; 877–886), precum şi scholii sau *comentarii la canoanele apostolice ecumenice, locale, patristice,* căutând să armonizeze hotărârile canoanelor cu legile civile ale Imperiului bizantin.

2. Scriitori bizantini mai însemnaţi în secolele XIII–XV

Secolul al XIII-lea, în care cavalerii occidentali ai cruciadei a IV-a au creat Imperiul latin de Constantinopol (1204–1261) şi principatele de Tesalonic, Ahaia, Moreea ş.a., este, cum era natural, mai sărac în manifestări culturale. Strâmtorat, pe de o parte, de cruciaţi, pe de alta, de Imperiul Asăneştilor, creat în 1185–1186, Imperiul bizantin s-a reorganizat în Asia Mică cu reşedinţă la Niceea, care a devenit o «nouă Atenă» pentru cultura greacă.

Dintre scriitorii din secolul al XIII-lea, mai însemnat este **Nichita Acominatul** sau *Honiatul* († 1211), originar din Honia, în provincia Frigia, care a ajuns mare demnitar la curtea imperială din Constantinopol, iar după aceea la Niceea. El ne-a lăsat tratatul dogmatic *Tezaurul Ortodoxiei* – Θησαυρὸς τῆς Ὀρθοδοξίας, operă mai originală decât *Panoplia dogmatică* a lui Eutimie Zigabenos, pe care a depăşit-o, îmbogăţind-o cu informaţii noi.

El a scris cea mai bună Istorie a anilor 1118–1206, care cuprinde ştiri personale sau culese de la martori oculari despre cruciade, despre distrugerea statuilor din Constantinopol în 1204, apoi cuvântări şi panegirice.

Nichifor Vlemide († 1272) a trăit la Niceea în timpul împăraţilor Ioan al III-lea Duca Vatatzes (1222–1254) şi Teodor al II-lea Lascaris (1254–1258). El ne-a lăsat diferite lucrări: *Despre Filioque,* în care combate pe latini, despre suflet, despre Psalmi, dispre virtute, dar şi poezii religioase la diferite sărbători, la Sfântul Dumitru, la Sfântul Grigorie Teologul ş.a., unele intrate şi în cărţile de cult.

Tratatele sale de logică şi de fizică au ajuns manuale cunoscute atât în Răsărit, cât şi în Apus.

Literatura teologică bizantină a continuat să înflorească, atât în secolul al XIV-lea, cât şi în secolul al XV-lea.

Iată scriitorii cei mai de seamă din secolul al XIV-lea:

Nichifor Calist Xanthopoulos (sec. XIV), monah în Constantinopol între 1265–1333, ne-a lăsat o *Istorie bisericească* – Ἐκκλησιαστικὴ, în 18 cărţi, dar n-a reuşit s-o ducă decât până la moartea împăratului Focas (602–610), în 610, deşi în prefaţa lucrării promite că va ajunge cu istorisirea evenimentelor până în timpul său, adică până în timpul domniei împăratului Andronic al II-lea Paleologul (1282–1328), căruia îi şi închină lucrarea.

Din alte 5 cărţi, din care putem vedea că el ajungea cu Istoria sa până la 911, ni s-a păstrat doar tabla de materii. Nichifor Calist Xanthopoulos este ultimul istoric bizantin care a încercat să dea o Istorie bisericească universală. El a mai scris şi alte lucrări, unele în proză, altele în versuri, cu conţinut teologic şi bisericesc şi multe omilii la diferite sărbători bisericeşti.

Sfântul Grigorie Palama (1296–1359), *arhiepiscopul Tesalonicului.* Este cel mai de seamă reprezentant şi susţinătorul cel mai zelos al mişcării isihaste. S-a născut la Constantinopol pe la 1296. Tinereţea şi-a petrecut-o la Constantinopol, unde s-a străduit să se iniţieze în ştiinţele timpului; s-a retras între 1318–1326 în Muntele Athos, apoi, între 1326–1331, într-un loc singuratic lângă Bereea, în Macedonia.

În timpul său mişcarea isihastă era viu combătută de Varlaam de Calabria, Nichifor Gregoras şi Grigorie Akindin. Sfântul Grigorie Palama a participat la sinoadele ţinute la Constantinopol în privinţa isihasmului, în 1341, 1347 şi 1351. Sinodul ţinut în 1341 s-a pronunţat pentru isihaşti, dar în sinodul ţinut la Constantinopol în 1345 sub preşedinţia patriarhului ecumenic Ioan al XIV-lea Calecas (1334–1347), care era adversar al isihaştilor, Sfântul Grigorie Palama a fost condamnat şi anatematizat.

Dar în alte două sinoade ţinute în urmă la Constantinopol, unul în 1347, care a ridicat anatematizarea Sfântului Grigorie Palama, şi altul în 1351, se aprobă doctrina isihastă.

Patriarhul ecumenic Isidor de Monemvasia (1347–1350) a ridicat în 1347 pe Sfântul Grigorie Palama la demnitatea de arhiepiscop al

Tesalonicului, scaun pe care a păstorit până la moartea sa, la 13 noiembrie 1359.

În ultimul sinod isihast, ţinut la 27 mai 1451, în biserica Vlaherne din Constantinopol, isihasmul a fost proclamat *doctrina oficială a Bisericii Ortodoxe* şi el a pătruns la toate popoarele ortodoxe.

În comparaţie cu doctrina scolastică a lui Toma de Aquino († 1274), care învaţă că *lucrările sau energiile dumnezeieşti sunt identice cu fiinţa dumnezeiască,* doctrină raţionalistă pe care şi-au însuşit-o varlaamiţii, Sfântul Grigorie Palama, urmând vechii şi bogatei tradiţii a Răsăritului, face deosebire între fiinţa dumnezeiască şi *puterile* – δυνάμεις sau *energiile* – ἐνέργιαι Sale dumnezeieşti, care sunt comune întregii Sfintei Treimi, prin care Dumnezeu Se manifestă în lume. Fiinţa cea nevăzută a lui Dumnezeu, în adâncurile ei insondabile, rămâne în veci inaccesibilă raţiunii umane, dar energiile sau lucrările Dumnezeirii Sale, care se revarsă din fiinţa Sa cea mai presus de fire, ca energii necreate, sunt accesibile şi minţii omeneşti. Prin energiile sau lucrările necreate ale fiinţei dumnezeieşti sau prin harurile Dumnezeirii, poate şi omul să ia cunoştinţă de Dumnezeu şi să ajungă la sfinţire şi îndumnezeire. Astfel, lumina cea necreată sau imaterială de pe Muntele Taborului, pe care au văzut-o Sfinţii Apostoli, nu-i Dumnezeu după fiinţă, ci Dumnezeu după lucrare.

Pentru lupta aprinsă pe care a dus-o Sfântul Grigorie Palama contra ereticilor Varlaam de Calabria, Grigorie Akindin şi Nichifor Gregoras, precum şi pentru teologia sa profundă, contemporanii şi adoratorii săi l-au cinstit ca pe un al doilea Atanasie († 373). (Pentru doctrina isihastă, vezi lecţia a 8-a).

La câţiva ani după moartea lui, în sinodul patriarhal întrunit la Constantinopol în 1386, prezidat de patriarhul Filotei Cokkinos (1353—1354; 1364–1376), ucenic al lui Grigorie Palama, acesta a fost proclamat sfânt, iar pomenirea sa se prăznuieşte în fiecare an în duminica a II-a din Postul mare, ca o prelungire a sărbătorii triumfului Ortodoxiei împotriva ereziilor, care se serbează în Biserica Ortodoxă în prima Duminică a Postului Mare.

În 1376 patriarhul Filotei Cokkinos a scris o *Cuvântare de laudă despre viaţa Sfântului Grigorie Palama.*

Opera Sfântului Grigorie Palama cuprinde mai multe *tratate dogmatice* şi un mare număr de cuvântări.

În fruntea seriei de opere pentru combaterea erorilor lui Varlaam de Calabria trebuie pusă lucrarea: Ὁμολογία τῆς ὀρθοδόξου πίστεως = *Mărturisirea credinţei ortodoxe,* prezentată sinodului din Constantinopol din 1351, pentru a răspunde atacurilor varlaamite. Pentru apărarea doctrinei şi metodei isihaste a scris în 1338 o primă triadă, care cuprinde următoarele tratate:

1. *Primul tratat dintre cele dintâi pentru cei ce trăiesc cu evlavie în isihie.*

2. *Al doilea tratat dintre cele dintâi pentru cei ce se dedică cu evlavie isihiei.*

3. *Al treilea tratat din rândul întâi pentru cei ce se dedică cu evlavie isihiei. Despre lumina şi luminarea dumnezeiască, despre fericirea sfântă şi despre desăvârşirea cea întru Hristos.*

În cursul anului 1339, Sfântul Grigorie Palama a compus o a doua triadă de tratate contra lui Varlaam, pe care le-a numit *«cele din urmă»,* crezând că discuţia referitoare la isihasm se va termina cu acestea. Dar ele au fost continuate de o a *treia triadă* de tratate contra lui Varlaam, scrise în vara anului 1340.

A scris între 1343–1347 *zece tratate* (discursuri) contra lui Grigorie Akindin.

Între 1358 şi 1359 a scris *cinci tratate* împotriva necredinţei şi înşelăciunii lui Nichifor Gregoras.

A scris, de asemenea, două tratate *Despre purcederea Sfântului Duh. Contra latinilor.* A scris, de asemenea, *omilii* la diferite sărbători de peste an.

Această rodnică activitate teologică îl consacră ca pe unul dintre cei mai profunzi şi originali teologi ai Bisericii Ortodoxe din secolul al XIV-lea.

Nil Cabasila († 1363), *arhiepiscopul Tesalonicului.* Despre viaţa lui nu avem multe ştiri. Nil Cabasila a fost unchiul renumitului scriitor bizantin Nicolae Cabasila. În 1361 a fost ales arhiepiscop al Tesalonicului, dar fără să păstorească efectiv din cauza tulburărilor interne prin care trecea atunci Tesalonicul. A murit în 1363. În cearta

isihastă, Nil Cabasila a stat alături de Sf. Grigorie Palama, apărând această doctrină.

El s-a distins ca mare polemist împotriva adversarilor isihasmului, Varlaam de Calabria şi Grigorie Akindin, precum şi împotriva latinilor.

Scrierea sa cea mai cunoscută contra latinilor poartă titlul: *Despre cauzele schismelor în Biserică* (cartea I) şi *Despre primatul papei* (cartea a II-a), pe care-l combate temeinic. Nil Cabasila acuză pe romano-catolici, îndeosebi pe papa, că din cauza pretenţiilor de întâietate ale papei asupra întregii Biserici nu se poate realiza unirea dintre Biserica Ortodoxă şi cea Romano-Catolică.

Combaterea primatului papal de către Nil Cabasila cu argumente temeinice a avut răsunet în Biserica Romano-Catolică, deoarece catolicii au simţit nevoia să i se opună. În secolul al XVII-lea, Ioan Matei Cariophilles, arhiepiscop grec unit de Iconium, a răspuns scrierii, lui Nil Cabasila în lucrarea sa intitulată *Combaterea lui Nil al Tesalonicului cu privire la lucrarea: Despre primatul papei,* în care a apărat punctul de vedere catolic asupra primatului papal.

Într-o a treia lucrare îndreptată contra latinilor, Nil Cabasila tratează *Despre purgatoriu,* lucrare pe care au folosit-o apoi şi alţi teologi greci pentru combaterea purgatoriului.

A scris, de asemenea, trei mari lucrări *Despre purcederea Sfântului Duh,* în care a combătut cu succes adaosul eretic *«Filioque»* la Simbolul Niceo-constantinopolitan.

Nicolae Cabasila († după 1371). S-a născut în oraşul Tesalonic în jurul anului 1300. Era nepot de soră al celebrului polemist antilatin Nil Cabasila, arhiepiscopul Tesalonicului (1361–1363).

În tinereţe, Nicolae Cabasila s-a dus în Bizanţ, unde a studiat retorica, ştiinţele şi teologia, iar după terminarea studiilor s-a întors la Tesalonic. Nu avem nici o dovadă sigură că Nicolae Cabasila ar fi intrat în cler şi cu atât mai puţin că a fost arhiepiscop al Tesalonicului, după moartea unchiului său Nil, cum se afirmă, fără control ştiinţific prin unele tratate ale literaturii bizantine. Se presupune că spre sfârşitul vieţii s-a retras într-o mânăstire. Data morţii sale nu se cunoaşte.

Nicolae Cabasila a fost un fervent apărător al isihasmului, scriitor fecund şi variat, cel mai mare teolog din acel timp. Opera sa cuprinde numeroase lucrări de teologie, filosofie, retorică şi gramatică, precum şi lucrări din domeniul ştiinţelor politico-sociale.

Două sunt însă scrierile care fac până azi gloria marelui teolog:

1. *Tâlcuirea dumnezeieştii Liturghii* – Ἑρμηνεία τῆς Θείας λειτουργίας.

2. *Despre viaţa în Hristos* – Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς. Ambele lucrări tratează problema vieţuirii duhovniceşti, pe care o rezolvă prin unirea cu Hristos prin Sfintele Taine, îndeosebi prin Sfânta Euharistie, accesibile şi celor mai simpli credincioşi. Datorită harului dumnezeiesc şi cuminecării cu Hristos prin Taina Sfintei Euharistii, viaţa creştină de pe pământ devine o prefaţă a vieţii dumnezeieşti, desăvârşite şi veşnice, când cei drepţi devin *«părtaşi ai firii dumnezeieşti»* (II Petru 1, 4) şi *«vor străluci ca soarele în împărăţia Tatălui lor»* (Matei 13, 43). *«Atunci vom fi asemenea lui Iisus, fiindcă Îl vom vedea precum este»* (I Ioan 3, 2).

Merită, de asemenea, să fie menţionată lucrarea cu conţinut polemic-dogmatic, scrisă cu prilejul controversei isihaste, intitulată *Împotriva aiurelilor lui (Nichifor) Gregoras,* în care ia apărarea isihaştilor, îndeosebi a Sfântului Grigorie Palama.

Dintre scriitorii bizantini din secolul al XV-lea menţionăm pe următorii:

Sfântul Simeon, *arhiepiscopul Tesalonicului* († 1429).

El ne-a lăsat o operă monumentală de interpretare liturgică şi de combatere a bogomililor, mahomedanilor şi catolicilor, intitulată: *Dialoguri contra tuturor ereziilor şi despre singura credinţă adevărată.*

Alte lucrări mai scurte sunt: *Despre locaşul de cult (biserica)* şi *Explicarea Simbolului de credinţă.*

Gheorghios Ghemistos Plethon (1360 – † 25 iunie 1452) este unul dintre cei mai de seamă scriitori bizantini de la sfârşitul secolului al XIV-lea şi începutul secolului al XV-lea. El are o contribuţie importantă în cunoaşterea filosofiei platonice şi începuturile Renaşterii. Cei mai mulţi ani ai vieţii sale i-a petrecut la Mistra, în Moreea, vechiul Peloponez, unde a adunat în jurul său pe fruntaşii renaşterii elenismului. Aici, departe de Bizanţul ameninţat de turci, literaţii greci şi-au

regăsit patria elenă. La începutul Renaşterii, Mistra a devenit *cetatea celei mai înalte filosofii – arx summae philosophiae,* căci aci s-a realizat concentrarea forţelor elenismului. Gheorghe Ghemistos Plethon este primul neoteoretician al neoelenismului, care a recomandat părăsirea provinciilor asiatice şi occidentale ale Imperiului bizantin, în profitul Greciei, cum s-a şi realizat ulterior.

Din punct de vedere filosofic, el se considera interpretul prin excelenţă al platonismului, despre care a scris cele mai interesante şi valoroase opere.

Gheorghe Ghemistos Plethon a făcut parte din suita împăratului Ioan al VIII-lea Paleologul la sinodul unionist de la Ferrara-Florenţa din 1438–1439.

Din cursul anului 1438 el intră în legături directe cu primii platonicieni ai Renaşterii italiene, în frunte cu Marsilio Ficino (1433–1499). Plethon a exercitat o mare înrâurire asupra umaniştilor italieni din timpul Renaşterii şi a *Şcolii de filosofie din Florenţa,* care din 1459 s-a numit *Academia Platonică.*

Deşi susţinător înflăcărat al platonismului, Plethon, în timpul discuţiilor de unire cu Biserica Romano-Catolică de la Ferrara-Florenţa, în 1438–1439, a apărat cu bună credinţă Ortodoxia, credinţa multora dintre compatrioţii săi bizantini, fără să pună în cumpănă prejudiciile aduse neoplatonismului său, religie filosofică, pe care el o destina unei elite aristocratice. Astfel el a fost ostil unirii şi a susţinut cu energie partida antiunionistă a marelui mitropolit Marcu Eugenicu al Efesului († 1444).

Dintre lucrările mai însemnate ale lui Gheorghe Ghemistos Plethon amintim:

1. *Legile,* în care foloseşte principiile filosofiei lui Platon;

Despre diferenţele dintre Aristotel şi Platon – De diferentiis, în care lămureşte cu claritate diferenţele de gândire dintre cei doi mari filosofi greci.

2. *Replică la obiecţiunile contra lui Aristotel,* adresată contemporanului său Gheorghios Scholarios († 1372), susţinătorul filosofiei aristotelice în Bizanţ, influenţat de Toma de Aquino († 1274), din a cărui operă principală, *Summa Theologiae,* a tradus în greceşte.

În *Replica* sa, Plethon demonstrează că filosofia lui Aristotel, prin principiile ei filosofice, reprezintă un elenism la fel de incompatibil cu creştinismul ca şi filosofia lui Platon, pentru că şi una şi alta se întemeiază pe axiome opuse ideilor dogmatice ale teologiei creştine.

3. *De virtutibus,* în care sunt expuse concepţiile sale despre *virtute* şi *păcat.*

După sinodul de la Florenţa (1339), Plethon se întoarse la Mistra, unde trăi până la 25 iunie 1452, când muri şi fu înmormântat aci. El nu mai află de agonia şi căderea Constantinopolului sub turci la 29 mai 1453. La 30 mai 1460, Dimitrie Paleologul, fratele ultimului împărat bizantin, Constantin al XI-lea Dragases (1448–1453), predă Mistra sultanului Mahomed al II-lea (1451–1481). Corpul lui Plethon a fost luat în păstrare de Sigismund Pandolphus Malatesta, senior de Rimini, într-un frumos sarcofag, pe care-l aşează în zidul exterior al catedralei din Rimini, în Italia, unde se află până azi.

(Vezi informaţii bogate în recenzia Pr. Prof. I. Rămureanu la lucrarea: Fr. Masai, *Pléthon et le plathonisme de Mistra,* Paris, 1956, în «Ortodoxia», XI (1959), nr. 3, p. 464–470).

Ghenadie Scholarios, *patriarh de Constantinopol* († 1472). Înainte de a intra în monahism, ca laic, Ghenadie Scholarios s-a numit Georgios Kurtesios (Kurteses) Scholarios. S-a născut la Constantinopol pe la 1405. De tânăr s-a iniţiat în problemele filosofice, îndeosebi în filosofia lui Aristotel (384–322 î. Hr.), precum şi în cele teologice şi, fapt important pentru un grec din secolul al XV-lea, a învăţat limba latină şi s-a familiarizat cu unii scriitori latini, îndeosebi cu Toma de Aquino († 1274), din care a făcut şi traduceri.

Înainte de ţinerea sinodului de la Ferrara-Florenţa (1438–1439) pentru încheierea unirii cu latinii, împăratul Ioan al VIII-lea Paleologul (1425–1448) l-a numit în demnitatea de *«judecător general al romeilor»* (bizantinilor) şi în aceea de *«Secretar general al împăratului Ioan»,* fiindu-i de fapt nu numai secretar, ci şi prieten. În această calitate, a luat parte, alături de împărat şi de patriarhul ecumenic Iosif al II-lea (1416–1439), împreună cu alţi numeroşi demnitari ai statului bizantin şi cu reprezentanţii clerului superior, la conciliul unionist de la Ferrara-Florenţa, militând pentru unirea grecilor cu

latinii. N-a semnat însă actul de unire din 6 iulie 1439 de la Florenţa, avându-se în vedere calitatea lui de laic.

Reîntors la Constantinopol, în 1439, văzând în urmă ura crescândă a clerului şi a credincioşilor împotriva unirii cu latinii, a devenit, după moartea mitropolitului Marcu Eugenicu al Efesului († 23 ianuarie 1444), adversarul unirii cu latinii, conducătorul *partidei antiunioniste în Bizanţ, numit «Conducătorul adunării ortodocşilor»,* şi a părăsit demnităţile sale de la curtea imperială. Profund dezgustat de lume, devenit acum un aprig polemist antilatin, s-a retras în 1450 la mânăstirea Charsianit, unde îmbracă schima monahală, luând numele de Ghenadie, pe care-l va purta şi ca patriarh ecumenic.

După cucerirea Constantinopolului de turci, marţi 29 mai 1453, Ghenadie Scholarios, bucurându-se de încrederea sultanului Mahomed al II-lea (1451–1481), a ajuns cel dintâi patriarh ecumenic sub turci, păstorind pe scaunul Patriarhiei ecumenice în trei rânduri: 1454–1456; 1462–1463; 1464–1465.

Fiind ales în demnitatea de patriarh ecumenic, Ghenadie al II-lea Scholarios a fost recunoscut de sultanul Mahomed al II-lea nu numai ca cea mai înaltă autoritate religioasă a creştinilor ortodocşi din Imperiul otoman, ci, în acelaşi timp, a devenit *etnarh,* adică a fost socotit conducătorul religios şi politic al supuşilor creştini din imperiu, în favoarea cărora putea interveni oricând la divan, demnitate pe care n-a avut-o sub împăraţii bizantini.

Din iulie 1465 învăţatul patriarh s-a retras definitiv la mânăstirea Prodromul, lângă oraşul Serres, la poalele Muntelui Meneceu, unde încetă din viaţă în 1472; mormântul său se află până azi în această mânăstire.

Patriarhul Ghenadie Scholarios a fost un mare teolog al secolului al XV-lea. Începând din 1928 şi până în 1936 scrierile şi traducerile sale au fost editate cu grijă la Paris, în opt mari volume, de Mgr. Louis Petit, X. A. Siderides şi Martin Jugie. În această nouă ediţie, opera patriarhului Ghenadie Scholarios cuprinde 476 de lucrări, în care sunt socotite tratatele teologice, cuvântările şi scrisorile, ca gen literar al vremii, apoi, 24 de traduceri şi comentarii, în cea mai mare parte la opera lui Aristotel şi Porfiriu († 304), şi traduceri din *Summa Theologiae* a lui Toma de Aquino († 1274) şi din alţi teologi latini medievali.

În fruntea scrierilor sale trebuie socotită *Mărturisirea de credinţă,* care-i poartă numele, intitulată *«Despre calea mântuirii oamenilor»* – Περὶ τῆς ὁδοῦ τῆς σωτηρίας τῶν ἀνθρώπων, tradusă şi în limba turcă, pe care patriarhul Ghenadie Scholarios a scris-o în urma celor trei vizite ale sultanului Mahomed al II-lea la cererea acestuia, în 1455 sau la începutul anului 1456. (Vezi pe larg, Pr. Prof. Ioan Rămureanu, *Mărturisirea de credinţă a patriarhului ecumenic Ghenadie II Scholarios,* în «Ortodoxia», XXXVI (1984), nr. 4, p. 462–499).

Amintim, de asemenea, trei tratate *Despre purcederea Sfântului Duh* şi *Dialoguri,* scrise între 1445–1446, în care combate cu argumente scripturistice şi patristice afirmaţia latinilor că Sfântul Duh *purcede şi de la Fiul – Filioque.*

Interesante sunt *Scrisorile sale pastorale,* pentru cunoaşterea situaţiei Bisericii ortodoxe sub dominaţia turcilor, scrise în 1454, şi *Plângerea lui Ghenadie asupra nenorocirilor vieţii sale,* scrisă în 1460, în mânăstirea Prodromul. (Vezi alte informaţii interesante în studiul: Pr. Prof. Ioan Rămureanu, *Ghenadie II Scholarios, primul patriarh ecumenic sub turci,* în «Ortodoxia», VIII (1956), nr. 1, p. 72–109).

Literatura teologică a înflorit, de asemenea, în secolele XI–XV la popoarele ortodoxe slave, bulgari, sârbi şi ruşi, precum şi la români, cu lucrări, desigur mai modeste decât cele din Bizanţ, după modelul cărora au fost create.

Astfel, menţionăm la bulgari, în secolul al XIII-lea, *Evangheliarul de Târnovo,* un alt *Evangheliar,* prefaţat de Teofilact al Ohridei († 1118), şi *Sinaxarul,* care cuprinde viaţa primilor sfinţi slavi.

În secolul al XIV-lea, *Teodosie de Târnovo,* de la mânăstirea Sfânta Treime de lângă Târnovo, a scris *Viaţa Cuvioasei Parascheva,* pe care o va prelucra apoi ucenicul său, Sfântul Eftimie de Târnovo.

Cea mai importantă personalitate bisericească şi culturală din secolul al XIV-lea este, fără îndoială, **Sfântul Eftimie,** patriarh de Târnovo (1375–1393; † 1400), despre care se crede că la origine era vlah din părţile Adrianopolului.

Din cele 15 lucrări păstrate de la el, menţionăm:

1. *Îndrumările liturgice ale patriarhului Filotei (Kokkinos) de Constantinopol.*

2. *Liturghierul, Evangheliarul* şi *Apostolul,* traduse în limba veche slavă din greceşte.

3. *Vieţile sfinţilor din Biserica Bulgară,* între care *Viaţa Cuvioasei Filofteia* şi a *Cuvioasei Parascheva.*

4. *Corespondenţa* lui *cu egumenul Nicodim al Tismanei şi cu mitropolitul Antim al Ungrovlahiei* (1380–1401).

5. *Viaţa Sfântului Eftimie* a scris-o Grigore Ţamblac, ucenicul său, în limba paleoslavă, sau medio-bulgară, ajuns din 1415 mitropolitul Kievului.

Tot el a mai scris:

6. *Cuvânt despre strămutarea moaştelor Sfintei Parascheva de la Târnovo la Vidinul Serbiei,* scris între 1402–1409, când a locuit în Serbia.

La sârbi, prima lucrare în vechea sârbă este traducerea în 1219 a *Nomocanonului* patriarhului ecumenic Fotie (858–867; 877–886).

În secolul al XIII-lea, figura predominantă a Bisericii sârbe este **Sfântul Sava** (1176–1236), călugăr renumit în Biserica Hilandar din Muntele Athos, fratele regelui Ştefan Nemania al II-lea (1196–1228).

Lucrările personale ale Sfântului Sava sunt următoarele: 1. *Tipicul de la Caria; Tipicul de la Hilandar,* scrise între 1200–1205; 2. *Tipicul mânăstirii Studeniţa,* scris în 1208; *Viaţa Sfântului Simeon* şi *Slujba Sfântului Simeon,* scrise după 1209. Sfântul Sava a scris 3. *Cormceaia Kniga,* nomocanon prelucrat de el în slavoneşte şi răspândit apoi cu adăugiri la bulgari şi la ruşi.

Cel mai fecund scriitor al evului mediu sârb este **Teodosie de la Hilandar,** în secolul al XIII-lea, care a lăsat numeroase lucrări, între ele: *Viaţa Sfântului Sava.*

La ruşi, Biserica Rusă a Kievului le depăşeşte din punct de vedere cultural pe celelalte Biserici ortodoxe slave.

Cel mai vechi monument literar al limbii ruse este *Evanghelia din Ostromir,* din 1073.

Mitropolitul Ilarion al Kievului (1051–1054), ales în 1051, a scris cartea *Cuvânt despre Lege şi har.*

Cronicarul Nestor († 1141) a lăsat o *Cronică* politică şi bisericească pentru anii 852–1110, precum şi *biografii* ale mai multor sfinţi ruşi.

Teodosie († 1073), egumenul mânăstirii Pecerskaia Lavra de lângă Kiev, a lăsat predici celebre şi îndrumări monahale.

Mitropolitul Kievului, Chiril al II-lea (1250–1280), în sinodul de la Vladimir din 1247, a completat şi definitivat nomocanonul

Cormceaia Kniga, prelucrat mai întâi la sârbi în secolul al XIII-lea de Sfântul Sava.

În secolele XIV şi XV au apărut la ruşi traduceri la cărţile Bibliei, lucrări omiletice şi unele lucrări referitoare la Liturghie, ierurgii, tipicul bisericesc şi rânduielile monahale.

La români, ieromonahul **Grigorie Ţamblac,** ucenicul Sfântului Eftimie, patriarh de Târnovo (1375–1393; † 1400), trimis în 1401 în delegaţie de patriarhul ecumenic Matei I (1397–1410) în Moldova, în timpul lui Alexandru cel Bun (1400–1432), spre a recunoaşte ca mitropolit al Moldovei pe Iosif I Muşat (1393–1415), a scris în 1402 la Suceava în limba paleoslavă sau medio-bulgară *Viaţa şi pătimirea Sfântului slăvitului mucenic Ioan cel Nou, care a fost chinuit în Cetatea Albă.* Aceasta este prima operă originală cunoscută la români. Tot în 1402 a scris la Suceava şi *Slujba Sfântului Ioan cel Nou.*

După anul 1400, **Filos,** fostul logofăt al lui Mircea cel Mare (1396–1418), călugărit la mânăstirea Cozia sub numele de *Filothei,* a întocmit o lucrare originală, numită *Pripeale,* mici tropare care se cântă cu stihuri alese din psalmi de Nichifor Vlemidis (1197–1272) în timpul utreniei, la polieleul sărbătorilor împărăteşti ale Maicii Domnului şi ale Sfinţilor mai însemnaţi de peste anul bisericesc. Pripealele au fost introduse apoi în Bisericile ortodoxe de limbă slavonă.

Pe plan cultural; cel mai de seamă monument didactico-religios al cugetării şi simţirii româneşti este, fără îndoială, scrierea voievodului **Neagoe Basarab** (1512–1521), apărută în limbile slavonă, română şi greacă, sub titlul: *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către Fiul său Teodosie,* în care se găsesc valoroase informaţii istorice, literare, religioase, filosofice, politice şi militare.

Scrierea prezintă asemănări cu *Învăţăturile împăratului Vasile I Macedoneanul* (867–886) *către fiul său Leon,* cu împrumuturi din lucrarea împăratului Constantin al VII-lea Porfirogenetul (913–919; 944–959), *Despre administrarea Imperiului* şi din *Învăţăturile cneazului rus Vladimir Monomahul* (1113–1125) *al Kievului către fiii săi.* Ca valoare a culturii europene, ea a fost comparată cu opera contemporană, *Principele,* a florentinului Niccolo Machiavelli (1469–1527).

Ea rămâne cea mai de seamă lucrare originală din toată literatura veche românească.

CULTURA TEOLOGICĂ ÎN APUS ÎN SECOLELE XI–XV

Cultura teologică a înflorit în Biserica Apusului, în secolele XI–XV, bucurându-se de condiţii externe mai favorabile decât în Răsărit, datorită Şcolilor de pe lângă catedrale şi mânăstiri, apoi datorită universităţilor. Până la 1400 au luat fiinţă în Apus 44 de universităţi, dintre care cea mai renumită este Universitatea din Paris, înfiinţată la începutul secolului al XII-lea din Şcolile de la Notre Dame şi de la Mânăstirile Sainte Généviève şi Saint Victor. Faima lui Guillaume de Champeaux († 1121) şi a lui Petru Abelard († 1142) atrăgea mulţimi imense de studenţi (20–30.000). grupaţi pe naţiuni: galii, normanzii, picarzii, anglii şi germanii, sub conducerea decanilor. Ei erau organizaţi într-un fel de breaslă sau corporaţie de profesori şi studenţi, cu statute şi privilegii speciale, care se vor îngusta în secolele XIII şi XIV, când ordinele cerşetoare, franciscanii şi dominicanii, au căutat să pună mâna pe conducerea universităţilor.

Universitatea din Paris s-a numit din 1254 Sorbona, după numele lui Robert de Sorbon, capelanul regelui Ludovic al IX-lea (1226–1270), care i-a dat o mai bună organizare.

Metoda de predare era cea discursiv-raţională, deci dialectică şi scolastică.

Scolastica şi-a luat numele de la predarea teologiei în şcoală după metoda sistematică şi filosofică, pe baza logicii formale a lui Aristotel. Ea se silea să demonstreze că dogmele creştine sunt conforme cu datele raţiunii, deoarece credinţa şi ştiinţa au la bază acelaşi izvor şi nu pot să se contrazică. Scolastica analizează conţinutul dogmei creştine, îi pătrunde sensul cu ajutorul raţiunii şi-l rânduieşte sistematic şi logic, potrivit regulilor raţiunii, folosind metoda logico-raţională; astfel dogmele se demonstrau prin silogisme.

Materialul scolasticii era Sfânta Scriptură, scrierile Părinţilor bisericeşti şi filosofia, în special a lui Aristotel (384–322 î. Hr.).

În legătură cu scolastica medievală, care acorda teologilor o mare încredere în puterile raţiunii, s-a ridicat în secolul al XII-lea *cearta în jurul universaliilor,* care punea problema raportului dintre idee şi realitate, şi anume: categoriile aristotelice sau noţiunile universale de esenţă, cantitate, calitate, relaţie, gen, speţă, ş.a., stabilite de Aristotel ca forme ale existenţei, au corespondenţă în realitate sau nu au?

În această privinţă au existat două direcţii principale: *realiştii moderaţi* susţineau că universaliile sunt cuprinse în obiectul real, după Aristotel: *universalia in re. Realiştii extremi* susţineau că noţiunile universale au realitate înaintea obiectelor concrete – *universalia ante rem,* după ideile lui Platon (429–347 î. Hr.).

Dimpotrivă, *nominaliştii* susţineau că noţiunile generale – universaliile, nu sunt decât cuvinte convenţionale ale raţiunii, pe care raţiunea umană le transferă asupra indivizilor şi obiectelor. Ele sunt simple abstracţiuni mentale – *nomina,* de unde derivă termenul de nominalism – *universalia post rem.*

Cearta dintre realişti şi nominalişti a avut în Evul Mediu şi unele implicaţii teologice.

Dintre reprezentanţii mai însemnaţi ai scolasticii îi menţionăm pe următorii:

Anselm de Canterbury († 1109). S-a născut la Aosta, în Piemont, fiind de origine italian. A ajuns în 1093 episcop de Canterbury, dar, intrând în conflict cu regii englezi William II (1087–1100) şi Henric I (1100–1135), e silit să plece de două ori în exil în Italia. În primul exil ia parte la sinodul unionist de la Bari (1098), unde discută cu grecii despre adaosul *Filioque* la Simbolul credinţei. Este socotit întemeietorul scolasticii. Lui îi aparţin formulele: *Fides quaerit intellectum,* adică *credinţa postulează cercetarea ştiinţifică,* şi *credo ut intelligam = cred ca să înţeleg,* prin care se defineşte acordul dintre credinţă şi raţiune.

De la el ne-au rămas lucrările:

Proslogium (epilog), în care a construit argumentul ontologic pentru dovedirea existenţei lui Dumnezeu, pornind de la ideea de perfecţiune.

Monologium, în care se ocupă de ființa lui Dumnezeu.

Cur Deus homo factus est (= Pentru ce Dumnezeu s-a întrupat), în care analizează ideea de răscumpărare.

Lui Anselm de Canterbury îi aparține *teoria satisfacției,* adică ideea că Fiul lui Dumnezeu S-a jertfit pentru a aduce o satisfacție egală ofensei aduse de om maiestății infinite a lui Dumnezeu, pe care n-o putea aduce un simplu om. De aceea Dumnezeu a îngăduit jertfa pe cruce a propriului Său Fiu.

Petru Abelard († 1142) era de origine breton, fiind născut la Pallet, aproape de Nantes. A fost un reputat profesor și teolog la Școala Notre Dame din Paris și la Școala de pe colina Sainte Géneviève și unul dintre cei mai mari dialecticieni. În viață, a avut de suferit din cauza conflictului la care a ajuns, datorită legăturilor amoroase cu una din elevele sale, Héloïse, cu unchiul acesteia, canonicul Fulbert, care l-a castrat, silindu-l să intre în mânăstirea Sfântul Dionisie de lângă Paris.

În teologie și filosofie el a susținut că trebuie să plecăm în cercetare în *mod intuitiv de la îndoială,* căutând mai întâi să înțelegem, și apoi să credem, după formula: *intelligo ut credam = înțeleg ca să cred.*

În cele 158 de teze *Sic et non,* el pune în față principalele probleme filosofico-teologice și caută prin negarea afirmației să scoată adevărul cu ajutorul judecății logice.

Bernard de Clairvaux († 1153) era fiu de nobil francez, născut în 1090 în localitatea Fontaines-les Dijon. În 1112, la 22 de ani, a intrat în monahism și ajunge egumenul mânăstirii cisterciene din Clairvaux. Reputația ordinului cistercian a crescut din 1112 datorită faptului că el a intrat în mânăstire împreună cu patru frați și cu unchiul său. Mai târziu, au intrat în mânăstire și fratele său mai mic, și tatăl său.

Bernard de Clairvaux este una dintre cele mai mari personalități medievale. El a stăruit pentru realizarea cruciadei a II-a (1147–1149), destinată «mântuirii sufletului», îndemnând pe regele Ludovic al VII-lea al Franței (1137–1180) și pe împăratul Germaniei, Conrad al III-lea (1138–1152), să plece în cruciadă.

S-a distins de-a lungul vieții printr-un talent deosebit ca predicator, cugetător profund și organizator al vieții monahale apusene. Papii și împărații, principii mari și mici primeau sfat de la acest om sfânt,

care a refuzat orice demnitate bisericească, preferând să trăiască în singurătatea mânăstirii.

Astfel, papei Eugen al III-lea (1145–1153) îi atrăgea atenția, prin scrierea *De consideratione,* că el trebuie să urmărească nu *«imperium»,* adică puterea, ci *«sacerdotium»,* nu domnia luxoasă, ci slujirea smerită a preoției, după modelul dat de Hristos.

Dintre lucrările lui menționăm următoarele:

1. *De diligendo Deo = Despre iubirea de Dumnezeu,* scrisă în 1126, în care demonstrează că pe Dumnezeu Îl cunoaștem prin iubire.

2. *Tantum Deus cognoscitur, quantum diligitur = Atât se cunoaște Dumnezeu, pe cât este iubit.*

3. *De gratia et libero arbitro = Despre har și liberul arbitru,* scrisă în 1127, influențată de gândirea Fer. Augustin, despre rolul harului în opera mântuirii.

4. *84 de cuvântări la Cântarea cântărilor,* scrisă în 1135, în care expune doctrina sa despre iubire și evlavie ca izvoare ale cunoașterii teologice.

5. *Cuvântări,* în număr de 332.

Pentru frumusețea și dulceața cuvântărilor sale a fost numit *«doctor mellifluus»* – dulce ca mierea.

Petru Lombardul († 1160), numit *«magister sententiarum»,* italian de origine, s-a născut la Novara, în Lombardia, de unde se trage numele său, dintr-o familie modestă.

A ajuns profesor la Școala de la Notre Dame din Paris, unde s-a remarcat prin calități didactice excepționale , apoi, din 1159, a fost ales episcop al Parisului.

El a scris în 1150 un manual de dogmatică, intitulat *Quator libri sententiarum = Patru cărți de sentințe,* care a fost folosit în Biserica de Apus peste trei secole. Acest manual e un gen de sinteză patristică, fără multă originalitate, dar cu o bună sistematizare a problemelor dogmatice, îndeosebi a celor controversate, compus în mare parte din texte patristice luate din Sf. Ambrozie, Fer. Augustin, Ilarie de Pictavium ș.a. El a avut o mare influență în dezvoltarea teologiei scolastice și o contribuție de seamă la formarea unor mari teologi medievali în Apus.

Apogeul teologiei scolastice este atins de doi franciscani: *Alexandru de Hales* şi *Ioan de Fidanza, numit Bonaventura,* şi de doi dominicani: *Abertus Magnus (= Albert cel Mare)* şi *Toma de Aquino.*

Alexandru de Hales († 1245), de origine englez, şi-a completat studiile la Paris, unde, din 1210, a ajuns profesor renumit şi teologul cel mai ingenios al timpului său. În 1231 a intrat în ordinul franciscanilor sau al Fraţilor Minori, fiind primul titular al catedrei franciscane din Paris. El este cel dintâi care a aplicat regulile logicii formale a lui Aristotel la sistematizarea doctrinei creştine.

Opera sa poartă titlul de *Summa universae Theologiae,* în 4 cărţi, care este de fapt un comentar la Sentinţele lui Petru Lombardul. Este cea dintâi lucrare de acest gen în Apus, care a fost apoi imitată ca titlu şi de alţi teologi. Pentru puterea lui de argumentare a fost numit *«doctor irrefrangabilis»* = doctor de necombătut.

Ioan de Fidanza, supranumit *Bonaventura* († 14 iulie 1274), italian de origine, s-a născut în 1217 într-un mic oraş aproape de Viterbo. Numele de Bonaventura i l-a dat unul dintre amicii săi pentru faptul că a avut «norocul» sau «buna şansă» de a scăpa de o boală grea.

În 1243, a intrat în Ordinul franciscanilor, numit şi Ordinul serafic. A mers să studieze la Paris, unde, între 1248 şi 1255, a predat ca profesor Sfânta Scriptură şi Sentinţele lui Petru Lombardul. În 1257, a ajuns generalul ordinului şi a părăsit catedra.

Pentru împăcarea franciscanilor care, după moartea lui Francisc din Assisi († 1226), se împărţiseră în două grupări, *«observanţi»,* care practicau sărăcia, şi *«conventuali»,* care trăiau în mânăstiri şi admiteau strângerea de bunuri materiale pentru folosul comunităţii, el a scris *Legenda (major) sancti Francisci,* model de biografie religioasă, apoi *Legenda minor,* consacrată minunilor făcute prin mijlocirea Sfântului Francisc după moartea sa.

În 1273 papa Grigorie al X-lea (1271–1276) l-a numit cardinal şi episcop de Albano, în Italia. În calitatea de cardinal ia parte la sinodul unionist de la Lyon, din 1274, unde a murit subit.

Ca profesor franciscan, a scris predici şi multe lucrări teologice, dintre care mai importante sunt următoarele:

Comentarii la cele patru cărţi ale Sentinţelor lui Petru Lombardul.

Breviloquium este o mică «Summa Theologica», socotită cel mai bun manual dogmatic medieval.

Itinerarium mentis ad Deum = Drumul minţii către Dumnezeu, scrisă în 1259, este cea mai bună lucrare contemplativă.

Incendium amoris sau Itinerarium mentis in seipsum = Focul dragostei sau Calea minţii către sine însăşi, numită şi *De triplici via = Despre întreita cale,* învaţă cum, prin întreita cale a meditaţiei, rugăciunii şi contemplaţiei, sufletul poate ajunge la adevărata înţelepciune sau la unirea cu Dumnezeu prin iubire.

În scrierile sale, Bonaventura a făcut eforturi lăudabile să sistematizeze teologia curentă, zisă augustiniană, insistând mai cu seamă asupra ideii de bine. El s-a impus în teologia scolastică prin claritatea, sistematizarea, profunzimea şi simplitatea scrisului său.

Pentru meritul deosebit de a fi pus *contemplaţia* deasupra tuturor practicilor şi învăţăturilor religioase, precum şi pentru faptul că a fost un mare conducător al Ordinului franciscanilor, Ordinul serafic, el a fost numit *«doctor seraphicus».*

Albert cel Mare (*Albertus Magnus:* 1206 – † 15 noiembrie 1280). S-a născut în 1206 în Suabia dintr-o familie de mari seniori. La 16 ani a intrat în Ordinul dominicanilor. După terminarea studiilor, el a predat teologia în mai multe mânăstiri din Germania, iar în 1245 fu trimis la Paris, la colegiul dominicanilor de la Mânăstirea Saint Jacques (Sfântul Iacob), încorporat din 1229 Universităţii din Paris, unde predă trei ani, până în 1248. Aici avu un strălucit discipol în persoana lui Toma de Aquino.

În 1248 fu chemat la Colonia (Köln) pentru a organiza un centru dominican şi predă aici 12 ani, până în1260. La plecarea din Paris luă cu sine pe Toma de Aquino, care rămase în Colonia, sub îndrumarea sa, până în 1252.

În 1260, Albert cel Mare a fost numit episcop de Regensburg, în Germania, dar după doi ani părăsi episcopatul pentru a se deda studiilor. În 1268 reveni la Colonia pentru a relua învăţământul. A murit la 15 noiembrie 1280. Pentru meritele sale în studiul teologiei şi filosofiei, papa Pius al XI-lea (1922–1939) l-a proclamat în 1931 *«doctor universalis».*

Operele sale se împart în lucrări ştiinţifice în domeniul ştiinţelor naturale, matematică şi medicină, şi lucrări în domeniul teologiei. Dintre scrierile teologice menţionăm:

Comentarii la unele din cărţile Vechiului Testament: Psalmii, profeţii Ieremia şi Daniel şi profeţii mici.

Comentarii la cele patru Evanghelii şi la *Apocalipsă.*

Comentar la Sentinţele lui Petru Lombardul.

Summa Theologiae, scrisă după 1270.

Albert cel Mare este cel mai erudit dintre dascălii scolasticii. În ansamblu, el rămâne fidel teologiei augustiniene tradiţionale, dar a încercat să apeleze la filosofia realistă a lui Aristotel pentru a stabili raportul dintre credinţă şi ştiinţă, dintre teologie şi ştiinţă, fiind maestrul şi precursorul lui Toma de Aquino. El a susţinut că dintre argumentele pentru cunoaşterea lui Dumnezeu pe cale raţională, singur argumentul cosmologic are valoare.

De la el a rămas sentinţa: *fides quaerens intellectum = credinţa caută raţiunea.*

Toma de Aquino (1225 – † 7 martie 1274). S-a născut la începutul anului 1225, în castelul Roccasecca, lângă Aquino, aproape de Neapole, dintr-o familie nobilă, şi a decedat în vârstă de numai 49 de ani la 7 martie 1274, în abaţia Fossanuova, în nordul Italiei, în drum spre conciliul unionist de la Lyon (1274), trimis din ordinul papei Grigorie al X-lea (1271–1276) spre a participa la tratativele de unire dintre greci şi latini.

Tatăl său, contele Landolfo de Aquino, era aliatul împăratului german Friederich al II-lea (1215–1250), iar după mamă descindea din ducele normanzilor Robert Guiscard (1015–1085), din sudul Italiei. A făcut studii de la cinci ani la mânăstirea benedictină de pe Monte Cassino, iar la 14 ani, la Neapole, unde intră în legătură cu dominicanii sau fraţii predicatori. Patru ani mai târziu, la 18 ani, în 1243, intră, contra voinţei părinţilor săi, în Ordinul dominicanilor, înfiinţat în 1215 de Sfântul Dominic ca ordin al călugărilor cerşetori.

La 20 de ani, în 1245, plecă la Paris, locuind la mânăstirea Sf. Iacob, unde întâlni pe Albert cel Mare, care-l iniţie în filosofia lui Aristotel. Când Albert cel Mare părăsi Parisul, în 1248, pentru a funda la Colonia (actualul Köln), în Germania, un nou centru dominican,

Toma de Aquino plecă împreună cu el şi rămase aci până în 1252. În Colonia primi Taina Preoţiei. În 1252, el plecă la Paris, pentru a-şi pregăti doctoratul în teologie şi rămase aci 7 ani, până în 1259, când, la vârsta de 35 de ani, fu numit profesor de teologie. În acest an părăsi Parisul şi plecă în Italia, unde rămase 9 ani, între 1259–1268, locuind la curtea pontificală a papilor din acel timp, Alexandru al IV-lea (1254–1261), Urban al IV-lea (1261–1264) şi Clement al IV-lea (1265–1268).

După 1269 Toma de Aquino fu trimis la Paris pentru a aplana unele dispute teologice şi filosofice, ivite în universitate; aici a rămas între 1269–1272. În 1272 părăsi Parisul şi se întoarse în Italia, unde rămase până la moartea sa, care l-a surprins, precum am spus, la 7 martie 1274, în abaţia Fossanuova din Italia, pe când se afla în drum spre conciliul unionist de la Lyon, 1274, din ordinul papei Grigorie al X-lea, spre a lua parte la tratativele de unire dintre greci şi latini.

Mai târziu, trupul său a fost dus şi îngropat în biserica dominicanilor Sfântul Iacob din Toulouse, în Franţa, unde se află până azi.

Toma de Aquino a scris opere filosofice şi teologice de mare valoare.

Lucrările sale filosofice sunt în legătură cu filosofia realistă a lui Aristotel (384–322 î.Hr.). El este maestrul inegalabil care a găsit în filosofia lui Aristotel metoda şi argumentele logice necesare pentru demonstrarea realistă a problemelor teologice şi formularea lor pe cale raţionalistă sau discursivă, rămânând totuşi credincios revelaţiei divine. În gândirea sa, filosofia, opera raţiunii umane, poate ajuta teologia la formularea adevărurilor de credinţă, primite prin revelaţia divină. Astfel, filosofia devine *ajutătoarea teologiei.* În filosofie el se adresează luminii naturale a raţiunii, care este opera Creatorului, căci Dumnezeu a făcut pe om după chipul şi asemănarea Sa (Fac. 1, 26). *Niciodată nu va apela el la luminile credinţei pentru rezolvarea vreunei dificultăţi pe care raţiunea umană o poate rezolva prin propriile ei forţe.* Astfel a reuşit să găsească o împăcare între credinţă şi raţiune, între teologie şi ştiinţă.

Înaintea lui, Albert cel Mare a încercat o împăcare între credinţă şi raţiune, între teologie şi ştiinţă, dar el n-a avut intuiţia construirii edificiului, n-a reuşit să ridice catedrala, ci a adunat numai materialele de construcţie.

Opera teologică a lui Toma de Aquino este imensă şi de o mare bogăţie spirituală. Dintre scrierile teologice menţionăm:

1. *Comentarii la profetul Isaia şi la Evanghelia lui Matei,* scrise între 1256–1259.

2. *Comentarii la cartea Iov şi la Evanghelia lui Ioan,* scrise între 1269–1273.

3. *Contra impugnantes Dei cultum* (= *Contra celor ce combat cultul lui Dumnezeu*), scrisă în 1255.

4. *În Dionysium de divinis nominibus* (= *Comentar la Dionisie* (Areopagitul) *despre numirile divine*), scris în 1259.

5. *Contra errores Graecorum* (= *Contra erorilor grecilor*), scrisă în 1262, la îndemnul papilor, Toma fiind printre puţinii dintre scolasticii care ştiau greceşte, cuprinde, o spunem cu mult regret, multe erori şi falsificări istorice, deoarece el a fost obligat să apere inovaţiile papale: primatul papal de jurisdicţie universală în Biserică şi adaosul Filioque la Simbolul de credinţă.

6. *Summa contra gentiles* (= *Suma contra păgânilor*), începută în 1256, este cea mai profundă operă pentru apărarea credinţei creştine, compusă cu o artă care nu poate fi depăşită.

7. *Summa Theologiae,* opera capitală a lui Toma de Aquino, care este un tratat de dogmatică şi morală, a fost scrisă între anii 1267 şi 1273, în Italia şi la Paris.

La începutul anului 1267 a început în Italia *Summa Theologiae, Pars prima,* care este un studiu general despre esenţa sau fiinţa lui Dumnezeu cel spiritual, invizibil şi inefabil, ca principiu al întregii existenţe, împărţită în trei mari tratate: I. *De Deo uno* (quaestiones 2–26); II. *De Deo trino* (quaestiones 27–43) şi III. *De Deo creante et gubernante* (Despre Dumnezeu creatorul şi conducătorul) (quaestiones 44–119). El a reuşit astfel să dea o sinteză dogmatică perfectă a adevărurilor de credinţă despre Dumnezeu şi a raporturilor Lui cu lumea creată.

Între anii 1270–1272 termină la Paris a doua parte a *Sumei teologice, Summa Theologiae, Pars secunda,* împărţită la rândul ei în două mari tratate: *Prima secundae,* în care tratează pe larg problemele referitoare la morala generală (114 quaestiones), şi *Secunda secundae,* în

care se ocupă de virtuţile teologice – credinţa, nădejdea şi dragostea şi de virtuţile cardinale, înţelepciunea, dreptatea, bărbăţia şi cumpătarea.

În Italia între 1272–1273 a terminat el *Summa Theologiae, Pars tertia* (90 quaestiones), în care se ocupă în chip special cu întruparea lui Hristos şi binefacerile ei pentru natura umană. Hristos este mijlocitorul între Dumnezeu şi oameni, iar mijlocirea Sa se realizează prin Sfintele Taine ale Bisericii, care pun pe credincioşi, prin comuniunea directă cu El, în comuniune cu viaţa divină a întregii Sfinte Treimi.

În doctrina despre har el este influenţat de Fer. Augustin († 430), dar admite şi meritele prisositoare ale lui Hristos şi ale sfinţilor.

Fără îndoială, *Summa Theologiae* este cea mai de seamă operă a sa şi ea a fost utilizată în Biserica Apuseană ca manual de teologie dogmatică şi morală din secolul al XIII-lea până azi.

Între 1270–1272 a scris şi lucrări speciale de teologie morală, ca: *De virtutibus in communi* (= *Despre virtuţi în general*); *De virtutibus cardinalibus* (= *Despre virtuţile cardinale*); *De caritate* (= *Despre dragoste*) şi *De malo* (= *Despre rău*).

Cu toate că opera sa teologică este considerabilă şi valoarea ei a fost remarcată şi apreciată chiar din timpul vieţii sale, el s-a exprimat cu modestie despre ea către fratele Reginald, prietenul său, căruia i-a declarat, spre uimirea acestuia: *«Tot ce am scris nu sunt decât paie, faţă de ceea ce mi s-a revelat»*.

Având în vedere imensitatea şi bogăţia spirituală a operei sale teologice şi originalitatea gândirii sale filosofice, prin care a reuşit să împace credinţa cu raţiunea şi ştiinţa, precum şi curăţia morală a vieţii sale, papa Ioan al XXII-lea (1316–1334) l-a canonizat pe Toma de Aquino la 18 iulie 1323, la curtea sa pontificală din Avignon, în Franţa, iar de atunci el este venerat ca sfânt în Biserica Romano-Catolică.

După proclamarea sa ca sfânt, Biserica Romano-Catolică n-a încetat să-i acorde şi alte titluri. Astfel, papa Pius al V-lea (1566–1572), prin enciclica *Mirabilis Deus,* l-a proclamat la 11 aprilie 1567 *doctor al Bisericii Catolice* şi *«doctor angelicus»,* pentru blândeţea şi curăţia vieţii sale.

Papa Leon al XIII-lea (1878–1903), prin enciclica *Aeterni Patris,* din 4 august 1879, a proclamat necesitatea studiului teologiei şi

filosofiei lui Toma de Aquino, numindu-l în acelaşi timp patronul şcolilor catolice.

În 1946, papa Paul al VI-lea (1963–1978) a reluat afirmaţia, de atâtea ori repetată, că doctrina teologică a lui Toma de Aquino *«este instrumentul cel mai eficient, nu numai pentru stabilirea credinţei pe baze sigure, ci şi pentru a zări într-un mod eficient şi sigur fructele unui oarecare progres»*.

Tot papa Paul al VI-lea, prin enciclica *Lumen Gentium* din 24 noiembrie 1964, a declarat în legătură cu marii doctori ai secolului al XIII-lea, şi îndeosebi cu Toma de Aquino, următoarele:

«Realizând opera care marchează punctul culminant al gândirii creştine medievale, Sfântul Toma n-a fost singurul. Mulţi alţi iluştri doctori au lucrat pentru acelaşi scop înainte şi după el; printre ei, este important să amintim pe Sf. Bonaventura şi Sf. Albert cel Mare, pe Alexandru de Hales şi Duns Scot. Este însă incontestabil că prin rânduiala providenţei divine, Sf. Toma este cel care atinge cea mai înaltă culme a întregii Teologii şi filosofii „scolastice", cum s-a obişnuit să fie numită, şi cel care a fixat în Biserică stâlpul în jurul căruia gândirea creştină putea să se dezvolte atunci şi după aceea, progresând în mod sigur». Datorită prestigiului de care se bucură Toma de Aquino în Biserica Romano-Catolică, dominicanii se numesc «tomiţi».

(Pentru alte informaţii vezi recenzia Pr. Prof. Ioan Rămureanu, la lucrarea lui André Clement, *La Sagesse de Thomas d'Aquin,* Paris 1983, 366 p., în «Studii teologice», XXXV (1983), nr. 7–8, p. II–VIII, la sfârşit).

În afară de teologii scolastici arătaţi până aci, au existat o mulţime de alţi scriitori importanţi, fie franciscani, fie dominicani, care se întreceau să aducă servicii cât mai mari Bisericii Apusene în dogmatică şi morală, în disciplină şi viaţa bisericească.

Între aceştia, un loc de frunte îl ocupă **Ioan Duns Scot** (*Scotus*: 1274 – † 8 noiembrie 1308).

S-a născut în 1274 în Scoţia, de unde i s-a dat numele de *Scotus*. De tânăr, a intrat în ordinul franciscanilor şi studie la Oxford, apoi la Paris, între 1302–1307, şi la Colonia (Köln), în Germania, în 1307–1308, unde muri în mod neaşteptat, la 8 noiembrie 1308.

Duns Scot este maestrul prin excelenţă al Şcolii franciscane. În opoziţie cu Toma de Aquino, care era realist şi raţionalist, el este nominalist. Este considerat continuatorul lui Bonaventura, franciscan, şi precursorul lui Wilhelm Occam († 1349), de asemenea franciscan.

Dintre scrierile lui amintim:

Comentar la Sentinţele lui Petru Lombardul, numit şi *Opus Oxoniense* pentru că a fost redactat la Oxford, înainte de 1302, care e opera lui capitală.

Opus Parisiense, compus la Paris după 1302, este un rezumat al marelui tratat precedent.

În teologie, Duns Scot a rămas augustinian. În opera sa el evidenţiază ideea de *bine* sau de *dragoste*, contra metodei intelectualiste sau raţionale a lui Toma de Aquino, deoarece, socotea el, multe probleme dogmatice nu pot fi lămurite complet numai prin raţiune. Şcoala franciscană formată de el a primit numele de *«scotistă»*, în opoziţie cu şcoala dominicană, numită *«tomistă»*, de la numele lui Toma de Aquino. Astfel, franciscanii sau Fraţii minori devin în teologie «scotişti», în timp ce dominicanii, urmând pe Toma de Aquino, devin «tomişti».

Cele două şcoli s-au combătut aprig pe diferite probleme teologice. Astfel, referitor la rolul harului sau al graţiei divine în opera mântuirii, franciscanii, urmând pe Duns Scot, sunt *sinergişti,* adică admit colaborarea harului divin cu faptele bune ale omului, ca Biserica Ortodoxă, în timp ce *«tomiştii»*, urmând pe Toma de Aquino, susţin atotputernicia harului divin în actul mântuirii.

După Fer. Augustin, meritele omului, când într-adevăr acestea există, sunt efectele harului. *«Când Dumnezeu încoronează meritele noastre,* spune el, *nimic altceva nu încoronează decât darurile sale. Orice bine nu-l face în noi meritul nostru, ci numai harul (graţia)»* (Ep. 194. *Ad Sixtum,* V, 19, Patr. Lat., XXXIII, 880). Vorbind despre faptele bune ale păgânilor, Fer. Augustin ajunge chiar să afirme că *«virtuţile păgânilor nu sunt decât vicii»* (*Contra Iulianum,* IV, 3, Migne, P. L., XLIV, 75).

Astfel, mântuirea este în întregime opera lui Dumnezeu, Care mântuie pe om în mod gratuit, din dragoste, prin *«gratia gratis data»* = «prin graţia (harul) dată gratis».

Biserica Ortodoxă a învăţat totdeauna că mântuirea se obţine prin harul lui Dumnezeu şi faptele bune ale omului – colaborare numită în teologie *«sinergie»*.

Deosebiri între cele două şcoli au existat şi cu privire la *Fecioara Maria.* Scotiştii, adică franciscanii, susţineau că Fecioara Maria a fost zămislită sau concepută fără păcatul originar, în timp ce tomiştii susţin că ea s-a născut cu păcatul originar, ca orice om, aşa cum învaţă şi Biserica Ortodoxă.

Pentru subtilitatea ideilor sale teologice şi filosofice şi pentru argumentele pătrunzătoare cu care a combătut raţionalismul excesiv al lui Toma de Aquino, Duns Scot a fost numit *«doctor subtilis»*.

William Occam (1270–1349) s-a născut în sudul Londrei, înainte de 1300. De tânăr a intrat în ordinul franciscanilor. A studiat teologia şi filosofia între 1312–1318 la universitatea din Oxford. Pentru ideile sale îndrăzneţe a fost citat de papa Ioan al XXII-lea (1316–1334) în 1324 ca să justifice 51 de teze socotite eretice din scrierile sale. Procesul a durat patru ani, fără să se ajungă la un rezultat, căci în 1328 Occam s-a refugiat la curtea împăratului Ludovic al IV–lea de Bavaria (1314–1347), care-l sprijinea, atacând violent papalitatea. În 1328, papa l-a excomunicat, dar în 1347 s-a împăcat cu Biserica Romano-Catolică.

A decedat în plină maturitate, în 1349. Scrierile sale principale sunt:

Centiloquium theologicum, în care reduce teologia speculativă la 100 de propoziţiuni.

Quodlibeta, comentariu la opera lui Aristotel şi la a lui Porfiriu, arătând cum se reflectă ideile lor în *Sentinţele* lui Petru Lombardul.

Concepţia lui se numeşte *nominalism* sau *terminism,* fiindcă susţinea că universaliile, adică noţiunile universale sau principale, de esenţă, calitate, cantitate, relaţie, gen, speţă ş.a., stabilite de Aristotel, n-au corespondenţă nici în ele însele, nici în lumea indivizilor, cum susţineau realiştii, ci sunt simple noţiuni (nomina), *nume* sau *termeni* ale obiectelor, de unde denumirea de nominalism. Aceste noţiuni (nomina) au valoare subiectivă

şi de aceea cunoaşterea lui Dumnezeu şi a spiritualităţii sufletului este discutabilă, căci aceasta se face numai prin credinţă. Astfel occam-ismul a pregătit calea spre relativism şi scepticism.

Alături de direcţia speculativă-raţionalistă, s-a manifestat în teologia apuseană a Evului Mediu, începând din secolul al XII-lea, şi direcţia intuitiv-mistică, potrivit căreia cunoaşterea lui Dumnezeu şi adevărurilor de credinţă nu se caută atât cu mintea, cât cu inima, după afirmaţia lui Bernard de Clairvaux († 1153), care a susţinut: *Tantum Deum congnoscitur, quantum diligitur = atât este cunoscut Dumnezeu, cât este iubit.*

Această direcţie a înflorit îndeosebi în secolele XIV şi XV, paralel cu decadenţa scolasticii. În aceste secole, spiritele medievale, dezamăgite şi plictisite de uscăciunea teoriilor scolastice şi de certurile sterile dintre «scotişti» (franciscani) şi «tomişti» (dominicani), au început să-şi caute mulţumirea şi pacea sufletului în cunoaşterea lui Dumnezeu pe calea inimii, prin rugăciune, şi meditaţie pioasă.

Din Şcoala de la Windesheim, localitate în Olanda, s-a născut în secolul al XV-lea faimoasa lucrare de mare pietate creştină, *Imitatio Christi = Urmarea lui Hristos,* atribuită călugărului Thomas a Kempis (1379–1471), localitate de lângă Köln; tipărită cel mai mult după Sfânta Scriptură, se cunosc până acum peste 3000 de ediţii în diferite limbi.

În ea se pune accentul pe cunoaşterea vie şi trăită a lui Dumnezeu, prin apropiere de Hristos cu inima smerită şi iubitoare, în comuniune cu El, prin Taina Cuminecării, petrecând pe pământ o viaţă simplă, modestă, cumpătată şi sfântă, ca o pregătire a vieţii de dincolo, din împărăţia cea nesfârşită a lui Dumnezeu. Scrisă cu evlavie, fără nimic artificial, într-o limbă simplă şi populară, a ajuns, după Biblie, una din cele mai cunoscute şi răspândite cărţi.

Paralel cu teologia scolasticii şi înflorirea teologiei contemplative şi practice, s-au dezvoltat în Europa, în secolele XIII–XV, începând de la Bizanţ şi din Italia, *Umanismul şi Renaşterea,* care au dat culturii europene o nouă orientare artistică, literară, socială şi religioasă.

Câţiva mari scriitori au o contribuţie deosebită la crearea noului spirit, care va ajunge în secolele amintite dominant. Între aceştia menţionăm pe Dante Alighieri († 1321), Marsilius de Padua († către

1342), Francesco Petrarca († 1374), J. Boccacio († 1375), canonicul Laurenţiu Vala († 1457), Nicolae Cusanus († 1464) ş.a.

Datorită numărului mare de universităţi şi schimburilor frecvente dintre Răsărit şi Apus din timpul cruciadelor, în societatea plină de bunăstare a ţărilor apusene, cultura a cunoscut în secolele XI–XV un mare progres, nu numai în domeniul teologiei, ci şi în ştiinţe, invenţii şi descoperiri.

Descoperirea Americii în 1492, de către celebrul navigator italian din Genova, Cristofor Columb (1451–1506), fapt de importanţă majoră în istoria omenirii, va da un nou impuls şi o nouă orientare istoriei universale.

BISERICILE VECHI-ORIENTALE ÎN SECOLELE XI–XV

Vechile Biserici orientale sau necalcedoniene au trecut în secolele XI–XV prin împrejurări foarte grele, dar, cu toate suferinţele şi persecuţiile, s-au putut menţine.

Biserica nestoriană, care a luat fiinţă în urma Sinodului al III-lea ecumenic de la Efes din 431, în care a fost condamnată doctrina eretică a patriarhului ecumenic Nestorie (428–431), care susţinea că în Hristos există două persoane – *dioprosopism,* s-a răspândit mai întâi în Mesopotamia şi Persia, iar de aici, în Turkestan, Mongolia, China, Tibet şi India.

În epoca ei de înflorire, Biserica nestoriană ajunsese să aibă mai mult de 2.000 de dioceze, dependente de 27 de mitropolii, şi milioane de credincioşi de limbi deosebite, pe o suprafaţă imensă.

La sfârşitul secolului al XIV-lea însă, din cauza răsturnărilor politice din China şi a invaziei lui Timurlenk (Tamerlan: 1336–1405), decadenţa a început să se accentueze. Majoritatea nestorienilor au rămas în Siria, Irak şi Iran (Persia), ca resturi ale vechii Biserici nestoriene din Mesopotamia, Caldeea şi Persia, care a avut centrul mai întâi la Edesa, apoi, după desfiinţarea Şcolii din Edesa în 489, la Nisibi, în Persia.

Conducătorul suprem al Bisericii nestoriene şi-a păstrat titlul de *«catolicos şi patriarh de Babilon, Ctesifon şi Bagdad».* De altfel, reşedinţa lui s-a mutat în diferite centre, după împrejurări.

De la 1450 demnitatea de «catolicos» a devenit ereditară, moştenindu-se de la unchi la nepot, pentru a se înlătura eventualele certuri pe motive de interese familiale. Regula a fost introdusă de catolicosul Simon IV Basidi (1437–1477), în folosul familiei sale. Alte familii şi-au arogat acest drept pentru scaunele episcopale.

În decursul timpului papalitatea a încercat să-i atragă la catolicism. În sinodul unionist de la Florenţa (1439–1455), mutat în toamna anului 1444 la Roma, ţinut în vremea papei Eugen al IV-lea (1431–1448), nestorienii din insula Cipru au încheiat, la 7 august 1445, unirea cu Roma. Ceilalţi nestorieni din alte ţări au refuzat unirea cu Roma.

Un grup de nestorieni au emigrat pe coasta Malabarului, în India, unde se menţin până azi.

Între nestorienii caldei s-a distins Ebert-Jesu († 1418) care a scris lucrări în toate disciplinele Teologiei.

Biserica coptă din Egipt. În secolele XI–XVI Biserica coptă din Egipt s-a menţinut cu foarte mari greutăţi din cauza stăpânirii arabe, care a durat de la 645 până la 1517, când Egiptul intră sub dominaţia turcilor, în timpul sultanului Selim I (1512–1520).

Copţii sunt descendenţii creştini ai vechilor locuitori ai Egiptului. La venirea arabilor în Egipt, între 639–643, ei s-au bucurat dorind să scape de dominaţia detestată a romeilor (bizantinilor), dar s-au înşelat, căci în curând arabii i-au persecutat tot atât de crud ca şi pe ortodocşi, numiţi *melkiţi,* de la *melek* = rege sau împărat, adică partizanii împăratului de la Constantinopol.

Cum se cunoaşte, Biserica monofizită coptă a luat fiinţă în urma Sinodului ecumenic de la Calcedon din 451, care a condamnat erezia monofizită sau monofizismul numit aşa de la cuvintele μία φύσις = *o singură fire,* deoarece învăţa că după întrupare, Hristos a avut numai firea dumnezeiască, care a absorbit întru totul în sine firea omenească, încât aceasta a dispărut complet, aşa precum o picătură de apă se pierde în imensitatea mării.

Datorită legăturii cu Biserica coptă a Egiptului, monofizismul s-a răspândit şi în Abisinia. În timpul stăpânirii arabe, scaunul Bisericii copte a fost mutat de la Alexandria la Cairo.

În timpul dominaţiei arabe, care a durat aproape o mie de ani, mulţi copţi au fost siliţi să treacă la islamism. Încă din timpul dinastiei Omiazilor (658–750) a fost impusă limba arabă, iar ca religie islamismul. Conducătorii arabi ai Egiptului au interzis copţilor orice legătură cu Constantinopolul.

În timpul sultanului Al Hakim (996–1020) din dinastia Fatimizilor (969–1171), creştinii copţi au trecut prin momente foarte

grele. El condamnă pe patriarhul Zaharia să fie aruncat fiarelor sălbatice. Funcţionarii creştini fură demişi din posturile lor, sau siliţi să treacă la mahomedanism dacă voiau să le păstreze. În 1008 Al Hakim porunci să fie distruse toate bisericile din Cairo. În timpul sultanului Saladin (1171–1193), curd de origine, întemeietorul dinastiei Aiyubizilor (1171–1259), creştinii din Egipt avură, de asemenea, mult de suferit.

Debarcarea francilor cruciadei a V-a, în 1218, la Damietta, port în delta Nilului, pe care o cuceriră la 5 noiembrie 1219, în timpul sultanului Malik al Kamil (1218–1238), îngreuie mult situaţia creştinilor. În 1218, zece mii de copţi se refugiară în Abisinia. Multe biserici din Egipt au fost distruse. La Alexandria a fost distrusă biserica Sfântul Marcu.

Între 1254 şi 1517, Egiptul trecu sub dinastia mamelucilor, la origine sclavi turci cumpăraţi cu bani, sub care creştinii avură foarte mult de suferit din cauza fanatismului lor religios. În timpul acestei dinastii, Biserica coptă a fost aproape nimicită. Limba coptă, care este vechea limbă a egiptenilor îmbogăţită cu multe cuvinte greceşti, încetă de a mai fi limbă vorbită, fiind înlocuită în secolul al XVI-lea cu limba arabă, limba învingătorilor. Limba coptă a rămas doar ca limbă liturgică.

În secolul al XIV-lea fură nimicite multe biserici şi mânăstiri copte din Cairo, Alexandria şi Damietta. În tot Egiptul, fură distruse 54 de locaşuri de cult creştine. Mulţi creştini copţi, bărbaţi, femei şi copii, fură ucişi; mulţi alţii, pentru a-şi salva viaţa, îmbrăţişară islamismul.

Biserica *Abisiniei* sau a *Etiopiei,* cea mai mare dintre Bisericile necalcedoniene sau vechi-orientale, a depins de Biserica coptă din Egipt cu sediul la Alexandria, apoi la Cairo. Pentru a nu-şi dobândi autocefalia, *«abuna»,* adică protosul Bisericii etiopiene, nu avea voie să hirotonească mai mult de 7 episcopi, fiind necesari 12 episcopi pentru a i se acorda autocefalia, după legislaţia patriarhiei copte din Egipt. Patriarhul copt de Cairo hirotonea pe «abuna» abisinian care, de regulă, era ales dintre monahii mânăstirii copte a Sfântului Anton. Astfel, Biserica Etiopiei a rămas secole de-a rândul sub jurisdicţia canonică a Bisericii copte din Egipt.

Încă din timpul cruciadelor (1096–1291), Roma papală a încercat să atragă la catolicism atât Biserica copţilor, cât şi Biserica etiopiană.

În secolele XIII–XIV, papii Nicolae al IV-lea (1288–1292) şi papa Ioan al XXII-lea (1316–1334), cu reşedinţa la Avignon, în Franţa, au trimis misionari în Egipt şi Etiopia ca să pregătească unirea.

Copţii din Egipt şi abisinienii au încheiat la 4 februarie 1442 o unire cu Roma, în conciliul unionist de la Florenţa (1439–1445), sub papa Eugen al IV-lea (1431–1446), dar actul de unire de la Florenţa a rămas o simplă formalitate, care n-a adus Bisericii Romei foloasele aşteptate.

Misionarii catolici portughezi, trimişi în Abisinia la 1486, deşi s-au bucurat de o primire caldă, n-au putut realiza nimic în folosul unirii.

Biserica siro-iacobită s-a menţinut în secolele XI–XV, cu toate marile greutăţi prin care a trecut.

Căpetenia ei purta titlul de *patriarh de Antiohia,* deşi nu avea sediul în această localitate, ci, din secolul al XII-lea, la Mardin, în nordul Mesopotamiei.

La finele secolului al XIII-lea s-a produs în sânul Bisericii siro-iacobite o neînţelegere care a dus la formarea a două grupări. Fiecare grupare şi-a ales câte un patriarh, care şi-a luat titlul de «Ignaţiu», vrând să arate prin aceasta că sunt urmaşii legitimi ai marelui episcop Sf. Ignaţiu al Antiohiei († 107), unul având reşedinţa în Antiohia, iar altul la Mardin. În 1293 a intervenit a treia scindare, formându-se o grupare cu un nou patriarh, având reşedinţa în Melitina, în Armenia. La sfârşitul secolului al XIV-lea, apare a patra grupare, cu sediul la Sis, în Cilicia, unde armenii, cu învoirea împăratului bizantin, întemeiară regatul Armeniei Mici, care s-a putut menţine până la 1375, când fu cucerit de turci.

Biserica iacobiţilor sirieni a dat dogmatişti şi istorici de seamă, ca Dionisie Bar-Salibi († 1171), episcop de Amida (Diarbekir), oraş situat pe Tigru, la nord de Mosul, şi Grigorie Abul Faragi, mai cunoscut sub numele de Bar-Hebräus († 1286), istoric, filosof şi teolog.

Iacobiţii din Siria răsăriteană, conduşi de mitropolitul Abdala de Edesa, au încheiat unirea cu Roma la 30 septembrie 1444, în conciliul unionist de la Florenţa (1439–1445), mutat în toamna anului 1444 la Roma, în timpul papei Eugen al IV-lea, fără ca această unire să aibă rezultatele scontate de Biserica Romano-Catolică.

De Biserica siro-iacobită au depins şi *iacobiţii din Malabar,* pe coasta occidentală a Indiei de Sud, numiţi şi *«creştinii lui Toma»,* sau *«tomiţi»,* care la început au fost nestorieni. Începând din secolul al VII-lea până în secolul al IX-lea, ei au primit monofizismul moderat de la iacobiţii sirieni care s-au stabilit în Malabar.

Biserica armeană este cea mai importantă dintre Bisericile Vechi-orientale sau necalcedoniene. Armenii sunt răspândiţi în Caucaz, Turcia, Siria, Palestina, Persia, în ţările din Balcani şi din Europa occidentală şi în America de Nord. În secolele XI–XV Biserica armeană a trecut, ca şi celelalte Biserici necalcedoniene, prin mari greutăţi şi suferinţe, îndeosebi din partea dominaţiei turcilor.

Căpetenia Bisericii armene, numită *catolicos,* şi-a avut reşedinţa în mânăstirea Ecimiadzin din oraşul Valarşapat, vechea capitală a Armeniei Mari, pe teritoriul Imperiului bizantin.

Un alt conducător armean avea reşedinţa pe insula Agatamar, de pe lacul Van, ca supus al statului turc, pe care turcii l-au declarat catolicos pentru armenii de cetăţenie turcă.

O parte dintre armeni emigrară în 1064, după distrugerea regatului armean cu capitala în oraşul Ani, în Cilicia, unde reuşiră să întemeieze, cu învoirea împăratului bizantin Constantin al X-lea Ducas (1059–1067), regatul Armeniei Mici (cu capitala mai întâi la Romelah (Clah), apoi în oraşul Sis) care dură până la 1375, când şi acesta fu distrus de turci.

În Armenia Mică din Cilicia, armenii reuşiră să întemeieze şi să menţină între 1293 şi 1441 patriarhia de Sis. În 1441, «catolicosul» a plecat din Sis, mutându-se din nou în mânăstirea Ecimiadzin.

Armenii din Sis şi-au ales un nou catolicos.

Din 1311 s-a înfiinţat un patriarhat la Ierusalim pentru armenii din Ţara Sfântă.

În 1461, sultanul Mahomed al II-lea (1451–1481), cuceritorul Constantinopolului la 29 mai 1453, a acordat armenilor dreptul de a avea un patriarh la Constantinopol, bucurându-se de autoritate bisericească şi civilă peste toţi armenii din Imperiul turc, aşa precum şi patriarhul ecumenic avea autoritate civilă şi bisericească asupra tuturor creştinilor ortodocşi.

La sfârşitul secolului al XV-lea, armenii aveau patru conducători: doi catolicoşi, unul la Ecimiadzin şi altul la Agatamar, şi doi patriarhi, unul la Ierusalim şi altul la Constantinopol.

Patriarhia ecumenică de Constantinopol a încercat să-i atragă pe armeni la Ortodoxie, având şi sprijinul împăratului. Astfel, împăratul bizantin Manuil I Comnen (1143–1180), spre a realiza o împăcare cu armenii, a trimis la reşedinţa catolicosului Nerses din Romelah (Clah), în Armenia Mică din Cilicia, pe teologul Theorian, bărbat cu o vastă cultură teologică şi filosofică. Catolicosul Nerses s-a arătat dispus la împăcare cu Ortodoxia. Moartea lui în 1173 şi a împăratului în 1180 a zădărnicit înţelegerea.

În timpul cruciadelor, armenii şi-au dat seama că viitorul naţiunii lor depinde în mare măsură de bunăvoinţa cruciaţilor catolici, iar după sfârşitul epocii cruciadelor, de bunăvoinţa Apusului. De aceea ei au întâmpinat amical avansurile Romei în vederea unei eventuale uniri. De altfel, în opoziţie cu Biserica Ortodoxă a Răsăritului, Biserica armeană a adoptat unele practici şi obiceiuri ale latinilor.

În secolul al XIV-lea, misionarii papei Ioan al XXII-lea (1316–1334) de la Avignon au creat pentru armeni un ordin dominican, numit *Ordinul Uniţilor Sf. Grigorie Luminătorul,* apostolul armenilor, cu misiunea de a înfiinţa un colegiu, în care tinerii armeni să primească învăţătura romano-catolică.

Încercările de unire cu latinii luară sfârşit o dată cu desfiinţarea Armeniei Mici în 1375, când ea a fost cucerită de turci.

Dar romano-catolicii n-au renunţat la planul lor şi au încercat din nou să atragă pe armeni la unirea cu Roma în timpul sinodului unionist de la Ferrara-Florenţa (1438–1439). Astfel, după negocieri îndelungate, la 22 noiembrie 1439, se citi la Florenţa, în şedinţă publică, decretul de unire *Exultate Deo,* în timpul papei Eugen al IV-lea (1431–1448), prin care armenii recunoşteau unirea cu Roma. În acest timp însă Armenia era fărâmiţată, fără o organizare politică şi religioasă temeinică, aşa încât unirea cu Roma a rămas un simplu document în arhivele Vaticanului.

Biserica maronită din Liban a luat fiinţă, cum se cunoaşte, în urma Sinodului ecumenic de la Constantinopol din 680–681, când a fost condamnată erezia monotelită sau monotelismul, care susţinea că Hristos

a avut, după întrupare, numai o singură voinţă, *voinţa dumnezeiască,* întrucât voinţa Lui omenească a fost cu totul absorbită de aceasta.

Maroniţii din Liban socotesc că organizarea Bisericii lor şi titlul de «patriarh de Antiohia» se datoresc unui oarecare patriarh de Antiohia din mânăstirea Sf. Maron, numit *Ioan Maron* (685–707), de la care îşi trag numele, fapt care nu se poate confirma istoriceşte. Alţii susţin că Ioan Maron a fost doar un simplu călugăr. Ei au păstrat erezia monotelită cinci secole.

În 1182, maroniţii intrară în legătură cu patriarhul latin de Antiohia, Amaury, şi renunţară la monotelism, adoptând învăţătura Bisericii Catolice. Din secolul al XII-lea, ei au recunoscut pe papa de la Roma căpetenia supremă a Bisericii, iar papa a recunoscut pe patriarhul maroniţilor şi le-a acordat unele concesiuni: dreptul de a avea preoţi căsătoriţi şi păstrarea tradiţiei şi obiceiurilor lor în cult şi disciplină bisericească.

Unirea maroniţilor cu Roma a fost din nou întărită în 1445, în sinodul unionist de la Florenţa (1439–1445), în timpul păstoriei papei Eugen al IV-lea, cuprinzând de data aceasta şi pe maroniţii din insula Cipru.

La sinodul al V-lea de la Lateran (1512–1517), din timpul papei Leon al X-lea (1513–1521), Biserica maroniţilor de pe muntele Liban a trimis o delegaţie în vederea consolidării unirii. Papa Leon al X-lea a recunoscut, la 18 iulie 1516, pe patriarhul maronit Simon Petru, declarând că Biserica maroniţilor este de acord cu Biserica Romano-Catolică în toate punctele de credinţă referitoare la mântuirea sufletului. La 19 decembrie 1516, în şedinţa a doua a sinodului de la Lateran, patriarhul şi episcopii maroniţi, printr-o scrisoare trimisă papei Leon al X-lea, au făcut o declaraţie solemnă de supunere faţă de Biserica Romano-Catolică. De atunci, istoria Bisericii maronite urmează cursul istoric al Bisericii Catolice, încât ea nu mai face parte din vechile Biserici orientale.

Bisericile Vechi-Orientale în prezent

Biserica armeană. Dintre Bisericile Vechi-Orientale o istorie şi o evoluţie deosebită are Biserica armeană, iniţial numită Biserica Armeniei. În primul rând, Armenia veche nu mai reprezintă de mult o

unitate administrativă. Disputată de-a lungul timpului de perşi şi bizantini, turci şi mongoli, în prezent mare parte din vechiul stat al Armeniei este situat în Turcia, o altă parte o reprezintă Republica Armenia şi o mică parte este pe teritoriul Iranului.

După tradiţie, creştinismul a fost propovăduit aici de Sfinţii Apostoli Tadeu şi Vartolomeu, temeinica organizare a Bisericii făcându-se de Sfântul Grigorie Luminătorul († 332). Acesta a creştinat în masă pe armeni şi pe însuşi regele lor, Tiridal al II-lea, care, mai întâi persecutor, acordă în 301 libertate creştinismului, devenit de acum religie de stat. Armenia, aşadar, oficializează Biserica creştină înaintea Imperiului roman.

Evoluţia istorică şi-a pus amprenta apoi şi asupra vieţii religioase. S-au format în timp mai multe centre religioase pe lângă cel tradiţional de la Ecimiadzin, adesea în rivalitate; apoi armenii au fost confruntaţi cu islamismul şi cu tendinţele catolice de uniaţie.

În prezent, armenii, răspândiţi în statele mai sus menţionate, dar şi în întreaga lume, sunt în număr de aproximativ 7 milioane, din care jumătate în Republica Armenia, – şi au conştiinţa unităţii de neam şi de religie.

Centrul religios al armenilor în prezent este în Republica Armenia la Ecimiadzin, unde îşi are reşedinţa şi căpetenia bisericească. Întâistătătorul Bisericii armene poartă titlul de *Catolicos* (ecumenic) şi *patriarh* al tuturor armenilor, în 1955 fiind ales în această calitate Sanctitatea sa Vasken I, originar din Bucureşti, unde a fost profesor şi apoi episcop al eparhiei armene din România.

Pe lângă acest centru principal mai există şi alte trei scaune istorice, cu jurisdicţie locală: Patriarhatul armean al Ierusalimului, ce datează din 1311, Patriarhatul de la Constantinopol, din vremea lui Mahomed II (1450–1480), şi Catolicosatul Ciliciei, cu sediul la Beyrut (Antelias - Liban) şi cu jurisdicţie asupra armenilor din Irak, Siria, Cipru. Toate acestea recunosc întâietatea Catolicosului de la Ecimiadzin, numai că acesta din urmă nu recunoaşte Catolicosatul de la Beyrut.

Biserica armeană are 15 eparhii, dintre care 5 în Republica Armenia şi 10 în afară, în toate continentele. Cel mai mare număr de credincioşi din diasporă sunt în S.U.A. şi Franţa.

În toate cele 4 centre istorice au Seminarii şi Academii teologice, iar la New York există cursuri pentru pregătirea clericilor. Fiecare din aceste centre editează şi reviste.

În Republica Armenia există în jur de 200 de biserici, cu tot atâţia slujitori, şi 10 mânăstiri, în ultimul timp numărul lor fiind în creştere.

În ţara noastră au venit armeni încă din secolele XII–XIII, din vremea când Armenia era sub stăpânire turcească, ţara noastră fiind prima din Europa care-i primeşte. În 1351 îşi construiesc o biserică la Botoşani, iar în 1401 Alexandru cel Bun dă un hrisov prin care se înfiinţează o episcopie armeană la Suceava şi este recunoscut Ohanez ca episcop al armenilor, mânăstirea Zamca de lângă Suceava fiind multă vreme sediul acestei episcopii. În 1927 este recunoscută episcopia armeană din România, cu sediul în Bucureşti, care în prezent se ocupă de problemele duhovniceşti ale celor circa 5.000 de credincioşi armeni de la noi. În cadrul acestei episcopii funcţionează 15 biserici, cu 4 preoţi şi 4 diaconi. Cu tradiţii mânăstireşti este schitul Hagigadar de lângă Suceava.

În mod deosebit, Biserica armenească din Bucureşti, unde este şi sediul Episcopiei, desfăşoară o lăudabilă operă de păstrare şi cultivare a tradiţiilor acestei comunităţi, având un frumos muzeu, o bibliotecă, iar săptămânal organizează acţiuni culturale şi cursuri de limbă armeană.

În prezent, Biserica armeană este, între Bisericile Vechi-Orientale, una dintre cele mai active în cadrul ecumenismului creştin.

Biserica siro-iacobită. Dintre Bisericile Vechi-Orientale, Biserica siro-iacobită a cunoscut cele mai multe vicisitudini, în actuala situaţie naţională fiind şi cea mai neomogenă şi cu un număr redus de credincioşi. A fost, de altfel, din totdeauna, confruntată cu multe greutăţi. Pe lîngă dominaţia arabă şi confruntarea cu islamismul, Biserica siro-iacobită s-a şi fărâmiţat încă din evul mediu, formându-se diferite fracţiuni care la sfârşitul secolului al XV-lea ajunseseră în număr de patru, fiecare cu câte o căpetenie şi rezidenţă diferită. Aflându-se şi în calea cruciaţilor, apoi supusă unei intense propagande uniate, deşi nefinalizată în totalitate, Biserica siro-iacobită şi-a micşorat simţitor numărul de credincioşi, ajungând să aibă în prezent în jur de 160.000, răspândiţi în Siria, Turcia, Irak, Liban, Iordania şi chiar

Armenia. Ideea de unitate se păstrează însă în jurul Patriarhiei acestei Biserici, ce-şi are sediul, din anul 1959, la Damasc. Încă din secolul IX, patriarhii siro-iacobiţi poartă numele de Ignatius. Această patriarhie coordonează activitatea a 11 eparhii: 4 în Siria, 2 în Turcia, 2 în Irak şi câte una în Liban, Ierusalim şi America de Nord.

Biserica din Malabar. Până în 1935 a ţinut de Biserica siro-iacobită şi Biserica creştină a Indiei din Malabar, unde creştinismul a fost propovăduit de Sfântul Apostol Toma, socotit, după tradiţie, şi întemeietorul acestei Biserici.

Biserica din Malabar, numită acum oficial Biserica Ortodoxă a Indiei, este Biserica unei mari comunităţi creştine din statul Kerala, din sud-vestul Indiei, cu centrul în oraşul Kottayam. De-a lungul timpului s-a aflat în unitate canonică şi organizatorică cu Biserica siro-iacobită, însă a fost supusă şi altor influenţe, la început din partea nestorienilor orientali, apoi, în vremurile moderne, din partea Bisericii Romano-Catolice.

Din anul 1912 au început demersurile pentru obţinerea autonomiei Bisericii din India şi din 1935 i s-a recunoscut autocefalia. Întâistătătorul acestei Biserici poartă titlul de *Catolicos al Răsăritului*. În condiţiile actuale, Biserica ortodoxă a Indiei desfăşoară o intensă activitate religioasă şi socială, nu numai în statul Kerala, ci şi în toată ţara. Are episcopii şi în marile centre: New-Delhi şi Bombay, şcoli şi seminarii teologice, întreţine şi spitale.

De menţionat că între Biserica Ortodoxă Română şi Biserica din India s-au stabilit contacte strânse începând din 1961, când delegaţia română participantă la a treia Adunare generală a Consiliului Ecumenic a vizitat şi Biserica Indiei. Ulterior şi patriarhul Justinian a fost oaspetele acestei Biserici, iar Prea Fericitul Părinte Patriarh Teoctist a vizitat această Biserică în ianuarie 1989. Cu acest prilej a fost studiată problema relaţiilor de viitor şi dialogul dintre Biserica Ortodoxă şi Bisericile Vechi-Orientale. Din partea indiană s-a insistat ca Biserica Ortodoxă Română să sprijine intrarea în intercomuniune cu Ortodoxia a Bisericii Ortodoxe din India. S-a recomandat de către Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române constituirea mai întâi a unui for teologic al Bisericilor Ortodoxe Vechi-Orientale, care să precizeze poziţia lor

comună, pentru a se promova astfel începuturile dialogului teologic dintre Biserica Ortodoxă şi Bisericile Vechi-Orientale.

Biserica Coptă din Egipt. De-a lungul întregii sale existenţe, Biserica Coptă din Egipt a fost confruntată cu multe greutăţi. Din secolul VII (640), când Egiptul ajunge sub stăpânire arabă, în rândul credincioşilor ei are loc un puternic proces de deznaţionalizare şi islamizare, fenomen ce se continuă şi în perioada stăpânirii sultanilor mameluci (1260–1517) şi a dominaţiei otomane ce se menţine până în 1914, din 1805 însă mai mult nominal. În condiţiile unei emancipări naţionale în secolul XIX, începută de revoluţia din 1879–1882, frânată însă de intervenţia şi protectoratul englez, pînă la proclamarea independenţei formale în 1922, apoi definitive în 1952, şi în Biserica Coptă se produce un reviriment.

În 1896 aceasta şi-a alcătuit un statut de organizare, statut revizuit şi actualizat în 1955. Potrivit acestuia, Biserica Coptă din Egipt este organizată ca Patriarhie cu sediul la Cairo, mutat aici de la Alexandria încă din secolul XI, din vremea Patriarhului Christodulos (1047–1078). Titulatura pentru întâistătătorul ei este de *Papă* al Alexandriei şi *Patriarh* al scaunului Sfântului Marcu, amintind această formulă de jurisdicţie tradiţională. Are 23 de eparhii dintre care 20 în Egipt, 2 în Sudan şi una la Ierusalim. Numără circa 5.000.000 de credincioşi, printre care şi o diasporă în America şi Australia. În peste 1000 de biserici slujesc cam tot atâţia preoţi monahi, care sunt pregătiţi într-un Institut teologic. Are 14 mânăstiri în care vieţuiesc circa 400 de monahi.

Laolaltă cu celelalte Biserici Vechi-Orientale, Biserica Coptă din Egipt se află în dialog fructuos de apropiere cu Biserica Ortodoxă.

Biserica Etiopiană. Biserica Etiopiană organizată de Sfântul Frumentius în jurul anului 350 d. Hr. este cea mai mare dintre Bisericile Vechi-Orientale. Secole de-a rândul ea s-a aflat sub jurisdicţia Bisericii Copte din Egipt, de unde primea şi un singur episcop (*Abbuna*-părinte).

Din perioada modernă, când negusul Teodoros II (1855–1868) reuşeşte să reunifice statul ce avea deja o existenţă de 18 secole, începe şi în Biserică o mişcare de autonomie. Împăratul Iohanes al IV-lea a cerut Patriarhului copt din Cairo să-i hirotonească mai mulţi episcopi dintre etiopieni. Încercarea a rămas fără rezultate deosebite, deoarece s-au

trimis un arhiepiscop şi trei episcopi, toţi însă de origine egipteană, care nu cunoşteau problemele Bisericii şi limba poporului etiopian.

În perioada dominaţiei italiene (1936–1941), aceştia au încercat să scoată Biserica de sub jurisdicţia Bisericii Copte din Egipt. Abbuna Kerilos a refuzat însă o separare ce ar fi determinat o ceartă canonică, din care cauză este exilat şi înlocuit cu un bătrân bolnav ce avea să hirotonească episcopi etiopieni. Conflictul cu Biserica Coptă de la Cairo, care nu a recunoscut aceste hirotonii, a fost aplanat în 1941, când revine din exil Abbuna Kerilos, care, ca formă de împăcare cu Patriarhia, acceptă să aibă reşedinţa la Cairo. Succesorul său va fi ales dintre episcopii etiopieni şi avea dreptul de a hirotoni episcopi, dar cu aprobarea patriarhiei de Cairo. Din 1949 Abbuna etiopian devine de fapt căpetenie autocefală, iar în 1959 are loc şi de drept recunoaşterea oficială a autocefaliei Bisericii Etiopiene şi ridicarea ei la rang de Patriarhie. Primul patriarh catolicos – aşa după cum este titulatura – a fost Abbuna Vasile, învestit la 29 iunie 1959.

În urma separării regiunii Eritreea de Etiopia, a luat fiinţă o Biserică autonomă a Eritreei, care are în fruntea sa pe Filip Tewolde Berhan, Patriarhul Eritreei, cu sediul la Asmara.

Biserica Etiopiană are 21 de eparhii, dintre care 19 în ţară, una la Ierusalim şi alta în Armenia, conduse de 14 arhiepiscopi şi 7 episcopi. Statisticile menţionează 18.000.000 de credincioşi, cca 13.000 de biserici şi în jur de 800 de mânăstiri. Slujitorii altarelor îşi fac pregătirea în două Seminarii şi într-o Facultate de teologie de la Adis Abeba.

Biserica Etiopiană poartă relaţii frăţeşti cu Biserici ortodoxe şi este angrenată şi în mişcarea ecumenică.

Relaţiile Bisericii Ortodoxe cu Bisericile Vechi-Orientale

Bisericii Ortodoxe îi este specific spiritul de frăţietate cu toate Bisericile creştine şi, în acest context, a manifestat interes şi faţă de Bisericile Vechi-Orientale, pentru o mai strânsă colaborare şi înţelegere cu acestea.

Pe această cale s-a pornit din considerentul că Bisericile Vechi-Orientale sunt cele mai apropiate de Ortodoxie, având în primul rând tradiţie apostolică, deosebirile ţinând mai mult de terminologia dogmatică.

Încă la conferinţa interortodoxă din 1930 de la Vatoped s-a recomandat să se aibă în vedere relaţiile Bisericii Ortodoxe cu Bisericile Vechi-Orientale. Conferinţa panortodoxă de la Rodos I (1961) readuce în actualitate problema şi, astfel, în 1964 la Aarhus – Danemarca are loc prima întâlnire neoficială între teologi ortodocşi şi vechi-orientali care ajung la concluzia că diferenţa principală faţă de Ortodoxie este mai mult de ordin terminologic decât dogmatic. Urmează apoi în 1965 întâlnirea de la Adis Abeba a întâistătătorilor Bisericilor Vechi-Orientale pentru fixarea unui punct de vedere unanim, iar în 1967, la Bristol-Anglia, se întâlnesc din nou teologi ai celor două Biserici, propunând o formulă de mărturisire de credinţă comună. În 1969 şi Biserica Ortodoxă Română a constituit un grup de studii pentru promovarea dialogului cu Bisericile Vechi-Orientale. În 1970 are loc la Geneva o a treia consultaţie neoficială, ce constată multe aspecte comune în ceea ce priveşte Liturghia, învăţătura de credinţă, practica canonică, natura Bisericii etc. La o a patra consfătuire neoficială, la Adis Abeba în 1971, s-au făcut propuneri pentru luarea unor măsuri concrete privind promovarea dialogului dintre cele două grupe de Biserici.

Prima fază a dialogului dintre cele două Biserici s-a desfăşurat între 1985–1993, pe parcursul a patru întruniri generale ale comisiilor mixte: 1985 (Chambésy, Elveţia); 1989 (Mânăstirea Anba Bishoi, Egipt); 1990 (Chambésy) şi 1993 (Chambésy). Dialogul s-a concentrat în jurul temelor hristologice, ajungând la concluzia că cele două Biserici folosesc o terminologie diferită, dar mărturisesc aceeaşi credinţă cu privire la Persoana şi opera de mântuire a lui Iisus Hristos. În calea restaurării comuniunii euharistice dintre cele două Biserici stau încă anatemele şi excomunicările pronunţate de ambele părţi. O a doua fază a dialogului dintre aceste două Biserici ar avea ca obiect depăşirea acestor două obstacole. Decizia de restaurare a comuniunii euharistice dintre aceste două Biserici este de competenţa autorităţii sinodale din Bisericile respective. Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată în acest dialog de Pr. prof. Dr. Ştefan Alexe.

CĂDEREA CONSTANTINOPOLULUI SUB TURCI

Cucerirea Constantinopolului de către turci la 29 mai 1453 este unul dintre evenimentele importante ale istoriei universale, iar consecinţele ei se resimt până azi.

Declinul Imperiului bizantin a început din secolul al XII-lea, când cavalerii occidentali ai cruciadei a IV-a (1202–1204), manevraţi de Veneţia cu dibăcie, pentru interesele ei comerciale în Orient, au atacat Constantinopolul la 13 aprilie 1204, în Vinerea Patimilor, jefuindu-l în mod barbar. Ei s-au instalat la Constantinopol după fărâmiţarea Imperiului bizantin în mai multe unităţi politice şi au întemeiat Imperiul latin de Constantinopol, care a durat din 1204 până la 1261, când împăratul Mihail al VIII-lea Paleologul (1261–1282) a reuşit să intre în Constantinopol, alungând pe latini. Dar Imperiul bizantin restaurat n-a mai avut forţa şi strălucirea lui din trecut, încât, în mod inevitabil, se apropia de sfârşitul său tragic.

Moştenirea strălucitorului Bizanţ au râvnit-o pe rând bulgarii, sârbii, latinii, dar mai ales turcii din Asia Mică. Până la sfârşit, măreaţa metropolă a Evului Mediu, perla cetăţilor lumii, Constantinopolul, Parisul Evului Mediu, a căzut în mâinile turcilor otomani.

La 1354, turcii trecură pentru prima dată din Asia Mică în Europa şi se stabiliră la Galipoli, în mare măsură şi din greşeala politică a bizantinilor în luptele dintre împăraţii Ioan al V-lea Paleologul (1341–1376; 1379–1391) şi Ioan al VI-lea Cantacuzino (1341–1347, uzurpator; între 1347–1354, împărat) pentru ocuparea tronului imperial. Acesta din urmă şi-a căsătorit fiica, Teodora, cu sultanul Orkan şi, aliindu-se cu turcii, s-a servit în timpul războiului civil de soldaţi turci contra rivalului său.

Zece ani mai târziu, în 1365, sultanul Murad I (1359–1389) a mutat capitala la Adrianopol, în Europa, semn sigur al ambiţiilor europene ale turcilor, atunci în plină creştere şi expansiune.

Popoarele balcanice, greci, bulgari, sârbi, albanezi, răvăşite de gelozii naţionale şi neunite în faţa pericolului comun, căzură rând pe rând sub dominaţia turcilor.

Mai întâi, în lupta din 15 iunie 1389 de la Cossovo Polije = Câmpia Mierlei, din sudul Serbiei, căzu Serbia cneazului Lazăr (1371 – † 15 iunie 1389).

La 17 iulie 1393, sultanul Baiazid Fulgerul – Ilderim (1389–1402), cuceri Târnovo, capitala Bulgariei orientale, iar în 1396, Vidinul, capitala Bulgariei occidentale. Întreaga Bulgarie intră din 25 septembrie 1396, după ce turcii învinseră armatele creştine în cruciada de la Nicopole, sub lunga dominaţie turcă, de care Bulgaria reuşi să scape abia în urma războiului ruso-româno-turc din 1877–1878.

În 1430, turcii cuceriră Tesalonicul, al doilea mare oraş al Imperiului bizantin după Constantinopol.

La 10 noiembrie 1444, creştinii organizaţi în cruciadă contra turcilor, la care au participat Ungaria, Polonia şi Ţara Românească, au fost învinşi la Varna. Zilele Constantinopolului erau de acum ca şi numărate.

S-a sperat un timp că voievodul Transilvaniei, Iancu sau Ioan Corvin de Huniade (1441 – † 11 august 1456), tatăl regelui Ungariei Matei Corvin (1458–1490), va reuşi să învingă pe turci, dar el suferi o înfrângere în 1448, la Cossovo Polije, în sudul Serbiei.

Abia suit pe tron la 18 februarie 1451, Mahomed al II-lea (1451–1481) a început să ia măsurile militare necesare în vederea cuceririi Constantinopolului. El profită cu abilitate de neînţelegerile creştinilor, de izolarea Constantinopolului, de aprigile certuri dintre unionişti şi antiunionişti în Bizanţ, de lipsa de ajutoare militare şi economice pentru greci, de incapacitatea şi miopia condamnabilă a Statelor creştine apusene de a înţelege atunci iminenţa şi gravitatea pericolului turcesc. A fost marea eroare politică a latinilor că n-au făcut nimic pentru salvarea Constantinopolului. Apusul creştin a aşteptat căderea Constantinopolului cu o indiferenţă paralizantă, ocupându-se numai de interesele sale.

Mai întâi, Mahomed al II-lea închise Bosforul dinspre răsărit, construind pe coasta europeană un fort puternic, numit Rumeli-hisar, față în față cu cetatea Anatol-hisar, ridicată pe țărmul asiatic de sultanul Baiazid, oprind astfel orice corabie din Marea Neagră, care ar fi mers pentru aprovizionarea Constantinopolului. A pregătit apoi o flotă mare, a adunat o armată numeroasă, circa 160 de mii de soldați, și a procurat tunuri într-o cantitate necunoscută până atunci.

Plătindu-l «magnific», Mahomed al II-lea a obținut serviciile unui oarecare Orban sau Hrban, inginer ungur sau român din Transilvania, după istoricul Ducas, care și-a oferit mai întâi serviciile bizantinilor, dar, pentru că aceștia n-au avut cu ce-l plăti îndeajuns, a trecut la turci. Orban a construit tunuri de o mărime neobișnuită, putând să arunce proiectile de piatră grele de 600–900 kg la o distanță de o milă. Tunul cel mare a ajuns la Adrianopol în fața Constantinopolului tras de 70 de perechi de boi și de 2.000 de bărbați. Tunurile lui Orban au descurajat pe apărătorii capitalei bizantine. Asediul Constantinopolului a fost prima mare bătălie câștigată de artilerie, tunuri și alte arme de foc, lucru ce i-a făcut pe oamenii Evului Mediu să înțeleagă că cetățile nu mai sunt inexpugnabile și nu-i mai pot apăra ca până atunci.

La 5 aprilie 1453 a început asediul Constantinopolului pe uscat și pe mare și a durat până în zorii zilei de 29 mai.

Împăratul Constantin al XI-lea Dragases (1448–1453) avea aproape 9.000 de soldați, în parte italieni, genovezi și venețieni, conduși de viteazul Giovanni Giustiniani Longo, podestatul genovez din Kaffa Crimeii, care intrase în Cornul de Aur înainte de începerea asediului cu două trireme, având un efectiv de 700 de oameni, care au luptat vitejește până la sfârșit.

Speranța apărătorilor erau zidurile puternice ale orașului, care de atâtea ori în istorie au rezistat barbarilor, și golful Cornul de Aur, a cărui intrare era închisă printr-un mare lanț legat la intrare de cele două maluri, care nu permitea flotei turcești intrarea în golf.

Ajutoare din Apus, cum s-a sperat, n-au venit. Papa Nicolae al V-lea (1447–1455) n-a voit să trimită nimic până nu se confirma oficial unirea Bisericilor. Veneția stătea la pândă și specula situația pentru

interesele ei comerciale în Orient; regele Aragonului, în Spania, a permis doar strângerea de alimente, care nu vor ajunge la timp.

În timpul asediului, întreaga populație a capitalei se ridica la 50.000 de locuitori, dintre care numai 5.000 erau în stare să poarte arme. La acțiunea de apărare, mai ales la astuparea spărturilor din ziduri, au luat parte, alături de bărbați, și femeile, copiii și călugării.

Primele atacuri mai mari, date la 5 și 18 aprilie și la 7 mai, au fost respinse; la 20 aprilie flota turcă a suferit un eșec grav. Turcii au reușit însă să treacă o parte din flota lor pe uscat, pe colina din spatele Galatei, trăgând corăbiile lor cu frânghii pe un pod de lemn, pe care le-au coborât apoi în Cornul de Aur.

La 22 aprilie, sultanul Mahomed al II-lea a cerut împăratului să-i predea orașul în schimbul Peloponezului. Oferta turcilor a fost respinsă, iar apărătorii au luptat în condiții din cele mai grele. Tunurile lui Mahomed al II-lea făceau spărturi mari în ziduri, pe care soldații creștini și populația nu le mai puteau repara, neavând materialele necesare.

În fața zvonurilor că se pregătește o nouă cruciadă creștină, consiliul de război turc a decis ca asaltul general să se dea la 29 mai.

În noaptea de 28 spre 29 mai, autoritățile Constantinopolului, în frunte cu împăratul, au asistat la o Liturghie solemnă, ultima, în Sfânta Sofia, s-au împărtășit cu toții și au plecat la apărarea orașului. Constantin al XI-lea Dragases a făcut apel la toți să lupte eroic. «Turcii au arme multe, noi însă avem credință. De va vrea Dumnezeu, vom birui ca David pe Goliat».

Între orele 1 și 2 noaptea, turcii au atacat în trei locuri deodată. Prima intrare la Kercoporta, în drumul spre Adrianopol, a cedat.

S-au făcut presiuni pe lângă împărat să se retragă cât mai este timp și să organizeze ulterior o campanie creștină pentru recucerirea orașului. Dar el n-a vrut să-și părăsească ostașii.

Tunurile turcești au reușit să facă o mare spărtură la poarta Sf. Roman, azi Top-Kapu. Împăratul văzu grav rănit pe viteazul Giustiniani Longo, care s-a retras pe o corabie și a murit apoi în insula Hios. Nu se va ști niciodată dacă poarta Sfântului Roman a rămas ori nu deschisă în urma unei ieșiri a apărătorilor contra turcilor.

În aceste momente tragice, împăratul, luând coiful şi scutul, s-a aruncat în luptă alături de soldaţii săi, luptând vitejeşte pentru apărarea patriei sale milenare, a cărei glorie o acoperi cu o ultimă strălucire prin sacrificiul vieţii sale. Corpul său, amestecat printre ale soldaţilor creştini, n-a mai putut fi identificat.

În zorii zilei de 29 mai 1453, marţi, a treia zi după Rusalii, turcii si-au făcut apariţia în oraş, iar de atunci şi până astăzi «cetatea cea de Dumnezeu păzită» – Θεοφίλακτος πόλις, se află sub stăpânirea turcilor.

Populaţia creştină a Constantinopolului, consternată şi înnebunită de spaimă, striga, fugărită prin case, prin circuri, pe străzi şi peste tot de ienicerii victorioşi: «oraşul a fost luat, oraşul a fost luat».

A fost atunci una din cele mai mari tragedii, cum puţine altele cunoaşte istoria.

O mulţime enormă, bărbaţi, femei, copii şi bătrâni, călugări şi călugariţe, se adăpostiră în Sfânta Sofia, crezând că-şi vor găsi salvarea în marea catedrală a Ortodoxiei.

Cât de mare era ura împotriva latinilor, chiar în aceste momente tragice, ne-o relatează istoricul Ducas, care spune astfel despre credincioşii ortodocşi: «Şi într-o împrejurare atât de mare, dacă un înger ar coborî din cer şi v-ar întreba: «Dacă primiţi unirea şi starea paşnică a Bisericii, voi alunga pe duşmani din oraş», voi nu v-aţi împăca. Şi dacă v-aţi împăca, împăcarea voastră ar fi o minciună. O ştiu cei ce spuneau cu puţine zile mai înainte: *«Mai bine să cădem în mâinile turcilor decât ale francilor»* (Ducas, *Istoria turco-bizantină,* XXXIX, 18, ed. V. Grecu, Bucureşti, 1958, p. 364).

Mulţimea înspăimântată de ororile turceşti speră până la urmă în vreo salvare miraculoasă. Se spunea în popor că atunci când turcii vor ajunge la coloana lui Constantin cel Mare, întemeietorul oraşului, un înger va coborî din cer şi va pune sabia în mâna unui om aşezat la picioarele coloanei, zicându-i: *Ia această sabie şi răzbună poporul lui Dumnezeu.* Aceasta însă nu s-a întâmplat, cum aştepta poporul.

Trupele turceşti s-au năpustit prin case, biserici, mânăstiri, prădând tot ce voiau, obiecte, podoabe, înrobind oamenii.

În Sfânta Sofia, creştinii asistau la Sfânta Liturghie când, deodată, cete de turci înarmaţi au pătruns înăuntru. Mulţi bărbaţi au fost trecuţi prin ascuţişul sabiei, iar cei mai tineri, bărbaţi, femei şi copii, legaţi laolaltă, au fost vânduţi ca robi pe pieţele Orientului. Băieţi şi tinere fete au fost batjocoriţi de poftele bestiale ale turcilor; multe dintre mamele şi fetele creştine au fost târâte în haremurile turcilor.

Au pierit atunci în Constantinopol peste 4.000 de creştini, iar alte mii au fost înrobiţi şi vânduţi ca sclavi.

Istoricii Sphrantzes şi Critobul spun că în momentul când au văzut pe turci îndreptându-se asupra lor, unii dintre preoţii care slujeau la altar, în Sfânta Sofia, Sfânta Liturghie, au luat Sfintele şi s-au îndreptat cu ele spre peretele de miazăzi. Acesta s-a deschis şi i-a cuprins şi vor rămâne acolo până ce clădirea va fi iarăşi biserică sfinţită.

În după-amiaza zilei de 29 mai, sau a doua zi, Mahomed al II-lea se îndreptă cu mare alai spre Sfânta Sofia. Intrând înăuntru, a certat pe un turc care strica mozaicul, spunându-i furios: «V-am permis să jefuiţi oraşul, să înrobiţi pe locuitorii lui. Nu vă este de-ajuns? Clădirile, monumentele, edificiile publice sunt ale mele. De ele să nu se atingă nimeni!», apoi se îndreptă cu faţa spre Meca şi puse un «iman», un preot musulman, să rostească «predica în numele profetului Mahomed», declarându-o moschee.

De atunci, marea catedrală a Sfintei Sofii, «cerul pe pământ», – ὁ οὐρανος ὁ ἐπίγειος, cum au numit-o ruşii, scaunul măririi lui Dumnezeu – ὁ θρόνος τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, gloria şi lauda întregii Ortodoxii, a rămas moschee până în 1924, când reformatorul revoluţionar al Turciei moderne, Kemal Atatürk (1923–1938), a declarat-o muzeu naţional.

Grecii, când au văzut că Mahomed al II-lea şi ienicerii săi au pătruns în Constantinopol, au fost cuprinşi de o zguduire şi zdrobire de inimă extraordinară. Istoricul Ducas, într-un gen de ieremiadă, se exprimă astfel: *«O, Constantinopol, Constantinopol, cap al tuturor cetăţilor. O, Constantinopol, centrul celor patru părţi ale lumii! O, Cetate, Cetate, strălucirea creştinilor şi moartea barbarilor! O, Cetate, Cetate, raiul cel de al doilea sădit spre apus, cu tot felul de pomi înlăuntrul său, încărcaţi de roade spirituale... O, biserică, o, cerule pe pământ, o, altar ceresc, o, dumnezeieşti şi sfinte locaşuri... O, case şi palate de tot felul şi voi sfinte ziduri, astăzi vă chem pe toate*

şi plâng dimpreună ca şi când aţi fi însufleţite» (Ducas, *Istoria turco-bizantină,* XLI, 1 şi 3, ed. V. Grecu, Bucureşti, 1958, p. 485–486).

După câţiva ani căzură şi celelalte state greceşti, frânturi din Imperiul bizantin: la 1460, turcii cuceriră Peloponezul, unde rezista despotatul de Mistra; la 1461, cuceriră Imperiul de Trapezunt, format în 1204, după cucerirea Constantinopolului de cruciaţii latini. Mahomed al II-lea se considera moştenitorul legitim al puterii imperiale bizantine. Până la sfârşitul domniei el a reuşit să creeze, din fărâmiţările şi ruinele Imperiului bizantin, un altul, Imperiul turc, care se întindea din Mesopotamia la Marea Adriatică şi râul Sava. Creşterea exterioară a Imperiului otoman a atins limitele Imperiului bizantin.

În istoria lui mai mult decât milenară, Imperiul bizantin a îndeplinit o mare misiune politică, religioasă şi culturală. El a răspândit creştinismul în tot spaţiul Mediteranei orientale, în Africa de nord, răsăritul Europei şi Asia. El l-a apărat contra ereziilor şi islamismului, a reprezentat Ortodoxia şi a susţinut-o cu toate forţele lui, a fost un centru de cultură şi civilizaţie care a iradiat asupra tuturor popoarelor Europei.

Moştenirea religioasă şi culturală a Bizanţului au primit-o popoarele ortodoxe din Peninsula Balcanică şi din răsăritul Europei, pe care o păstrează până azi.

Timpul roade şi nimiceşte totul, chiar şi gloria cuceritorilor sangvini şi barbari, al căror nume a umplut lumea de măceluri şi groază în timpul vieţii lor. Din cuceririle şi victoriile militare ale lui Mahomed al II-lea, obţinute prin mari vărsări de sânge, a mai rămas sub stapânirea turcă doar Asia Mică, Constantinopolul şi o mică porţiune de teritoriu în jurul Dardanelelor, în Europa.

Biserica Ortodoxă în timpul sultanului Mahomed al II-lea

După căderea Constantinopolului, sultanul Mahomed al II-lea a luat măsuri pentru restabilirea liniştii şi reconstruirea oraşului şi a mutat aci capitala, denumită acum Istanbul, care până atunci era la Adrianopol.

La căderea oraşului, scaunul patriarhal era vacant. Ultimul patriarh ecumenic, Grigorie al III-lea Mammas (1443–1450), unionist, a

părăsit Constantinopolul în 1450, din cauza opoziţiei populaţiei faţă de unirea cu latinii.

După potolirea furtunii în Constantinopol, Mahomed al II-lea a cerut ortodocşilor să-şi aleagă un patriarh. Aceştia, întrucât nu mai puteau alege un unionist, se gândiră la învăţatul monah *Ghenadie Scholarios,* şi, informându-se unde se află, îl găsiră la Adrianopol, în slujba unui turc bogat, care l-a tratat cu omenie. Sultanul a poruncit să fie adus îndată la Constantinopol.

Ghenadie Scholarios s-a născut în 1405 la Constantinopol şi s-a numit ca laic Georgios Kurtesios (Kurteses) Scholarios. După ce a intrat în monahism, în al treizecilea an al vieţii sale, în 1445, la mânăstirea Charsianit din Constantinopol, el s-a numit simplu *Ghenadie,* nume pe care-l va păstra tot restul vieţii. De tânăr şi-a format o aleasă cultură, cunoscând bine teologia şi filosofia, îndeosebi filosofia lui Aristotel (384–322 î. Hr.), şi, fapt important pentru un teolog bizantin din secolul al XV-lea, a învăţat limba latină şi s-a familiarizat cu unii scriitori latini, îndeosebi cu teologia lui Toma de Aquino (1225 – † 7 martie 1274), traducând din *Summa Theologiae,* lucrarea principală a acestuia.

Apreciind cultura şi calităţile sale, împăratul Ioan al VIII-lea Paleologul (1425–1448) l-a numit în demnitatea de *«Judecător general al romeilor»* (bizantinilor) şi în aceea de *«Secretar general al împăratului Ioan».* A făcut parte din suita împăratului la sinodul unionist din Ferrara-Florenţa, 1438–1439, dar n-a semnat actul de unire cu latinii din 6 iulie 1439 de la Florenţa, avându-se în vedere situaţia lui de laic, deşi în timpul discuţiilor a fost pentru unire.

După ce s-a întors la Constantinopol în 1439, văzând ura clerului şi a credincioşilor împotriva unirii cu latinii, a devenit, după moartea mitropolitului Marcu Eugenicu al Efesului († 23 ianuarie 1444), apărătorul Ortodoxiei, intitulându-se *«Conducătorul adunării ortodocşilor»* şi cel mai mare adversar al latinilor. Astfel, în primul tratat *Despre purcederea Sfântului Duh,* scris la sfârşitul anului 1445, el condamnă în termeni foarte aspri unirea de la Florenţa din 6 iulie 1439, spunând: *«Nici o nenorocire n-a fost pentru noi mai rea decât aceasta. Ea este mai rea decât foametea, chinurile şi decât mii de morţi»* (Ed. Petit-Sinerides-Jugie, t. II, Paris, 1929, p. 260).

După cucerirea Constantinopolului de către turci, bucurându-se ca antiunionist de încrederea sultanului Mahomed al II-lea, Ghenadie Scholarios a ajuns cel dintâi patriarh ecumenic sub turci, păstorind în trei rânduri: 1454–1456; 1462–1463 şi 1464–1465, sub numele de Ghenadie al II-lea Scholarios.

Alegerea lui ca patriarh s-a făcut într-un sinod ţinut la Constantinopol şi a fost hirotonit de mitropolitul de Heracleea. Instalarea sa ca patriarh ecumenic s-a făcut la 6 ianuarie 1454.

Sultanul Mahomed al II-lea avea interes să arate creştinilor oarecare bunăvoinţă. Întrucât sistemul teocratic al Coranului opreşte pe musulmani să aibă legături directe cu cei de altă credinţă, Mahomed al II-lea, fiind unul dintre cei mai instruiţi conducători politici ai timpului (cunoştea şase limbi: greaca, latina, araba, chaldaica, kurda sau, poate, siriaca şi persana), influenţat în parte de spiritul Renaşterii, pentru a face posibilă o convieţuire paşnică între «agareni» şi «creştini» şi a stabili un *«modus vivendi»* între ei, luă măsură pentru menţinerea şi organizarea Patriarhiei ecumenice, dovedind marea lui perspicacitate politică. De aceea, el s-a arătat binevoitor faţă de noul ales.

Mai întâi, sultanul dărui creştinilor ca reşedinţă patriarhală biserica Sfinţii Apostoli – Ἀποστολεῖον, marea necropolă a împăraţilor bizantini, construită de împăratul Constantin cel Mare (306–337), restaurată în secolul al VI-lea de împăratul Justinian cel Mare (527–565), jefuită însă de cavalerii occidentali ai cruciadei a IV-a, după 13 aprilie 1204, pe locul căreia se află azi geamia Fatih, ridicată în urmă de Mahomed al II-lea.

În biserica Sfinţilor Apostoli s-a făcut instalarea patriarhului Ghenadie Scholarios. Mahomed al II-lea a aflat repede ceremonialul care se obişnuia la învestirea unui patriarh ecumenic în timpurile de strălucire ale împăraţilor bizantini şi a ţinut să respecte, la ceremonia instalării patriarhului Ghenadie al II-lea Scholarios, atât cât îi putea permite situaţia lui de căpetenie religioasă a musulmanilor, vechea rânduială bizantină.

Istoricul Gheorghe Sphrantzes, care nu poate fi nicidecum bănuit de simpatie faţă de turcii cuceritori, în *Cronica* sa, ne descrie astfel învestitura patriarhului Ghenadie al II-lea Scholarios de către sultanul Mahomed al II-lea:

«Şi astfel, însuşi acest blestemat, voind, ca împărat al oraşului, să facă precum au făcut împăraţii creştini, a invitat pe patriarh să ia masa şi să vorbească împreună. Şi, venind patriarhul, *l-a primit tiranul cu mare cinste şi, vorbind multe împreună, i-a făcut patriarhului multe promisiuni.* Iar când s-a apropiat timpul să plece patriarhul din palat, ridicându-se sultanul, *i-a dat acea preţioasă cârjă şi l-a rugat s-o primească».* Apoi, din ordinul sultanului, mai marii curţii au însoţit pe patriarh până la catedrala Sfinţilor Apostoli» (Gh. Sphrantzes, *Chronicon Majus,* 1, 3, Migne, P. G., CLVI, 894C–895AB şi Pseudo-Sphrantzes, adică Macarie Melissenos, *Cronica,* 1258–1481, liber III, 13, 15, ed. Vasile Grecu, Bucureşti, 1966, p. 499 şi 455–456).

În catedrala Sfinţii Apostoli, patriarhul Ghenadie Scholarios a rămas puţin timp, deoarece într-o zi a găsit cadavrul unui turc. Biserica fiind socotită pângărită, patriarhul ceru sultanului o altă reşedinţă patriarhală, unde se aflau mai mulţi greci, iar acesta îi dădu în 1455 mânăstirea de călugăriţe *«Pammacaristos» = «a Prea Fericitei Fecioare»,* unde a rămas Patriarhia până la 1587. Din acest an, reşedinţa Patriarhiei ecumenice a peregrinat în mai multe locuri. Ea a fost adăpostită apoi la *Vlah Sarai,* palatul prinţilor Ţării Româneşti sau al reprezentanţilor lor pe lângă Sublima Poartă, unde a rămas zece ani.

În 1591, sultanul Murad al III-lea (1574–1595) preface biserica Sfintei Fecioare în moschee.

După 1597, Patriarhia ecumenică găsi adăpost pentru trei ani în biserica Sf. Dumitru Xiloportas, de unde, la începutul secolului al XVII-lea (1600–1602), se mută în biserica Sfântul Gheorghe, în cartierul grec al Fanarului, în fondul Cornului de Aur, unde se află până azi.

De la prima întâlnire cu patriarhul Ghenadie Scholarios, sau într-una din cele următoare, Mahomed al II-lea, după ce a stabilit posibilitatea unei convieţuiri paşnice între biruitori şi biruiţi, între «musulmani» şi «creştini» – un *modus vivendi,* a fixat şi în scris, după cum ne relatează cronicarul bizantin Gh. Sphrantzes, statutul juridic al Bisericii Ortodoxe din Imperiul otoman. Iată cuvintele sale:

«I-a dat patriarhului (ecumenic) porunci scrise – τὰ ἔγγραφα προστάγματα cu puterea semnăturii impărăteşti, dedesubt, ca nimeni

să nu-l supere sau să i se opună, ci el să fie independent, scutit de impozit şi netulburnt de nici un protivnic. El şi patriarhii următori lui să fie scutiţi de biruri şi dări în veac şi, de asemenea, toţi arhiereii supuşi lui» (Pseudo-Sphrantzes, *Cronica,* III, 13, 7, ed. V. Grecu, p. 456; P.G. CLV, col. 895 C–896 A).

Aşadar, în aceste *«porunci scrise»* – τὰ ἔγγραφα προστάγματα, pe turceşte «Berat», au fost consemnate drepturile şi datoriile Bisericii Ortodoxe şi ale populaţiei creştine din întinsul Imperiului otoman.

În primul rând, patriarhul ecumenic a devenit *«Etnarh»* – Ἐθνάρχης, pe turceşte «Milet Basi», adică conducătorul religios şi politic al supuşilor creştini din Imperiu, drept pe care nu l-a avut în timpul împăraţilor bizantini, în favoarea cărora putea oricând interveni la divan. I s-a acordat patriarhului dreptul de apel nu numai în chestiunile religioase, ci şi în cele civile şi juridice. Patriarhul garanta pentru loialitatea lor faţă de stăpânirea otomană.

În 1461, s-au dat şi catolicosului armean şi rabinului suprem al iudeilor drepturi similare în cadrul aşa-numitelor «capitulaţii» interne ale Porţii, care, în felul lor, se doreau a fi acte de bunăvoinţă ale sultanilor turci faţă de supuşii lor nemusulmani. Mitropoliţii şi episcopii ortodocşi puteau să-şi păstreze drepturile şi veniturile lor.

În ceea ce priveşte scara onorurilor – *cursus honorum* în Imperiu, patriarhul ecumenic a fost pus pe aceeaşi treaptă cu vizirii turci, fapt care demonstrează marea capacitate, priceperea şi clarviziunea sultanului Mahomed al II-lea.

Patriarhul putea să pună taxe asupra clerului şi credincioşilor, să judece pe creştini, să aibă o gardă personală din soldaţi turci.

Clerul în întregime, de la patriarh până la cel din urmă slujitor, a fost scutit de bir.

Bisericii Ortodoxe i s-a lăsat libertatea deplină a cultului şi dreptul de a-şi stabili dogmele în sinoade sau de a-şi modifica organizarea după necesităţile ei. I s-a recunoscut păstrarea locaşurilor de cult şi i s-a dat asigurarea, care ulterior nu s-a respectat, ca niciodată şi sub nici un motiv acestea să nu fie prefăcute în locaşuri musulmane. I s-a recunoscut dreptul ca nunţile şi înmormântările, ca şi toate celelalte sărbători creştine şi slujbe să se facă în toată libertatea. În timpul

sărbătorilor Paştelui, porţile zidului Fanarului puteau rămâne deschise trei zile şi trei nopţi.

La început, patriarhul îşi exercita oficiul său de «etnarh» printr-un *sfat intim,* compus din patru demnitari patriarhali, dintre care unii care puteau fi şi mireni: marele logofăt, care făcea legătura cu Înalta Poartă, marele econom, sachelarul şi sacheliul.

Ceilalţi patriarhi de Răsărit, Alexandria, Antiohia şi Ierusalim, aveau o situaţie mai puţin privilegiată. Patriarhul de Constantinopol fiind căpetenia politică şi peste creştinii din patriarhatele lor, ei rămâneau cu titlul de patriarhi, dar numai cu drepturile religioase.

Patriarhul de Constantinopol avea privilegiul de a trimite Sfântul Mir şi celorlalte Biserici, pe care mai înainte şi-l pregătea fiecare Biserică autocefală.

Ca să arate că ţine la respectarea întocmai a celor orânduite cu privire la *«Statutul juridic»* al Bisericii Ortodoxe, sultanul Mahomed al II-lea a păstrat modul alegerii şi ceremonia învestirii patriarhului şi pentru patriarhii următori, în lunga lui domnie. Ceremonia aceasta s-a păstrat şi sub sultanii următori, până în timpul lui Mahomed al IV-lea (1648–1687) care, în 1657, a întrerupt-o, spânzurând pe patriarhul ecumenic Partenie al III-lea (1656–1657). De la această dată, instalarea patriarhului s-a făcut numai în prezenţa marelui vizir.

Hotărârile sultanului Mahomed al II-lea, acest «Berat», cu unele modificări impuse de împrejurări la anumite epoci, a fost *«Charta»* Bisericii Ortodoxe din Imperiul turc până la încheierea păcii dintre greci şi turci, la Lausanne, 24 iulie 1923, când tânăra Republică turcă, creaţia reformatorului Kemal Atatürk (1923–1938), a abrogat cea mai mare parte din drepturile civile şi politice ale patriarhului ecumenic, lăsându-i numai prerogativele sale religioase.

La început, patriarhii n-au dat sultanului nici un tribut. Mai în urmă, din cauza rivalităţii dintre clerul din Constantinopol şi cel din Trapezunt, s-a ajuns să se ofere sultanului un «dar». Al cincilea patriarh după Ghenadie Scholarios, Simeon de Trapezunt (1466–1467; 1472–1474), cumpără scaunul patriarhal, oferind sultanului Mahomed al II–lea în 1466 un «dar» de 1.000 de ducaţi de aur, care, în curând, ajunse la 2.000 de ducaţi, iar pe la mijlocul secolului al XVI-lea, la 4.000.

În asemenea condiţii, Patriarhia ecumenică izbuti să se substituie oarecum Imperiului bizantin dispărut, şi, folosindu-se de Imperiul otoman existent, reuşi să-şi refacă autoritatea în tot Răsăritul creştin, adânc zdruncinată pe timpul lungilor discuţii, certuri şi încercări de unire cu latinii. Şi cu cât cucerirea turcească strângea sub dominaţia ei tot mai multe ţări ortodoxe, în aceeaşi măsură creştea şi se lărgea sfera ei de autoritate, încât Bisericile Ortodoxe, care până atunci se bucuraseră de semiindependenţă sau independenţă totală, intrară din nou, cu timpul, în sfera de conducere centrală a Patriarhiei ecumenice.

După liniştirea lucrurilor în Constantinopol, sultanul Mahomed al II-lea dori să viziteze noua lui Capitală. Într-una din zile, în cursul anului 1455, sau la începutul anului 1456, sultanul Mahomed al II-lea, însoţit de suita sa, a vizitat pe patriarhul Ghenadie Scholarios la noua sa reşedinţă patriarhală, la biserica Prea Fericitei Fecioare, având cu el o lungă convorbire teologică. Au urmat apoi încă două vizite şi convorbiri. După a treia convorbire, Patriarhul Ghenadie Scholarios a scris pentru sultan o scurtă Mărturisire sau expunere a credinţei creştine, cu titlul: *«Περὶ τῆς ὁδοῦ τῆς σωτηρίας τῶν ἀνθρώπων» «Despre calea mântuirii oamenilor»*, împărţită în 12 articole de credinţă, după numărul celor 12 Apostoli, care este socotită de mulţi teologi, în ordine cronologică, *cea dintâi scriere simbolică a Bisericii Ortodoxe,* după Simbolul niceo-constantinopolitan.

(Vezi pe larg Pr. Prof. I. Rămureanu, *Mărturisirea de credinţă a Patriarhului ecumenic Ghenadie II Scholarios,* în «Ortodoxia», XXXVI (1984), nr. 4, p. 462–499).

Din iulie 1465, după al treilea patriarhat, Ghenadie Scholarios s-a retras definitiv la mânăstirea *Prodromos* = Înainte-Mergătorul, de lângă oraşul Serres, la poalele muntelui Meneceu. Învăţatul patriarh încetă din viaţă în 1472, iar mormântul său se află până azi în această mânăstire.

Nu trebuie să ne închipuim că libertăţile acordate Bisericii Ortodoxe de sultanul Mahomed al II-lea s-au respectat cu stricteţe de toţi sultanii următori, ci, dimpotrivă, în anumite perioade, Biserica Ortodoxă din Imperiul turc a trecut prin momente foarte grele.

Patriarhul Ghenadie Scholarios însuşi ne dă informaţii foarte preţioase despre greutăţile întâmpinate în timpul păstoriei sale. Trebuia,

deci, spune el, cu îngăduinţa lui Dumnezeu, Care, ca un Părinte şi stăpân ne vindecă de răutatea noastră, ca şi capitala, Bizanţul, să bea paharul amărăciunii pe care l-au băut mai întâi atâtea cetăţi din Asia şi Europa, vasale acesteia. *«Iar dacă puterea lui Iisus n-ar fi păzit în mijlocul spinilor rodul credinţei, în afară de orice speranţă şi iscusinţă omenească, aceasta s-ar fi împuţinat» (Scrisoarea pastorală a patriarhului Ghenadie cu privire la căderea Constantinopolului... din 1454,* ed. Petit-Siderides-Jugie, t. IV, Paris, 1935, p. 218).

«Iar distrugerea neamului, din cauza moştenirii relelor, o plâng şi chiar şi din mormânt o voi plânge. Voi lăuda, mări şi cânta pretutindeni şi în veşnicie pronia, care a rânduit toate acestea aşa» (*Ibidem*, t. IV, p. 225).

«Vai, ce voi plânge mai întâi?», se întreabă el în scrierea *Plângerea lui Ghenadie asupra nenorocirilor vieţii sale,* compusă în liniştea mânăstirii Prodomos de lângă Serres, în 1460: *«Robia cea după trup a grecilor sau pierzania din suflete şi din cele ce par că se mai păstrează? Pierderea totală a celor respectate de noi, sau necinstirea celor ce încă au rămas? Jignirile barbarilor împotriva credinţei, sau fărădelegile care au pus stăpânire pe sufletele credincioşilor?»* (Ed. Petit-Siderides-Jugie, t. I, Paris, 1928, p. 288).

Apoi «privilegiile» acordate creştinilor de către sultani erau scump plătite. În schimbul *toleranţei* acordate, creştinii nu aveau voie să facă propagandă, sau să combată credinţa musulmană, căci aşa ceva se pedepsea cu moartea, nici să înfiinţeze comunităţi noi sau să ridice biserici; pe cele vechi le puteau repara numai cu aprobarea stăpânirii turceşti. Tragerea clopotelor a fost interzisă, cu excepţia bisericilor din insule şi de la mânăstirile din Muntele Athos; crucile de pe biserici au fost ridicate. Multe biserici din cele existente în Constantinopol şi în provincii au fost transformate în moschei chiar în timpul lui Mahomed al II-lea. Creştinii, numiţi în derâdere *«ghiauri»* – «necredincioşi», nu aveau voie să presteze jurământ şi să depună ca martori într-un proces cu un musulman. Patriarhul Rafael (1474–1475), sârb de origine, impus de Mara, fosta soţie a sultanului Murad al II-lea (1421–1451), neputând plăti haraciul, a fost purtat pe străzile Constantinopolului cu un laţ la gât şi obligat să cerşească.

Creştinii din regiunile depărtate de capitală au suferit deseori abuzurile, vexaţiunile şi oprimările beilor, funcţionarilor şi militarilor turci.

Dintre toate birurile plătite de creştinii ortodocşi, cel mai umilitor, ruşinos şi neuman a fost *«birul sau darea sângelui»,* adică ridicarea forţată a copiilor creştini, îndeosebi a celor mai sănătoşi din familiile mai bune, instituită în provinciile europene, la sugestia marelui muftiu, de sultanul Murad al II-lea, către 1438, pentru trupa de elită a ienicerilor, denumire derivată din cuvintele turceşti «yeni-ceri» – trupă nouă, şi pentru serviciul personal din palatul sultanului. Creştinii au fost puşi astfel în situaţia tragică de a contribui la slăbirea şi nimicirea lor cu propriii lor copii. În asemenea situaţie, grecii, bulgarii, sârbii, croaţii şi albanezii au dus o viaţă de robi, fără istorie.

Pe lângă birul exagerat pe care-l plăteau, numit *haraci,* şi copiii ce li se răpeau, creştinii trebuiau să dea dijme din produse, care ajunseseră uneori până la a treia parte din recoltă. Ei nu puteau să intre în administraţie, în armată, în funcţiuni de stat, decât lepădându-se de credinţa lor. Chiar creştinii care reuşeau să intre în serviciul turcilor ca interpreţi, medici, secretari, agenţi fiscali erau expuşi urii şi fanatismului lor.

Corvezi şi rechiziţii de tot felul, atentate asupra creştinilor, răpiri de copii pentru haremuri sau pentru a fi vânduţi ca sclavi pe pieţele Orientului, erau lucruri obişnuite în Imperiul turc. De-a lungul a patru secole de robie, mulţi creştini au fost siliţi să treacă la mahomedanism.

Cu toate condiţiile grele şi apăsătoare în care a trebuit să trăiască, Biserica Ortodoxă a înlocuit pentru creştini statul bizantin dispărut. Ea a avut un rol şi o importanţă deosebite în păstrarea conştiinţei naţionale a popoarelor din Balcani, până ce a fost posibil, în urma revoluţiilor şi războaielor din secolul al XIX-lea, ca acestea să se elibereze. (Pentru alte informaţii, vezi Pr. Prof. I. Rămureanu *Ghenadie II Scholarios, primul patriarh ecumenic sub turci,* în «Ortodoxia», VIII (1956), nr. 1, p. 72–108).

STAREA BISERICII APUSENE ÎNAINTE DE REFORMĂ

1. Captivitatea babilonică a papilor (1309–1377)

În secolele XIV-XV, Biserica Apuseană a trecut printr-o gravă criză. Urmaşul papei Bonifaciu al VIII-lea (1294–1303), Benedict al XI-lea (1303–1304), un papă cu alese calităţi morale, a păstorit mai puţin de un an.

În iunie 1305, după discuţii îndelungate în care s-au ciocnit interesele franceze cu cele italiene, a fost ales papă la Perugia francezul Bertrand de Got, arhiepiscop de Bordeaux, care şi-a luat numele de Clement al V-lea (1305–1314). În loc să-şi facă înscăunarea, cum era natural, la Roma, şi-a făcut-o la Lyon. După terminarea solemnităţilor şi-a stabilit reşedinţa la Bordeaux (1305–1306), apoi la Poitiers (1307–1308) şi în cele din urmă la Avignon, pe valea Ronului, unde papalitatea avea un mic principat, numit Venaissin.

Din 1309 a început asa-zisa *captivitate babilonică a papilor,* la Avignon, care a durat aproape 70 de ani, până la 1377. La Avignon au stat şapte papi, aproape captivi, instrumente ale regilor Franţei.

Dovada o făcu, la început, papa Clement al V-lea, care, din ordinul regelui Franţei Filip al IV-lea cel Frumos (1285–1314), desfiinţă Ordinul templierilor, având în vedere că aceştia se opuneau regelui dornic să-şi exercite autoritatea sa regală şi să pună mâna pe imensele averi ale ordinului din Franţa.

Pierzând Locurile Sfinte, din 1291, templierii s-au stabilit în Franţa. În 1307, ei au fost acuzaţi de erezii şi schisme. Din ordinul lui Filip al IV-lea a fost arestat generalul ordinului, Jacques de Molay,

140 de cavaleri, aflaţi la Paris, şi sute de alţi cavaleri care trăiau în diferite oraşe franceze. Ei au fost întemniţaţi şi torturaţi. Ultimul act al marii tragedii a Ordinului templierilor s-a încheiat în sinodul de la Vienne (Franţa) pe valea Ronului, din 1311–1312, socotit al XV-lea sinod general în Biserica Romano-Catolică, care a aprobat desfiinţarea ordinului. Jacques de Molay a fost ars pe rug la 11 martie 1314.

Dintre cei şapte papi de la Avignon, amintim pe Ioan al XXII-lea (1316–1334), care n-a părăsit niciodată Avignonul, nici palatul prezidenţial, decât pentru a merge la biserică.

În timpul lui, pentru a scoate Biserica Apuseană din criză şi decadenţă, au apărut primele formulări ale *ideologiei conciliariste, care socoteau că autoritatea sinodului este mai presus de autoritatea papei.*

Pentru a salva papalitatea între anii 1327–1328, papa Ioan al XXII-lea a condamnat unele propoziţii din scrierile lui Meister Eckhart (1260– † 1327), cel mai mare mistic german al Evului Mediu.

De asemenea a fost pusă la index celebra scriere *Defensor pacis* a lui Marsilius de Padua (1227–1342) şi a lui Jean de Jandun († 1328), în care se combat pretenţiile papalităţii de imixtiune interstatală şi se afirmă pentru prima dată principiul suveranităţii statului laic. Puterea supremă în stat trebuie înţeleasă ca fiind delegată din voinţa poporului, şi nu a papei. După opinia lui, statul laic poate controla şi, la nevoie, chiar confisca averile Bisericii. Principiul a fost reluat apoi de publicistul şi scriitorul florentin Nicolo Machiavelli († 1527) în cunoscuta lui scriere *Il Principe,* în care a susţinut că statul civil poate folosi orice mijloace pentru apărarea intereselor lui. Puterea absolută a papei în stat şi peste stat, din aşa-zisa putere a Apostolului Petru, nu are nici o bază în Sfânta Scriptură.

Pentru ideile sale îndrăzneţe, papa Ioan al XXII-lea l-a excomunicat, în 1328, pe renumitul teolog William Occam (1270 – † 1349), dar acesta s-a împăcat cu Biserica în 1347.

Cât au stat papii la Avignon, tot Apusul creştin, dar mai ales Roma, a avut de suferit. De aceea, papa Urban al V-lea (1362–1370), în decursul vizitei făcute de împăratul Germaniei, Carol al IV-lea (1346–1378), la Avignon, se hotărî să plece la Roma. Însoţit de opt cardinali, la 30 aprilie 1367, a părăsit Avignonul, fără ştirea regelui francez, iar în octombrie 1367 şi-a făcut intrarea în Roma, unde populaţia oraşului i-a

făcut o primire triumfală. Dar în Lateranul ruinat nu s-a simţit bine şi în 1370 s-a întors iarăşi la Avignon, unde francezii erau fericiţi că au din nou pe papă în mijlocul lor.

Cardinalii, în majoritate francezi, au ales papă tot un francez, sub numele de Grigorie al XI-lea (1370–1378), care, împotriva voinţei regelui Carol al V-lea al Franţei (1364–1380) şi a cardinalilor francezi, s-a hotărât să se instaleze definitiv la Roma. El a părăsit Avignonul şi ajunse la Roma la 17 ianuarie în 1377, unde a mai păstorit până la 27 martie 1378, fiind ultimul papă francez pe scaunul papal. Cu el s-a încheiat captivitatea babilonică a papilor.

2. Marea schismă papală din Apus (1378–1417)

După moartea papei Grigorie al XI-lea, cardinalii, sub presiunea poporului din Roma, au ales papă un italian, în persoana arhiepiscopului de Bari, sub numele de Urban al VI-lea (1378–1389).

Prin reformele sale, acesta nemulţumi pe cardinalii francezi, care se retrag la Neapole, între ei şi trei italieni, şi aleg alt papă, un francez, în persoana lui Clement al VII-lea (1378–1394). Acesta declară nulă alegerea italianului Urban al VI-lea, sub pretextul inventat că ea s-a făcut necanonic, şi, sub presiunea poporului şi împreună cu grupul lui de cardinali, se instală în 1379 la Avignon, în Franţa.

Ambii papi, considerându-se legitimi, se excomunicară reciproc, excomunicând şi pe adepţii şi popoarele celuilalt. Fulgerele afurisenilor şi excomunicărilor zburau deasupra popoarelor de la o reşedintă papală la alta, încât, până la urmă, aproape toată creştinătatea apuseană s-a văzut exclusă din Biserică de papa Urban al VI-lea de la Roma şi de rivalul său, Clement al VII-lea de la Avignon.

Dezbinarea papilor a ţinut aproape 40 de ani, între 1378 şi 1417, şi ea este cunoscută în istorie sub numele de *marea schismă papală din Apus.* O confuzie s-a produs în conştiinţe în acest timp despre rostul Bisericii, încât din toate părţile s-au propus soluţii care să facă *«reformatio Ecclesiae in capite et membris» – «Reforma Bisericii cu privire la capul şi membrii ei».* După moartea papei Urban al VI-lea, cardinalii de la Roma au ales papă pe Bonifaciu al IX-lea (1389–1404).

La moartea papei Clement al VII–lea de la Avignon în 1394, Universitatea din Paris a făcut propunerea, pe care şi-a însuşit-o şi regele Franţei, să nu se mai aleagă alt urmaş. Dar cardinalii francezi aleseră papă la Avignon, la 28 septembrie 1394, pe cardinalul Pedro de Luna, sub numele de Benedict al XIII-lea (1394–1424).

La Roma, după moartea papei Bonifaciu al IX-lea, cardinalii au ales pe Inocenţiu al VII-lea (1404–1406), iar după moartea acestuia, pe Grigorie al XII-lea (1406–1415), care fu depus în 1409 de sinodul de la Pisa, dar el renunţă abia în 1415.

Cum nici unul dintre cei doi papi nu voia să cedeze, cardinalii celor două partide propuseră să fie convocat un sinod general la Pisa, în Italia.

3. Sinoadele conciliariste de la Pisa, Constanţa şi Basel

a) **Sinodul de la Pisa** a fost convocat la 25 martie 1409 pentru curmarea marii schisme papale, dar în loc s-o aplaneze a lărgit-o.

La 5 iunie, sinodul depuse atât pe papa Benedict al XIII-lea de la Avignon, cât şi pe papa Grigorie al XII-lea de la Roma, şi, în locul lor, alese la 17 iunie pe Alexandru al V-lea (1409–1410), numit înainte Petru Philargis, grec latinizat din Candia, în insula Creta, care aparţinea atunci Republicii Veneţia, cu hotărârea ca să rămână singur papă peste întreg Occidentul. Cei doi papi existenţi însă nu voiră să părăsească scaunele lor, încât, în loc de doi papi, acum existau trei, care se excomunicau reciproc.

La 3 mai 1410, Alexandru al V-lea muri, şi în locul său cardinalii au ales la Pisa pe papa Ioan al XXIII-lea, numit înainte Balthasar de Cossa. Haosul din Biserica Romano-Catolică a crescut, iar dorinţa de reformă a Bisericii deveni mai arzătoare ca niciodată.

Acum îşi face apariţia teoria *«conciliarismului»*, potrivit căreia autoritatea sinodului este mai presus de puterea absolută a papei.

b) **Sinodul de la Constanţa (1414–1418).** Salvarea Bisericii Romano-Catolice a venit din partea Imperiului german. Împăratul Sigismund I de Luxemburg al Germaniei (1410–1437), care era în acelaşi timp şi rege al Ungariei (1387–1437), a reuşit să pună capăt *«schismei cu trei capete a Imperiului»*. Urmărind să stingă marea

schismă papală, ca şef al Imperiului german, iar ca rege al Boemiei dorind să pună capăt ereziei husite, convinse pe papa Ioan al XXIII-lea să convoace în 1414 cel mai măreţ sinod din Apus, la Constanţa, azi în Germania, socotit ca al XVI-lea sinod general al Bisericii Romano-Catolice. Sinodul poate fi numit mai curând un «congres european» al conducătorilor lumeşti şi bisericeşti, căci la el au participat şi reprezentanţii universităţilor apusene, sinodalii ajungând la numărul de 1.800.

Papa Ioan al XXIII-lea, ales la Pisa, sosi la Constanţa şi deschise sinodul, la 5 noiembrie 1414, dar lucrările au început la 16 noiembrie 1414, cu speranţa că el va fi recunoscut ca singurul papă. În şedinţa din 2 martie 1415, el a fost silit să citească un document în faţa sinodului, prin care prevedea că în cazul în care cei doi papi, de la Roma şi Avignon, vor renunţa la scaune, el va face la fel. La 20 martie 1415 însă, el fugi din Constanţa, lăsând sinodul fără conducător.

Cei 1.800 de sinodali, rămaşi singuri, au socotit că a sosit momentul potrivit să decreteze că *autoritatea conciliului este mai presus de autoritatea papei. Teoria superiorităţii sinodului asupra autorităţii papei, numită «conciliaristă», a fost promovată* de conciliile de la Pisa, Constanţa şi Basel (1431–1449), încât ele au primit în istorie numele de *«sinoade conciliariste»*.

Stimulaţi de membrii Universităţii din Paris, în frunte cu Jean Charlie Gerson (1362–1429) şi Pierre d'Ailly, episcop francez de Cambray (1350–1420), sinodalii hotărâră, potrivit teoriei sinodalităţii sau conciliarismului, următoarele:

a) *Sinodul, întrunit legitim, prin puterea Sfântului Duh, reprezintă Biserica militantă şi deţine puterea în chip nemijlocit de la Dumnezeu. Toţi, chiar şi papa, sunt obligaţi să i se supună în ceea ce priveşte credinţa, curmarea schismei şi reforma Bisericii «in capite et membris»*.

b) Cine se va opune sinodului va fi pedepsit conform legii şi prevederilor dreptului canonic.

c) Papa Ioan al XXIII-lea, părăsind sinodul, e suspect de favorizarea schismei şi de erezie.

d) Membrii sinodului au avut şi au deplină libertate de hotărâre.

La 17 mai 1415, papa Ioan al XXIII-lea este prins şi adus lângă Constanţa, iar de aci a fost dus la Heidelberg, apoi la Mannheim, de unde a scăpat, în 1419, graţie intervenţiei papei Martin al V-lea, ales de sinod, dar în curând a murit.

Aflând de păţania rivalului său, papa Grigorie al XII-lea, de la Roma, demisionă de bună voie şi decedă în 1417.

Benedict al XIII-lea de la Avignon nevoind să renunţe, a fost demis de sinod în 26 iulie 1417 şi trăi la Perpignan, în Franţa, până la 1424.

La 11 noiembrie 1417, sinodul a ales papă legitim pe cardinalul Odo Colonna, italian, sub numele de Martin al V-lea (1417–1431), încât prin alegerea lui marea schismă papală a luat sfârşit.

La începutul lui iunie 1415, a fost adus la Constanţa şi Jan Hus, spre a se justifica în faţa sinodului pentru ideile sale. În şedinţa din 6 iulie 1415, Ioan Hus, care spera că sinodul îl va apăra şi-i va da dreptate, a fost condamnat ca eretic, lipsit de demnitatea preoţească şi extrădat autorităţilor civile, care l-au ars pe rug în aceeaşi zi.

În anul următor, la 30 mai 1416, a împărtăşit aceeaşi soartă şi prietenul său, Ieronim de Praga.

În februarie 1418, a sosit la conciliul din Constanţa o delegaţie compusă din 19 mitropoliţi răsăriteni (între ei şi Grigorie Ţamblac, din 1415 mitropolitul Kievului), din laici din Constantinopol şi din reprezentanţii laici ai Moldovei şi Ţării Româneşti, pentru a discuta unirea dintre Biserica Răsăritului şi Biserica Apusului. Nu s-a putut realiza însă nimic, deoarece sinodul avea alte probleme de rezolvat.

Sinodul de la Constanţa, deschis oficial la 5 noiembrie 1414, a fost declarat închis oficial la 22 aprilie 1418 de noul papă, Martin al V-lea, după 45 de şedinţe.

c) **Sinodul de la Basel** (1431–1449). Pentru aplicarea măsurilor de reformă *«in capite et membris»* papa Martin al V-lea, deşi n-ar fi dorit, a fost nevoit să convoace un sinod general la Pavia, în 1423, pe care-l mută, din cauza unei epidemii de ciumă la Siena. Sinodul se dizolvă în 1424 din cauza proiectelor franceze de reformă, care *restrângeau dreptul papei.*

La stăruinţele Angliei, s-a căzut de acord ca sinodul să se deschidă în martie 1431 la *Basel*, în Elveţia, dar şi-a început lucrările în iulie. Curând după deschiderea sinodului, papa Martin al V-lea muri,

la 20 februarie 1431.Preşedinţia sinodului a fost încredinţată cardinalului Iuliu Cesarini, dar acesta plecă ca legat papal în Germania. Sinodul, sub preşedinţia lui Ioan de Palomar şi Ioan de Raguza, a împăcat în 1431 pe husiţii moderaţi (calixtini) din Boemia şi începu problema reformei în Biserică.

Noul papă, Eugen al IV-lea (1431–1447), informat asupra atmosferei liberale care domnea în sinod, temându-se de hotărârile lui şi urmărind unirea cu grecii, prin enciclica din 18 septembrie 1431 hotărî închiderea sinodului din Basel şi mutarea lui la Bologna, în Italia, în vederea încheierii unirii cu grecii.

Sinodalii din Basel protestară, acuzând pe papă că a mutat dinadins sinodul la Bologna, spre a nu fi silit să aplice decretul sinodului din Constanţa referitor la *superioritatea sinodului asupra autorităţii şi persoanei papei.* Încurajaţi de împăratul Sigismund al Germaniei, de majoritatea prinţilor, de delegaţii sosiţi la sinod şi de votul clerului francez întrunit în februarie 1431 la Brouges, sinodalii hotărâră să continue lucrările la Basel, fără să ţină seama de hotărârea papei.

Papa Eugen al IV-lea a trebuit să cedeze şi, la 15 decembrie 1431, a recunoscut sinodul.

Văzând însă că sinodalii continuă opoziţia faţă de papalitate, papa Eugen al IV-lea a profitat de tratativele cu grecii (pentru unire) şi, prin bula «Doctor Gentium» din 18 septembrie 1437 mută sinodul la Ferrara, pe coasta de răsărit a Italiei; acesta se deschise oficial la 4 martie 1438, în prezenţa sa, a împăratului bizantin Ioan al VIII-lea Paleologul (1425 –1448), a patriarhului Iosif al II-lea (1416–1439), a numeroşilor reprezentanţi răsăriteni şi a cardinalilor şi episcopilor romano-catolici.

Sinodalii din Basel însă continuară lucrările, deşi unii dintre ei s-au dus la Ferrara, şi, în şedinţa din 24 ianuarie 1438, hotărâră să suspende pe papa Eugen al IV-lea, iar în şedinţa din 25 iunie 1439 l-au declarat eretic şi l-au depus din scaun pentru faptul că a refuzat să accepte principiile «conciliariste», formulate de sinodul din Basel.

La 5 noiembrie 1439, sinodul din Basel a proclamat papă pe Amedeu de Savoia, sub numele de Felix al V-lea (1439–1449). Este ultimul antipapă. O nouă schismă luă naştere în Biserica Romano-Catolică.

Cu toate că la început unele state apusene au rămas credincioase lui Felix al V-lea, din 1443, rând pe rând, Franţa, Aragonul, Scoţia, iar din 1445 şi Germania s-au pronunţat în favoarea papei Eugen al IV-lea.

Şedinţele sinodului din Basel au continuat până când se mută în 1448 la Lausanne, în Elveţia franceză, şi se dizolvă în 1449, când Felix al V-lea recunoscu pe papa Nicolae al V-lea (1447–1453).

Ceea ce a ridicat prestigiul lui Eugen al IV-lea în timpul Sinodului de la Basel care din 24 ianuarie 1438 nu-l recunoştea, a fost unirea încheiată cu grecii la 6 iulie 1439 la Florenţa. Ortodocşii au contribuit, poate fără voia lor, la ridicarea prestigiului papalităţii în ochii occidentalilor.

Biserica Romano-Catolică recunoaşte din sinodul de la Basel numai primele 25 de şedinţe, adică cele ţinute până la mutarea sinodului la Ferrara, la 18 septembrie 1437, în care s-a discutat modul de combatere a sectelor şi ereziilor şi alte probleme care nu atingeau autoritatea Sfântului Scaun de la Roma.

PERIOADA A V-A (MODERNĂ)

STAREA BISERICII ÎNAINTE DE REFORMĂ

Reforma Protestantă din secolul al XVI-lea constituie unul dintre cele mai mari evenimente din istoria universală, în special din istoria Bisericii Romano-Catolice. Ea este un proces multilateral, la care au contribuit cauze religioase, morale, politice, sociale, economice, culturale şi naţionale, iar consecinţele lor se simt până în zilele noastre.

Cauzele religioase sunt numeroase. Captivitatea babilonică a papilor la Avignon (1309–1377), în Franţa, sinoadele «conciliariste» de la Pisa, Constanţa şi Basel, care au făcut eforturi lăudabile de a realiza reforma Bisericii – *Reformatio ecclesiae in capite et membris* – şi au decretat superioritatea autorităţii sinodului asupra autorităţii papei, au slăbit mult autoritatea monarhică şi prestigiul puterii absolute a papei.

În secolul al XV-lea, Nicolae de Cusa sau Cusanus (1401–1464) în lucrarea sa *De concordantia catholica* a apărat drepturile conciliului asupra supremaţiei pontificale a papei şi a atacat cu succes aşa-zisa *Donatio Constantini* – Donaţia lui Constantin şi *Falsele decretale pseudo-isidoriene,* pe baza cărora papalitatea îşi întemeia drepturile de a avea un stat papal.

Unii papi, precum şi unii cardinali şi episcopi, care se recrutau din familiile nobile, chiar la vârsta minoratului, numeroşi preoţi de parohii, abaţi, călugări din mânăstiri şi din diferite ordine monahale n-au fost modele de moralitate în viaţa Bisericii şi scandalizau pe credincioşi prin purtarea lor imorală devenind urâţi şi detestaţi.

Episcopii şi abaţii mânăstirilor, în special, începuseră să ducă o viaţă de mari seniori, trăind în lux, petreceri şi desfrâu, nemaipurtând

haina clericală, călcând regula celibatului. Numeroşi călugări locuiau în particular ca proprietari, dispreţuiţi de popor.

În opoziţiune cu bogăţia şi luxul sfidător al clerului superior, exista un proletariat ecclesiastic, format din preoţii parohiilor sărace, care abia puteau să-şi ducă viaţa, fiind constrânşi să adauge la slujba lor sacerdotală, meşteşugul şi diferite ocupaţii lumeşti; sătui de sărăcie, ei erau gata să simpatizeze cu orice mişcare revoluţionară.

La acestea s-a adăugat lăcomia după avuţie, începând cu vârfurile ierarhiei catolice până la preoţii de mir. Măsurile supărătoare de a-şi procura bani pe orice cale, în special abuzul prin predicarea indulgenţelor şi abuzurile fiscalităţii papale, care încasa tot felul de taxe din cele mai depărtate parohii ale lumii catolice, au contribuit la denigrarea şi înjosirea papalităţii. Ca putere lumească, papalitatea încasa dijmă din veniturile tuturor bisericilor.

La aceasta se adăuga *nepotismul* şi *simonia*. Nepotismul a făcut din papii Renaşterii adevărate dinastii de beneficiari şi favoriţi. Vinderea şi cumpărarea demnităţilor bisericeşti atinseseră proporţii catastrofale. Nemulţumirea credincioşilor era mare, fiindcă îşi vedeau Biserica desfigurată prin cumpărarea indulgenţelor şi comercializarea mântuirii.

Referitor la simonie, poetul italian Battista Mantovano, în lucrarea *De calamitate temporum*, I, 3 scrie: «Arabul vinde tămâie, sirianul purpură, evreul fildeş, iar la noi, preoţia, sanctuarele, altarele, rugăciunile, cerul şi chiar şi Dumnezeu, totul este de vânzare» (Fred Berence, *Renaşterea italiană*, trad. de Maria Carpov, t. II, Bucureşti, 1969, p. 21).

Mai apar apoi şi papi războinici, ca Iuliu al II-lea (1503–1513), şi libertini, ca Alexandru al VI-lea Borgia (1492–1503) şi Leon al X-lea (1513–1521), care au făcut un mare rău Bisericii.

Aşa de mare era imoralitatea în Biserica Romano-Catolică, încât însuşi papa Adrian al VI-lea (1522–1523), în prima sa cuvântare din consistoriu, a repetat cuvintele lui Bernard de Clairvaux († 1153): *«Atât de mult au crescut păcatele Romei, încât cei întinaţi nici măcar nu le mai simt mirosul»*.

Tot papa Adrian al VI-lea dădea nunţiului papal Chieregati în 1522 astfel de instrucţiuni în discuţiile cu protestanţii: «Tu trebuie să

spui că recunoaştem în chip liber că Dumnezeu a îngăduit această persecuţie a Bisericii (Latine) *din cauza păcatelor oamenilor şi îndeosebi a preoţilor şi prelaţilor...*

Noi toţi, prelaţi şi preoţi, ne-am depărtat de calea dreptăţii. De mult timp chiar, nimeni n-a mai săvârşit binele... Prin urmare, vei promite în numele nostru că ne vom da toată silinţa să începem prin a îndrepta Curtea Romei, de la care a venit tot răul; de la ea va ieşi vindecarea, precum tot de la ea a venit boala» (L. Pastor, *Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters...*, t. IV, 2–4, 1907, p. 93. Trad. franceză de A. Poizat, t. IX, 4–e ed., Paris, 1913, p. 104–105).

Pe lângă abuzurile cu cele sfinte şi simonie, se mai adăugau şi superstiţiile populare cu credinţa în «puterea diavolului» şi vrăjitorie. În asemenea cazuri, intervenea cu brutalitate inchiziţia, devenită tribunal ecclesiastic din 1184, cu aprobarea papei Lucius al III-lea (1181–1185), care aplica tortura, socotită «legală», din 1252, prin aprobarea papei Inocenţiu al IV-lea (1243–1254) şi, în final, arderea pe rug. Excesele şi ororile inchiziţiei, practicate îndeosebi în Spania, cu aprobarea Statului, au contribuit la îndepărtarea credincioşilor catolici de Biserică.

Cauzele politice au şi ele o parte importantă la ivirea Reformei Protestante. Încă din anii 754–755 papalitatea a reuşit să întemeieze, cu ajutorul regelui franc Pepin cel Scurt (741–756), un stat papal sub numele de *Respublica Romanorum*. Ca şefi de stat, unii papi şi-au neglijat misiunea şi datoriile lor religioase şi luau parte la treburi civile, uneori chiar şi la războaie, spre marele scandal al credincioşilor.

La germani, din secolul al X-lea, tendinţa de *«pătrundere spre Răsărit» – «Drang nach Osten»*, a alternat cu *«dorinţa după sud» – «Sehnsucht nach Süden»*. Lupta din oraşele Lombardiei dintre Guelfi, partizanii papei, şi Gibelini (Waiblingen), partizanii împăratului, a creat mari nemulţumiri şi proteste printre credincioşi, care nu vedeau cu ochi buni cum papii se luptă pentru cuceriri şi stăpâniri terestre. Lupta dintre cele două partide, absorbind forţele împăratului în Italia, nu i-a permis să se ocupe mai de aproape de treburile interne din Germania, spre a controla şi curma neorânduielile şi abuzurile clerului.

Rezultatul luptei dintre Guelfi şi Gibelini a fost întărirea antagonismului dintre germani şi italieni. Ura contra Romei papale va fi trăsătura comună a tuturor reformatorilor, clerici şi nobili din Germania, Elveţia şi Anglia.

Regele Franţei, Filip al IV-lea cel Frumos (1285–1314), prin lupta sa cu papa Bonifaciu al VIII-lea (1294–1303) a dat, de asemenea, o lovitură puternică autorităţii monarhice a papei şi prestigiului papalităţii în lume.

Cauzele social-economice au, de asemenea, partea lor de contribuţie la apariţia Reformei Protestante.

Creştinismul, *religie urbană* în primul rând, are meritul de a fi întreţinut în Occidentul European, în Evul Mediu, continuitatea urbană a lumii romane din trecut. Dar, în ciuda pretinsei armonii din sânul societăţii medievale, au existat totuşi în sânul ei antagonisme şi lupte de clasă. După unii cronicari şi episcopi, societatea era împărţită în trei: *oratores, bellatores* şi *laboratores* adică: *cei ce se roagă, luptătorii şi muncitorii.*

Clericii de toate categoriile (oratores) şi seniorii (bellatores) au căutat să trăiască din truda muncitorilor (laboratores), care, în repetate rânduri, s-au revoltat şi au cerut uşurarea situaţiei lor mizere.

Dezvoltarea economică a fost în general slabă. Occidentul medieval a fost aproape fără întrerupere un univers al foamei şi calamităţilor, o lume în echilibru marginal. Sabia şi focul – *ferrum et ignis,* foametea, molima, schimbările de climă, catastrofele naturale, tâlharii şi jafurile, pasiunea nestăvilită a distrugerii oricăror valori materiale şi spirituale, frământările religioase sunt siniştrii protagonişti ai lumii medievale.

Apariţia micii, apoi a marii burghezii în marile centre comerciale, a spart cercul îngust şi echilibrul precar al economiei rurale în statele feudale. La ridicarea burgheziei au contribuit şi marile descoperiri geografice, îndeosebi descoperirea *«Lumii noi»,* numită apoi *America,* în 1492 de genovezul Cristofor Columb, precum şi «ocolul lumii pe apă», prin expediţia lui Magellan, între 1519–1522, în ţările Orientului îndepărtat, de unde s-au putut aduce bogăţii imense de care au profitat ţările din occidentul Europei.

Se constată acum tot mai frecvent ciocnirea intereselor nobilimii feudale, deţinătoarea unor latifundii imense, cu ale burgheziei din oraşe şi ale ţărănimii de la sate, care simţea tot mai acut nevoia de pământ.

Spre finele secolului al XIV-lea, prereformatorul John Wycliffe († 1384), în Anglia, şi Jan Hus († 1415), în Boemia, au atacat cu succes pretenţiile papei la primatul universal, fiind aprobaţi de nobili şi credincioşi. Totodată ei au atacat şi principiul proprietăţii bisericeşti, atât de neonest şi abuziv folosit de episcopi, de ordinele cerşetoare şi de mânăstiri.

Nobilii, prelaţii şi abaţii mânăstirilor, ca să salveze proprietăţile, au înmulţit taxele feudale şi au urcat rentele, în defavoarea ţărănimii, ajunsă la sapă de lemn. De acum, au luat naştere numeroase mişcări populare de rezistenţă contra exploatării nemiloase, care au ajuns uneori la vărsări de sânge, mai ales în Anglia şi Germania.

Cauzele culturale au o mare contribuţie la apariţia Reformei Protestante. Ceea ce caracterizează societatea premergătoare Reformei, este dorinţa ei de libertate în viaţa de stat, în viaţa religioasă, culturală şi artistică şi gustul ei pentru individualism.

Sfârşitul Evului Mediu, ca de altfel întregul Ev Mediu, în afară de credinţa religioasă, care a produs minunatele catedrale gotice, a fost plin de patimi şi zgomot, de nedreptăţi, de sânge şi de lacrimi. De aceea întreaga societate medievală a respirat uşurată la apariţia *umanismului,* când ea a putut să se bucure din plin de surâsul optimist al *Renaşterii,* care a pregătit în istoria lumii epoca modernă.

Renaşterea din sec. XIV–XVI, care a pus în circulaţie valorile culturale şi artistice ale antichităţii greco-romane şi *umanismul clasicist* sau *laic,* care a cultivat încrederea în forţele creatoare ale omului – *individualismul,* au zdruncinat credinţa în dogmele Bisericii şi în viaţa de dincolo.

În Italia, Renaşterea avea ca protectori pe papii Iuliu al II-lea şi Leon al X-lea. Antipatia faţă de Roma papală a crescut datorită spiritului Renaşterii, care domnea la Roma şi a transformat-o într-o cetate a culturii şi artelor profane, urmând modelul antichităţii păgâne greco-romane.

La Roma se săvârşea, într-adevăr, un cult măreţ şi pompos, mai mult formal, în timp ce Germania era atrasă la o viaţă interioară şi mistică, în simplitate, curăţia inimii şi credinţă adevărată. Acest lucru a fost remarcat de Sf. Clement Maria Hofbauer (catolic), care spune: «Îndată ce am putut compara, ca trimis al papei în Polonia, starea religioasă a catolicilor din Polonia cu aceea a protestanţilor din Germania, am văzut că *despărţirea de Biserica (Latină) s-a produs pentru că germanii aveau şi au încă nevoie de a fi pioşi. Dacă Reforma s-a răspândit şi menţinut, aceasta s-a făcut nu de eretici şi filosofi, ci de oameni care aspirau cu adevărat la o pietate interioară*» (Scrisoarea din 18 sept. către Fr. Perthes, citată de M. H. Congar, Chrétiens désunis, Paris, 1937, p. 22, n. 2).

Descoperirea tiparului de Gutenberg († 1468), care a popularizat operele marilor genii ale lumii păgâne greco-romane, a contribuit la sădirea îndoielii şi necredinţei în preceptele Evangheliei lui Hristos.

În afară de ura contra Romei şi a clerului ei, viaţa culturală de dinainte de Reformă, influenţată spiritual de Renaştere şi de umanismul clasicist, a adus, îndeosebi în ţările germanice, un gust pronunţat pentru *scepticism* şi *relativizare* a tot ce este dogmatic şi supranatural. La aceasta, a contribuit mai ales marele umanist olandez Erasmus din Rotterdam († 1536), care, prin scrierile sale *Colocviile* şi *Lauda nebuniei,* s-a străduit să creeze un nou creştinism fără dogme şi organizaţie bisericească.

De asemenea, la sfârşitul Evului Mediu, publicistul şi scriitorul italian, Niccolo Macchiavelli († 1527), prin cunoscuta lui lucrare *Il Principe,* punând în relief importanţa statului civil, a contribuit la slăbirea autorităţii Bisericii Romano-Catolice în viaţa socială din timpul său.

Mulţi credincioşi s-au îndepărtat atunci de «Biserica văzută» în favoarea unei «Biserici nevăzute», a «adevăraţilor sfinţi», sub îndrumarea Sfântului Duh, aşa cum preconiza antitrinitarul Joachim de Floris († 1202), care a prezis că din 1520 va începe «epoca Sfântului Duh», în viaţa creştinătăţii.

La aceste cauze se adaugă creşterea sentimentului naţional în state ca Franţa şi Anglia, care a dus la crearea primelor state naţionale

în Europa, iar prin aceasta s-a nimicit definitiv principiul monarhiei universale, promovat şi susţinut de papalitate.

În ciuda tuturor acestor cauze, Reforma Protestantă nu s-ar fi produs dacă n-ar fi apărut omul care i-a dat curs şi a realizat-o, Martin Luther.

Premergătorii Reformei: John Wycliffe, Jan Hus, Savonarola

Luptele dintre papi şi suveranii din Germania, Franţa şi Anglia, cu nefastele lor urmări, captivitatea babilonică a papilor la Avignon (1309–1377), marea schismă papală din Apus (1378–1417), decăderea şi dezordinea ce domneau la curtea papală, la Roma şi la Avignon, tendinţa papilor de a-şi subordona cât mai mult pe episcopi, viaţa scandaloasă care a cuprins papalitatea în secolele XIV–XVI au creat în Biserica Apusului o stare de nemulţumire generală.

Din toate părţile se cerea o *«reformatio Ecclesiae in capite et membris»*. Între cei care au cerut reforma Bisericii Catolice au fost: John Wycliffe, în Anglia, şi Jan (Ioan) Hus, în Boemia.

John Wycliffe († 1384), s-a născut între 1320–1324 în ţinutul York. A studiat filosofia, teologia şi dreptul la universitatea din Oxford, ocupându-se îndeosebi cu filosofia lui Aristotel şi teologia Fer. Augustin. Avea renumele de om pios, ager la minte, învăţat şi curat la inimă.

După terminarea studiilor este numit în 1378 profesor la universitatea din Oxford, iar doi ani mai târziu paroh la Luttherworth.

Încă din 1360 a luat parte la lupta dintre universitatea din Oxford şi ordinele cerşetoare, franciscan şi dominican, care acaparaseră aproape toate demnităţile bisericeşti.

În timpul lui Wycliffe, Anglia era vasală din timpul regelui Ioan fără ţară (1199–1216), din 1215, Scaunului papal, care o exploata bisericeşte prin plata unui impozit anual.

Când, în 1365, papa Urban al V-lea (1362–1370) de la Avignon a cerut regelui Eduard al III-lea (1327–1377) achitarea sumei de 1000 de mărci pe care o datora Curiei papale în urma jurământului de vasalitate făcut de regele Ioan fără ţară în 1215, parlamentul englez se

opuse şi declară în 1366 că regele nu putea să accepte o cerere care răpea independenţa statului.

Wycliffe şi-a însuşit opinia parlamentului, atribuindu-şi rolul de acuzator sau procuror împotriva papalităţii.

Nemulţumirea crescândă contra Scaunului de la Roma a dus la ideea de a supune Biserica Angliei autorităţii de stat, idee pe care şi-a însuşit-o cu căldură Wycliffe.

În lucrarea *De domenio divino,* el a combătut cu severitate corupţia şi lăcomia prelaţilor şi călugărilor, care au pus mâna pe posturile de conducere şi deţineau mari proprietăţi, afirmând că numai Dumnezeu poate avea suveranitate deplină.

Nu e permis Bisericii să posede *bunuri temporale.* El afirmă că puterea civilă poate să retragă clerului aceste bunuri, de care abuzau mai ales călugării cerşetori, dominicanii şi franciscanii.

Sistemul doctrinar al lui Wycliffe este un *realism panteist,* amestecat cu predestinaţianismul.

Unii oameni, cunoscuţi de mai înainte, sunt *predestinaţi la mărire,* alţii reprobaţi.

Biserica, fiind societatea celor predestinaţi, nu poate nici excomunica, nici canoniza.

Biblia e unicul izvor de credinţă.

Omul se mântuie nu prin ceremonii exterioare şi nici prin indulgenţe, cumpărate cu bani pentru păcatele săvârşite sau viitoare, deoarece ele sunt contrare hotărârii veşnice a lui Dumnezeu, având în vedere că oamenii sunt predestinaţi, iar ele nu pot schimba soarta omului. Omul se mântuie prin propria lui vrednicie, prin faptele lui, aşa cum învăţau în secolul al V-lea, în Biserica veche, pelagienii.

Pentru Wycliffe, *Tainele Bisericii au doar valoarea de simboale.*

El nu admite *transsubstanţierea elementelor,* a pâinii şi a vinului, în Sfânta Euharistie, care devin prin sfinţire Trupul şi Sângele Domnului, prin care credincioşii intră în comuniune directă cu Mântuitorul, ci aceasta e doar un simbol. Natura pâinii şi a vinului, după el, subzistă, adică rămâne neschimbată în Sfânta Euharistie, chiar când Iisus Hristos este prezent în chip moral.

Wycliffe s-a ridicat de asemenea *împotriva cinstirii icoanelor, a sfinţilor şi a moaştelor.*

El s-a ridicat cu violenţă împotriva Romei. Pentru el, Biserica Romano-Catolică este «sinagoga lui Satan», iar papa nu e vicarul lui Hristos şi al Apostolilor pe pământ, ci Antihristul. Alegerea şi numirea papei de către cardinali este o invenţie diabolică.

Cu asemenea idei eretice, Wycliffe şi-a atras mulţi adversari, în primul rând pe papă şi Curia romană.

La 19 februarie 1377, la insistenţele arhiepiscopului Londrei, Wycliffe este chemat să se justifice în faţa unui tribunal ecclesiastic. El apare însoţit de ducele de Lancaster, de mareşalul Perey, adepţii ideilor lui, şi de o mare escortă militară. Arhiepiscopul s-a mulţumit să avertizeze pe Wycliffe să nu mai răspândească ideile lui.

Adversarii săi, însă, au extras 18 puncte din scrierile lui, socotite eretice, pe care le-au trimis la Roma.

Papa Grigorie al XI-lea (1370–1378) a ordonat o cercetare minuţioasă a scrierilor lui Wycliffe, cerând ca, în cazul în care este aflat eretic, să fie arestat, iar dacă acest lucru nu se poate, să fie trimis în termen de trei luni la Roma, spre a fi judecat.

Regele Eduard al III-lea muri în 1377, iar în timpul minoratului regelui Richard al II-lea (1377–1399), ducele de Lancaster deveni regent, şi astfel Wycliffe n-a putut fi arestat.

Arhiepiscopul primat al Angliei a cerut totuşi profesorilor universităţii din Oxford să se pronunţe asupra învăţăturii lui Wycliffe şi în 30 de zile să se prezinte în faţa juriului lor.

La începutul anului 1378, Wycliffe se afla la Lambeth spre a fi judecat, dar, din cauza presiunii exercitate de curtea regală, îndeosebi de regina-mamă, şi de teama partizanilor lui Wycliffe, magistraţii s-au arătat indulgenţi, avertizându-l numai să înceteze de a mai predica.

În 1378, începu marea schismă papală din Apus. Wycliffe o consideră rezultatul corupţiei Bisericii şi, folosind acest prilej, încurajat de atitudinea curţii regale engleze, se ridică contra papalităţii, înfierându-o ca instituţie a lui Antihrist.

Ca să poată răspândi în popor reforma preconizată de el, Wycliffe începu din 1380 să *traducă Biblia in limba engleză* şi a trimis predicatori ambulanţi, numiţi *«lollarzi»* = «semănători de zâzanie» să predice învăţăturile sale.

Lăsând la o parte latina, limba savanţilor, el răspândi în popor broşuri religioase, «tracts» în limba engleză, pline de citate biblice şi de ironii la adresa papalităţii.

Prin traducerea Bibliei în englezeşte şi răspândirea «tract-surilor», Wycliffe a devenit părintele prozei engleze.

Apelurile lui Wycliffe la egalitate şi libertate au avut o mare înrâurire asupra poporului englez, îndeosebi în timpul răscoalei ţărăneşti din iunie 1381.

Doi preoţi ambulanţi, Jack Straw şi John Ball, executat la 15 iulie 1381, au predicat poporului după Biblie despre egalitate şi libertate.

În timpul revoluţiei ţărăneşti din 15 iunie 1381, s-a răspândit dictonul: *«Când Adam săpa şi Eva torcea, cine era pe atunci nobil?»* Încidentele care au avut loc în timpul tulburărilor din 1381, ca maltratarea reginei-mame şi uciderea arhiepiscopului primat, au compromis cauza lui Wycliffe. Curtea regală i-a retras sprijinul ei.

Un sinod ţinut la Londra, în 1382, numit *«Sinodul cutremurului»,* fiindcă atunci a avut loc un cutremur de pământ, a condamnat 24 de teze din doctrina lui Wycliffe. După un al doilea sinod, ţinut tot în 1382, Wycliffe a fost înlăturat de la catedra universităţii, iar el s-a retras la parohia sa din Luttherworth.

În liniştea parohiei, el a compus opera sa *Trialogus,* sub formă de conversaţie între *adevăr* (Alitheia), *minciună* (Psevdis) şi *înţelepciune* (Phronisis), în care îşi expune ideologia sa.

La 28 decembrie 1384, în timp ce prietenul său John Purney săvârşea Liturghia, Wycliffe avu un atac de apoplexie şi muri după trei zile. Partizanii săi au fost urmăriţi şi persecutaţi de regele Henric al IV-lea de Lancaster (1399–1413) şi de arhiepiscopii englezi.

Condamnarea mai multor puncte din învăţătura lui Wycliffe în sinodul ţinut la Roma în 1412, sub papa Ioan al XXIII-lea (1410–1415), şi măsurile luate de sinodul din Constanţa (1414–1418), care a condamnat 45 de teze din opera lui în 1415 şi a hotărât arderea scrierilor sale şi dezgroparea şi arderea trupului său, au făcut ca mişcarea sa să înceteze.

Ideile sale, însă, au pătruns în Boemia şi au fost preluate de Jan (Ioan) Hus.

Jan (Ioan) Hus († 1415). Căsătoria regelui Angliei Richard al II-lea (1377–1399) cu principesa Ana de Boemia întări raporturile prieteneşti dintre cele două ţări. Între universităţile din Oxford şi Praga a început să se facă schimb de studenţi. Studenţii englezi care veniră de la Oxford la Praga introduseră ideile lui Wycliffe. La Praga a luat fiinţă între studenţi o comunitate de admiratori ai învăţăturii lui Wycliffe, în fruntea cărora se afla Ioan Hus.

Hus s-a născut în 1369, la Hasyneţ, dintr-o familie de ţărani săraci. După terminarea studiilor universitare, el este numit în 1398 profesor la Facultatea de filosofie, iar în anul următor fu numit rectorul universităţii din Praga.

Primind preoţia, a fost numit în 1403 predicator la capela Betleem din Praga, devenind confesorul reginei Sofia a Boemiei.

Ioan Hus, slab şi livid la înfăţişare, integru în moravuri, versat în dialectică, fanatic în predicile sale, influenţat de ideile lui Wycliffe, prin ideile sale revoluţionare, se arătă profund devotat patriei sale. El găsi în persoana prietenului său, **Ieronim de Praga,** un aderent credincios. În 1403, când universitatea din Praga a condamnat 45 de teze din scrierile lui Wycliffe, Hus, deşi câştigat de ideile acestuia, nu i-a luat apărarea, ci s-a mărginit să spună că nu sunt extrase din scrierile lui.

Cum însă Hus ataca în predicile sale clerul catolic pentru bogăţia şi imoralitatea sa, el intră în conflict cu arhiepiscopul de Praga, care-i interzisese să mai predice.

Elementul german din universitate se arătă ostil ideilor lui Hus, şi astfel se născură conflicte între germani şi cehi. Atunci, Hus determină pe regele Venceslas al Boemiei să schimbe felul de vot în universitate. El obţinu în 1409 ca naţiunea cehă să aibă la conducerea universităţii *trei voturi,* în loc de unul, ca până atunci, iar celelalte naţiuni, bavareză, saxonă şi polonă, la un loc, un singur vot. Nemulţumiţi de aceasta, profesorii şi studenţii germani părăsiră Praga. Într-o singură zi plecară 2.000 de studenţi. O parte mersese la întărirea altor universităţi, Erfurt, Cracovia, iar alta înfiinţă în 1409 universitatea din Leipzig.

Universitatea din Praga, cu circa 500 de studenţi, a rămas curat boemă, iar Hus a fost ales rector pentru a doua oară.

Dacă adversarii lui Hus, de la universitate plecară din Praga, a rămas însă arhiepiscopul Sbygniek de Praga, care primi ordin din

partea papei Alexandru al V-lea (1409–1410), ales la Pisa, să urmărească pe Hus, interzicându-i orice predică. În iulie 1410, aproximativ 200 de exemplare din scrierile lui Wycliffe au fost arse, iar apărătorii lui loviţi cu anatema.

La Praga, datorită aderenţilor lui Hus, au izbucnit mai multe incidente. Preoţii catolici sunt persecutaţi de Hus şi partizanii săi. Prietenul lui Hus, Ieronim de Praga, conduse la închisoare doi preoţi, iar pe cel de-al treilea l-a aruncat în râul Vâltava. Dezordinea şi incidentele au stricat mult cauzei lui Hus.

Papa, fiind informat de incidentele de la Praga, însărcină pe cardinalul Colonna să cerceteze «cazul Hus» la Praga. Cardinalul îl invită să se prezinte la el, dar Hus a refuzat, aşa încât a fost *lovit cu anatema* şi se aruncă *interdictul* asupra oraşului Praga.

Hus se ridică cu asprime contra papei Ioan al XXIII-lea (1410–1415), ales la Pisa, când acesta publică în mai 1412 o serie de indulgenţe şi o cruciadă contra regelui Ladislau al Neapolului, fiindcă susţinea un alt papă. El socoti aceste măsuri necreştine şi numi pe papă Antihrist, deoarece prin actele sale provoacă război între creştini. Totodată, îndemnă poporul să ardă bulele papale, iar el compuse *două pamflete,* într-unul combătând indulgenţele, iar în celălalt bulele papale.

La sfatul regelui Venceslas, protectorul său, pentru potolirea tulburărilor de la Praga, Hus a plecat în aprilie 1413 la un castel din sud – Austi, unde şi-a scris opera sa fundamentală *Tractatus de Ecclesia* = *Tratat despre Biserică.*

Hus a făcut din *predestinaţie centrul doctrinei sale.*

Iată câteva puncte din această doctrină:

1. Adevărata Biserică este corpul mistic al lui Hristos, care se compune numai din cei predestinaţi.

2. Singur Iisus Hristos este capul Bisericii, căci El n-a orânduit un cap vizibil. Petru n-a fost şi nu este capul Bisericii şi nu poate fi vicarul lui Hristos pe pământ.

3. Întrucât trăieşte în lux şi goană după bani, papa nu este urmaşul lui Petru, ci al lui Iuda Iscarioteanul, cel lacom de bani.

Bulele papei nu merită crezare decât în măsura în care sunt conforme cu Scriptura.

4. Biblia trebuie predicată în limba poporului, ca să fie înţeleasă de toţi credincioşii.

Se remarcă faptul că Hus n-a atacat instituţia sacramentală a Bisericii, nici Tainele ei. El face apel la Hristos şi la Scriptură, fără mijlocirea ierarhiei harice.

Ideile lui Hus au fost răspândite de aderenţii săi, numiţi «husiţi», în frunte cu prietenul său, Ieronim de Praga, în Boemia, Moravia, Polonia, Ungaria şi Ţările Române.

Condamnarea lui Hus. Asigurat de împăratul Sigismund al Germaniei (1410–1437), fratele regelui Venceslas al Boemiei (1378–1419), care-i dădu o scrisoare de protecţie, un «salv-conduct», şi o gardă însoţitoare, că nu i se va întâmpla nimic, Hus, cu toată rezistenţa prietenilor săi, se hotărî să plece la sinodul din Constanţa, în Germania, unde sosi în noiembrie 1414.

Papa Ioan al XXIII-lea l-a primit cu bunăvoinţă, revocând anatema dată asupra lui şi interdictul dat asupra oraşului Praga, oprindu-l doar de a liturghisi şi predica.

Hus spera să discute cu sinodalii, care ar fi văzut în el mai degrabă un orator, un tribun popular, încântat de propriile sale succese în predici, decât un teolog versat în ale Scripturii.

Fiind ceh, el avea în sinod ca adversari pe germani, în mare număr în sinod; în filosofie, fiind *realist,* avea adversari pe nominalişti; ca polemist contra ierarhiei catolice şi al monarhismului papal, avea adversari şi pe papă şi pe ierarhi.

Cum el pretindea să predice, fiindu-i interzis de papă, a fost închis şase luni la dominicani.

La 28 noiembrie 1414 a fost invitat să se înfăţişeze înaintea papei şi a cardinalilor. Examinarea doctrinei sale ducea direct la aceea a lui Wicliff. La 4 mai 1415, examinatorii au scos din scrierile lui Hus 30 de afirmaţii eretice. Întrebările puse cu privire la Sfânta Euharistie nu au adăugat nimic în detrimentul său.

Din cauză că nu s-a supus poruncii de a nu liturghisi şi predica, episcopul de Constanţa a dispus arestarea lui. La începutul lunii iunie 1415 este dus de la castelul Gottlieben, unde fusese ţinut în arest, la mânăstirea franciscanilor. În decursul audierii, el apără o parte din învăţături, dar despre altele a afirmat că nu provin de la el.

Sinodul a condamnat din ele 45 de teze.

În zadar persoanele cele mai influente din sinod, ca împăratul Sigismund şi cardinalul Pierre d'Ailly (1350–1420), episcop francez de Cambrai, au căutat să-l convingă să renunţe la ele, căci el n-a vrut.

Aflând că o comisie sinodală a dispus condamnarea şi arderea operelor sale, plin de curaj şi îndârjire, la 24 iunie 1415, Hus atacă sinodul însuşi, învinuindu-l de răutatea lui Antihrist.

Sinodalii i-au cerut pentru a doua oară retractarea ideilor sale, dar el a afirmat că nu se simte vinovat cu nimic.

Atunci, în şedinţa din 6 iulie, 1415, sinodul a condamnat pe Hus ca eretic, lipsit de demnitatea preoţească, exclus din Biserică şi extrădat autorităţilor civile, care, în aceeaşi zi, l-au ars pe rug.

Se spune că între cei ce aruncau vreascuri în flăcări se afla şi o bătrână, despre care Hus a exclamat cunoscutele cuvinte: *«O, sancta simplicitas»* (O, sfântă ignoranţă). Pe rug, în timp ce flăcările îl cuprindeau, el ar fi exclamat judecătorilor: *«Ardeţi voi acum o gâscă* (hus în limba cehă înseamnă gâscă), *dar va veni o lebădă, pe care n-o veţi mai putea arde!»*. Era o anticipare şi prezicere a reformei lui Luther.

Jan Hus a primit moartea cu resemnare şi curaj deosebit, care au uimit chiar şi pe judecătorii săi.

Amicul lui Hus, Ieronim de Praga, inculpat la rândul său de erezie, a fugit, dar a fost prins. Acesta retractă abjurarea sa dar fu totuşi condamnat ca *relaps*, adică căzut din nou în erezie. La 30 mai 1416, a împărtăşit soarta lui Hus, fiind şi el ars pe rug la Constanţa.

Războiul husiţilor. Moartea lui Hus pe rug a fost privită în Boemia ca o jignire naţională şi a provocat în ţară o mare tulburare. Nu mai puţin de 452 de nobili s-au declarat de partea lui Hus, socotindu-l erou naţional şi cel mai sfânt dintre martiri.

După alegerea papei Martin al V-lea (1417–1431), sinodul din Constanţa a luat măsuri pentru nimicirea mişcării husite, dar aceasta a întărit mişcarea.

Când s-a auzit la Praga de arderea lui Hus pe rug, s-a întâmplat ca mulţi din aderenţii lui să treacă prin faţa primăriei. Dintr-o încăpere, cineva a aruncat asupra lor o cărămidă, lovind un preot husit. Drept răzbunare, mulţimea înfuriată, condusă de Ioan Zisca († 1424), a năvălit în primărie şi a aruncat pe fereastră în 1419 şapte din consilierii primăriei, eveniment numit *«defenstraţia de la Praga»*. Apoi manifestanţii au prădat mai multe biserici şi au alungat mai mulţi preoţi catolici şi călugări din capitală.

Încrezători în victoria lor, husiţii au devenit tot mai agresivi şi au început să-şi construiască fortificaţii. Ei s-au împărţit în două: husiţii moderaţi şi extremişti sau radicali. Husiţii moderaţi s-au numit «calixtini» de la *calix* = potir, pentru că au reintrodus vechea tradiţie chirilo-metodiană de a împărtăşi pe credincioşi din potir, şi *«utraquişti»*, pentru că au introdus împărtăşirea sub *utraque forma* = sub ambele forme, cu pâine şi vin, ca în Biserica Ortodoxă, nu numai cu hostie. Ei au fost conduşi de Sigismund Korybut de Lituania.

Husiţii extremişti s-au numit «taboriţi», după fortăreaţa lor principală Tabor, şi au fost conduşi de Ioan Zisca. Aceştia n-au mai acceptat preoţi şi nici *«transsubstanţiatia»* la Sfânta Euharistie, ceea ce nu învăţase Hus. În timpul războiului dintre 1419–1424, ei s-au dedat la tot felul de violenţe, distrugeri de oraşe, de biserici, de bunuri materiale şi au provocat învrăjbiri pătimaşe între credincioşi, care au dus la pierderi de vieţi omeneşti, astfel încât a trebuit ca mulţi dintre ei să fie alungaţi din ţară. În locul lor au fost aduşi pe moşiile seniorilor colonişti germani, fapt care a creat pentru viitor o gravă problemă naţională pentru Boemia sau Cehia, care s-a soluţionat abia după al II-lea război mondial (1939–1945), prin plecarea germanilor sudeţi în Germania.

Sinodul din Basel a reuşit să împace în 1431 pe husiţii moderaţi, aşa numiţii «calixtini», cu Biserica Romano-Catolică, admiţându-le din cererile lor patru articole: 1. Cuminecarea pentru cei adulţi sub ambele forme; 2. Predica să fie liberă în limba poporului; 3. Preoţii pot avea bunuri materiale, dacă le întrebuinţează conform canoanelor; 4. Orice păcat de moarte să se pedepsească de cei ce au putere legală.

Husiţii extremişti sau radicali, «taboriţii», n-au admis nici o concesie. De aceea, după urcarea pe tron a regelui Gheorghe Podiebrad, cei care nu s-au supus Romei au fost persecutaţi. Atunci ei s-au răspândit în Moravia, Polonia, Ungaria, Transilvania şi Moldova lui Ştefan cel Mare (1457–1504), care le-a acordat toleranţă religioasă.

Din rămăşiţele lor s-a format comunitatea aşa-numiţilor *«Fraţi boemi sau moravi»*, care au răspândit peste tot ideea de a traduce Biblia şi de a sluji şi predica în limba poporului.

În toamna anului 1451, husiții din Praga au trimis la Patriarhia de Constantinopol o delegație condusă de preotul englez Constantin Plastris pentru a încheia o unire cu Biserica Răsăritului. Preotul englez se adresă împăratului Constantin al XI-lea Dragases (1448–1453), cerându-i să-i dea pe cineva spre a fi instruit în credința ortodoxă, iar împăratul îl încredință monahului Ghenadie Scholarios († 1472), viitorul patriarh ecumenic sub turci, teolog erudit, care se achită în mod desăvârșit de sarcina sa.

De la 1575 calixtinii și Frații boemi se unesc cu protestanții într-o comunitate creștină comună, recunoscută de împăratul Rudolf al II-lea (1575–1612) prin scrisoarea imperială numită *«Cartea Maiestatică»*. Astfel, unii au îmbrățișat doctrina lui Luther († 1546), alții a lui Ulrich Zwingli († 1513), alții pe a lui Jean Calvin († 1564).

Majoritatea Fraților boemi au îmbrățișat la 1604 calvinismul. Ultimul episcop al Fraților boemi a fost celebrul pedagog Ioan Amos Comenius (Komenski: 1592=1671), autorul cunoscutei lucrări *Didactica magna,* care, pentru ideile sale, a trebuit să se refugieze, în 1629, din Moravia în Polonia, iar de acolo, în 1656, la Amsterdam, în Olanda.

Girolamo Savonarola († 1498). În timpul Renașterii au apărut «predicatorii pocăinței», care luptau împotriva decăderii moravurilor societății.

Umaniștii Renașterii postulau o reîntoarcere la cultura greco-romană a antichității păgâne. Acești umaniști libertini, care se bucurau de favoarea părinților și a unor papi, au contribuit la decăderea moravurilor, încât imoralitatea, libertinajul și păgânismul se încuibaseră chiar și la Curtea papală. Papa Alexandru al VI-lea Borgia (1492–1503) și fiii săi, Lucreția și Cezar Borgia, au comis cele mai monstruoase imoralități și crime.

Unul dintre cei mai distinși și curajoși predicatori, care s-a ridicat și a luptat contra decadenței morale din timpul Renașterii în secolul al XV-lea, a fost călugărul dominican Girolamo (Ieronim) *Savonarola.* El s-a născut la 21 septembrie 1452 la Ferrara, ca fiu de medic. După ce studie medicina și științele naturale, ascultând predica unui dominican, el deveni călugăr dominican, fără consimțământul părinților.

La 1481, Savonarola a fost numit superior la biserica Sf. Marcu din Florența, metropola Renașterii, unde la început n-a fost apreciat, dar, din august 1490, predicile sale au avut un succes extraordinar. El a combătut la Florența ușurătatea de moravuri și politica lui Laurențiu de Medici = Lorenzo il Magnifico (1448–1492).

Când Fra Girolamo începea să vorbească, florentinii aveau impresia că vorbește un profet biblic. Înspirându-se din limba vechilor profeți, el se considera un trimis al lui Dumnezeu, insistând asupra introducerii reformelor morale în Biserică și stat.

Din 1494, Savonarola s-a așezat în fruntea celor ce doreau o *constituție democrată* și a reușit s-o realizeze. El dorea ca *Florența să devină centrul unei reforme morale, care să cuprindă toată Biserica.* În acest scop, Hristos a fost proclamat «Regele Florenței».

În timpul acesta, regele Franței, Carol al VIII-lea (1483–1498), «noul Cyrus», cum l-a numit Savonarola în predicile sale, care va veni din nord ca o pedeapsă pentru italieni, a cucerit în 1494 mare parte din Italia și i-a alungat pe Medici. Florența se proclamă republică în frunte cu Savonarola, care impuse o constituție democratică în locul celei absolutiste a familiei Medici, atotputernică la Florența între 1434–1494. El voia să întemeieze o teocrație ca în timpurile Judecătorilor lui Israel.

O viață morală ca a primilor creștini începu să se trăiască la Florența, care, din orașul luxului, al frivolităților și plăcerilor lumești, deveni un oraș în care a început să predomine spiritul Evangheliei. În noua *«republică creștină»,* toate plăcerile lumești au fost înlăturate. Se organizară *ruguri ale vanității.* Femeile și fetele și-au lepădat podoabele, își simplificară toaletele și se îmbrăcară simplu; tinerii libertini deveniră pioși. În locul cântecelor lumești se cântau cântece bisericești. Averile câștigate pe nedrept au fost restituite; războaiele și dușmăniile de moarte dintre marile familii au încetat; impozitele au fost revizuite, iar camăta desființată.

Florentinii Renașterii însă n-au putut suporta timp îndelungat viața de asceți și sfinți impusă de Savonarola. Apoi, el avea dușmani de moarte pe papa Alexandru al VI-lea Borgia și familia Medici, care s-au unit împotriva lui.

În iulie 1495, Savonarola a fost invitat de papă să se prezinte la Roma, spre a-și putea justifica activitatea de la Florența, dar el n-a dat

ascultare ordinului. Atunci papa Alexandru al VI-lea i-a interzis să mai predice. Cu toate acestea, Savonarola a continuat să predice, atacând chiar şi pe papă. Atunci, papa l-a excomunicat şi a pus Florenţa sub interdicţie.

Nevoind să sufere proba focului, după metodele inchiziţiei papale, florentinii îl părăsiră.

În duminica Floriilor din anul 1498, în catedrala din Florenţa s-a produs un grav incident. În timp ce călugărul dominican Francisco Valori predica, mulţimea furioasă l-a întrerupt şi l-a omorât. Luându-se ca pretext acest incident, Savonarola a fost arestat şi închis. În închisoare, cu toată suferinţa pe care o îndura, a compus două *Comentarii la Psalmii 31 şi 51,* publicate în 1523 de Martin Luther.

Nestatornicii florentini, plictisiţi şi dezgustaţi de viaţa de asceţi şi sfinţi pe care le-o impusese Savonarola, l-au părăsit. La 23 mai 1498, papa Alexandru al VI-lea, duşmanul său, a trimis delegaţi la Florenţa pentru judecarea lui. Procesul a fost lung. După ce a fost chinuit în mod sălbatic 11 zile, a fost spânzurat, apoi ars pe rug împreună cu alţi doi dominicani, Fra Domenico de Pesca şi Fra Silvio Maruffi, iar cenuşa lor a fost aruncată în fluviul Arno.

Savonarola n-a fost un prereformator, după modelul lui Wycliffe sau Hus, ci un revoltat împotriva stării de lucruri din Biserica Romei din timpul său. Intenţiile sale au fost curate, dar, sedus de temperamentul său înflăcărat, el a depăşit sfera de activitate a unui călugăr şi preot.

Mai târziu, Savonarola, deşi ars pe rug prin judecata Bisericii Catolice, a fost canonizat de aceeaşi Biserică, fapt care uimeşte până azi pe creştini.

REFORMA LUI MARTIN LUTHER

Martin Luther este o personalitate puternică, plină de calităţi, înzestrat cu o sensibilitate religioasă deosebită, iar Reforma protestantă, iniţiată şi realizată de el, constituie unul dintre cele mai mari şi importante evenimente din istoria universală.

Ea a apărut în sânul Bisericii Romano-Catolice ca o reacţie contra stării ei de decadenţă morală şi constituie o lovitură puternică dată în primul rând absolutismului papal în conducerea Bisericii.

Responsabilitatea papilor, a Curiei papale şi a clericilor catolici la ivirea protestantismului nu este negată de mulţi istorici şi teologi catolici, iar uneori este confirmată şi recunoscută chiar şi de către unii papi.

Martin Luther (1483–1546) s-a născut la 10 noiembrie 1483, la Eisleben, în Saxonia, ca fiu de miner. De la mama sa, Margareta Ziegler, a primit o educaţie serioasă. Copilăria i-a fost tristă, lipsită de bucurii, plină de lipsuri şi suferinţe, fiind obligat să cânte pe străzi pentru a-şi câştiga pâinea, încât hrana sa sărăcăcioasă o muia uneori cu lacrimi. În tinereţe, ajutat de o femeie din Eisenach, Ursula Cotta, care i-a fost pentru câtva timp ca mamă adoptivă, a învăţat latineşte. Între 1501–1504 urmă cursurile Universităţii din Erfurt, unde învăţă filosofia şi teologia, obţinând în 1505 titlul de doctor.

Tatăl său, mândru de succesele sale, voia să-l îndrepte spre studiile juridice, dar Luther urmă alt drum.

La 2 iulie 1505, pe când mergea spre Erfurt, o furtună puternică îl surprinse în satul Sotterheim şi în momentul când trăznetul căzu lângă el, crezându-se în faţa morţii, cuprins de spaimă strigă: *«Sfântă Ană, scapă-mă şi mă voi călugări».* La câteva zile după aceasta, contra voinţei părinţilor, la 17 iulie 1505, Luther intră în mânăstirea Augustinilor din Erfurt, de unde va lua naştere noua sa teologie, influenţată în unele învăţături de Fer. Augustin († 430).

La sfârşitul vieţii († 1546) el va declara că intrarea sa în monahism a făcut-o silit, «sub presiunea fricii». În 1507, a fost hirotonit *preot catolic,* iar în 1508, cu aprobarea lui Staupitz, generalul ordinului dominican din Germania, trecu la Universitatea din Wittenberg pentru a învăţa teologia.

Călătoria făcută la Roma în 1510–1511 pentru afacerile ordinului augustinian, cu toată starea de decadenţă găsită acolo, nu l-a zdruncinat sufleteşte, rămânând mai departe credincios Bisericii Catolice.

După obţinerea titlului de doctor în teologie în 1512, începu să ţină la Wittenberg cursuri de exegeză la cărţile Bibliei. În 1514 a comentat *Psalmii,* iar între aprilie 1515 – octombrie 1516 a scris *Comentariul la Epistola către Romani.*

În Comentariul acestei epistole, influenţat de Fer. Augustin, care a susţinut că omul dobândeşte mântuirea numai prin harul lui Dumnezeu, Luther afirmă că prin căderea în păcatul originar, sufletul omenesc a fost cu totul corupt, încât omul nu mai poate face nimic bun de la sine. Dumnezeu îi dăruieşte totul. Omul se justifică sau se mântuieşte *numai prin credinţă – sola fide* (Rom. 1, 17), învăţătură care devine centrul noii sale teologii.

Prilejul revoltei lui Luther împotriva Bisericii Romane l-a constituit predicarea indulgenţelor în 1514 de către călugării dominicani. Călugărul Tetzel († 1519), orator popular, predica cu zel indulgenţele, la propunerea şi cu aprobarea arhiepiscopului Albert de Brandenburg-Mainz, care trebuia să plătească scaunului papal o sumă considerabilă. Suma urma să fie apoi împărţită şi jumătate trimisă la Vatican, cu scopul ridicării catedralei Sf. Petru de papa Leon al X-lea (1513–1521), începută încă din 1506 de papa Iuliu al II-lea (1503–1513).

Mare a fost indignarea lui Luther când a aflat că Tetzel predica spunând că indulgenţele au efect, sigur şi imediat, întrucât, *«îndată ce aurul (banul) sună în cutie, sufletul zboară spre cer»,* sau, pe nemţeşte: *«Sobald das Geld im Kasten klingt, / Die Seele im Himmel springt».*

La 31 octombrie 1517, în ajunul sărbătorii Tuturor Sfinţilor, Luther trimite protestul său, alcătuit din 95 de teze, arhiepiscopului Albert de Brandenburg-Mainz, episcopului de Brandenburg şi altora, în care combate indulgenţele şi atacă violent papalitatea, acuzând-o că

iartă aprioric orice păcate, ceea ce nici Dumnezeu nu poate face, şi permite astfel de practici.

Afirmaţia lui Filip Melanchton (1497–1560), prietenul şi colaboratorul lui Luther, despre afişarea celor 95 de teze pe uşa catedralei din Wittenberg la 31 octombrie 1517, cum se afirmă prin unele tratate istorice, nu se confirmă documentar. Mai târziu, cele 95 de teze au fost afişate şi pe uşile bisericilor, în primul rând pe uşa catedralei din Wittenberg.

Impresia publicării celor 95 de teze a fost considerabilă, dar Roma n-a acordat importanţă faptului. Papa Leon al X-lea, ocupat cu vânătoarea şi distracţiile, credea că e vorba de o simplă ceartă călugărească şi, în 1518, trimite pe cardinalul Cajetan din Augsburg (1468–1534) să-l întoarcă pe Luther la credinţa catolică. Luther însă nu se supuse şi răspunse cardinalului că papa trebuie să asculte de sinod, iar sinodul de Sfânta Scriptură. În noaptea de 20–21 octombrie 1518, el părăsi Augsburgul şi la 22 octombrie adresă un apel: *de la un papă rău informat către un papă care trebuie informat mai bine = a papa male informato ad papam melius informandum,* apoi, în 28 noiembrie 1518, făcu apel la un sinod general, întocmai ca Hus înaintea lui.

Îndată, însă, chestiunea indulgenţelor trecu pe al doilea plan, şi Luther dădu pe faţă teologia sa, cu totul contrară teologiei Bisericii Catolice.

Roma, văzând că disputa ia proporţii şi nu poate fi potolită, delegă la 5–6 ianuarie 1519 pe Carol Miltitz, cameristul papei, mai blând, care obţinu de la Luther promisiunea că va tăcea, dacă nu va fi atacat. Peste puţin timp, însă, profesorul catolic Joh. Eck († 1543) din Ingolstadt († 1543) atacă pe Andrei Bodenstein din Karlstadt († 1541), prietenul lui Luther, pe care-l provocă la o discuţie publică, încât Luther se crezu dezlegat de promisiunea făcută.

În disputa de la Leipzig din 27 iunie – 16 iulie 1519, cu privire la primatul papal, Luther afirmă acum că nici conciliul general nu este infailibil, ci *numai Sfânta Scriptură,* întrucât numai ea garantează adevărul revelat. În ceea ce priveşte *Epistola lui Iacob,* invocată de Eck pentru a dovedi necesitatea faptelor bune în actul mântuirii, Luther a respins-o, afirmând că «este de paie».

Nobilii şi cărturarii germani, între ei Filip Melancthon, profesor de limba ebraică şi de limba greacă, trec de partea lui Luther.

Prin bula *«Exurge Domine»* din 15 iunie 1520, papa Leon al X-lea a condamnat 41 de teze din scrierile lui Luther, referitoare la organizarea bisericească şi la preoţia harismatică, şi-i fixă un termen de 60 de zile pentru retractare. La împlinirea termenului, însă, Luther răspunse printr-un pamflet intitulat: *«Împotriva bulei lui Antihrist»* şi a aruncat-o în foc împreună cu *Corpus juris canonici,* la 10 decembrie 1520, la poarta Elster din Wittenberg, exclamând: «Fiindcă tu ai torturat adevărul, el te torturează acum în acest foc.».

Denunţat ca eretic, Luther se adresă în cursul anului 1520 poporului german prin trei scrieri programatice.

Prima scriere este un apel adresat la 1 august 1520 *Către nobilimea creştină de naţiune germană despre reforma stării creştine,* în care, după ce atacă papalitatea, afirmă *preoţia universală* (I Petru 2, 9) şi libertatea pentru toţi creştinii de a citi şi a înţelege Sfânta Scriptură, cu ajutorul Duhului Sfânt, ca singurul izvor al credinţei.

«Ne-am săturat de cerşetorie, afirma el, şi de dezmăţul ordinelor călugăreşti; preoţii să se căsătorească, iar nu să trăiască mai departe într-o ruşinoasă stare de promiscuitate; afară cu păgânul Aristotel din teologie; Sfânta Scriptură să fie pusă în centrul ridicării poporului».

A doua scriere, sub formă de manifest, având un conţinut teologic, a fost publicată în limba latină, în octombrie 1520, sub titlul *«Despre captivitatea babilonică a papilor».* În aceasta, Luther atacă violent pe papă, numindu-l Antihrist. Din Tainele Bisericii, Luther admite numai trei: *Botezul, Euharistia* şi într-o oarecare măsură *Pocăinţa,* ca fiind de origine divină, iar pe celelalte le consideră doar ceremonii pioase.

A treia scriere, cea mai teologică, publicată în limba germană în noiembrie 1520, sub titlul: *Despre libertatea omului creştin,* este adresată papei Leon al X-lea, afirmând că «un creştin adevărat este stăpân prin credinţă peste toate şi nesupus nimănui».

Împăratul Germaniei Carol Quintul (1519–1556) dorea împăcarea dintre catolici şi luterani şi convocă în acest scop pe Luther în dieta de la Worms din 1521. Luther se prezentă şi se apără cu Biblia în mână, repetând: «Acestea sunt părerile mele şi altfel nu pot;

Dumnezeu să-mi ajute», afirmând că el este «un Hus saxon». Dieta de la Worms, prin decretul din 8 mai 1521, l-a declarat eretic.

De la Worms, Luther este dus sub escortă la Wittenberg, de unde urma să fie alungat din ţară.

Pe drum, însă, prietenul său, prinţul elector al Saxoniei, Frederic cel Înţelept (1485–1535), făcu să fie răpit în chip tainic şi adăpostit în castelul său din Wartburg, unde a stat ascuns zece luni (mai 1521 – martie 1522), sub numele de «cavalerul Gheorghe». Aici a tradus Luther în 1522 Noul Testament, după traducerea latină a ediţiei greco-latine a lui Erasmus din Rotterdam (1467–1536). Vechiul Testament a fost tradus mai târziu, în 1534, după originalul ebraic, iar la 1 august 1535, a apărut în limba germană întreaga Biblie. Astfel, prin alegerea şi folosirea celor mai potrivite cuvinte germane, Luther a pus bazele limbii literare germane.

Răspândirea Reformei Protestante

Roma şi ierarhia catolică căutară să execute edictul de la Worms din 8 mai 1521 de a alunga pe Luther din ţară. Împăratul Carol Quintul, însă, fiind în război cu regele Franţei Francisc I (1515–1547), aliatul turcilor, lipsea din ţară, iar dieta de la Nürnberg din 1523 amână executarea ordinului, şi astfel Reforma se întinse repede în Saxonia şi Hessa.

Văzând abuzurile care se săvârşeau în numele libertăţii, Luther propuse electorului Ioan de Saxonia să-şi aroge administraţia bisericească, cum au făcut regii din Israel. Se ajunse astfel de la o religie a libertăţii la o *religie etatistă,* bazată pe dreptul divin al prinţului. Între cei dintâi care au aderat la această religie etatistă au fost electorul Ioan de Saxonia şi landgraful Filip de Hessa. Acesta din urmă puse la *Torgau* bazele unei alianţe politice la care aderă aproape toată Germania reformată, aşa încât partidul luteran ajunse mai puternic decât cel catolic, al cărui şef era împăratul.

Supuşii statelor şi oraşelor care au aderat la Reformă au trebuit să îmbrăţişeze religia suveranului, conform principiului: *«Cujus regio ejus religio»* = «Regiunea face religiunea».

Ideile revoluţionare ale Reformei luterane au trezit la anabaptiştii lui Thomas Münzer (1490–1525) şi la ţăranii asupriţi de nobili un creştinism anarhic. Bazaţi pe doctrina lui Luther despre libertatea evanghelică şi libertate, ţăranii iobagi din Turingia şi sudul Germaniei se răsculară în 1525 contra prinţilor şi nobililor, cerând drepturi civile şi sociale, incendiind mai mult de 1000 de castele şi mânăstiri. Luther n-a luat apărarea lor, cum se aşteptau ei, ci le-a spus nobililor cu cinism: «Loviţi-i ca pe blestemaţi şi ca pe cete de nemernici», astfel încât mai mult de 100.000 de ţărani au fost ucişi.

În plin război cu ţăranii, Luther se căsători în 1525 cu Caterina de Bora, o fostă călugăriţă cisterciană, şi a avut cinci copii, trei fii şi două fiice.

Datorită împrejurărilor politice în care se găsea atunci Germania, în război cu Franţa, luteranismul a făcut progrese însemnate.

Dieta I-a de la Spira din 1526 lăsă prinţilor libertatea de a executa edictul de la Worms din 1521 contra lui Luther, «cum vor crede că pot da seama înaintea lui Dumnezeu şi a majestăţilor lor». Luteranismul s-a întins în satele şi oraşele din centrul şi nordul Germaniei şi în Prusia.

În dieta a II-a de la Spira, din 1529, împăratul Carol Quintul a cerut statelor care au aderat la luteranism să păstreze respect pentru Biserica Romano-Catolică, dar *ele au protestat solemn* la 19 aprilie 1529, iar de atunci luteranii au primit şi numele de *protestanţi,* pe care-l păstrează până azi.

Biserica Luterană sau Protestantă se mai numeşte şi *Biserica Evanghelică,* fiindcă are ca bază a doctrinei sale *Evanghelia,* recte Sfânta Scriptură, fără Sfânta Tradiţie. Împărţirea Germaniei între catolici şi protestanţi sau luterani, care datează de la *Dieta a II-a de la Spira din 1529,* a creat mari pericole pentru unitatea politică a ţării şi va da naştere războaielor religioase.

Împăratul Carol Quintul, după ce terminase războiul cu Franţa, iar la 24 februarie 1530 primise coroana imperială din partea papei Clement al VII-lea (1523–1534), crezând posibilă o reconciliere între catolici şi luterani, convocă în *1530 Dieta de la Augsburg,* la care invită pe protestanţi să-şi prezinte Confesiunea lor de credinţă.

La 25 iunie 1530, Filip Melanchton prezintă *Confesiunea de la Augsburg,* numită *Confessio Augustana,* alcătuită de el pe un ton mai moderat, semnată de 7 prinţi şi locuitori a 2 oraşe, care a devenit carta simbolică prin execelenţă a Bisericii Luterane. Melanchton va fi considerat un «adevărat educator al Germaniei».

Teologii catolici nu acceptară cele trei învăţături protestante principale: *sola fide, sola gratia* şi *sola Scriptura,* care stau la baza ei şi o respinseră.

Ca răspuns, Filip Melancthon publică în aprilie 1531 *Apologia Confessionis.* În 1537, Luther alcătui aşa numitele *Articole Smalkaldice,* în care formulă mai precis doctrina protestantă. Aceste trei scrieri au devenit cărţile simbolice principale ale luteranismului protestant.

După Dieta de la Augsburg din 1530, împăratul, socotind pe protestanţi învinşi, dădu la 19 noiembrie 1530, un decret prin care restabili autoritatea episcopală şi restitui catolicilor domeniile acaparate de luterani.

Atunci, prinţii protestanţi formară în 1531 *Liga smalkaldică,* care deveni un puternic partid politic.

Fiindcă turcii ameninţau Viena şi pe Carol Quintul, acesta încheie cu protestanţii în 1532 *pacea de la Nürnberg,* prin care s-a hotărât ca ei să nu mai provoace tulburări până la convocarea unui nou sinod sau a unei noi diete.

Luther muri la 18 februarie 1546 în urma unei congestii. Ca preot catolic, el ar fi dorit ca Reforma să se facă în sânul Bisericii Romano-Catolice, împreună cu episcopii, dar, împins de împrejurări şi de lipsa de tact a papilor şi a Curiei papale, a făcut-o împotriva ei.

După moartea lui Luther, a început în 1547 lupta dintre împărat şi Liga smalkaldică, în care împăratul a ieşit biruitor.

La o nouă dietă întrunită în 1547, la Augsburg, împăratul Carol Quintul impuse condiţiile de pace, propunând o nouă formulă dogmatică în aşa numitul *«Interimul de la Augsburg»,* dar aceasta n-a mulţumit nici pe catolici, nici pe protestanţi.

În cele din urmă, împăratul încheie *pacea de la Augsburg* din 1555 pe baza principiului *«cujus regio ejus religio» – «cui îi aparţine regiunea aparţine religiunea»,* prin care s-a recunoscut luteranilor libera exercitare a cultului lor. Ei puteau să-şi păstreze averile secularizate înainte de 1552. Clericii catolici care treceau la luteranism, însă,

trebuiau să lase Bisericii catolice bunurile lor materiale – *reservatum ecclesiasticum,* şi să renunţe la demnităţile şi funcţiile lor.

Contestat de protestanţi, acest *«reservatum ecclesiasticum»* a dat naştere la numeroase certuri.

Pacea de la Augsburg din 1555 a reglementat situaţia din Germania până la *Războiul de treizeci de ani* care a izbucnit în Europa Apuseană între 1618–1648. Ea a consacrat, prin victoria protestantismului princiar asupra împăratului, dezbinarea confesională, politică şi culturală a Germaniei.

Astfel, nordul, centrul şi o parte din Würtenberg devin luterane, iar Bavaria şi Valea Rinului au rămas catolice.

Din Germania, Reforma protestantă s-a răspândit repede în tot nordul Europei, în Prusia, Danemarca, Islanda, în ţările scandinave, Norvegia, Suedia şi Finlanda, protestantismul fiind considerat drept «forma creştinismului mai potrivită spiritului german şi scandinav».

În Boemia, Slovacia, Slovenia, Polonia şi la saşii din Transilvania s-au organizat puternice comunităţi luterane.

Cel mai de seamă propagator al Reformei luterane printre saşii din Transilvania a fost învăţatul Ioan Honterus (1498–1549), care a editat scrierile lui Luther în tipografia de la Braşov, unde şi-a tipărit şi lucrările sale. Dieta Transilvaniei, întrunită la Turda în 1550, a recunoscut luteranismul ca «religio (confessio) recepta».

În Danemarca, Suedia şi Finlanda, Biserica luterană are o *constituţie episcopală.* În unele ţări, protestantismul e dominant, în altele egal cu catolicismul, sau tolerat.

În Italia, Spania şi Portugalia, Reforma protestantă nu s-a putut infiltra, datorită inchiziţiei, mai ales în Spania.

Sistemul teologiei protestante

Protestantismul nutreşte nobila aspiraţie de a reveni la formele primare ale creştinismului. În acest sens, Reforma protestantă vrea să însemne nu numai înlăturarea erorilor doctrinare, disciplinare şi cultice ale catolicismului, ci mai ales de a *«forma din nou»,* adică de a *«reforma»* sau *«reface»* creştinismul în forma lui primară originară, întrucât, de-a lungul secolelor, a fost *«deformat»* de catolicism. De

aceea, deşi combate violent papalitatea, protestantismul nu vrea să se identifice neapărat cu *antipapalismul.*

Principiile fundamentale ale protestantismului îl deosebesc atât de catolicism cât şi de Biserica Ortodoxă.

Protestanţii de toate categoriile, luterani, zwinglieni şi calvini sau reformaţi se deosebesc de cele două Biserici, în învăţătura despre *har, mântuire, Biserică, sfinţenie, numărul şi valoarea Tainelor.*

1) Astfel, în dogma soteriologică, influenţaţi de Fer. Augustin, ei dau o importanţă deosebită *harului divin* în actul mântuirii, care se realizează *«sola gratia»,* numai prin har, dăruit omului în mod gratuit de Dumnezeu – *gratia gratis data,* şi numai prin «credinţa omului» *«sola fide»,* fără colaborarea faptelor bune ale omului.

Într-adevăr, Fer. Augustin a susţinut că *«orice bine nu-l face în noi meritul nostru, ci numai harul (graţia)»* (Ep. 194 *Ad Sixtum* V, 19, P.L., XXXIII, 880), iar în scrierea *Contra Julianum* IV, 3 ş.u. vorbind despre faptele bune ale păgânilor, s-a exprimat astfel: *«Virtuţile păgânilor nu sunt decât vicii».*

Învăţătura luterană despre mântuirea omului *numai prin credinţă – sola fide,* stă în legătură cu concepţia lor despre coruperea totală a chipului şi asemănării omului cu Dumnezeu (Fac. 1, 26), prin căderea protopărinţilor Adam şi Eva în păcatul originar, încât omul este incapabil de vreun efort personal în actul mântuirii, adică să facă ceva bun de la sine şi ca atare faptele bune ale omului nu pot avea în actul mântuirii nici un rol.

În legătură directă cu concepţia luterană despre păcatul originar, stă concepţia lor despre *liberul arbitru* şi despre *predestinaţie.*

După concepţia lui Luther, formulată în lucrarea sa *De servo arbitrio,* «nu poate exista *liber arbitru,* nici la om, nici la înger, nici la vreo altă creatură», fapt grav, întrucât eliberează pe om de orice responsabilitate morală.

Referitor la *predestinaţie,* luteranii susţin că Dumnezeu ştie totul şi rânduieşte totul de mai înainte.

2) În învăţătura despre Biserică, ei preferă concepţia despre *Biserica invizibilă – Ecclesia invisibilis,* nu admit infailibilitatea Bisericii ca depozitară a harismei adevărului – *charisma veritatis,* «Biserica

Dumnezeului celui viu, fiind stâlpul şi temelia adevărului» (I Tes. 3, 15), şi nici infailibilitatea Sinoadelor ecumenice.

După cartea lor simbolică principală, *Confessio Augustana,* cap. 7, *«Biserica este societatea Sfinţilor în care se predică Evanghelia drept şi se administrează regulat Tainele»,* sau *«Societatea de credinţă şi de Duh Sfânt în inimi»* (*Apologia Confessionis Augustanae,* cap. 7 şi 8).

3) *Nu admit ierarhia bisericească harică,* stabilită canonic pe temeiul *«succesiunii apostolice»,* ci *«preoţia universală»* (I Petru 2, 9). Renaşterea morală a omului se face în legătură directă cu Hristos, fără mijlocirea ierarhiei harice. În Ortodoxie şi catolicism, însă, aceasta se face prin mijlocirea ierarhiei harice.

În privinţa cultului, protestanţii s-au opus chiar de la începutul Reformei, *sacramentarismului* şi *ritualismului* Bisericii Catolice, reducând numărul Sfintelor Taine. Predica, încadrată de cântări pioase, a devenit centrul cultului lor.

Luther a redus numărul celor şapte Taine la trei: *Botezul, Euharistia* şi *Pocăinţa.* După el, valoarea Tainei este în funcţie de starea subiectivă a omului, de credinţa lui. Taina e valabilă *«ex opere operantis»* şi nu are o valoare obiectivă prin ea însăşi, – *«ex opere operato»,* adică prin lucrarea ei.

La Sfânta Euharistie, pe care o săvârşeşte ca romano-catolicismul, cu azimă, şi nu cu pâine dospită ca ortodocşii, luteranismul *nu admite prefacerea elementelor materiale (adică transsubstantiatia)* – a pâinii şi a vinului, în Trupul şi Sângele Mântuitorului, ci o prezenţă reală, dar spirituală, numită de el *«praesentia per impanationem»* = *«prezenţa prin impanaţiune»:* Hristos este prezent *«in pane, cum pane et sub pane»; «in vino, cum vino et sub vino, sau consubstantiatie.*

4) În formularea doctrinei, protestanţii de toate categoriile, luteranii, zwinglienii, calvinii sau reformaţii susţin că *singurul izvor al revelaţiei divine este numai Sfânta Scriptură, – sola Scriptura –* şi înlătură Sfânta Tradiţie; ca al doilea izvor al revelaţiei. Ca atare la ei predomină cele trei «sola»: *sola gratia, sola fide* şi *sola Scriptura.*

De aceea, Biserica Luterană, întrucât se întemeiază în formularea doctrinei numai pe Sfânta Scriptură, şi îndeosebi pe Sfânta Evanghelie, se numeşte şi *Biserică Evanghelică.* Protestanţii şi-au creat

însă din secolul al XVI-lea unele tradiţii omeneşti, după specificul ţărilor în care s-au răspândit.

Ei acceptă totuşi *Simbolul niceo-constantinopolitan,* care face parte din Sfânta Tradiţie, dar au primit de la romano-catolici învăţătura greşită despre purcederea Sfântului Duh *«şi de la Fiul» – «Filioque»,* deşi în Sfânta Scriptură, pe care ei spun că se întemeiază, se vorbeşte despre purcederea Duhului Sfânt *numai de la Tatăl* despre care Mântuitorul mărturiseşte că este *«Duhul adevărului, Care de la Tatăl purcede»* (Ioan 16, 26).

În genere, protestanţii de toate ramurile nu acceptă cultul vechii Biserici universale, cinstirea Prea Curatei Fecioare Maria ca Născătoare de Dumnezeu, cinstirea Sfinţilor Îngeri şi a Sfinţilor, sărbătorile, cinstirea Sfintei Cruci ca obiect de cult, venerarea Sfintelor Icoane, a Sfintelor moaşte şi vechile tradiţii creştine legate de aceste sărbători.

Eroarea fundamentală a Protestantismului, privit prin specificul său, în comparaţie cu credinţa vechii Biserici universale, când nu se făcea deosebire între Răsărit şi Apus, între Roma şi Constantinopol, constă în faptul că, în tendinţa de a restaura creştinismul în forma lui originară, luptând împotriva abuzurilor şi inovaţiilor dogmatice, disciplinare şi cultice ale catolicismului, a pornit de la principii atât de radicale, încât reformatorii, în frunte cu Luther, n-au ştiut şi nici n-au putut să se oprească unde trebuie.

Din această cauză, ei au ajuns la un creştinism desfigurat, abia perceptibil prin resturile rămase din adevărurile eterne, descoperite de Domnul Hristos şi păstrate până azi de Biserica Universală sau Ecumenică.

(Vezi pe larg studiul Pr. Prof. I. Rămureanu, *Specificul Ortodoxiei în comparaţie cu Biserica Romano-Catolică şi Protestantismul,* în «Mitropolia Moldovei şi Sucevei», XXXII (1956), nr. 10, p. 578-600).

ALŢI REFORMATORI

Reforma lui Luther a avut răsunet şi în Elveţia, unde, în împrejurări similare, «lucrarea Evangheliei» progresa îndeobşte în oraşele Zürich şi Geneva.

Reforma de la Zürich este legată de numele lui *Ulrich Zwingli* (1484 – † 1531), în partea locuită de populaţia germană, iar cea de la Geneva, de numele lui *Jean Calvin* (1509 – † 1564), în partea locuită în majoritate de populaţia franceză.

1. **Ulrich Zwingli** († 1531). A treia personalitate a Reformei protestante, după Luther şi Calvin, s-a născut la 1 ianuarie 1484 în satul Wildhaus, cantonul St. Gall, dintr-o familie bogată de ţărani elveţieni. El a făcut studii la Basel, unde domnea spiritul raţionalist-umanist al lui Erasmus din Rotterdam (1467–1536), un timp profesor la Zürich, apoi la Berna şi Viena.

În familia lui Zwingli a existat o înclinare deosebită spre viaţa religioasă. El a avut doi unchi preoţi romano-catolici.

La 29 septembrie 1506, Zwingli a fost hirotonit preot de episcopul romano-catolic din Constanţa (Germania), iar la sfârşitul anului 1506, a fost instalat preot la Glaris, apoi la Einsiedeln, unde şi-a îndeplinit corect datoriile sale de preot.

La începutul anului 1519, Zwingli e numit preot la catedrala din Grossmünster. Intrând însă în conflict cu episcopul de Constanţa pentru că s-a ridicat *contra indulgenţelor papale,* predicate atunci în Elveţia de călugărul franciscan italian Bernard Samson, i s-a retras recunoaşterea ca preot la Grossmünster.

Consiliul de la Zürich, însă, apreciind cultura şi calităţile sale, l-a ales în 1519 paroh la catedrala oraşului.

Din acest an, Zwingli a început cu tact şi prudenţă introducerea Reformei Bisericii la Zürich, *pe baza Sfintei Scripturi, pusă în toate mâinile şi aplicată tuturor în limba germană, limba poporului.*

În acest scop, Academia din Zürich a început o operă de traducere şi exegeză a Sfintei Scripturi, după textul ebraic, grec şi latin, pe care o termină în 1529. Biblia de la Zürich, publicată în 1529 în limba germană, este cel mai important monument teologic şi literar lăsat posterităţii de aderenţii Reformei lui Zwingli.

Ruptura de Roma papală a lui Zwingli datează din 1522. În predicile sale el combătu Tradiţia, sinoadele, primatul papal, cultul Fecioarei Maria, al Sfinţilor, icoanelor şi moaştelor şi celibatul.

Cu toate că era preot romano-catolic, el a procedat la simplificarea cultului. Misa catolică a fost păstrată până în 1525, apoi a fost înlocuită printr-un cult simplu şi scurt, în care locul principal îl ocupa predica în limba poporului, însoţită de cântări religioase, după modelul cultului luteran. Statuile şi icoanele au fost scoase din biserici, afară de vitralii, care nu erau socotite obiect de cult. Orgile au fost scoase din biserici şi tragerea clopotelor oprită. Preoţii, deveniţi acum *pastori,* puteau să se căsătorească; călugării şi călugăriţele au dobândit libertatea de a părăsi mânăstirile şi de a se căsători. El însuşi s-a căsătorit oficial în aprilie 1524 cu Ana Reinhard.

În 1526, Zwingli a înfiinţat la Zürich un tribunal pentru păstrarea moravurilor şi a disciplinei Bisericii.

În organizarea Bisericii, el a exclus ierarhia harică de toate gradele. Zwingli s-a oprit la o formă de organizare în care turma credincioşilor a fost pusă sub conducerea «păstorilor» Bisericii, desemnaţi prin diferiţi termeni: *păstor, supraveghetor, profet, preot, evanghelist, predicator,* dar mai ales prin cel de *pastor* sau *predicator,* fără ca aceştia să primească o preoţie harică, aşa cum înţeleg romano-catolicii şi ortodocşii.

Ministerul principal al pastorului este predicarea cuvântului lui Dumnezeu.

Alături de pastori, bătrânii aveau misiunea de a veghea la menţinerea disciplinei morale în Biserică.

Reforma lui Zwingli a avut şi un caracter naţional, politic. El a condamnat cu severitate politica conaţionalilor săi de a se înrola ca

mercenari în armatele străine, începând cu 1477, în special în garda papei, fapt care contrazice învăţătura Evangheliei şi compromite simţul de mândrie şi demnitate naţională al elveţienilor.

Din 1528 Reforma lui Zwingli s-a introdus în oraşele Elveţiei, Basel, Berna ş.a.

În 1531, între cantoanele elveţiene trecute la Reformă şi cele rămase catolice a izbucnit războiul. Zwingli s-a înrolat ca preot militar, luptând alături de aderenţii Reformei sale, dar în lupta de la Cappel a fost grav rănit. Fiind identificat de trupele catolice, a fost declarat eretic şi ucis la 11 octombrie 1531, iar corpul său a fost ars şi cenuşa aruncată.

Moştenirea Reformei lui Zwingli a revenit lui Bullinger, succesorul său, apoi lui Martin Bucer († 1551) şi, în cele din urmă, lui Jean Calvin, francez de origine, care, prin Reforma sa, a înlocuit reforma zwingliană.

Învăţătura lui Zwingli

Ulrich Zwingli şi-a formulat doctrina sa teologică în lucrările: *Articuli sive Conclusiones* 67 de teze, publicate în 29 ianuarie 1523, asemănătoare celor 95 de teze ale lui Luther, care conţin programul Reformei zwingliene; *Auslegung des Schlussreden = Interpretarea cuvântării finale,* scrisă în 1523; *De vera et falsa religione = Despre adevărata şi falsa religie,* publicată în 1525; *De providentia Dei = Despre providenţa lui Dumnezeu,* publicată în 1530; *Expositio christianae fidei = Expunerea credinţei creştine,* trimisă în iulie 1531 regelui Franţei Francisc I (1515–1547).

Teologia lui Zwingli poartă semnele unei confruntări cu teologia Romano-Catolică, pe care a căutat s-o combată în toate punctele ei esenţiale.

În genere, el păstrează învăţăturile principale ale teologiei lui Luther, dar în unele îl depăşeşte, exagerându-le.

Trăsătura raţionalist-umanistă îl deosebeşte pe Zwingli de Luther, deoarece el s-a dezvoltat în curentul lui Erasmus din Rotterdam (1467–1536), care încerca o combinare a umanismului laic cu creştinismul. Pentru Zwingli, ca şi pentru Luther, unica autoritate bisericească este *Sfânta Scriptură,* al cărei scop principal este mântuirea prin Iisus Hristos.

Referitor la *păcatul originar,* Zwingli susţinea, în mod cu totul eronat, că acesta a fost voit de Dumnezeu, pentru a-şi manifesta prin pedepsirea lui măreţia Sa, în timp ce Luther susţinea că păcatul protopărinţilor Adam şi Eva a nimicit total chipul şi asemănarea omului cu Dumnezeu, încât el nu mai poate face nimic bun de la sine, ci se mântuieşte numai prin credinţă – *sola fide.*

Despre predestinaţie, Zwingli afirma că ea cuprinde pe toţi oamenii.

Din numărul celor şapte Taine, el a păstrat numai două, *Botezul* şi *Euharistia,* pe care le consideră doar *simboluri,* sau comemorări, nu lucrări harice, prin care, după sfinţirea elementelor materiale, se dăruieşte credincioşilor harul cel nevăzut al lui Dumnezeu, cum învaţă Biserica Ortodoxă şi Biserica Romano-Catolică.

La Taina Sfintei Euharistii, prin care creştinii ortodocşi şi catolici ajung la comuniunea cu Hristos, Zwingli *nu admite transsubstanţiaţia* adică prefacerea elementelor materiale – a pâinii şi a vinului în Trupul şi Sângele Mântuitorului, cum învaţă Biserica Ortodoxă şi Biserica Romano-Catolică, şi nici *consubstanţiaţia* sau *impanaţia* lui Luther, potrivit căreia Hristos este prezent real *«in pane, cum pane et sub pane»; «in vino, cum vino et sub vino».*

Sfânta Euharistie, numită *Cina Domnului,* era săvârşită foarte simplu. Pastorul punea o masă îmbrăcată în alb în mijlocul bisericii, pe care aşeza un coş cu pâini şi câteva potire de lemn, pline cu vin. El citea apoi unele texte din Evanghelie şi Epistolele Sf. Apostol Pavel, ca, de exemplu, textul de la Ioan, 6, 48, care începe prin cuvintele: *«Eu sunt pâinea vieţii»* şi din Epistola I Cor. 11, 23, după care se rostea *Crezul,* cu adaosul *Filioque* şi *Tatăl nostru.*

Urma apoi binecuvântarea elementelor materiale, a pâinii şi a vinului, de către pastor, fără ca prin aceasta să se facă transsubstanţierea lor.

Zwingli a înlocuit cuvintele Mântuitorului *«Acesta este Trupul Meu»* (Matei 26, 26; Marcu 14, 22; Luca 22, 19), prin formula: *«Aceasta simbolizează sau aminteşte Trupul şi Sângele Meu»,* potrivit concepţiei sale că Tainele sunt doar *simboluri* sau un simplu *act comemorativ.* Urma apoi distribuirea Cinei Domnului. Totuşi Zwingli

admite că «de îndată ce pâinea şi vinul sunt rânduite pentru masa sfântă, ele nu mai sunt pâine şi vin «obişnuite», cu toate că din punct de vedere material pâinea rămâne pâine şi vinul, vin... Astfel, pâinea şi vinul, *fiind simbolurile* prieteniei Aceluia care şi-a reconciliat neamul omenesc prin Fiul Său, ele nu mai trebuiesc considerate după materia din care sunt constituite, ci după raţiunea lucrurilor mari pe care le înseamnă... Această pâine nu se mai numeşte din acel moment pâine, ci *«Trupul lui Hristos»,* după numele şi semnificaţia pe care a primit-o de curând prin sfinţire» (Jacques Courvoisier, *Zwingli, théologien réformé,* Neuchâtel (Suisse), 1965, p. 79–80).

În ceea ce priveşte prezenţa lui Hristos la Sfânta Euharistie, Zwingli învaţă că El este prezent după divinitate în cer şi pe pământ, dar, după umanitatea Sa, El e prezent numai în cer, deoarece stă cu Trupul Său «de-a dreapta Tatălui» şi nu poate fi prezent deodată decât într-un singur loc. Evident, el argumentează potrivit concepţiei realiste, conform căreia un obiect material nu se poate găsi în acelaşi timp în două locuri diferite.

În conferinţa reformatorilor de la Marburg, din 1529, numită «sacramentală», Luther însuşi surprins şi uimit de îndrăzneala cugetării lui Zwingli, referitoare la Sfintele Taine, a exclamat: *«Un alt duh locuieşte în tine».*

Lui Zwingli i-a scăpat din vedere tocmai punctul esenţial al hristologiei, şi anume *comunicarea însuşirilor celor două naturi,* divină şi umană, din persoana lui Hristos – *communicatio idiomatum.* Datorită unităţii persoanei, firii dumnezeieşti a lui Hristos i se atribuie însuşiri omeneşti, iar firii omeneşti însuşiri dumnezeieşti, încât El poate fi prezent şi cu Trupul, în chip real, nu simbolic şi în jertfa euharistică pe sfintele altare, nu numai «de-a dreapta» Tatălui.

În Liturghia Sfântului Vasile cel Mare († 379) şi a Sfântului Ioan Gură de Aur († 407) se mărturiseşte limpede prezenţa reală a Mântuitorului în Sfânta Euharistie prin aceste cuvinte: *«Cel ce sus, împreună cu Tatăl şezi, şi aici, în chip nevăzut, împreună cu noi eşti»* (*Liturghia Bisericii Ortodoxe,* Bucureşti, 1956, p. 158 şi 233).

În ultima sa scriere, *Expozitio christianae fidei,* trimisă în iulie 1531 regelui Francisc I al Franţei, Zwingli spune despre Sfânta Euharistie următoarele: «La Cină, corpul material al lui Hristos, Acela cu

care El a suferit pe pământ şi cu care stă acum „de-a dreapta Tatălui", nu este mâncat în chip real şi esenţial, ci numai în chip spiritual».

Zwingli a dus o luptă aprigă contra *anabaptiştilor,* contra cărora a luat din 1526 măsuri riguroase, unii fiind exilaţi, câţiva chiar executaţi. El a combătut pretenţia anabaptiştilor de a repeta Botezul, «întrucât Noul Testament nu cunoaşte decât un Botez». Deşi opera lui Zwingli a fost înghiţită ulterior de opera lui Calvin, ea a avut influenţa şi importanţa ei pentru epoca în care s-a produs (Pentru alte informaţii, vezi recenzia Pr. Prof. I. Rămureanu la lucrarea lui J. Courvoisier, *Zwingli, théologien réformé,* Neuchâtel (Suisse), 1965, în «Ortodoxia», XVIII (1966), nr. 1, p. 135–140).

Jean Calvin (Chauvin † 1564) şi învăţătura sa

S-a născut la 10 iulie 1509 la Noyon, în provincia Picardia, din nordul Franţei, ca fiu al unui secretar episcopal, rămas în curând văduv. Tatăl său s-a îngrijit să-i dea o educaţie aleasă. El făcu studii serioase de teologie, filosofie şi drept la Paris, unde avu ocazia să cunoască scrierile lui Lefèvre d'Etaple († 1537), Martin Luther, Filip Melancthon şi Martin Bucer († 1551). De la Paris, trecu la Orléans, Brouges şi în alte oraşe franceze.

După 1532, Calvin înclină spre Reformă. La convertirea sa *«subită»,* cum o numeşte el, a jucat un rol deosebit Martin Bucer şi pastorul Guillaume Farel († 1565), prietenul său.

Urmărit de autorităţile franceze ca «eretic», din ordinul regelui Francisc I (1515–1547), el peregrină prin diferite localităţi din sudul Franţei până în toamna anului 1534, când se refugie în Elveţia, locuind în primele luni la Basel, apoi la Geneva. Aici a început el cariera de reformator în calitate de lector al Sfintei Scripturi în Biserica din Geneva.

În prima sa şedere la Geneva, Calvin compuse şi tipări în limba latină, în martie 1536, *Institutio religionis christianae = Doctrina credinţei creştine,* dedicată regelui francez Francisc I (1515–1547), ca o justificare a noii credinţe. Ea poartă pecetea geniului creator şi sistematizator francez, devenind cel mai original, logic, profund şi

închegat tratat de teologie dogmatică şi morală al protestantismului în genere. Lucrarea a fost tradusă în 1541 în limba franceză.

În 1538, respins de reacţiunea «vechilor creştini», Calvin s-a refugiat la Strassbourg, unde îşi începu cariera ca predicator la biserica Saint Nicolas des Ondes, apoi la capela penitenţilor Sf. Magdalena. De aici, plecă la Frankfurt-am-Main, unde a cunoscut pe Filip Melanchton (1497–1560), prietenul şi colaboratorul lui Luther.

La 2 septembrie 1540, la cererea pastorului Guillaume Farel (1489–1565) şi a credincioşilor din Geneva, Calvin se întoarse la Geneva, unde sosi la 13 septembrie 1541.

El a rămas de astădată la Geneva 24 de ani (până la moartea sa, survenită la 27 mai 1564), pe care o conduse prin vestitele sale «ordonanţe eclesiastice», reuşind să facă din ea «un oraş sfânt», un stat creştin, care să dea exemplu în lume, impunând creştinilor să trăiască după idealul Evangheliei.

Datorită vieţii austere impuse de Calvin, Geneva ajunse metropola glorioasă a lumii reformate, «un Vatican protestant», sau o «Romă a protestantismului», capabilă să sfideze şi să dispreţuiască Roma papală pentru luxul, abaterile, abuzurile, erorile şi superstiţiile ei.

În organizarea Bisericii, Calvin n-a adoptat nici absolutismul papal, nici democraţia luterană, ci a creat un gen de *«sinodalism»* prin consistoriile mixte de clerici şi laici, al căror număr a crescut de la 6 la 20 de membri, având misiunea de a controla toate manifestările vieţii religioase şi civile: bisericesc, administrativ, disciplinar, şcolar.

Pedepsele au fost foarte aspre. Spre regretul unanim al calvinilor sau reformatorilor actuali, Calvin şi-a însuşit eroarea Bisericii Catolice din timpul inchiziţiei, afirmând că este datoria magisterului creştin de a condamna pe eretici şi blasfemiatori la pedepse şi chinuri corporale, chiar arderea pe rug, pentru a le salva sufletele. După părerea eronată a lui Calvin, preamărirea lui Dumnezeu cere o autocraţie, sprijinită pe mijloace tiranice şi inchizitoriale.

Intoleranţa religioasă a lui Calvin şi a consistoriului său crescu şi atinse, prin consecinţele ei, personalităţi de seamă. Între acestea este doctorul spaniol *Mihail Servede (Servet),* născut la Villanueva în 1511, în regatul Aragonului, descoperitorul circuitului sângelui în corpul omenesc, care, în drum spre Italia, trecu prin Franţa şi se opri la

Geneva. Înainte de a sosi la Geneva, publică la Hagenau, în Alsacia, două lucrări despre Sfânta Treime sub titlul *De trinitatis erroribus* şi *Dialogi de Trinitate,* în care apăra vechea erezie a monarhismului antitrinitar din secolul al III-lea. Condamnat în Franţa pentru erezie, Servede sosi la Geneva, la 13 august 1555, dar fu arestat din ordinul lui Calvin şi ars pe rug la 26 octombrie 1555, ca eretic antitrinitar.

De asemenea, a fost executat carmelitul Ieronim Balsen, deoarece combătea *predestinaţia,* susţinută de Calvin.

Pentru înjurături sau maltratarea părinţilor, doi tineri au fost decapitaţi.

Între 1542–1546 au avut loc la Geneva 58 de spânzurări şi 76 de arderi pe rug.

Altele au fost pedepse mai uşoare. Astfel, cine nu cântărea corect la piaţă era închis sau exilat; cine nu frecventa biserica era amendat; cine juca cărţi, se îmbăta sau dansa era mustrat în public sau chiar exilat.

În ciuda măsurilor sale aspre, Calvin a fost singurul reformator care a permis dobânda sau camăta, a promovat agricultura şi comerţul, încât nu degeaba s-a afirmat că spiritul şi disciplina economiei reformate a creat capitalismul.

Cu timpul, însă, instituirea acestui regim aspru şi autoritar, care făcu din Geneva o «cetate eclesiastică», avu ca prim rezultat exasperarea unei mari părţi a populaţiei, iar Calvin deveni obiect de atac al furiei populare.

Calvin încetă din viaţă la 27 mai 1564, în vârstă de 55 de ani, iar moartea sa a fost simţită de locuitorii Genevei ca o uşurare. Biserica înfiinţată de el se numeşte, după numele său, *calvinistă* sau *reformată* în toate ţările în care s-a răspândit calvinismul.

Învăţătura lui Calvin. Inspirată de Luther, teologia lui Calvin este în parte luterană. Doctrina lui teologică este expusă sistematic în lucrarea lui principală intitulată *Institutio religionis christianae,* publicată mai întâi în limba latină, în martie 1536, şi tradusă în 1541 în limba franceză. Între 1543 şi 1559, ediţia latină şi franceză au fost retipărite de mai multe ori. Ediţia latină din 1559 şi traducerea franceză din 1560 împărţită în 4 cărţi, reprezintă punctul culminant al operei lui Calvin.

Traducerea franceză, făcută într-un stil elegant şi original e o adevărată capodoperă şi a contribuit mult la formarea limbii franceze până în secolul al XVII-lea. Ea a avut în Franţa un succes tot atât de mare ca şi traducerea germană a Bibliei de către Luther, în 1535, în Germania, şi a devenit manualul fundamental de dogmatică al Bisericii Calvine sau Reformate din Franţa şi din alte ţări.

Cele patru cărţi ale Instituţiei din 1559 şi 1560 tratează următoarele probleme: 1. Despre cunoaşterea lui Dumnezeu, cu titlul şi calitatea Lui de creator şi conducător suveran al lumii; 2. Despre cunoaşterea lui Dumnezeu ca Mântuitor, în Iisus Hristos; 3. Despre modul de participare la harul lui Iisus Hristos; Despre cunoaşterea lui Dumnezeu sfinţitorul în Sfântul Duh; 4. Despre Biserică.

Ortodoxia calvinistă a rămas până azi strâns legată de formulele *Instituţiei* lui Calvin şi constituie în ochii calviniştilor o adevărată «Summa Theologiae» a protestantismului reformat. Ea ocupă un loc central în activitatea teologică şi literară a lui Calvin.

Libertatea nemărginită a lui Dumnezeu şi preamărirea fără limite a maiestăţii Lui constituie ideea centrală pe care este construită dogma calvinismului. De acord cu ceilalţi teologi ai Reformei protestante, Calvin socoteşte că *numai Sfânta Scriptură are o valoare normativă pentru credinţă,* chiar dacă el recurge la exegeza unor Părinţi. Hotărârile dogmatice ale Sinoadelor ecumenice – din care el admite pe primele patru: Niceea – 325; Constantinopol – 381; Efes – 431 şi Calcedon – 451 – trebuie supuse criteriului biblic, întrucât acestea nu sunt decât o pură şi naturală interpretare a Scripturii.

Contrar învăţăturii Bisericii universale, Calvin susţine că *singură Scriptura este infailibilă în materie de doctrină.* Biserica nu e infailibilă decât în măsura în care ea păstrează strict învăţăturile Scripturii. *El respinge Sfânta Tradiţie ca izvor al revelaţiei divine.*

Calvin a explicat Decalogul, Simbolul de credinţă, în care a păstrat de la romano-catolici adaosul Filioque, Tatăl nostru şi Tainele.

După Calvin, ceea ce diferenţiază creştinismul de celelalte religii, chiar monoteiste, este faptul că *acesta nu cunoaşte pe Dumnezeu decât prin Iisus Hristos.* Pentru că Fiul lui Dumnezeu, Iisus Hristos, S-a descoperit în trup, înseamnă că *divinitatea în întregime ni s-a dăruit în persoana lui Hristos,* deoarece El, împreună cu Tatăl şi cu Sfântul Duh sunt un singur Dumnezeu în Treime.

Urmând concepţia lui Luther despre păcatul originar, Calvin afirmă că păcatul protopărinţilor Adam şi Eva a nimicit total în om chipul şi asemănarea lui Dumnezeu (Fac. 1, 26), aşa încât raţiunea omenească nu mai poate distinge binele şi răul, voinţa nu mai poate săvârşi binele. Omul poate obţine mântuirea numai prin harul lui Dumnezeu – *sola gratia* şi numai prin credinţă – *sola fide,* fără fapte bune. În această privinţă, Calvin a urmat pe Fer. Augustin, care, vorbind despre faptele bune ale păgânilor s-a exprimat astfel: «Virtuţile păgânilor nu sunt decât vicii» (Fer. Augustin, *Contra Julianum,* IV, 3 ş.u., in Migne, P. L., XLIV, 75 ş.u.).

Calvin, urmând în parte pe Fer. Augustin, a admis *predestinaţia absolută,* a unora spre rai şi fericire, iar a altora spre iad şi suferinţă. El merge aşa de departe încât afirmă că chiar căderea protopărinţilor în păcatul originar a fost voită de Dumnezeu din veci.

Despre gravitatea predestinaţiei, după care Dumnezeu hotărăşte din veci soarta oamenilor, Calvin însuşi a spus: *«Mărturisim că această hotărâre trebuie să ne înspăimânte».*

Calvin n-a putut rezolva satisfăcător, cu toată puterea lui de judecată şi pătrundere, problema raportului dintre predestinaţia absolută a celor aleşi spre fericire şi a celor condamnaţi spre osândire şi *necesitatea mântuirii prin Fiul lui Dumnezeu.* Dacă, într-adevăr, ei sunt predestinaţi, fie la bine, fie la rău, atunci de ce mai era nevoie de întruparea şi răstignirea lui Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, deoarece hotărârea eternă a lui Dumnezeu exclude necesitatea mântuirii prin Hristos.

Calvin s-a ocupat şi cu *problema eshatologiei.* El învaţă, de altfel ca şi Biserica ecumenică sau universală, că *învierea generală* este încoronarea operei lui Dumnezeu în lume, împlinită prin lucrarea răscumpărătoare şi sfinţitoare a lui Iisus Hristos. Învierea şi viaţa viitoare presupun *nu numai nemurirea sufletului, ci mai ales învierea trupului* cu care a convieţuit, prin puterea nemărginită a lui Dumnezeu şi după exemplul lui Iisus Hristos, *Care a îndumnezeit natura umană luată în persoana Sa şi a făcut-o din muritoare nemuritoare.*

Răsplata celor aleşi este inegală. Nu toţi vor putea pretinde să stea pe scaune împreună cu Apostolii, sau să primească o cunună deosebită ca Apostolul Pavel. Aceasta este de altfel şi învăţătura vechii Biserici Ecumenice.

Prin instituirea Bisericii, Mântuitorul ne-a legat de ea şi de mijloacele ei de sfinţire, care sunt *Sfintele Taine.*

După opinia lui Calvin, Biserica, prin excelenţă, este Biserica *invizibilă, Ecclesia invisibilis,* alcătuită din cei aleşi, vii şi morţi, urmând părerii lui Luther.

Totuşi, deşi Calvin a insistat asupra caracterului invizibil al Bisericii, numind-o *«comuniunea sfinţilor şi adunarea celor aleşi»,* cu timpul, sub influenţa teologului luteran Martin Bucer (1461–1551), a ajuns şi la recunoaşterea *Bisericii vizibile,* formată de creştinii din sânul aceleiaşi parohii.

Ca şi Luther, Melanchton şi Zwingli, Calvin respinge ierarhia haricâ tradiţională a Bisericii, instituită pe *temeiul succesiunii apostolice.*

După părerea lui, sunt patru categorii de oficii sau slujiri pe care Duhul Sfânt le încredinţează pentru conducerea Bisericii sale: *pastorii, doctorii Bisericii, bătrânii şi diaconii.*

Pastorii au rolul principal, pentru că ei predică şi învaţă cuvântul lui Dumnezeu în biserică, în timpul adunării credincioşilor; *doctorii* învaţă pe credincioşi sfânta doctrină şi iau parte la controversele teologice; *bătrânii* veghează asupra vieţii morale a indivizilor şi comunităţii; *diaconii* împlinesc serviciul de ajutorare a celor săraci din darurile aduse de credincioşi, după practica Bisericii vechi.

Dintre Sfintele Taine, Calvin n-a păstrat decât două: *Botezul* şi *Euharistia.* În concepţia sa, Tainele au un caracter complimentar faţă de Evanghelie, care este Cuvântul lui Dumnezeu. În definirea lor, se observă la el o oarecare oscilare. Ele sunt numite uneori «un ajutor potrivit şi asemănător predicării Evangheliei, pentru a susţine şi întări credinţa», iar alteori, «Taina e o mărturie a harului lui Dumnezeu faţă de noi, confirmată printr-un semn exterior, sau, cum zice Fer. Augustin, *este un semn vizibil al unui lucru sfânt, sau o formă vizibilă a graţiei* (harului) *invizibile»* (Fer. Augustin, *De catechisandis rudibus,* 26, 50, în Migne, P. L., XL, 344, *Epistola* 105; 3, 12; *Ibidem,* XXXIII, 401).

Calvin admite *botezul copiilor,* contra anabaptiştilor. În Taina *Sfintei Cuminecări sau Euharistii,* Calvin *nu admite transsubstanţierea* sau prefacerea elementelor materiale, a pâinii şi a vinului în Trupul şi Sângele lui Hristos, ci învaţă *prezenţa reală a lui Hristos în chip spiritual,* o dată cu primirea elementelor vizibile. În momentul cuminecării, sufletul credinciosului e răpit în cer, iar din Trupul lui Hristos Care stă de-a dreapta Tatălui şi nu e prezent pretutindeni – «ubique», se varsă din cer o putere (virtus) în sufletul credinciosului ales sau predestinat spre fericire. Sufletul celui predestinat spre condamnare sau reprobat rămâne jos, pe pământ, şi primeşte numai pâine şi vin «obişnuite».

Această prezenţă spirituală a lui Hristos nu este nici transsubstanţiaţia Romano-Catolică, nici impanaţia sau consubstanţiaţia luterană, nici simbolismul lui Zwingli.

Învăţătura ortodoxă nu este amintită pentru a fi luată în considerare.

Cum s-a putut remarca, în unele puncte de vedere, Calvin depăşeşte prin profunzimea gândirii, prin seriozitatea argumentării, prin ideile sale îndrăzneţe şi originale, sistemul doctrinar al lui Luther.

Cultul a fost simplificat şi mai mult decât la luterani, Calvin urmând reforma lui Zwingli. Predica, cântarea de psalmi şi rugăciunea au devenit elementele lui principale.

Spre deosebire de luterani, care primesc cuminecarea ori de câte ori săvârşesc Cina Domnului, calviniştii sau reformaţii o primesc numai cu ocazia celor patru mari praznice de peste an.

Simplitatea a mers foarte departe. Biserica reformată-calvinistă respinge cultul Sfintei Fecioare Maria, al Sfinţilor şi moaştelor, nu cunoaşte altare, nici icoane, lumânări, orgă, odăjdii sau alte obiecte de cult, care au fost eliminate mai radical decât în bisericile luterane.

Calvin a fost pentru refacerea unităţii creştinismului şi un pacifist convins. Când arhiepiscopul de Canterbury i-a propus o reuniune a principalilor conducători ai protestantismului european, Calvin i-a răspuns: *«Trebuie să socotim printre cele mai mari rele ale epocii noastre faptul că Bisericile sunt separate unele de altele, în aşa măsură încât abia există o legătură umană între noi şi mai puţin încă acea sfântă comuniune a membrilor lui Hristos...».*

Răspândirea calvinismului. Din Geneva, Reforma lui Calvin s-a răspândit în cea mai mare parte a oraşelor şi satelor Elveţiei, absorbind reforma lui Zwingli.

La răspândirea ei a contribuit, în afară de lucrarea *Institutio religionis christianae,* al doilea *Catehism pentru copii,* apărut la Geneva în 1542, în limbile latină şi franceză. Acesta a servit ca bază a Catehismului de la Heidelberg, din 1563, care deveni *Catehismul Bisericii Reformate din lume.*

De asemenea, un rol mare la răspândirea ei l-a avut şi *Confessio helvetica prior sau basiliensis,* redactată în 1536 cu ajutorul lui Henric Bullinger, urmaşul lui Zwingli. Ea este un compromis între teologia reformată elveţiană şi teologia luterană germană. În privinţa interpretării Scripturii, ea a proclamat principiul: *Scriptura Scripturae interpres = Scriptura este interpretul Scripturii,* şi nu Biserica ca deţinătoare a tezaurului revelaţiei divine.

Un rol însemnat în răspândirea reformei lui Calvin l-a avut şi *Academia teologică* din Geneva, înfiinţată la 5 iunie 1559, ridicată la culmea înfloririi de Teodor Beza († 1605), prietenul şi discipolul lui Calvin.

Din Elveţia, calvinismul s-a răspândit în Franţa, Germania, Ţările de Jos, Scoţia, Ungaria şi la maghiarii din Transilvania. Prima ţară în care a pătruns reforma calvină, datorită stăruinţei lui Calvin, a fost Franţa, patria sa. În Franţa, calvinii sau reformaţii au primit numele de «hughenoţi», probabil de la termenul *Eidgenossen,* cum erau numiţi luptătorii elveţieni pentru libertate.

Regele Franţei Francisc I a interzis «erezia», dar pe timpul regilor din familia Valois, între anii 1559–1589, reforma calvină ajunge prin nobili şi cu sprijinul dinastiei de Navarra-Bourbon influentă. Şeful ei era amiralul Gaspard Coligny († 1572). Acesta a mijlocit întrunirea unui sinod al bisericilor hughenote, care a formulat o Mărturisire de credinţă, intitulată *Confessio gallicana* din 25 mai 1559.

Partida catolică era condusă de ducele de Guise şi de regina Caterina de Medici, mama regelui minor Carol al IX-lea (1560–1574), în calitate de regentă. Între 1562–1589 s-a ajuns între cele două partide la ciocniri armate, adevărate măceluri reciproce. Cel mai nenorocit eveniment a fost cel din *«noaptea Sfântului Bartolomeu»,* duminică

23/24 august 1572, când, cu ocazia nunţii de împăcare dintre cele două dinastii, Margareta de Valois, cu noul şef al hughenoţilor, Henric de Navarra, viitorul rege Henric al IV-lea (1589–1610), au fost măcelărite în Paris căpeteniile hughenote, în frunte cu amiralul Coligny. Au murit în acest măcel la Paris şi în alte oraşe franceze peste 20.000 de calvini. Astfel, conflictul dintre catolici şi calvinişti s-a transformat în război civil, mai ales după ce ducele de Guise, catolic, a organizat Liga contra hughenoţilor.

Totuşi, în 1589, a urmat la tron hughenotul Henric al IV-lea care, pentru a putea intra în Paris, a abjurat calvinismul, spunând: *«Paris vaut une messe» = «Parisul valorează o liturghie».*

El a acordat hughenoţilor, prin *Edictul de la Nantes* din 13 aprilie 1598, libertate deplină religioasă şi unele oraşe fortificate pentru refugiu. Până la urmă, el a fost asasinat de călugărul fanatic Ravaillac.

Regele Ludovic al XIV-lea (1643–1715), la insistenţa şi cu aprobarea papei Inocenţiu al XI-lea (1676–1689), a revocat *Edictul de la Nantes* la 22 octombrie 1685, începând persecutarea calvinilor şi deportarea lor prin «galere» în colonii. Unii s-au refugiat în Germania, Ţările de Jos, Anglia şi Scoţia.

În Olanda, primele comunităţi protestante au fost înfiinţate de refugiaţii din Franţa, Elveţia şi Germania, între ei luterani, calvini şi anabaptiştii lui Simon Mennon († 1559).

Discipolul lui Calvin, Guido de Bray (Bres), compuse în limba franceză în 1561, după *Confessio gallicana* din 25 mai 1559, o mărturisire de credinţă, care fu recunoscută în 1566 de sinodul de la Anvers ca mărturisire oficială a Ţărilor de Jos, sub numele de *Confessio belgica.*

În timpul intolerantei dominaţii spaniole, împăratul Carol Quintul (1519–1556), dar mai ales fiul şi urmaşul său, Filip al II-lea (1556–1558), au căutat să oprească progresul Reformei în Ţările de Jos cu sprijinul inchiziţiei. Până în 1573, teribilul duce de Alba a făcut 18.000 de victime şi peste 100.000 de expatriaţi, între ei şi nobili catolici. Urmarea acestei politici nefaste a fost desprinderea a şapte judeţe din nord de Spania habsburgică, sub conducerea lui Wilhelm de Orania (1689–1702), care va constitui Olanda calvină de la sfârşitul secolului al XVII-lea.

În Scoţia, calvinismul a fost introdus de predicatorul John Knox († 1572), elevul lui Calvin, venit aici de pe continent.

În Ungaria, calvinismul a ajuns dominant din 1559, când sinodul de la Czenger a publicat *Confessio hungarica (Czengerina),* proclamată apoi confesiune oficială a ungurilor în sinodul de la Debreţin din 1567.

Calvinismul a fost propagat şi la maghiarii din Transilvania, câştigând în primul rând pe nobilii şi principii maghiari. Centrul de răspândire al calvinismului a devenit oraşul Cluj-Napoca, iar cel mai de seamă propagator a fost Gaspar Heltai, un sas maghiarizat. Sub principele calvinist al Transilvaniei, Ioan Sigismund (1559–1571), dieta de la Aiud din 1564 a recunoscut calvinismul religie oficială de stat.

Principii maghiari din Transilvania s-au străduit să atragă la calvinism şi pe români, dar fără succes.

O parte dintre *Fraţii Moravi* din Boemia sau Cehia au adoptat din 1575 o confesiune calvinizantă. (Pentru alte informaţii, vezi recenzia Pr. Prof. Ioan Rămureanu, la lucrarea lui Fr. Wendel, *Calvin: Sources et évolution de sa penseé,* Paris, 1950, în «Ortodoxia», XII (1960), nr. 2, p. 299–306).

REFORMA ÎN ANGLIA. CAUZELE ŞI URMĂRILE EI

În Anglia, Reforma s-a introdus în condiţiuni cu totul diferite de cele de pe continent. Deşi s-a născut în legătură cu Reforma protestantă din Europa Apuseană din secolul al XVI-lea, ea are totuşi trăsăturile ei proprii şi deosebite, care o diferenţiază de Reforma lui Luther, Zwingli şi Calvin.

Biserica Angliei a păstrat secole de-a rândul relaţii bune cu Biserica Romei căreia îi aparţinea. Începând cu secolul al XIII-lea, însă, din cauza abuzurilor Romei, ca absolutismul papal, fiscalitatea excesivă, goana după avere, amestecul în treburile interne ale Bisericii şi statului englez, abuzurile ordinelor cerşetoare, franciscan şi dominican, ale clerului superior şi abaţilor de mânăstiri, a imoralităţii clerului, aceste relaţii au început să se răcească.

Primul semnal de revoltă contra Romei l-a dat în secolul al XIV-lea prereformatorul John Wicliff († 1384) şi mişcarea lui.

La începutul secolului al XVI-lea, în atmosfera creată în Anglia de apariţia Reformei în Germania, Elveţia, Franţa şi Ţările de Jos, nemulţumirile din sânul poporului englez au dus la dorinţa continuă a Bisericii Angliei de a se elibera de sub dominaţia şi tutela Romei.

I. Biserica Angliei sub Henric al VIII-lea

Reforma a pornit în Anglia în timpul regelui Henric al VIII-lea (1509–1547), s-a introdus în timpul fiului şi succesorului său, Eduard I al VI-lea (1547–1553), şi s-a definitivat sub regina Elisabeta (1558–1603).

Regele Henric al VIII-lea, din dinastia Tudor, s-a arătat la început un foarte zelos apărător al catolicismului.

Când Luther fu condamnat ca eretic prin bula papei Leon al X-lea (1513–1521), *«Exurge Domine»*, din 15 iunie 1520, fiindcă atacase credința catolică, în special cele șapte Taine, Henric al VIII-lea o apără, fapt pentru care primi în 1521, din partea papei, titlul de *«Defensor fidei»*.

Câțiva ani mai târziu, interveni, însă, chestiunea *divorțului* de soția sa, Caterina de Aragon, mătușa împăratului Carol Quintul (1519–1556), cu care Henric al VIII-lea trăise optsprezece ani, de la care avea o fiică, Maria Tudor, viitoarea regină a Angliei (1553–1558), dorind să se căsătorească cu frumoasa domnișoară de onoare din suita reginei, irlandeza Ana Boleyn, de care se îndrăgosti nebunește și aștepta de la ea un moștenitor.

Regele invoca pretextul *rudeniei*, afirmând că soția sa, Caterina de Aragon, fusese mai întâi logodnica fratelui său, Arthur, care decedase, și e deci *cumnata lui*. Ca atare, el ceru papei Clement al VII-lea (1523–1534) să anuleze această căsătorie.

Thomas Wolsey (1473–1530), arhiepiscop de Canterbury, cardinalul Angliei și delegatul papei, pentru a se menține la putere, susținu că se poate aproba divorțul regelui și începu tratative cu Roma.

Bucurându-se de protecția unchiului său, împăratul Carol Quintul, care avea mari interese în Italia, Caterina de Aragon se plânse la Roma, arătând că unirea ei cu Arthur, fratele regelui, nu s-a consumat niciodată, iar căsătoria ei cu Henric al VIII-lea, care durează de optsprezece ani, este canonică.

După îndelungate ezitări, papa Clement al VII-lea răspunse la cererea de divorț a regelui Angliei în 1529 prin celebrele cuvinte: *non possumus*.

Henric al VIII-lea, însă, nu ține seama de interdicția papei.

La cancelariat a fost numit, după înlăturarea lui Wolsey în 1530, savantul umanist Thomas Morus (1480–1535), catolic convins.

La 11 februarie 1531, regele obținu din partea clerului Bisericii Angliei recunoașterea sa ca *«șef suprem al Bisericii, atât cât legea lui Hristos permite»*.

Ca arhiepiscop de Canterbury, fu numit în 1532 Thomas Cranmer (1532–1553), protestant camuflat, care se căsătorise în secret cu o

luterană la Nürnberg, în Germania, nepoata luteranului Andrei Osiander (1489–1552).

La 25 ianuarie 1533, Henric al VIII-lea se căsători în secret cu aleasa inimii sale, Ana Boleyn, care născu o fiică, Elisabeta, viitoarea regină a Angliei (1558–1603), și nu un moștenitor, așa cum aștepta el.

În calitate de arhiepiscop de Canterbury, Thomas Cranmer anulă la 23 mai 1533 căsătoria regelui cu Caterina de Aragon, fiind socotită ca *«impediment de drept divin»*, aducând ca temei textul din Levitic 20, 21, care spune: «De va lua cineva pe femeia fratelui său, urâciune este ».

Ana Boleyn fu încoronată în catedrala Westminster la 1 iunie 1533, în mod solemn, ca regină a Angliei, cu toată nemulțumirea populară. La 11 iulie 1533, papa Clement al VII-lea declară nul divorțul regelui de Caterina de Aragon, dezaprobă căsătoria lui cu Ana Boleyn, îl excomunică și-i dădu un termen, după care sentința urma să devină definitivă.

Între timp, prin intimidare și bani, regele obținu aprobarea divorțului din partea a opt universități și a parlamentului.

Schisma dintre Biserica Angliei și Roma s-a produs prin *Actul de supremație – Act of Supremacy*, din 15 ianuarie 1534, aprobat de parlamentul englez, care a acordat regelui Angliei titlul de *«Cap suprem al Bisericii Angliei»* (suprem Head) și interzise apelurile clericilor la «episcopul Romei». Fiecărui slujbaș, cleric sau laic, i s-a impus să jure credință regelui, iar în caz contrar să fie condamnat pentru înaltă trădare. Mulți s-au opus, în special călugării cistercieni și mânăstirile, fapt pentru care regele socoti ocazia bine venită pentru secularizarea averilor papale. Din 1535 Thomas Cromwel fu numit vicar general al regelui pentru afacerile religioase. Acesta trecu averile mai multor mânăstiri și așezăminte religioase în patrimoniul regal.

Doi umaniști celebri, savantul cancelar Thomas Morus și episcopul bibliofil Fisher de Rochester, au murit ca martiri ai Bisericii Catolice, fiind decapitați în 1535. Alte numeroase victime au fost din rândul clericilor și al populației.

Informat de cele hotărâte în Anglia prin votul parlamentului din 15 ianuarie 1534, papa Clement al VII-lea, după ce anulă din nou divorțul regelui de Caterina de Aragon, și căsătoria lui cu Ana Boleyn, proclamă la *23 martie 1534 excomunicarea definitivă a lui Henric al*

VIII-lea şi repuse pe Caterina de Aragon în drepturile sale. Totodată, îndemnă Spania şi Franţa, ţări catolice, să înceapă războiul contra Angliei, dar acestea nu ascultară de îndemnul său.

Din 1534, Biserica Angliei se socoteşte Biserică Anglicană, despărţită de Biserica Romei, devenind Biserică naţională şi etatizându-se.

Reforma lui Henric al VIII-lea s-a păstrat în general pe linia catolicismului, el nefăcând reforme doctrinare, deoarece voia să se considere şeful unei Biserici anglo-catolice. Reforma sa a fost mai mult de ordin *administrativ,* prin obţinerea independenţei Bisericii Angliei faţă de Roma şi prin secularizarea averilor papale şi în mică măsură de ordin *cultic,* întrucât a permis rostirea ecteniilor şi a rugăciunilor Sfintei Împărtăşanii în limba engleză.

De dogme nu s-a atins. Mai mult. În 1539, publică *Actul pentru înlăturarea diversităţii părerilor,* care conţine cele 6 articole de credinţă, supranumite de protestanţi «biciul cu şase coarde», sau «sângeroase», prin care menţine ca un *Credo* intangibil punctele de credinţă cele mai contestate de Reformă, conform cărora fiecare englez era obligat să respecte: 1. *transsubstanţiaţia;* 2. *împărtăşirea sub o singură formă,* fără potir; 3. *celibatul clerului;* 4. *voturile castităţii clerului;* 5. *missa particulară pentru sufletele din purgatoriu;* 6. *mărturisirea auriculară.*

Cei care nu le respectau erau pedepsiţi cu moartea. El a ars pe rug în 1525 pe Tyndale, traducător al Bibliei în limba engleză după traducerea lui Wicliff din 1380.

Datorită acestor excese, contemporanii au caracterizat măsurile regelui astfel: credinţa regelui este o inchiziţie: protestanţii pe rug, iar catolicii la spânzurătoare.

Henric al VIII-lea a încheiat de-a lungul vieţii şase căsătorii, spre marele scandal al contemporanilor.

A doua soţie, Ana Boleyn, fiind acuzată de adulter, sau mai curând pentru că nu a născut un fiu, ci o fiică – Elisabeta, pe care el o declară bastardă –, a fost condamnată la moarte pe eşafod. Înainte de executarea pedepsei prin tăierea capului, ea spuse cu demnitate şi curaj: «Gâtul meu este subţire şi mâna călăului îndemânatică».

În locul ei, regele, în haină albă, ca şi cum nimic nu s-ar fi întâmplat şi ar fi fost curat cu inima, se căsători, câteva zile mai târziu, cu Jeanne Seymur, care muri după ce născu pe viitorul rege Eduard al VI-lea (1547–1553).

Celelalte trei soţii care urmară, deşi au fost luterane, au fost fără influenţă asupra Bisericii engleze.

A cincea soţie, Caterina Haward, acuzată de adulter, muri, ca şi Ana Boleyn, decapitată pe eşafod în 1545, iar a şasea, Caterina Parr, se vedea ameninţată de asemenea, cu eşafodul, dar supravieţui lui Henric al VIII-lea.

La 27 ianuarie 1547, Henric al VIII-lea muri în urma unei apoplexii, după ce a făcut numeroase victime, eliberând coroana şi poporul englez de scandalurile, aventurile, excesele şi crimele sale, care au înspăimântat pe contemporani.

2. Introducerea Reformei anglicane sub Eduard al VI-lea

Sub regele Eduard al VI-lea (1547–1553), fiul minor al lui Henric al VIII-lea şi al Jeannei Seymur, în vârstă de 10 ani, regenţa a avut-o ducele de Somerset, fratele Jeannei de Seymur, unchiul regelui, încât, datorită toleranţei acestuia, reforma a progresat mult în Anglia.

Regatul evoluă către un calvinism pur, introdus şi favorizat de arhiepiscopul de Canterbury, Thomas Cranmer, care aduse de pe continent la Oxford, Londra şi Cambridge o serie de predicatori. La Cambridge sosiră germanul Martin Bucer (1461–1651), teolog luteran, prietenul lui Calvin, şi John Knox († 1472), care predică apoi în Scoţia. Însuşi Thomas Cranmer se afla în corespondenţă cu Calvin, de la care primea din Geneva diferite sfaturi.

În 1547, fură abrogate cele şase Articole de credinţă ale lui Henric al VIII-lea şi se termină confiscarea averilor mânăstireşti.

În 1549, Thomas Cranmer compuse într-o frumoasă limbă engleză *The Book of Common Prayer = Carte comună de rugăciuni,* un fel de Molitfelnic, mai apropiată de tradiţia catolică, lucrare care a devenit şi a rămas până azi cartea simbolică normativă a Bisericii Anglicane. Ea păstrează cele trei trepte ale sacerdoţiului, după vechea rânduială a Bisericii, *episcopatul, preoţia* şi *diaconatul,* cu succesiunea apostolică neîntreruptă, încât Biserica Anglicană a rămas şi este Biserică episcopală. Din cele şapte Taine, ea păstrează numai

două: Botezul şi Euharistia. Păstrează de asemenea Simbolul de credinţă cu adaosul Filioque, rugăciuni la diferite ocazii din viaţa creştină, sărbătorile principale, veşmintele liturgice, facerea semnului Sfintei Cruci, orga şi alte obiceiuri creştine.

În 1552, Thomas Cranmer a alcătuit cele *42 de Articole de credinţă – The Forty Two Articles,* reduse în 1562, sub regina Elisabeta, de noul arhiepiscop de Canterbury Mathew Parker (1559–1575), la numărul de *39 Articole de credinţă – The Thierty Nine Articles of Religion,* un catehism cu vădite influenţe luterane şi calvine. La acestea se adaugă *Ordinalul = Cartea de hirotonii.*

Cele 42 de articole de credinţă reduse la 39 în 1562 au păstrat *sistemul episcopal,* dar au respins principalele învăţături de credinţă catolice pe care le-au înlocuit cu idei protestante.

La 5 iulie 1553, a urcat pe tron Maria Tudor (1553–1558), fiica legitimă a lui Henric al VIII-lea şi a Caterinei de Aragon, căsătorită cu regele Spaniei, Filip al II-lea (1556–1598), fiul lui Carol Quintul (1519–1556), o catolică înfocată. Ea a reintrodus catolicismul în Anglia, abrogând legile şi decretele favorabile reformei, publicate sub Eduard al VI-lea, pentru a reda papei privilegiile din trecut, a expulzat din ţară pe preoţii căsătoriţi şi a introdus inchiziţia, pedepsind fără cruţare pe partizanii Reformei. Au fost 280 de arderi pe rug, între cei arşi fiind şi arhiepiscopul Thomas Cranmer de Canterbury în 1553, deşi acesta abjurase de şase ori Reforma.

Pentru cruzimile şi uciderile ei, poporul englez a numit-o «Maria cea sângeroasă». Ea a murit în vârstă de 42 de ani, la 17 noiembrie 1558, iar în locul ei a urcat pe tron Elisabeta, sora ei vitregă.

3. Restabilirea Reformei Anglicane sub regina Elisabeta

După urcarea sa pe tronul Angliei, regina Elisabeta (1558–1603), fiica legitimă a lui Henric al VIII-lea şi a Anei de Boleyn, a restabilit anglicanismul. La 27 aprilie 1559, prin aşa-numitul *«Act de conformitate»,* ea a impus *«Actul de supremaţie», Act of Supremacy,* proclamat de tatăl ei şi aprobat de parlamentul englez la 15 ianuarie 1534, care recunoştea regelui titlul de «cap suprem» (suprem Head) al Bisericii Angliei.

Pe de altă parte, parlamentul votă în 1559, *Actul de Uniformitate,* care obliga pe toţi cetăţenii englezi să urmeze *Cartea comună de rugăciuni* din 1549, restabilind astfel cultul protestant din timpul regelui Eduard al VI-lea.

S-a dat Bisericii Angliei o organizare intermediară între catolicism şi protestantism, păstrându-se regimul episcopal, aşa încât Biserica Angliei a rămas până azi o *Biserică episcopală.*

De astă dată, aproape toţi episcopii catolici, o parte dintre nobili şi dintre credincioşii simpli refuzară să se supună şi muriră ca martiri. Se afirmă că au murit în total 187 de catolici.

În fruntea Bisericii Anglicane a fost numit arhiepiscopul de Canterbury, Matthew Parker (1559–1575), hirotonit de episcopul englez William Barlow, împreună cu alţi trei episcopi, în capela palatului Lambeth din Londra, păstrându-se astfel principiul succesiunii apostolice la hirotonirea episcopilor.

Matthew Parker a redus cele 42 de articole de credinţă publicate de Thomas Cranmer în 1552 la numărul de *39 Articole de credinţă – The Thierty Nine Articles,* care, prin aprobarea sinodului din 1562 şi a parlamentului din 1563 şi 1571, au devenit, împreună cu *Cartea comună de rugăciuni – The Book of Common Prayer,* cărţile simbolice ale Bisericii Anglicane.

Cele *39 Articole de credinţă* conţin următoarele învăţături protestante:

Mântuirea numai prin credinţă; Sfânta Scriptură ca singurul izvor al revelaţiei, fără Sfânta Tradiţie; respingerea primatului papal, ca fiind de ordin istoric, nu scripturistic; desfiinţarea missei catolice şi înlocuirea ei cu un serviciu divin după modelul calvin, în care predica şi cântările religioase au rolul principal.

Dintre Taine, se păstrează numai două: *Botezul* şi *Euharistia.* La Euharistie, *au respins transsubstantiatia,* dar au păstrat *Simbolul de credinţă* cu adaosul «Filioque», luat de la romano-catolici. Resping cultul sfinţilor şi cinstirea icoanelor. Resping, de asemenea, învăţătura catolică despre purgatoriu şi cea calvină despre predestinaţie.

Au păstrat din catolicism *preoţia* cu trei trepte: *episcop, preot* şi *diacon,* sărbătorile, veşmintele sacerdotale, crucea, naşii la botez şi alte obiceiuri creştine.

Biserica Anglicană ca Biserică Episcopală acordă o importanţă doctrinară mai mare *Cărţii comune de rugăciuni,* care a păstrat multe învăţături de credinţă ale Bisericii vechi. Doctrina ei este o îmbinare de învăţături protestante, luterane, calvine şi zwingliene cu învăţăturile vechii Biserici, păstrate în catolicism, iar sinteza lor a dat *anglicanismul.*

În modul acesta, Biserica Anglicană ocupă o poziţie intermediară, o cale de mijloc – via media, între catolicism şi protestantism. Această cale de mijloc a facilitat în secolele XVIII–XX tratativele de apropiere şi colaborare cu vechile Biserici ortodoxe ale Răsăritului.

4. Urmările Reformei Anglicane

În lunga domnie a reginei Elisabeta, nu toţi englezii au primit organizarea episcopală a Bisericii înalte Anglicane – *High Church,* care accentuează elementele catolice în tradiţia anglicană.

Unii englezi mai riguroşi, numiţi «nonconformişti şi disidenţi» şi-au dat în 1567 o organizare mai democrată, în spiritul Evangheliei, socotită *pură,* de unde au primit numele de *puritani,* sau *presbiterieni* pentru că în fruntea Bisericii, în loc de episcopi, au ales sinoade formate din pastorii şi bătrânii comunităţilor.

Mai radicali decât puritanii sau presbiterienii s-au arătat *«independenţii»* sau *«congregaţionaliştii»,* care, începând cu anul 1580, au declarat că fiecare comunitate locală este independentă să-şi facă organizarea ei.

După Elisabeta, urmară pe tronul Angliei Iacob I (1603–1625) şi Carol I (1625–1648). Puritanii, ajunşi la putere, după unirea Scoţiei cu Anglia, în 1605, se răsculară. În 1649, regele Carol I a fost condamnat la moarte pe eşafod, iar Anglia deveni republică, sub conducerea despotică a lui Oliver Cromwell (1649–1660), până în 1660. Acesta înlătură Biserica episcopală din viaţa Angliei.

Sub regele Carol al II-lea (1660–1685) se restabili în 1660 regalitatea şi Biserica episcopală, iar puritanii sau presbiterienii fură alungaţi, cea mai mare parte trecând în Scoţia vecină.

În 1689, după domnia regelui Iacob al II-lea (1685–1688), ca răspuns la imixtiunea catolică în treburile Angliei, englezii schimbară

dinastia, aducând în ţară din Olanda pe Wilhelm de Orania (1689–1702). Acesta a proclamat toleranţa generală pentru fiecare fracţiune protestantă. După aproape un secol, în 1778, toleranţa se va aplica şi pentru catolici.

Din Anglia, reforma a pătruns în secolul al XVI-lea şi în Scoţia vecină, din nordul Angliei. Scoţia a trăit separată de Anglia între 1370 şi 1605. În secolul al XVI-lea a pătruns în Scoţia calvinismul datorită predicatorului John Knox († 1572), elevul lui Calvin, venit de pe continent, om foarte aspru şi neînduplecat, care prin predicile sale profetice voia să facă din Scoţia un stat teocrat, după modelul regilor din Vechiul Testament. El a organizat în Scoţia o *Biserică puritană – presbiteriană,* deci fără episcopi.

Aceasta s-a petrecut mai ales în timpul reginei minore Maria Stuart (1561–1568), catolică, căsătorită în cele din urmă cu vărul ei, regele Franţei, Francisc I (1559–1560), care sosi în Scoţia în 1561, aducând cu ea, în trista, mohorâta şi săraca Scoţie, farmec, tinereţe, frumuseţe şi poezie.

Aventurile ei amoroase, însă, o făcură odioasă în ochii puritanilor scoţieni, încât, în 1568, a trebuit să se refugieze în Anglia, unde vara ei, regina Elisabeta, susţinătoarea reformei anglicane, o ţinu prizonieră 19 ani. Bănuită tot timpul că organizează coaliţii peste coaliţii împotriva Angliei cu ajutorul statelor catolice, Spania şi Franţa, Maria Stuart a fost condamnată la moarte prin decapitare, din ordinul reginei Elisabeta, după penibile ezitări şi amânări. Ea a fost executată la 8 februarie 1587, în castelul Fotheringay din nordul Angliei, fiind socotită martiră de Biserica Romano-Catolică.

Papa Sixt al V-lea (1585–1590) a excomunicat-o pe regina Elisabeta pentru moartea reginei Maria Stuart a Scoţiei.

Spre a răzbuna partida catolică din Anglia, regele Spaniei Filip al II-lea (1556–1598) a organizat, după uciderea Mariei Stuart, o expediţie navală împotriva Angliei, dar dezastrul «invincibilei Armada» din 1588 a consacrat marea putere a Angliei şi ruina Imperiului spaniol.

Irlanda a rămas catolică, cu toate încercările Angliei de a introduce şi la irlandezi reforma anglicană.

BISERICA ORTODOXĂ SUB STĂPÂNIREA TURCEASCĂ ÎN SECOLELE XVI—XVIII

Încercările turcilor de a converti pe creştini la mahomedanism

De la 1453, când Constantinopolul a căzut sub turci, Patriarhia de Constantinopol se află până azi sub controlul statului turc. Din secolul al XVI-lea şi celelalte trei patriarhate orientale, numite apostolice, Alexandria, Antiohia şi Ierusalim au intrat, la date diferite, sub dominaţia turcilor, aşa încât toată Ortodoxia greacă, siriană, arabă, bulgară şi sârbă s-a aflat sub dominaţia lor.

a) Pentru a se cunoaşte situaţia Bisericii Ortodoxe sub turci în secolele XVI–XVIII se impune să cunoaştem mai întâi situaţia Imperiului otoman în aceste secole.

În secolul al XVI-lea Imperiul turc se afla în culmea gloriei sale, cunoscând cea mai mare întindere în Europa, Asia şi Africa, devenind cea mai mare putere mondială.

Ţara Românească plătea tribut turcilor din 1417, din timpul lui Mircea cel Bătrân (1386–1418), iar Moldova de la 9 iunie 1456, din timpul voievodului, Petru Aron (1454–1455). Domnitorul Ştefan cel Mare (1457–1504) n-a mai plătit tributul, dar a reînceput să-l plătească din ianuarie-februarie 1481. După moartea lui Gheorghe Scanderberg, în 1468, eroul naţional al albanezilor, întreaga Albanie a intrat în componenţa Imperiului otoman, încât toată Peninsula Balcanică se afla acum în mâna turcilor.

Sultanul Selim I (1512–1520) a extins stăpânirea turcă după 1512 în Asia asupra Persiei, Mesopotamiei, Libanului, Siriei, Palestinei şi Arabiei, iar în Africa asupra Egiptului, Tripolitaniei, Tunisiei, Algeriei ş.a.

Soliman al II-lea Magnificul (1520 –1566), care a domnit 46 de ani, a fost, după Mahomed al II-lea Cuceritorul (1451–1481), cel mai mare sultan turc. Cu ajutorul corsarului Khair-ed-Din, el a făcut cea mai puternică flotă, stăpână pe aproape toată Mediterana.

În 1522, turcii au cucerit insula Rodos, care se afla din 1310 sub stăpânirea cavalerilor ordinului Ioaniţilor sau Ospitalierilor.

În această situaţie, soarta Bisericii Ortodoxe a fost infinit mai grea decât a Bisericii Apusene.

Veneţia care dispunea de o puternică flotă şi-a mai putut menţine stăpânirea în insula Cipru până în 1571, în insula Creta până la 1669, iar în Moreia (Peloponez), între 1687–1715.

Totuşi, după Soliman al II-lea Magnificul, Imperiul turc începe să decadă.

Lupta navală de la Lepanto din 1571, condusă şi câştigată de Don Juan de Austria asupra puternicei flote turceşti, deşi n-a fost bine exploatată de puterile creştine, e primul semnal care marchează începutul decadenţei puterii turceşti, constituind o dovadă că turcii pot fi biruiţi şi alungaţi din Europa.

Cuceriri mai făcură turcii în Răsărit şi după 1571 şi anume: În 1571 cuceriră de la veneţieni Ciprul, Georgia (Gruzia sau Iviria), în 1585, Podolia şi Ucraina în 1672, dar au trebuit să cedeze ruşilor în 1681 Kievul.

În partea de vest a Peninsulei Balcanice au obţinut, de asemenea, importante victorii. În 1520, au cucerit Belgradul, poarta de apărare a Ungariei şi Vienei, turcii putând înainta de acum spre centrul Europei.

Sub Soliman al II-lea Magnificul, armata ungară a fost învinsă în lupta de la Mohacs din 29 august 1521, iar la 8 septembrie, acelaşi an, turcii intrară în Buda.

La 29 august 1541, turcii au ocupat din nou Buda şi au transformat Ungaria centrală şi sudică în paşalâc turcesc pentru aproape 150 de ani, până la 2 septembrie 1686.

Transilvania, Banatul şi uneori şi Maramureşul s-au constituit din 1541 într-un principat autonom, cu reşedinţa la Alba-Iulia, sub suze-

ranitatea turcească, plătind tribut turcilor ca şi Muntenia şi Moldova, până la 9 septembrie 1686, când Transilvania intră în componenţa Imperiului habsburgic.

În vara anului 1552, Banatul şi o parte din Crişana au fost ocupate de turci şi transformate în paşalâc cu centrul la Timişoara.

În secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, turcii au atacat de mai multe ori şi Viena. Asediul nereuşit al Vienei din 1683–1686, în care armata ienicerilor a fost greu înfrântă de regele Poloniei, Ioan al III-lea Sobieski (1674–1696), a fost al doilea semnal al decadenţei turcilor.

De acum sunt recucerite rând pe rând de generalul austriac Eugeniu de Savoia, Ungaria, Transilvania şi Belgradul.

Prin pacea de la Karlovitz, din 26 ianuarie 1696, Înalta Poartă recunoştea trecerea Ungariei, Croaţiei, Sloveniei şi Transilvaniei sub stăpânirea Imperiului habsburgic. Banatul ajunge sub stăpânirea Austriei abia în 1718, prin pacea încheiată la Passarowitz (Pojarevac), la 21 iulie 1718.

Absolutismul sultanilor, alimentat de certurile provocate de harem şi de ieniceri, care formau forţa principală a statului şi, mai ales, faptul că Imperiul turc nu avea caracter naţional, fiind un conglomerat de popoare, de limbi şi credinţe deosebite (turci, greci, persani, sirieni, arabi, bulgari, albanezi, sârbi, croaţi, sloveni, ş.a.), în care elementul turc constituia doar o pătură suprapusă de guvernatori de provincii, funcţionari şi militari, cu poftă nesăbuită de îmbogăţire, corupţi şi nesupuşi faţă de sultan şi de guvernul central, sunt cauzele principale care explică decadenţa Imperiului turc, care a devenit din secolul al XVIII-lea «omul bolnav al Europei».

b) Sub jurisdicţia canonică a Patriarhiei de Constantinopol s-au aflat Bisericile ortodoxe rusă, sârbă, bulgară şi română.

Din 1448, Biserica rusă, respingând unirea încheiată de greci la Florenţa, la 6 iulie 1439, s-a considerat Biserică autocefală.

La începuturile dezvoltării sale, Biserica sârbă a depins de Patriarhia Ecumenică. Sub ţarul Ştefan Duşan (1331–1355), sârbii au înfiinţat în 1346 o patriarhie cu reşedinţa la Ipek sau Peci (Peşteră), care s-a menţinut până la 1459, când sultanul Mahomed al II-lea (1451–1481) transformă Serbia în provincie turcească. Totodată, sultanul subordonă în acest an Patriarhia Sârbă de Ipek Arhiepiscopiei greco-bulgare de Ohrida, sub jurisdicţia căreia rămase până în 1557.

Datorită marelui vizir Mehmet Sokolovici, un renegat sârb, Patriarhia de Ipek fu restabilită în 1557, patriarh fiind numit fratele său, Macarie (1557–1573), şi se menţinu până la 1766. În 1765, patriarhul sârb Calinic al II-lea de Ipek (1765–1766), ţinând seama de situaţia grea a Patriarhiei Sârbe, a cerut, din motive politice şi financiare, patriarhului ecumenic Samuil I Hangeris (1763–1768; 1773–1774) să treacă sub jurisdicţia sa, ceea ce şi convenea de fapt Patriarhiei Ecumenice.

Astfel, la 11 septembrie 1766, sultanul Mustafa al III-lea (1757–1776) desfiinţă printr-un berat Patriarhia Sârbă de Ipek (Peci) şi o supuse Patriarhiei de Constantinopol, sub jurisdicţia căreia a rămas până la 12 septembrie 1920, când s-a restabilit vechea patriarhie sârbă de Ipek, având acum reşedinţa la Belgrad.

Arhiepiscopia greco-bulgară de Ohrida s-a menţinut din 1019 până la 16 ianuarie 1767, când patriarhul ecumenic Samuil I Hangeris a trecut-o sub jurisdicţia Patriarhiei Ecumenice, cum a procedat şi cu Patriarhia sârbă de Ipek în 1766, pentru a nu mai face concurenţă în Balcani Patriarhiei Ecumenice.

Biserica din Ţara Românească, care se afla sub jurisdicţia Patriarhiei de Constantinopol din 1359, şi Biserica Moldovei, care depindea de aceeaşi Patriarhie, din 1401, au rămas în continuare sub jurisdicţia Patriarhiei Ecumenice până la 25 aprilie 1885, când Biserica României obţinu recunoaşterea autocefaliei.

Deşi jurisdicţia Patriarhiei Ecumenice de Constantinopol s-a întins pe un teritoriu foarte mare, în urma cuceririlor turcilor în Peninsula Balcanică şi Ucraina, totuşi lăcomia de bani a turcilor nu îngăduia patriarhilor ecumenici din Constantinopol şi patriarhilor scaunelor apostolice din Alexandria, Antiohia şi Ierusalim să rămână mai mult timp pe tron, pentru a putea încasa sume de bani şi plocoane de la cât mai mulţi candidaţi. Pe lângă sultan, s-au oferit cu timpul sume tot mai mari în ducaţi-aur şi marelui vizir şi altor «meghistani» de la Înalta Poartă.

În această situaţie grea, patriarhii ecumenici îndeosebi au fost schimbaţi des în secolele XV–XVIII. Adeseori, într-un singur an au păstorit câte trei titulari, unii doar câteva luni.

Astfel, între 1453–1800 s-au schimbat 70 de patriarhi ecumenici de aproape 150 de ori, fapt care a fost o nenorocire pentru Scaunul ecumenic al Ortodoxiei; numai între 1620 şi 1760 s-au schimbat de 40 de ori. Ceea ce a fost şi mai tragic, a fost faptul că mulţi din aceştia n-au murit de moarte naturală.

Războiul religios de *Treizeci de ani* din 1618–1648, dintre catolici şi protestanţi, mai precis dintre iezuiţi şi calvinişti, care şi-au transferat acţiunile lor din Apus în Răsărit, pe teritoriul patriarhiilor ortodoxe, îndeosebi la Constantinopol, catolicii fiind susţinuţi de Franţa şi Austria, iar calviniştii de ambasadele Angliei, Elveţiei, Olandei, Suediei şi de misiunile engleze, a îngreunat foarte mult situaţia Patriarhiei Ecumenice.

În acest uriaş cleşte diplomatic şi misionar al celor două părţi, a fost strivit unul dintre cei mai mari patriarhi ecumenici, Kiril Lukaris, ales în cinci rânduri (1620–1623; 1623–1633; 1633–1634; 1634–1635; 1637–1638), care, datorită intrigii iezuiţilor de la Constantinopol, din ordinul sultanului Murad al IV-lea (1622–1640), a fost sugrumat de ieniceri şi aruncat în apele Bosforului la 20 iunie 1638.

Cu toată situaţia grea, se remarcă în acest timp creşterea prestigiului Patriarhiei de Constantinopol faţă de patriarhiile apostolice din Răsărit, Alexandria, Antiohia şi Ierusalim, ale căror titulari, din cauza persecuţiilor mai mari, fiind la periferia Imperiului turc, şi a grelei situaţii financiare, rezidau mai mult în Constantinopol.

Cea mai mare contribuţie la ajutorarea Patriarhiei Ecumenice şi a patriarhiilor apostolice s-a datorat darurilor şi milosteniilor domnilor, mitropoliţilor şi credincioşilor români din Ţara Românească şi Moldova şi milosteniilor strânse din Rusia pravoslavnică.

Dintre patriarhii ecumenici din secolele XVI şi XVII merită să fie amintite câteva figuri mai însemnate.

Patriarhul Nifon al II-lea (1476–1488; 1497–1498; 1502), fiind chemat în Ţara Românească în primăvara anului 1503, de domnitorul Radu cel Mare (1495–1508), a reorganizat între 1503–1505 Biserica Ţării Româneşti.

Viaţa lui ne-o istoriseşte Gavriil Protul (Protosul), mai marele mânăstirilor din Muntele Athos, într-o frumoasă lucrare în limba română, sub titlul: *Viaţa şi traiul sfinţiei sale părintelui Nifon, patriarhul Ţarigradului,* în care relatează o seamă de evenimente politice petrecute în Ţara Românească între anii 1504–1520.

În 1505, supărat pe domnitor, a părăsit Ţara Românească şi s-a stabilit la mânăstirea Vatoped, apoi în mânăstirea Dionisiu în Muntele Athos, unde a murit, la 11 august 1508. Patriarhia Ecumenică l-a trecut în rândul sfinţilor.

Patriarhul ecumenic Ioasaf al II-lea (1554–1565) este ctitorul clădirilor patriarhale din Constantinopol.

Cel mai de seamă patriarh ecumenic de la finele secolului al XVI-lea este Ieremia al II-lea (1572–1579; 1580–1584; 1587–1595). El a jucat un rol important în corespondenţa cu luteranii din Tübingen, în Germania, din anii 1574, 1575 şi 1581, precum şi la ridicarea Bisericii Ruse la rangul de patriarhie, în 26 ianuarie 1589, în timpul ţarului Feodor (1584–1598).

În secolul al XVII-lea, cel mai mare patriarh ecumenic a fost *Kiril Lukaris,* om cult şi mare apărător al Ortodoxiei contra propagandei catolice, în Polonia, Lituania, Ucraina sau Rusia Mică, Ţările Române, despre care vom vorbi pe larg într-un capitol aparte.

Dintre patriarhii de Alexandria, s-au remarcat în secolul al XVI-lea pe teren cultural, pastoral şi gospodăresc Ioakim (1487–1565) şi Meletie Pigas (1590–1601), iar la începutul secolului al XVIII-lea, Samuil Kapasulis (1710–1723).

Cel mai de seamă patriarh al Antiohiei din secolul al XVII-lea este Macarie al III-lea Zaim (1647–1672). El a făcut între anii 1653–1654 şi 1656–1658 o lungă călătorie în Ţara Românească şi Moldova, însoţit de fiul său, arhidiaconul Paul de Alep, care ne-a lăsat în descrierea ei preţioase însemnări despre cele două ţări române, de un interes excepţional pentru cunoaşterea situaţiei lor politice şi religioase din acel timp.

Pe scaunul Patriarhiei de Ierusalim s-au distins contra propagandei iezuite în Orient, în secolul al XVII-lea, patriarhii Teofan al III-lea (1608–1644), Nectarie (1661–1669), Dositei al II-lea Nottara (1669–1707), iar la începutul secolului al XVIII-lea, nepotul său, Hrisant Nottara (1707–1731), care, sprijiniţi de «Frăţia Sfântului Mormânt», formată dintr-un comitet de ierarhi şi călugări, au apărat Locurile Sfinte din Ierusalim şi Palestina.

c) *Încercările turcilor de a converti pe creştini la mahomedanism.*

În secolul al XVI-lea, după cucerirea ţărilor musulmane din Asia şi Africa, sultanul Selim I (1512–1520) şi-a luat titlul de *«Calif suprem»*, încât, de atunci, sultanii au devenit conducătorii şi ocrotitorii întregii lumi mahomedane. Ei au căutat să introducă şi să impună islamul printre creştini cu forţa.

Astfel, în insula Creta, în Albania, Bosnia şi Rumelia, dar mai ales în Asia Mică, în Armenia şi pe teritoriile patriarhatelor de Antiohia şi Ierusalim, şi în Egipt, s-au făcut islamizări forţate. În Albania şi Bosnia musulmanii constituie majoritatea populaţiei.

«Darea sau birul sângelui», cum se numea recrutarea copiilor creştini din ţările ortodoxe spre a fi islamizaţi şi crescuţi în disciplina aspră a ienicerilor, a fost una dintre cele mai crude, inumane şi condamnabile măsuri, instituită în 1438 de sultanul Murad al II-lea (1421–1451), practicată secole de-a rândul de turci. Popoarele ortodoxe au fost puse astfel în situaţia tragică de a contribui la nimicirea şi slăbirea lor cu proprii lor copii.

Statul rus a intervenit continuu pentru a opri asupririle religioase, naţionale şi sociale din partea turcilor împotriva popoarelor ortodoxe din Balcani.

Rusia pravoslavnică a denunţat islamizarea forţată a creştinilor şi masacrarea populaţiei creştine, care nu mai putea suporta enormele impozite puse asupra ei de administraţia otomană coruptă şi decadentă.

Din secolul al XVIII-lea, Rusia pravoslavnică şi-a impus turcilor, prin tratatele de pace de la Cuciuc-Cainargi, din 1774, şi Iaşi, 1791, în timpul ţarinei Ecaterina a II-a (1762–1796), dreptul de protecţie a creştinilor din Imperiul otoman.

Cu toate acestea, asuprirea creştinilor n-a încetat.

Cu timpul, popoarele creştine asuprite din Imperiul otoman, văzând că nu pot aştepta nimic de la asupritorii lor, au început să-şi creeze situaţii în cadrul statului islamic, pentru a putea sprijini ridicarea lor culturală, naţională şi politică.

Pentru susţinerea Bisericii şi a şcolilor la Constantinopol, în insulele greceşti, în Grecia, Bulgaria, Serbia, Ungaria şi Transilvania, ajutoarele negustorilor macedoneni şi fanarioţi au fost de cel mai mare folos. La acestea, s-au adăugat ajutoarele generoase venite din Ţările Române şi Rusia pravoslavnică.

ÎNCERCĂRI DE ATRAGERE A ORTODOCŞILOR LA CATOLICISM ŞI PROTESTANTISM

După Reforma luterană, calvinistă şi anglicană în Apus, Biserica Romano-Catolică şi-a îndreptat privirile spre Biserica Ortodoxă, care se afla în situaţia grea în secolele XVI–XVIII, încercând să atragă pe ortodocşi prin *«uniatism»* sau *«uniaţie»* la unire şi încorporare în Biserica Romei.

Pentru a-şi atinge scopul romano-catolicii s-au arătat destul de diplomaţi: *prin unirea cu Roma,* susţineau ei, cei ce părăseau Ortodoxia puteau să-şi păstreze riturile şi obiceiurile lor în limba naţională, dar să respecte *cele patru puncte florentine: primatul papal, Filioque, purgatoriul* şi *azima,* prevăzute în decretul de unire de la Florenţa din 6 iulie 1439.

Uniatismul a fost propagat în Răsărit de ordinul iezuit, îndeosebi prin tipografii şi şcoli, fondând în acest scop, în secolele XVI şi XVII, unele colegii şi congregaţii la Roma.

Papa Grigore al XIII-lea (1572–1585) înfiinţă la Roma în 1575 *«Collegium Graecorum»* din care ieşiră teologi celebri, favorabili unirii cu Roma, ca Leo Allatius, grec din insula Chios, care a scris lucrarea *Despre concordanţa continuă dintre Biserica occidentală şi cea orientală (De Ecclesiae occidentalis atque orientalis perpetua consensione),* apărută în limba latină la Colonia Agrippina (Köln), în 1648.

Tot papa Grigore al XIII-lea a înfiinţat în 1576 *«Collegium Illyricum»,* pentru atragerea sârbilor la unirea cu Roma, iar în 1584 *«Collegium Maroniticum»,* pentru atragerea maroniţilor din Liban.

Peste o jumătate de secol, papa Grigorie al XV-lea (1621–1623) înființă în 1622 *Sacra Congregatio de propaganda fide,* căreia papa Urban al VIII-lea (1623–1644) îi adăugă în 1627 un Seminar misionar pentru pregătirea propagandei catolice printre ortodocși, numit *«Collegium Urbanum».*

Pentru răspândirea catolicismului printre ortodocși, papalitatea a folosit și mijloace diplomatice și politice, prin «nunții apostolici» sau «papali», care ajung să conducă discret, dar insistent, viața politică a Austriei și Poloniei.

Propaganda ordinului iezuit în favoarea unirii cu Roma începe la Constantinopol din 8 noiembrie 1583, când iezuiții se instalară la Galata.

Patriarhul ecumenic Kiril Lukaris (1620–1638, cu cinci întreruperi), reuși în 1628 să alunge pe iezuiți din Constantinopol, cu ajutorul ambasadorilor Olandei și Angliei, dar ei reveniră, ajutați de Franța și Austria. Datorită uneltirilor și instigațiilor lor, sultanul Murad al IV-lea (1622–1640) a ordonat să fie ucis prin sugrumare la 20 iunie 1438, fiind apoi aruncat în apele Bosforului.

Activitatea unionistă a Bisericii Romano-Catolice a cunoscut, în secolele XVI–XVII, oarecare succese.

Dintre unirile făcute cu Roma, mai însemnate sunt: *unirea ucrainienilor și rutenilor, a unei părți a românilor din Transilvania, a unor vlahi și sârbi din Croația și Bosnia, a italo-grecilor din Calabria și Sicilia, veniți din Albania, și a unei părți din Bisericile vechi-orientale, nestoriene și monofizite.*

a. Unirea ucrainienilor și rutenilor de la Brest-Litovsk din 1596. Lituania se afla încă din 1386, ca mare principat autonom, sub suzeranitatea Poloniei, când principele Vladislav Iagiello, lituan de origine, se căsători cu principesa polonă catolică Hedwiga, Polonia și Lituania constituind un singur și puternic stat sub conducerea lui Vladislav al V-lea Iagiello (1386–1434), ca rege al Poloniei și Lituaniei. Prin unirea din 1 iulie 1569, Lituania este alipită Poloniei catolice, formând un singur stat catolic. Lituania și Ucraina occidentală încadrată în regatul Poloniei erau locuite în bună parte de bieloruși, ucrainieni și ruteni ortodocși, sub jurisdicția mitropoliei de Kiev, aflată în acest timp în statul polon catolic.

O dată cu unirea politică a Lituaniei cu Polonia catolică, se născu și ideea unirii religioase cu Roma papală, idee sprijinită de iezuiți în frunte cu Petru Skarga († 1612). Regele Sigismund al III-lea Vasa (I587–1632), la îndemnurile iezuiților, dorea cu tot dinadinsul catolicizarea ortodocșilor din regatul Poloniei, prin unirea cu Roma papală.

Aflând că ucrainienii și rutenii ortodocși din Polonia sunt ademeniți la unirea cu Biserica Romei, patriarhul Alexandriei, Meletie Pigas (1590–1601), trimite în 1594 la principele Vasile de Ostrog, în voievodatul Wolhiniei din Polonia, pe ieromonahul Kiril Lukaris, spre a sprijini pe ortodocși.

În 1596, Meletie Pigas l-a numit rectorul Institutului ortodox din Ostrog și exarh patriarhal în Lituania, funcție pe care a îndeplinit-o cu Nichifor Dascălul, trimisul Patriarhiei de Constantinopol.

După mai multe sinoade, unirea dintre ucrainienii și rutenii ortodocși cu Roma s-a încheiat *în sinodul de la Brest-Litovsk* din 16–20 octombrie 1596, cu toate protestele ierarhilor și credincioșilor ortodocși, ale lui Kiril Lukaris, care a asistat la sinod, și ale principelui ortodox Constantin de Ostrog († 1608), tipăritorul Bibliei slave din 1581. Au protestat îndeosebi episcopii de Lemberg și Przemysl, cu peste 200 de preoți și călugări, care n-au părăsit Ortodoxia. În urma unirii de la Brest-Litovsk din 1596, ortodocșii au pierdut 6 din cele 9 episcopii, apoi biserici, școli și patrimonii bisericești. Între episcopii renegați care s-au unit cu Roma se aflau și învățatul episcop de Polotk, Meletie Smotrițki (autorul unui *Catehism catolic*) și unii nobili.

În răspunsul său către episcopul renegat Ipatius Pecej, Constantin Ostrogski îi scria cu multă amărăciune: *«Vedem rezultatele introducerii unirii voastre în țara noastră. Nu sunt orașe și sate în care să nu se audă plânsetele și vaietele celor ce țin la credința lor. Voi profanați bisericile lor, casele și școlile lor. Voi ați secat dragostea în inimile oamenilor, ați semănat discordia între tată și fii, între frați, ați ars pe învățători și pe țărani. Voi sunteți oameni fără conștiință...»* (T. Bodogae, *Din istoria Bisericii Ortodoxe de acum 300 de ani...* București, 1943, p. 52).

Pentru a intări și mai mult *uniația,* papii Paul al V-lea (1605-1621) și Urban al VIII-lea (1623–1644) trimit în Lituania «ordinul basilienilor», tot atât de ostili ortodoxiei ca și iezuiții, care înființară școli în toate orașele Lituaniei, ademenind pe ortodocși la unirea cu Roma.

Regele Poloniei Vladislav al VII-lea (1632–1648) s-a arătat mai tolerant față de Biserica ortodoxă. În timpul lui a fost ales un mitropolit al Kievului: Petru Movilă (1633–1646), înrudit cu familia domnitorilor Movilă din Moldova, sub care s-a restabilit libertatea pentru ortodocșii din Polonia.

Prin împărțirea de trei ori a Poloniei, în 1772, 1793 și 1795 între Austria, Prusia și Rusia, ucrainienii și rutenii ajunși sub ruși, revin la Ortodoxie. Cei din Galiția austriacă, însă, au rămas sub ascultarea Bisericii Romei, până la 8–10 martie 1946, când puterea sovietică a hotărât să fie încadrați în Biserica Ortodoxă Rusă, sub jurisdicția mitropoliei de Kiev.

De asemenea, rutenii uniți cu Roma din Rusia subcarpatică – Podcarpatia, în sinoadele de la Ujhorod (Ungvar) din 24 aprilie 1649 și 15 ianuarie 1652 și în sinodul de la Muncaci, din 1690–1691, au fost, înglobați autoritar în Biserica Ortodoxă Rusă, în 15/28 august 1949, intrând sub jurisdicția mitropoliei Kievului. În ultimii ani însă, puterea sovietică a permis celor care au dorit dintre foștii uniți să se reatașeze Scaunului Romei, încât, în prezent, s-au înființat din nou Biserici uniate în țările fostei U. S. Sunt mici ca număr de credincioși, dar totuși libere să funcționeze.

b. Unirea unei părți a românilor din Transilvania cu Roma (1698–1701). Prin pacea de la Karlovitz din 26 ianuarie 1699, Imperiul turc recunoștea trecerea Transilvaniei, principat autonom sub suzeranitatea turcilor din 1541, sub stăpânirea Imperiului habsburgic, în care predomina catolicismul. În Transilvania, însă, calvinii erau mai numeroși decât catolicii, iar românii, care constituiau majoritatea, erau ortodocși. Biserica Romano-Catolică, în dorința de a depăși influența calvinistă și a spori numărul catolicilor, a recurs la atragerea românilor la unirea cu Biserica Romei.

În această acțiune, rolul principal l-au jucat iezuiții unguri, cardinalul Leopold Kollonics, arhiepiscop de Esztergom, primatul Ungariei, și împăratul Leopold I (1658–1705), el însuși crescut de iezuiți, mai înainte cavaler de Malta, inițiat în manevrele de culise și experimentat în diplomația secretă.

În septembrie 1697, iezuitul Paul Ladislau Bárány, parohul bisericii catolice din Alba-Iulia, a mers la Viena, în vederea pregătirii unirii românilor cu Biserica Romei.

Prin «rezoluția» din 14 aprilie 1698, împăratul făcea cunoscut preoților ortodocși români din Transilvania în timpul mitropolitului Teofil de Alba-Iulia (1692–1697), că dacă acceptă să se unească cu una din cele patru religii «recepte»: catolică, calvinistă, luterană și unitariană, se vor bucura de toate privilegiile religiei respective. El sublinia în mod special că cei ce se vor uni cu Biserica Romano-Catolică, recunoscând pe papă drept cap al Bisericii, se vor bucura de privilegiile clerului romano-catolic.

La rândul său, arhiepiscopul de Esztergom din Ungaria, cardinalul Leopold Kollonics, primatul Ungariei, printr-un manifest adresat preoților români la 2 iunie 1698 le arăta că numai aceia se vor bucura de privilegiile pe care le au preoții și bisericile catolice care vor accepta cele patru puncte florentine, acceptate de bizantini prin decretul de unire de la Florența din 6 iulie 1439, și anume: 1. *Papa este capul Bisericii;* 2. *Filioque,* adică purcederea Sfântului Duh «și de la Fiul»; 3. *purgatoriul,* adică existența unui loc curățitor între rai și iad; 4. *folosirea azimei,* adică a pâinii nedospite la Sfânta Euharistie.

Pe baza acestor două manifeste, al împăratului Leopold I și al cardinalului Leopold Kollonics, s-a început acțiunea de atragere a românilor ortodocși la unirea cu Biserica Romei.

În Transilvania, păstorea ca mitropolit ortodox de Alba-Iulia, Atanasie Anghel (1698–1713). Potrivit vechii rânduieli păstrate la hirotonirea mitropoliților Transilvaniei, el a fost hirotonit la 22 ianuarie 1698 la București de mitropolitul Teodosie al Ungrovlahiei (1668–1672; 1679–1708). Cu această ocazie, mitropolitul și patriarhul Ierusalimului Dositei al II-lea Nottara (1669–1707), care se afla la București, l-au pus să semneze o *Mărturisire de credință ortodoxă,* cu 22 de puncte, prin care se obliga să păzească toate învățăturile dogmatice, cultice și canonice ale Bisericii Ortodoxe, ferindu-se de rătăcirile calviniste și catolice.

Din partea domnitorului Constantin Brâncoveanu (1688–1714); care aflase că mitropolia Ardealului «se învăluiește ca o corabie în mijlocul valurilor mării, fiind între multe feluri de eretici necredin-

cioşi şi se năpăstuieşte de dânşii în multe chipuri», a primit numeroase daruri: odăjdii arhiereşti, cărţi, bani, iar la 25 mai 1698 i-a înnoit ajutorul anual de 6.000 de bani aur. Mai târziu, la 15 iunie 1700, Constantin Brâncoveanu a dăruit mitropoliei din Alba-Iulia moşia Merişani din jud. Argeş, pentru acoperirea nevoilor ei, spre a-i fi «de întărire şi de ajutor».

Întorcându-se la Alba-Iulia, mitropolitul Atanasie Anghel a continuat să păstreze rânduielile Ortodoxiei, menţinând legăturile cu Ţara Românească. Astfel, în 1699 a tipărit la Alba-Iulia *Chiriacodromionul,* o reproducere în parte a Cazaniei lui Varlaam al Moldovei din 1643, şi o *Bucoavnă,* tipograf fiind Mihail Ştefan (Istvanovici), trimis de Constantin Brâncoveanu.

Un rol însemnat în pregătirea unirii l-au avut iezuiţii unguri, Faul Ladislau Bárányi, transferat la 1700 în Slovacia, şi Gabriel Hevenessy, consilierul cardinalului Kollonics.

Astfel, la 7 octombrie 1698, un număr de 38 de protopopi au semnat la Alba-Iulia un act în limba română prin care declarau că se unesc cu «Biserica Romei cea catholicească», urmând ca şi ei să se bucure de privilegiile de care se bucură «mădulările şi popii acestei Biserici».

Ulterior, s-a adăugat pe pagina întâi a actului un «post-scriptum», prin care se defineau condiţiile unirii, cu următorul cuprins:

«Însă într-acesta chip ne unim şi ne mărturisim a fi mădulările sfintei, catholiceştii Biserici a Romei, cum pre noi şi rămăşiţele noastre din obiceiul Bisericii noastre a Răsăritului să nu ne clătească. Ci toate ţărămoniile, sărbătorile, posturile, cum până acum, aşa şi de acum nainte să fim slobozi a le ţinea...».

Pagina a doua a actului cuprinde declaraţia redactată în limba latină, dar textul latinesc al ei, cum s-a dovedit prin cercetările făcute de istoricii Ion Lupaş şi Silviu Dragomir, a fost falsificat, adăugându-se noi condiţii în vederea unirii, prin care se desfiinţa de fapt mitropolia ortodoxă a Transilvaniei.

Paginile 3–5 ale actului cuprind semnăturile celor 38 de protopopi.

Cercetările făcute asupra acestui act falsificat ne duc, după părerea Pr. Prof. Mircea Păcurariu *«la concluzia că hotărârea de unire nu s-a luat în sobor, ci semnăturile au fost culese individual, cu ocazia trecerii protopopilor respectivi prin Alba-Iulia, sau foile cu semnă-*

turile au fost luate de la un alt act. De altfel, nici un izvor contemporan nu face amintire de vreun sinod la 7 octombrie 1698» (Istoria Bisericii Române, vol. II, Bucureşti, 1981, p. 303).

Ca să nu fie descoperită falsificarea, actul unirii cu Biserica Romei a fost ascuns şi abia în 1879 a fost descoperit în Biblioteca Universităţii din Budapesta. Împăratului Leopold I i-a fost prezentată numai traducerea latinească a actului, deci cea falsificată.

Stăpânirea habsburgică în Transilvania fiind acum pe deplin consolidată prin pacea de la Karlovitz din 26 ianuarie 1699, împăratul Leopold I a dat la 16/28 februarie 1699 o diplomă, cunoscută sub numele de Diploma *«întâia leopoldină»,* prin care se prevedea *înfiinţarea Bisericii unite* şi se acordau preoţilor uniţi cu Roma toate scutirile de dări şi privilegiile de care se bucurau preoţii catolici, în schimbul primirii celor patru puncte florentine.

Mitropolitul Atanasie avea încă ezitări cu privire la unirea cu Biserica Romei. Odată ar fi declarat protopopilor: «voi sunteţi uniţi, eu nu».

Curtea din Viena, văzând că unirea nu progresează, a chemat pe mitropolitul Atanasie la Viena, ca să se pronunţe deschis pentru unire sau, în caz contrar, să fie depus din scaun pe temeiul a 22 de acuzaţii adunate contra lui.

Mitropolitul Atanasie a plecat la Viena, cu suita lui, la sfârşitul lui ianuarie 1701. Ajuns aici, a fost pus în faţa unei comisii de judecată pentru 22 de acuzaţii urzite contra lui. Cardinalul Kollonics, care făcea parte dintre judecătorii săi, l-a sfătuit să accepte unirea, urmând ca să se dea clericilor uniţi toate avantajele şi privilegiile pe care le are clerul catolic, aşa cum a promis împăratul.

Într-adevăr, împăratul Leopold I, la 19/30 martie 1701 a dat o nouă diplomă, cunoscută sub numele de *«Diploma a doua leopoldină»,* în 15 articole, care poate fi socotită drept *adevăratul act de întemeiere a Bisericii unite din Transilvania.* Originalul acestei diplome a dispărut, probabil a fost de asemenea ascunsă. Ea a fost descoperită abia în 1938 în Biblioteca Muzeului Bruckenthal din Sibiu.

A doua diplomă leopoldină prevedea *înfiinţarea Bisericii unite din Transilvania şi crearea episcopiei unite de Alba-Iulia,* cu primul ei titular unit, Atanasie Anghel, ca *«episcop»* al naţiunii române din Transilvania, pusă sub dependenţa arhiepiscopiei Romano-Catolice

maghiare de Esztergom. Între alte obligaţii impuse episcopului, se preciza că el va fi controlat în toate actele, scrisorile şi hotărârile sale de un teolog iezuit, în locul secretarului calvinist. Totodată, împăratul devenea «protectorul suprem» al noii Biserici.

În modul acesta, Mitropolia ortodoxă independentă a Transilvaniei a fost desfiinţată.

După lungi frământări şi ezitări, constrâns prin ameninţări şi ademenit cu promisiuni, Atanasie Anghel s-a hotărât pentru acceptarea unirii.

La 24 martie 1701, el a fost hirotonit, pentru a doua oară, ca preot, iar a doua zi, 25 martie, ca episcop, după ritul catolic, în capela Sfânta Ana a iezuiţilor din Viena, de cardinalul Kollonics şi de doi episcopi catolici.

La 7 aprilie 1701, Atanasie Anghel a semnat o declaraţie în 16 puncte prin care accepta unirea cu Biserica Romei, jurând că va rupe orice legături cu mitropolitul Ungrovlahiei şi domnitorul Ţării Româneşti şi va obliga pe toţi clericii şi credincioşii săi să facă mărturisirea de credinţă unită. În schimbul acestui jurământ, Atanasie a primit titlul de consilier imperial şi un lanţ de aur cu chipul împăratului. Această declaraţie umilitoare a lui Atanasie Anghel e socotită de Nicolae Iorga *«cel mai înjositor act public săvârşit până atunci de vreun vlădică ortodox»*.

Întorcându-se de la Viena pe la începutul lunii mai 1701, Atanasie Anghel a fost instalat din nou ca «episcop unit», la 24/25 iunie 1701, în catedrala lui Mihai Viteazul din Alba Iulia, de autorităţile catolice.

Astfel, din 1701, se poate vorbi de *«unirea»* cu Biserica Romei sau de *«uniaţie»*. Cea mai mare parte a românilor din Transilvania, rămaşi la credinţa Bisericii Răsăritului, au protestat cu energie în diferite chipuri şi în diferite ocazii împotriva uniaţiei, deoarece s-a făcut prin ameninţări, falsuri, amăgiri şi promisiuni care pe urmă nu s-au respectat. Ea a avut ca urmare dezbinarea religioasă a românilor din Transilvania, cu toate consecinţele ei nefericite.

La scurt timp după lepădarea ortodoxiei de către Atanasie Anghel, patriarhul ecumenic Calinic al II-lea al Constantinopolului (1694–1702), împreună cu sinodul patriarhal, l-a anatematizat, în şedinţa sinodală din 5 august 1701. De asemenea, patriarhul Dositei al II-lea Nottara al Ierusalimului, care se afla în Ţara Românească, l-a mustrat aspru în noiembrie 1701 printr-o scrisoare pentru călcarea jurămintelor făcute la Bucureşti la 22 ianuarie 1698, cu ocazia hirotoniei întru arhiereu ortodox. În anul următor, mitropolitul Teodosie al Ţării Româneşti i-a trimis lui Atanasie Anghel la 3 mai 1702 o scrisoare plină de mustrări, calificând rehirotonia lui de la Viena ca preot şi arhiereu catolic *«drept comedie»*.

«Unirea» cu Biserica Romei, deşi de-a lungul anilor s-au făcut diferite încercări de a se renunţa la ea, a durat până la 21 octombrie 1948, când, după 250 de ani de înstrăinare, prin fals şi siluire, clerul şi credincioşii Bisericii unite cu Roma, printr-un act autoritar al puterii comuniste instalate în România, au fost înglobaţi în sânul Bisericii Ortodoxe Române, căreia i-au aparţinut strămoşii lor înainte de 1701. Din decembrie 1989, cei dintre foştii uniţi care au dorit s-au reconstituit în Biserica română unită, însă un foarte mic număr de clerici şi credincioşi s-au reîntors la uniaţie.

c. Alte «uniri» cu Biserica Romei. Prin propagandă continuă, a fost atrasă la unire cu Roma şi o parte din sârbii din Banat.

La unirea cu Biserica Romei au mai trecut şi vreo 10.000 de «vlahi» din Croaţia, Slovenia şi Istria, refugiaţi în aceste părţi de frica turcilor. La început ei formau o masă compactă, dar misionarii catolici i-au împrăştiat în regiunile ţărilor respective şi numai aşa au putut să-i convertească şi să-i unească cu Roma.

Italo-grecii din Calabria şi Sicilia, imigraţi acolo din Albania, Epir şi de pe coastele Dalmaţiei, pierzând legătura cu ierarhia ortodoxă, s-au unit cu Roma sub papa Clement al VIII-lea (1592–1605). *Sacra congregatio de propaganda fide* a întemeiat pentru ei în 1625 un Seminar la Reggio, în Calabria.

Dintre ortodocşii patriarhatelor apostolice ale Răsăritului Alexandria, Antiohia şi Ierusalim, au îmbrăţişat unirea cu Roma un număr neînsemnat.

În secolele XVI şi XVII, Biserica Romano-Catolică a reuşit să atragă la unire pe unii ierarhi ai acestor Biserici, fie prin promisiuni, fie cu bani. Astfel, în patriarhia Antiohiei, la 1724, Kiril al III-lea, uzurpatorul scaunului patriarhal (fost elev la Congregaţia «De Propaganda Fide») şi partida lui s-au unit cu Roma.

Cu *Bisericile vechi-orientale* sau *necalcedonene* Biserica Romano-Catolică a încheiat unele «uniri» încă din secolul al XV-lea, în

sinodul de la Florenţa, mutat (între 1439–1445) la Roma, după cum urmează: cu Biserica armeană, la 22 noiembrie 1439; cu Biserica iacobită, în 1442; cu Biserica coptă din Egipt şi Biserica abisiniană, la 4 februarie 1442; cu Biserica monofizită din Mesopotamia, la 30 noiembrie 1444; cu Biserica nestoriană din Cipru, la 7 august 1445.

În genere, aceste uniri, făcute cu mijloace neoneste, îndeosebi cu bani, n-au dat rezultatele aşteptate de Biserica Romano-Catolică.

Experienţa anilor a dovedit că «unirea» cu Roma, sau «uniaţia» este o formă hibridă de unire creştină, condamnată de mulţi ierarhi şi teologi, chiar şi dintre romano-catolici, care a provocat multă dezbinare şi ură confesională.

Încercări de atragere a ortodocşilor la protestantism

a. Pătrunderea luteranismului la saşii din Transilvania.

La scurt timp după apariţia Reformei protestante, ideile reformatoare ale lui Martin Luther şi Jean Calvin au pătruns şi în Transilvania.

Dieta de la Cluj din 1543 a proclamat principiul libertăţii religioase în Transilvania.

Ideile Reformei lui Luther († 1546) au pătruns şi la saşii din Transilvania, mai ales la Sibiu şi Braşov, principalele centre ale luteranismului, între saşi. Cel mai de seamă propagator al luteranismului în Transilvania în secolul al XVI-lea a fost învăţatul Ioan Honterus (1498–1549) din Braşov. El a editat scrierile lui Luther în tipografia înfiinţată de el în Braşov, precum şi propriile sale scrieri.

În 1550, Dieta Transilvaniei, întrunită la Turda, a recunoscut luteranismul «religio (confessio) recepta». Saşii luterani au acceptat ca mărturisire de credinţă Confesiunea de la Augsburg, din 25 iunie 1530, numită Confessio Augustana.

Deşi ei ar fi dorit să răspândească ideile lui Luther şi printre români, încercarea lor n-a dat rezultate, luteranismul rămânând până azi religia lor.

b. Încercarea ungurilor calvinişti din Transilvania de a atrage pe români la calvinism.

Ideile reformatoare ale lui Jean Calvin († 1564) au pătruns la cea mai mare parte a maghiarilor din Transilvania, calvinismul fiind

îmbrăţişat în primul rând de principii unguri ai Transilvaniei şi de nobilimea maghiară.

Centrul de răspândire a calvinismului printre maghiari a devenit oraşul Cluj, iar cel mai de seamă propagator al doctrinei calviniste a fost Gáspár Heltay, un sas maghiarizat.

Incă din 1556, Dieta Transilvaniei, întrunită la Sebeş, a hotărât desfiinţarea episcopiei catolice de Alba-Iulia, iar episcopii şi preoţii catolici au fost alungaţi din ţară.

Dieta de la Aiud din 1564, ţinută sub principele calvin Ioan Sigismund Zápolya (1559–1571), a recunoscut calvinismul ca «religie oficială de stat» în locul celei catolice.

În 1568, Dieta Transilvaniei, întrunită la Turda, a recunoscut ca «religio recepta» şi *unitarianismul.*

Din 1451, şi până la pacea de la Karlovitz din 26 ianuarie 1699, rolul predominant l-a avut în secolele XVI şi XVII, în principatul autonom al Transilvaniei, aflat sub suzeranitatea turcilor, *calvinismul.* Propaganda calvinismului printre românii din Transilvania a început mai intens după 1556, anul desfiinţării episcopiei catolice de Alba Iulia.

Principii maghiari ai Transilvaniei, îndeosebi Ioan Sigismund Zapolya, iar în secolul al XVII-lea, Gabriel Bethlen (1613–1629), Gheorghe Rákoczy I (1630–1648), Gheorghe Rákoczy al II-lea (1648–1660) şi Mihail Apaffi (1661–1690) s-au străduit să răspândească printre români calvinismul, urmărind prin aceasta maghiarizarea lor.

În vederea acestui scop, membrii Dietei şi comiţii au folosit toate mijloacele: presiuni asupra mitropoliţilor români de Alba Iulia şi limitarea activităţii lor, numirea unor «episcopi» calvinişti (superintendenţi) dintre români, trecuţi la calvinism, şcoli în limba română, tipărire de cărţi şi catehisme cu conţinut calvinist în limba română, «sinoade calviniste», care luau diferite măsuri pentru calvinizarea românilor.

Dintre aşa-zişii «episcopi» calvinişti români (superintendenţi) se cunosc trei: *Gheorghe de Sângeorz* (1566–1569), *Pavel Tordaş* (1569–1577) şi *Mihail Tordaş* (1577).

Pentru atragerea românilor la calvinism, Gabriel Bethlen, cum reiese dintr-un decret dat la 18 septembrie 1624, a impus mitropolitului român de Alba Iulia cinci condiţii, dintre care cea mai importantă era *«să fie ascultător de vlădica Bisericii ungureşti de legea dreaptă*

(calvinistă)», adică mitropolitul era pus sub ascultarea superintendentului calvinist.

Stăruind în acţiunea sa de introducere a reformei calviniste şi la românii din Transilvania, principele Gabriel Bethlen s-a adresat patriarhului ecumenic Kiril Lukaris (1620–1638, cu cinci întreruperi), printr-o scrisoare, cerându-i sprijinul pentru calvinizarea românilor. Nu cunoaştem conţinutul scrisorii principelui Bethlen, deoarece s-a pierdut, dar cunoaştem răspunsul patriarhului ecumenic, prin scrisoarea sa din 2 septembrie 1629. Patriarnul Kiril Lukaris îi scrie principelui calvinist al Transilvaniei că el «nu poate nicidecum să dea ajutorul făţiş unei lucrări de felul acesteia – *calvinizarea românilor... deoarece ar trebui mai întâi să se rupă legătura de sânge şi de simţire...»*, care există între românii din Transilvania şi cei din Ţara Românească şi Moldova, «căci domnii vecini ai ziselor ţări nu vor îngădui niciodată aceasta», iar din partea lui ar fi un păcat pe care nu l-ar putea spăla toate chinurile pământeşti» (Pr. Prof. Nic. M. Popescu, *Kiril Lukaris şi Ortodoxia românească,* în «Biserica Ortodoxă Română», LXIV (1946), nr. 7–9, p. 441–443, text latin; p. 444–446, trad. rom.).

Tot în vederea atragerii românilor la calvinism, s-a tipărit în 1640, sau 1642 în satul Prisaca, lângă Alba Iulia, cu aprobarea principelui calvinist Gheorghe Rákoczy I, cunoscutul *Catehism calvinesc,* în limba română cu alfabet kirilic, găsit la 1644 în Ţara Românească de mitropolitul Varlaam al Moldovei (1638–1657) în biblioteca marelui boier Udrişte Năsturel, despre care a afirmat că este «plin de otravă de moarte sufletească».

În acest timp, păstorea ca mitropolit de Alba Iulia Ilie Iorest (1640–1643; † 1678), care a apărat cu hotărâre credinţa ortodoxă, pătimind multe din cauza aceasta din partea calviniştilor. Biserica noastră l-a canonizat la 21 octombrie 1955, fiind cinstit ca sfânt la 24 aprilie.

La 10 octombrie 1643, Gheorghe Rákoczy I a dat un decret compus din 15 puncte, prin care impunea mitropolitului Simion Ştefan de Alba Iulia (1643–1656) mai multe îndatoriri, pentru răspândirea calvinismului printre români, dintre care mai însemnate erau: preoţii să predice în româneşte numai după Sfânta Scriptură, înlăturând Sfânta Tradiţie; să înlăture ritualul Botezului şi al înmormântării; în

locul Sfintei Împărtăşanii să se folosească pâine şi vin nesfinţite; să înlăture cultul icoanelor şi al crucii etc.

Sub principele calvinist Gheorghe Rákoczy al II-lea (1648–1660) s-a tipărit în 1648 un al doilea *Catehism calvinesc* în româneşte, cu litere latine şi ortografie maghiară, tot cu scop propagandistic.

Pentru atragerea românilor la calvinism, văduva lui Gheorghe Rákoczi I († 11 oct. 1648), Susana Lorantffi, a rânduit la 2 aprilie 1657 nişte «vizitatori», un fel de inspectori calvinişti, care să cerceteze de două ori pe an parohiile româneşti din ţara Făgăraşului.

A doua zi, 3 aprilie 1657, printr-un decret, a înfiinţat o şcoală calvinistă românească la Făgăraş, pentru «calvinizarea» viitorilor preoţi şi învăţători din ţara Făgăraşului, şcoală care s-a menţinut până la 1700.

Noul principe calvinist, Mihail Apaffi (1661–1690), a impus, la 20 februarie 1669, mitropolitului Sava Brancovici (1656; 1662–1680) de Alba Iulia noi îndatoriri, în esenţă identice cu cele impuse de Gheorghe Rákoczy, la 10 octombrie 1643, mitropolitului Simeon Ştefan. Cea mai grea era punerea mitropolitului sub ascultarea superintendentului calvinist, ca să-i controleze toată activitatea, având drept scop calvinizarea treptată a românilor.

Sava Brancovici a fost un adversar hotărât al introducerii calvinismului la români şi din cauza aceasta a avut multe de pătimit din partea principelui Mihai Apaffi. Biserica Ortodoxă l-a canonizat la 21 octombrie 1955, fiind sărbătorit ca sfânt la 24 aprilie, cu mitropolitul Ilie Iorest.

Calvinismul a putut atrage doar un mic număr de români în Transilvania (mai ales pe cei ce deţineau funcţii publice), deşi a dominat viaţa ei publică aproape două secole (secolele XVI şi XVII). Imensa majoritate a românilor a rămas statornică în credinţa ortodoxă a Răsăritului, în care s-a născut.

Istoria patriarhului ecumenic Kiril Lukaris

Cel mai de seamă patriarh ecumenic din secolul al XVII-lea a fost Kiril Lukaris. El s-a născut la 13 noiembrie 1572, primind la botez numele de Constantin, în localitatea Candia, capitala insulei Cipru, care se afla atunci sub stăpânirea Veneţiei.

Familia sa era originară din Raguza, portul principal al Dalmaţiei. Ajutat de unchiul său, patriarhul Meletie Pigas (1590–1601) al Alexandriei, a făcut studii la Veneţia între 1584–1589, având ca profesori pe Meletie Vlastos şi pe Maxim Margunios. Între 1589–1593, a studiat la Padova teologia şi filosofia, până la vârsta de 22 de ani. La Veneţia şi la Padova a avut coleg pe Radu Mihnea, viitorul domn al Ţării Româneşti (1611–1616; 1620–1623). În timpul studiilor sale la Veneţia şi Padova, el a cunoscut bine situaţia religioasă a lumii catolice, ca şi pe cea a lumii protestante.

S-a întors la Alexandria în 1594, unde este tuns în monahism, primind numele de Kiril. Deşi istoricul A. Pichler susţine că după tunderea în monahism, Kiril Lukaris ar fi făcut o călătorie în Elveţia şi Germania, vizitând Geneva şi Wittenbergul, această ştire, din lipsă de izvoare, nu se confirmă.

În 1594, ca ieromonah, a trecut prin Moldova, fiind trimis de patriarhul Alexandriei Meletie Pigas la principele ortodox Vasile de Ostrog, în voievodatul Wolhiniei, din Polonia, spre a ajuta pe ortodocşi împotriva uneltirilor iezuiţilor, care pregăteau unirea ucrainienilor şi rutenilor cu Roma.

În 1596 este numit de Patriarhul Alexandriei, Meletie Pigas (1590–1601), rectorul Institutului ortodox din Ostrog şi exarh patriarhal în Lituania, funcţie pe care o îndeplineşte cu Nichifor Dascălul, trimisul Patriarhiei Ecumenice de Constantinopol.

Kiril Lukaris asistă la sinodul de la Brest-Litovsk din 16–20 octombrie 1596, când se încheie unirea rutenilor ortodocşi cu Roma. Cu toată opoziţia sa şi a principelui ortodox Constantin de Ostrog († 1608), unirea s-a încheiat.

Activitatea lui contra uniaţiei în Ucraina şi Lituania continuă. În 1597, el tipăreşte la Vilnius, în Lituania, o lucrare polemică împotriva iezuiţilor, în fruntea cărora se afla în Polonia iezuitul Petru Skarga († 1612), intitulată *Dialogos*.

La începutul anului 1601, Kiril Lukaris părăseşte Polonia, fiind chemat de protectorul şi îndrumătorul său, Meletie Pigas. În drum spre Alexandria, s-a oprit la Iaşi, unde domnea Ieremia Movilă (1600–1606), iar aici s-a întreţinut cu mitropolitul Moldovei, Gheorghe Movilă (1588–1591; 1595–1605) şi cu episcopul Anastasie Crimca. La Iaşi a

ţinut mai multe cuvântări, dintre care până la noi au ajuns trei, la Duminica Ortodoxiei (1 martie), la Duminica Sfintei Cruci (15 martie) şi la Duminica Tomei (18 aprilie 1601). A ajuns la Alexandria la 11 septembrie 1601, cu două zile înainte de moartea protectorului său, Meletie Pigas (13 septembrie 1601).

Între 1601–1620, Kiril Lukaris a păstorit ca patriarh de Alexandria, cu o scurtă întrerupere în 1612, când pentru o lună a fost locţiitor de patriarh ecumenic la Constantinopol.

La Alexandria, el continuă bogata corespondenţă cu teologi şi oameni de stat din Elveţia, Olanda, Anglia, Germania şi Suedia.

În 1602, face cunoştinţă cu ambasadorul Olandei la Constantinopol, Cornelius Haga, care-i va aduce şi foloase şi necazuri.

Din Constantinopol, unde venise în 1612, nu se mai întoarse la Alexandria, ci, în vara anului 1613, îl găsim pe Kiril Lukaris în Ţara Românească, unde domnea Radu Mihnea, colegul său de studii la Veneţia şi Padova, care-l primi cu multă căldură la Târgovişte, fiind primul patriarh de Alexandria care a vizitat Ţările Române.

El a rămas aici câteva luni şi a predicat în catedrala mitropolitană *contra purcederii Sfântului Duh «şi de la Fiul» – Filioque, contra purgatoriului şi a primatului papal,* adică împotriva punctelor principale de diferenţă dintre răsăriteni şi apuseni.

Între 9 şi 22 septembrie 1613, în timpul şederii sale în Muntenia, el trimise pastorului olandez de Haga Johannes Wittenbogaert o scrisoare şi un tratat *Despre doctrina şi organizarea Bisericii Ortodoxe.*

Din toamna anului 1613 până în primăvara anului 1614 îl aflăm pe Kiril Lukaris la Iaşi, în timpul domnului Moldovei Ştefan Tomşa (1611–1615), unde a ţinut cuvântări bisericeşti.

În 1614, se întoarse din nou în Muntenia, unde a rămas pînă în 1615, ţinând mai multe cuvântări. El a ţinut o cuvântare la sfinţirea mânăstirii Radu Vodă din Bucureşti, care s-a făcut între 1 septembrie şi 31 decembrie 1614. Cu acest prilej festiv el a întărit actul ei de închinare către mânăstirea Ivir din Muntele Athos.

Patriarhul Kiril Lukaris a făcut mai multe călătorii în Ţara Românească, strângând peste tot ajutoare şi mile pentru că, spune mitropolitul Luca al Ţării Româneşti (1605–1629), *«ne-a binecuvântat pe noi şi ne-a învăţat. Şi fiecare, după puterea sa, l-a miluit».*

În călătoria sa în Ţara Românească, dintre anii 1613–1615, patriarhul Kiril Lukaris a fost însoţit de învăţatul ieromonah Mitrofan Kritopulos, care va face studii în Apusul Europei, în Anglia, Elveţia şi Germania (1617–1627), unde va petrece vreo zece ani, autorul *Mărturisirii de credinţă,* care-i poartă numele, compusă în mai 1625, în timpul şederii sale în oraşul Helmstädt, în Germania.

În toamna anului 1615, Kiril Lukaris părăsi Târgovişteа şi plecă la Alexandria. Înainte de plecare, el lăsă «tuturor creştinilor târgovişteni, clerici şi mireni, adevăraţi fii ai Sfintei Biserici de Răsărit», *o Enciclică, «un scut în mâini cu care mai sigur să-şi apere Ortodoxia», împotriva celor veniţi din Roma veche.*

În 1620, găsim pe patriarhul Kiril Lukaris în Muntenia, unde colegul său Radu Mihnea reuşi să ocupe tronul pentru a doua oară (1620 –1623).

Însemnătatea patriarhului Kiril Lukaris

Patriarhul Kiril Lukaris a fost un om de mare cultură, de o rară energie şi unul dintre cei mai aprigi luptători ai Ortodoxiei contra romano-catolicismului agresiv, la Constantinopol, în ţările Orientului apropiat, în Ţările Române, în Lituania şi Ucraina sau Rusia Mică.

Numai lui i se datorează faptul că Răsăritul ortodox n-a fost cucerit atunci de iezuiţi şi de misionarii papali.

El nu s-a mulţumit să cunoască tot ceea ce era mai de seamă în domeniul teologiei în Apus şi mai ales metodele Romei pentru atragerea ortodocşilor la catolicism, ci s-a străduit să ridice clerul şi poporul ortodox din punct de vedere cultural şi religios.

El a înfiinţat cea dintâi tipografie grecească în Constantinopol, care a fost, însă, curând desfiinţată de ieniceri, în urma intrigilor confesionale.

În lupta lui contra catolicilor, el s-a sprijinit îndeosebi pe protestanţi, fiind ajutat de ambasadele Angliei, Suediei, Elveţiei, Olandei şi Germaniei din Constantinopol.

Ca recunoştinţă pentru ajutorul dat, el a dăruit în 1628 regelui englez Carol I (1625–1649) preţiosul *Codex Alexandrinus* din secolul al V-lea, care cuprinde Vechiul şi Noul Testament în greceşte.

Datorită sprijinului protestanţilor, patriarhul Kiril Lukaris a fost învinovăţit că a profesat învăţături protestante. Această acuzaţie s-a bazat, în afară de legăturile sale cu ambasadele ţărilor protestante de la Constantinopol, pe faptul că a apărut la Geneva în 1629, în limba latină, apoi în 1633, în limba greacă, o *Mărturisire de credinţă calvinizantă,* pusă pe numele său.

El n-a afirmat niciodată că este autorul ei.

Asupra autorului ei s-au făcut diferite supoziţii. Unii cred că este o plăsmuire a iezuiţilor, cu scopul de a-l compromite; alţii cred că e opera lui proprie. În fine, alţii cred că este opera calviniştilor din Elveţia, care au abuzat de prietenia lui şi au publicat-o sub numele său.

Cei mai mulţi teologi şi istorici sunt de părere că, după toată probabilitatea, autorul ei este pastorul calvinist Antonius Leger, din Geneva, ajuns mai apoi pastor la ambasada Olandei la Constantinopol, prietenul lui Kiril Lukaris.

În favoarea ortodoxiei patriarhului ecumenic Kiril Lukaris pledează mai mult argumente.

În primul rând, cu un an înainte de apariţia la Geneva a Mărturisirii calvinizante, în 1628, el a scris lucrarea *Expunerea de credinţă ortodoxă,* prin care respinge acuzaţiile nedrepte şi calomniile catolicilor, în special ale iezuiţilor din Constantinopol, că el ar fi devenit calvin.

Menţionăm, apoi, *Scrisoarea* din 2 septembrie 1629, prin care răspunde principelui calvinist Gabriel Bethlen al Transilvaniei (1613–1629), care-i adresase mai înainte o scrisoare, cerându-i aprobarea şi sprijinul pentru calvinizarea românilor ortodocşi din Transilvania.

Scrisoarea constituie un argument important, care confirmă pe deplin că el n-a părăsit niciodată credinţa ortodoxă, ci, dimpotrivă, a apărat-o oriunde socotea el că este ameninţată.

Patriarhul Kiril Lukaris cunoştea bine pe români, căci a vizitat în 1601 şi 1613–1614 Moldova, iar între 1613–1615 şi 1620 Ţara Românească, la invitaţia colegului său de studii de la Veneţia şi Padova, Radu Mihnea, care a ajuns, în urmă, în două rânduri domnitorul Ţării Româneşti (1611–1616; 1620–1623). El s-a interesat şi de românii din Transilvania, despre care ştia că sunt tot ortodocşi.

Într-adevăr, după ce combate cu multă demnitate toate argumentele principelui Gavril Bethlen al Transilvaniei pentru calvinizarea românilor, el îi răspunde că «nu poate nicidecum să dea ajutorul făţiş

unei lucrări de felul acesta, – *calvinizarea românilor.* Şi nici nu se poate ca faptul să rămână secret, căci secretele îşi au prea adesea soarta lor...».

«Apoi, pentru îndeplinirea fericită şi paşnică a acestei (schimbări de religie), ar trebui mai întâi să se rupă legătura de sânge şi de simţire care se săvârşeşte în taină, dar cu multă putere între românii din Ţara Transilvaniei şi lăcuitorii din ţările Munteniei şi Moldovei. Negreşit, domnii vecini ai ziselor ţări nu vor îngădui niciodată aceasta şi foarte sigur vor pune piedici, dacă nu cu armele, cel puţin cu îndemnuri tainice...».

În partea finală a scrisorii, patriarhul Lukaris îi spune lămurit principelui Gabriel Bethlen:

«Întindereu mâinilor noastre pe faţă sau pe ascuns în sprijinul acestei părăsiri de credinţă, ar fi din partea noastră un păcat pe care nu l-ar putea spăla toate chinurile pământeşti»... (Pr. Prof. Nic. M. Popescu, *Kiril Lukaris şi Ortodoxia română,* în «Biserica Ortodoxă Română», LXVI, 1946, nr. 7–9, p. 441-443, text latin; 444-446, trad. rom.; I. Lupaş, *Documente istorice transilvane,* vol. I, Cluj, 1940, p. 78).

Un alt argument în favoarea păstrării credinţei ortodoxe de către patriarhul Kiril Lukaris este *Scrisoarea* sa din 4 decembrie 1634 către *Frăţia Ortodoxă a Sfintei Fecioare din Liov,* Polonia – deci la un an după apariţia Mărturisirii calvinizante la Geneva, în 1633, în limba greacă –, în care el mărturiseşte pe larg că în tot timpul păstoriei sale ca patriarh la Alexandria şi la Constantinopol, urmând îndrumările Sfântului Sinod, *el a păzit nestricate, prin cuvinte şi fapte, adevărurile dogmatice ale Bisericii Ortodoxe.* (Ştefan Berechet, *Apologia lui Kiril Lukaris,* în «Biserica Ortodoxă Română», XXXV (1911), nr. 8, p. 944–950).

Argumentele arătate confirmă că patriarhul ecumenic Kiril Lukaris n-a părăsit Ortodoxia şi nu poate fi socotit autorul Mărturisirii calvinizante apărute la Geneva în 1629 şi 1633.

Oricum ar sta lucrurile, în secolul al XVII-lea, această Mărturisire calvinizantă a produs o mare tulburare în Biserica Ortodoxă. S-a scris de numeroşi teologi şi istorici pro şi contra, unii apărând pe Kiril Lukaris, alţii acuzându-l.

Din cauza acestei Mărturisiri calvinizante, s-au ţinut în secolul al XVII-lea mai multe sinoade ortodoxe: Kiev, 1640, Iaşi, 1642, Constantinopol, 1638, 1642, 1643, 1691 şi Ierusalim, 1672, care au stabilit învăţătura ortodoxă, punându-se stavilă propagandei catolice şi protestante în Biserica Răsăritului.

PATRIARHUL DE CONSTANTINOPOL SAMUIL I ŞI REFORMA LUI

După cucerirea Constantinopolului în 1453, sultanul Mahomed al II-lea a acordat patriarhului ecumenic Ghenadie Scholarios (1454–1456; 1462–1463; 1464–1465; † 1472) şi urmaşilor lui dreptul şi demnitatea de «etnarh», adică dreptul de şef religios şi politic al creştinilor din Imperiul otoman.

Patriarhul ecumenic din Constantinopol, în calitatea lui de «etnarh», a condus treburile bisericeşti din Imperiul otoman, cu ajutorul *«sfatului intim»,* alcătuit din marii demnitari patriarhali, dintre care unii puteau fi şi laici ca: marele logofăt, care făcea legătura cu Poarta, marele econom, sachelarul, sachelul şi protopopii.

În cazuri mai grele, sfatul intim era înlocuit de *sinoade «endemice»,* compuse din episcopii aflători atunci în Constantinopol, dar acestea aveau loc mai rar, deoarece turcii nu permiteau uşor deplasarea ierarhilor dintr-o localitate în alta.

Sub sultanul Selim I (1512–1520), au intrat sub stăpânirea Imperiului otoman, după 1512, şi ţările din Asia Mică, Persia, Mesopotamia, Siria, Palestina, iar din Africa, Egiptul, Tripolitania, Tunisul şi Algeria.

Creştinii ortodocşi din vechile patriarhate apostolice ale Răsăritului, Alexandria, Antiohia şi Ierusalim, depindeau acum din punct de vedere politic de patriarhul de Constantinopol.

Din secolul al XVI-lea, se observă în primul rând o creştere de prestigiu a patriarhului ecumenic din Constantinopol faţă de ceilalţi patriarhi ai scaunelor apostolice din Răsărit – Alexandria, Antiohia şi Ierusalim. Cel mai adesea, aceştia, din cauza grelei situaţii financiare şi a asupririi turcilor, locuiau mai mult în capitală, la Constantinopol.

Ei puteau avea legături cu Poarta numai prin intermediul patriarhului ecumenic, care ajunse astfel să poarte grijă de toţi credincioşii ortodocşi din Imperiu.

Patriarhul ecumenic de Constantinopol avea şi privilegiul de a trimite celorlalte Biserici Sfântul Mir numai de la Patriarhia de Constantinopol, pe care mai înainte şi-l pregătea şi sfinţea fiecare Biserică ortodoxă autocefală.

Pentru evitarea despotismului patriarhal şi înlăturarea abuzurilor şi pentru mai multă stabilitate în administrarea treburilor patriarhale, Patriarhul Samuil I Hangeris (1763–1768; 1773–1774) a dat printr-un regulament o nouă organizare Patriarhiei Ecumenice.

El a înfiinţat un *sinod permanent,* compus din patriarh şi 12 mitropoliţi, dintre care primii patru mitropoliţi trebuiau să stea permanent în Constantinopol. Fiecare din cei patru mitropoliţi fruntaşi deţinea câte o pătrime din sigiliul sau pecetea patriarhală, astfel încât fără prezenţa lor patriarhul nu putea rezolva nici o lucrare.

Sinodul permanent se numea γερουσία (= senat), iar mitropoliţii care-l formau γέροστες (= senatori) şi se ocupa în special cu problemele spirituale. Gheronţii îndeplineau pe lângă patriarh rol de consilieri şi controlori.

Sinodul permanent avea toate atribuţiile «Sfatului intim» de până aici şi, în plus, alegerea patriarhului ecumenic.

În modul acesta, conducând în cea mai mare parte peste mitropoliţi, se oferea o garanţie mai mare că, mai presus de interesele personale, vor fi respectate interesele Bisericii şi se va evita amestecul stăpânitorilor turci în afacerile Bisericii.

Reforma patriarhului Samuil, deşi bună pentru administrarea Patriarhiei Ecumenice, n-a dat totuşi roadele aşteptate, fiindcă turcii n-au permis aplicarea în adevăratul ei spirit. Veniturile n-au putut satisface nevoile Bisericii, căci turcii se foloseau de multe ori de ele.

Situaţia materială a fost precară. Toată istoria Patriarhiei Ecumenice din ultimele cinci secole e plină de colindări după milostenii şi ajutoare în Ţările Române şi în Rusia, care au ajutat-o să facă faţă la grelele ei suferinţe materiale.

Sinodul n-a putut administra cinstit şi nici alege patriarh pe cine voia, căci turcii le porunceau după interesele lor.

Începând din secolul al XVIII-lea, îşi face apariţia în Patriarhia Ecumenică *filetismul = iubirea de neam,* adică exagerarea valorilor religioase, culturale şi naţionale greceşti în detrimentul popoarelor de credinţă ortodoxă din Europa şi Orient, sârbi, bulgari, albanezi, români, ruşi, georgieni (iviri) ş.a., fapt care a provocat multe nemulţumiri la popoarele respective.

Pentru a nu mai face concurenţă Patriarhiei Ecumenice în Balcani şi mai ales din motive politice şi financiare, patriarhul Samuil I desfiinţă în 1766 Patriarhia sârbă de Ipek sau Peci, reînfiinţată în 1557 de patriarhul sârb Macarie (1557–1573), cu excepţia Bisericii Muntenegrului şi a Bisericii sârbilor din sudul Austro-Ungariei, care de la 1790 vor avea mitropolitul lor la Karlovitz. Fosta patriarhie sârbă de Ipek sau Peci a rămas sub jurisdicţia Patriarhiei Ecumenice până la 12 septembrie 1920, când s-a restabilit Patriarhia sârbă cu reşedinţa la Belgrad.

Un an mai târziu, în 1767, patriarhul Samuil I desfiinţă şi arhiepiscopia greco-bulgară de Ohrida, existentă din 1019. Patriarhul Samuil I a motivat canonic desfiinţarea celor două patriarhii, sârbă şi bulgară, susţinând, la presiunea turcilor, că într-un stat cum este Imperiul otoman nu poate exista decât o singură patriarhie, cea *«Ecumenică»,* celelalte fiind create mult mai târziu, pe când existau statele sârb şi bulgar, care, între timp, au intrat în componenţa Imperiului otoman. Consecinţa a fost că şi în episcopiile din sudul Bulgariei fură trimişi numai episcopi greci din Constantinopol.

Ultimele decenii de existenţă a patriarhatelor sârb de Peci şi bulgar de Ohrida se caracterizează printr-o încercare crescândă de elenizare a lor.

Dubla asuprire, politică, din partea turcilor, şi religioasă, din partea grecilor, a provocat nemulţumirea sârbilor şi bulgarilor, trezind sentimentele lor naţionale. La bulgari conştiinţa naţională s-a trezit mai ales în urma publicării celebrei *Istorii a bulgarilor,* scrisă de călugărul Paisie de la Mânăstirea Hilandar, din Muntele Athos, la 1762, în care el evocă cu entuziasm paginile de glorie şi cultură ale trecutului poporului bulgar.

Pe la 1820, în timpul patriarhului ecumenic Grigorie al V-lea (1791–1798; 1806–1808; 1818–1821), organizarea Patriarhiei Ecu-

menice a fost din nou reformată, în sensul că patriarhul şi cei 12 mitropoliţi care formau sinodul permanent se schimbau din doi în doi ani, iar pe lângă sinod s-a format un *Consiliu mixt,* compus din 3 mitropoliţi şi 8 mireni, cu atribuţia de a rezolva chestiunile economice şi civile sub preşedinţia patriarhului.

Din 1821, patriarhul ecumenic se alegea de un Congres electoral bisericesc, compus din mitropoliţi şi mireni. Congresul propunea 3 candidaţi, având rangul de mitropoliţi, din care sultanul alegea unul, de obicei cel care convenea intereselor turceşti.

Deşteptarea conştiinţei naţionale la popoarele înrobite din Imperiul otoman a contribuit la creşterea asupririi din partea turcilor.

Izbucnirea revoluţiei greceşti la 21 martie 1821 a agravat foarte mult situaţia Patriarhiei Ecumenice între 1821 şi 1829, când turcii au măcelărit la Constantinopol şi în Imperiu mii de greci.

Însuşi patriarhul ecumenic Grigorie al V-lea a fost spânzurat în ziua de Paşti, 10 aprilie 1821, la poarta bisericii Patriarhiei din Constantinopol (deşi el excomunicase pe participanţii la revoluţie) împreună cu 12 mitropoliţi şi episcopi şi numeroşi clerici şi credincioşi.

CULTUL ŞI VIAŢA CREŞTINĂ DUPĂ CĂDEREA CONSTANTINOPOLULUI (1453)

Dezvoltarea Bisericii Ortodoxe în secolele XVI–XVII s-a făcut în împrejurări foarte puţin favorabile.

Religiozitatea şi moralitatea, din cauza asupririlor turceşti, au avut foarte mult de suferit. Ortodocşii de pe teritoriul Rusiei, însă, după ce ea s-a eliberat în 1480 de jugul mongol, au trăit sub o stăpânire creştină ortodoxă, bucurându-se de toate libertăţile şi drepturile.

Dimpotrivă, creştinii ortodocşi care se aflau în Ucraina sau Rusia Mică, dependentă atunci de Polonia catolică, precum şi ortodocşii din Austro-Ungaria au suferit nedreptăţi şi silnicii numeroase din partea Bisericii Catolice.

Ţara Românească şi Moldova, având un statut de autonomie politică faţă de turci, s-au bucurat de libertate religioasă deplină, domnitorii şi boierii ajutând Biserica să ridice frumoase locaşuri şi mânăstiri, care fac gloria poporului român până azi. Amintim dintre acestea, în Ţara Românească: Mânăstirea Curtea de Argeş, ridicată de voievodul Neagoe Basarab (1512–1521), între 1514–1517; mânăstirea Hurezi, zidită între 1690–1697 de domnitorul Constantin Brâncoveanu (1688–1714) şi mânăstirea Antim din Bucureşti, construită între 1713–1715 de mitropolitul Antim Ivireanul (1708–1716).

În Moldova, au fost ridicate în secolul al XVI-lea: Mânăstirea Moldoviţa, ctitorită de Petru Rareş (1527–1538; 1541–1546) în 1532; mânăstirea Sucevita, ctitorită de episcopul, apoi mitropolitul Gheorghe Movilă (episcop de Rădăuţi, 1577–1588; mitropolit, 1588–1591; 1595–1605), între 1583–1601; mânăstirea Dragomirna, zidită între 1602–1609 de mitropolitul Anastasie Crimca (1608–1617)

şi mânăstirea Sfinţii Trei Ierarhi din Iaşi, ridicată între 1635–1639 de domnitorul Vasile Lupu (1634–1635).

Cu toate greutăţile întâmpinate, viaţa creştină are şi în acest timp pagini minunate de religiozitate, de trăire duhovnicească şi de moralitate, datorită îndeosebi serviciilor şi tradiţiilor religioase. Mânăstirile ortodoxe, în special mânăstirile din Sfântul Munte Athos, supranumit «Grădina Maicii Domnului», care fac slujbe necontenit, ziua şi noaptea, au întreţinut viaţa liturgică.

La ruşi, Lavra Pecerska (Lavra Peşterilor) din Kiev a jucat un mare rol în cultivarea pietăţii şi religiozităţii ortodoxe.

În genere, cultul s-a păstrat în forma în care se afla mai înainte. A pierdut, însă, din pompă şi strălucire, cu excepţia cultului din mânăstiri, faţă de care turcii s-au purtat mai bine.

La Sfântul Munte Athos, s-a discutat în secolul al XVII-lea locul miridei Maicii Domnului la proscomidie.

Pentru momentul *Sfinţirii Darurilor* la Sfânta Euharistie în Trupul şi Sângele Domnului, *Mărturisirea Ortodoxă a lui Petru Movilă,* tradusă în limba greacă populară de Meletie Sirigul şi aprobată de sinodul de la Iaşi din 15 septembrie – 27 octombrie 1642 şi de sinodul de la Constantinopol din 11 mai 1643, a precizat că aceasta se săvârşeşte în momentul *rugăciunii de invocare a Sfântului Duh* sau al *Epiclesei euharistice.*

S-a respins, totodată, învăţătura despre existenţa unui loc intermediar, între rai şi iad, numit la romano-catolici *purgatoriu,* chiar lipsit de un foc curăţitor, deoarece revelaţia divină a Sfintei Scripturi nu vorbeşte nicăieri de un asemenea foc curăţitor.

Patriarhul Dositei al II-lea Nottara (1669–1707), în *Mărturisirea de credinţă* numită *Pavăza Ortodoxiei,* aprobată de Sinodul de la Ierusalim din 26 martie 1691, foloseşte termenul latin transsubstantiatio pentru explicarea prefacerii darurilor la Sfânta Euharistie, care-i sinonim cu termemal grecesc μεταβολή = prefacere, prin ele înţelegându-se acelaşi lucru.

În 1582, papa Grigorie al XIII-lea (1572–1585), prin bulla «Înter gravissimas», îndreptat calendarul iulian, hotărând ca ziua de 4 octombrie să devină 15 octombrie 1582, suprimând cele zece zile, adăugându-se o zi la toţi anii divizibili prin patru, fiind numit după numele său *«calendarul gregorian»,* care este în uz până azi.

El a propus patriarhului ecumenic Ieremia al II-lea (1572–1579; 1580–1584; 1587–1595) ca şi Bisericile Ortodoxe să adopte calendarul gregorian, sau stilul nou, dar acesta s-a opus.

Un secol mai târziu, ţarul Rusiei, Petru cel Mare (1682–1725) a introdus la 1 ianuarie 1700 *calendarul civil.*

Bisericile ortodoxe au păstrat calendarul iulian sau stilul vechi în continuare. Conferinţa panortodoxă de la Constantinopol dintre 10 mai şi 8 iunie 1923 a hotărât îndreptarea calendarului, iulian sau a vechiului stil, rămas în urmă cu 13 zile faţă de calendarul civil sau stilul nou, prin suprimarea acestora. Astfel, Patriarhia de Constantinopol, Biserica Greciei şi Biserica Ciprului au aplicat reforma la 10/23 martie 1924; Biserica Ortodoxă a Poloniei, la 24 iunie 1924; în Biserica Ortodoxă Română, ziua de 1 octombrie s-a socotit 14 octombrie 1924. Au adoptat, de asemenea, noul stil în 1924 Patriarhia Antiohiei, Bisericile Ortodoxe Cehoslovacă şi Finlandeză şi mânăstirea Vatoped din Muntele Athos. Biserica Georgiei a schimbat calendarul la 4 octombrie 1927; Patriarhia Alexandriei, la 1/14 octombrie 1928; Biserica Bulgară l-a îndreptat la 22 decembrie 1968; de asemenea, Biserica Macedoniei a introdus noul stil in 1968.

Patriarhia Ierusalimului, Patriarhia Rusă, Patriarhia Sârbă şi 19 mânăstiri din Muntele Athos păstrează în continuare calendarul iulian sau stilul vechi, aşteptând să adopte în viitor stilul nou.

În Biserica Rusă se simţea mare nevoie de îndreptarea cărţilor de cult, după textul original al cărţilor greceşti.

În 1516, Biserica Rusă a chemat din Muntele Athos pe învăţatul monah *Maxim Grecul,* numit la Athos Maxim Trivalios, pentru corectarea cărţilor de cult şi a formelor de ritual. El a sosit în Rusia în 1518, dar corectările aduse de el au părut ruşilor erezie, aşa încât l-au închis într-o mânăstire 30 de ani, între 1525–1556.

Sinodul din Moscova din 1551 începu unele îndreptări prin aşanumitul *«Stoglav»* = *«O sută de capitole»,* care va servi în viitor ca normă pentru corectarea cărţilor bisericeşti şi a ritualului.

Patriarhul Nicon al Moscovei (1652–1658) a desfăşurat o activitate remarcabilă pentru ridicarea Bisericii Ruse. El a luat măsuri pentru buna instruire a clerului şi a contribuit la corectarea cărţilor bise-

riceşti, în care se strecuraseră numeroase erori, ordonând ca toate slujbele bisericeşti să se oficieze după ritualul grecesc.

În cursul anului 1655–1656 s-a ţinut un sinod la Moscova, la care au participat şi patriarhul Macarie al Antiohiei (1647–1672), patriarhul sârb Gavriil de Peci (Ipek), ucis apoi de turci în 1659, şi mitropolitul Ghedeon al Moldovei (1653–1659), care a aprobat îndreptarea cărţilor: Ceaslovul, Triodul, Irmologhionul, Psaltirea, Molitvelnicul ş.a.

Patriarhul Nicon a căzut victimă a intrigilor şi în 1657 a fost silit să se retragă.

În sinodul ţinut la Moscova în 1666–1667, la care au participat şi patriarhii Paisie al Alexandriei (1657–1678), Macarie al Antiohiei, trei mitropoliţi din partea Patriarhiei Ecumenice, teologul Paisie Ligaridis, mitropolit de Gaza ş.a., s-a condamnat persoana patriarhului Nicon, dar s-a aprobat reforma sa.

Adepţii vechiului ritual, numiţi *«staroviertî»* – = *«Vechi credincioşi»*, s-au opus reformei patriarhului Nicon, susţinând că Biserica nu a greşit, dând naştere la mari tulburări.

Pentru că s-au opus hotărârilor sinodului, au fost numiţi *«rascolnici»*, provocând o schismă – *rascolul* în sânul Bisericii Ruse. Ei au fost anatematizaţi de sinoadele din 1656 şsi 1667.

Cu timpul, rascolnicii s-au organizat în două categorii: *popovţi* = cei cu preoţi, şi *bezpopovţi* = cei fără preoţi. Rascolnicii care s-au refugiat, din cauza măsurilor luate de statul rus împotriva lor, în Bucovina, în localitatea *Bielaia Criniţa* = Fântâna Albă, şi în nordul Dobrogei, se numesc lipoveni şi ţin ritualul *«staroviertilor»*, al *«vechilor credincioşi»*.

Sinodul Bisericii Ortodoxe Ruse, întrunit la Moscova, între 30 mai şi 2 iunie 1971, sub preşedinţia locţiitorului de patriarh Pimen, a hotărât ridicarea anatemelor pronunţate de sinoadele de la Moscova din 1656 şi 1667 contra *«vechilor credincioşi»*, precizând că credincioşii ruşi pot utiliza de acum înainte practici şi rituri diferite la săvârşirea cultului.

Cultura teologică. Scriitori bisericeşti în Răsărit

Cultura teologică a rămas credincioasă vechilor învăţături tradiţionale ale teologiei ortodoxe, aşa cum a fost ea stabilită de Sinoadele ecumenice şi expusă de marii ierarhi şi scriitori bisericeşti din perioada patristică.

Dintre disciplinele teologice, au înflorit în perioada de după căderea Constantinopolului sub turci în 1453 studiile practice: liturgica şi omiletica; s-au publicat, de asemenea, şi câteva lucrări dogmatice, exegetice şi istorice.

În Imperiul otoman şi mai ales în ţările ortodoxe ca Ţara Românească, Moldova, Ucraina sau Rusia Mică şi Rusia, au luat fiinţă diferite şcoli şi Academii teologice.

Cea mai importantă şcoală teologică la greci a fost Academia teologică, sau «Marea şcoală a neamului» din Constantinopol. Începutul ei coboară în secolul al XV-lea, dar mărturii precise există din 1560, când patriarhii ecumenici Ioasaf al II-lea (1554–1565), Mitrofan al III-lea (1565–1572; 1579–1580) şi Ieremia al II-lea întreţineau două şcoli: una elementară, în care se preda scris-cititul şi socotitul, după Ceaslov, Octoih, Psaltire şi Pascalie, şi alta superioară, numită *Academie,* în care se predau cele şapte arte liberale, obişnuite în Evul Mediu: gramatica, retorica, dialectica (artes sermonicales), aşa-numitul *trivium,* şi aritmetica, geometria, astronomia şi muzica (artes reales), care constituiau *quadrivium,* la care se adăugau: fizica, teologia, morala, filosofia, dreptul, iar mai târziu medicina.

Exista apoi *Şcoala greacă din Veneţia,* existentă tot din secolul al XVI-lea, renumită prin tipăriturile greceşti.

O altă Academie teologică s-a înfiinţat în 1749 în Muntele Athos. S-au înfiinţat apoi şcoli greceşti în insulele Patmos şi Hios, şi la Smirna, în Asia Mică.

În Ţara Românească a luat fiinţă în 1646 sub Matei Basarab (1633–1654) Colegiul umanist greco-latin, sub numele de *«Schola graeca et latina»,* la care au predat teologul Pantelimon Ligaridis, devenit mitropolit de Gaza sub numele de Paisie, împreună cu Ignatie Petriţis, amândoi greci din insula Hios.

Constantin Brâncoveanu (1688–1714) a înfiinţat în 1694 *Academia domnească* de la Mânăstirea Sf. Sava din Bucureşti, cu limba de predare greaca.

În Moldova, Vasile Lupu (1634–1653) a înfiinţat în 1640 *Academia de la Mânăstirea Sf. Trei Ierarhi,* cu limbile de predare greaca, latina şi slava. În 1714, a fost organizată o *Academie la Iaşi,* după modelul Academiei de la mânăstirea Sfântul Sava din Bucureşti.

Alte şcoli locale au luat fiinţă în Transilvania, la Braşov (1595) şi Cotnari (1561), în Moldova.

În spaţiul rusesc, a dobândit mare importanţă *Academia Movileană,* înfiinţată la Kiev în 1631 de mitropolitul Petru Movilă (1633–1646). *Ea a fost cea mai veche universitate modernă ortodoxă,* care a răspândit lumina cunoştinţelor teologice ortodoxe în întreaga Biserică a Răsăritului. Au luat fiinţă apoi Academiile duhovniceşti slavo-greco-latine din Moscova (1649), Petrograd (1723) şi Cazan (1723). S-au înfiinţat, de asemenea, în Rusia numeroase Seminarii în diferite oraşe care au contribuit la ridicarea nivelului cultural al clerului.

Ţarul Petru cel Mare (1682–1725) şi ţarina Ecaterina a II-a (1672–1796) au introdus şcoli moderne elementare şi medii în multe oraşe.

Scriitori bisericeşti

Dintre scriitorii şi teologii greci mai însemnaţi din acest timp, amintim pe următorii:

Maxim Grecul, ieromonah învăţat din Muntele Athos, cu numele de Maxim Trivalios care a fost chemat în Rusia pentru corectarea cărţilor de cult, în care se strecuraseră unele erori, şi a formelor de ritual. În 1518, el a început opera de corectare şi înlăturare a unor superstiţii şi rătăciri, răspândite în popor din cauza ignoranţei, dar încercarea sa n-a mulţumit, părându-se ruşilor, obişnuiţi cu vechile cărţi şi rânduieli, erezie. Pentru aceasta, dar mai ales pentru faptul că a cenzurat cu asprime înclinarea unor conducători spre protestantism, a fost ţinut 30 de ani, între 1525 şi 1555, în închisoarea unei mânăstiri, unde a decedat în 1556.

Patriarhul ecumenic Ieremia al II-lea (1572–1579; 1580–1584; 1587–1595) este autorul a trei *«Răspunsuri»* sau *Scrisori,* trimise în 1574, 1575 şi 1581 teologilor luterani de la Tübingen, care se interesau de învăţătura Bisericii Ortodoxe. În ultimul Răspuns din 6 iunie 1581, el arată clar luteranilor că eroarea lor este de a voi să fie mai presus de Sinoadele ecumenice şi de Sfinţii Părinţi ai Bisericii, iar în viitor, de vor voi să-i mai scrie, s-o facă din prietenie – ἕνεκα τῆς φιλίας, fără să mai discute dogmele.

Patriarhul ecumenic *Kiril Lukaris,* mai întâi patriarh de Alexandria (1601–1620), apoi patriarh ecumenic de Constantinopol (1620 – 20 iunie 1638, cu cinci întreruperi), a cărui viaţă şi operă a fost expusă într-un capitol aparte.

Dintre patriarhii cu renume ai Alexandriei, amintim pe următorii:

Meletie Pigas (1590–1601), originar din insula Creta, a studiat la Pauda, cunoscând bine, în afară de limbile greacă şi latină, ebraica, siriaca şi araba. A scris un dialog *Despre creştinul ortodox,* un tratat *Despre stăpânirea papii,* mai multe predici şi 300 de scrisori, dintre care mai importante sunt cele adresate ortodocşilor din Polonia şi cele către protestanţi, care voiau să se unească cu Biserica Răsăritului.

Mitrofan Kritopoulos (1636–1639) a însoţit ca ieromonah pe patriarhul Alexandriei Kiril Lukaris între 1613–1615, în timpul şederii acestuia în Ţara Românească. A făcut studii apoi zece ani, între 1617–1627 în Anglia, Elveţia şi Germania, iar în mai 1625 a scris o importantă *Mărturisire de credinţă* în limba greacă, la rugămintea teologilor din oraşul Helmstädt, din Germania, care-i poartă numele. Mai târziu, a ajuns patriarh al Alexandriei, între 1636–1639. În calitate de patriarh, a venit în 1638 în Ţara Românească, dar în primăvara anului 1639 a decedat, fiind înmormântat la Târgovişte, unde se afla sediul mitropoliei muntene.

Dintre patriarhii mai însemnaţi ai Ierusalimului, care au lăsat şi scrieri teologice, menţionăm pe următorii:

Nectarie al Ierusalimului (1661–1669) a lăsat o scriere intitulată Ἀντίρρησις – *Combaterea primatului papal,* tipărită mai târziu la Iaşi, în 1582.

Dositei al II-lea Nottara (1669–1707) a fost aproape patru decenii îndrumătorul vieţii cultural-teologice în limba greacă şi cel mai de seamă apărător al Ortodoxiei contra atacurilor catolice şi protestante din a doua jumătate a secolului al XVII-lea şi începutul celui de al XVIII-lea.

Patriarhul Dositei al II-lea Nottara a vizitat Ţara Românească şi Moldova în mai multe rânduri: în 1670 şi 1673; între 1680–1682 a înfiinţat tipografia grecească de la mânăstirea Cetăţuia, lângă Iaşi; în

1697–1698, se afla din nou în Ţara Românească. Din ambele ţări a primit însemnate ajutoare şi milostenii pentru patriarhia din Ierusalim.

El a compus o importantă Mărturisire de credinţă, numită Ἄσπὶς Ὀρθοδοξίας – *Pavăza Ortodoxiei,* aprobată de sinodul de la Ierusalim din 1672, contra inovaţiilor şi erorilor doctrinare catolice şi protestante. Ea combate cele 18 articole de credinţă din Mărturisirea calvinizantă apărută la Geneva în 1629 în limba latină, şi în 1633 în limba greacă, atribuită patriarhului ecumenic Kiril Lukaris.

La îndemnul şi cu ajutorul lui, s-au publicat contra latinilor, în tipografia grecească de la Iaşi următoarele lucrări: Τόμος καταλλαγῆς = *Tomul împăcării,* Iaşi, 1692–1694, care cuprinde lucrările mai de seamă ale multor teologi greci din secolele XIV şi XV, împotriva latinilor.

Τόμος ἀγάπης = *Tomul dragostei,* Iaşi, 1698, care cuprinde scrierile unor teologi greci, care *combat primatul papal şi adaosul Filioque la Simbolul de credinţă.*

În tipografia din Râmnicu-Vâlcea a publicat Τόμος Χαρᾶς = *Tomul bucuriei,* în 1705, tipărit de Antim Ivireanu, atunci episcopul Râmnicului (1705–1708), 792 p., cuprinzând cinci lucrări polemice contra latinilor.

Patriarhul Dositei al II-lea Nottara a scris lucrarea: Ἱστορία περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντιων = *Istoria patriarhilor de Ierusalim,* t. I–II, Bucureşti, 1715.

Politica sa bisericească de apărare a Ortodoxiei contra latinilor şi protestanţilor a fost continuată de nepotul său, patriarhul *Hrisant Nottara* (1707–1731). El a publicat lucrarea *Syntagmation,* un manual de statistică despre cele cinci patriarhii ortodoxe, o *Descriere a ţării Sfinte* şi *Despre oficiile bisericeşti.*

Dintre teologii greci din aceste secole, mai însemnaţi sunt:

Meletie Sirigul (1586–1664), profesor şi predicator al Marii Biserici, cel mai mare teolog ortodox din secolul al XVII-lea. El a participat ca delegat al Patriarhiei Ecumenice de Constantinopol la sinodul de la Iaşi din 1642 şi a tradus *Mărturisirea de credinţă a lui Petru Movilă* din limba latină în limba greacă populară sau vorbită.

Ilie Miniat († 1714) a fost profesor la Veneţia, Corfu (Kerkira) şi Kefalonia, apoi, din 1703, ambasador la Curtea din Viena şi la Iaşi.

Din 1711 a ajuns episcop de Kalavrita, în Moreia (Peloponez). Este unul dintre cei mai buni predicatori ai Bisericii Ortodoxe.

El a publicat: *Piatra scandaliei,* cel mai complet manual de polemică antilatină, şi *Predici* sau *Didahii,* în care ideile religioase se întreţes cu ideile ştiinţifice şi filosofice ale epocii sale.

Evghenie Vulgaris (1716–1806) a fost cel mai profund teolog grec în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. A studiat la Padova teologia şi filosofia, limbile clasice şi moderne, matematica şi ştiinţele naturale. De la 1742, a profesat teologia la Ianina, Constantinopol şi la Muntele Athos unde a deschis o Academie. A fost chemat în Rusia de ţarina Ecaterina a II-a (1762–1796), unde în 1768 a fost numit arhiepiscop al Chersonului, iar mai târziu membru al Academiei din Petrograd.

A scris *Theologiconul,* un manual clasic de dogmatică, o *Mărturisire ortodoxă,* o *Retorică* şi multe tratate ştiinţifice şi istorice.

Nichifor Theotokis († 1801), originar din insula Corfu (Kerkira), a studiat în Italia teologia, filosofia şi matematica. A predat apoi ca profesor în Corfu, Constantinopol şi Iaşi. A fost chemat şi el în Rusia de împărăteasa Ecaterina a II-a (1762–1796) unde a fost ridicat la demnitatea de arhiepiscop al Poltavei, apoi al Kersonului şi în urmă al Kazanului şi Astrahanului.

Scrierea sa principală se numeşte *Kyriacodromion,* predici la duminicile şi sărbătorile de peste an.

Nicodim Aghioritul (1748–1809) a fost cel mai mare şi productiv scriitor pe tărâm duhovnicesc. Dintre lucrările lui mai importante amintim: *Pidalionul = cârma,* o colecţie de canoane comentate; *Explicarea celor 14 epistole ale Sf. Apostol Pavel,* după Teofilact al Ohridei († 1118); *Filocalia,* 2 vol.; *Hristoithia,* scriere morală; *Războiul nevăzut, Noul martirologiu,* pentru noii martiri, *Noul sinaxar* ş.a.

Patriarhul ecumenic Atenagora I al Constantinopolului (1949–1972) a canonizat la 31 mai 1955 pe Nicodim Aghioritul, stabilind sărbătorirea lui la 14 mai în fiecare an.

La sârbi, s-a remarcat în această perioadă în domeniul teologiei şi al istoriei bisericeşti *Iovan Raici* († 1801). El a scris Predici şi o mare

lucrare istorică, intitulată Istoria slavilor vechi, mai ales a bulgarilor, croaţilor şi sârbilor, în 4 volume.

La bulgari, s-a remarcat în această perioadă călugărul *Paisie de la Hilandar,* în Muntele Athos, care a scris în 1762 frumoasa *Istorie a bulgarilor,* în care preamăreşte faptele lor din trecut.

La români, s-a dezvoltat în secolele XV–XVIII o importantă literatură teologică în limba română.

Primele încercări de a tipări unele vechi traduceri româneşti care circulau în manuscris se datorează *diaconului Coresi.*

Înaintea lui, *Filip Moldoveanu* a tipărit în limba română la Sibiu, în 1644, *Catehismul românesc,* care nu ni s-a păstrat.

Diaconul Coresi a tipărit la Braşov între 1556 şi 1583 o serie de cărţi bisericeşti în limba română, sau cu textul paralel, slavon şi român, care circulau în manuscris încă din secolul al XV-lea în Maramureş şi la Braşov, făcute de preoţii de la biserica Sfântul Nicolae din acest oraş, precum şi unele cărţi în slavoneşte.

În 1560, a tipărit la Braşov *Întrebare creştinească,* prima carte tipărită în limba română, care s-a păstrat. Au urmat, în limba română, *Tetraevanghel românesc,* 1560–1561; *Praxiu,* adică *Apostol,* 1563; *Tâlcul Evangheliei,* 1564.

Cea mai importantă dintre tipăriturile lui Coresi în româneşte este *Evanghelia cu învăţătură,* sau *Cazania,* 1581. Ea cuprindea tâlcuirea Evangheliilor din toate duminicile şi sărbătorile de peste an, fiind o traducere de pe un text slavon a omiliilor greceşti ale patriarhului ecumenic, Ioan Calecas (1334–1347).

Opera diaconului Coresi este de cea mai mare importanţă, deoarece cărţile tipărite de el s-au răspândit în toate ţinuturile româneşti, contribuind la unitatea de limbă, de credinţă şi de origine a tuturor românilor. Datorită tipăriturilor coresiene, scrisul românesc a început să înlocuiască limba slavă din Biserică şi din cancelariile domneşti.

Tipăriturile sale slavone au contribuit la întărirea Ortodoxiei în ţările ortodoxe slave vecine.

Traducerile în limba română au continuat.

Mitropolitul Transilvaniei *Simion Ştefan* (1643–1656) a tipărit *Noul Testament de la Alba Iulia,* în 1648.

Traducerea întregii Sfintei Scripturi în limba română a culminat prin tipărirea *Bibliei de la Bucureşti,* în 1688, numită şi *Biblia lui Şerban Cantacuzino* (1678–1688).

Traducerea a fost făcută de fraţii Radu şi Şerban Greceanu, distinşi cărturari ai timpului, ajutaţi la revizuirea ei de episcopul Ghermano de Nisa, probabil şi de patriarhul Ierusalimului Dositei al II-lea Nottara care a semnat prefaţa a doua, de stolnicul Constantin Cantacuzino şi de episcopul Mitrofan al Huşilor, apoi al Buzăului (1691–1702).

Merite deosebite pentru promovarea teologiei şi culturii româneşti au mitropoliţii *Varlaam* şi *Dosoftei* ai Moldovei. Ei sunt creatorii limbii literare româneşti şi apărătorii Ortodoxiei.

Mitropolitul Varlaam (1632–1653) a publicat la Iaşi o serie de lucrări în limba română, dintre care menţionăm: *Cazania* sau *Carte românească de învăţătură la dumenecele preste an şi la praznice împărăteşti şi la svănţi mari,* 1643; *Şapte Taine ale Bisericii,* 1644; *Răspuns la Catehismul calvinesc,* 1644 sau 1655 ş.a.

Mitropolitul Dosoftei (1671–1674; 1675–1686) a publicat *Psaltirea în versuri,* 150 de psalmi versificaţi, la Uniev, în Polonia, în 1673, prima lucrare poetică de mari proporţii în limba română.

El este şi primul mare prozator în limba română prin publicarea lucrării: *Viaţa şi Petrecerea Sfinţilor,* 4 vol., Iaşi, 1682–1686.

În Ţara Românească, mitropolitul *Antim Ivireanu* (1708–1716) a tipărit numeroase cărţi de cult în limba română şi unele de evlavie pentru zidirea sufletească a credincioşilor. Lucrarea lui originală de zidire sufletească, care este în acelaşi timp şi un monument de seamă al limbii literare române, sunt *Predicile,* numite *Didahii.*

În 1710, el a editat în tipografia de la Târgovişte lucrarea în limba greacă a teologului Eftimie Zigaben († 1120), intitulată *Panoplia dogmatică,* adică arsenal dogmatic, care cuprinde diferite lucrări contra ereziilor antitrinitare, hristologice, ariene, contra icnoclasmului şi a bogomililor (Migne, P. S., t. 130).

Mitropolitul Antim Ivireanu are meritul deosebit de a fi introdus definitiv limba română în slujba bisericească. El este creatorul unei

limbi liturgice de mare frumuseţe care se foloseşte până astăzi în Biserică.

În *Moldova,* călugărul *Paisie de la Neamţ* († 1794) este îndrumătorul şi reorganizatorul monahismului la mânăstirile Dragomirna, Neamţu şi Secu.

Dintre teologii laici români s-a impus în secolul al XVII-lea spătarul *Nicolae Milescu* (1636–1708), cu lucrarea sa în limba latină, *Enchiridion sive Stella Orientalis Occidentali splendens = Manual sau Steaua Orientului strălucind asupra Occidentului,* tipărită în Suedia, la Stockholm, în 1667.

La *ruşi,* cel mai de seamă teolog din această perioadă este mitropolitul Kievului *Petru Movilă* (1633–1646), de origine română, rudă cu familia domnitorilor Movilă din Moldova.

Lucrarea lui principală este *Mărturisirea Ortodoxă* care-i poartă numele, alcătuită în 1639–1640, aprobată mai întâi de sinodul local de la Kiev din 9–18 septembrie 1640, apoi de sinodul de la Iaşi din 15 septembrie – 27 octombrie 1642 şi de sinodul de la Constantinopol din 11 martie 1643, încât a devenit *Mărturisirea Ortodoxă a Bisericii universale şi apostolice a Răsăritului.*

A publicat, de asemenea, cărţi de slujbă, de evlavie sau de zidire sufletească şi de apărare a Ortodoxiei.

Cea mai importantă carte de slujbă a mitropolitului Petru Movilă este *Evhologhionul* (Trebnicul), cuprinzând 126 de slujbe cu peste 1500 de pagini, tipărit la Lavra Pecerska în 1646.

Dintre cărţile de zidire sufletească, amintim:

Patericul Sfinţilor care au strălucit în Pecerska (1634); *Istoria lui Varlaam şi Ioasaf* (1637), şi *Cazania,* tradusă din greceşte (1637).

Cea mai de seamă lucrare a lui Petru Movilă pentru apărarea Ortodoxiei este *Lithos* sau *Piatra aruncată din praştia adevărului,* 900 de pagini, Kiev, 1644, care este un răspuns la atacurile aduse Bisericii Ortodoxe de renegatul Casian Sakovici, în care combate primatul papal şi erezia adaosului Filioque la Simbolul de credinţă.

Amintim, de asemenea, şi pe următorii:

Ştefan Iavorski († 1722), arhiepiscop de Cernigov şi locţiitor de patriarh (exarh) între 1700–1721, prieten şi colaborator al ţarului Petru cel Mare, care a scris lucrarea *Piatra credinţei* – o combatere a învăţăturilor protestante.

Teofan Procopovici, mitropolit de Novgorod († 1736), consilier şi amic al ţarului Petru cel Mare, a scris în limba latină o *Dogmatică* şi un tratat *Despre purcederea Sfântului Duh,* combătând inovaţiile şi ereziile catolicismului.

Mitropolitul Platon Levşin († 1812), al Moscovei, a compus sub ţarina Ecaterina a II-a (1762–1796), în 1765, un *Catehism,* în care expune învăţătura ortodoxă, tradus în mai multe limbi.

Mitropolitul Moscovei *Filaret Drosdov* (1820–1867) a scris *Catehismul dezvoltat,* care, de la 1839, are în Rusia autoritate de carte simbolică. Acest catehism a fost tradus în mai toate limbile europene.

SINOADELE ORTODOXE DIN SECOLUL AL XVII-lea

Secolul al XVII-lea are o deosebită importanţă în istoria Bisericii Ortodoxe, deoarece prin hotărârile unor sinoade ortodoxe din acest secol şi prin *Mărturisirile de credinţă* care s-au alcătuit, Biserica Ortodoxă a reuşit să-şi lămurească atitudinea şi poziţia ei atât faţă de luteranism şi calvinism, cât şi faţă de doctrina Bisericii Romano-Catolice, care se afla atunci în dispută teologică aprinsă cu protestantismul.

S-au ţinut în acel secol în Biserica Ortodoxă şapte sinoade generate de apariţia Mărturisirii calvinizante la Geneva, în 1629, mai întâi în limba latină, apoi, în 1633, în limba greacă, atribuită patriarhului ecumenic Kiril Lukaris al Constantinopolului (1620–1638, cu cinci întreruperi).

Frământările şi discuţiile în jurul Mărturisirii calvinizante şi a persoanei patriarhului Kiril Lukaris au dominat întreg secolul al XVII-lea. La apariţia lor, au contribuit luptele aprige dintre catolici şi protestanţi, mai precis dintre iezuiţi şi calvinişti, din timpul Războiului de treizeci de ani (1618–1648), care şi-au transferat acţiunile lor din Apus în Răsărit, pe teritoriul ţărilor şi patriarhiilor ortodoxe, mai ales la Constantinopol, unde catolicii erau susţinuţi de ambasadele Franţei şi Austriei, iar calviniştii, de ambasadele Angliei, Elveţiei, Olandei şi Suediei.

Cele şapte sinoade ortodoxe sunt următoarele: 1. Sinodul de la Constantinopol din 1638; 2. Sinodul de la Kiev din 1640; 3. Sinodul de la Constantinopol din 1642; 4. Sinodul de la Iaşi, din 1642; 5. Sinodul de la Constantinopol din 1643; 6. Sinodul de la Ierusalim din 1672 şi 7. Sinodul de la Constantinopol din 1691.

Cele patru sinoade care s-au ţinut la Constantinopol, 1638, 1642, 1643 şi 1691, arată tulburarea adâncă produsă de *Mărturisirea calvinizantă* îndeosebi în Patriarhia Ecumenică.

Pentru combaterea învăţăturilor calvinizante din Mărturisirea atribuită patriarhului ecumenic Kiril Lukaris, succesorul şi adversarul său, Kiril al II-lea Kontaris (1633; 1635–1636; 1638–1639), filocatolic, a întrunit sinodul de la Constantinopol din 24 septembrie 1638, care, sub preşedinţia sa, a condamnat, prin 13 anatematisme, atât *Mărturisirea calvinizantă cât şi persoana patriarhului Kiril Lukaris,* acesta fiind considerat autorul ei.

La sinod au participat şi patriarhii Mitrofan Critopoulos al Alexandriei (1636–1639), prietenul lui Kiril Lukaris, şi Teofan al III-lea al Ierusalimului (1608–1644), împreună cu 20 de mitropoliţi şi 20 de arhimandriţi, egumeni şi demnitari bisericeşti.

Acesta este singurul sinod care a condamnat persoana patriarhului ecumenic Kiril Lukaris.

Unii istorici şi teologi ortodocşi, catolici şi protestanţi, sunt de părere că autorul *Mărturisirii calvinizante* este patriarhul ecumenic Kiril Lukaris.

Cei mai numeroşi, însă, cu mare autoritate şi bună reputaţie ştiinţifică, nu acceptă condamnarea patriarhului Kiril Lukaris, considerând că nu el este autorul ei.

După toată probabilitatea, autorul Mărturisirii calvinizante, puse pe numele patriarhului Kiril Lukaris, este, de fapt, pastorul calvin Antonius Leger, originar din Geneva, ajuns pe urmă pastor la ambasada Olandei din Constantinopol, iar autorul ei moral este Cornelius Haga, ambasadorul olandez.

O luptă aprigă a dus-o Biserica Ortodoxă în secolele XVI şi XVII în Ucraina sau Rusia Mică, încadrată din 1569 în regatul Poloniei catolice. Datorită presiunii propagandei catolice, îndeosebi a iezuiţilor, în frunte cu iezuitul polon Petru Skarga († 1612), s-a încheiat la 16–20 octombrie 1596 unirea de la Brest-Litovsk a unora dintre ucrainieni cu Biserica Romei, în timpul regelui polon Sigismund al III-lea Vasa (1587–1632). Succesorul acestuia, Vladislav al IV-lea (1632–1648) s-a arătat mai tolerant faţă de Biserica Ortodoxă din regatul Poloniei.

Un merit deosebit pentru apărarea Ortodoxiei în Rusia Mică sau Ucraina l-a avut mitropolitul Kievului Petru Movilă (1633 – † 22 decembrie 1646), de origine română, rudă cu familia domnitoare a Movileştilor din Moldova.

Contra propagandei catolice şi pentru întărirea Ortodoxiei, adânc tulburată în Rusia Mică sau Ucraina de apariţia Mărturisirii calvinizante, atribuite patriarhului ecumenic Kiril Lukaris, el a compus în 1639–1640 o *Mărturisire de credinţă ortodoxă* în limba latină, care-i poartă numele, împărţită în trei părţi, corespunzătoare celor trei virtuţi, *credinţa, nădejdea şi dragostea,* având 261 de întrebări şi răspunsuri.

Sinodul local, întrunit între 9–18 septembrie 1640 în catedrala Sfânta Sofia din Kiev, a aprobat Mărturisirea lui Petru Movilă cu excepţia a două puncte de credinţă: 1. Dacă există pentru suflete după moarte un loc curăţitor între rai şi iad, numit la romano-catolici, *purgatoriu,* şi 2. Momentul prefacerii sau sfinţirii Darurilor la Sfânta Liturghie.

Pentru lămurirea celor două învăţături, mitropolitul Petru Movilă a trimis Mărturisirea sa de credinţă Patriarhiei Ecumenice, propunând patriarhului Partenie I (1639–1644) convocarea unui sinod, spre a fi discutată şi aprobată.

În dorinţa de a pune capăt discuţiilor aprinse ridicate în jurul Mărturisirii de credinţă calvinizante, atribuită fostului patriarh Kiril Lukaris, patriarhul ecumenic Partenie I a convocat în luna mai a anului 1642 un sinod, la care au participat 45 de membri, ierarhi şi alţi clerici, care a condamnat Mărturisirea calvinizantă, ca fiind străină de spiritul Ortodoxiei, dar nu a mai condamnat şi persoana patriarhului Kiril Lukaris, socotind că el nu este autorul ei, cum făcuse sinodul precedent din 24 septembrie 1638, sub patriarhul Kiril Kontaris al II-lea.

Totodată, patriarhul Partenie I şi sinodul patriarhal au aprobat propunerea mitropolitului Kievului Petru Movilă ca Mărturisirea sa, compusă în limba latină, să fie discutată într-un sinod ortodox.

Sinodul de la Iaşi din 1642. S-a convenit de către Patriarhia Ecumenică de Constantinopol că locul cel mai potrivit pentru ţinerea unui astfel de sinod este Iaşul Moldovei, fiind într-o ţară ortodoxă, unde conducea un domn creştin de mare prestigiu, Vasile Lupu (1634–1653),

având în vedere că la Constantinopol stăpâneau turcii, iar Kievul se afla atunci sub stăpânirea Poloniei catolice.

Patriarhul ecumenic Partenie I a trimis la sinodul de la Iaşi ca delegaţi ai Patriarhiei Ecumenice pe Porfirie, fost mitropolit al Niceei, şi pe învăţatul ieromonah Meletie Sirigul (1586–1664), profesor şi predicator al Marii Biserici, cel mai mare teolog al veacului al XVII-lea, care mai locuise în Moldova între anii 1632–1633, 1635–1637 şi 1639. Delegaţii patriarhali au adus la sinodul de la Iaşi din 1642 actele sinodului de la Constantinopol din mai 1642, spre a fi aprobate şi semnate şi de ierarhii moldoveni.

Din partea mitropoliei Kievului, au fost trimişi de mitropolitul Petru Movilă următorii delegaţi: Isaia Trofimovici Kozlovski, egumenul mânăstirii Sfântul Nicolae, primul rector al Academiei movilene din Kiev, Iosif Kononovici Gorbaţki, rectorul în funcţie al Academiei şi Ignatie Oxenovici Staruşici, fost şi el rector al Academiei şi predicator la catedrala Sfânta Sofia din Kiev. Nici unul nu avea rang de episcop.

Din partea Bisericii Moldovei, au participat mitropolitul Varlaam (1638–1657) şi episcopii săi sufragani: Evloghie, episcopul Romanului, Anastasie, episcop de Rădăuţi, şi Gheorghe, episcop de Huşi, precum şi ieromonahul Sofronie Pociaţki, egumenul mânăstirii Sfinţii Trei Ierarhi şi rectorul Academiei înfiinţate la Iaşi de Vasile Lupu, şi alţi egumeni de mânăstiri.

Din Ţara Românească n-a participat nici un episcop, din cauza raporturilor încordate dintre cei doi domni, Matei Basarab (1633–1654) şi Vasile Lupu.

Lucrările sinodului de la Iaşi s-au ţinut între 15 septembrie şi 27 octombrie 1642, deci 43 de zile, în sala gotică a mânăstirii Sfinţii Trei Ierarhi.

Astfel, pentru prima dată în istorie s-au întâlnit la Iaşi reprezentanţii celor trei mari ramuri ale Ortodoxiei: greacă, slavă şi română. Menţionăm că unii istorici şi teologi români şi străini contestă participarea ierarhilor moldoveni la sinodul de la Iaşi din 1642. În cazul acesta, dacă se exclude participarea ierarhilor moldoveni la sinodul de la Iaşi, din 1642, într-adevăr, el n-ar mai putea fi socotit «sinod», deoarece printre participanţi nu se afla decât un singur ierarh, fostul

mitropolit Porfirie al Niceei, delegatul Patriarhiei Ecumenice, iar un sinod nu se poate întruni numai cu un ierarh.

Dintre istoricii români, menționăm părerea D-lui prof. Alex. Elian, care susține că din partea mitropoliei Moldovei *«nu a asistat la lucrări nici unul dintre ierarhii moldoveni, cum greșit mai cred încă unii cercetători, pentru că nu a fost vorba decât de ceea ce am numi azi o reuniune de experți în probleme în care erau direct interesate numai cele două părți: Kievul și Constantinopolul. Izvoarele contemporane nu lasă nici un fel de îndoială în această privință».* (Prof. Alex. Elian, *Cuvânt înainte la Mărturisirea de credință a Bisericii Ortodoxe,* 1642, București, 1981, p. 7).

Cu toate acestea, D-l Prof. Alex. Elian însuși, într-un studiu anterior, a afirmat că *«va numi această reuniune sinod, motivat de importanța lui reală în istoria mai nouă a Bisericii Răsăritene»* (*Contribuția grecească la Mărturisirea Ortodoxă*), în «Balcania», V (1947), p. 82.

Cei mai mulți istorici și teologi, însă, admit participarea ierarhilor moldoveni la sinodul de la Iași din 1642 alături de ceilalți delegați ai Patriarhiei Ecumenice, printre care se afla fostul mitropolit Porfirie al Niceei, și de delegații mitropoliei Kievului, care nu aveau rangul de episcopi. În modul acesta, el poate fi considerat «sinod».

Mărturisirea ortodoxă a lui Petru Movilă, scrisă în limba latină, a fost cercetată articol cu articol în sinodul de la Iași din 15 septembrie – 27 octombrie 1642 și tradusă imediat în greaca populară de învățatul teolog Meletie Sirigul.

Sinodul a respins învățătura catolică despre purgatoriu, iar despre momentul Sfințirii Darurilor la Sfânta Euharistie a precizat că aceasta se săvârșește în momentul rugăciunii de invocare a Duhului Sfânt sau al *epiclesei euharistice.*

Astfel, Mărturisirea lui Petru Movilă, cercetată și aprobată de sinodul de la Iași, tradusă în limba greacă populară de Meletie Sirigul și însoțită de textul ei original în limba latină, a fost trimisă la 30 decembrie 1642 Patriarhiei Ecumenice.

Patriarhul ecumenic Partenie I a convocat în 11 martie 1643 un sinod în catedrala patriarhală Sfântul Gheorghe din Fanar, sub președinția sa, spre a cerceta Mărturisirea lui Petru Movilă și toți cei prezenți au aprobat-o, fiind socotită folositoare pentru tot creștinul ortodox.

Sinodul a aprobat ca traducerea grecească a Mărturisirii lui Petru Movilă să devină *Mărturisirea Ortodoxă a Bisericii universale și apostolice a Răsăritului* – Ὀρθόδοξος ὁμολογία τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς ἐκκλησίας τῆς ἀνατολῆς, fiind socotită folositoare pentru tot creștinul ortodox. Hotărârea a fost semnată în anii următori și de cei trei patriarhi ai Răsăritului: Ioanichie al Alexandriei (1645–1657), Macarie al Antiohiei (1647–1672) și Paisie al Ierusalimului (1645–1660), încât ea deveni oficial Mărturisirea de credință a Bisericii Răsăritului.

Sinodul de la Ierusalim din 1672

Văzând că discuțiile provocate de Mărturisirea calvinizantă, pusă pe numele patriarhului ecumenic Kiril Lukaris, continuau, patriarhul Ierusalimului Dositei al II-lea Nottara (1669–1707) a compus pe baza învățăturii ortodoxe și a hotărârilor sinoadelor de la Constantinopol din 1638 și 1642 o importantă Mărturisire de credință, intitulată *Pavăza Ortodoxiei* – Ασπὶς Ὀρθοδοξίας, care are un dublu caracter: antiprotestant, mai ales anticalvin, și în parte anticatolic, în 18 capitole și 4 întrebări și răspunsuri.

Pentru aprobarea Mărturisirii sale, patriarhul Dositei al II-lea Nottara a convocat, cu ocazia sfințirii bisericii Nașterii Domnului din Betleem, la 26 martie 1672, sinodul de la Ierusalim, la care au participat 71 de episcopi, între ei cei patru patriarhi răsăriteni.

Sinodalii au hotărât în unanimitate că Mărturisirea calvinizantă, apărută la Geneva în 1629, în text latin, iar în 1633 în text grec, este în contradicție cu întreaga activitate și operă pur ortodoxă a patriarhului ecumenic Kiril Lukaris, iar el nu a mărturisit niciodată că este autorul ei.

Pentru explicarea prefacerii Darurilor la Sfânta Euharistie, patriarhul Dositei a folosit în Mărturisirea sa intitulată *Pavăza Ortodoxiei* termenul latin *transsubstantiatio,* grecește μετουσίωσις – *prefacere,* care a dat naștere ulterior la discuții aprinse. Împotriva introducerii

acestui termen s-au declarat doi profesori ai Şcolii patriarhale din Constantinopol, Teofil Kordialeu şi Ioan Kariofil († 1694).

Pentru aplanarea disputelor iscate în jurul termenului transsubstantiatio – μετουσίωσις – *prefacere,* patriarhul ecumenic Calinic al II-lea (1689–1693) a convocat sinodul de la Constantinopol din 1691, în prima săptămână a postului Paştelui, pentru a se lămuri din punct de vedere ortodox sensul acestui termen.

Sinodul a ajuns la concluzia că termenul latin transsubstantiatio în greceşte μετουσίωσις este sinonim cu μεταβολὴ – *prefacere*, prin ele înţelegându-se acelaşi lucru.

În mod neaşteptat, teologul şi profesorul Ion Kariofil, rectorul Marii Şcoli a Patriarhiei Ecumenice între anii 1641–1645, a fost învinuit şi condamnat pentru erezie calvină. El a venit în Ţara Românească, unde a fost bine primit de domnitorul Constantin Brâncoveanu (1688–1714), care i-a luat apărarea, scriind în favoarea lui Patriarhului Dositei al II-alea Nottara al Ierusalimului. Patriarhul Dositei i-a răspuns însă domnitorului în termeni aspri, chiar mânioşi, declarându-i:

«Legile creştineşti nu s-au întocmit pe munţii Valahiei, nici de domnii Ţării Româneşti, ci în Constantinopol, de către împăraţi şi sinoade. Dacă, deci, Kariofil are ceva de spus, mergem împreună la Constantinopol şi să vorbească» (Demostene Russo, *Studii istorice greco-române,* t. I, Bucureşti, 1939, p. 187).

Mărturisirile de credinţă din secolul al XVIII-lea contra calviniştilor şi protestanţilor în general

Prima *Mărturisire de credinţă,* după Simbolul niceo-constantinopolitan din 381, aparţine patriarhului ecumenic Ghenadie al II-lea Scholarios (1454–1456; 1462–1463; 1464–1465), primul patriarh ecumenic după cucerirea Constantinopolului de către turci în 1453. Ea a fost compusă în 1456, în urma celor trei vizite făcute patriarhului la reşedinta sa din mânăstirea «Pammakaristos» = a «Prea Fericitei Fecioare» din Constantinopol, de însuşi sultanul Mahomed al II-lea (1451–1481). După cele trei convorbiri avute cu patriarhul, sultanul i-a cerut să-i expună în scris pe scurt principalele învăţături ale credinţei creştine.

În acest scop, el a compus o scurtă, dar precisă Mărturisire de credinţă, sub titlul: Περὶ τῆς ὁδοῦ τῆς σωτηρίας τῶν ἀνθρωπων = *Despre calea mântuirii oamenilor,* împărţită în 12 articole de credinţă, după numărul celor 12 apostoli, numită mai târziu *Mărturisirea de credinţă a patriarhului Ghenadie.* În ordine cronologică, ea este socotită cea dintâi scriere simbolică a Bisericii Ortodoxe după Simbolul niceo-constantinopolitan. Ea este concepută pe baza unor principii dogmatice largi, pe deasupra disputelor şi diferenţelor confesionale dintre Ortodoxie şi catolicism, – protestantismul încă nu apăruse, întrucât se apropie după conţinut şi timp de modul de gândire al Sfinţilor Părinţi şi de hotărârile dogmatice ale Sinoadelor ecumenice. Ea face parte din Mărturisirile secundare ale Bisericii Ortodoxe. (Vezi pe larg la Pr. Prof. I. Rămureanu, *Mărturisirea de credinţă a patriarhului ecumenic Ghenadie al II-lea Scholarios,* în «Ortodoxia», XXXVI (1984), nr. 4, p. 462–499).

Pentru apărarea şi precizarea credinţei ortodoxe faţă de inovaţiile catolice şi noile învăţături protestante, mai ales calvine, au apărut în secolul al XVII-lea trei importante Mărturisiri de credinţă.

1) **Mărturisirea lui Mitrofan Kritopoulos** (1625).

Mitrofan Kritopoulos a însoţit, ca ieromonah, pe patriarhul Alexandriei, Kiril Lukaris (1601–1620), în timpul şederii acestuia în Ţara Românească, între anii 1613–1615. Ajutat de Kiril Lukaris a studiat zece ani, între 1617–1627, în Anglia, Elveţia şi Germania, unde a legat prietenii cu diferiţi teologi din Oxford, Hamburg şi Strassburg.

Rugat de teologii din oraşul Helmstädt, din Germania, el a compus în mai 1625 o *Mărturisire de credinţă* în limba greacă, în care expune în spirit irenic doctrina ortodoxă, în 23 de capitole, fără legătură precisă între ele şi fără să combată prea mult părerile protestante despre caracterul invizibil al Bisericii şi numărul Tainelor.

Ca să nu se distanţeze prea mult de protestanţi, Mitrofan Kritopoulos a afirmat că trei Taine: *Botezul, Euharistia* şi *Pocăinţa* sunt indispensabile, iar celelalte patru: Mirungerea, Căsătoria, Preoţia şi Maslul sunt benevole, problemă în care el a greşit.

Mărturisirea lui a fost publicată în 1661 de Johann Hornejus, sub titlul: Ὁμολογία τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, τῆς καθολικῆς καὶ

ἀποστολικῆς = *Mărturisirea Bisericii de Răsărit, universală şi apostolică,* Helmstädt, 1661, însoţită de o traducere în limba latină.

Deşi este o mărturisire particulară, dat fiind că nu este aprobată de patriarhii Bisericii Răsăritului, ea are totuşi mare valoare teologică şi istorică, întrucât tratează la un nivel înalt punctele deosebitoare dintre Biserica Ortodoxă şi celelalte confesiuni, catolică şi protestantă. (Pr. prof. I. Ică, *Mărturisirea de credinţă a lui Mitrofan Kritopoulos,* Sibiu, 1973).

Mitrofan Kritopoulos a ajuns apoi patriarh al Alexandriei (1636–1639). În 1638, el a venit pentru a doua oară în Ţara Românească, fiind acum patriarh de Alexandria, dar în primăvara anului 1639 a murit la Târgovişte şi este înmormântat aici.

2) **Mărturisirea Ortodoxă a Mitropolitului Petru Movilă** (Iaşi, 1642) al Kievului (1633–1648), fiu de domn moldovean.

Titlul ei complet în limba greacă dat de sinodul din Constantinopol ţinut sub preşedinţia patriarhului ecumenic Partenie I (1639–1644), la 11 martie 1643, este acesta: Ὀρθόδοξος ὁμολογια τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς καὶ ἀνατολικῆς ἐκκλησίας = *Mărturisirea Ortodoxă a Bisericii universale şi apostolice a Răsăritului.*

Denumirea pe care o poartă până în prezent de *«Mărturisire Ortodoxă»* – Ὀρθόδοξος Ὁμολογία, denotă că ea este socotită Mărturisirea prin excelenţă a Bisericii de Răsărit.

Mărturisirea a fost compusă în limba latină în 1639–1640 de mitropolitul Kievului Petru Movilă şi aprobată de sinodul local de la Kiev din 9–18 septembrie 1640.

Ca formă, Mărturisirea lui Petru Movilă are un vădit caracter catehetic, fiind împărţită în trei mari părţi corespunzătoare celor trei virtuţi teologice: credinţa, nădejdea şi dragostea, cu 261 de întrebări şi răspunsuri.

Sinodul local din Kiev din 1640 a aprobat conţinutul ei, cu excepţia a două chestiuni: 1. Dacă există pentru suflete, după moarte un loc curăţitor între rai şi iad, numit de romano-catolici purgatoriu şi 2. Momentul prefacerii sau sfinţirii Darurilor în Trupul şi Sângele Domnului la Sfânta Euharistie.

Pentru lămurirea acestor două puncte de credinţă, mitropolitul Petru Movilă a trimis Mărturisirea sa patriarhului ecumenic Partenie I, cu rugămintea ca ea să fie discutată într-un sinod.

S-a convenit că locul cel mai potrivit pentru întrunirea acestui sinod este Iaşul Moldovei.

Sinodul de la Iaşi din 15 septembrie – 27 octombrie 1642 a aprobat Mărturisirea lui Petru Movilă, după ce a fost tradusă în limba greacă populară de Meletie Sirigul, delegatul Patriarhiei Ecumenice şi i s-au făcut îndreptările necesare.

Sinodul a respins învăţătura despre purgatoriu, strecurată în Mărturisirea lui Petru Movilă, sub influenţa catolică, hotărând că nu există, după credinţa ortodoxă, pentru sufletele trecute din viaţă, un loc intermediar între rai şi iad, echivalent cu purgatoriul catolic, chiar lipsit de un foc curăţitor.

În ceea ce priveşte momentul sfinţirii darurilor la Sfânta Euharistie, Sinodul a precizat că aceasta se face *în momentul de invocare a Duhului Sfânt sau al epiclesei euharistice.*

Sinodul de la Constantinopol din 11 martie 1643, convocat de patriarhul Partenie I, a aprobat în unanimitate traducerea greacă a Mărturisirii Ortodoxe a lui Petru Movilă. Aprobarea a fost dată şi semnată de Patriarhul Ecumenic Partenie I, de membrii Sfântului Sinod patriarhal şi de înalţii demnitari ai Patriarhiei Ecumenice. Hotărârea a fost semnată în anii următori şi de cei trei patriarhi ai Scaunelor apostolice ale Răsăritului, Ioanichie al Alexandriei (1645–1657), Macarie al Antiohiei (1647–1672) şi Paisie al Ierusalimului (1645–1660).

Având aprobarea a două sinoade, Iaşi, 1642, şi Constantinopol, 1643, ea a devenit *Mărturisirea de credinţă a intregii Ortodoxii,* fiind cea mai remarcabilă operă de învăţătură ortodoxă şi de zidire morală, întrucât este o expunere dogmatică şi morală completă a învăţăturii Bisericii Ortodoxe. Totodată, ea este cea mai importantă carte simbolică a Bisericii Ortodoxe, după vechile Simboluri de credinţă, fiind întemeiată pe cele două izvoare ale Revelaţiei divine, Sfânta Scriptură şi Sfânta Tradiţie. În ea, cel ce are nevoie de argumente contra învăţăturilor eterodoxe, catolice sau protestante, găseşte răspunsuri la toate, întrucât cuprinde întreaga învăţătură ortodoxă.

Mărturisirea nu s-a putut tipări în timpul vieţii mitropolitului Petru Movilă. Pentru prima dată, ea a fost tipărită în limba greacă populară la Amsterdam, în Olanda, în 1677, de Panaiot Nikussios, marele dragoman al Porţii Otomane. După 1667, s-au publicat alte ediţii şi mai multe traduceri ale textului grec în diferite limbi europene.

În limba română, ea a fost tradusă şi publicată pentru prima oară la Buzău, în 1691, de logofătul Radu Greceanu, ajutat de fratele său, Şerban, şi de Constantin Cantacuzino stolnicul (1639–1716). O bună ediţie a textului grec, făcută după Ms. Parisinus 1265, însoţită de traducerea de la Buzău din 1691, a publicat Pr. prof. Nic. M. Popescu, Bucureşti, 1942.

O traducere recentă în româneşte a publicat Dl. Prof. Alex. Elian, Bucureşti, 1981.

3) **Mărturisirea patriarhului Dositei al Ierusalimului, Pavăza Ortodoxiei** (1672). Văzând că discuţiile provocate de Mărturisirea calvinizantă atribuită patriarhului Kiril Lukaris continuă, Patriarhul Dositei al II-lea Nottara al Ierusalimului (1669–1707) a compus, pe baza învăţăturii ortodoxe şi a hotărârilor sinoadelor de la Constantinopol din 1642 şi 1643, o importantă Mărturisire de credinţă în limba greacă, cunoscută mai ales sub titlul de Ἀσπίς Ὀρθόδοξος – *Pavăza Ortodoxiei,* care are un dublu caracter: antiprotestant, mai ales anticalvinist, şi în parte anticatolic.

Ea cuprinde 18 hotărâri dogmatice, după numărul celor 18 articole ale Mărturisirii calvinizante atribuite patriarhului Kiril Lukaris, pe care le combate pe rând, şi 4 întrebări şi răspunsuri.

Mărturisirea «Pavăza Ortodoxiei» a fost aprobată de sinodul convocat de patriarhul Dositei al II-lea Nottara la Ierusalim la 26 martie 1672, cu ocazia sfinţirii bisericii Naşterii Domnului din Betleem, la care au participat 71 de episcopi, între ei şi cei patru patriarhi răsăriteni.

Sinodul a hotărât în unanimitate că Mărturisirea calvinizantă apărută pe numele patriarhului Kiril Lukaris la Geneva, în 1629, în text latin, iar în 1633 în text grecesc, nu este opera lui, deoarece este în contradicţie cu întreaga sa activitate şi operă pur ortodoxe, iar el n-a mărturisit niciodată că este autorul ei.

Pentru combaterea deosebirilor dogmatice dintre ortodocşi şi calvini, sinodalii au avut în vedere învăţătura ortodoxă despre Biserică, Sfânta Scriptură şi Sfânta Tradiţie, păcatul strămoşesc, hristologia, Sfintele Taine, mântuirea.

Pentru explicarea prefacerii darurilor la Sfânta Euharistie, patriarhul Dositei a folosit în Mărturisirea sa termenul latin de *transsubstantiatio,* în greceşte μετουσίωσις– *prefacere,* introdus pentru prima dată în teologia ortodoxă de patriarhul Ghenadie al II-lea Scholarios (1454–1456; 1462–1463; 1464–1465; † 1472), care a dat naştere pe urmă la discuţii aprinse.

Sinodul convocat la Constantinopol în prima săptămână a Postului Paştelui din anul 1691, de patriarhul ecumenic Calinic al II-lea (1689–1693), a definit că termenul latin *transsubstantiatio* este sinonim cu termenul grec μεταβολῆ = *prefacere,* prin ele înţelegându-se acelaşi lucru.

Mărturisirile de credinţă din secolul al XVII-lea au o mare valoare dogmatică, morală şi canonică. Ele demonstrează pe deplin că Biserica Ortodoxă nu s-a abătut de la doctrina ei originară şi a rămas păstrătoarea nedezminţită a tezaurului revelaţiei divine, primite de la Mântuitorul Iisus Hristos şi de la Sfinţii Săi Apostoli.

Desigur, ele nu fac parte din Tradiţia dumnezeiască şi apostolică, dar păstrează principalele învăţături ale Tradiţiei bisericeşti dinamice, fiind parte integrantă a Tradiţiei creştine.

BISERICA APUSEANĂ ŞI CONTRAREFORMA: SINODUL DE LA TRIDENT

Protestantismul, care a smuls catolicismului un mare număr de credincioşi şi un teritoriu însemnat în Germania şi în ţările din nordul Europei, i-a adus şi un folos: s-a produs regenerarea morală şi disciplinară a catolicismului.

Astfel a început în Biserica Romano-Catolică o *Contrareformă,* numită aşa pentru că acţiona contra *Reformei* protestante, care s-a făcut prin *Sinodul de la Trident* şi prin înfiinţarea de noi colegii şi ordine monahale.

În mare măsură, catolicismul de după Reformă a fost salvat politiceşte de Imperiul habsburgo-spaniol prin influenţa împăraţilor Carol Quintul (1519–1556) şi Filip al II-lea (1556–1564), fiul şi urmaşul său.

Sinodul de la Trident. Evenimentul major religios din secolul al XVI-lea este pentru Biserica Romano-Catolică sinodul de la Trident, socotit în Apus al XIX-lea conciliu general. De la sinodul tridentin începe o epocă de reformă internă a catolicismului.

Sinodul tridentin s-a ţinut în oraşul italian Trident, care era atunci cel mai sudic oraş din Imperiul habsburgic. Lucrările sinodului s-au desfăşurat în trei etape:

Etapa I-a: 13 decembrie 1545 – 11 martie 1547, a ţinut 8 şedinţe, sub papa Paul al III-lea (1534–1549);

Etapa a II-a: 1 mai 1551 – 28 aprilie 1552, a ţinut 7 şedinţe sub papa Iuliu al III-lea (1550–1555);

Etapa a III-a: 13 ianuarie 1562 – 4 decembrie 1563, a ţinut 8 şedinţe sub papa Pius al IV-lea (1559–1565).

După 1547 sinodul a fost mutat provizoriu la Bologna, în Italia, unde s-au ţinut 2 şedinţe, fără importanţă deosebită.

Lucrările au durat în total 4 ani, într-un răstimp de 18 ani. Întreruperile s-au datorat factorilor politici care au dominat relaţiile dintre împăraţii habsburgo-spanioli, Carol Quintul şi Filip al II-lea, cu Biserica Romano-Catolică.

Papii se temeau îndeosebi de influenţa împăratului Carol Quintul, care ducea o politică de concesiuni faţă de protestanţi: le aprobase introducerea potirului la cuminecarea credincioşilor şi căsătoria clerului, concesiuni susţinute şi de clerul catolic.

Conciliul de la Trident, convocat de papa Paul al III-lea, s-a deschis la 13 decembrie 1545 cu 25 de episcopi, al căror număr a crescut până la 70, restul până la 255 de membri erau egumeni sau abaţi de mânăstiri şi generali de ordine monahale, care votau şi ei.

Şedinţele s-au ţinut în Comisii de teologi şi canonişti, care pregăteau materialele pentru sesiunile festive. S-au ţinut în total 25 de sesiuni, sau şedinţe festive, prezidate de legaţii papali.

La ultima sesiune din 4 decembrie 1563 au participat doar 199 de episcopi, 7 abaţi de mânăstiri şi 7 generali de ordine monahale. Votarea nu s-a mai făcut pe naţiuni ca la conciliul de la Constanţa (1414–1418), ci după majoritate.

Participarea episcopilor a fost slabă. Cei mai plecaţi papii au fost italienii, care formau două treimi din episcopii prezenţi, în timp ce episcopii germani şi spanioli, mai bine pregătiţi, erau conduşi de un spirit mai liberal şi erau pentru o reformă mai radicală.

Cu toată rezerva faţă de multe chestiuni şi cu toate răspunsurile evazive faţă de altele, sinodul de la Trident are o mare importanţă pentru Biserica Romano-Catolică, deoarece el expune învăţăturile Bisericii Catolice.

S-au dat două categorii de hotărâri: *«Canones de fide»* sau decizii de ordin dogmatic, prin care s-au revizuit toate punctele centrale doctrinare atacate de protestanţi, fixându-se cu precizie învăţătura catolică, şi *«decreta de reformatione»,* referitoare la *disciplina şi administraţia Bisericii.*

Dintre hotărârile dogmatice, mai importante sunt următoarele:

Afirmaţia că *Sfânta Tradiţie* are, ca izvor de credinţă, aceeaşi valoare cu Sfânta Scriptură, pentru a combate învăţătura protestantă că *numai Scriptura – sola Scriptura,* este unicul izvor al credinţei.

Fixarea ediţiei *Vulgata,* adică a traducerii Scripturii de către Fer. Ieronim († 420), ca ediţie oficială a Sfintei Scripturi, incluzând şi *cărţile deuterocanonice,* care nu se află în textul ebraic. Dreptul de interpretare a Scripturii se rezervă Bisericii.

Sinodul a accentuat îndeosebi importanţa *transsubstanţiaţiei,* adică a prefacerii elementelor euharistice, pâinea şi vinul, în Trupul şi Sângele Domnului, prin care se confirmă realitatea prezenţei lui Hristos, pentru a combate teoria protestantă a prezenţei lui Hristos la Sfânta Euharistie *prin impanaţiune – per imparnationem,* după care Hristos este prezent – *«in pane, cum pane şi sub pane», «in vino, cum vino et sub vino».*

De asemenea, s-a subliniat sfinţenia *Tainei căsătoriei,* pe care protestanţii n-o recunosc ca Taină. S-a mai susţinut celibatul preoţilor şi s-a condamnat căsătoria lor. Pentru combaterea doctrinei centrale a protestantismului, – *corupţia totală a naturii umane prin păcatul originar şi mântuirea numai prin credinţă – sola fide,* sinodul a stabilit că păcatul originar, care se transmite la toţi oamenii, se spală prin primirea Botezului, care are ca efect renaşterea omului la o viaţă nouă împreună cu Hristos, iar justificarea sau *mântuirea omului* se face prin credinţă şi fapte bune.

S-a subliniat, de asemenea, importanţa celor 7 Taine, pe care protestanţii le-au redus doar la două sau trei, iar Tainele au valoare *«ex opere operato»,* adică prin săvârşirea Tainei.

Doctrina despre *purgatoriu, despre cinstirea icoanelor şi moaştelor şi despre indulgenţe,* care a provocat cele mai multe scandaluri, abia a fost atinsă. Cu privire la *indulgenţe,* s-au precizat doar unele garanţii pentru evitarea abuzurilor în viitor.

Dintre hotărârile disciplinare, cuprinse în *«decreta de reformatione»,* menţionăm:

Obligaţia pentru episcopi de a fi prezenţi în diocezele lor, din care nu vor putea lipsi decât cel mult 2–3 luni şi vizitarea cel puţin la doi ani a parohiilor, pentru întărirea moravurilor şi a disciplinei.

Mânăstirile aflătoare în eparhia respectivă au fost puse sub supravegherea episcopului locului.

Întrunirea de sinoade eparhiale în fiecare an şi de sinoade mitropolitane la fiecare trei ani.

Înfiinţarea de *Seminarii* în fiecare eparhie pentru o mai bună pregătire şi supraveghere a preoţilor, sub conducerea episcopului respectiv.

Supravegherea mai bună a religiozităţii laicilor, cu obligaţia ca aceştia să se mărturisească şi să se cuminece, să asculte slujbele în limba latină, limbile naţionale fiind interzise, şi să asculte predicile încredinţate numai clericilor.

Înterzicerea colectelor şi indulgenţelor, rezervate în viitor numai papei.

Reforma *«in capite et membris»* nu s-a realizat nici acum. Rezultatele conciliului tridentin nu s-au realizat imediat, ci mai târziu.

Pentru cunoaşterea învăţăturii dogmatice, sinodul a încredinţat papei Pius al IV-lea misiunea de a publica *«Confessio fidei tridentina»,* în 1562, pe care era chemat să jure fiecare cleric şi nou convertit, în semn de ascultare faţă de Biserica Romei.

S-a editat şi un *«Index librorum şi prohibitorum»,* un tablou de cărţi interzise poporului ca lectură.

Ca manual de dogmatică, s-a publicat în 1566, sub papa Pius al V-lea (1566–1572) un *«Catechismus Romanus»,* pentru preoţi, care a devenit carte simbolică obligatorie a catolicismului.

Pentru cult, s-a hotărât editarea cărţilor respective: *Breviarum romanum,* în 1568; *Missale Romanorum* sau *Liturghierul,* în 1570.

În 1582, papa Grigorie al XIII-lea (1572–1585) îndreaptă calendarul iulian, hotărând ca ziua de 4 octombrie să devină 14 octombrie 1582, suprimând zece zile, numit de atunci calendarul gregorian, în uz până azi în Apus.

Pentru instruirea şi educarea clerului, papa Iuliu al III-lea a înfiinţat la Roma *«Collegium Romanum»,* în 1551, şi *«Collegium Germanicum»* în 1552, pentru clerul german şi maghiar din Germania şi Austro-Ungaria.

Pentru răspândirea catolicismului printre ortodocşi, papa Grigorie al XIII-lea a înfiinţat la Roma diferite colegii aşa precum: *«Collegium*

Graecorum», în 1575, *«Collegium Illyricum»*, în 1576 şi *«Collegium Maroniticum»*, în 1584.

Peste o jumătate de secol, papa Grigorie al XV-lea (1621–1623) a înfiinţat în 1622, pentru întărirea propagandei printre ortodocşi, *«Sacra Congregatio de propaganda fide»*, căreia papa Urban al VIII-lea (1623—1644) îi adaugă în 1627 *«Collegium Urbanum»*, în vederea aceluiaşi scop.

Dezvoltarea catolicismului post-tridentin a primit numele de *Contrareformă*, pentru că centralismul papal, susţinut energic de ordinul iezuiţilor, a căutat, pe de o parte, să stăvilească prin toate mijloacele şi metodele Reforma protestantă, iar pe de alta, să realizeze reforma interioară a catolicismului, în care n-a reuşit pe deplin. El nu se deosebeşte de catolicismul medieval decât prin modernizarea mijloacelor şi a metodelor folosite pentru propaganda catolică în lume.

Ordinul iezuiţilor. Alte ordine monahale noi

Ordinul iezuiţilor a fost întemeiat de nobilul Ignaţiu (Inigo) de Loyola, născut la 1491, dintr-o familie bască în castelul Loyola, provincia Guipuzcoa din Spania († 31 iulie 1556). În tinereţe, el a servit ca paj la curtea regelui spaniol Ferdinand al V-lea Catolicul (1479–1516), regele Aragonului şi Castiliei, apoi ca ofiţer în armata spaniolă. La asediul cetăţii Pampeluna de către francezi, în 1521, Ignaţiu de Loyola a fost grav rănit. În timpul convalescentei, făcu lecturi despre viaţa lui Iisus şi a sfinţilor Francisc de Assisi (1182 – † 1226) şi Dominio Guzman (1170 – † 1221), în urma cărora s-a hotărât să renunţe la viaţa lumească pentru a-şi consacra toată activitatea vieţii spirituale.

Se retrase mai întâi în orăşelul Manresa, nu departe de Montferrat, consacrându-se îngrijirii bolnavilor. Aici îi căzu în mână, între alte cărţi de educaţie spirituală, *«Urmarea lui Hristos»* (*Imitatio Christi*), operă de pietate medievală scrisă de Toma de Kempis. La Manresa, concepu el între 1522–1523 planul lucrării sale principale *«Exerciţii spirituale»*, prin care-şi propunea să imite pe Hristos în viaţa, învăţătura şi suferinţele Sale.

În curând, pentru a-şi împlini zelul său de misionar, plecă în 1523 la Ierusalim, pentru convertirea mahomedanilor. Şi-a dat seama îndată că pentru opera de misionar trebuie să se pregătească serios. La întoarcerea în Spania, se hotărî să-şi reînceapă studiile. Deşi avea peste treizeci de ani, se apucă să înveţe bine latineşte, făcu apoi studii de filosofie şi teologie la universităţile din Alcala şi Salamanca (1526–1527). Denunţat ca suspect, fu arestat şi închis câtva timp de Inchiziţia spaniolă. După eliberare, plecă în 1528 la Paris, unde, după opt ani de studii serioase, primi diploma de magistru în teologie (1535).

La Paris, datorită austerităţii şi sfinţeniei vieţii pe care o ducea, a reuşit să-şi creeze un cerc restrâns de prieteni, numai şase la început, printre care se aflau un savoyard, Petru Lefèvre, viitor misionar în Germania, alături de Petru Canisius († 1597), trei spanioli, Diego (Iacob) Lainez, Alfons Salmeron şi Nicolae Bobadilla, un nobil navarez, Francisc Xavier († 1552), viitorul misionar din India, China şi Japonia, şi gentilomul portughez Simon Rodriguez.

La 15 august 1534, în sărbătoarea Adormirea Maicii Domnului, toţi şapte merseră în biserica Notre-Dame din cartierul Montmartre, unde făcură jurământul înaintea lui Dumnezeu să trăiască în sărăcie şi castitate, iar după trei ani să plece la Ierusalim pentru convertirea necredincioşilor.

Până în 1537, prietenii şi colaboratorii din gruparea lui Ignaţiu de Loyola se numeau «Inigisti», după numele său spaniol. După această dată, ei hotărâră ca grupul lor să se numească *Societas Jesu* – Societatea sau Compania lui Iisus (Compania di Gesu, Compagnie de Jesus). Numele de *«iezuiţi»*, de la Iisus, li s-a dat mai întâi în Germania, în 1544, ca poreclă, dar mai târziu acceptară acest nume ei înşişi.

În 1537, grupul celor şapte se pregăti să plece în misiune la mahomedanii din Palestina. Din cauza războiului cu Turcia, la Veneţia, «Compania di Gesu», nu găsi nici o corabie spre a putea pleca în Palestina. În această situaţie, se hotărâră să meargă la Roma, spre a-şi pune serviciile la dispoziţia papei, pentru a lucra ca ostaşi ai lui Hristos, oriunde va fi nevoie. Ei prezentară papei Paul al III-lea (1534–1549), în 1539, ca primă schiţă de organizare, o «Formulă», deşi papa la început le-a cerut să se încadreze în ordinele catolice existente. Stând în legătură cu mai multe personalităţi, între alţii cu cardi-

nalul Contarini, care simpatizau cu planul lor, papa Paul al III-lea fu convins să aprobe înfiinţarea noului ordin religios clerical. Prin bulla *«Regimini militantis Ecclesia»,* din 27 septembrie 1540, papa aprobă «Formula Instituti», cu condiţia ca noul ordin să nu depăşească numărul de 60 de membri. Trei ani mai târziu însă, la 14 martie 1544, s-a acordat ordinului *«Societas Jesus»,* o aprobare fără restricţii.

Organizarea Ordinului iezuiţilor

Prima schiţă de organizare a ordinului iezuiţilor prezentată papei Paul al III-lea în «Formula» din 1539, a fost mult lărgită în 1565, de Iacob Lainez (1558–1568), al doilea general al ordinului după Ignaţiu de Loyola, în statutul de organizare care poartă titlul: *«Constitutiones Societatis Jesu».*

Iezuiţii au avut doi teologi de seamă: Robert Bellarmin (1542–1621) şi spaniolul Francisc Suarez (1548–1617).

Pe lângă voturile monahale comune, fecioria, sărăcia şi supunerea necondiţionată, iezuiţii şi-au impus votul de a merge în serviciul de ostaş sufletesc acolo unde-i va trimite papa şi unde interesele Bisericii Catolice sunt mai primejduite.

«Scopul la care tinde această Societate, spunea în proiectul iniţial Ignaţiu de Loyola, este de a parcurge diferitele părţi ale lumii şi de a predica Evanghelia lui Dumnezeu, de a face spovedanii şi a folosi oricare alte mijloace pe care le va putea, cu ajutorul lui Dumnezeu, pentru mântuirea sufletelor».

Misiunea internă şi externă prin săvârşirea cultului şi a Sfintelor Taine, dar mai ales a mărturisirii, pentru a afla secretele oamenilor, catehizări, învăţământ, convertirea la catolicism, mai ales a capetelor încoronate sau a bărbaţilor politici influenţi, sau a unor personalităţi din viaţa culturală şi artistică, opere de caritate, înfiinţarea de Institute şi universităţi, comerţul şi orice formă de apostolat, erau la dispoziţia iezuiţilor. Principiul lor suprem este: *«Omnia ad majorem Dei gloriam» = Totul pentru o mai mare glorie a lui Dumnezeu.*

Prin votul al 4-lea din Statut, iezuiţii se angajau să facă misiune oriunde-i va trimite suveranul pontif, «la turci sau în lumea cea nouă (America), sau la luterani». Ordinul iezuiţilor apare ca o echipă

volantă, gata oricând pentru apărarea intereselor majore ale catolicismului mondial.

Pentru aceasta, ordinul a realizat o foarte bună organizare, cu o disciplină de fier. Ordinul este condus unitar de la Roma, având în fruntea sa un «general» sau superior. Primul general al ordinului a fost Ignaţiu de Loyola, care l-a condus din 1541 până la moartea sa, la 31 iulie 1556, când a urmat Iacob Lainez (1558–1568).

Superiorul sau generalul ordinului are, pe lângă el, un număr de şapte ajutători sau sfătuitori, numiţi «admonitori», care, în calitate de amici părinteşti şi confesori, ajută pe superiorul ordinului în planurile sale. Fiecare admonitor are sub supraveghere un grup determinat de «provincii», numit «asistenţă». Se disting «asistenţele» Italiei, Spaniei, Portugaliei, Germaniei, Franţei şi Poloniei. Oricât de mare este puterea superiorului sau a generalului, ea nu este absolută; deasupra lui este autoritatea *Congregaţiei generale,* care controlează activitatea şi administraţia sa, îi ordonă, îl mustră sau chiar poate să-l depună. Ea are puterea supremă deplină.

În fruntea unei regiuni se afla «provincialul», care trebuia să execute întocmai ordinele primite de la superiorul iezuiţilor de la Roma. Casele sau aşezămintele iezuite sunt conduse de «prepoziţi», iar seminariile, colegiile şi universităţile iezuite de «rectori».

În ordin se primesc numai bărbaţi sănătoşi la trup şi la minte, excluzându-se repede cei nesiguri sau incapabili.

Membrii ordinului se împart în patru categorii:

1. *Novicii,* care timp de doi ani se exercită în asceză severă şi fac lecturi spirituale.

2. *Scolasticii,* care fac studii aprofundate mai mulţi ani: cinci ani se consacră studiului filosofiei şi al ştiinţelor (scolasticat), alţi cinci fac profesorat, apoi patru sau şase ani studiază profund teologia, iar după aceea, viitorii iezuiţi pot primi sacerdoţiul.

3. *Coadjutorii* sau sfătuitorii, laici sau hirotoniţi care îndeplinesc voturile monahale şi ascultă necondiţionat de general.

4. *Profesii* sunt ultima treaptă. Dintre ei se recrutează funcţionarii superiori ai ordinului şi ei ascultă necondiţionat de papă.

Pentru câştigarea sufletelor, s-au servit de toate mijloacele, uneori chiar imorale, mergând până la libertinaj.

În morală aveau predilecţie pentru *cazuistică,* adică tratau legile morale prin desfacerea principiului general în cazuri singulare, sau în cazuri de conştiinţă. Ei împărţeau păcatele în *filosofice,* făcute adică fără intenţia şi scopul de a călca legea divină, şi păcatele *teologice,* săvârşite cu conştiinţa clară, deci constituind o vină ce trebuia pedepsită.

Cultivau *intenţionalismul,* după care scopul sau intenţia scuză mijloacele folosite, şi *probabilismul,* adică atunci când cineva are îndoiala că o faptă e bună, nu trebuie s-o evite, sau s-o considere păcat, dacă există vreo probabilitate că ea este permisă.

Au făcut uz de *reservatio mentalis,* de exemplu anularea unui jurământ printr-o scuză nemărturisită că: «dacă va fi posibil», «dacă nu mă va împiedica ceva» şi de *amfibolie,* adică foloseau o vorbire cu dublu sens, amăgind credincioşii.

Iezuiţii nu s-au dat în lături să se folosească de politică unde şi când au putut, căutând să convertească mai ales capetele încoronate sau bărbaţii cu mare răspundere în viaţa popoarelor, pentru a le putea apoi influenţa şi domina cu ajutorul acestora.

Pentru atingerea scopului, iezuiţii puteau lucra prin orice mijloace; iezuitul putea îmbrăţişa orice carieră: moşier, bancher, industriaş, soldat sau ofiţer, meseriaş, negustor, practicând chiar şi comerţul cu sclavi. Iezuiţii nu au un costum special, ci poartă costum preoţesc sau haine civile, după împrejurări.

Răspândirea iezuiţilor. Având o conducere unitară, cu o organizare excelentă şi folosind toate mijloacele în propaganda lor *ad majorem Dei gloriam,* ordinul iezuit s-a răspândit cu iuţeala fulgerului.

La moartea lui Ignaţiu de Loyola în 1556, ordinul avea 12 provincii, 100 de case sau aşezăminte, cu peste 1000 de membri.

În curând, au pus mâna pe tot învăţământul european, infiltrându-se la conducerea şcolilor vechi, sau înfiinţând altele noi, colegii, universităţi, institute, tipografii etc. În secolul al XVI-lea au înfiinţat cele mai importante colegii: *Collegium Romanum,* întemeiat în 1551, la Roma, care e şcoala centrală de teologie şi filosofie a iezuiţilor; *Collegium Germano-Hungaricum,* înfiinţat la Roma în 1552, cu scopul de a pregăti misionari iezuiţi pentru Germania şi Austro-Ungaria.

În Germania, centrul iezuiţilor era universitatea din Ingelstadt, înfiinţată în 1549, în Austria, Colegiul german din Viena, apoi multe

alte colegii germane înfiinţate la München, Köln, Olmütz, Innsbruck, Würzburg etc.; în Ţările de Jos, centrul iezuit era Louvain, în Polonia, Braunsberg, Vilna şi altele.

Iezuiţii s-au răspândit, de asemenea, în Spania, Portugalia, Franţa, Anglia, Rusia, Polonia, Turcia, unde în secolele XVII şi XVIII au luptat contra Bisericii Ortodoxe, mai ales la Constantinopol; au făcut misiune în India din 1542, în China, din 1563 şi în Japonia, din 1549, în Filipine, din 1594.

Foarte puternici au fost în ţările Americii Latine. În Paraguay (America de Sud), au întemeiat, în 1610, un stat creştin sub suzeranitatea Spaniei, organizat după principii şi metode iezuite.

În anul 1749, iezuiţii aveau 39 de provincii, 669 de colegii, un mare număr de gimnazii şi licee şi 22.600 de membri.

Dar, deşi îşi asiguraseră aproape toată influenţa, mai ales asupra tineretului în universităţi, totuşi prin ambiţia şi pornirea lor nestăpânită de a domina catolicismul, frânând orice mişcare liberă în Biserica latină, iezuiţii devin odioşi chiar pentru romano-catolici, clerici şi credincioşi.

Lupta împotriva iezuiţilor începu mai întâi în Portugalia, de unde fură trimişi pe corăbii la Roma în 1759 de un ministru, marchizul de Pombal, Sebastian Iosif de Carvalho, contrariat de ei în politica sa. Din Franţa fură alungaţi printr-un decret aprobat în 1764 de regele Ludovic al XV-lea (1715–1774), cu excepţia acelor iezuiţi care puteau rămâne numai ca preoţi de mir sau ca persoane particulare. Spania îi alungă în 1767. Regatele de Neapole şi Parma din Italia îi alungară în 1768.

Papa Clement al XIII-lea (1758–1769) a voit să reformeze ordinul iezuiţilor, dar generalul ordinului, Lorenzo Ricci, s-a opus, spunându-i în 1762: *«Jesuitae sint ut sunt, aut non sinto* (Iezuiţii să fie cum sunt, sau să nu fie).

În cele din urmă, papa Clement al XIV-lea (1769–1774), printr-un decret propriu, «Breve», cu titlul *«Dominus ac Redemptor noster»,* publicat la 21 iunie 1773, desfiinţă ordinul iezuit, ca nemaicorespunzând scopului său iniţial pentru care a fost înfiinţat.

Fapt curios, iezuiţii au găsit ocrotire la regele protestant Frederic al II-lea cel Mare al Prusiei (1740–1786) şi la împărăteasa ortodoxă Ecaterina a II-a a Rusiei (1762–1796), care i-au menţinut în statele lor.

Dimpotrivă, prea catolica împărătească Maria Tereza (1740–1789) a Austriei i-a alungat, deoarece, printr-un act primit din Spania, s-a dovedit că duhovnicul ei, un iezuit, trimisese la Roma lista păcatelor ei.

În ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, ordinul iezuit a suferit o mare criză.

După căderea lui Napoleon (1804–1814) însă, Papa Pius al VII-lea (1800–1823) a reînfiinţat ordinul iezuiţilor prin bulla *«Sollicitudo omnium Ecclesiarum»,* din 7 august 1814. După această dată, iezuiţii reuşiră să se reorganizeze şi să-şi intensifice propaganda aproape în toate ţările catolice europene, precum şi în alte continente, îndeosebi în ţările Americii Latine, în Canada şi Statele Unite, unde înfiinţară numeroase colegii şi instituţii de învăţământ pentru tineret.

Este drept că şi după această dată întâmpină opoziţia unor state europene. Astfel, Rusia, protectoarea lor în timpul ţarinei Ecaterina a II-a, i-a alungat în 1820, în timpul ţarului Alexandru I (1801–1825). Franţa i-a alungat în 1830; alte state europene, după 1830, iar în 1827, fură alungaţi din toată Germania, din iniţiativa Prusiei.

Iezuiţii, însă, nu se lăsară învinşi. Din timpul papei Pius al IX-lea (1846–1878), influenţa lor a început să crească din nou în ţările europene. Ordinul iezuiţilor şi-a consolidat poziţiile sub conducerea generalilor săi Beckx (1853–1884), Anderledy (1887–1892), Martin (1892–1906) şi Wernz (1906–1914).

Înfluenţa lor s-a făcut remarcată prin înfiinţarea unei reviste iezuite la Roma, «Civiltá Cattolica», prin dezvoltarea cultului *Sfintei Inimi a lui Hristos* (Le culte du Sacré-Coeur), prin proclamarea dogmei *Imaculatei concepţii a Sfintei Fecioare Maria* la 8 decembrie 1854 de către papa Pius al IX-lea, care a promulgat în această privinţă bulla *Ineffabilis Deus.*

Tot influenţei iezuiţilor, i se datorează şi publicarea unei *Syllabus errorum* prin bulla *Quanta Cura,* dată de papa Pius al IX-lea la 8 decembrie 1854, prin care erau condamnate 80 de opinii naturaliste sau moderniste, socotite de iezuiţi şi de unele spirite influente din Biserica Romano-Catolică eretice sau în contradicţie cu doctrina catolică.

Un rol deosebit au jucat iezuiţii la Conciliul I de la Vatican, care în şedinţa a IV-a din 18 iulie 1870 a proclamat *dogma primatului papal şi a infailibilităţii papale în Biserica Romano-Catolică.*

După primul război mondial (1914–1918), propaganda şi activitatea iezuiţilor s-a întărit mult.

În 1932, iezuiţii numărau 22.936 de membri, dintre care 10.166 preoţi (L. Koch, art. *Jesuiten,* în Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. V (1933), col. 333–334).

În 1954, iezuiţii din lumea întreagă aveau 25.000 de membri împărţiţi în 32 de provincii, condusă fiecare de un «provincial» (E. Roysten Pike – Serge Hutin, Dictionnaire des Religions, Paris, 1954, p. 174).

În *România,* iezuiţii au activat mai ales în Transilvania, în timpul stăpânirii Austro-Ungariei. Iezuiţii maghiari au dus propagandă activă între 1698 şi 1701 pentru a atrage pe românii ortodocşi din Transilvania la unirea cu Roma papală.

Între anii 1701 şi 1918, activitatea ordinelor catolice maghiare existente în Transilvania, între care şi ordinul iezuiţilor, s-a intensificat pentru întărirea uniaţiei şi a catolicismului, prin crearea de instituţii şi şcoli în acest scop.

Alte noi ordine monahale. Pentru regenerarea internă a catolicismului, s-au înfiinţat înainte şi după sinodul de la Trident alte noi ordine monahale, dintre care menţionăm:

Ordinul theatinilor. Preotul Gajelano de Tiena a înfiinţat la Roma, în 1524, împreună cu Ioan-Petru Carrafa, episcop de Theate, oraş în regatul Neapole, mai târziu papa Paul al IV-lea (1555–1559), *ordinul theatinilor,* cu scopul de a instrui şi educa preoţii de mir spre a duce o viaţă apostolică. Este primul exemplu de preoţi catolici constituiţi în ordin eclesiastic. Din rândurile lor au ieşit mulţi bărbaţi eruditi.

Ordinul barnabiţilor sau al *paulinilor* a fost înfiinţat în 1530, la Milan, numit aşa de la biserica Sf. Barnaba din Milan, având ca scop predica şi pastoraţia după exemplul Sfântului Apostol Pavel şi a ucenicului său, Barnaba. Numele de Paulini l-au primit de la Sf. Apostol Pavel.

În 1534, s-au alipit la acest ordin *Angelicele* (*sorores angelicae*), ordin de călugărițe, numite așa pentru că fiecare maică din acest ordin, pe lângă numele ei, mai purta și supranumele de Angelica, spre a-și aminti că trebuie să ducă o viață curată, ca a îngerilor. Ele ajutau pe barnabiți în slujba lor pastorală, pentru femei.

Ordinul somascilor, numit așa de la orășelul Somasco, situat la nord de Milan, a fost înființat în 1532 de preotul Ieronim Aemiliani, cu misiunea de a educa pe copiii orfani.

Ordinul ursulinelor, numit așa de la numele Sfintei Ursula, fiică de rege breton, martirizată în timpul hunilor în 453, lângă Colonia (Köln), pe când se întorcea cu alte fecioare dintr-un pelerinaj la Roma, a fost înființat în 1537 de Angela de Merici pentru educația tinerelor fete. Ordinul a fost aprobat de papa Paul al III-lea (1534–1549), în 1544.

Ordinul salesienilor. În jurul Ursulinelor, Francisc de Sales († 1622) a înființat în 1610 ordinul francez al Salesienilor, cu misiunea de a instrui tineretul și a îngriji de săraci și bolnavi.

Ordinul piariștilor (Patres piarum scholarum), a fost înființat la Roma în 1597 de spaniolul Iosif Calazanzio († 1648), pentru educarea copiilor săraci și predarea învățământului secundar. Ordinul a fost aprobat în 1600 de papa Clement al VIII-lea (1592–1605) și pe urmă, în 1617, de papa Paul al V-lea (1605–1621). Ordinul a cunoscut o mare înflorire în Italia, Spania, Ungaria și Polonia.

Ordinul oratorienilor din Paris a fost înființat în 1616 cu misiunea de a cultiva studiile istorice, teologice și filologice precum și științele exacte, până atunci neglijate.

Ordinul lazariștilor a fost înființat în 1624 de misionarul francez Saint Vincent de Paul († 1660), având centrul în mânăstirea Saint-Lazare din Paris, pentru a face misiune. Tot el a înființat congregația Surorilor de caritate.

Ordinul redemptoriștilor sau *liguorenilor* a fost înființat în 1732 de teologul Alfonso Maria de Liguori, din Neapole, († 1787), pentru educarea tineretului și poporului de rând. Ordinul a fost aprobat în 1749 de papa Benedict al XIV-lea (1740–1758).

Au fost reorganizate unele ordine vechi.

Astfel, din Ordinul franciscanilor, Matteo de Pascia de la mânăstirea Montefalcone a creat în 1528 ramura *«capucinilor»,* numiți așa după «capucciol-ul» sau gluga pe care o purtau, dedicat predicii simple pentru poporul de rând.

Din **Ordinul cistercienilor** s-a creat filiala «descultților», reorganizat între 1550–1562 de Teresa de Avila († 1582).

În 1664, a fost creată ramura **trapiștilor** de canonicul de Rance, care a impus membrilor săi postul, tăcerea continuă și munca grea, agricolă.

Toate aceste noi ordine urmăreau, ca și cele din trecut, regenerarea Bisericii Catolice și răspândirea catolicismului în lume.

PERIOADA A VI-A (CONTEMPORANĂ)

Perioada a VI-a din Istoria Bisericească Universală începe cu revoluţia franceză în Apus (1789), iar în Răsărit cu anul 1821 şi se continuă până în zilele noastre.

Revoluţia franceză înseamnă acel moment istoric prin care se impune în Europa şi apoi în întreaga lume statul laic ateist sau indiferent religios, în care Biserica este fie separată de stat, fie marginalizată şi, deci, exclusă treptat din toate domeniile de activitate publică.

Fenomenul de marginalizare a Bisericii a fost însoţit de procesul de secularizare în domeniul spiritual şi acesta este unul dintre cei mai periculoşi duşmani ai vieţii religioase. Prin secularizare în domeniul spiritual, omul se leagă tot mai strâns de lumea materială şi se expune pericolului de înstrăinare totală faţă de valorile religioase, concret faţă de învăţătura creştină, care îl aşază în relaţie cu Dumnezeu şi abia din această relaţie se dimensionează raportul omului cu lumea creată.

Anul 1821 înseamnă începutul luptei de emancipare socială şi naţională a majorităţii popoarelor ortodoxe; luptă fie iniţiată, fie susţinută de Bisericile ortodoxe naţionale. Acest proces istoric a favorizat şi emanciparea bisericească a popoarelor ortodoxe, apărând astfel Bisericile Ortodoxe Autocefale, din care unele au fost ridicate până la rangul de Patriarhie.

Fenomenul marginalizării a afectat în momente şi grade diferite atât Bisericile apusene cât şi pe cele răsăritene, iar secularizarea ameninţă cu mijloace diferite, dar cu acelaşi efect, pe credincioşii de pretutindeni.

La pericolele care veneau asupra Bisericilor creştine din partea lumii din afară, în secolele XIX şi XX s-a adăugat pericolul unui confesionalism exacerbat însoţit de cele mai multe ori de prozelitismul pe

care îl practică unii creştini în rândurile altor creştini de confesiune diferită de a lor. În faţa atâtor pericole pe care le are de înfruntat în contemporaneitate, creştinătatea este slăbită prin dezbinare confesională, pentru vindecarea căreia există un singur remediu, şi anume ecumenismul sincer, susţinut cu convingerea că Duhul Sfânt va inspira Bisericile creştine să păşească pe calea depăşirii barierelor confesionale spre refacerea unităţii Bisericii lui Hristos, pentru ca lumea să creadă şi să aibă viaţă din belşug.

Dezvoltarea protestantismului: misiuni protestante între păgâni

Cea mai însemnată mişcare împotriva raţionalismului protestant din secolul al XVII-lea este *pietismul.* El s-a străduit să insufle luteranilor o viaţă nouă prin întoarcerea la un creştinism de iubire, pocăinţă şi pietate. În acest scop, el cerea ca dogma să lucreze nu numai asupra raţiunii, ci mai ales asupra voinţei, inimii şi a sentimentului, spre a se realiza fapte morale.

Întemeietorul pietismului este *Filip Iacob Spener* († 1703), originar din Alsacia. El a făcut studii la Strassburg şi Geneva, după care a fost predicator la Frankfurt am Main, Dresda şi Berlin, unde a murit.

Pentru răspândirea ideilor sale, el a creat adunări de pietate, numite *«collegia pietatis»,* în care se citeau şi explicau cărţile sfinte şi se discutau chestiuni religioase.

În 1675, a publicat scrierea *Pia desideria = Dorinţe pioase,* în care îşi expunea doctrina sa pietistă. El s-a străduit să se pună accent mai mult pe viaţa creştină decât pe doctrină, mai mult pe pietate decât pe ştiinţă, mai mult pe faptele morale decât pe raţiune, aşa încât în viaţa creştină să fie mai multă iubire decât discuţii sterile şi fanatism. În acest scop, el cerea ca predica să fie vie, pe înţelesul tuturor, nu savantă. Laicii să fie îndemnaţi la săvârşirea operelor de binefacere şi la cunoaşterea Bibliei.

Pietismul a avut un mare răsunet în Germania.

Luteranii riguroşi, însă, l-au respins, astfel încât s-a dezlănţuit o luptă aprigă între pietişti şi luterani.

Profesorii şi studenţii pietişti fură excluşi din universităţile strict luterane, Wittenberg, Leipzig şi Iena, dar ei fură primiţi de electorul de Brandenburg, Filip I. Acesta înfiinţă în 1696 pentru pietişti Universitatea din oraşul Halle, care deveni citadela principală a pietiştilor.

Colaboratorul şi succesorul lui Spener la conducerea pietiştilor a fost *August Franke* († 1727), care, fiind alungat din Leipzig, activă la Halle. El afirma că «un gram de creştinism trăit face mai mult decât 100 de grame de ştiinţă seacă, sau o picătură de iubire valorează mai mult decât un ocean de ştiinţă».

August Franke a înfiinţat mai multe instituţii de binefacere ca: o şcoală pentru săraci, un orfelinat, un seminar, o şcoală normală, un spital, o tipografie, o farmacie, un Institut biblic, care cuprindeau aproape un sfert din oraş.

Cu ajutorul regelui danez, a susţinut misiunea externă în India răsăriteană şi între iudei, pentru care a înfiinţat un Institut aparte.

Din Halle, pietismul s-a răspândit cu repeziciune în toată Germania, în Elveţia şi Ţările de Jos, şi ajunse până în America.

După moartea lui Spener şi Franke, însă, pietismul degeneră în dispreţ faţă de doctrină şi ştiinţă, faţă de autoritatea bisericească, ajunse la fanatism şi făţărnicie, şi îşi pierdu atracţia şi importanţa sa.

În perioada de după revoluţia franceză din 1789, şi până azi, protestantismul a evoluat potrivit principiilor sale raţionaliste şi subiective, atât pe plan teoretic-dogmatic, cât şi ca organizare.

Au apărut în sânul protestantismului şcoli şi opinii personale în teologie, dezbinări administrative şi numeroase denominaţiuni, care s-au combătut unele pe altele.

Cea mai mare dezbinare există în protestantism în ceea ce priveşte orientarea teologică.

Înfluenţa *iluminismului – Aufklärung,* curent raţionalist care a predominat în secolul al XVIII-lea, şi a *liberalismului,* a determinat pe unii teologi protestanţi să afirme că protestantismul nu constă atât de mult în teologie şi predică, cât mai ales în Taine, în simţire şi viaţă pioasă.

Cel mai valoros teolog protestant de dinainte de 1850 care a reprezentat acest curent a fost, desigur, *Ernest Schleirmacher* († 1834), predicator, apoi primul profesor de teologie protestantă la Universitatea din Berlin. El a devenit celebru prin cele două lucrări ale sale: *Reden über die Religion* (1799) = *Cuvântări despre religie,* şi prin dogmatica sa: *Der christliche Glaube* (1821) = *Credinţa creştină,* în care susţine că religia nu este nici act de cunoaştere, nici act de voinţă, ci stă în sentimentul de depedenţă faţă de Dumnezeu. El are meritul de a fi eliberat teologia de filosofie, dar greşeşte desigur când face teologia să se piardă într-un sentimentalism vag, într-un gen de psihologie religioasă. Influenţa sa a predominat totuşi în tot cursul secolului al XIX-lea, chiar şi la romano-catolici, fiind numit «Origenul secolului al XIX-lea».

Şcoala raţionalist-protestantă a dat naştere la cele mai multe direcţii cu cei mai îndrăzneţi teologi.

Menţionăm îndeosebi direcţia istorico-criticistă, ilustrată de şcoala din Tübingen, condusă de *Fr. Chr. Bauer* († 1860). Acesta, aplicând dialectica filosofului G. W. Fr. Hegel (1770–1831), teză-antiteză-sinteză, la epoca biblică, s-a străduit, bucurându-se în vremea lui de un succes zgomotos, să demonstreze că scrierile Noului Testament au izvorât din ciocnirea iudaismului cu elenismul.

La rândul său, *D. F. Strauss* († 1874), alt reprezentant al şcolii din Tübingen, a afirmat în lucrarea sa *Das Leben Jesu = Viaţa lui Iisus,* Tübingen, 1835, că figura şi faptele lui Iisus Hristos sunt rezultatul unor mituri create de imaginaţia şi evlavia ulterioară a creştinismului.

Ucenicii lor întrecură în afirmaţii neîntemeiate pe dascăli.

Astfel, *Bruno Bauer* († 1882) afirma că Evangheliile sunt falsificări ale unor impostori, iar *Ludwig Feuerbach* († 1872) i-a întrecut pe toţi, afirmând că, creştinismul nu-i decât o divinizare a omenirii, neavând nimic divin în el.

Din fericire, asemenea afirmaţii şi teorii au fost demult abandonate, iar teologia protestantă a revenit, în genere, la temele iniţiale ale Reformei din secolul al XVI-lea.

După 1870, au luat naştere în protestantism alte direcţii. Menţionăm în special şcoala lui *Albrecht Ritschl* († 1889), întemeietorul *istorismului.* El ia ca punct de plecare teza filosofului *Immanuel Kant* (1724 –1804) a imposibilităţii omului de a cunoaşte – *Das Ding in sich = Lucrul în sine,* care se arată în manifestările sale, în fenomene, pentru a trage concluzia că nici despre Dumnezeu în Sine nu putem cunoaşte nimic şi de aceea nu putem dogmatiza nimic.

El a fost urmat de mulţi reprezentanţi, dintre care cel mai renumit, atât în domeniul teologic, cât şi pe teren social şi politic, este *Adolf Harnack* (1851–1930). În lucrările sale principale *Dogmengeschichte, Grundriss der Theologischen Wissenschaft,* Freiburg im Breisgau, 1893 – *Istoria dogmelor. Fundamentul ştiinţei teologice; Das Wessen des Christentums = Esenţa creştinismului,* Leipzig, 1900, şi *Lehrbuch der Dogmengeschichte = Tratat de istoria dogmelor,* 3 vol., Tübingen; 1909, el afirma că întreg creştinismul şi Evanghelia nu sunt decât manifestarea iubirii părinteşti a lui Iisus Hristos pentru lume, iubire din care vechea Biserică a făcut mai târziu o «Evanghelie despre Iisus Hristos». Creştinismul simplu şi fără dogme al lui Iisus a fost falsificat de cugetarea greacă din secolele II şi III, care a dus la o *«accentuată elenizare a creştinismului».*

Ultima mare şcoală protestantă dinaintea primului război mondial (1914–1918) este aceea de *Istoria religiunilor.* Ea are numeroşi reprezentanţi, care au susţinut că creştinismul nu este singura religie revelată de Dumnezeu, ci e numai una din multele religii antice, din care a împrumutat multe idei printr-un sincretism exagerat. Dintre aceştia amintim pe teologul, profesorul şi doctorul *Albert Schweitzer* († 1965), care, în lucrarea sa *Geschichte der Leben Jesu Forschung = Istoria cercetării Vieţii lui Iisus,* ed. 6-a, Tübingen, 1961, afirmă că viaţa lui Iisus Hristos a fost contrafăcută în decursul timpului, fiind alcătuită din bucăţi şi teme împrumutate din toate sistemele religioase vechi.

După primul război mondial, a luat naştere o nouă teologie în protestantism, numită *Teologia dialectică* sau *Teologia crizei,* care s-a străduit să pună în relief ideea că pe Dumnezeu nu-L putem cunoaşte în mod istoric, nici speculativ, nici descriptiv, ci numai stând cu frică şi cutremur înaintea Lui, într-o poziţie de *criză* sau de conştiinţă a păcătoşeniei noastre, sau în *starea de zbucium şi frământare,* în care petrecem din clipa în care auzim glasul Lui.

Teologia dialectică sau «a crizei» a avut premergător în secolul trecut pe danezul *Soeren Kierkegaard* († 1855), iar în secolul XX pe fenomenologii şi existenţialiştii mai noi, dintre care menţionăm pe *Martin Heidegger* († 1975), *Karl Jaspers* († 1969) şi *Karl Barth* († 1968), care este cel mai cunoscut reprezentant al teologiei dialectice.

Karl Barth abandonează poziţia seculară a dogmaticii protestante, care pornea de la experienţa individuală, de la subiectivismul antropocentric, punând în centrul teologiei sale *teocentrismul şi puterea cuvântului lui Dumnezeu – Das Wort Gottes,* puternic afirmat în lucrarea *Der Römerbrief = Epistola către Romani,* ed. nouă, München, 1922, şi mai ales în *Dogmatica* sa, Zürich, 1922.

Amintim, de asemenea, pe *Emil Brunner,* care, deşi are la bază tradiţia zwingliană a Bisericii Reformate din Zürich, în unele privinţe se apropie de Ortodoxie.

În afară de curentele şi şcolile amintite, au apărut în lumea protestantă după cel de al II-lea război mondial (1939–1945) o serie de teologii, care de care mai bizare ca: *teologia radicală,* cunoscută sub numele de teologia *morţii lui Dumnezeu,* care neagă credinţa în Sfânta Treime şi în Fiul lui Dumnezeu Iisus Hristos, Logosul creator, Care nu poate asigura creştinilor mântuirea, fapt pentru care a fost repede părăsită; *teologia secularizării,* care exclude orice posibilitate de referire la Dumnezeul cel transcendent, tinzând mai mult spre sociologie.

Un curent teologic mai interesant este *teologia politică,* numită şi *teologia speranţei – Theology of Hope,* al cărei reprezentant principal este Jürgen Moltmann. El încearcă să rezolve criza creştinismului contemporan apusean nu numai pe plan eshatologic, prin speranţa învierii morţilor, ci şi prin speranţa că iubirea lui Dumnezeu faţă de creatura Sa, faţă de lumea ameninţată şi oprimată, va salva omenirea.

Văzută în ansamblul ei, trebuie să recunoaştem că, oricât de interesantă ar fi, teologia speranţei este lipsită de învăţăturile creştine fundamentale.

Una din preocupările majore ale teologiei protestante în general, la sfârşitul secolului al XX-lea, a fost confruntarea cu secularizarea şi – mai ales – cu ceea ce teologii protestanţi numesc perioada "post modernă" şi "post creştină". Aceste fenomene noi pun probleme nu numai reflecţiei teologice, ci mai ales misiunii Bisericii, propovăduirii Evangheliei, într-o lume complet secularizată, ceea ce constituie un imbold în plus pentru cooperarea ecumenică dintre toate Bisericile.

Bisericile protestante divizate între ele au intrat în epoca modernă într-un proces de unificare, luând fiinţă astfel organizaţiile: Alianţa Mondială Reformată, cu sediul la Geneva, înfiinţată în 1875, care are

azi 215 Biserici membre în întreaga lume; şi Federaţia Luterană Mondială, cu sediul tot la Geneva, înfiinţată în 1947, care numără astăzi 133 de Biserici membre. În urma dialogului teologic dintre Bisericile evanghelice sau luterane şi cele reformate sau calviniste, dialog care a început în 1947 şi a dus la diferite acorduri doctrinare, s-a ajuns în 1973 la semnarea concordiei de la Leuemberg, lângă Basel, Elveţia, prin care cele două Biserci au intrat în comuniune euharistică, păstrându-şi fiecare în continuare caracterul ei iniţial. Acordul Leuemberg a fost între timp semnat de marea majoritate a Bisericilor protestante, ceea ce înseamnă un mare pas înainte pe calea refacerii unităţii bisericeşti, cel puţin pe plan protestant.

Bisericile evanghelice din Nord şi din Zona Mării Baltice, care au păstrat multe elemente din tradiţia Bisericii vechi, cum ar fi episcopatul, nu au semnat acordul Leuemberg, ci au încheiat în 1993 la Porvoo, lângă Helsinki, în Finlanda, un acord de comuniune cu Bisericile Anglicane din Marea Britanie şi Irlanda, tocmai pe baza episcopatului comun, care nu este recunoscut de multe Biserici semnatare ale acordului Leuemberg, mai ales cele de tradiţie presbiteriană. În 1988, Biserica Angliei a semnat împreună cu Biseica Evanghelică din Germania o declaraţie la Meissen. Germania, prin care cele două Biserici recunoşteau reciproc validitatea tainelor, ceea ce ducea implicit la posibilitatea comuniunii euhastice.

Bisericile Ortodoxe s-au angajat în dialoguri teologice bilaterale cu Bisericile protestante, după cum urmează:

A) Dialogul dintre Bisericile Ortodoxe şi Federaţia luterană Mondială, începând din 1981; temele discutate până în prezent au fost: 1. Revelaţia divină; 2. Scriptură şi Tradiţie; 3. Canonul şi inspiraţia Sfintei Scripturi; 4. Sinoadele ecumenice şi autoritatea Bisericii şi în Biserică; 5. Concepţia despre mântuire din perspectiva hotărârilor Sinoadelor Ecumenice. Din 1988 acest dialog se concentrează asupra temei privind învăţătura despre Biserică. Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată în acest dialog, pe rând, prin Episcopul Vasile Coman al Oradiei; Înalt Prea Sfinţitul Nicolae al Banatului, Pr. Prof. Dr. Viorel Ioniţă şi Diacon Conf. Dr. Ioan Caraza.

B) Dialogul dintre Bisericile Ortodoxe şi Alianţa Reformată Mondială, a început în 1988 la Leuemberg, Elveţia. Temele abordate

în cadrul acestui dialog până în prezent au fost: 1. Biserică şi Tradiţie; Mărturisiri de credinţă, 2. Filioque; 3. Sfânta Treime; 4. Hristologie; 5. Unitatea Bisericii. Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată în acest dialog prin Înalt Prea Sfinţitul Daniel al Moldovei şi Bucovinei, Pr. Prof. Dr. Aurel Jivi şi Diacon Conf. Dr. Ioan Caraza.

Biserica Ortodoxă Română este angajată într-un dialog teologic bilateral cu Biserica Evanghelică din Germania, începând din 1979. Pe parcursul celor zece întruniri desfăşurate până în prezent au fost abordate în acest dialog mai multe teme teologice de interes comun, cum ar fi: Scriptură şi Tradiţie; Sfintele Taine; iar mai recent învăţătura despre Biserică. Acest dialog, la care au participat din partea Bisericii Ortodoxe Române cei mai de seamă teologi în frunte cu Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, a contribuit la descoperirea multor puncte comune în teologia şi practica celor două Biserici, fiind apreciat chiar şi de către teologi din afara celor două Biserici.

Misiuni protestante între păgâni

Misiunile protestante nu se pot compara cu cele romano-catolice, deoarece acestea din urmă au fost susţinute de marile puteri coloniale, Spania, Portugalia şi Franţa.

Misiunile protestante au fost sprijinite de Olanda, Elveţia şi Anglia în marele ei Imperiu colonial.

În secolele XVII şi XVIII, atât luteranii cât şi calvinii sau reformaţii au căutat să răspândească învăţăturile protesante nu numai printre catolici şi ortodocşi, ci şi printre «păgâni».

Pentru *propaganda externă,* s-au format numeroase societăţi misionare, vreo 170. Cele mai însemnate s-au creat în Anglia: *a baptiştilor* (1792), *a independenţilor* (1795) şi a *episcopalienilor* (1799).

În Germania, a luat fiinţă *misiunea berlineză* (1823) şi *misiunea renană* (1829).

În America de Nord, s-a înfiinţat *misiunea americană* (Boston, 1810) şi *misiunea metodistă* (1819).

Tot în scopul comun al misiunii interne şi externe s-au constituit societăţi biblice, pentru traducerea şi tipărirea Bibliei în diferite limbi,

dintre care mai importante sunt: *Societatea biblică britanică,* la Londra, în 1804; cu multe filiale; *Societatea biblică din Berlin* (1814); *Societatea biblică din New York* (1817) etc.

O notă caracteristică a misionarismului protestant este metoda de convertire interioară, individuală, spre deosebire de catolicism care a activat prin politică, forţă, constrângere, acomodare şi alte metode.

Doar calviniştii sau reformaţii au folosit forţa politică în Anglia, Ungaria şi Transilvania.

În afară de Europa, protestanţii au făcut misiune la diferite popoare necreştine din lume.

În *Brazilia,* a făcut operă misionară în 1555 ofiţerul hughenot francez Villegaigon.

Luteranii suedezi au făcut misiune în răsăritul şi nordul Suediei, îndeosebi între laponi, şi pe coasta de răsărit a Statelor Unite, operă susţinută apoi de danezi şi olandezi.

Din 1714 s-a înfiinţat la Copenhaga un colegiu de misionari.

Operă misionară susţinută au făcut din 1721 misionarii danezi şi norvegieni în *Groenlanda.* Herrnhuterii au dat între 1732 şi 1760 peste 220 de misionari, care au acţionat cu succes în peninsula Labrador şi America de Nord, convertind indieni, adică pe locuitorii aborigeni, şi pieile roşii, şi negri aduşi de colonişti.

Astfel, herrnhuterii, împreună cu metodiştii, au convertit în America peste 1 milion de indieni şi 7 milioane de negri.

Misionarul John Eliot a luptat 44 de ani contra sclavajului cu negri.

Şcoala misionară a pietiştilor din Halle, sub îndrumarea pastorului pietist Filip Iacob Spener, a trimis în ţările Asiei, *India şi Indonezia* peste 60 de misionari, care au înregistrat unele succese.

În *Oceania,* protestanţii au reuşit să convertească populaţia unor insule.

În *Coreea* au făcut propagandă metodiştii şi presbiterienii din Anglia.

Protestanţii au reuşit să facă unele convertiri şi printre iudei, datorită unor societăţi de propagandă înfiinţate printre ei, în Anglia, Elveţia (1826) şi Germania (1822).

Teologul Franz Delitsch a înfiinţat în Germania pentru evrei *Institutum Iudaicum* din Leipzig (1880); Strack a înfiinţat în Breslau (1883) un Institut asemănător.

Neoprotestanţii

Secte noi. În sânul protestantismului au apărut o serie de secte şi denominaţiuni creştine, dintre care amintim:

1) **Quakerii** (Quakers) sau Tremurătorii au luat fiinţă în Anglia şi Scoţia pe la 1649, ca opoziţie contra Bisericii episcopale care se laicizase, şi contra puritanismului englez, care, prin înlăturarea ceremoniilor, nu mai putea convinge şi mişca inimile.

Întemeietorul sectei este *George Fox* (1624–1691), cizmar de meserie, care, în urma unor viziuni, s-a crezut chemat să îndrume credinţa contemporanilor săi. El afirma că adevărul divin se deosebeşte nu atât prin citirea Sfintei Scripturi, sau prin săvârşirea Tainelor, ci mai ales prin erupţia harului divin sau iluminarea internă. Inspiraţia Duhului Sfânt se primea în extaz.

Dintre cultele apărute în anglicanism, quakerii reprezintă ramura cea mai radicală. Ei se numesc quakeri, adică tremurători, pentru că în adunările lor, cel care primeşte, după opinia lor, inspiraţia Duhului Sfânt, începe să tremure şi să predice. Dacă în adunările lor nimeni nu se simţea inspirat de Duhul Sfânt, ei se întorceau întristaţi la casele lor.

Alţii pretind că epitetul de quaker s-a dat lui Fox de un judecător, căruia el îi strigase să se *cutremure* înaintea mâniei lui Dumnezeu. Quakerii nu admit ierarhia bisericească, nici o Taină, nu depun jurământ în justiţie, refuză serviciul militar şi purtarea de arme, combat războiul sub toate formele, fiind pacifişti convinşi, combat luxul şi toate distracţiile ca teatrul, vânatul, dansul, petrecerile etc. Ei duc a viaţă simplă, curată, sunt foarte harnici şi se disting prin ospitalitate şi milostenie.

Fiind persecutaţi în Anglia şi Scoţia, quakerii au trecut în America de Nord, unde se numesc Societatea Amicilor. Din 1660 ei au fost instalaţi în statul Pennsylvania, dat lor de Wiliam Penn († 1718).

În Statele Unite ale Americii, quakerii au combătut comerţul cu sclavi şi au luptat pentru dezrobirea negrilor şi apărarea drepturilor lor. Ei desfăşoară în sânul societăţii o frumoasă operă caritabilă.

Obţinând libertatea cultului, o parte dintre quakeri se întoarseră în Anglia, Scoţia şi Irlanda, unde se înmulţiră mult.

Teologul Robert Barclay (1648–1690), eminent quaker scoţian, a ajutat mult pe quakeri prezentând învăţătura lor într-un sistem teologic, în lucrarea sa *Apologia,* 1676.

2) **Metodiştii** sunt cea mai răspândită Biserică pietistă, care s-a dezvoltat din sânul Bisericii Anglicane. Ea a luat fiinţă în 1729, datorită fraţilor Charles († 1788) şi John Weseley (1703–1791), studenţi la Universitatea din Oxford, şi, din 1738, a predicatorului George Whitefield (1714–1770), cu scopul cultivării vieţii religioase şi morale, ca o reacţie împotriva raţionalismului.

Ei au primit numele de metodişti de la modul lor de viaţă – *methodus vitae,* prin care cultivă pietatea, smerenia, sinceritatea, cinstea, pocăinţa şi o moralitate severă în toate împrejurările şi actele vieţii. Ei insistă asupra lozincii: «Mântuie-ţi sufletul chiar din ceasul acesta». Momentul convertirii îl socoteşte ca o erupţie a harului divin.

Mişcarea metodistă, fiind interzisă prin biserici şi case, a ieşit în aer liber, improvizând tribune, pe care membrii ei începeau să predice, atrăgând mulţi credincioşi. Învăţătura lor este strict calvină, iar organizarea bisericească, *congregaţionalistă.* Prin doctrina lor, ei se apropie de *Low Church* = *Biserica de Jos* din Biserica Anglicană.

Din Anglia, metodismul s-a răspândit apoi în secolul al XIX-lea, în Irlanda, Statele Unite, Canada, Australia, Noua Zeelandă, ajungând azi la peste 40 de milioane de credincioşi.

În America, au luptat pentru desfiinţarea sclaviei şi a comerţului cu negri.

Metodiştii şi-au câştigat mari merite atât în Anglia cât şi în celelalte ţări din lume în care s-au dus prin răspândirea instrucţiei şi respectarea moralităţii în rândurile poporului de rând.

Unul dintre cei mai străluciţi reprezentanţi ai metodiştilor a fost metodistul american *John Raleigh Mott* (1865–1955), un mare misionar, care, din 1888 a fost secretarul Comitetului Internaţional al Asociaţiei YMCA (= *Young Men's Christian Association* = *Asociaţia tinerilor creştini*).

În entuziasmul şi vizionarismul său, J. Mott avea convingerea, desigur exagerată, că se poate realiza evanghelizarea lumii, «până la marginile pământului» (Fapte l, 8), chiar în generaţia noastră.

Din 1895, J. Mott a fost secretarul general al Federaţiei *World Student Christian Federation* = *Federaţia Mondială a studenţilor creştini.* A prezidat prima conferinţă a Mişcării Ecumenice *Faith and Order* = *Credinţă şi organizare,* ţinută între 3–21 august 1927 la Lausanne, în Elveţia.

Bisericile metodiste s-au unit începând din anul 1881 în "Consiliul Mondial al Bisericilor Metodiste", care au un reprezentat permanent la Geneva, pe lângă Consiliul Ecumenic al Bisericilor.

3) **Herrnhuterii** sunt o sectă pietistă apărută în sânul luteranismului în Germania, datorită contelui *Nicolae Ludwig de Zinzendorf* († 1760), care a fost puternic influenţat de mişcarea pietistă a pastorilor Filip Iacob Spener şi August Franke. El a înfiinţat pe domeniul său Hutberg din provincia Lausitz, lângă orăşelul Herrnhut, comunitatea religioasă a herrnhuterilor, de la care aceştia şi-au şi luat numele, unde s-au refugiat, din cauza persecuţiilor, numeroşi «fraţi moravi», cehi, germani, sudeţi şi calvini. Herrnhuterii s-au mai numit şi *Brudergemeinde – Comunitatea fraţilor de credinţă evanghelică şi Fraţii Moravieni.*

Ei erau împărţiţi din punct de vedere confesional în trei grupări independente, luterani, fraţi moravi şi calvini, dar legaţi prin organizare şi operă misionară. Organizarea lor este presbiteriană.

Contele de Zinzendorf, crescut în şcoala pietistă din Halle, s-a dedicat slujirii lui Hristos, a cărui cruce şi al cărui sânge au devenit pentru el centrul teologiei, numită teologia sângelui şi a crucii. Ei s-au răspândit repede în nordul Germaniei, în ţările din jurul Mării Baltice, în Anglia, Groenlanda şi în America de Nord.

Unii dintre herrnhuteri au căutat să intre în legătură şi cu ortodocşii. În acest scop, ei s-au adresat în 1740 patriarhului ecumenic Neofit al VI-lea (1734–1740), dar discuţiile nu s-au încununat cu rezultate pozitive, cum aşteptau ei.

În viaţa lor particulară, herrnhuterii sunt oameni modeşti şi foarte corecţi, fiind influenţaţi de lectura frecventă a Sfintei Scripturi.

Ei au contribuit mult la menţinerea credinţei şi a moralităţii între protestanţi, mai cu seamă după jumătatea secolului al XVIII-lea, când domina naţionalismul.

De asemenea, ei şi-au câştigat mari merite prin propagarea creştinismului, trimiţând misionari la păgânii din toate părţile lumii, mai ales la indienii şi negrii din America de Nord, unde au obţinut frumoase succese. Ei au făcut misiune şi printre iudei, reuşind să convertească pe unii dintre ei.

4) **Swedenborgienii, numiţi şi Biserica cea nouă şi Ierusalimul cel nou** sunt o sectă cu trăsături spiritual-mistice, raţionaliste, unitariene şi eshatologice, apărută în sânul luteranismului din Suedia. Întemeietorul lor este savantul şi filosoful creştin Emanuel Swedenborg (1772), fiu de episcop din Suedia. Având o fantezie extraordinară şi căzând adesea în extaz, el afirma că a fost răpit în cer şi în iad, că a stat de vorbă cu îngerii şi sufletele morţilor şi că a avut diferite viziuni, în urma cărora a primit misiunea de a reforma Biserica cea moleşită, întemeind *«Biserica noului Ierusalim»*.

Putând spune, probabil cu ajutorul magnetismului animal, ceea ce se petrecea la mari depărtări şi prezicând unele evenimente importante, Swedenborg exercită o mare influenţă asupra contemporanilor nu numai din Suedia, ci şi din alte ţări din Europa apuseană.

Doctrina sa este un amestec de misticism, raţionalism, unitarism cu idei eshatologice.

Despre Sfânta Treime, el învăţa ca vechii antitrinitari sabelieni din secolul al III-lea, afirmând că Dumnezeu nu are trei persoane, ci una singură: Creator al lumii, El se numeşte Tată; ca Mântuitor, Fiu, iar ca sfinţitor, Duh Sfânt, dar este aceeaşi persoană.

El afirma că răscumpărarea împlinită de Hristos constă în biruinţa asupra diavolului, în învingerea răului, care stăpâneşte lumea şi din întoarcerea omului către Dumnezeu, iar justificarea constă în redobândirea puterii de a împlini voia lui Dumnezeu.

Sfintele Taine, Botezul şi Euharistia mijlocesc influenţa cerească. Serviciul divin constă din citiri din Sfânta Scriptură, cântări şi predică. Împărtăşirea, săvârşită după ritualul protestant, se face de patru ori pe an.

În privinţa eshatologiei, Schwedenborg avea idei foarte bizare. A doua venire, despre care a vorbit Domnul Hristos, este, după el, spirituală, deoarece ea s-a împlinit cu Ierusalimul cel ceresc înfiinţat de el. Învierea trupurilor, cum a învăţat Domnul Hristos, nu va fi, iar sufletele morţilor vor avea pe lumea cealaltă o formă preamărită.

Îngerii sunt sufletele preamărite, iar demonii sunt sufletele pierdute ale celor morţi.

În ciuda doctrinei lor, plină de fantezii şi ciudăţenii, Swedenborgienii s-au răspândit îndeosebi în Germania, Anglia şi America de Nord, dar numărul lor este mic.

Au mai apărut în protestantism şi mai apar şi alte grupări şi denominaţiuni creştine, care şi-au pierdut sau îşi pierd repede influenţa şi importanţa.

Aceasta se datorează cultivării raţionalismului şi subiectivismului, care împiedică protestantismul să-şi formuleze o doctrină unitară şi să stabilească o singură organizare pentru toţi, pentru a evita fărâmiţarea în diferite Biserici, grupări, şcoli şi curente.

Dezvoltarea anglicanismului

Comuniunea Anglicană s-a constituit din două ramuri principale: ramura *Bisericilor episcopaliene,* care au păstrat forma episcopală în conducere, cum este Biserica mamă din Anglia, şi ramura *Bisericilor presbiteriene,* numite şi evanghelice, care au la conducerea lor *presbiteri* (preoţi), cum este Biserica din Scoţia.

Britania propriu-zisă este *anglicană,* Scoţia este *calvinist-presbiteriană,* iar în Irlanda de Nord, care aparţine Marii Britanii, două treimi din populaţie o constituie anglicanii, iar o treime catolicii. Irlanda independentă este în întregime catolică.

Raporturile de colaborare dintre Biserica Anglicană şi Biserica presbiteriană s-au stabilit, după lungi discuţii, abia în 1957, când aceasta din urmă a consimţit să intre în comuniune cu Scaunul de Canterbury al Bisericii mame.

Comuniunea Anglicană s-a întins, o dată cu creşterea Imperiului colonial britanic, pe toate continentele, unde s-au creat noi Biserici anglicane. Acestea pot avea o *organizare autonomă şi tradiţii proprii,* dar ele trebuie să păstreze unitatea fundamentală în credinţă, cult şi disciplină cu Scaunul de Canterbury.

Locul central în Comuniunea Anglicană – *Anglican Communion* –, îl ocupă Biserica Angliei – *Church of England,* ca Biserica mamă, care păstrează organizarea episcopaliană. În legătură cu ea, s-a înfiinţat în

decursul istoriei pe celelalte continente un număr de Biserici episcopaliene, care s-au proclamat autonome.

Astfel, în India, Biserica Anglicană a înfiinţat la 1600 *The East India Company – Societatea Indiei de Răsărit,* care a făcut misiune în India, Pakistan, Birmania şi Sri-Lanka (Ceylon).

În urma proclamării independenţei Statelor Unite ale Americii la 4 iulie 1774, *Biserica Anglicană episcopală din America* s-a proclamat autonomă, în 1784. În 1893, s-a proclamat autonomă *Biserica Anglicană din Canada,* iar mai târziu Biserica provincială din regiunea de vest a insulelor Antile şi alte Biserici de pe continentul nord-american.

Din secolul al XIX-lea a luat fiinţă o *Biserică Anglicană în Australia* şi alta în *Noua Zeelandă,* care s-au declarat autonome.

Alte Biserici Anglicane s-au organizat în Africa de Est, Africa Centrală, Africa Occidentală şi Africa de sud, care are cel mai mare număr de credincioşi.

Arhiepiscopia anglicană de Ierusalim are legături directe cu Scaunul de Canterbury.

Cu toată această împărţire în Biserici autonome, răspândite în America, Africa, Asia şi Australia, arhiepiscopul anglican de Canterbury este respectat ca primul dintre toţi episcopii anglicani din lume, şi este de drept preşedintele Conferinţelor pan-anglicane, care, din 1862, se întrunesc din zece în zece ani la Lambeth Palace din Londra; el este totodată Primatul sau conducătorul de onoare al tuturor Bisericilor autonome din Comuniunea anglicană.

Biserica Anglicană are sinoade, conferinţe episcopale şi adunări generale, la care pot participa şi preoţii, uneori chiar şi mirenii, dar numai cu vot consultativ.

În Biserica Anglicană s-au format trei direcţii sau trei grupări principale:

1) **Biserica Înaltă** – *High Church,* care accentuează elementele catolice din tradiţia anglicană. Ea cuprinde pe episcopi şi pe englezii din clasele aristocrate.

2) **Biserica Largă** – *Broad Church,* mai puţin numeroasă, din care fac parte mai ales intelectualii mai liberali, fie clerici, fie mireni. Ceea ce caracterizează mai mult această grupare este tendinţa ei de a

preamări tot ce este frumos, armonios şi eroic în istoria omenirii. Ea a dat lumii engleze mari poeţi, scriitori şi predicatori.

3) **Biserica de Jos** – *Low Church,* care prezintă o mare apropiere de calvinism, punând accentul pe lectura Sfintei Scripturi, predicarea Evangheliei şi simplitatea cultului creştin. Membrii ei sunt oameni simpli, evlavioşi, modeşti, având o extraordinară activitate filantropică, întreţinând spitale, azile, şcoli pentru orfani, şcoli pentru educarea tineretului etc. În secolul al XIX-lea au luptat pentru abolirea comerţului cu sclavi.

În secolul al XIX-lea a luat fiinţă în Anglia, între 1833–1845 *«Mişcarea de la Oxford»,* care a fost un curent de *reînviere a vechii tradiţii catolice din Biserica Angliei.* S-au remarcat în cadrul acestei mişcări două mari personalităţi: Eduard Bowerie Pussey (1800–1882) şi lordul Viscount Halifax (1839–1934).

Episcopii anglicani se întrunesc din zece în zece ani, începând din 1867, în cadrul Conferinţelor de la Lambeth (după numele palatului Arhiepiscopului de Canterbury la Londra), iar în 1969 a luat fiinţă Consiliul Consultativ Anglican, pentru coordonarea activităţii Comuniunii Anglicane.

Încercările de apropiere dintre anglicani şi romano-catolici au rămas însă fără urmări practice, deoarece la 13 septembrie 1896, papa Leon al XIII-lea (1878–1903), prin enciclica *«Apostolicae curae»* a declarat hirotoniile anglicane «nule», fără valoare.

Nici discuţiile neoficiale anglicano-catolice, care au avut loc între 1921–1923 la Malines în Belgia, între lordul Viscount Halifax şi cardinalul D. J. Mercier (1851 – † 21 ian. 1926) al Belgiei, arhiepiscop de Malines, nu s-au încheiat cu rezultate pozitive.

Totuşi, în ciuda atitudinii negative a Bisericii Romano-Catolice faţă de Biserica Angliei, arhiepiscopul Geoffrey Francisc Fisher (1945–1961) de Canterbury, primatul Angliei, a depus noi eforturi, în cadrul Mişcării ecumenice pentru unitatea creştinilor, spre a realiza o apropiere de Roma. Prin intermediul cardinalului olandez J. Willebrand, preşedintele Secretariatului Vaticanului pentru unitatea creştinilor, el a reuşit să facă o vizită oficială, ca Primat al Bisericii Angliei, la Vatican, la începutul lunii decembrie 1960, unde a fost bine primit de papa Ioan al XXIII-lea (1958–1963). A fost prima vizită

făcută de un Arhiepiscop de Canterbury Bisericii Romano-Catolice după ruptura din 1534.

În urma acestei vizite istorice s-a evidențiat că, de acum înainte cele două Biserici «pot vorbi reciproc cu blândețe, cu speranță, cu încredere» (William H. Van de Pol, *Anglicanism in Ecumenical Perspective,* Pittsburgh, 1965, p. 75).

A urmat apoi vizita la Roma în 24 martie 1966 a noului arhiepiscop de Canterbury, Arthur Michael Ramsey (1961–1976), care a purtat convorbiri oficiale cu papa Paul al VI-lea (1963–1978), cu privire la dialogul teologic dintre cele două Biserici.

În urma acestor convorbiri, a luat ființă în 1968 Comisia mixtă anglicano-romano-catolică pentru dialogul teologic dintre cele două Biserici, care continuă.

Pe linia acțiunilor Bisericii Angliei pentru ecumenism și unitatea creștină, se înscrie și vizita Arhiepiscopului Donald Coggan de Canterbury (1976—1980), făcută în aprilie 1977 papei Paul al VI-lea.

Unul dintre marile evenimente, care a contribuit la întărirea relațiilor anglicano-romano-catolice, a fost vizita istorică a papei Ioan Paul al II-lea (1979), făcută în Marea Britanie în mai 1982, unde a avut convorbiri fructuoase cu arhiepiscopul de Canterbury, Dr. Robert A. Runcie (1980) și cu alți reprezentanți ai Bisericii Angliei, în vederea întăririi relațiilor prietenești dintre cele două Biserici.

Biserica Ortodoxă are relații amicale cu Biserica Angliei încă din secolul al XVIII-lea.

La începutul secolului al XVIII-lea, între 1700 și 1725, s-au dus tratative de unire între *anglicanii nonjurori* – nume dat acelora dintre ei care au refuzat să depună jurământul de credință pentru noul rege William de Orania (1689–1702) – și Biserica Ortodoxă, prin intermediul Bisericii Ruse și al țarului Petru cel Mare (1682–1725).

După primul război mondial (1914–1918), legăturile dintre anglicani și ortodocși au devenit mai numeroase, în urma enciclicii locțiitorului de patriarh ecumenic, Dorotei al Brusei, din ianuarie 1920, prin care s-a apelat la toate Bisericile din lume pentru colaborarea, adâncirea și consolidarea legăturilor dintre ele.

În urma repetatelor întâlniri dintre anglicani și ortodocși și a *Declarației de credință a clerului anglican,* din 22 iunie 1922, *Patriarhia Ecumenică a recunoscut validitatea hirotoniilor anglicane.*

La 28 iulie 1922, patriarhul ecumenic Meletie al IV-lea Metaxakis (1921–1923) făcea cunoscut arhiepiscopului de Canterbury R. T. Davidson (1903–1928) că Patriarhia Ecumenică *«a ajuns la concluzia că, înaintea Bisericii Ortodoxe, hirotoniile de episcopi, preoți și diaconi din confesiunea episcopală anglicană au aceeași tărie ca și aceea din Biserica Romană, Veche-catolică și Armeană, întrucât se găsesc în ele toate punctele esențiale socotite indispensabile din punct de vedere ortodox, pentru a recunoaște în ele «harisma» preoției, derivată din succesiunea apostolică...»* (G. K. A. Bell, *Documents of Christian Unity,* 1920–1924, London, 1924, p. 93–94).

A urmat apoi recunoașterea validității hirotoniilor anglicane și din partea celorlalte Biserici Ortodoxe.

Astfel, patriarhul Damian al Ierusalimului (1897–1931) anunța arhiepiscopului de Canterbury R. T. Davidson, prin Scrisoarea trimisă la 27 februarie/12 martie 1923, că Sfântul Sinod al Bisericii Ierusalimului a recunoscut validitatea hirotoniilor anglicane.

De asemenea, Biserica Ciprului a făcut recunoașterea validității hirotoniilor anglicane, la 7/20 martie 1923.

În urma discuțiilor teologice avute la a VII-a Conferință de la Canterbury între 15–18 iulie 1930, patriarhul Meletie al II-lea al Alexandriei (1926–1935), fost patriarh ecumenic sub numele de Meletie al IV-lea (1921–1923), comunica Patriarhiei Ecumenice, la 20 noiembrie 1930, hotărârea Patriarhiei Alexandriei de a recunoaște validitatea hirotoniilor anglicane. Această recunoaștere a fost anunțată apoi la 25 decembrie 1930 Primatului Angliei, Cosmo Gordon Lang (1928–1942).

O importanță deosebită a avut pentru recunoașterea validității hirotoniilor anglicane Conferința anglicano-ortodoxă–română ținută la București între 1–8 iunie 1935, în timpul patriarhului Miron Cristea (1925–1939). Un an mai târziu, la 20 martie 1936, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române făcea cunoscut Primatului Angliei, C. G. Land că, după ce a cercetat problema hirotoniilor anglicane, le-a declarat valide, specificând că *«omologarea devine definitivă după ce autoritatea supremă a Bisericii Angliei va ratifica concluziile dele-*

gaţiei sale relative la Taina Hirotoniei cu toate momentele sale în doctrina Bisericii Ortodoxe».

Biserica Ortodoxă Română a jucat un rol de seamă în recunoaşterea relaţiilor Ortodoxiei cu Bisericile Comuniunii Anglicane în Conferinţa I-a panortodoxă de la Rodos, din 24 septembrie – 1 octombrie 1961, şi în Conferinţa a III-a panortodoxă de la Rodos din 1–15 noiembrie 1964, care a hotărât constituirea Comisiei teologice interortodoxe pentru dialogul teologic cu Bisericile Anglicane.

Dialogul teologic dintre Bisericile Ortodoxe şi Comuniunea Anglicană, care a început în 1973 la Oxford, se continuă şi azi. Una din dificultăţile apărute în calea acestui dialog a constituit-o faptul că diferitele Biserici din comuniunea Anglicană au introdus pe rând practica hirotoniei femeilor. Acest fapt a dus la stagnarea temporară a dialogului şi a constituit tema principală a întrunirii din 1978. În comisia panortodoxă pentru acest dialog, Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată printre alţii de către Înalt Prea Sfinţitul Mitropolit Antonie al Ardealului şi Înalt Prea Sfinţitul Arhiepiscop Nifon al TârgovişteI.

Cultura teologică anglicană

Referitor la cultura teologică anglicană trebuie să spunem că ea nu are un caracter aşa de speculativ precum cea luterană, în special cea germană, fiind mult mai liberală.

Se remarcă în general în teologia anglicană mai multă moderaţie decât în raţionalismul protestant şi mai multă pietate. Anglicanii au preferinţă deosebită pentru lectura Bibliei, pentru studiile biblice şi patristice, mai ales în urma «Mişcării de la Oxford», începută în 1833.

Merită să subliniem în primul rând activitatea deosebită a Bisericii Anglicane pentru răspândirea Bibliei, nu numai în Anglia, ci şi la celelalte popoare, Biblia fiind tradusă în toate limbile lumii.

Datorită sprijinului şi eforturilor ei, a luat fiinţă în 1804 *Societatea Biblică Britanică pentru răspândirea Bibliei în ţară şi străinătate,* cu sediul la Londra.

În legătură cu ea, s-au înfiinţat apoi alte Societăţi Biblice: O Societate la Berlin, în 1814, alta la New York, în 1817, iar mai târziu altele, la Basel, în Elveţia,la Stuttgart, în Germania, şi altele.

Şcoli teologice, în genul luteranilor, au şi anglicanii, dar se observă că ei cultivă mai mult *predica,* iar viaţa *liturgică* ocupă un loc mult mai larg. În genere, englezii sunt renumiţi pentru publicarea diferitelor enciclopedii referitoare la viaţa marilor personalităţi, enciclopedii de cunoştinţe teologice, precum şi numeroase reviste care apar în Anglia şi America.

Cel mai mare predicator la anglicani a fost F. W. Robertson (1816–1853), iar la baptişti, Ch. H. Spurgeon († 1892). Dintre istorici, amintim pe Kingsley († 1875), B. Kidd († 1916) ş.a.; între poeţi, menţionăm pe S. T. Coleridge († 1834).

Dintre teologii englezi de astăzi, amintim pe episcopul John A. T. Robinson, a cărui concepţie teologică are la bază ideea că trebuie să zidim o «Biserică pentru cei absenţi», prin care înţelege popoarele sărace şi slab dezvoltate, la care trebuie răspândit cuvântul Evangheliei, pentru a face o lucrare creştină completă.

E de remarcat, însă, că în această orientare către lume a teologiei lui Robinson lipseşte tocmai osatura ei teologică actuală.

Prof. E. L. Mascall, în lucrarea sa *The Secularisation of Christianity = Secularizarea creştinismului,* London, 1970, critică teologia lui J. A. Robinson, reproşându-i că părăseşte pe Dumnezeu şi harul Său şi se ocupă numai de om şi natură, adică numai cu antropologia.

Un alt teolog englez, Harvey Cox, s-a impus atenţiei publice prin lucrarea sa *The Secular City = Cetatea seculară,* London, 1968. El constată că activitatea Bisericii contemporane se desfăşoară într-o continuă şi radicală schimbare a condiţiilor vieţii. Lumea se secularizează sau se laicizează tot mai mult, iar Biserica actuală trebuie să caute pe Dumnezeu în această lume în continuă mişcare şi schimbare.

H. Cox consideră că pentru atingerea acestui scop, Biserica trebuie să îndeplinească trei funcţii anume: să fie *kerigmatică, diaconală* şi *koinonală,* cu alte cuvinte, să predice cuvântul lui Dumnezeu, să slujească lumea şi să intre în comuniune cu lumea în orice stare ar fi ea, ci nu să se izoleze de lume.

Trebuie remarcat însă că această teologie, oricât de interesantă, atrăgătoare şi originală ar fi ea, limitează umanul la sfera lui istorică, seculară, şi nu extinde dimensiunea destinului omului la sfera Dumnezeirii, pentru a putea fi socotită teologie.

DEZVOLTAREA CATOLICISMULUI

Conciliul I Vatican. Dogme noi în Biserica Apuseană. Vechii–catolici. Conciliul II Vatican

1. Dezvoltarea catolicismului

În secolele XIX şi XX, trei mari evenimente marchează istoria catolicismului din Italia: făurirea unităţii politice a Italiei, desfiinţarea statului papal, la 20 septembrie 1870, şi reînfiinţarea lui la 11 februarie 1929.

Trupele revoluţionarului J. Garibaldi († 1882) au pătruns în Roma la 20 septembrie 1870 şi au desfiinţat statul papal, care dura din 754–755, condus atunci de papa Pius al IX-lea (1846–1878), realizând unitatea Italiei sub regele Piemontului Victor Emanuel al II-lea (1861–1878). Această situaţie s-a menţinut şi sub urmaşii papei Pius al IX-lea, Leon al XIII-lea (1878–1903), Pius al X-lea (1903–1914), Benedict al XV-lea (1914–1922) şi Pius al XI-lea (1922–1939), până la 11 februarie 1929.

Prin convenţia de la Quirinal şi Concordatul de la Lateran din 11 februarie 1929, încheiate între papa Pius al XI-lea şi statul italian, s-a recunoscut suveranitatea noului stat papal al Vaticanului, sub denumirea de *Cittá del Vaticano,* unul dintre cele mai mici state din lume, având un teritoriu de abia 44 ha. S-au acordat noului stat papal toate prerogativele unui stat laic şi anume: teritoriu, putere organizată, armată, dreptul de a avea reprezentanţi diplomatici sub denumirea de «nunţi apostolici», oficiu poştal propriu, monedă proprie, radio, televiziune, cale ferată ş.a.

Catolicismul era declarat religie oficială a statului italian cu motivarea că între cele două state există «relaţii speciale».

La 18 februarie 1984, s-a semnat un nou concordat între Italia şi Vatican, în timpul papei Ioan Paul al II-lea (22 oct. 1978), prin care se renunţă la «relaţiile speciale» dintre Italia şi Vatican, recunoscute la 11 februarie 1929. De acum înainte, catolicismul nu mai este religie oficială a statului italian, iar învăţământul religios în şcoli nu mai este obligatoriu, ci facultativ.

La sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX, a apărut în sânul Bisericii Romano-Catolice mişcarea modernistă, ca un curent de înnoire culturală, care căuta să impună o transformare în toate domeniile de activitate ale vieţii, ştiinţific, cultural, social, filosofic, biblic, teologic şi istoric.

Biserica Romano-Catolică n-a aprobat această mişcare.

Prin enciclica *Quanta cura* din 8 septembrie 1864, însoţită de un catalog de 80 de opinii moderniste sub titlul de *Syllabus errorum,* papa Pius al IX-lea (1846–1878), a condamnat aceste erori, socotindu-le în contradicţie cu doctrina Bisericii sau chiar eretice.

Dintre rătăcirile moderniste trecute în acest *Syllabus errorum,* menţionăm: panteismul, naturalismul, raţionalismul absolut, indiferentismul, ateismul, francmasoneria etc.

Mai târziu, papa Leon al XIII-lea (1878–1903), prin enciclica *Aeterni Patris* din 4 august 1879, recomanda doctrina lui Toma de Aquino († 1274) ca normativă în teologie şi filosofie, şi chiar pentru întreaga viaţă socială şi culturală.

Succesorul său, papa Pius al X-lea (1903–1914), prin enciclica *Fascendi divini gregis* din 8 septembrie 1907, a condamnat din nou rătăcirile moderniste, recomandând tomismul în continuare.

Cu toate acestea, papa Leon al XIII-lea a avut o atitudine mai flexibilă faţă de problemele sociale. Prin enciclica *Rerum novarum* din 15 mai 1891, el arată un interes crescând pentru problemele sociale, care trebuie rezolvate în spiritul Evangheliei.

Patruzeci de ani mai târziu, papa Pius al XI-lea (1922–1939), prin enciclica *Quadragessimo anno* din 15 mai 1931 întregeşte unele idei din enciclica *Rerum novarum,* ţinând seama de noile realităţi sociale

ivite în curs: problema muncii, organizarea sindicatelor, raporturile dintre patroni şi muncitori etc.

Mergând pe aceeaşi linie, prin enciclica *Divini Redemptoris* din 19 martie 1937, papa Pius al XI-lea dezvoltă pe larg învăţătura creştină despre om, familie şi societate.

Astazi modernismul nu mai este o problemă în sânul Bisericii Catolice, deoarece, prin aşa-numitul *aggiornamento* – «aducere la zi» pus în circulaţie de papa Ioan al XXIII-lea (1958–1963) şi promovat de conciliul II Vatican (I962–1965), catolicismul socoteşte că se află în pas cu noile probleme ale lumii contemporane.

În acelaşi spirit a publicat papa Ioan al XXIII-lea enciclicele: *Mater et magistra,* 15 mai 1961, şi *Pacem in terris,* 11 aprilie 1963. Mergând mai departe pe această linie, papa Paul al VI-lea (1963–1978) a publicat enciclicile: *Ecclesiam suam,* 6 august 1964; *Populorum progressio,* 26 martie 1967 şi *Octogessima adveniens,* 14 mai 1971, din dorinţa de a fi în pas cu noile probleme ale societăţii contemporane.

După revoluţia franceză din 1789, catolicismul a avut numeroase conflicte cu statul francez. În cele din urmă, prin legea lui Emile Combes († 1921) din 9 decembrie 1905, Biserica Romano-Catolică din Franţa a fost separată de stat. Toate congregaţiile catolice au fost desfiinţate, iar religia a fost scoasă din şcoli. Ea se menţine totuşi puternică şi înfloritoare datorită excelentei ei organizări şi pietăţii poporului francez.

În Germania, conflictul cel mai serios între stat şi Biserica Romano-Catolică a fost *Kulturkampf – Lupta pentru cultură,* dintre anii 1871–1877, mişcare etatistă, prin care cancelarul Otto von Bismark (1815–1898) urmăreą ca toată viaţa bisericească, formarea clerului, numirea şi depunerea episcopilor şi preoţilor, excomunicarea credincioşilor etc. să fie sub controlul statului.

Papa Pius al IX-lea n-a ţinut seama de legile votate de parlamentul german la 11 şi 14 mai 1873 în favoarea mişcării Kulturkampf, obligând, sub pedeapsa excomunicării, clerul catolic german să nu rupă legăturile bisericeşti cu Roma.

În cele din urmă, Bismark însuşi, văzând că este imposibil să laicizeze catolicismul, a cedat. Prin legile din 21 mai 1886 şi 27 aprilie 1877 mişcarea Kulturkampf a încetat şi s-a ajuns la pacificare cu

Biserica Romano-Catolică, în timpul pontificatului papei Leon al XIII-lea (1878–1903).

În timpul dictaturii naziste a lui Adolf Hitler (1933–1945), papa Pius al XI-lea (1922–1939), văzând suferinţele clerului catolic şi presiunea la care era supusă Biserica Romano-Catolică din Germania, a condamnat nazismul prin enciclica *Mit Brenender Sorge = Cu înflăcărată grijă,* publicată la 14 martie 1937.

În Imperiul austro-ungar, s-a păstrat, într-o anumită măsură, încă de pe timpul împăratului Iosif al II-lea (1780–1790), o atitudine de independenţă faţă de catolicism. Din 1780, după moartea mamei sale, Maria Tereza (1740–1780), Iosif al II-lea a restrâns prin lege autoritatea Curiei romane în Imperiul austriac, subordonând Biserica autorităţii statului, organizare cunoscută în istorie sub numele de *Josefism* sau *Josefinism.*

Prin decretul din 1784, împăratul Iosif al II-lea a acordat toleranţă religioasă şi drepturi politice şi necatolicilor, fapt care a iritat cercurile catolice.

În afară de ţările amintite, în Europa sunt ţări catolice: Spania, Portugalia, Irlanda, Belgia, Polonia, Croaţia, o treime din Elveţia, o parte din Olanda şi din Marea Britanie, o mare parte din Cehoslovacia şi din Ungaria. În ţările scandinave, Danemarca, Norvegia, Suedia şi Finlanda, sunt puţini catolici.

În Statele Unite şi Canada se află o puternică Biserică Romano-Catolică.

Ţările latino-americane din America centrală şi de sud sunt catolice. O puternică propagandă face Biserica Romano-Catolică în ţările Africii, în India, Sri Lanka (Ceylon), Birmania, Thailanda, China, Vietnam, Coreea, Japonia şi Australia; Insulele Filipine sunt în majoritate catolice.

După 1850 au luat fiinţă o serie de congregaţii şi societăţi misionare catolice.

Datorită eforturilor lui Joseph Schmidlin (1876–1944) şi Robert Streit (1875–1930) a luat fiinţă în 1911, pe lângă Universitatea din Münster, *Institutul internaţional pentru cercetări misionare – Internationales Institut für missionswissenschaftliche Forschungen.*

Biserica Romano-Catolică numără printre clericii ei o serie de ierarhi de culoare. La sfârşitul conciliului II Vatican, 7 decembrie 1965, ea avea 228 episcopi neeuropeni, adică 160 de asiatici şi 68 africani (R. Aubert, J. Bruls şi ceilalţi, în *Nouvelle histoire de l'Eglise,* t. V, *l'Eglise dans le monde moderne,* Paris, 1965, p. 443).

La 5 iunie 1960, papa Ioan al XXIII-lea a creat printr-un motu proprio: *Superno Dei nutu, Secretariatul pentru unitatea creştină,* ca o contrapondere a mişcării ecumenice, cu scopul expres ca «cei separaţi» de acest scaun apostolic (Roma) să găsească mai uşor calea pentru rezolvarea problemei «unităţii», sau, cu alte cuvinte, să intre în sânul Bisericii Romano-Catolice, fapt pe care nu-l acceptă celelalte Biserici creştine din lume, în frunte cu Biserica Ortodoxă.

2. **Conciliul I Vatican (1870)**

Pentru a face să crească prestigiul papalităţii în lume, ameninţat de acţiunea naţionaliştilor italieni, care luptau pentru desfiinţarea statului papal şi unitatea Italiei, papa Pius al IX-lea a convocat la 8 decembrie 1869 conciliul I Vatican.

Din cei 1050 de episcopi care aveau drept să participe la conciliu, s-au prezentat aproape 700, adică două treimi, iar până la urmă s-a ajuns să voteze numai 535.

Au fost prezenţi la conciliu şi un număr de 60 de prelaţi de rit oriental, uniţi cu Roma, cei mai mulţi originari din Orientul Apropiat.

Au fost invitaţi, de asemenea, şi ortodocşii şi protestanţii, dar şi unii şi alţii au refuzat cu demnitate, afirmând, pe bună dreptate, că acest conciliu priveşte doar Biserica Romano-Catolică, fiind un sinod local, nu al întregii Biserici.

La început, conciliul a purtat discuţii asupra erorilor provocate de raţionalism şi asupra unor puncte referitoare la disciplina bisericească, ca reforma clerului de mir şi monahal, reorganizarea şcolilor, problema misiunilor ş.a.

Între timp, un grup restrâns de episcopi a cerut papei să înscrie în programul conciliului problema *infailibilităţii personale a papei.* La 1 martie 1870, papa Pius al IX-lea a trecut în programul conciliului un pasaj prin care definea infailibilitatea papală.

Contra noii dogme au protestat unii arhiepiscopi şi episcopi de mare prestigiu, ca: W. Emm. von Ketteler, episcop de Mayenţa, în Germania, între anii 1847–1877, francezii G. Darboy, arhiepiscopul Parisului, între 1863 şi 1871, F. A. Dupanloup († 1878), episcop de Orléans ş.a. Arhiepiscopul croat de Agram (Zagreb), J. G. Strossmeyer († 1905) se aruncă la picioarele papei, implorându-l să nu proclame dogma infailibilităţii, deoarece desfigurează fiinţa adevărată a Bisericii.

Când episcopul italian de Bologna, Guidi, interveni, spunând că tradiţia Bisericii arată că hotărârile papei sunt legate de votul conciliului, papa Pius al IX-lea a spus cu autoritate: *La tradizione sono io = Eu sunt tradiţia* şi *Io sono la Chiesa = Eu sunt Biserica.*

Nici protestul unui grup de 136 de episcopi n-a avut mai mult succes.

La 13 iulie 1870, s-a făcut o votare de probă referitoare la dogma primatului papal şi a infailibilităţii papale. Din 601 voturi 451 au votat pentru, 88 contra şi 62 au cerut *modificări – placet juxta modum.*

Între timp, episcopii minoritari socotiră că ameliorările aduse schemei şi explicaţiile date au îndepărtat obiecţiunile făcute şi s-au hotărât să voteze textul final, referitor la primat şi la infailibilitate, împreună cu ceilalţi episcopi.

În şedinţa a IV-a din 18 iulie 1870 se obţinu în cele din urmă votul final decisiv: 535 de episcopi votară pentru, iar doi contra (un italian şi un american).

Prin noua dogmă, proclamată prin enciclica *Pastor Aeternus* din 18 iulie 1870, s-a acordat papei *puterea supremă în Biserica Romano-Catolică şi infailibilitatea «ex cathedra»,* adică puterea spirituală supremă de a proclama în mod infailibil adevărul în materie de credinţă şi morală, iar aceasta *«ex sese», «non autem ex consensu Ecclesiae»,* adică *«De la sine, nu prin aprobarea Bisericii»* (C. Mirbt, *Quellen zur Geschichte des Papsttums und des römischen Katholizismus,* 4–e Auflage, Tübingen, 1924, p. 465–466).

Această nouă dogmă a *primatului papal* şi a *infailibilităţii papale* a fost impusă în Biserica Romano-Catolică drept adevăr de credinţă, cu toate că până azi se mai ridică proteste contra ei chiar şi din partea unor teologi şi episcopi catolici. Conciliul I Vatican s-a închis la 20 octombrie 1870.

Urmaşul papei Pius al IX-lea, papa Leon al XIII-lea (1878–1903), prin enciclica *Satis cognitum* din 29 iunie 1896, prezintă dogma primatului şi a infailibilităţii papale ca adevăr doctrinar şi articol de credinţă, care, după părerea sa, «n-a introdus o învăţătură nouă, ci a afirmat credinţa cea veche şi constantă a tuturor secolelor».

Afirmaţia este cu totul falsă, deoarece, după revelaţia Sfintei Scripturi, numai Biserica în totalitatea ei, cler şi credincioşi, este infailibilă, întrucât ea este «stâlpul şi temelia adevărului» (I Tim. 3, 15).

3. **Dogme noi în Biserica Apuseană**

În secolele XIX şi XX, papalitatea a introdus în Biserica Romano-Catolică noi dogme.

Astfel, papa Pius al IX-lea proclamă la 8 decembrie 1854, fără convocarea conciliului, prin enciclica Innefabilis Deus, dogma: *Immaculata conceptio Beatae Mariae Virginis = Imaculata concepţie a Sfintei Fecioare Maria,* prin care se susţine că *Fecioara Maria s-a născut fără păcatul originar.* Biserica Ortodoxă nu acceptă această dogmă, întrucât nu este în acord cu revelaţia divină şi nici cu învăţătura şi tradiţia vechii Biserici creştine, potrivit căreia orice fiinţă omenească se naşte cu păcatul originar, care se curăţă prin baia Botezului, la intrarea în Biserică.

Mergând pe linia exagerării cinstirii Maicii Domnului, la 1 noiembrie 1950, papa Pius al XII-lea (1939–1958) a proclamat, fără convocarea sinodului, o nouă dogmă: *Assumptio corporea Beatae Mariae Virginis in coelum = Înălţarea cu trupul la cer a Sfintei Fecioare Maria.* Prin această nouă dogmă papalitatea a mărit astfel numărul deosebirilor dogmatice dintre Biserica Ortodoxă şi Biserica Romano-Catolică. Ceea ce este grav şi contrar învăţăturii Sfintei Scripturi este faptul că, prin această dogmă, Fecioara Maria este socotită ca o *«corredemptrix»,* adică *«împreună mântuitoare cu Hristos»* în actul mântuirii.

Biserica Ortodoxă combate această nouă dogmă, deşi Sfintei Fecioare îi acordă o cinstire deosebită, deoarece, după cuvântul Sfântului Apostol Pavel, *«unul este mijlocitorul între Dumnezeu şi oameni: Cel ce S-a făcut om; Hristos Dumnezeu»* (I Tim. 2, 15).

Altfel, în loc de un Mântuitor, am avea doi. La 25 martie 1987, cu ocazia sărbătorii Buna-Vestire, papa Ioan Paul al II-lea a proclamat anul 1987 *an marial* prin enciclica *Redemptoris Mater.*

Cum am arătat, în şedinţa a patra din 18 iulie 1870, Conciliul I Vatican, la insistenţele papei Pius al IX-lea, a proclamat *dogma primatului papal şi a infailibilităţii papale.*

Prin această dogmă s-a schimbat şi deformat întreaga eclesiologie şi constituţie a Bisericii, în dauna refacerii unităţii creştinismului, atât de dorită de toate Bisericile din lume.

Plenitudinea puterii supreme o are acum în Biserica Romano-Catolică numai papa, iar episcopii şi preoţii sunt doar delegaţii lui. Prin aceasta, papa, în calitate de *«vicar al lui Hristos»* pe pământ, face aproape de prisos credinţa în Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, capul şi conducătorul nevăzut al Bisericii, adevăratul şi unicul Mântuitor al credincioşilor, Care a încredinţat pe Sfinţii Săi Apostoli spunându-le: «Iată Eu sunt cu voi în toate zilele până la sfârşitul veacului» (Matei 28, 20), «Căci unde sunt doi sau trei adunaţi în numele Meu, acolo sunt şi Eu în mijlocul lor» (Matei 18, 20).

E de remarcat că în timp ce puterea lumească a papei dispărea de pe arena istoriei, prin unificarea politică a statului italian la 20 septembrie 1870, cu atât mai mult papa căuta compensaţii prin creşterea puterii sale spirituale, cu aprobarea dată de Părinţii conciliului I Vatican dogmei primatului şi a infailibilităţii papale, mărind astfel în chip exagerat şi fără temei, puterea «vicarului lui Hristos» pe pământ.

4. **Înfiinţarea Bisericii Vechilor-Catolici**

După închiderea conciliului I Vatican la 20 octombrie 1870 au început să răbufnească nemulţumirile contra noilor hotărâri dogmatice, unele mai curând, altele mai târziu.

Prima a fost despărţirea de Roma a mai multor episcopi şi teologi catolici din Germania, Austria, Elveţia, Olanda, Anglia şi America. Astfel a luat fiinţă în 1871, prin despărţirea unor episcopi şi clerici de Roma, *Biserica Vechilor Catolici* sau *Biserica Vetero-Catolică.* Un rol deosebit la înfiinţarea acestei Biserici l-a avut profesorul de istorie universală din München, Ignaţiu von Dollinger († 1890).

Noua Biserică s-a unit cu *Biserica de la Utrecht* din Olanda, numită şi *Biserica Jansenişti1or,* care se despărţise de Roma din 1724.

La primul Congres naţional al vechilor-catolici germani, ţinut la München, între 22–24 septembrie 1871, Biserica Vechilor-Catolici s-a declarat *autocefală* şi s-a organizat aparte cu clerul, Liturghia şi Tainele ei, luând ca model organizarea Bisericii Ortodoxe.

Noua Biserică a introdus sinoadele ca for suprem de conducere a Bisericii, participarea laicilor la conducerea Bisericii alături de clerici, limba maternă în cult, cuminecarea sub ambele forme, cu pâine şi vin, suprimarea celibatului clerului nu numai al preoţilor de mir, ci şi al episcopilor, şi postul obligatoriu.

La al doilea congres, ţinut la Köln, în Germania, Biserica Vechilor-Catolilci şi-a ales ca prim episcop pe profesorul de la Bonn, J. H. Reinkens, care a fost hirotonit de episcopul jansenist de Deventer, Olanda, pentru a primi harul sacerdotal pe temeiul succesiunii apostolice.

Al doilea centru al Bisericii Vechilor-Catolici a luat fiinţă la Berna, în Elveţia, având ca prim episcop pe Jacob Herzog († 1882), care a contribuit la înfiinţarea unei Facultăţi de teologie în 1874 pe lângă Universitatea din acest oraş.

Paralel cu congresele naţionale, vechii-catolici au organizat şi *Conferinţe de unire,* la Bonn, prima în 1874, a doua între 12–16 august 1875, la care a participat, alături de alte Biserici Ortedoxe, şi Biserica Ortodoxă Română, fiind reprezentată de episcopul Melchisedec Ştefănescu al Dunării de Jos (1865–1879) şi Ghenadie Ţeposu, fost episcop al Argeşului (1865–1868).

Altă *Conferinţă de unire* s-a ţinut în 1882 la Luzern, în Elveţia, la care au participat şi delegaţi din partea Bisericilor Ortodoxe.

La 24 septembrie 1889, Biserica Vechilor-Catolici din Germania, Olanda şi Elveţia s-a organizat în *Uniunea Internaţională a Vechilor Catolici,* sau *Uniunea de la Utrecht,* la care au aderat pe urmă şi alte Biserici Vechi-Catolice din Europa şi America. Uniunea de la Utrecht şi-a ales ca organ superior de conducere *Conferinţa internaţională-episcopală a Vechilor-Catolici,* care ţine până azi congrese din doi în doi ani, la care au participat şi Bisericile Ortodoxe. Ei doresc să se unească cu Biserica Ortodoxă a Răsăritului, cu care au avut legături încă de la început şi păstrează până azi cu ea raporturi dintre cele mai bune.

În timpul nostru, vechii-catolici, în număr de aproape un milion, sunt răspândiţi în Germania, Olanda, Belgia, Austria, Elveţia, Polonia, Anglia, Statele Unite şi în alte ţări.

Conferinţa a III-a panortodoxă de la Rodos, întrunită între 1–15 noiembrie 1964, a hotărât să se instituie o Comisie teologică interortodoxă, care să înceapă dialogul teologic cu Biserică Veche-Catolică.

Comisia interortodoxă, întrunită la Belgrad (Iugoslavia) între 1–15 septembrie 1966, pentru pregătirea dialogului cu vechii-catolici a recomandat Patriarhiei Ecumenice să ceară arhiepiscopului de Utrecht o expunere mai precisă a punctelor de credinţă a Bisericii Vechi-Catolice.

A doua reuniune a Comisiei teologice interortodoxe pentru dialogul cu vechii-catolici a avut loc între 16–24 octombrie 1970 la Centrul ortodox al Patriarhiei Ecumenice de la Chambésy–Geneva, care, între altele, a cercetat *Mărturisirea de credinţă,* prezentată Patriarhiei Ecumenice de Biserica Veche-Catolică. Ei au căzut de acord cu ortodocşii asupra următoarelor puncte de credinţă: Canonul Sfintei Scripturi, cele şapte Sinoade ecumenice, doctrina despre Sfânta Treime, cele şapte Taine, cinstirea Maicii Domnului, venerarea Sfintelor icoane şi a moaştelor, rugăciunile pentru cei morţi.

De acord cu ortodocşii, ei resping inovaţiile catolice, ca: *primatul şi infailibilitatea papală,* imaculata concepţie a Sfintei Fecioare Maria, înălţarea cu trupul la cer a Sfintei Fecioare ş.a. S-a luat act cu satisfacţie că vechii-catolici au declarat acum că resping adaosul *Filioque* la Simbolul de credinţă şi acceptă doctrina Bisericii primare despre Dumnezeu Tatăl ca singurul principiu, cauză şi izvor în dumnezeiasca Treime.

După 1970, s-au întrunit mai multe conferinţe mixte ortodoxo-vechi-catolice în care s-au discutat: teologia, hristologia, eclesiologia, soteriologia, eshatologia, învăţătura despre Maica Domnului sau Mariologia.

La conferința întrunită la Bonn, între 20–24 august 1979, s-au discutat: unitatea Bisericii și Bisericile locale; Hotarele Bisericii. Dialogul teologic dintre cele două Biserici continuă.

5. Conciliul II Vatican (1962–1965)

După proclamarea dogmei primatului și infailibilității papale în ședința a IV-a a conciliului I Vatican din 18 iulie 1870, clericii și credincioșii Bisericii Romano-Catolice credeau că pentru viitor nu va mai fi necesară convocarea unui nou conciliu general. De aceea, când papa Ioan al XXIII-lea (1958–1963) a anunțat la 25 ianuarie 1959 convocarea conciliului II Vatican, a fost o adevărată surpriză pentru toată lumea creștină.

Conciliul II Vatican s-a deschis în ziua de 11 octombrie 1962, în prezența papei Ioan al XXIII-lea și a peste 2500 de episcopi și a durat, cu unele întreruperi, până la 7 decembrie 1965, când a fost declarat închis de papa Paul al VI-lea (1963–1978).

Conciliul a ținut patru sesiuni, cu o durată de două sau trei luni fiecare, după cum urmează: sesiunea I, între 11 octombrie și 8 decembrie 1962; sesiunea a 2-a, între 29 septembrie și 4 decembrie 1963; sesiunea a 3-a, între 14 septembrie și 21 noiembrie 1964; sesiunea a 4-a, între 14 septembrie și 7 decembrie 1965.

În afară de cei 2500 de episcopi catolici, veniți din toate țările catolice din lume, au participat și observatori din partea unor Biserici Ortodoxe, și a următoarelor Biserici: Biserica Vechilor-Catolici, Biserica Anglicană și a 28 de Biserici și Confesiuni protestante.

Biserica Ortodoxă Română n-a trimis observatori la nici una din sesiunile Conciliului II Vatican.

În prima sesiune s-a discutat pe larg *Despre Liturghie,* conciliul admițând ca pe viitor Missa catolică să fie săvârșită în limbile naționale, urmând exemplul Bisericii Ortodoxe.

Tot în această sesiune s-a discutat: *Despre izvoarele revelației; Despre mijloacele de comunicare socială.*

În sesiunea a doua, tema principală a fost *De Ecclesia = Despre Biserică*, discutată în continuare și în sesiunea a treia.

Papa Ioan al XXIII-lea a încetat din viață la 3 iunie 1963 și i-a urmat papa Paul al VI-lea, întronizat la 30 iunie 1963, sub care s-a ținut sesiunea a treia, între 14 septembrie și 21 noiembrie 1964.

Sâmbătă, 21 noiembrie 1964, în ședința de închidere a sesiunii a treia, conciliul II Vatican a aprobat, în prezența papei Paul al VI-lea, schemele: *De Ecclesia = Despre Biserică; De Oecumenismo = Despre ecumenism; De Ecclesiis Orientalibus Catholicis = Despre Bisericile Orientale Catolice.*

La 25 noiembrie 1964, papa Paul al VI-lea a aprobat și publicat *Constitutio dogmatica De Ecclesia = Lumen gentium,* alcătuită din 8 capitole, după cum urmează:

1. Misterul Bisericii. 2. poporul lui Dumnezeu; 3. constituția ierarhică a Bisericii și în special episcopatul; 4. laicii; 5. vocația spre sfințire a Bisericii; 6. monahii; 7. eshatologia; 8. Fecioara Maria.

În capitolul al treilea din *Constitutio dogmatica De Ecclesia,* papa Paul al VI-lea, cu aprobarea conciliului II Vatican, expune doctrina *«colegialității episcopale»* și raportul dintre autoritatea supremă a papei și autoritatea Colegiului episcopilor. El susține că, după cum Petru, fruntașul Apostolilor, și ceilalți Apostoli au format *«colegiul apostolic»,* tot așa pontificele roman, succesorul lui Petru, și episcopii, succesorii Apostolilor, se unesc între ei, formând un colegiu.

«Colegiul, însă, sau Corpul episcopilor, nu are autoritate decât numai împreună cu pontificele roman, succesorul lui Petru, care este socotit capul său, iar puterea primatului acestuia rămâne întreagă asupra tuturor, fie păstori, fie credincioși. Pontificele roman, ca succesor al lui Petru, este principiul și temelia unității, fie a episcopilor, fie a mulțimii credincioșilor».

Fără aprobarea papei, colegiul episcopal nu are nici o putere și nu poate modifica vreo hotărâre dată de papă. Textul Constituției dogmatice despre Biserică precizează: *«Hotărârile papei luate de la sine și nu din consensul Bisericii – ex sese et non autem ex consensu Ecclesiae, se numesc pe drept ireformabile, ca unele ce sunt date sub asistența Sfântului Duh, făgăduită lui Petru însuși, și prin urmare nu are nevoie de aprobarea altora, nici nu îngăduie vreun apel la altă judecată».*

În modul acesta, *primatul şi infailibilitatea papală,* dogme pe care Biserica Ortodoxă le respinge ca nefiind întemeiate pe revelaţia divină, au fost şi mai mult întărite faţă de Conciliul I Vatican, care le-a proclamat la 18 iulie 1870, de data aceasta şi prin autoritatea colegiului episcopal, care nu este decât un suport pentru menţinerea primatului şi a infailibilităţii papale. Aceste dogme au devenit piedica cea mai serioasă în calea refacerii unităţii creştinismului. Nu numai Biserica Ortodoxă le respinge, ci şi Biserica Anglicană, Biserica Vechilor-Catolici şi toate Bisericile protestante.

Sesiunea a patra a conciliului II Vatican, ţinută între 14 septembrie şi 7 decembrie 1965, s-a ocupat cu unele probleme care preocupă lumea contemporană: libertatea religioasă, organizarea conferinţelor episcopale, colegialitatea, monahismul, organizarea seminariilor, educaţia creştină, problema evreilor, apostolatul laicilor, misiunile creştine, constituţia dogmatică despre revelaţie – *Dei Verbum* şi constituţia dogmatică despre Biserică şi lume – *Gaudium et spes = Bucurie şi speranţă,* cea mai lungă, 82 p., care se ocupă de probleme dogmatice şi pastorale.

Cu o zi înainte de închiderea Conciliului II Vatican, în ziua de 7 decembrie 1965, printr-o *declaraţie comună,* citită concomitent în catedrala Sfântul Petru din Roma şi în catedrala ortodoxă Sfântul Gheorghe din Constantinopol, s-a procedat la *ridicarea excomunicărilor* din 16 şi 20 iulie 1054, prima dată asupra Bisericii Ortodoxe de cardinalul Humbert, în numele papei Leon al IX-lea (1049–1054), şi a doua dată de patriarhul de Constantinopol Mihail Cerularie (1043–1053) şi de sinodul său patriarhal asupra Bisericii Catolice.

Cei doi înalţi ierarhi, papa Paul al VI-lea şi patriarhul Atenagora I de Constantinopol (1940–1973), au subliniat prin această declaraţie comună că *«sunt conştienţi că acest act de justiţie şi de iertare reciprocă nu poate fi de ajuns să pună capăt deosebirilor vechi sau recente care subzistă între Biserica Romano-Catolică şi Biserica Ortodoxă şi care vor fi depăşite prin lucrarea Sfântului Duh,* graţie curăţiei inimilor, regretului nedreptăţilor istorice, precum şi printr-o voinţă activă de a se ajunge la înţelegerea şi expresia comună a credinţei şi a cerinţeler ei».

Şedinţa de închidere a conciliului II Vatican a avut loc într-un cadru festiv, în ziua de 8 decembrie 1865, în piaţa Sfântul Petru din Roma, în prezenţa a 81 de delegaţii guvernamentale, a nouă organizaţii internaţionale şi a unui număr impresionant de credincioşi.

Deschiderea ecumenică marcată de Conciliul Vatican II a fost continuată până în prezent. Actualul Papă, Ioan Paul al II-lea, a publicat în 1995 enciclica "Ut Unum sint" (Ca toţi să fie una), prin care declară că angajamentul ecumenic al acestei Biserici este irevocabil. Pe parcursul acestei enciclice, lungă de peste 130 de pagini, se fac mai multe aprecieri la adresa Bisericii Ortodoxe, care a păstrat intactă Tradiţia apostolică.

Acelaşi Papă Ioan Paul al II-lea a manifestat un viu interes pentru cultivarea relaţiilor cu Bisericile Ortodoxe. Pe această linie se înscriu vizitele sale în unele ţări ortodoxe ca România şi Georgia (1999), Grecia şi Ucraina (2001). Dintre aceste vizite, cea mai reuşită a fost cea de la Bucureşti, în mai 1999, la invitaţia Prea Fericitului Părinte Patriarh Teoctist şi a Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române.

Cultura teologică romano-catolică

S-a dezvoltat îndeosebi în două direcţii: a) *una strict bisericească,* exagerat catolică, la începutul secolului al XIX-lea; b) alta mai *liberală,* mai reală, însă nelipsită de dificultăţi din cauza aşa-numitului *Index librorum prohibitorum = Indicele cărţilor interzise.*

În filosofie s-a resimţit influenţa lui Immanuel Kant († 1804) şi a lui G. -J. Scheling († 1854), până după anul 1850.

Prin enciclica *Aeterni Patris,* din 4 august 1879, papa Leon al XIII-lea a proclamat necesitatea studiului teologiei şi filosofiei lui Toma de Aquino († 1274), numindu-l în acelaşi timp patronul şcolilor catolice. Doisprezece ani mai târziu, în 1892, a recomandat iezuiţilor să urmeze doctrina lui Toma de Aquino. Aceeaşi recomandare a făcut-o în 1898 şi franciscanilor.

Această orientare a fost reînnoită de papa Pius al X-lea (1903–1914), prin enciclica *Pascendi divini gregis* din 8 septembrie 1907. S-au distins în filosofia neotomistă: Etienne Gilson (1884 – † 1976), J. Maritain (1882 – † 1973), Maurice Nédoncelle ş.a.

În istorie s-au distins dintre francezi în secolul XX: L. Duchesne († 1922), U. Chevalier († 1923), Z. Zeiller, A. Dufourcq, P. Allard, P. Batiffol († 1929), F. Mourret, Ch. Poulet, A. Baudrillart, H. Bremond († 1933), E. Amann, H. Daniel-Rops (1901–1965), Aug. Fliche, V. Martin, G. Bardy, J. Lebreton, L. Bréhier, J. Daniélou, H. Marrou, L. -J. Rougier şi mulţi alţii. Dintre istoricii catolici cehi s-a remarcat Fr. Dvornik.

În studiile biblice s-au remarcat: F. Vigouroux, M. -J. Lagrange 1938), L. de Grandmaison; în studiile dogmatice: M. Jugie, J. Tixeront, P. A. d'Alés, Y. -M. Congar, Ch. Journet ş.a.; în studiile liturgice: F. Cabrol, H. Leclercq ş.a.

Direcţiunea catolică mai liberală sau istorică a dat catolicismului o serie de mari teologi, mai ales în Germania, ca: Joh. Adam Möhler († 1838), simbolist şi dogmatist celebru, respectat şi de protestanţi, canonistul şi istoricul sinoadelor Ch. -J. Hefele († 1893), cardinalul J. Hergenröther († 1898), autorul unui tratat renumit de istorie bisericească (3 vol. 1876–1880) şi al unui tratat în 3 volume despre patriarhul Fotie († 897) al Constantinopolului, istoricul L. Pastor († 1928), originar din Austria, autorul cunoscutei lucrări *Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters = Istoria papilor de la sfârşitul Evului Mediu până la 1800,* în 16 vol., publicate între 1886–1933, tradusă în limba franceză şi în alte limbi ş.a.

În secolul XX preotul elveţian Hans Küng (n. 1928), fost profesor de dogmatică şi ecumenism la universitatea din Tübingen, Germania, a dat noi interpretări dogmei primatului şi infailibilităţii papale, pentru a facilita unirea Bisericilor creştine.

Dintre teologii catolici italieni, amintim pe G. Perrone († 1876), conducatorul şcolii scolastice, pe dogmatiştii Geremia Bonomelli (1914), Domenico Palmieri, († 1909). În arheologie s-a distins J. -B. de Rossi (1822–1894).

În Anglia, în teologia catolică s-au distins: Stephen Wiseman (1865), şi J. -H. Newman († 1890), ambii cardinali de Westminster. Dintre teologii catolici americani, s-a distins M. J. Lavelle (188–1955), vicar apostolic la New York.

Editarea scrierilor Sfinţilor Părinţi a întreprins-o mai întâi cardinalul Romei, Angelo Mai († 1854), un mare erudit, iar în Franţa abatele J. P. Migne, († 1875), unul dintre cei mai harnici preoţi catolici, ajutat de J. B. Pitra († 1889), cardinalul Parisului, şi de Dom Prosper Gutranger († 1875).

Biserica Romano-Catolică, dispunând de mjiloace materiale, a înfiinţat în diferite ţări, îndeosebi în Italia, Franţa şi Germania, un număr însemnat de institute de cercetări: pentru misionarism, la Roma, în 1925, şi la München, în 1911; pentru arheologia creştină, la Roma, în 1926; a înfiinţat la Würzburg în Germania, în 1922 un institut medical misionar şi un altul de pedagogie, în 1921, la Münster ş.a.

În Biserica Romano-Catolică se publică, de asemenea, un număr mare de enciclopedii, dicţionare teologice şi reviste de specialitate, în special în limbile: franceză, germană, engleză şi italiană.

Bisericile Ortodoxe au iniţiat un dialog teologic cu Biserica Romano-Catolică. Acest dialog a debutat în anul 1980, la Rodos. Până în anul 2000 s-au ţinut 8 sesiuni generale şi au fost adoptate trei documente cu caracter dogmatic, plus două declaraţii. Ca teme dogmatice au fost dezbătute în special aspecte legate de Sfintele Taine. Cea de a doua declaraţie a fost adoptată la cea de a 7-a sesiune generală de la Balamand, Liban, prin care era condamnat uniatismul ca metodă de unire dintre Biserici. Problema uniatismului a constituit un obstacol permanent în calea acestui dialog. Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată în acest dialog de Înalt Prea Sfinţitul Mitropolit Antonie al Ardealului, Înalt Prea Sfinţitul Mitropolit Nicolae al Banatului, Înalt Prea Sfinţitul Arhiepiscop Nifon al Târgovişte, Prea Sfinţitul Timotei al Aradului, Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, Pr. Prof. Dr. Dumitru Radu, Pr. Dr. Mircea Basarab şi Diac. Conf. Dr. I. Ică Jr.

BISERICILE ORTODOXE ÎN SECOLELE XIX–XX
VECHILE PATRIARHATE

Dezvoltarea Ortodoxiei. Perioada care se întinde de la 1800 până azi este una dintre cele mai importante din istoria Bisericii Ortodoxe.

În secolele XIX şi XX, toate Bisericile naţionale din Peninsula Balcanică, dependente de Patriarhia Ecumenică de Constantinopol, devin *autocefale* sau *independente,* după cum urmează:

Biserica Greciei la 29 iunie/ 11 iulie 1850, Biserica Serbiei, la 20 octombrie/1 noiembrie 1879; Biserica Română, la 25 aprilie 1885; Biserica Albaniei, la 12 aprilie 1937; şi Biserica Bulgariei, la 25 februarie 1945.

Trei mari Biserici Ortodoxe din Balcani au fost ridicate la rangul de patriarhat: Patriarhia Sârbă, la 12 septembrie 1920; Patriarhia Română, la 30 iulie 1925, şi Patriarhia Bulgară, la 10 mai 1953.

Marea Biserică Rusă şi-a dobândit autocefalia încă din 1448, a fost ridicată la rangul de patriarhie în 1589 şi s-a menţinut până la 1700, când a fost desfiinţată de ţarul Petru cel Mare (1682–1125), apoi a fost reînfiinţată în septembrie 1918.

Alte trei Biserici Ortodoxe au luat naştere după primul război mondial, (1914–1918): Biserica Ortodoxă din Republica Cehă şi Slovacia şi Biserica Ortodoxă din Finlanda în 1923 şi Biserica Ortodoxă din Polonia, în 1925.

O numeroasă diasporă ortodoxă formată din credincioşii diferitelor popoare ortodoxe există în Europa centrală şi apuseană, în Statele Unite, Canada, America de Sud, Africa, Australia, China şi Japonia.

Deşi majoritatea Bisericilor Ortodoxe naţionale din lume sunt autocefale şi se conduc independent de către Sfântul Sinod al fiecărei Biserici locale, ele *formează laolaltă o singură Biserică – una, sfântă, sobornicească şi apostolică Biserică a lui Hristos.*

Principiul care leagă Bisericile Ortodoxe din lume între ele este *ortodoxia credinţei,* adică *dreapta credinţă,* care constă în respectarea dogmelor, a Tradiţiei şi canoanelor vechii Biserici universale, pe care fiecare Biserică Ortodoxă le păstrează până azi cu fidelitate, menţinând totodată legătura dragostei şi frăţiei dintre ele.

Unitatea de credinţă, cult, disciplină şi viaţă bisericească depăşeşte diviziunea autocefaliilor şi autonomiilor naţionale.

Prin organizarea lor autocefală şi sinodală, Bisericile Ortodoxe răspund mai bine necesităţilor naţionale şi sociale ale fiecărui popor ortodox.

Din secolul al XX-lea, Biserica Ortodoxă nu mai este în mod exclusiv o Biserică din Răsărit, deoarece, datorită multor circumstanţe istorice, credinţa ortodoxă a început să se răspândească în ţările Europei, Americii, Africii, Australiei şi Asiei.

Se poate spune că Biserica Ortodoxă este *Biserică universală* nu numai din punct de vedere dogmatic, şi istoric, ci şi din punct de vedere geografic.

Situaţia vechilor patriarhate ortodoxe ale Răsăritului

Biserica Ortodoxă este constituită astăzi din *nouă patriarhate,* cinci vechi şi patru mai noi; şi din patru Biserici ortodoxe *autocefale* şi două *autonome* cu rang de arhiepiscopie.

În numărul celor cinci vechi patriarhate ortodoxe se află următoarele Biserici: *Patriarhia Ecumenică de Constantinopol* şi cele trei patriarhate apostolice ale Răsăritului: *Alexandria, Antiohia* şi *Ierusalim.* La acestea, se adaugă Biserica Ortodoxă a *Georgiei,* declarată autocefală în 556, faţă de patriarhia Antiohiei, căreia a aparţinut. Autocefalia ei a fost recunoscută în 604 de celelalte Biserici.

a. **Patriarhia Ecumenică de Constantinopol** ocupă, potrivit hoărârii canonului 3 al Sinodului al II-lea ecumenic de la Constantinopol, din 381, şi a canonului 28 al Sinodului al IV-lea ecumenic de

la Calcedon, din 451, primul loc de onoare, nu de jurisdicţie, în sânul Bisericii Ortodoxe.

De la 29 mai 1453, Patriarhia Ecumenică de Constantinopol se află până azi sub stăpânire turcească.

Patriarhatele apostolice din Răsărit, Alexandria şi Antiohia, au reuşit să se elibereze de sub dominaţia turcilor. În prezent, Alexandria şi Antiohia se află în ţări cu majorităţi musulmane, ca Egiptul şi Siria. Patriarhia Antiohiei şi-a mutat reşedinţa din secolul al XVI-lea la Damasc, capitala Siriei.

Patriarhia Ierusalimului funcţionează din 1947 în statul Israel.

Între anii 1821 şi 1829, din cauza revoluţiei greceşti, izbucnită la 21 martie 1821, situaţia Patriarhiei Ecumenice, a clericilor şi credincioşilor greci, s-a agravat mult.

În timpul revoluţiei greceşti, la 10 aprilie 1821, a fost spânzurat la poarta bisericii Patriarhiei din Constantinopol patriarhul ecumenic Grigorie al V-lea (1797—1798; 1806–1808; 1818–1821), împreună cu 12 mitropoliţi şi episcopi, şi numeroşi clerici şi credincioşi, peste 30 de mii.

Proclamarea independenţei poporului grec la 1/12 ianuarie 1822, la Epidaur, în nord-estul Peloponezului, independenţă recunoscută de Imperiul otoman prin tratatul de pace de la Adrianopol, din 2/14 septembrie 1829, a creat o situaţie nouă pentru Patriarhia Ecumenică. Grecia independentă dorea acum să se guverneze singură şi din punct de vedere religios.

Datorită presiunilor Marilor Puteri europene şi interesului arătat faţă de creştinii din Imperiul otoman, sultanul Abdul-Megid (1839–1861) a fost constrâns să dea la 3 noiembrie 1839 *«Hatti-şerifulu» de la Ghül-Hané,* prin care garanta creştinilor libertatea de conştiinţă, libertatea cultului, egalitatea în faţa legii, siguranţa vieţii şi averii.

În timpul războiului Crimeii din 1853–1856, sultanul Abdul Megid a emis un nou act imperial, *Iradeaua din 6 iunie 1853,* prin care întărea stipulaţiile «Hatti–şerifului» de la Ghül–Hané din 3 noiembrie 1839.

După terminarea războiului Crimeii, încheiat prin pacea de la Paris din 13/25 februarie – 18/30 martie 1856, sultanul Abdul Megid, la insistenţa Puterilor europene, a fost constrâns să dea la 18 februarie/2 martie 1856 edictul *Hatti–Humayium – Scrisoarea imperială* sau

Scrisoare autografă, prin care se garanta din nou libertatea creştinilor de toate confesiunile şi se defineau raporturile dintre Imperiul otoman şi Patriarhia Ecumenică.

În spiritul dispoziţiilor acestui Hatti-Humayium din 1856 s-a alcătuit Legea din ianuarie 1860, după care s-a condus Patriarhia Ecumenică până la tratatul de pace dintre Grecia şi Turcia, încheiat în urma războiului greco-turc între 1919–1922, la 24 iulie 1923, la Lausanne, în Elveţia.

Prin acordul încheiat la 8/21 martie 1908 între guvernul Greciei şi Patriarhia Ecumenică, Biserica Greciei şi-a extins jurisdicţia asupra comunităţilor greceşti din Europa şi cele două Americi.

La acest acord s-a renunţat la 1/14 martie 1922, când patriarhul ecumenic Meletie al IV-lea Metaxakis (1921–1923) a supus din nou jurisdicţiei Patriarhiei Ecumenice comunităţile greceşti din Europa, America, Australia şi Noua Zeelandă, sub care acestea se află până astăzi.

Mitropoliile greceşti din Macedonia, nordul Greciei şi vestul Traciei revenite Greciei după cel de al doilea război balcanic, prin pacea de la Bucureşti din 28 iulie/10 august 1913, au rămas sub jurisdicţia Patriarhiei Ecumenice până în 1928, când aceste eparhii au intrat sub jurisdicţia Bisericii Greciei.

În urma războiului balcanic din 1913, Patriarhia Ecumenică şi-a extins jurisdicţia şi asupra celor 20 de mânăstiri din Muntele Athos. În Sf. Munte Athos se află şi schiturile româneşti Prodromul şi Lacu, de care se îngrijeşte Biserica Ortodoxă Română.

În 1913, insula Creta a fost anexată la Grecia, dar, din punct de vedere bisericesc a rămas mai departe sub jurisdictia Patriarhiei Ecumenice, până la 28 februarie 1967, când prin decizia nr. 283 Sfântul Sinod patriarhal i-a acordat *autonomia.*

În urma victoriei Turciei asupra Greciei în războiul dintre 1919–1923 s-a procedat în 1922 la un schimb masiv de populaţie dintre grecii din Asia Mică şi turcii din Macedonia şi Turcia. Peste un milion şi jumătate de greci au fost fie ucişi, fie în cea mai mare parte expulzaţi, aşa încât numărul credincioşilor greci din Patriarhia Ecumenică s-a micşorat foarte mult.

Prin tratatul de pace de la Lausanne din 24 iulie 1923, încheiat între Grecia şi Turcia, semnat şi de Anglia, Franţa şi Italia, s-au luat

patriarhului ecumenic prerogativele sale politice şi juridice pe care le avea în calitate de *«etnarh»* asupra creştinilor ortodocşi din Imperiul turc, acordate în 1454 de sultanul Mahomed al II-lea Cuceritorul (1451–1481), şi i s-au lăsat numai prerogativele sale religioase, hotărâre care se menţine în vigoare până azi.

Sfânta Sofia, măreaţa catedrală a Patriarhiei Ecumenice, prefăcută în moschee la 29 mai 1453, a devenit, din 1924, prin hotărârea lui Kemal Atatürk (1923 – † 10 noiembrie 1938), reformatorul revoluţionar al Turciei moderne, muzeu naţional. Prin decretul din 3 decembrie 1934 el a interzis purtarea costumului preoţesc, cu excepţia patriarhului.

În Republica turcă, Patriarhia de Constantinopol are mai multe mitropolii, cu un mic număr de credincioşi.

În afara graniţelor Turciei, se află sub jurisdicţia Patriarhiei de Constantinopol cele 20 de mânăstiri din Muntele Athos şi Biserica insulelor Dodecanez, cu reşedinţa în insula Rodos, având cinci mitropolii. Însulele Dodecanez au fost între 1912–1947 sub stăpânirea Italiei, dar, după al doilea război mondial (1939–1945), au revenit Greciei, prin pacea de la Paris din februarie 1947.

Sub jurisdicţia Patriarhiei Ecumenice se află, cum am amintit, importanta diasporă greacă din Europa, America, Australia şi Noua Zeelandă, în număr de aproape patru milioane de credincioşi.

Astfel, Patriarhia Ecumenică are 7 mitropolii în Europa şi 3 arhiepiscopii: una în Marea Britanie; alta în America de Nord şi de Sud, înfiinţată la 11 mai 1922, cu sediul la New York, cu peste trei milioane de credincioşi, iar a treia în Australia şi Noua Zeelandă, înfiinţată ca episcopie în 1924, şi devenită arhiepiscopie din 1959.

Sub jurisdicţia Patriarhiei Ecumenice se află şi alte Biserici negreceşti din Europa şi America.

Dintre patriarhii ecumenici care au păstorit după cel de al doilea război mondial, merită să fie scoasă în relief figura remarcabilă a patriarhului Atenagora I (1949 – † 7 iulie 1972), care a depus eforturi lăudabile pentru întărirea unităţii Ortodoxiei prin convocarea conferinţelor de la Rodos din 1961, 1962, 1964, precum şi prin vizitele făcute diferitelor Biserici Ortodoxe. Din punct de vedere ecumenic, el are merite

deosebite pentru deschiderea arătată faţă de Biserica Vechilor-Catolici, faţă de Biserica Romano-Catolică şi de Bisericile protestante.

Întâlnirea de la Ierusalim, din 4–6 ianuarie 1964 dintre patriarhul ecumenic Atenagora I şi papa Paul al VI-lea, apoi călătoria făcută la Roma între 26–28 octombrie 1967, ca răspuns la vizita papei Paul al VI-lea la Patriarhia din Constantinopol, între 25–26 iulie 1967, au creat o atmosferă de destindere şi de apropiere între Biserica Ortodoxă şi Biserica Romano-Catolică.

O ameliorare a raporturilor dintre Biserica Ortodoxă şi Biserica Romano-Catolică s-a realizat întrucâtva prin *Declaraţia de ridicarea anatemelor din 16 şi 20 iulie 1054,* în urma înţelegerii dintre patriarhul Atenagora I al Constantinopolului şi papa Paul al VI-lea (1963–1978), care a fost citită concomitent la închiderea conciliului II Vatican (1962–1965), în ziua de 7 decembrie 1965, în catedrala Sfântul Petru din Roma, şi în catedrala Sfântul Gheorghe a Patriarhiei din Constantinopol.

Din 1968 a început pregătirea dialogului teologic dintre cele două mari Biserici ale creştinătăţii.

Ultimii trei patriarhi ecumenici: Atenagora I, Dimitrie I şi actualul Patriarh ecumenic Bartolomeu I, ales la 2 noiembrie 1991, au vizitat în mai multe rânduri, ca oaspeţi, Biserica Ortodoxă Română.

Patriarhul ecumenic actual se numeşte *Bartolomeu I,* ales la 2 noiembrie 1991.

b. **Patriarhia Alexandriei.** În secolele XIX şi XX, Patriarhia Alexandriei, formată mai mult din greci, s-a aflat într-o situaţie dificilă. În urma războaielor duse de Mehmet Ali, de origine albanez, Egiptul obţinu din partea turcilor *autonomia* politică, prin tratatul încheiat la 13 iulie 1840, între înalta Poartă, Anglia, Rusia şi Prusia, iar el dreptul de a fi socotit fondatorul unei noi dinastii. Mehmet Ali a acordat drepturi creştinilor, copţilor mai multe, ortodocşilor mai puţine.

Sub urmaşii acestuia, care luară numele de «Kediv» = «Vicerege», creştinii s-au bucurat de libertate.

Pe la 1850, grecii din Patriarhia Alexandriei aveau zece biserici şi două mânăstiri, una la Cairo, alta la Alexandria.

Singurele ajutoare pentru Patriarhia Alexandriei veneau din Principatele Române şi Rusia.

În timpul «Kediv»-ului Mohamed Tewfik (1879–1892), Anglia, profitând de revolta militară a lui Arabi-Bey (8 septembrie 1881), ocupă Egiptul în septembrie 1882, prin amiralul Seymur, şi-l supuse vasalităţii sale, apoi, la 18 decembrie 1914, îl puse sub protectoratul său. La 27 februarie 1922, Anglia a fost silită să renunţe la protectoratul asupra Egiptului şi i-a acordat independenţa. La 16 martie 1922, sultanul Egiptului, Fuad I (1917–1936), luă titlul de rege.

Regimul monarhic a fost desfiinţat la 18 iunie 1953, când Egiptul s-a proclamat republică. În tot secolul al XIX-lea, Patriarhia Alexandriei s-a bucurat de o situaţie înfloritoare. Patriarhul actual se numeşte Petru al VII-lea, ales în 1999.

Patriarhia Ortodoxă Greacă a Alexandriei îşi întinde jurisdicţia asupra creştinilor ortodocşi din Egipt şi întreaga Africă, având 8 mitropolii. Numărul creştinilor ortodocşi este mic.

Datorită activităţii ei misionare, în prezent se află creştini ortodocşi răspândiţi în ţările din restul Africii: Namibia, Etiopia., Libia, Tunisia, Africa Apuseană şi Răsăriteană, Africa Centrală, Africa de Sud, Zair, Kenya, Tanganica, Zanzibar ş.a.

c. **Patriarhia Antiohiei** se află în Siria, cu reşedinţa la Damasc, din secolul al XVI-lea. Ea a trecut sub diferite stăpâniri politice în decursul istoriei: sub arabi, între 638–969, sub bizantini, între 969–1085 sub turci, între 1085–1098, sub cavalerii franci ai Apusului, între 1095–1268; din nou sub arabi, între 1268–1517, apoi, sub turci, între 1517–1920.

În timpul stăpânirii arabe, 638–969 şi 1268–1517 şi al stăpânirii turceşti (1517–1920), situaţia creştinilor ortodocşi, greci şi sirieni, a fost foarte grea. Sirienii şi-au pierdut limba lor şi azi ei vorbesc limba arabă.

De la 1724, Patriarhia de Constantinopol a impus sirienilor numai alegerea unor patriarhi greci, fapt care a provocat o mare tulburare între ierarhii sirieni şi greci.

Din 1899, sirienii ortodocşi supăraţi şi jigniţi să aibă la conducerea Bisericii lor numai patriarhi greci, au reuşit să impună pe scaunul Antiohiei numai patriarhi sirieni.

Prin pacea de la San Remo, oraş în nordul Italiei (Liguria), din 19–26 aprilie 1920, Siria a trecut sub protectoratul Franţei, sub care a

rămas până la 22 noiembrie 1943, când Siria şi Libanul au obţinut independenţa.

Sub mandatul Franţei, care proteja pe catolici, sirienii ortodocşi au avut de suferit nu numai de la musulmani, ci şi de la propaganda catolică, puternic susţinută prin misiuni şi şcoli. Din secolul al XIX-lea au suferit şi din partea insistentei propagande protestante.

În timpul nostru, Patriarhia ortodoxă de Antiohia, cu reşedinţa la Damasc, are jurisdicţia asupra ortodocşilor din Siria, Liban şi ţările vecine din Orientul Apropiat: Irak, Kuweit şi Iran (Persia).

Ea are un număr de peste 600.000 de credincioşi împărţiţi în 24 de eparhii. Alţi sirieni şi libanezi ortodocşi se află în diaspora, în Statele Unite ale Americii. Patriarhul actual se numeşte Irineu, întronizat la 13 august 2001.

d. **Patriarhia Ierusalimului.** Biserica Ierusalimului a ocupat totdeauna o poziţie specială în sânul creştinismului, pentru că ea este mama tuturor Bisericilor creştine din lume. Având în vedere această deosebită onoare, Sinodul al IV-lea ecumenic de la Calcedon, din 451 prin canonul 28, a ridicat Biserica Ierusalimului la rangul de patriarhie.

De-a lungul istoriei, Ţara Sfântă, Palestina şi Ierusalimul au suferit numeroase ocupaţii şi dominaţii străine: persane, arabe, turceşti şi creştine.

Din 1244 până la 1520 Ierusalimul a fost sub stăpânirea arabilor. Între 1520–1917, Palestina cu Ierusalimul au trecut sub dominaţia turcilor.

La 9 decembrie 1917, în timpul primului război mondial (1914–1918), Anglia a ocupat Palestina.

Tratatul de pace de la Sevres din 10 august 1920, prin art. 88, a acordat Angliei protectoratul asupra Palestinei şi a Locurilor Sfinte: Ierusalim, Betleem şi celelalte, pe care l-a păstrat până la 14 mai 1948.

În timpul protectoratului englez, Patriarhia Ierusalimului s-a bucurat de toată libertatea, iar situaţia creştinilor de toate confesiunile s-a ameliorat.

La 27 noiembrie 1917, Anglia s-a angajat, prin declaraţia lordului Balfur, de a sprijini înfiinţarea unui cămin naţional în Palestina pentru poporul evreu.

Prin votul Organizației Națiunilor Unite din 25 noiembrie 1947 a luat ființă statul Israel, care și-a proclamat oficial independența la 18 martie 1948. Din acest an, Patriarhia Ierusalimului se găsește în statul Israel.

Patriarhia este condusă de patriarhul Ierusalimului, ajutat de Sinodul ei și de *Frăția Sfântului Mormânt,* organizație formată din ierarhi și călugări greci, în total 80 de membri, existentă din 1543.

Jurisdicția Patriarhiei de Ierusalim se întinde în prezent asupra Palestinei și Iordaniei, iar din 5 septembrie 1867 și asupra arhiepiscopiei Muntelui Sinai, cu centrul în mânăstirea Sfânta Ecaterina, zidită în 527 de împăratul bizantin Justinian cel Mare (527–565).

În prezent, Patriarhia Ortodoxă a Ierusalimului are 3 eparhii, 13 episcopi și un număr de peste 80.000 de credincioși.

Frăția Sfântului Mormânt administrează 40 de mânăstiri și biserici. Patriarhul actual se numește Diodor, întronizat la 1 martie 1981.

NOI PATRIARHATE
PATRIARHIA ROMÂNĂ

a. **Biserica Ortodoxă Rusă.** La 26 ianuarie 1598, patriarhul ecumenic Ieremia al II-lea (1572–1579; 1580–1584; 1587–1595) a ridicat Biserica Ortodoxă Rusă la rangul de patriarhie, fiind cea mai mare Biserică Ortodoxă. Un sinod al patriarhilor orientali, întrunit la Constantinopol în 1593, a acordat Patriarhiei ruse locul al cincilea în ordinea onorifică, după vechile patriarhate ale Răsăritului: Constantinopol, Alexandria, Antiohia și Ierusalim.

Patriarhia rusă s-a menținut de la 1589–1700, când, la moartea patriarhului Adrian (1690–1700), țarul Petru cel Mare (1682–1725) a lăsat Biserica Rusă, timp de 20 de ani, fără patriarh.

La 25 ianuarie 1721, Petru cel Mare a desființat demnitatea patriarhală în Biserica Rusă, înlocuind-o printr-un *sinod dirigent,* a cărui reședintă o mută de la Moscova la Petersburg, noul oraș înființat de el în 1703, fereastra Rusiei spre Occident, pentru a fi în legătură mai strânsă cu țarul. Controlul exercitat de regimul țarist asupra Bisericii Ruse n-a fost străin de o anumită *concepție luterană despre supremația monarhului în Biserică,* împrumutată din Vechiul Testament, după exemplul regilor teocratici evrei. Se cunoaște că Petru cel Mare a petrecut un timp în Olanda și în Anglia, unde regele este și capul Bisericii, iar această concepție l-a putut influența.

Legătura dintre țar și Sfântul Sinod dirigent se făcea în Biserica Rusă printr-un procurator suprem, numit *Ober-procuror,* care ajunse cu timpul mai important decât Sfântul Sinod rus.

Sub jurisdicția Bisericii Ruse a fost încadrată, din 1686, și mitropolia Kievului, în urma unirii Ucrainei cu Rusia, mai întâi în 1654,

apoi prin pacea de la Andrusovo, lângă Smolensk, din 1669, încheiată între Polonia şi Rusia, după războiul dintre anii 1654–1667.

Un sinod alcătuit din clerici şi mireni, convocat la 15 august 1917, şi încheiat în septembrie 1918, în timpul Marii Revoluţii Socialiste din octombrie 1917, a reintrodus demnitatea de patriarh în Biserica rusă.

Noul regim politic, instaurat de Revoluţia bolşevică din octombrie 1917, a aplicat *ideea separării Bisericii de stat* şi toate reformele care decurg din noţiunea statului laic.

Primul patriarh ales în 1917 s-a numit Tihon (Belavin: 21 noiembrie 1917–1925).

În faza instaurării noului regim, bolşevic, Biserica Ortodoxă Rusă, din cauza crizei prin care a trecut pentru a se adapta la noua situaţie politică, s-a divizat în câteva mari grupări, unele în interior, altele în exterior.

După patriarhul Tihon, a urmat la conducerea Bisericii ruse din 1925, mai întâi ca locţiitor de patriarh, Serghie (Starogorodski: 1925–1943), apoi Alexei, ca patriarh (1944–1971). După el a urmat patriarhul Pimen (1971–1990). Actualul patriarh Alexei al II-lea a fost întronizat în ianuarie 1991.

În timpul patriarhului Alexei I al Moscovei şi a toată Rusia, ucrainienii din Ucraina occidentală sau Galiţia, uniţi cu Roma în 1596 la Brest-Litovsk, în urma alipirii ţării la Ucraina de răsărit în 1945, în număr de aproape şase milioane de credincioşi, s-au întors, la 8–10 martie 1946, în sânul Ortodoxiei căreia i-au aparţinut, trecând sub jurisdicţia mitropoliei Kievului.

De asemenea, ucrainienii din Rusia Subcarpatică-Podcarpatia, uniţi cu Roma în două sinoade, ţinute la Ujhorod (Ungvar) la 24 aprilie 1649 şi la 15 ianuarie 1652, apoi prin alte două sinoade ţinute la Muncacs în 1690 şi 1691, în urma alipirii ţării la Galiţia sau Rutenia în 1945, s-au întors la Ortodoxie la 15/28 august 1949, trecând sub jurisdicţia mitropoliei Kievului.

Este de menţionat aici că, în ultimii ani, începând cu 1988–1989, ca urmare a prăbuşirii sistemului comunist ateu în Rusia şi în lume, fostele Biserici unite cu Roma s-au reorganizat şi au afirmat din nou fidelitatea lor jurisdicţională faţă de episcopul Romei, actualul papă

Ioan-Paul al II-lea. Aceste Biserici unite sunt destul de mici ca număr de credincioşi, întrucât majoritatea covârşitoare a credincioşilor lor a rămas ataşată Ortodoxiei.

Sinodul Bisericii Ortodoxe Ruse, ţinut la Moscova între 30 mai şi 2 iunie 1971, sub preşedinţia locţiitorului de patriarh Pimen, a hotărât ridicarea anatemelor pronunţate de sinoadele ţinute la Moscova în 1656 şi 1667 contra «vechilor credincioşi», precizând că credincioşii ruşi pot utiliza de acum înainte practici şi rituri diferite la săvârşirea cultului.

Biserica Ortodoxă Rusă are azi în Uniunea Sovietică 76 de dioceze: 13 mitropoliţi, 27 de arhiepiscopi şi 34 de episcopi şi peste 30.000 de parohii.

De Patriarhia de Moscova depinde, ca Biserică autonomă şi exarhat, *Biserica Ortodoxă Ucraineană,* cu reşedinţa la Kiev, care, din 1991 şi-a declarat autocefalia faţă de Moscova.

În afara fostei Uniuni Sovietice, Patriarhia Moscovei are sub jurisdicţia ei trei exarhate şi alte Biserici dependente de ea în Europa, Statele Unite, Canada, Australia, China şi Japonia. Biserica Ortodoxă din China, rezultată din misiunea ortodoxă rusă din secolul al XIX-lea s-a declarat autonomă din anul 1957, iar Biserica Ortodoxă din Japonia, rezultată de asemenea din misiunea ortodoxă rusă, este autonomă din 1970.

O dezvoltare mai mare a luat Biserica Ortodoxă Rusă din America după 18 mai 1970, când aceasta a obţinut autocefalia din partea Bisericii Ortodoxe Ruse şi s-a autointitulat: *Biserica Ortodoxă Americană,* cu sediul la New-York, dar n-a fost recunoscută de Ortodoxia Ecumenică.

Din secolul al XVIII-lea, Biserica Rusă a desfăşurat o remarcabilă activitate misionară la popoarele necreştine din Siberia, insulele Aleutine, Alaska, China, Coreea şi Japonia.

Merite deosebite în activitatea misionară şi-a câştigat arhiepiscopul Moscovei, *Inochentie Veniaminov* (1797–1879), supranumit apostolul Siberiei de est şi al insulelor Aleutine, iar în Japonia, *Nicolae Kasatkin* (1836–1912).

b. **Biserica Ortodoxă a Georgiei** a dobândit autocefalia în 556, iar în 604, i-a fost recunoscută de celelalte Biserici.

Persecuţiile arabilor în secolele VIII–IX şi ale turcilor în secolele XI–XVIII, au provocat grele suferinţe creştinilor georgieni.

Ca să scape de robia turcească, georgienii au cerut protecţia Rusiei ortodoxe. Prin tratatul din 24 iulie 1783, încheiat între regele Georgiei Eraclie (1744–1798) şi împărăteasa Ecaterina a II-a (17621796) a Rusiei, Georgia a intrat sub suzeranitatea Rusiei ţariste.

Din 1811, Biserica Ortodoxă a Georgiei a fost încadrată ca exarhat la Biserica Ortodoxă Rusă, rămânând în această situaţie până la 1917.

La 12 martie 1917, Biserica Georgiei s-a proclamat autocefală, dar, din 1936, ea a fost din nou condusă de un arhiepiscop-exarh, membru al Sfântului Sinod rus.

În 1944, Biserica Georgiei s-a *proclamat din nou autocefală* având în fruntea ei un patriarh, iar în această situaţie se menţine până astăzi. Biserica Ortodoxă a Georgiei are 15 eparhii şi 2 mânăstiri, la un număr de peste 4 milioane de credincioşi.

c. **Biserica Ortodoxă Română.** A doua mare Biserică Ortodoxă, după Biserica Rusă, este Biserica Ortodoxă Română. În alcătuirea ei au intrat cele trei mari Biserici ortodoxe din cele trei ţări româneşti: Ţara Romanească, Moldova şi Transilvania.

Biserica Ortodoxă din Ţara Românească, prin mutarea mitropolitului Iachint de Vicina în 1359 la Curtea de Argeş, în timpul voievodului Nicolae Alexandru Basarab (1352–1364), a intrat, cu rang de mitropolie, sub jurisdicţia Patriarhiei de Constantinopol, sub care a rămas până la 25 aprilie 1885.

De asemenea, Biserica Moldovei a intrat la 26 iulie 1401, în timpul domnului Alexandru cel Bun (1400–1432), cu rang de mitropolie, sub dependenţa Patriarhiei de Constantinopol, sub care a rămas împreună cu Biserica Ţării Româneşti, până la 25 aprilie 1885. Biserica Transilvaniei a depins de Biserica Ţării Româneşti, până la 1701, când mitropolia Transilvaniei a fost desfiinţată de Curtea habsburgică din Viena, în urma înfiinţării Bisericii unite cu Roma.

Între 1760 şi 1796, Curtea din Viena a permis unui număr de patru episcopi sârbi, aflaţi sub dependenţa mitropoliei sârbe de Carlovitz, să păstorească peste românii ortodocşi din Transilvania. Abia la 1810, românii ortodocşi din Transilvania au putut să-şi aleagă un episcop român, în persoana lui Vasile Moga (1810–1845).

Mitropolitul Andrei Şaguna (1848–1873) a reuşit, după mari eforturi, să reînfiinţeze fosta mitropolie a Transilvaniei, la 24 decembrie 1864, pe care a scos-o de sub jurisdicţia mitropoliei sârbe de Karlovitz, declarând-o Biserică autonomă, având sub dependenţa ei două episcopii sufragane, Arad, existentă din 1829, şi Caransebeş, înfiinţată la 6 iulie 1853. La 23 aprilie 1919, mitropolia Transilvaniei a intrat în componenţa Bisericii Ortodoxe Române. La 23 ianuarie 1873, a luat fiinţă pentru românii din Bucovina, mitropolia din Cernăuţi, având sub jurisdicţia ei episcopiile din Zara şi Cattaro din Dalmaţia şi comunităţile ortodoxe din Triest şi Viena. În 1920, mitropolia Bucovinei a intrat în sânul Bisericii Ortodoxe Române, iar episcopiile de Zara şi Cattaro, în Patriarhia Sârbă.

La 26 noiembrie 1853 episcopia greco-catolică a Blajului devine mitropolie unită, având două episcopii sufragane, Gherla şi Lugoj, create din 1853 prin bula papei Pius al IX-lea (1846–1878): *Ad apostolicum ministerium.*

Unirea Principatelor Române, Muntenia şi Moldova, la 24 ianuarie 1859, sub domnitorul Alexandru Ioan Cuza (1859–1866), a adus importante schimbări şi în viaţa bisericească.

La 3 decembrie 1864, domnitorul Alexandru Ioan Cuza a promulgat «Decretul organic pentru înfiinţarea unei autorităţi sinodale centrale pentru afacerile religiei române»; în care stipula că «Biserica Ortodoxă Română este şi rămâne *independentă* de orice altă autoritate bisericească străină în tot ce priveşte organizarea şi disciplina ei... dar păstrează unitatea dogmatică a sfintei credinţe ortodoxe române cu Marea Biserică de Răsărit, prin coînţelegere cu Biserica ecumenică din Constantinopol».

Însă abia după 20 de ani, în urma unor intervenţii repetate, făcute mai ales după ce România a devenit stat independent la 9 mai 1877, Patriarhia Ecumenică a recunoscut la 25 aprilie 1885 *autocefalia Bisericii Ortodoxe Române,* prin tomos-ul sinodal acordat ei de patriarhul ecumenic de Constantinopol, Ioachim al IV-lea (1884–1886), şi de Sinodul patriarhal, fiind mitropolit primat Calinic Miclescu (1875–1886). Prin acordarea autocefaliei, din Biserică fiică, Biserica Ortodoxă Română a devenit soră a Patriarhiei Ecumenice de Constantinopol.

La 30 iulie 1925, Biserica Ortodoxă Română a fost ridicată la rangul de patriarhie, prin tomos-ul 1579, acordat ei de patriarhul ecumenic Vasile al III-lea (1925–1929) şi de Sfântul Sinod al Patriarhiei de Constantinopol.

Primul patriarh român, Miron Cristea (1925–1939), a fost întronizat la 1 noiembrie 1925. După el au păstorit ca patriarhi: Nicodim Munteanu (1940–1947), Justinian Marina (1948–1977), Iustin Moisescu (1977–1986) şi actualul Patriarh, P. F. Părinte Teoctist, investit la 16 noiembrie 1986.

După ridicarea Bisericii Ortodoxe la demnitatea de patriarhie în 1925, evenimentul istoric cel mai de seamă din viaţa ei a fost cel de la 21 octombrie 1948, când, printr-o măsură autoritară de stat, clericii şi credincioşii români din Transilvania, uniţi cu Roma la 1698–1701, au fost înglobaţi din nou în sânul Bisericii Ortodoxe Române, căreia au aparţinut. Un număr de clerici şi credincioşi uniţi s-au opus acestei măsuri şi au suferit condamnări din partea autorităţilor puterii comuniste, instalate din 1946 la conducerea României. După Revoluţia din decembrie 1989, cei care au dorit să se reataşeze Bisericii Romei s-au constituit din nou, în mod legal şi recunoscuţi de stat, în Biserica Română unită.

În şedinţa din 10 octombrie 1955, Sfântul Sinod a proclamat oficial generalizarea cultului sfinţilor ale căror moaşte se găsesc în ţara noastră: Sfânta Parascheva, sărbătorită la 14 octombrie; Sfânta mucenită Filofteia, la 7 decembrie; Sfântul Dimitrie cel Nou (din Basarabi), la 27 octombrie; Sfântul Nicodim de la Tismana, la 26 decembrie; Sfântul Ioan Valahul, la 12 mai.

Au fost proclamaţi şi canonizaţi ca sfinţi: Sfântul Calinic de la Cernica, stabilindu-i-se sărbătoarea la 11 aprilie; Sfinţii Ierarhi Ilie Iorest şi Sava Brancovici, la 24 aprilie; Sfântul Ierarh Visarion Sarai şi Cuvioşii Sofronie de la Cioara şi Oprea Miclăuş, la 24 octombrie; Sfântul Ierarh Iosif cel Nou de la Partoş, la 15 septembrie.

Canonizarea solemnă s-a făcut în zilele de 10–23 octombrie 1955, cu ocazia aniversării a 70 de ani de la recunoaşterea autocefaliei Bisericii noastre la 25 aprilie 1885, la festivităţi participând şi delegaţi ai Bisericilor Ortodoxe surori din Constantinopol, Moscova, Bulgaria şi Grecia.

Canonizarea Sfântului Iosif cel Nou de la Partoş s-a făcut ulterior, la 6 octombrie 1956, la Timişoara.

Biserica Ortodoxă Română are un patriarh, 5 mitropolii, 10 arhiepiscopii şi 15 episcopii în ţară, iar peste hotare 3 mitropolii, o arhiepiscopie şi două episcopii: 1. Mitropolia Autonomă a Basarabiei; 2. Mitropolia Ortodoxă Română pentru Germania şi Europa Centrală, şi 3. Mitropolia Ortodoxă Română pentru Europa Occidentală şi Meridională; 4. Arhiepiscopia Ortodoxă Română în America şi Canada; 5. Episcopia Ortodoxă Română din Ungaria şi 6. Episcopia Ortodoxă Română din Iugoslavia. În alte ţări, se află o serie de comunităţi sub jurisdicţia Patriarhiei Române.

d. **Biserica Ortodoxă Sârbă.** După pacea de la Adrianopol, din 2/14 septembrie 1829, prin care s-a recunoscut *autonomia* Serbiei sub suzeranitatea Turciei, Biserica Ortodoxă Sârbă a obţinut în 1832 autonomia din partea Patriarhiei de Constantinopol.

În urma războiului ruso–româno–turc din 1877–1878, prin pacea de la Berlin din 1/13 iulie 1878, s-a recunoscut independenţa de stat a României, Serbiei şi Muntenegrului şi autonomia Bulgariei.

Ţinând seama de independenţa de stat a Serbiei, patriarhul ecumenic Ioachim al III-lea (1878–1884; 1901–1912) a acordat Bisericii Sârbe la 20 octombrie/1 noiembrie 1879 autocefalia.

Pentru sârbii emigraţi în 1690 din sudul Serbiei, din cauza asupririi turcilor, la nordul Dunării, pe teritoriul imperiului austriac, patriarhul Arsenie al III-lea Cernoievici de Peci a înfiinţat la 1690 *mitropolia sârbă de Karlovitz,* unde a păstorit (1690–1705) cu aprobarea împăratului Austriei Leopold I (1657–1706), care a acordat sârbilor la 21 august 1690 aşa-numitele «privilegii ale naţiunii rasciene», de care, în anumite momente, s-au prevalat şi românii din Transilvania.

La 1848, mitropolia sârbă de Karlovitz a fost ridicată la rangul de patriarhie, care s-a menţinut până în 1920, când a intrat în componenţa patriarhiei sârbe de Belgrad.

În urma constituirii Iugoslaviei, după primul război mondial (1914–1918), Biserica Ortodoxă Sârbă s-a organizat ca patriarhie la 12 septembrie 1920 în amintirea şi ca o continuare a vechii patriarhii sârbe de Ipek, desfiinţată în 1766. Tomos-ul de recunoaştere a ridicării

Bisericii Sârbe la rangul de patriarhie i s-a acordat la 9 martie 1922, de către patriarhul ecumenic Meletie al IV-lea Metaxakis (1921–1923).

Biserica Sârbă are un patriarh, patru mitropolii şi 17 episcopii. La acestea se adaugă trei vicariate, Timişoara, Budapesta şi Viena, trei eparhii în America şi o episcopie în Australia şi Noua Zeelandă.

Din 1958 s-a constituit *Biserica Ortodoxă Macedoneană* care s-a declarat autocefală, având 4 eparhii, dar Patriarhia Sârbă, în sinodul din 14–15 septembrie 1967, a respins comuniunea cu ea, motivând că s-a proclamat arbitrar şi unilateral autocefală.

La 10 august 1969, Biserica Macedoneană şi-a creat a cincea eparhie în America şi Australia.

e. **Biserica Ortodoxă Bulgară.** În 1859, bulgarii au cerut Sublimei Porţi crearea unui *exarhat* bulgar, independent de Patriarhia Ecumenică şi înlocuirea ierarhilor greci din Bulgaria cu ierarhi bulgari.

La stăruinţele Rusiei, sultanul Abdul-Aziz (1861–1876), prin firmanul publicat la 12 martie 1870, a recunoscut bulgarilor înfiinţarea exarhatului. Bulgarii şi-au ales la 23 februarie 1872 pe primul lor exarh, în persoana mitropolitului Ilarion, întronizat la 11 mai 1872.

Patriarhia Ecumenică s-a opus înfiinţării exarhatului bulgar. În sinodul ţinut la Constantinopol la 25 mai 1872, sub preşedinţia patriarhului ecumenic Antim al VI-lea (1845–1848; 1853–1855; 1871–1873), Biserica Bulgară a fost declarată schismatică, fiind acuzată de *filetism*, adică iubire exagerată de neam. În realitate, în decursul istoriei, grecii au practicat filetismul mai mult decât oricare alt popor ortodox.

Schisma bulgară a durat până la 25 februarie 1945, când a fost ridicată de patriarhul ecumenic Veniamin I (1936–1946).

La 10 mai 1953, Biserica Ortodoxă Bulgară a fost ridicată la rangul de *patriarhie*, în timpul patriarhului ecumenic Atenagora I (1949–1972), care i-a acordat recunoaşterea Patriarhiei Ecumenice la 1 august 1961.

În sânul Bisericii Ortodoxe Bulgare s-a produs după 1990 o schismă, care a adus mari prejudicii vieţii bisericeşti din această ţară. Un grup de ierarhi s-a desprins de sub jurisdicţia patriarhului Maxim, dar aceştia nu au fost recunoscuţi de nici o altă Biserică Ortodoxă.

Biserica Bulgariei are în ţară 11 mitropolii şi 2 eparhii în America, pentru bulgarii emigraţi acolo.

Alte Biserici Ortodoxe au *rang de arhiepiscopie.* Acestea sunt:

1) **Arhiepiscopia insulei Cipru,** care a obţinut autocefalia încă din 431, prin canonul 8 al Sinodului al III-lea ecumemic de la Efes. Ea are în prezent reşedinţa la Nicosia. Are 4 mitropolii.

2) **Biserica Ortodoxă Greacă** este cea mai mare dintre Bisericile Ortodoxe cu rang de arhiepiscopie.

Independenţa Greciei a fost recunoscută pe plan politic internaţional, prin pacea de la Adrianopol din 2/14 septembrie 1829. După obţinerea independenţei politice, Grecia a dorit să aibă şi independenţa religioasă.

După tratative îndelungate şi obositoare, care au durat 18 ani, cu Patriarhia Ecumenică, aceasta a recunoscut *autocefalia Bisericii Greciei* prin tomos-ul sinodic din 29 iunie/11 iulie 1850, acordat ei de patriarhul ecumenic Antim al IV-lea (1840–1845; 1848–1852).

Biserica Ortodoxă Greacă, cu reşedinţa la Atena, are o situaţie înfloritoare. S-a ajuns, după primul război mondial (1914–1918), să aibă 81 de eparhii, toate cu rang de mitropolii, dar între timp numărul lor a fost redus la 70 de mitropolii. Configuraţia muntoasă şi insulară a Greciei, fiecare insulă dorind să aibă mitropolia sa, precum şi dorinţa fiecărui oraş de a avea de asemenea o mitropolie, au contribuit la crearea acestui mare număr de eparhii.

3) **Arhiepiscopia Insulei Creta,** cu reşedinta în oraşul Heraclion, a obţinut *autonomia* din partea Patriarhiei Ecumenice la 28 februarie 1967. Ea are în prezent 7 mitropolii.

4) **Biserica Ortodoxă Albaneză** a fost recunoscută *autocefală* la 12 aprilie 1937, prin tomos-ul acordat ei de patriarhul ecumenic Veniamin.

5) **Biserica Ortodoxă din Republica Cehă şi Slovacia** a fost recunoscută *autocefală* de către Patriarhia Ecumenică la 8 martie 1924, prin tomos-ul sinodal acordat ei de patriarhul ecumenic Meletie al IV-lea Metaxakis (1921–1923). După cel de al II-lea război mondial (1939–1945), Biserica Ortodoxă Rusă i-a acordat o nouă autocefalie la 23 noiembrie 1951, Biserica Cehoslovacă fiind reorganizată sub conducerea ei. Ea are reşedinţa la Praga şi 4 eparhii.

6) **Biserica Ortodoxă Polonă,** cu reşedinţa la Varşovia, a obţinut *autocefalia* din partea Patriarhiei Ecumenice la 13 noiembrie 1924, prin tomos-ul acordat ei de patriarhul ecumenic Grigorie al VII-lea (1923–1924). Biserica Ortodoxă Rusă i-a acordat o nouă autocefalie la 22 iunie 1948, socotind că cele 4 eparhii ale Bisericii Ortodoxe Polone au aparţinut ei până în 1918.

7) **Biserica Ortodoxă din Finlanda** a obţinut la 6 iulie 1923 *autonomia* în cadrul Patriarhiei Ecumenice. Ea are în prezent 3 mitropolii şi reşedinţa la Kuopio.

Cooperarea dintre Bisericile Ortodoxe la sfârşitul secolului al XX-lea

Relaţiile dintre Bisericile Ortodoxe s-au intensificat în ultimele decenii ale secolului al XX-lea. Aceste relaţii s-au concretizat la nivelul cel mai înalt prin următoarele întâlniri ale Întâistătătorilor tuturor Bisericilor Ortodoxe Autocefale, la iniţiativa Patriarhiei Ecumenice: prima între 13-15 martie 1992, la Constantinopol; a doua între 22-27 septembrie 1995, în insula Patmos, iar cea de a treia între 4-7 ianuarie 2000, la Ierusalim. La toate aceste trei întruniri a fost adoptat câte un mesaj, prin care s-a luat atitudine, printre altele, faţă de integrarea europeană, împotriva tendinţelor naţionaliste din sânul unor Biserici, precum şi cu privire la relaţiile Bisericilor Ortodoxe cu celelalte Biserici creştine şi cu organizaţiile ecumenice internaţionale. Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată la fiecare din aceste trei întruniri printr-o delegaţie a Sfântului Sinod condusă de către Prea Fericitul Părinte Patriarh Teoctist.

Pentru întărirea unităţii şi coeziunii dintre Bisericile Ortodoxe, s-au întrunit în secolul al XX-lea şapte conferinţe panortodoxe, după cum urmează:

Prima conferinţă panortodoxă s-a ţinut la Constantinopol între 10 mai şi 9 iunie 1923, în timpul patriarhului ecumenic Meletie al IV-lea Metaxakis (1921–1923), pentru *reforma sau îndreptarea calendarului vechi sau iulian,* rămas în urmă cu 13 zile faţă de calendarul civil. În şedinţa a treia din 18 mai 1923, s-a hotărât să se suprime cele 13 zile de întârziere ale calendarului vechi, iar ziua de 1 octombrie să se socotească 14 octombrie, începând din 1924. Astfel, Patriarhia de Constantinopol, Biserica Greciei şi Biserica Ciprului au aplicat reforma la 10/23 martie 1924; Biserica Ortodoxă a Poloniei, la 24 iunie 1924; în Biserica Ortodoxă Română, ziua de 1 octombrie s-a socotit 14 octombrie în 1924; Biserica Georgiei a schimbat calendarul la 4 octombrie 1924; Patriarhia Alexandriei la 1/14 octombrie 1928, Biserica Bulgară l-a îndreptat la 22 decembrie 1968; de asemenea, Biserica Macedoniei a introdus noul stil în 1968.

Patriarhia Ierusalimului, Patriarhia Rusă, Patriarhia Sârbă şi 19 mânăstiri din Muntele Athos au rămas încă la vechiul stil. Celelalte Biserici Ortodoxe, după cum am văzut, au introdus noul stil.

A doua Conferinţă panortodoxă s-a întrunit între 8 şi 23 iunie 1930, la Mânăstirea Vatoped din Muntele Athos, pentru pregătirea unui viitor presinod panortodox.

A treia Conferinţă panortodoxă s-a întrunit la Moscova, între 8–18 iulie 1948, care a discutat următoarele probleme:

1. Vaticanul şi Biserica Ortodoxă; 2. Validitatea hirotoniilor anglicane; 3. Biserica Ortodoxă şi Mişcarea Ecumenică; 4. Calendarul bisericesc.

În Insula Rodos s-au ţinut trei Conferinţe panortodoxe, prima între 24 septembrie şi 1 octombrie 1961, a doua între 26–29 septembrie 1963 şi a treia între 1–15 noiembrie 1964, în vederea dialogului teologic cu Biserica Anglicană, cu Biserica Veche-Catolică şi cu Biserica Romano-Catolică.

După cele trei Conferinţe panortodoxe de la Rodos, s-a întrunit a IV-a conferinţă panortodoxă de la Chambésy-Geneva, între 8 şi 16 iunie 1968, pentru a discuta problema raporturilor dintre anglicani şi ortodocşi.

Menţionăm, de asemenea, că între 29 noiembrie şi 6 decembrie 1936 s-a întrunit la Atena primul Congres al profesorilor de teologie ortodoxă.

Cea de-a IV conferinţă panortodoxă de la Chambésy a stabilit şi procedeul de pregătire a Sinodului panortodox. Astfel, în 1971 a luat fiinţă Comisia interortodoxă de pregătire a Sinodului panortodox, care până în anul 2000 a organizat trei Conferinţe panortodoxe preconciliare: prima între 21-28 noiembrie 1976; a doua între 3-12 septembrie

1982, iar a treia între 28 octombrie-6 noiembrie 1986, toate trei desfăşurându-se la sediul Patriarhiei Ecumenice de la Chambésy, Elveţia. La aceste conferinţe preconciliare s-au discutat următoarele teme: Problema diasporei ortodoxe; Autocefalia şi autonomia – cum se acordă şi cum se aplică; Dipticele; Calendarul; Contribuţia Bisericilor Ortodoxe la Mişcarea Ecumenică. În legătură cu unele dintre aceste teme s-au făcut propuneri de hotărâri, care ar trebui discutate şi aprobate la Sinodul panortodox în pregătire.

Al doilea Congres al profesorilor de teologie ortodoxă s-a întrunit tot la Atena între 19–29 august 1976.

În ultimii ani s-au ţinut încă trei congrese ale profesorilor de teologie ortodoxă, unul la Holy Cross Boston, S.U.A., altul la Bucureşti, iar al treilea la Belgrad. La aceste trei congrese nu au fost însă reprezentate toate facultăţile de teologie ortodoxă din întreaga lume.

Este de la sine înţeles că un congres al profesorilor de teologie, oricât de importante pot fi problemele dezbătute de acesta, nu poate hotărî în materie de credinţă şi morală, aceasta rămânând sarcina şi datoria principală a magisteriului Bisericii, constituit din episcopii Bisericii, aleşi canonic, ca succesori ai Sfinţilor Apostoli, cărora li s-a dat porunca de către Domnul Hristos «de a învăţa toate neamurile...» şi «să păzească toate câte v-am poruncit vouă» (Matei 28, 19–20).

CULTURA TEOLOGICĂ ORTODOXĂ ÎN SECOLELE XIX ŞI XX

Teologia ortodoxă, având o bază solidă în teologia Sfinţilor Părinţi din secolele II–VIII şi în teologia postpatristică din secolele IX–XV, a făcut în secolele XIX şi XX mari progrese.

Teologia ortodoxă are un caracter deosebit faţă de teologia romano-catolică şi cea protestantă.

În genere, romano-catolicii au ca normă de orientare, în urma recomandărilor papei Leon al XIII-lea (1878–1903), prin enciclica Aeterni Patris, din 4 august 1878, şi ale papei Paul al VI-lea (1963–1978), prin enciclica Lumen Gentium, din 24 noiembrie 1964, teologia raţionalistă a lui Toma de Aquino († 7 martie 1274), sau tomismul, Toma de Aquino fiind numit patronul şcolilor catolice.

Protestanţii de toate categoriile, tradiţionalişti şi liberali, pun preţ mai mult pe cunoaşterea Bibliei şi pe argumentele raţionale. Ei au creat o teologie biblică specifică principiilor teologice protestante.

În Biserica Ortodoxă s-au cultivat în această perioadă problemele exegetice, dogmatice, morale, liturgice, spirituale, istorice, patrologice, patristice, omiletice şi canonice, Bisericile Ortodoxe naţionale având preferinţă pentru unele sau altele din ele, după dorinţele şi necesităţile clericilor şi credincioşilor fiecărei Biserici.

Dintre ierarhii, clericii şi teologii, care au avut o contribuţie deosebită în dezvoltarea culturii ortodoxe, amintim pe unii mai de seamă şi unele din lucrările lor.

a. Între vechile patriarhii ale Răsăritului, în frunte se situează *Patriarhia de Constantinopol* sau Patriarhia Ecumenică, în care s-au

cultivat cu precădere studiile de patrologie sau patristică, istorie şi drept canonic sau bisericesc.

Un merit deosebit pentru cultivarea studiilor patrologice are fostul mitropolit al Nicomidiei, Filotei Bryennios († 1918), care a descoperit într-un manuscris din Constantinopol Învăţătura celor doisprezece Apostoli sau Didahia, cea mai veche operă literară după scrierile Noului Testament, care cuprindea şi textul complet al celor două *Scrisori ale Sfântului Clement Romanul* (91–100), episcopul Romei, *către Corinteni,* pe care le-a publicat în textul grec, la Constantinopol, 1883.

De asemenea, în Patriarhia de Constantinopol s-au publicat în limbile neogreacă, franceză, engleză şi germană numeroase şi valoroase studii referitoare la istoria, cultura şi arta Patriarhiei ecumenice, dintre care menţionăm:

Ghenadie (Arabagioglou), mitropolit de Heliopolis, care a publicat în greaca modernă studiul: *Istoria Patriarhiei ecumenice,* Atena, 1953. B. Th. Stavridis (Istavridis), *Istoria Patriarhiei ecumenice,* în limba neogreacă, Atena, 1967, publicată apoi şi în limba franceză, sub titlul *Histoire du Patriarcat Oecuménique de Constantinople,* în «Istina», Paris, 1970, nr. 2, p. 131–273.

Mai nouă este lucrarea mitropolitului Maxim de Sardes, tradusă din limba greacă modernă în franţuzeşte, sub titlul: *Le Patriarcat Oecuménique dans l'Eglise Orthodoxe,* traduit du grec par J. Touraille, Paris, 1975.

Autorul insistă, în cursul expunerii, asupra rolului de centru spiritual onorific pe care l-a avut în decursul istoriei Patriarhia ecumenică în Biserica Ortodoxă, de la care aproape toate Bisericile Ortodoxe autocefale naţionale şi-au primit autocefalia.

Acest rol l-a păstrat continuu Patriarhia ecumenică până azi.

b. O mare înflorire au cunoscut studiile de teologie în *Biserica greacă.* S-au publicat numeroase şi valoroase studii de exegeză, dogmatică, morală, istorie bisericească, universală şi naţională, dreptul canonic şi despre mişcarea ecumenică, toate de un înalt nivel ştiinţific.

Astfel, Teoclit Farmakides († 1860) a lăsat 6 volume de comentarii la Noul Testament, după Sf. Ioan Hrisostom († 407) şi Eftimie Zigabenos († 1120), autorul cunoscutei lucrări *Panopolia dogmatică,* adică arsenalul dogmatic.

Dimitrie S. Balanos († 1959), fost profesor la Facultatea de Teologie din Atena, a lăsat un manual de *Patrologie,* Atena, 1930, numeroase studii patristice şi altele referitoare la Istoria Bisericii Eladei.

De un înalt nivel ştiinţific sunt studiile de istorie bisericească universală şi naţională, publicate în limba greacă modernă de profesorii Facultăţii de teologie din Atena, dintre care menţionăm pe Constantin Oikonomos († 1857), bun cunoscător al Sfinţilor Părinţi, care ne-a lăsat, în afară de predici minunate, o *Istorie a Bisericii Greceşti,* dintre anii 1821–1852, cu un valoros material informativ referitor la obţinerea autocefaliei Bisericii Greciei la 29 iunie/11 iulie 1850.

O nouă şi valoroasă lucrare despre Istoria Bisericii Greciei a scris profesorul I. Konidaris.

Valoroase studii de istorie bisericească universală ne-au lăsat îndeosebi arhiepiscopul Atenei, Hrisostom Papadopoulos (1922–1938), şi arhimandritul V. Stefanidis († 1958), foşti profesori la Facultatea de teologie din Atena.

Arhiepiscopul Hrisostom Papadopoulos s-a ocupat în special de istoria celor trei vechi patriarhii răsăritene, Ierusalim, 1910; Alexandria, 1935, şi Antiohia, 1951, lucrare postumă, publicată de Gr. Papamihail şi G. Triandafilakis, după notele lăsate de el.

O lucrare de istorie bisericească universală de mari proporţii, care cuprinde istoria celor trei mari Biserici creştine, Ortodoxă, Romano-Catolică şi Protestantă, a publicat în greaca modernă arhimandritul V. Stefanidis, sub titlul *Istoria bisericească universală,* ed. I-a, 1948, ed. 2-a, Atena, 1959.

Lucrări bune de istorie bisericească universală au publicat şi următorii: Vl. I. Pheidas, profesor la Facultatea de teologie din Atena, vol. I–II, Atena, 1963, şi J. E. Anastasiu, vol. I–II, Tesalonic, 1979, profesor la Facultatea de teologie din Tesalonic.

În studiile de teologie dogmatică s-au distins profesorii J. Dyovouniotis († 1943) şi mai ales Hristou Androutsos († 1937), care ne-a lăsat valoroase manuale de dogmatică, de morală şi de teologie simbolică, expuse într-o minunată ordine raţională. Lucrările sale au fost traduse şi în româneşte.

Numeroase studii de dogmatică a publicat apoi profesorul Ioan Karmiris, dintre care merită să fie menţionate în special lucrările: *Monumentele dogmatice şi simbolice ale Bisericii Ortodoxe,* în limba greacă, ed. I-a, t. I–II, Atena, 1960, şi *Ortodoxia şi Protestantismul,* Atena, 1937.

În liturgică, s-a distins profesorul P. Trembelas († 1977), iar în dreptul canonic Am. Alivizatos († 1962), cunoscut ca mare animator în mişcarea ecumenică,

c. Teologia ortodoxă s-a dezvoltat în secolele XIX şi XX în *Biserica Ortodoxă Rusă,* mai mult decât în oricare altă Biserică Ortodoxă.

Spre deosebire de teologia greacă, teologia rusă are în bună parte un caracter mai duhovnicesc şi practic, de aplicare şi trăire a învăţăturilor creştine în viaţa zilnică.

S-a remarcat la ruşi, în secolul al XIX-lea, mitropolitul Moscovei, Filaret Drozdov († 1867), renumit profesor de teologie, misionar filantrop, şi mai ales ierarh, care face începutul unei noi orientări în teologia rusă. El a contribuit cel mai mult şi în modul cel mai direct la aprofundarea dogmelor ortodoxe în scrierile sale, cât şi la trăirea lor în viaţă, fiind considerat cel mai învăţat ierarh din secolul al XIX-lea şi un adevărat sfânt prin viaţa sa profund religioasă.

În tinereţe, el a compus în 1813 un scurt tratat sub titlul: *Expunerea diferenţelor dintre Biserica Ortodoxă şi cea Occidentală,* pe care nu l-a putut tipări în Rusia din cauza cenzurii ţariste, ci în Anglia, în 1830, iar în Rusia, abia în 1870. În ea combate temeinic jurisdismul romano-catolic în ce priveşte răscumpărarea omului.

Cea mai cunoscută operă a sa este *Catehismul* său, care a avut o înrâurire extraordinară, fiind tipărit în peste 100 de ediţii în răstimp de 100 de ani şi tradus în limbile: germană, greacă, franceză, polonă, georgiană, arabă, tătară ş.a.

El s-a remarcat şi prin predicile sale, pline de căldură sufletească şi iubire de oameni.

Alt mare ierarh rus din secolul al XIX-lea, Filaret Gumilevschi (cel umil), arhiepiscop de Cernigov († 1866), a luat iniţiativa, plină de roade spirituale pentru Biserica Rusă, de a edita, studia şi traduce în

ruseşte operele Sfinţilor Părinţi. El însuşi a scris 159 de lucrări originale, pline de simţ critic şi de adâncă trăire spirituală.

Menţionăm dintre acestea: *Istoria Bisericii Ruse* (988–1826), 5 vol., Cernigov, 1862, tradusă şi în limba germană.

Teologia dogmatică ortodoxă, 2 vol., Cernikov, 1848 şi 1865. *Privire asupra literaturii Bisericii Ruse,* 2 vol.; *Despre imnografi,* 2 vol.; *Sfinţii ruşi şi sfinţii slavilor de sud,* 2 vol.; 2 manuale de *Patrologie,* unul dezvoltat, în 3 volume, şi altul rezumat, tradus în româneşte de episcopul Ghenadie Enăceanu, Bucureşti, 1878.

Cel mai renumit teolog din aşa-numita «şcoală istorică» a fost la ruşi Macarie Bulgakov († 1882), profesor mai întâi, apoi episcop în mai multe localităţi, mai ales la Harcov, şi membru al Academiei de ştiinţă în Rusia.

Cea mai de seamă lucrare a sa care l-a făcut cunoscut în teologia celor trei mari Biserici, ortodoxă, catolică şi protestantă, este *Dogmatica ortodoxă,* în 5 volume, fiind socotită ca manual clasic al teologiei ortodoxe. Pentru valoarea ei, ea a fost tradusă în limbile: germană, franceză, greacă, română şi sârbă.

A scris de asemenea o lucrare de mari proporţii, *Istoria Bisericii Ruse,* 12 volume, dar ajunge numai până la 1667, fiind completată apoi de istoricul Evghenie Golubinski († 1912).

Pe linia trasată de Macarie Bulgakov a mers Silvestru Malevanski, episcop de Kanev, care ne-a lăsat lucrarea: *Teologia dogmatică ortodoxă*, cu expunerea istorică a dogmelor, 5 vol., 1878–1898, tradusă în româneşte de N. Malinovski.

Istoricul E. Golubinski a publicat *Istoria Bisericii Ruse,* t. I, ed. 2-a, Moscova, 1914; t. II, Moscova, 1901 şi 1917. Tot el a scris *Istoria Bisericii slavilor de sud şi a românilor,* Moscova, 1971, dar, neavând materialul documentar românesc şi necunoscând limba română, a formulat teorii necorespunzătoare cu realitatea istorică despre pătrunderea creştinismului la români, ceea ce ştirbeşte valoarea acestei lucrări.

În domeniul istoriei bisericeşti universale, s-au publicat la ruşi studii de valoare.

Astfel, V. V. Bolotov († 1900) a scris cele mai temeinice studii despre istoria primelor veacuri creştine, sub titlul: *Lecţii despre istoria vechii Biserici,* 4 vol., Petrograd, 1907, 1910, 1913, 1918. Valo-

roase studii a scris istoricul Bolotov despre istoria Bisericilor necalcedoniene: coptă, etiopiană şi siro-iacobită.

Istoricul Alexei Lebedev († 1908) a publicat studii valoroase despre schisma cea mare din 16 iulie 1054, apoi *Istoria Bisericii greco–răsăritene sub dominaţia turcilor*, ed. 2-a, St. Petersburg, 1904 şi despre *Biserica greacă în secolul al XIX-lea.*

Alături de teologia istorico-tradiţionalistă, a înflorit la ruşi, în secolele XIX şi XX, direcţia cunoscută sub numele de teologia slavofililor, care susţinea, potrivit crezului lor social-politic, că numai Ortodoxia şi tradiţia slavă pot salva Rusia.

Cel mai fecund şi original teolog dintre slavofili a fost laicul Alexei Homiakov († 1860), părintele «ecclesiologiei ruseşti», un profund cunoscător al teologiei Sfinţilor Părinţi, care a publicat în limba franceză lucrarea: *Biserica una* şi *L'Eglise latine et le Protestantisme du point de vue de l'Eglise Orthodoxe d'Orient,* Lausanne, 1872. Lucrarea aceasta a provocat o adevărată revoluţie pentru înţelesul dogmei, în toate confesiunile creştine, prin ideea centrală că «Biserica este comunitatea de iubire şi libertate», şi nu atât organizarea ei terestră. Ea constituie, în acelaşi timp, o combatere temeinică atât a monarhismului romano-catolic, care a făcut din papă un suveran pământesc, cât şi a protestantismului, care, prin abuzul de libertate individuală, a dus la fărâmiţarea unităţii creştinismului. Lucrarea a fost tradusă în mai multe limbi de circulaţie universală.

Menţionăm că şi teologul de origine română, Alexandru Sturdza, care a activat în Rusia, a publicat în franţuzeşte, greceşte şi ruseşte o serie de lucrări de mare valoare ca: *Dublul paralel sau deosebire dintre Bisericile de Răsărit şi Apus,* ca răspuns la enciclica papei Pius al IX-lea (1846–1878) din 1948 prin care invita pe ortodocşi la recunoaşterea primatului papal, apoi *Despre datoriile preoţilor, Despre doctrina şi spiritul Bisericii Ortodoxe,* toate trei traduse şi în limba română.

Direcţiunea teologică inaugurată de Alexei Homiacov a fost continuată cu succes de unii teologi şi filosofi ruşi ca Vladimir Soloviev († 1900), care a îmbrăţişat pe urmă catolicismul, iar în secolul al XX-lea de renumiţi teologi şi filosofi, dintre care amintim pe următorii: Pavel Florenski, Nic. Berdiaev († 1948), protoiereul Serghie Bulgakov

(1944), care, în numeroasele sale studii a rezolvat, pe culmile speculaţiilor teologice, cele mai subtile probleme ale dogmaticii creştine, dintre care menţionăm: *Dogma euharistică,* tradusă şi în româneşte, Bucureşti, 1946; *L'Orthodoxie,* Paris, 1932, tradusă în româneşte de Nic. Grosu, Sibiu, 1933, şi *Mielul lui Dumnezeu,* tradusă în franţuzeşte, Paris, 1946; Nic. Arseniev, Vladimir Losky, care a publicat cel mai bun tratat de teologie dogmatică ortodoxă, sub titlul: *Essai sur la Théologie mistique de l'Eglise d'Orient,* Paris, 1944; Gh. Florovsky († 1979), care a publicat numeroase lucrări de patrologie şi valoroasa lucrare: *Căile teologiei ruse,* Paris, 1937; Paul Evdochimov († 1970), care a publicat o lucrare de sinteză istorică şi dogmatică, intitulată *L'Orthodoxie,* Neuchâtel, 1965; M. Zernov, care a publicat în limba engleză lucrări valoroase despre Ortodoxie, ca: *The Russians and their Church,* London, 1945; *The Church of the Eastern Christian,* London, 1948 şi una referitoare la mişcarea ecumenică, sub titlul: *The Reintegration of the Church,* London, 1952.

Merită, de asemenea, să amintim pe Olivier Clément, de origine franceză, profesor la Institutul teologic ortodox Sfântul Sergiu din Paris, care publică numeroase şi interesante studii despre Biserica Ortodoxă.

În Omiletică s-a distins mitropolitul Nicolae Krutiţki, prin Predicile sale, pline de iubire de oameni, de căldură sufletească şi poezie, care au fost traduse şi în limba română de Pr. Prof. Nic. M. Popescu, vol. I–II, Bucureşti, 1949, 1950.

Toţi aceşti teologi şi filosofi creştini, la care adăugăm şi mari literaţi ca Feodor Dostoievski (1821–1880) şi Lev Tolstoi (1828–1910) şi numeroşi alţii, au frământat marile probleme ale existenţei omeneşti, cărora le-au dat soluţii creştine, făcând să iasă în relief sublimitatea adevărurilor Evangheliei, servindu-se mai ales de experienţa marilor trăitori ai vieţii duhovniceşti din Biserica Ortodoxă de-a lungul veacurilor.

d. **Teologia ortodoxă română** este mai nouă în comparaţie cu cea greacă şi rusă, dar în secolul al XX-lea ea devine apreciabilă.

S-au cultivat la români toate disciplinele teologice: exegeza biblică, istoria bisericească universală şi naţională, patrologia, dogmatica, morala, liturgica, omiletica şi dreptul bisericesc sau canonic.

Nu vom putea semnala tot ceea ce s-a scris în această perioadă, ci ne vom limita să punem în relief pe unii autori şi unele lucrări mai reprezentative.

Merită să scoatem în evidenţă mai întâi că în secolul al XIX-lea, mitropolitul Moldovei, Veniamin Costachi (1803–1808; 1812–1842) şi mitropolitul Ţării Româneşti, Grigorie al IV-lea Dascălul (1823–1834) urmând orientarea călugărului Paisie († 15 noiembrie 1794) de la mânăstirea Neamţ, au făcut unele traduceri patristice şi din limba rusă cu caracter duhovnicesc, şi unele studii teologice.

În Transilvania, mitropolitul Andrei Şaguna (1848–1873), în afară de tipărirea cărţilor de ritual şi traducerea Bibliei, a publicat o serie de lucrări originale sau prelucrate, dintre care amintim: *Dreptul canonic,* tradus în mai multe limbi, *Istoria Bisericii universale şi române, Predici şi Pastorale* ş.a.

În secolul al XX-lea au înflorit toate disciplinele teologice. Astfel în studiile biblice şi de exegeză s-au remarcat Pr. Prof. Vasile Gheorghiu († 1959); Pr. Prof. Ioan Popescu-Mălăeşti († 3 aprilie 1953), Pr. Prof. Haralambie Rovenţa († 17 iunie 1946).

Din iniţiativa şi stăruinţa patriarhului Miron Cristea (1925–1939), s-a publicat în 1936 o nouă traducere a Bibliei, făcută după textul original ebraic şi grec de preoţii profesori Grigorie Pişculescu (Gala Galaction, 1879 – † 8 martie 1961) şi Vasile Radu (1887–1940).

Patriarhul Nicodim Munteanu (1939–1948) a tipărit în 1944 a 3-a ediţie integrală a Bibliei, în care 51 de cărţi traduse de el, după textul grec al Septuagintei şi unele ediţii slave, iar 28 traduse de preoţii profesori amintiţi, Gala Galaction şi Vasile Radu.

În 1936, mitropolitul Moldovei Nicodim Munteanu (1935–1939) şi profesorul I. D. Ştefănescu au publicat *Biblia ilustrată. Locuri alese, însoţite de ilustraţii de artă şi lămuriri ştiinţifice,* Neamţ, în 1936, prima lucrare de genul acesta la români.

La traducerile integrale ale Bibliei se adaugă mai multe traduceri ale Noului Testament, între care, la loc de frunte, se situează traducerea făcută de Pr. Prof. Irineu Mihălcescu, apoi mitropolit al Moldovei (1939–1948), şi profesorul Teodor M. Popescu (1893 – † aprilie 1973), publicată la Bucureşti în 1937 şi 1942.

În Transilvania, episcopul Nicolae Colan al Clujului (1936–1957), apoi mitropolitul Ardealului (1957–1967), a tipărit două ediţii ale Noului Testament, Cluj, 1942 şi 1945.

Studii valoroase referitoare la Noul Testament au publicat apoi diaconul profesor N. Nicolaescu (1910 – † 4 martie 1977), de la Institutul teologic din Bucureşti, şi Pr. Prof. Grigorie Marcu († 21 ianuarie 1987), de la Institutul teologic din Sibiu, şi numeroşi alţii.

În domeniul Istoriei bisericeşti universale, menţionăm în primul, rând pe eruditul istoric Eusebiu Popovici (1838–1922), fost profesor la Facultatea de teologie din Cernăuţi, Bucovina, care a scris cel mai complet tratat de *Istorie bisericească universală,* conceput în limba germană şi tradus în româneşte de fostul mitropolit primat al Ungrovlahiei, Atanasie Mironescu, ed. 4-a t. I–IV, Bucureşti, 1925–1928.

Au publicat documente şi studii de istorie bisericească universală Prof. C-tin Erbiceanu, († 1913) şi Prof. Dragomir Demetrescu († 3 iunie 1926).

Profesorul Teodor M. Popescu a pus bazele istoriei bisericeşti universale erudite în Biserica Ortodoxă Română. În afară de numeroasele şi documentatele sale studii, menţionăm *Istoria bisericească universală,* în colaborare cu Pr. Prof. Teodor Bodogae şi Prof. Gh. Stănescu, vol. I–II, Bucureşti, 1956.

Au publicat, de asemenea, studii numeroase de istorie bisericească universală următorii: Pr. Prof. Ioan Rămureanu, Pr. Prof. Milan Şesan († 7 iulie 1981) şi Pr. Prof. Teodor Bodogae. Aceştia au publicat în colaborare *Istoria bisericească universală,* vol. I, ed. 2-a, Bucureşti, 1975; ed. 3-a, Bucureşti, 1987.

Pr. Prof. I. Rămureanu a publicat după textul grecesc şi latin *Actele martirice* (Col. Părinţi şi scriitori bisericeşti, nr. 11), Bucureşti, 1982 şi lucrarea *Lupta împăratului Iulian împotriva creştinismului,* Bucureşti, 1942.

În domeniul istoriei Bisericii Ortodoxe Române, au lucrat mult diferiţi autori. Studii interesante, valoroase şi numeroase au publicat: N. Dobrescu († 10 iunie 1914), unul dintre marii noştri istorici bisericeşti, Pr. Prof. Nic. M. Popescu († 11 februarie 1966), Pr. Prof. Gh. Moisescu († 20 septembrie 1974), Pr. Prof. Alex. Ciurea, Pr. Prof. Nic.

Şerbănescu, Ştefan Lupşa († 1964), Pr. Prof. Mircea Păcurariu, care a publicat 3 mari volume de Istoria Bisericii Române, Bucureşti, 1980, 1981, cu o foarte bună bibliografie, punând în relief ultimele rezultate ale istoricilor români şi străini în acest domeniu.

În domeniul Patrologiei şi Patristicii au publicat numeroase traduceri din Sfinţii Părinţi şi studii de valoare: Pr. Prof. Olimp Căciulă, care a pus bazele unei colecţii patristice în 1938, intitulată Izvoarele Ortodoxiei, în care au apărut o serie de traduceri din Sfinţii Părinţi, multe dintre ele făcute de Pr. Prof. Dumitru Fecioru († 22 februarie 1988). O altă colecţie de traduceri se intitula *Biblioteca Sfinţilor Părinţi,* condusă de Pr. Matei Pâslaru, la Râmnicu Vâlcea, 1935, împreună cu Pr. G. N. Niţu şi Pr. Prof. Ioan Mihălcescu, în care au apărut Părinţii apostolici şi canoanele apostolice.

Pr. Prof. Ioan Coman († 11 martie 1987) a publicat un *Manual de Patrologie,* Bucureşti, 1956 şi 3 mari tratate de patrologie, Bucureşti, 1984 şi 1985.

Fostul patriarh, Iustin Moisescu (1977 – 31 iulie 1986) a luat iniţiativa traducerii în româneşte a scrierilor Părinţilor şi scriitorilor bisericeşti, sec. II–VIII, din care au apărut, începând din 1979, în colecţia cu acest nume peste 30 de volume. Aceasta este o lucrare de mare valoare şi foarte utilă pentru dezvoltarea culturii teologice române.

Menţionăm, de asemenea, că I.P.S. Mitropolit Nicolae Corneanu al Banatului (ales în 1962) a publicat studii bine documentate în domeniul patrologiei şi patristicii.

O contribuţie de seamă în acest domeniu a avut I.P.S. Mitropolit Nestor Vornicescu al Olteniei (1978–17 mai 2000), care a publicat multe studii interesante în domeniul patrologiei, mai ales asupra scriitorilor greci şi latini din secolele III–VII, care au avut legături cu daco-romanii, strămoşii poporului nostru.

În Dogmatică, s-a remarcat prin publicarea unor studii şi lucrări de mare valoare Pr. Prof. Ioan Mihălcescu († 3 aprilie 1948), fost profesor la Facultatea de Teologie din Bucureşti, care a ajuns între anii 1939–1947 mitropolit al Moldovei sub numele de Irineu.

Pr. Prof. Ioan Mihălcescu a publicat, de asemenea, un valoros tratat de *Istoria religiunilor,* Bucureşti, 1946, un tratat de *Teologie fundamentală,* Bucureşti, 1932, şi un tratat de *Simbolică,* sub titlul: *La théologie symbolique, au point de vue de l'Eglise Orthodoxe Orientale,*

Bucarest-Paris, 1932 şi traducerea *Epopeea lui Ghilgameş,* Bucureşti, 1920. Un alt tratat sintetic şi bine documentat de *Istoria religiilor* a publicat Diac. Prof. Em. Vasilescu, ed. I-a, Bucureşti, 1975, ed. 2-a, Bucureşti, 1982. Un tratat bine documentat de *Teologie fundamentală* a publicat şi Prof. Ioan Savin, t. I–II, Bucureşti, 1943.

De asemenea, au publicat lucrări valoroase în dogmatică: Prof. Nic. Chiţescu, Pr. Prof. Isidor Todoran († 29 mai 1985), şi Pr. Prof. I. Petreuţă. Ei au publicat *Teologia Dogmatică şi Simbolică,* vol. I–II, Bucureşti; 1958, lucrare sistematică şi temeinică, bazată pe revelaţia Sfintei Scripturi şi pe scrierile Părinţilor bisericeşti, utilizând studii dogmatice noi în limbile română, franceză, germană şi engleză.

Începând din 1948, Pr. Prof. Dumitru Stăniloae a publicat *Filocalia,* care cuprinde traduceri din greceşte ale scrierilor marilor Părinţi bisericeşti, care s-au nevoit să ajungă la desăvârşire prin trăire duhovnicească.

A publicat, de asemenea, un mare tratat de *Teologie Dogmatică Ortodoxă pentru Institutele teologice,* 3 vol., Bucureşti, 1978, în care a folosit pe larg scrierile Sfinţilor Părinţi cu caracter duhovnicesc, în special pe Sf. Maxim Mărturisitorul († 13 august 662). Lucrarea a fost tradusă în limba germană de prof. Hermarin Pitters de la Sibiu, sub titlul: *Orthodoxe Dogmatik,* cu o introducere de teologul Jurgen Moltmann, în col. *«Ökumenische Theologie»,* t. 12, Benziger Verlag, Gotersloher Verlaghaus Mohen, 1985.

În prezent, I.P.S. Mitropolit Antonie Plămădeală al Ardealului, publică studii de valoare în domeniul teologiei dogmatice, morale, a istoriei naţionale, precum şi în problemele ecumenismului actual.

În domeniul Moralei creştine, amintim pe fostul mitropolit Nicolae Mladin al Ardealului; (1967–1981 † 1 iunie 1986), mai întâi profesor de Morală la Institutul teologic din Sibiu, pe arhimandritul Iuliu Scriban († 1949), pe Pr. Prof. C-tin Nazarie († 21 martie 1926); pe Prof. Şerban Ionescu († 12 iunie 1957), pe Prof. Constantin Pavel, Pr. Prof. Dumitru Belu, Diac. Prof. Ioan Zăgrean ş.a.

Înalţii ierarhi de azi ai Bisericii Ortodoxe Române contribuie prin scrisul lor la promovarea vieţii morale a clericilor şi credincioşilor. Amintim că P. F. Părinte Patriarh Teoctist Arăpaşu (instalat la 16

noiembrie 1986) a publicat şi publică lucrări de îndrumare pastorală şi zidire sufletească, foarte utile pentru preoţi şi credincioşi.

I.P.S. Arhiepiscop Antim Nica al Tomisului şi Dunării de Jos (ales în 1973) a publicat, de asemenea, lucrări de istorie bisericească şi naţională, îndrumări utile cu caracter moral şi duhovnicesc.

De asemenea, P.S. Episcop Vasile Coman al Oradiei a publicat lucrări interesante în domeniul liturgicii şi pastoralei, şi diferite predici.

În Liturgică, s-au distins, îndeosebi, Pr. Prof. Petre Vintilescu († 12 iunie 1974) şi Pr. Prof. Ene Branişte († 18 februarie 1984), care au publicat studii importante în domeniul istoriei Liturghiei, al imnologiei creştine şi foarte utile îndrumări pastorale.

Au publicat, de asemenea, tratate valoroase de Liturgică: Badea Cireşeanu, profesor de Liturgică (între 1891–1919), care ne-a lăsat lucrarea *Tezaurul liturgic,* 3 volume, Bucureşti; 1910–1912; Vasile Mitrofanovici (1831–1888); Teodor Tarnavschi (1859–1914) şi numeroşi alţii.

În Dreptul canonic şi bisericesc, au publicat numeroase şi valoroase studii: Pr: Prof. Valerian Şesan († 1940), Prof. D. Boroianu († 8 septembrie 1941), Pr. Prof. Liviu Stan: († 1 aprilie 1973); Prof. Iorgu Ivan ş.a.

În Bizantinologie a publicat studii valoroase Prof. Alexandru Elian.

Pe parcursul ultimului deceniu al secolului al XX-lea teologia românească s-a îmbogăţit printr-un număr considerabil de publicaţii, în marea majoritate traduceri din limbi străine. Prin aceasta teologia românească a asimilat multe din lucrările până atunci inaccesibile ei în mod direct şi a ajuns la nivelul informativ atins de gândirea teologică din Bisericile care nu au fost expuse prigoanei comuniste.

e. În **Biserica Ortodoxă Sârbă** cei mai mulţi ierarhi, au fost în secolele XIX şi XX, mitropoliţii Ştefan Stratimirovici al Carlovitului (1790–1837), Mihail Ioanovici al Belgradului (1859–1881; 1889–1898) şi Nicolae Vladimirovici al Ohridei, în Macedonia.

Istorici bisericeşti cunoscuţi sunt: I. şi D. Ruvarat; canonişti mai importanţi sunt: Radici şi Nicodim Milaş, care ne-a lăsat lucrarea *Canoanele Bisericii Ortodoxe,* însoţite de comentarii, traduse şi în româneşte.

Un mare teolog actual este mitropolitul Iustin Popovici, specialist în dogmatică.

Din 1966 Biserica sârbă a tipărit multe lucrări de cult şi bisericeşti, între altele, *Vieţile Sfinţilor,* 12 volume.

În secolele XIX şi XX, cultura teologică a cunoscut o dezvoltare şi în **Biserica Ortodoxă Bulgară.** Mitropolitul Ungrovlahiei, Grigorie al IV-lea Dascălul (1823–1834), a ajutat pe Pătru Sapunov din Bulgaria să tipărească la Bucureşti, în 1928, cel dintâi *Nou Testament* în limba bulgară vorbită, deşi patriarhul ecumenic Agatanghel (1826–1830) s-a opus la început,.

A doua ediţie a Noului Testament în limba bulgară s-a tipărit tot la Bucureşti, în 1833.

Traducerea Noului Testament în limba bulgară vorbită a fost de mare folos Bisericii Ortodoxe Bulgare şi a avut o influenţă covârşitoare la făurirea limbii literare bulgare moderne.

În Biserica Ortodoxă Bulgară, cei mai cunoscuţi ierarhi cărturari sunt foştii mitropoliţi Clement şi Ştefan. Dintre teologi, s-a remarcat în chip deosebit canonistul şi dogmatistul Pr. Prof. Ştefan Ţankov († 1965), care a scris o bună sinteză a dogmaticii ortodoxe sub titlul: *Das orthodoxe Christentum des Ostens* (= Creştinismul ortodox de Răsărit). În istorie, a publicat valoroase studii I. Snegarov. Mai amintim pe liturgistul Goşev, pe Prof. Paşev şi Dulgherov.

Şcolile teologice

Până la 1800 nu avem, cu excepţia Bisericii Ruse, şcoli de teologie superioare în sensul actual al cuvântului. Învăţământul teologic se făcea în mânăstiri şi în numeroase şcoli bisericeşti inferioare, în *Seminarii,* din care grecii şi ruşii aveau cele mai multe.

Patriarhia de Constantinopol s-a îngrijit de aproape, în decursul timpului, de cultura teologică ortodoxă a clericilor şi credincioşilor ei. În 1339, patriarhul Grigorie al VI-lea (1835–1840; 1867–1871) a înfiinţat pe lângă Patriarhia ecumenică o şcoală teologică, pe care patriarhul ecumenic Gherman al IV-lea (1841–1845; 1852–1853) a mutat-o în 1844 în insula Halki din arhipelagul insulelor Prinkipos, din Marea de Marmara, cu sediul în mânăstirea Sfânta Treime. La

început, era un *Seminar superior,* iar din 1919 a fost transformată în *Academie teologică* şi a funcţionat până în 1973. În această şcoală teologică, devenită Academie, au studiat nu numai studenţi greci, ci şi studenţi sirieni, libanezi, bulgari, sârbi, români ş.a.

În 1966, din iniţiativa patriarhului ecumenic Atenagora I (1949–1972), Patriarhia de Constantinopol a creat *Institutul patriarhal de studii patristice,* cu sediul în mânăstirea Vlatadon, vechi centru spiritual în Macedonia, lângă Tesalonic, pentru a colabora cu profesorii Facultăţii de teologie din acest oraş, înfiinţată în 1939.

De asemenea, Patriarhia ecumenică a înfiinţat la 5 noiembrie 1967 un *Centru de studii patriarhal ecumenic* la Chambésy, lângă Geneva, în Elveţia, pentru pregătirea conferinţelor interconfesionale în cadrul Consiliului Ecumenic al Bisericilor.

În 1953, la schitul Sfântul Andrei din Muntele Athos s-a deschis o şcoală atonită.

La Careia, în Muntele Athos, funcţionează un Seminar pentru pregătirea teologică a monahilor.

Biserica insulei Creta, care din 28 februarie 1967 a obţinut *autonomia* din partea Patriarhiei ecumenice, a înfiinţat la 13 octombrie 1968 *Academia Ortodoxă a Bisericii insulei Creta,* cu sediul în mânăstirea Gonia-Hariton.

În Patriarhia Alexandriei, funcţionează din 1926 o *şcoală clericală* cu numele *Sfântul Atanasie,* având după învăţământul elementar cinci clase, unde învaţă elevi de origine greacă, arabă, siriană, libaneză şi uneori etiopiană.

În 1952, a luat fiinţă la Alexandria un *Institut de Studii Orientale.*

Patriarhia Antiohiei a deschis la 26 octombrie 1970 un *Institut de teologie* în mânăstirea Balamand din Liban cu numele *Sfântul Ioan Damaschin,* pentru pregătirea studenţilor teologi, având un ciclu de patru ani de studii, după care se acordă titlul de licenţiat în teologie.

În Patriarhia Ierusalimului, funcţionează din 1831, la Ierusalim. *Seminarul Sfintei Cruci.* În 1930, s-a organizat *Şcoala teologică patriarhală a Sfântului Mormânt.*

În arhiepiscopia autocefală a insulei Cipru, prima şcoală pentru pregătirea clericilor s-a înfiinţat în anul 1910, când s-a deschis *Seminarul* din mânăstirea Sfântul Gheorghe din Larnaca.

În anul 1949, s-a înfiinţat un nou *Seminar teologic* cu numele de *Apostolos Barnabas,* într-un metoc al mânăstirii Kykkos din Nicosia, capitala Insulei.

Biserica Ortodoxă Greacă a înfiinţat pentru pregătirea studenţilor teologi şi a clerului superior *două Facultăţi de teologie,* una la Atena, existentă din 1837, şi a doua la Tesalonic, înfiinţată în 1939.

Pentru pregătirea clerului de parohie, Biserica Greciei a înfiinţat mai multe seminarii: la Atena, numit Rizarion, înfiinţat prin dania lăsată de filantropul grec G. Rizaris († 1 iunie 1841), care şi-a deschis cursurile la 16 mai 1844; un Seminar la Corint, apoi altele la Lamia Vella, lângă Ianina, Xanihis, în Peninsula Calcidică.

Din 1958 a înfiinţat şase şcoli superioare de teologie pentru absolvenţii gimnaziilor şi şcolilor comerciale între 22 şi 30 ani în oraşele: Atena, Calama, Patras, Bolos, Caterini, Tesalonic, cu o durată de 2 ani.

În insula Tinos, funcţionează din 1968 un Seminar superior cu durata de un an, pentru candidaţii cu studii medii.

Biserica Ortodoxă Rusă a înfiinţat, de asemenea, numeroase şcoli religioase, Seminarii şi Academii teologice.

Până la 1918 au funcţionat 4 Academii duhovniceşti (la Moscova, înfiinţată la 12 decembrie 1685, Petersburg, Kiev, Kazan) şi 66 de Seminarii teologice. Academiile duhovniceşti aveau şi Institute deosebite. De exemplu, Academia din Petersburg, capitala Imperiului ţarist, avea un Institut pentru traducerea Părinţilor greci; Academia din Kiev, un Institut pentru traducerea Părinţilor latini, iar Academia din Kazan avea un Institut pentru misiuni între rascolnici şi la mahomedani şi la popoarele din Siberia, China, Japonia şi Alaska, unde misionarii ruşi au avut frumoase succese.

Astăzi, Patriarhia Rusă are două Academii teologice: una la Zagorsk, în Lavra Troiţa-Serghiev, lângă Moscova, şi a doua la Leningrad.

Ea are, de asemenea, 3 Seminarii: unul la Moscova, altul la Petersburg şi al treilea la Odesa.

Patriarhia Ortodoxă a Georgiei are pentru pregătirea clerului un Seminar la Tbilissi, înfiinţat în 1817, şi altul la Kutais, care datează din 1894.

În *Biserica Ortodoxă Română* învăţământul teologic s-a făcut după 1800 până azi în diferite Seminarii, în Facultăţi de Teologie şi în Institute teologice.

Cu sprijinul mitropolitului Moldovei Veniamin Costachi (1803–1808; 1812–1842) a luat fiinţă în 1803 Seminarul Veniamin, la mânăstirea Socola de lângă Iaşi, pentru pregătirea viitorilor clerici.

În Ţara Românească, s-au înfiinţat în 1836 Seminarul Central din Bucureşti, Seminarul din Curtea de Argeş, care a funcţionat cu întreruperi: 1836–1901, 1920–1940; 1946–1948; 1951–1957, Seminarul din Buzău, iar în 1837, Seminarul din Râmnicu-Vâlcea. Alte Seminarii inferioare au funcţionat la Huşi (1852) şi Roman (1858), desfiinţate în 1902.

În 1872, mitropolitul Nifon al Ungrovlahiei (1850–1875) a înfiinţat Seminarul Nifon Mitropolitul, care a funcţionat în Bucureşti între 1872–1948. În 1908, s-a înfiinţat un Seminar la Galaţi.

La 16 noiembrie 1881 a luat fiinţă la Bucureşti Facultatea de Teologie, care a funcţionat în cadrul Universităţii până în 1948, când a devenit Institutul teologic universitar din Bucureşti, în cadrul Bisericii, iar din 1990 revine în cadrul Universităţii Bucureşti.

În Transilvania, s-au înfiinţat Seminarii, la Sibiu, la 15 martie 1811, la Arad, în 1822, şi Caransebeş (1865), unite mai târziu cu Şcoala normală, căci preotul era deseori în timpul stăpânirii austro-ungare şi învăţător ca şi la sârbi.

Din 1921 a funcţionat la Sibiu Academia teologică, denumită din 1943 Facultate de Teologie, apoi, din 1948, Institut teologic.

Alte două Academii teologice au funcţionat, înainte de primul război mondial (1914–1918), la Arad şi Caransebeş, până în 1948.

După primul război mondial, s-au înfiinţat Academii teologice la Oradea (1923), Cluj-Napoca (1924) şi Timişoara (1941–1948), care au durat până în 1948.

Academia teologică din Cluj-Napoca a devenit în 1948 Institut teologic, care a funcţionat până în 1952.

În Bucovina s-a înfiinţat în 1875, pe lângă Universitatea din Cernăuţi, o Facultate de Teologie, cu limbile de predare germană şi română, iar după unirea cu vechea Românie, la 15/28 noiembrie 1918, numai în limba română; după 1945 aceasta s-a mutat la Suceava, apoi, la 1 aprilie 1948 s-a unit cu Facultatea de teologie din Bucureşti.

În 1926 s-a înfiinţat o Facultate de Teologie încadrată în Universitatea din Iaşi, care s-a contopit în 1941 cu Facultatea de teologie din Bucureşti.

După primul război mondial (1914–1918) au luat fiinţă şi alte Seminarii în afară de cele menţionate mai înainte, în oraşele: Craiova, Constanţa, Dorohoi (jud. Botoşani) şi Seminarul «Miron Patriarhul» din Câmpulung-Muscel, pentru orfanii de război, care a funcţionat între anii 1922–1934,

Un Seminar monahal a funcţionat după 1856, cu întreruperi, la Mânăstirea Neamţ, mutat în 1928 la Mânăstirea Cernica, lângă Bucureşti, unde a funcţionat până în anul 1948.

La sfârşitul anului 2001 Biserica Ortodoxă Română avea 14 facultăţi de teologie, încadrate în universităţile de stat din oraşele respective, pe baza unui acord special dintre Patriarhia Română şi Ministerul Învăţământului şi Educaţiei; 38 de seminarii, dintre care 7 monahale; 20 de şcoli de cântăreţi, precum şi 9 şcoli postliceale. Seminariile teologice sunt, de asemenea, încorporate în sistemul Ministerului Învăţământului, pe baza unui acord special.

În *Biserica Ortodoxă Sârbă,* cea mai veche şcoală teologică este seminarul din Carloviţ, înfiinţat în 1794 de mitropolitul Ştefan Stratimirovici al Carloviţului (1790–1837), apoi Seminarul din Belgrad, înfiinţat în 1830 şi Seminarul din Saraievo, în Herţegovina, înfiinţat în 1883.

Din 1920, funcţionează la Belgrad o *Facultate de teologie ortodoxă.* În afară de Facultate, Biserica Sârbă are în prezent 4 Seminarii teologice: la Belgrad, Carloviţ, Prizren şi la Kârka.

În *Biserica Ortodoxă Bulgară,* primul Seminar teologic s-a înfiinţat la Târnovo, care a funcţionat între anii 1874–1877 şi 1878–1885.

Un alt Seminar a funcţionat, cu unele întreruperi, la Samokov între anii 1876–1903, mutat apoi la Sofia, unde a funcţionat între 1904–1950.

Din 1951 funcţionează în Biserica Ortodoxă Bulgară numai un singur Seminar cu 10 clase, la Cerepiş, judeţul Vraţa.

Facultatea de Teologie de la Sofia a luat fiinţă în 1923 şi funcţionează şi astăzi. La aceasta se adaugă Facultatea de Teologie de la Târnovo, înfiinţată după 1990.

Pentru pregătirea teologică a monahilor funcţionează un Seminar de 2 ani în mânăstirea Trojan.

În *Polonia* funcţionează, după primul, război mondial, pentru pregătirea clerului Bisericii Ortodoxe Polone o Facultate de teologie ortodoxă la Varşovia; capitala ţării.

În *Cehoslovacia,* s-a înfiinţat pentru pregătirea clerului ortodox din această ţară, în 1948, Seminarul ortodox ceh la Karlovy-Vary (Karlsbad), care a fost mutat în octombrie 1949 la Praga, în capitala ţării.

Biserica Ortodoxă din Slovacia are o *Facultate de teologie ortodoxă* la Preşov.

Alte Seminarii şi Institute teologice s-au înfiinţat pentru pregătirea clericilor din diaspora ortodoxă.

Astfel, un Institut teologic ortodox, cu numele de *Sfântul Sergiu* a luat fiinţă la Paris, după primul război mondial, pentru ruşii din diasporă.

Pentru pregătirea clerului ortodox, Arhiepiscopia ortodoxă greacă a Americii de Nord şi de Sud, recunoscută de Patriarhia Ecumenică la 11 mai 1922, a înfiinţat în 1937 un Institut teologic sub numele de *Holly Cross = Sfinta Cruce,* care funcţionează în localitatea Brooklyn, lângă Boston, în statul Massachusetts, – cu un ciclu de şase ani de studii, cu limbile de predare greacă şi engleză.

Pentru ortodocşii de origine americană a luat fiinţă în 1944 *Institutul Sfântul Vasile,* la Washington. La Meithland, în Florida, s-a deschis un Seminar ortodox cu limba de predare engleză.

Mitropolia rusă din America a înfiinţat, pentru pregătirea clerului, *Seminarul Sfântul Vladimir,* în localitatea Tuckahoe din statul New York, şi *Seminarul Sfântul Tihon,* în localitatea South Canaan, în statul Pennsylvania.

Biserica Ortodoxă Ucraineană din Canada are din 1932 o şcoală de teologie în localitatea Winnipeg, numită din 1946 *Colegiul Sfântul Andrei,* care, din 1962, a intrat în raporturi de asociere cu Universitatea din Manitoba.

În ţările din Europa Occidentală au luat fiinţă în ultimul deceniu al secolului al XX-lea următoarele instituţii de învăţământ teologic ortodox: Institutul de studii teologice ortodoxe post-universitare de la Chambésy, Elveţia; secţia de teologie ortodoxă din cadrul Facultăţii de Teologie catolică de la Universitatea din München, Germania; Institutul ortodox de la Oxford, Anglia; precum şi o serie de catedre de teologie ortodoxă, ocupate de profesori ortodocşi, de la Münster, Germania, şi Graz, Austria. Toate aceste instituţii sunt menite să vină în întâmpinarea interesului crescând faţă de teologia ortodoxă în diferite ţări occidentale.

În modul acesta, ele se încadrează normal în circuitul de viaţă al Bisericii Ortodoxe şi corespund mai bine nevoilor spirituale ale credincioşilor.

CONSILIUL ECUMENIC (MONDIAL) AL BISERICILOR

Preliminarii. Organizare. Activitate

Primul război mondial (1914–1918) a provocat omenirii şi mai ales popoarelor Europei suferinţe nemaicunoscute în istorie, aşa încât în faţa Bisericilor creştine s-a pus problema colaborării şi unirii lor ca, cel puţin pe teren practic, să contribuie la înlăturarea războaielor dintre popoare şi vindecarea relelor sociale. Astfel s-a creat între Bisericile creştine spiritul ecumenic, iar după 1920 s-a ajuns la înfiinţarea mişcării ecumenice în care activează Bisericile Ortodoxe, Bisericile Anglicane şi Bisericile şi denominaţiunile protestante.

Înainte de constituirea propriu-zisă a mişcării ecumenice, Patriarhia de Constantinopol s-a preocupat de relaţiile Ortodoxiei cu catolicismul şi protestantismul.

Astfel, patriarhul Ioachim al III-lea (1878–1884; 1901–1912), prin Enciclica sinodală din 1902 cerea Bisericilor Ortodoxe părerea colaborării cu cele două mari confesiuni creştine, catolică şi protestantă, propunându-le căutarea «unor puncte de întâlnire şi contact cu ele».

Printr-o altă enciclică, din 1904, patriarhul ecumenic scotea în relief că păstrând cele ce ne sunt proprii, se cuvine să privim şi la cele ale altora, să ne rugăm din tot sufletul pentru unirea tuturor, tratând cu înţelepciune şi cu blândeţe pe cei despărţiţi, care cred în Sfânta Treime, se însemnează cu numele Domnului Iisus Hristos şi speră să fie mântuiţi prin harul lui Dumnezeu.

Dintre organizaţiile creştine premergătoare mişcării ecumenice, care au militat pentru înfăptuirea colaborării şi unirii Bisericilor într-o

organizaţie mondială, la loc de frunte se situează următoarele asociaţii din Biserica Anglicană şi Bisericile protestante:

1. *Asociaţia Bisericilor Anglicană şi Răsăriteană = The Anglican and Eastern Orthodox Churches Association,* înfiinţată în 1864, care, în 1906, a devenit *Anglican and Eastern Orthodox Churches Union = Uniunea Bisericilor Anglicană şi Ortodoxă de Răsărit,* datorită ministrului anglican H. -J. Fynes-Cliton. Ea a fuzionat, în 1913, cu *The Eastern Churches Association = Asociaţia Bisericilor de Răsărit,* în care au activat teologi englezi, americani, ruşi, greci ş.a.

2. *Consiliul misionar internaţional – International Missionary Council,* care a ţinut prima conferinţă internaţională în 1910, la Edinburg, în Scoţia, iar a doua, în 1923, la Oxford, în Anglia, apoi altele, sub conducerea misionarului John Mott (1865–1955), metodist american, şi a lui J. H. Oldham.

Din 1961, acesta a fuzionat cu Consiliul Ecumenic al Bisericilor, în a III-a Adunare generală a acestuia la New Delhi, India, ţinută între 18 noiembrie şi 6 decembrie 1961.

3. *Asociaţia mondială pentru promovarea înfrăţirii popoarelor prin Biserici = The World Alliance for Promoting International Friendship through the Churches,* înfiinţată la 2 august 1914, la Constanz, Elveţia, care a ţinut mai multe conferinţe internaţionale, dintre care trei în România: Sinaia, 1924, Bucureşti, 1933, şi Râmnicu-Vâlcea, în 1936.

După primul război mondial, mitropolitul Dorotei de Brusa, locţiitor al patriarhului ecumenic, a adresat în ianuarie 1920, o *Enciclică sinodală către Bisericile lui Hristos de pretutindeni,* în care afirma că diferenţele dogmatice nu pot constitui o piedică de netrecut în calea apropierii şi colaborării Bisericilor unele cu altele, până se va putea ajunge la unirea lor deplină.

Mişcarea ecumenică s-a conturat sub acest nume, în chip pregnant, din 1920 şi îşi are rădăcinile în *iniţiativele şi acţiunile* întreprinse în lumea anglicană şi protestantă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, iniţiative şi acţiuni concretizate în cele trei mari asociaţii creştine internaţionale amintite mai înainte, care s-au transformat şi s-au amplificat, organizându-se în două grupări principale: gruparea creştinismului practic *Viaţă şi Acţiune = Life and Work* şi gruparea

doctrinară numită *Credinţă şi Organizare = Faith and Order,* care, până în 1948, au ţinut conferinţe separate.

a) Gruparea creştinismului practic (*Viaţă şi Acţiune = Life and Work*) a ţinut prima conferinţă internaţională la Stockholm, Suedia, între 19–30 august 1925. Au participat 680 de delegaţi din 37 de ţări, reprezentând 31 de confesiuni.

Conferinţa a fost pregătită de calvinistul american Mc. Farland şi de Nathan Söderblom, arhiepiscopul Uppsalei († 1931).

Dintre Bisericile Ortodoxe au trimis delegaţi: Patriarhia de Constantinopol, Patriarhia Alexandriei, în frunte cu patriarhul Fotie (1900–1925), Patriarhia de Ierusalim, Patriarhia Sârbă, Patriarhia Română, Arhiepiscopia Insulei Cipru, Biserica Greciei şi Biserica Bulgariei.

Patriarhia Română a fost reprezentată de o delegaţie condusă de mitropolitul Nicolae Bălan al Ardealului (1920–1955).

A doua conferinţă a grupării *Viaţă şi Acţiune* s-a ţinut la Oxford, în Anglia, între 12 şi 26 iulie 1937, fiind prezidată de G. Bell, episcop anglican de Chichester. Au participat 435 de delegaţi din 45 de ţări, reprezentând 120 de confesiuni din lume. Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată de o delegaţie în frunte cu arhimandritul Iuliu Scriban.

La această conferinţă s-au temperat excesele sociologice ale mişcării ecumenice şi s-a dat importanţă ideii de Biserică.

b) A doua grupare a mişcării ecumenice, *Credinţă şi Organizare = Faith and Order,* care urmăreşte apropierea şi unirea Bisericilor pe teren doctrinar, a ţinut prima ei conferinţă la Lausanne, în Elveţia, între 3 şi 21 august 1927, având ca preşedinte pe metodistul american John R. Mott (1865–1955), un mare misionar.

Au participat 400 de delegaţi, reprezentând 100 de Biserici, culte şi comunităţi creştine: anglicane, vechi-catolice, protestante şi ortodoxe. Din partea Bisericilor Ortodoxe au trimis delegaţi: Patriarhia de Constantinopol, Patriarhia Alexandriei, Patriarhia Sârbă, Patriarhia Română, Biserica Greciei, Arhiepiscopia insulei Cipru, Biserica Ortodoxă Bulgară, Biserica Ortodoxă Polonă şi Biserica Georgiei.

Patriarhia Română a fost reprezentată printr-o delegaţie condusă de mitropolitul Nectarie Cotlarciuc al Bucovinei (1924–1935).

Discuţiile au avut ca centru problemele: *Biserica, Mărturisirile de credinţă, Tainele şi Ierarhia.*

A doua conferinţă a grupării *Credinţă şi Organizare* s-a întrunit între 3 şi 18 august 1937, la Edinburg, Scoţia, sub preşedinţia arhiepiscopului William Temple de York, apoi de Canterbury. Au participat 400 de reprezentanţi din partea diferitelor Biserici şi denominaţiuni creştine din lume. Biserica Ortodoxă Română n-a participat.

Conferinţa de la Edinburg a discutat următoarele învăţături dogmatice: 1. Despre har; 2. Despre Biserică şi Cuvântul lui Dumnezeu; 3. Despre Taine şi Preoţie; 4. Unitatea Bisericii.

Biserica Romano-Catolică a refuzat să colaboreze cu mişcarea ecumenică.

Papa Pius al X-lea (1922–1939) a interzis catolicilor, clerici şi credincioşi, prin enciclica *Mortalium animos,* promulgată la 6 ianuarie 1928, orice participare la lucrările ei.

La conferinţele mişcării ecumenice de la Oxford şi Edinburg din 1937 s-a propus unirea celor două grupări ale sale, *Viaţă şi Acţiune* şi *Credinţă şi Organizare,* într-o singură organizaţie intercreştină mondială sub denumirea de *Consiliul Ecumenic sau Mondial al Bisericilor = Conseil Oecumenique des Eglises = The World Council of Churches.*

Din cauza celui de al II-lea război mondial (1939–1945) unirea celor două grupări n-a avut loc curând.

Constituirea definitivă a *Consiliului Ecumenic al Bisericilor* s-a realizat în Adunarea generală ecumenică de la Amsterdam, în Olanda, în ziua de 22 august 1948, când însă s-a acceptat ca gruparea doctrinară *Credinţă şi Organizare* să-şi păstreze totuşi oarecare autonomie, având în continuare un comitet de conducere propriu. Noua organizaţie şi-a stabilit următoarea *bază doctrinară* pe care erau obligate s-o accepte toate Bisericile creştine din lume care doreau să adere la aceasta: *Consiliul Ecumenic al Bisericilor este o asociaţie frăţească de Biserici, care primesc pe Domnul Iisus Hristos ca Dumnezeu şi Mântuitor.*

Consiliul Ecumenic al Bisericilor şi activitatea lui

1. La prima Adunare generală a Consiliului Ecumenic al Bisericilor, care s-a ţinut la Amsterdam, între 23 august şi 5 septembrie 1948, au participat 351 de delegaţi din partea a 147 de Biserici din 44 de ţări.

La această primă adunare generală de la Amsterdam din 1948, participarea ortodoxă a fost mai slabă. Majoritatea Bisericilor ortodoxe, întrunite la Conferința interortodoxă de la Moscova din 8–18 iulie 1948, au hotărât să comunice Consiliului Ecumenic al Bisericilor că nu participă la această adunare deoarece programul mișcării ecumenice a început să se orienteze după unele vederi social-politice străine spiritului Ortodoxiei.

Tema centrală *a primei Adunări generale a Consiliului Ecumenic al Bisericilor* de la Amsterdam a fost: *Planul lui Dumnezeu și situația prezentă a omului.* S-a insistat asupra importanței Bisericii – eclesiologia fiind privită sub dublul ei aspect: instituțional și duhovnicesc.

Patriarhul ecumenic Atenagora I al Constantinopolului (1949–1972), prin enciclica din 31 ianuarie 1952, a recomandat Bisericilor Ortodoxe colaborarea cu Consiliul Ecumenic al Bisericilor.

După adunarea de la Amsterdam din 1948, s-a ținut la Lund în Suedia, între 15–28 august 1952, *conferința grupării Credință și Organizare,* în care s-a hotărât integrarea ei, cu unele transformări, în Consiliul Ecumenic al Bisericilor. S-a păstrat acestei grupări oarecare autonomie și i s-a fixat statutul.

Totodată, s-a prelucrat problema ecclesiologică, axată pe trei teme: *Biserica, cultul* și *intercomuniunea.*

În 1954, a luat ființă *Institutul ecumenic de la Bossey,* din Elveția, în care Bisericile ortodoxe, în frunte cu Patriarhia ecumenică, își au reprezentanții lor, care participă la diferite dialoguri dintre Ortodoxie, Anglicanism și Protestantism.

Din 1949, Sacra Congregație a Sfântului Oficiu al Scaunului Roman, prin *Instrucțiunea «Ecclesia Catholica»,* dată la 20 decembrie 1949, cu aprobarea papei Pius al XII-lea (1939–1958), a adoptat o atitudine mai binevoitoare față de mișcarea ecumenică, permițând participarea neoficială a episcopilor, clericilor și credincioșilor catolici la unele întruniri și lucrări ale Consiliului Ecumenic al Bisericilor.

În 1952, Biserica Romano-Catolică a înființat *Conferința internațională catolică pentru problemele catolice,* iar la 5 iunie 1960 papa Ioan al XXIII-lea (1958–1963), printr-un «Motu proprio Super Dei nutu», a creat Secretariatul pentru unitatea creștinilor, pus sub pre-

ședința cardinalului Augustin Bea, apoi a cardinalului J. Willebrands, de origine olandeză.

2. *A II-a Adunare generală a Consiliului Ecumenic al Bisericilor* s-a întrunit la Evanston, în Statele Unite, între 15 și 31 iulie 1954. Au fost reprezentate 163 de Biserici, între ele și unele Biserici Ortodoxe. Biserica Romano-Catolică a trimis observatorii ei. Tema principală a acestei adunări a fost: *Hristos, singura speranță a lumii,* urmată de șase teme secundare, după cum urmează: *unitatea Bisericii, evanghelizarea, probleme sociale și rasiale, probleme interconfesionale, relații între grupările omenești, laicii și creștinii.*

Reprezentanții Bisericii Ortodoxe au criticat cu asprime, în timpul discuțiilor, punctul de vedere susținut de protestanți, după care Bisericile sunt asimilate cu un om păcătos, dar mântuit.

3. *A III-a Adunare generală a Consiliului Ecumenic al Bisericilor* s-a ținut la New Delhi, în India, între 18 noiembrie și 6 decembrie 1961. Din totalul de 198 de Biserici membre, au trimis delegați, consilieri și reprezentanți numai 170 de Biserici. În prima ședință din 19 noiembrie 1961, *Consiliul Internațional al Misiunilor* a fost integrat in Consiliul Ecumenic al Bisericilor.

În ședința a doua, din 20 noiembrie 1961, au fost primite ca membre încă 23 de Biserici, între ele și Bisericile Ortodoxe: Rusă, Română, Bulgară și Polonă. Biserica Ortodoxă Sârbă a intrat în Consiliul Ecumenic al Bisericilor în ianuarie 1965.

Tema discutată la această adunare a fost: *Iisus Hristos, lumina lumii.*

Adunarea de la New-Delhi, din 1961, a lărgit «baza» doctrinară de la Amsterdam din 1948, care cerea Bisericilor «acceptarea lui Iisus Hristos ca Dumnezeu și om», dându-i un caracter trinitar, în modul următor:

«Consiliul Ecumenic al Bisericilor este o asociație frățească de Biserici care mărturisesc pe Domnul Iisus Hristos ca Dumnezeu și Mântuitor, după Scriptură, și se străduiesc să răspundă împreună la chemarea lor comună pentru slava singurului Dumnezeu, Tatăl, Fiul și Sfântul Duh».

În genere, atât în adunarea generală de la Amsterdam, din 1943, cât și în cea de la New-Delhi, din 1961, s-a scos în evidență următorul fapt: *Consiliul Ecumenic al Bisericilor nu este și nu va trebui să devină*

niciodată o supra-Biserică, adică nu este Una Sancta, despre care vorbesc Mărturisirile de credinţă, ci el are doar menirea să ajute Bisericile spre a-şi găsi unitatea lor în Hristos.

În ceea ce priveşte structura organizatorică a Consiliului Ecumenic, Adunarea generală de la New-Delhi a ridicat numărul membrilor Comitetului său central de la 90, cât era la Evanston în 1954, la 100, cu 5 preşedinţi activi.

4. *A IV-a Adunare generală a Consiliului Ecumenic al Bisericilor* s-a ţinut la Uppsala, în Suedia, între 4 şi 20 iulie 1968, având ca temă generală un verset din Apocalipsă, XXI, 5–6: *Iată, Eu înnoiesc toate.*

Au participat peste 2.000 de reprezentanţi, dar numai 730 erau delegaţi cu drept de vot în numele a 232 de Biserici membre, din peste 80 de ţări.

Delegaţia Bisericii Ortodoxe Române a fost condusă de mitropolitul Iustin al Moldovei şi Sucevei (devenit patriarh între 1977–1986). Din partea Bisericii Romano-Catolice au participat 15 delegaţi-observatori, dintre care 9 teologi au fost primiţi ca delegaţi, alături de cei 135 de membri ai Comisiei «Credinţă şi Organizare», putând participa la discuţii, dar fără drept de vot.

Începând din ziua de 4 iulie s-au studiat, în şase secţii, următoarele teme principale: 1. Sfântul Duh şi universalitatea Bisericii; 2. Înnoirea misiunii; 3. Dezvoltarea economică şi socială; 4. Dreptatea şi pacea în relaţiile internaţionale; 5. Cultul adus lui Dumnezeu într-o epocă secularizată; 6. Către un nou stil de viaţă.

La încheierea dezbaterilor, membrii Adunării de la Uppsala din 1968 au publicat un mesaj în care declară că fac apel la unirea tuturor creştinilor pentru ca împreună să *«anticipăm împărăţia lui Dumnezeu, făcând vizibil de pe acum ceva din cele ce va înnoi Dumnezeu».*

5. *A V-a Adunare generală a Consiliului Ecumenic al Bisericilor* s-a ţinut la Nairobi (Kenya), între 23 noiembrie şi 10 decembrie 1975, având ca temă: *Iisus Hristos liberează şi uneşte.*

Au fost de faţă 2500 de participanţi, reprezentând delegaţi ai Bisericilor membre, consilieri, observatori ai Bisericii Romano-Catolice, invitaţi de onoare, membrii personalului de conducere şi administrativ al Consiliului Ecumenic al Bisericilor şi numeroşi reprezentanţi ai presei.

Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată de o delegaţie alcătuită din 12 persoane, în frunte cu mitropolitul Iustin al Moldovei şi Sucevei, pe urmă patriarhul Bisericii Române.

Au participat, de asemenea, reprezentanţii diferitelor culte din România.

Tema principală a fost dezbătută în şase secţii. În secţia a 2-a a fost dezbătută problema despre *unitatea Bisericii,* care a fost definită astfel:

«Biserica una trebuie privită ca o comunitate conciliară de Biserici locale, ele însele unite în mod autentic. În această comunitate conciliară, fiecare Biserică locală posedă în comuniune cu altele, plenitudinea catolicităţii şi mărturiseşte aceeaşi credinţă apostolică; ea recunoaşte, deci, că celelalte Biserici fac parte din aceeaşi Biserică a lui Hristos şi că inspiraţia lor provine de la acelaşi Duh. Ele sunt legate laolaltă prin acelaşi Botez şi aceeaşi Euharistie».

Delegaţii Bisericilor Ortodoxe, între ei şi delegaţii Bisericii Ortodoxe Române, au combătut cu argumente temeinice din Sfânta Scriptură şi Sfânta Tradiţie intenţia şi pretenţia delegaţilor Bisericilor protestante şi anglicane de a transforma Consiliul Ecumenic al Bisericilor într-o *suprastructură eclesial-universală sau într-un sinod ecumenic al tuturor Bisericilor şi denominaţiunilor creştine,* deoarece episcopii Bisericilor de tip protestant şi conducătorii denominaţiunilor ieşite din protestantism n-au primit harul Sfântului Duh prin succesiune apostolică.

La sfârşit, în ziua de 10 decembrie 1975, participanţii au adresat întregii lumi creştine un comunicat, în care, printre altele, subliniază că ei au trăit *bucuria unităţii,* înlăturând barierele de cultură şi rasă, de sex şi clasă, analizând în spirit creştin dificultăţile acestor diviziuni.

Până la pregătirea celei de a VI-a Adunări generale a Consiliului Ecumenic al Bisericilor au avut loc diferite întruniri ale membrilor secţiilor sale.

Cea mai importantă a fost întâlnirea dintre conducătorii Consiliului Ecumenic al Bisericilor şi reprezentanţii Bisericilor membre din fostele state zise socialiste, din Răsăritul Europei, care a avut loc la Budapesta, în Ungaria între 28–31 ianuarie 1980.

Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată de o delegaţie în frunte cu P. S. Episcop Antonie Plămădeală, episcopul Buzăului, în

prezent Mitropolitul Ardealului, membru în Comitetul Central şi în Comitetul executiv al Consiliului Ecumenic.

La întrunirea aceasta s-au dezbătut probleme actuale referitoare la *pace, la dreptul naţiunilor la libertate, suveranitate şi independenţă.* Delegaţii au cerut cu insistenţă ca în raporturile dintre popoare să nu se utilizeze forţa şi ameninţarea cu forţa pentru rezolvarea litigiilor, să înceteze cursa înarmărilor şi cursa pentru hegemonia mondială.

6. *A VI-a Adunare generală a Consiliului Ecumenic al Bisericilor* s-a ţinut la Vancouver, Canada, între 24 iulie şi 10 august 1983, având ca temă principală: *Iisus Hristos, viaţa lumii.*

Au participat 3.000 de persoane, dintre care 850 au fost delegaţi ai Bisericilor membre ale Consiliului cu drept de vot.

Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată printr-o delegaţie compusă din 15 membri în frunte cu I. P. S. Mitropolit Antonie Plămădeală al Ardealului.

Au participat, de asemenea, şi reprezentanţii Bisericilor Reformată şi Evanghelică-Luterană din ţara noastră.

Biserica Romano-Catolică a trimis, de asemenea, delegaţii ei, ca observatori.

Tema principală *«Iisus Hristos, viaţa lumii»,* a fost tratată în cadrul a patru subteme, intitulate: 1. *Viaţa, darul lui Dumnezeu;* 2. *Viaţa, biruitoare a morţii;* 3. *Viaţa în plenitudinea ei;* 4. *Viaţa în unitate.*

În prima subtemă, s-a subliniat că Dumnezeu este autorul întregii creaţii, implicit al vieţii şi El ne dă nu numai viaţa biologică, ci şi viaţa cea veşnică. În acest scop, Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, s-a întrupat, iar prin viaţa, moartea şi învierea Sa a reînnoit lumea, eliberând-o de moarte. Cine se ridică împotriva vieţii semenilor săi, acela se ridică împotriva lui Dumnezeu, izvorul şi creatorul vieţii.

În subtema a 2-a, *Viaţa, biruitoarea morţii,* referenţii şi vorbitorii au făcut apeluri vibrante Bisericilor din lume pentru oprirea aberantei curse a înarmărilor şi punerea ei în afara legii. Lumea, creaţia lui Dumnezeu, *nu trebuie lăsată să fie distrusă prin erorile şi ambiţiile conducătorilor popoarelor.*

În subtema a 3-a, Viaţa în plenitudinea ei, s-a scos în relief că creştinii, care predică iubirea de oameni, au datoria de a lupta pentru înlăturarea mizeriei, sărăciei, subdezvoltării şi înrobirii, prin realizarea înfrăţirii, a dreptăţii sociale, a încrederii şi dragostei dintre oameni şi popoare.

În subtema a 4-a, *Viaţa în unitate,* s-a reliefat importanţa Sfintei Euharistii pentru realizarea unităţii Bisericii şi a lumii, a anticipării Învierii şi a participării la viaţa divină.

Paralel cu acestea, în grupele de lucru, s-au discutat şi alte probleme referitoare la preocupările actuale ale Consiliului Ecumenic. A VI-a Adunare generală a Consiliului Ecumenic al Bisericilor de la Vancouver s-a încheiat la 10 august 1983 într-o atmosferă de optimism şi încredere, cu convingerea că s-a realizat o nouă etapă în împlinirea lucrării de unitate, apropiere şi colaborare între Bisericile creştine din lume.

7. A VII-a Adunare generală a Consiliului Ecumenic al Bisericilor s-a ţinut la Canberra, Australia, între 7-20 februarie 1991 şi a avut ca temă principală: "Vino, Duhule Sfânt – înnoieşte întreaga creaţie". Delegaţia Bisericii Ortodoxe Române, care a fost condusă de Înalt Prea Sfinţitul Daniel al Moldovei şi Bucovinei, care a fost ales membru în Comitetul Central şi Comitetul Executiv al acestei organizaţii ecumenice.

Adunarea de la Canberra a fost marcată prin prezenţa şi punctul de vedere al reprezentanţilor Bisericilor din Asia şi din emisfera de sud. Referatul Profesoarei Dr. Chung Hyun Kyung din Korea, care avea la bază o teologie de nuanţe panteiste, a produs o adevărată criză în sânul Consiliului. Reprezentanţii Bisericilor Ortodoxe, la care s-au adăugat şi reprezentanţi ai altor Biserici, au protestat împotriva tendinţei de relativizare a adevărului creştin şi de considerare a acestuia pe acelaşi plan cu alte tradiţii religioase, tendinţă favorizată de unele cercuri din sânul Consiliului. La o întrunire a reprezentanţilor Bisericii Ortodoxe ţinută la Tessaloniki, Grecia, în aprilie 1998, s-a luat hotărârea ca Bisericile ortodoxe să condiţioneze participarea lor *în cadrul Consiliului Ecumenic al Bisericilor de revizuirea unor metode de lucru ale acestuia, precum şi de reconsiderarea practicii de rugăciune ecumenică.*

8. A VIII-a Adunare generală a Consiliului Ecumenic al Bisericilor s-a ţinut la Harare, Zimbawe, între 3-14 decembrie 1998, şi a avut ca temă generală: "Întoarceţi-vă la Dumnezeu – bucuraţi-vă întru

speranţă". Delegaţia Bisericii Ortodoxe Române a fost condusă de Înalt Prea Sfinţitul Arhiepiscop Nifon al Târgovişte, pe atunci episcop al Sloboziei şi Călăraşilor. Înalt Prea Sfinţitul Nifon a fost ales membru în Comitetul Central şi în Comitetul Executiv al Consiliului.

Adunarea de la Harare a avut mai întâi un caracter festiv, marcând jubileul de 50 de ani de la înfiinţarea Consiliului. Printre hotărârile luate la Harare a fost şi aceea de a se înfiinţa o comisie specială care să studieze propunerile Bisericii Ortodoxe cu privire la îmbunătăţirea metodelor de lucru, precum şi calitatea de membru al acestui organism. Comisia specială, în care sunt reprezentate toate Bisericile Ortodoxe Autocefale, precum şi Bisericile Ortodoxe Vechi Orientale, alături de un număr egal de reprezentanţi ai Bisericilor de tradiţie protestantă din cadrul Consiliului Ecumenic al Bisericilor, s-a întrunit pentru prima dată la Morges, Elveţia, între 6-8 decembrie 1999, şi a hotărât să dezbată următoarele cinci aspecte: 1) în ce constă calitatea de membru al Consiliului; 2) o revizuire a procesului de luare de decizii; 3) rugăciunea comună sau ecumenică; 4) abordarea problemelor de ordin etic şi social; 5) aspecte eclesiologice. Întrunindu-se o dată pe an, comisia specială va trebui să prezinte până în 2003 un raport cu propuneri referitoare la abordarea celor cinci aspecte. Este de sperat că în urma acestui proces, Consiliul Ecumenic al Bisericilor îşi va îmbunătăţi considerabil metoda de lucru şi îşi va fixa noi priorităţi pentru activitatea sa, făcând astfel nu numai posibilă, ci şi mult mai eficientă prezenţa şi contribuţia ortodoxă în cadrul său.

Biserica Ortodoxă Română a devenit membră a Consiliului Ecumenic al Bisericilor de la cea de a treia Adunare Generală (New Delhi, 1961) şi a fost reprezentată în organele de conducere ale acestui Consiliu prin Patriarhul Justin, ca Mitropolit al Moldovei şi Sucevei; Înalt Prea Sfinţitul Mitropolit Daniel al Moldovei şi Bucovinei; Înalt Prea Sfinţitul Mitropolit Antonie al Ardealului; Înalt Prea Sfinţitul Mitropolit Nicolae al Banatului şi Înalt Prea Sfinţitul Arhiepiscop Nifon al Târgovişte. În cadrul personalului Consiliului Ecumenic al Bisericilor au activat următorii teologi români: Înalt Prea Sfinţitul Mitropolit Daniel al Moldovei şi Bucovinei, profesor la Institutul Ecumenic din Bossey (1980–1988), pe atunci ca Dr. Dan-Ilie Ciobotea; Pr. prof. Dr. Ion Bria între 1973–1994, în ultima perioadă ca director al unităţii întâi; şi Pr. Dr. Ioan Sauca, începând din 1994, mai întâi secretar ortodox pentru misiune, iar din 2000, director al Institutului Ecumenic de la Bossey.

Prin deschiderea sa ecumenică, Biserica Ortodoxă Română a adus o contribuţie importantă în Consiliul Ecumenic al Bisericilor, făcând astfel cunoscută teologia românească peste hotare, precum şi spiritul irenic al poporului român şi dorinţa sa de pace şi bună convieţuire între toţi oamenii.

Conferinţa Bisericilor Europene

Conferinţa Bisericilor Europene este o organizaţie creştină europeană care are în vedere colaborarea şi conlucrarea între Biserici, în special de ordin practic, pe tărâm religios şi social obştesc între Bisericile din Europa.

Scopurile ei vizează mai multe obiective, cum ar fi: apropierea dintre creştini, printr-o cunoaştere reciprocă cât mai reală; înţelegerea între popoare; o conciliere între ţările din Est şi Vest, avându-se aici în vedere deosebirile de sistem economico-social şi politic; promovarea vieţii creştine.

Iniţial, Conferinţa Bisericilor Europene avea în vedere doar colaborarea pe plan european pentru într-ajutorarea în slujirea care revenea tuturor Bisericilor din Europa, în situaţia existentă la data constituirii ei. La scurtă vreme însă, Conferinţa Bisericilor Europene şi-a extins într-un fel aria activităţilor şi preocupărilor la nivel mondial, urmărind şi colaborarea cu Bisericile din celelalte continente, în acelaşi scop, al slujirii creştine, al sprijinirii păcii şi securităţii, pentru colaborare şi într-ajutorare între oameni şi popoare.

Încercări de organizare s-au făcut încă din 1957, însă constituirea oficială s-a realizat în 1959. Definitivarea structurii organizatorice s-a făcut abia pe parcurs şi în special, în chip oficial, în cadrul lucrărilor celei de a patra Adunări generale de la Nyborg, Danemarca, când s-a adoptat şi statutul de funcţionare.

Potrivit statutului, organele de conducere ale Conferinţei Bisericilor Europene sunt următoarele: Adunarea generală, care, iniţial, trebuia să-şi ţină lucrările din doi în doi ani; ulterior s-a hotărât însă să se întrunească atunci când se socoteşte oportun şi necesar; Prezidiul, format din 5–7 membri, aleşi după criteriul geografic pe o perioadă de şase ani; Comitetul Consultativ, format din 15–21 membri, care la fiecare doi ani, în proporţie de 1/3 îşi încetează mandatul; Secretariatul, cu rol administrativ organizatoric, în componenţa căruia intră un secretar general, director de studii, un casier şi un secretar consilier; grupe de lucru ce pot fi constituite de Prezidiu şi Comitetul consultativ – care iau hotărâri în comun, în funcţie de problemele ce se ivesc.

Conferinţa Bisericilor Europene este autonomă, având legături cu multe organizaţii ecumeniste şi alianţe confesionale. Cu Consiliul Ecumenic al Bisericilor se află într-o relaţie de strânsă cooperare, în scopul realizării unei mai eficiente unităţi şi slujiri creştine.

Orientările şi obiectivele pe care şi le-a propus de la o etapă la alta sunt oglindite şi de temele discutate la adunările generale. Dacă la prima şi la a doua Adunare generală, din 1959 şi, respectiv, 1960 – problematica a avut un caracter europo-centrist, îndreptându-şi atenţia spre «Creştinismul european în lumea contemporană secularizată» şi spre «Rolul Bisericilor europene în lumea schimbătoare», de la a treia Adunare generală, din 1962, sfera preocupărilor se lărgeşte şi se diversifică, Conferinţa Bisericilor Europene ieşind tematic din cadrul restrâns european, abordând probleme de ordin mondial, cu caracter general. În spiritul noilor orientări s-au discutat acum temele: «Trăirea împreună între continente» şi «Trăirea împreună ca generaţii», tematică continuată şi la cea de a patra Adunare generală din 1964. Adunarea din acel an are şi meritul că, pe lângă elaborarea statutului, a fixat şi baza doctrinară trinitară ca o condiţie de participare şi discuţii.

În cadrul primei teme s-a făcut un istoric al dezvoltării omenirii şi civilizaţiei, concluzionându-se că, pentru păstrarea a tot ceea ce s-a realizat, este nevoie de pace, iar pe marginea celei de a doua teme s-a făcut constatarea existenţei unei tensiuni între generaţii, care, şi aceasta, trebuie aplanată pentru ca în lume să poată domni buna înţelegere.

Alte teme ce vor urma, cum ar fi: «Slujirea şi împăcarea», discutată la cea de a cincea Adunare generală, din 1967, care şi-a ţinut lucrările la Pörtschach – Austria, sau «Slujitori ai lui Dumnezeu, slujitori ai cuvântului», care s-a discutat la a şasea Adunare generală – din 1971, la Nyborg, Danemarca; ori «Fiţi împlinitorii Cuvântului», de la a şaptea Adunare generală – Engelberg – Elveţia –, oglindesc preocuparea de a se realiza o înţelegere şi colaborare în spiritul trăirii şi moralei creştine. S-a reliefat pregnant la toate aceste adunări ideea unei teologii a slujirii, insistându-se asupra sensului cultului şi al Liturghiei în viaţa de toate zilele şi asupra faptului că Bisericile şi creştinii trebuie să se afle în primele rânduri ale slujitorilor societăţii, pentru progresul, prosperitatea şi armonia ei, pentru o unitate în spiritul unităţii în Hristos. Se făcea, de asemenea, remarca că pacea pe pământ este posibilă ca speranţă creştină şi făgăduinţă evanghelică. În perspectiva evenimentelor deceniului opt al secolului XX, Conferinţa a militat pentru aplanarea conflictelor de atunci din lume, printre care, în Europa, erau cele din Irlanda şi Cipru.

A opta Adunare generală, din 1979, are particularitatea că şi-a ţinut lucrările, pentru prima dată, într-o ţară ortodoxă, în Grecia, în localitatea Chania-Creta, şi are importanţa cu totul excepţională că, tot pentru prima dată, tema este pur teologică, intitulându-se: «Prin puterea Sfântului Duh să fim liberi pentru a sluji lumea». Se invocau astfel harul şi puterea Sfântului Duh într-o lucrare sfântă şi sfinţitoare. S-a recomandat intensificarea dialogurilor teologice bilaterale între Biserica Ortodoxă şi Bisericile protestante, Biserica Anglicană, Vechii-Catolici, prin acestea urmărindu-se, în timp, transpunerea în viaţă a celor formulate în tema ce s-a susţinut atunci. O contribuţie deosebită şi-a adus la această Conferinţă şi delegaţia Bisericii Ortodoxe Române, condusă de Prea Fericitul Părinte Patriarh Teoctist, pe atunci Mitropolit al Moldovei.

A IX-a Adunare generală a Conferinţei Bisericilor Europene s-a desfăşurat la Stirling, în Scoţia, între 4-11 septembrie 1986, şi a dezbătut tema: "Slavă lui Dumnezeu, pe pământ pace". Cu această temă *Conferinţa Bisericilor Europene se angaja pe tărâm misionar, temă care a rămas în centrul preocupărilor acestui organism pentru multă vreme.*

A X-a Adunare generală, desfăşurată la Praga, Republica Cehă, între 1-11 septembrie 1992, a dezbătut tema: "Dumnezeu uneşte – în Hristos o nouă creaţie". Această Adunare a fost marcată de schimbările petrecute în Europa Centrală şi de Răsărit prin dispariţia dictaturilor comuniste. Bisericile din această parte a Europei aveau acum posibilitatea să participe liber şi deplin la întruniri ecumenice internaţionale. Dacă până în 1989 misiunea Conferinţei Bisericilor Europene a fost aceea de a oferi platformă de întâlnire şi dialog între Bisericile din cele două părţi ale Europei, divizată în două blocuri politice, opuse unul altuia, după 1990 misiunea acestei organizaţii ecumenice este de a sta în slujba Bisericilor din întreaga Europă şi de a le ajuta să coopereze pe calea integrării europene.

A XI-a Adunare generală a Conferinţei Bisericii Europene s-a ţinut la Graz, în Austria, între 30 iunie – 4 iulie 1997, şi a avut ca temă generală: "Reconcilierea – dar al lui Dumnezeu şi izvor de viaţă nouă". Delegaţia Bisericii Ortodoxe Române la Graz a fost condusă de către Înalt Prea Sfinţitul Mitropolit Daniel al Moldovei şi Bucovinei, care a fost unul din cei trei moderatori ai acestei adunări, iar apoi a fost ales membru în Comitetul Central şi în Prezidiul Conferinţei Bisericilor Europene.

În 1999 a avut loc integrarea Comisiei Ecumenice Europene pentru Biserică şi Societate cu Conferinţa Bisericilor Europene, astfel că aceasta din urmă are acum câte un birou la Bruxelles, Belgia, şi la Strasbourg, Franţa, pentru a reprezenta interesele Bisericilor pe lângă instituţiile europene din acele oraşe, adică Uniunea Europeană şi respectiv Consiliul Europei.

Conferinţa Bisericilor Europene, cu sediul central la Geneva, are peste 125 de Biserici membre din toate tradiţiile, cu excepţia Bisericii Romano-Catolice. Organizaţia romano-catolică la nivel european, corespunzătoare Conferinţei Bisericilor Europene, este Consiliul Conferinţelor Episcopilor din Europa. Aceste două organizaţii reprezintă împreună aproape toată creştinătatea europeană şi ele cooperează foarte strâns. Afară de cele şapte întruniri organizate de cele două organizaţii europene între 1978 şi 2001, sunt încă de menţionat cele două Adunări Ecumenice Europene de la Basel (1989) şi Graz (1997).

Adunarea de la Basel, care a dezbătut tema: "Pace întru dreptate" a însemnat prima întrunire a reprezentanţilor tuturor Bisericilor din Europa după schisma de la 1054. La Adunarea de la Graz, între 23-29 iunie 1997, cu tema "Reconcilierea – dar al lui Dumnezeu şi izvor de viaţă nouă", au participat peste zece mii de reprezentanţi ai tuturor Bisericilor din Europa, numărul participanţilor din România fiind de peste 1200.

Adunarea de la Graz a recomandat tuturor Bisericilor să adopte un document, prin care să fie fixate drepturile şi datoriile Bisericilor unele faţă de altele, să se clarifice deosebirea dintre acţiunile prozelitiste şi adevărata misiune a Bisericii, precum şi raporturile dintre Bisericile majoritare şi cele minoritare în diferitele ţări ale Europei. Această recomandare s-a concretizat prin adoptarea Chartei Ecumenice, care a fost semnată de către cei doi preşedinţi ai Conferinţei Bisericilor Europene şi respectiv al Consiliului Conferinţelor Episcopilor din Europa, în duminica din 22 aprilie 2001, iar Charta Ecumenică are menirea să ofere o bază solidă pentru cooperarea dintre toate Bisericile europene.

Biserica Ortodoxă Română a fost interesată de activitatea Conferinţei Bisericilor Europene încă de la începuturile acesteia; din 1962 ea participă însă oficial, permanent şi activ. Biserica Ortodoxă Română a fost permanent reprezentată în forurile de conducere ale Conferinţei Bisericilor Europene prin: Patriarhul Justin, pe atunci Mitropolit al Moldovei şi Sucevei; Prea Fericitul Părinte Patriarh Teoctist, pe atunci Mitropolit al Moldovei şi Sucevei; Înalt Prea Sfinţitul Mitropolit Daniel al Moldovei şi Bucovinei; Înalt Prea Sfinţitul Mitropolit Antonie al Ardealului; Înalt Prea Sfinţitul Mitropolit Teofan al Olteniei, pe atunci Episcop Vicar Patriarhal, şi Înalt Prea Sfinţitul Arhiepiscop Nifon al Târgoviştei. Mai mulţi teologi români au activat în diferite comisii şi comitete de lucru ale acestei organizaţii de la început până azi: Pr. prof. Dr. Dumitru Popescu a funcţionat în perioada 1980–1988 ca director de studii în cadrul acestei organizaţii, iar Pr. Prof. Dr. Viorel Ioniţă ocupă acelaşi post, începând din anul 1994.

Consiliul Ecumenic al Bisericilor coordonează activitatea ecumenică pe plan mondial, iar Conferinţa Bisericilor Europene pe plan

european. Prin prezenţa şi activitatea sa în cadrul acestor două organizaţii ecumenice internaţionale, Biserica Ortodoxă Română contribuie direct şi substanţial la dialogul ecumenic menit să apropie Bisericile din întreaga lume pe calea împlinirii mandatului încredinţat lor de către Însuşi Hristos Domnul şi Mântuitorul tuturor, "ca toţi să fie una".

Aspectul slujirii a fost reluat şi la Adunarea generală din 1986, de la Stirling, cu tema: «Slujind lui Dumnezeu, slujim oamenilor»; şi s-a urmărit realizarea unui consens în înţelegerea semnificaţiei teologice a termenului de slujire a lumii în duh religios. După modul cum s-au desfăşurat discuţiile, această Adunare generală a fost considerată una dintre cele mai reuşite întruniri.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

I. LUCRĂRI ŞI STUDII GENERALE DESPRE MÂNTUITORUL IISUS HRISTOS

Amiot, F. J. Daniélou, A. Brunot, Mgr. Cristiani et H. Daniel-Rops, *Les sources de l'histoire de Jésus,* Paris, 1961.

Anderson, Ch., C., *The historical Jesus. A continuing question.* Grand Rapids, Erdmans, Publ., 1972.

Conzelmann, *Le origini del cristianesimo. I risultati della critica storica.* A cura di B. Corsani, Torino, 1976.

Daniel-Rops, H., *Jésus en son temps,* 2-e éd., Paris, 1962, 837 p.

Diamandi, Sterie, *Fiul lui Dumnezeu, Fiul Omului,* 3 vol., Bucureşti, 1943.

Goguel, Maurice, *Jésus,* 2-e éd., Paris, 1950.

Grant, R. M., *Le Dieu des premiers chrétiens*, trad. de l'anglais, par. A. M. Giroudout, Paris, 1971.

Kasper, W., *Jésus le Christ*, Paris, 1976.

Kraft, H., *Die Entstehung des Christentums*, Darmstadt, 1981.

Moreau, J., *Les plus anciens témoignages profanes sur Jésus*, Bruxelles, 1944. Ricciotti, J., *La vie de Jésus Christ*, Trad. fr. par M. Vaussard, Paris, 1947, 712 p.

Schweitzer, E., *Jesus Christus*, München, Hamburg, 1968.

Taylor, V., *The Life and Ministry ot Jesus*, London, 1954.

Trocme E., *Jésus de Nazareth, vu par les témoins de sa vie*, Neuchâtel, 1972.

Zimmerman, H., Jesus Christus. *Geschichte und Verkündigung*, Stuttgart, 1973.

II. LUCRARI GENERALE IN LIMBA ROMÂNĂ

Dobrescu, Nic., *Istoria bisericească universală de la 1054 până astăzi,* pentru clasa a VI-a de seminar, Bucureşti, 1914.

Mihălcescu, Pr. loan, *Istoria bisericească universală până la 1054, cu noţiuni de patrologie,* pentru clasa a V-a de seminar, ed. a 4-a, Bucureşti, 1942.

Idem, *Istoria bisericească universală de la 1054 până azi,* pentru clasa a VI-a de seminar, ed. a 2-a, Bucureşti, 1932. Manualul a fost publicat mai întâi de Prof. Nic. Dobrescu, Bucureşti, 1914.

Mihălcescu, Irineu, Mitropolitul Moldovei şi Sucevei, *Istoria religiunilor lumii,* Bucureşti, 1936.

Popescu T. M., Pr. Prof. T. Bodogae şi Prof. G. Stănescu, *Istoria bisericească universală, vol. I (1–1054), vol. II (de la 1054 până azi),* Bucureşti, 1956.

Popovici, Euseviu, *Istoria bisericească universală şi statistica bisericească,* trad. de Mitropolitul Atanasie Mironescu, t. I, II, III, IV, ed. 2-a, Bucureşti, 1925, 1926, 1927, 1928.

Pulpea, I., (= Pr. Prof. I. Rămureanu), *Lupta împăratului Iulian împotriva creştinismului,* Bucureşti, 1942.

Rămureanu, Pr. Prof. Ioan, Pr. Prof. M. Şesan şi Pr. Prof. T. Bodogae, *Istoria bisericească universală, vol. I* (1–1054), ed. 3-a, Bucureşti, 1987.

Rămureanu, Pr. Prof. Ioan, *Actele martirice,* Bucureşti, 1987.

Rămureanu, Pr. Prof. Ioan, *Preocupări şi studii de teologie istorică şi patristică,* în «Studii teologice», XX (1968), nr. 5–6, p. 364–388.

*** *Religious Life in Romania. Essential Information,* Bucharest, 1987.

Vasilescu, Diac. Prof. Em., *Istoria religiilor,* Bucureşti, 1975; ed. 2-a Bucureşti, 1982.

III. ALTE LUCRĂRI ŞI STUDII GENERALE ÎN LIMBI STRĂINE

Allatius, Leo, *De Ecclesiae occidentalis atque orientalis perpetua consensione,* Colonia Agrippina (Köln), 1648.

Anastasiu, J. E., *Istoria Bisericii,* în lb. greacă, t. I–II, ed. 2-a, Tesalonic, 1979.

Bihlmeyer, C. et H. Tüchle, *Histoire de l'Eglise,* t. 1. «L'Antiquité chrétienne», adâpté par Ch. Munier, 2-é ed., par. D. van Dammé, Tournai, Paris, 1969; t. 2. «L'Eglise de la chrétienté», adapté par M. H. Vicaire, Mulhouse, 1963; t. 3. «L'Eglise des temps modernes», adapte par M. H. Vicaire et A. Duval, Paris, Mulhouse, 1964; t. 4. «L'Eglise contemporaine», adapté par M. H. Vicaire, Mulhouse, 1967.

Carrington, Philip, *The Early Christian Church,* 2 vol., Cambridge, 1957.

Chadwick, Henry, *History and Thought of the Early Church,* London, 1982.

Idem, *The Early Church,* Harmondswort, Midlesex, England, 1975. Traducere în limba germană de Walter de Gruyter, sub titlul: Henry Chadwick, *Die Kirche in der antiken Welt,* Berlin, New York, 1972.

Daniel-Rops, H., *Histoire de l'Eglise,* t. I. *L'Eglise des temps classiques,* Paris, 1935; t. III. *L'ère des grands craquements,* Paris, 1930; t. IV. *L'Eglise de la Révolution,* 1. *En face de nouveaux destins,* Paris, 1960.

Daniélou, J. et H. Marrou, *Nouvelle histoire de l'Eglise,* t. I–V, cu diferiţi autori, Paris, 1963–1975.

Duchesne, Louis, *Histoire ancienne de l'Eglise,* t. I–IV, Paris, 1911, 1923, 1924.

Fliche, Aug. et Victor Martin, *Histoire de l'Eglise depuis les origines jusqu'□nos jours,* 24 vol., Paris, începînd din 1934, cu diferiţi autori.

Frend, W. H. C., *The Early Church. From the Beginning to 461,* London, 1983.

Idem, *The Rise of Christianity,* London, 1979.

Gaudemet, Jean, *L'Eglise dans l'Empire romain (IV–V-e siècles),* Paris, 1958.

Goff, Jacques le, *Civilizaţia Occidentului medieval,* trad. de Maria Holban, Bucureşti, 1970. Recenzie: Pr. Prof. I. Rămureanu, în «Ortodoxia» XXIV (1972), nr, 1, p. 38–81.

Idem, *Pour un autre Moyen Age. Temps, travail et culture en Occident,* Paris, 1977.

Jaquin, A. M., *Histoire de l'Eglise,* Paris, 1948.

Jedin, H., *Handbuch der Kirchengeschichte,* Freiburg im Breisgau, 1973.

Kirsch, J. P., *Kirchengeschichte. Die Kirche in der griechisch–römischen Kulturwelt,* Band 1, Freiburg im Breisgau, 1930; Bd. IV, L. A. Veit, *Die Kirche im Zeitalter des Individualismus,* 2 bd., Freiburg in Breisgau, 1931, 1933.

Kottje, Rund B. Moeller, *Ökumenische Kirchengeschichte,* t. I, II, III, München, 1970, 1978, 1979.

Lietzman, H., *Geschichte der alten Kirche,* Bd. I–IV, Berlin. Traduction française par Andre Jundt: *Histoire de l'Eglise ancienne,* t. I–III, Paris, 1936, 1933, 1941.

Lortz, J., *Histoire de l'Eglise des origines à nos jours.* Traduit de l'allemand par M. Lefêvre, Paris, 2–e éd., Paris, 1962,

Mann, G. A., Heus und A. Nitschke, *Propyläen Weltgeschichte. Eine Universalgeschichte.* Bd. I–X + 2 suppl. 12 vol., Frankfurt, Wien, 1961–1965.

Pheidas, Vl., I., *Istoria bisericească, t. I–II. De la iconoclasm până la căderea Constantinopolului,* în limba greacă, Atena, 1973.

Posnov, M. E. *Istoria na christianskata Ţārcva* (= Istoria Bisericii creştine), t. I–II, Sofia, 1933, 1935. Trad. în lb. rusă de Irène Posnov, *Istoria hristianskoj, Ţerkvi,* până la 1054, Bruxelles, 1964.

Poulet, Dom. Ch., *Histoire de l'Eglise,* t. I, 6–e éd., Paris, 1941, t. II, Paris, 1935.

Idem, *Histoire du christianisme,* t. I–IV, Paris, 1932–1934; 1966.

Stefanidis, Archim. B., *Istoria bisericească de la început până azi,* ed. 2-a, Atena, 1959, în lb. greacă.

Zeiller, Jacques, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain,* Paris, 1918.

Zernov, M., *The Church of the Eastern Christians,* London, 1946.

Idem, *Eastern Christendom,* London, 1961.

IV. STUDII SPECIALE PENTRU ISTORIA BISERICEASCĂ UNIVERSALĂ

A. Izvoare

IV. B. Lucrări speciale

Bodogae, Pr. Prof. Teodor, *Ajutoarele româneşti la mânăstirile din Sfântul Munte Athos,* Sibiu, 1941.

Bodogae, Pr. Prof. Teodor, *Din istoria Bisericii Ortodoxe de acum 300 de ani,* Sibiu, 1943.

Dură, Dr. Ioan, *Dositei al Ierusalimului şi contribuţia lui în Ţările Române şi la Biserica lor,* în greceşte, Atena, 1977.

Ionescu, Fr. Barbu Gr. (= pr. Prof. Ioan *Rămureanu), Conciliul II de la Vatican. Dezbaterile şi hotărârile primei sesiuni,* în «Ortodoxia» XVI (1964). nr. 1, p. 3–46.

Rămureanu, Pr. Prof. Ioan I., *Contribuţia teologilor şi istoricilor Bisericii Ortodoxe Române la cunoaşterea dezvoltării istorice a Bisericii Ortodoxe,* în «Ortodoxia», XXIII (1971), nr. 1, p. 11–26, 16 p. A se vedea şi în limba franceză (*La Contribution des théologiens et des historiens de l'Eglise Orthodoxe Roumaine à la connaissance du développement historique de l'Eglise Orthodoxe*) în *«De la Théologie Orthodoxe Roumaine, des origines à nos jours»,* Bucarest, 1974, p. 85–103.

Idem, *Sfinţii Apostoli Petru şi Pavel, luceferi ai creştinătăţii,* în «Mitropolia Olteniei», XIX (1967), nr. 5–6.

Idem, *Cinstirea sfintelor icoane în primele trei secole,* în «Studii teologice», XXIII (1971), nr. 9–10, p. 621–671.

Idem, *Sinodul I ecumenic de la Niceea din 325. Condamnarea ereziei lui Arie. Simbolul Niceean,* în «Studii teologice», XXIX (1977), nr. 1–2, p. 15–60.

Idem, *Sinodul al II-lea ecumenic de la Constantinopol (381). Învăţătura despre Sfântul Duh şi Biserică. Simbolul constantinopolitan,* în «Studii teologice», XXI (1969), nr. 5–6, p. 327–386.

Idem, *Sinodul al II-lea ecumenic de la Constantinopol (381), 1600 de ani de la întrunirea lui,* în «Ortodoxia», XXXIII (1981), nr. 3, p. 285–336.

Idem, *Evenimentele istorice înainte şi după Sinodul de la Calcedon,* în «Studii teologice», XXII (1970), nr. 3–4, p. 179–211.

Idem, *Posibilitatea întoarcerii Bisericilor monofizite la Ortodoxie. Consideraţii istorice şi dogmatice asupra poziţiei lor faţă de Ortodoxie,* în «Ortodoxia», III (1951), nr. 4, p. 586–636.

Idem, *Începutul creştinării sârbilor sub împăratul bizantin Heracliu,* în «Studii teologice», XI (1959), nr. 3–4, p. 164–181.

Idem, *Creştinarea sârbilor sub împăratul Vasile I Macedoneanul,* în «Studii teologice», XII (1960), nr. 1, p. 3–28.

Idem, *Unsprezece secole de la activitatea misionară a Sfinţilor Chiril şi Metodie,* în «Ortodoxia», XIX (1967), nr. 1, p. 17–31.

Idem, *Începuturile creştinării ungurilor în credinţa ortodoxă a Răsăritului. Ortodoxia la unguri până în timpul domniei regelui Ştefan cel Sfânt,* în «Studii teologice», IX (1957), nr. 1–2, p. 23–57.

Idem, *Rolul elementului românesc în creştinarea ungurilor,* în «Biserica Ortodoxă Română», XCVIII (1980), nr. 1–2, p. 173–194.

Idem, *Creştinarea ruşilor în lumina noilor cercetări istorice,* în «Studii teologice», IX (1957), nr. 5–6, p. 386–413.

Idem, *Ghenadie II Scholarios, primul patriarh ecumenic sub turci,* în «Ortodoxia», VIII (1956), nr. 1, p. 72–109.

Idem, *Tratative directe de unire dintre Bisericile Ortodoxe şi Biserica Anglicană de la 1920 până azi,* în «Ortodoxia», X (1958), nr. 2, p. 217–235. Traducere în limba engleză sub titlul *Direct Talkes for Union, between the Orthodox and the Anglican Churches from 1920 till to-day în «The Romanian Orthodox Church and the Church of England»,* Bucharest, 1936, p. 45–66.

Idem, *Primatul papal şi colegialitatea episcopală în dezbaterile Conciliului al II-lea de la Vatican,* în «Ortodoxia», XVII (1965), nr. 2, p. 139–166.

Idem, *Bisericile Ortodoxe cu specială privire asupra Bisericii Ortodoxe Ruse,* în «Studii teologice», I (1949), nr. 1–2, p. 69–96.

Idem, *Două noi Biserici Ortodoxe autocefale: Biserica Ortodoxă Polonă şi Biserica Ortodoxă Cehoslovacă,* în «Ortodoxia», V (1953), nr. 3, p. 437–500.

Idem, *Specificul Ortodoxiei în comparaţie cu Biserica Romano-Catolică şi Protestantismul,* în «Mitropolia Moldovei», XXXII (1956), nr. 10, p. 577–600.

Idem, *Configuraţia actuală a creştinismului,* în «Studii teologice», I (1959) nr. 3–4, p. 119–144.

Şesan, Pr. Prof. Milan, *Probleme de istorie bisericească în expunerea cercetătorilor ortodocşi români,* în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXIX (1971), nr. 3–4, p. 382–394. Tradusă în l. franceză sub titlul: *Problèmes d'histoire ecclésiastique dans les ouvrages des chercheurs orthodoxes roumains,* în *«De la Théologie orthodoxe roumaine des origines à nos jours»*, Bucarest, 1964, p. 103–120.

Idem, *Die Orthodoxe Kirche – 1700–1967,* în «Le monde religieux», no. 30, Lausanne-Lezay, 1969, ch. 3, p. 108–126.

(IV) C. STUDII ŞI ARTICOLE SPECIALE

Bodogae, Pr. Prof. Teodor, *Ajutoarele româneşti la mănăstirile din Sfântul Munte Athos*, Sibiu, 1941.

Bodogae, Pr. Prof. Teodor, *Din istoria Bisericii Ortodoxe de acum 300 de ani*, Sibiu, 1943.

Dură, Dr. Ioan, *Dositei al Ierusalimului şi contribuţia lui la Ţările Române şi la Biserica lor*, în greceşte, Atena, 1977.

Ionescu, Pr. Barbu Gr. (– Pr. Prof. Ioan Rămureanu, *Conciliul II de la Vatican. Dezbaterile şi hotărârile primei sesiuni,* în "Ortodoxia" XVI (1964), nr. 1, p. 3-46.

Rămureanu, Pr. Prof. Ioan I., *Contribuţia teologilor şi istoricilor Bisericii Ortodoxe Române la cunoaşterea dezvoltării istorice a Bisericii Ortodoxe,* în "Ortodoxia", XXIII (1971), nr. 1, p. 11-26, 16 p. A se vedea şi în limba franceză (*La Contribution des théologiens et des historiens de l'Eglise Orthodoxe Roumaine à la connaissance du dévelopement historique de l'Eglise Orthodoxe*) în "De la Théologie Orthodoxe Roumaine, dès origines à nos jours", Bucarest, 1974, p. 85-103.

Idem, *Sfinţii Apostoli Petru şi Pavel, luceferi ai creştinătăţii*, în "Mitropolia Olteniei", XIX (1967), nr. 5-6.

Idem, *Cinstirea sfintelor icoane în primele trei secole,* în "Studii teologice", XXIII (1971), nr. 9-10, p. 621-671.

Idem, *Sinodul I ecumenic de la Niceea din 325. Condamnarea ereziei lui Arie. Simbolul niceean*, în "Studii teologice", XXIX (1977), nr. 1-2, p. 15-60.

Idem, *Sinodul al II-lea ecumenic de la Constantinopol (381). Învăţătura despre Sfântul Duh şi Biserică. Simbolul constantinopolitan,* în "Studii teologice", XXI (1969), nr. 5-6, p. 327-386.

Idem, *Sinodul al II-lea ecumenic de la Constantinopol (381), 1660 de ani de la întrunirea lui,* în "Ortodoxia", XXXIII (1981), nr. 3, p. 285-336.

Idem, *Evenimentele istorice înainte şi după Sinodul de la Calcedon,* în "Studii teologice", XXII (1970), nr. 3-4, p. 179-211.

Idem, *Posibilitatea întoarcerii Bisericilor monofizite la Ortodoxie,* în "Ortodoxia", III (1951), nr. 4, p. 586-636.

Idem, *Începutul creştinării sârbilor sub împăratul bizantin Heraclit*, în "Studii teologice", XI (1959), nr. 3-4, p. 164-181.

Idem, *Creştinarea sârbilor sub împăratul Vasile I Macedoneanul*, în "Studii teologice", XII (1960), nr. 1, p. 3-28.

Idem, *Unsprezece secole de la activitatea misionată a Sfinţilor Chiril şi Metodie*, în "Ortodoxia", XIX (1967), nr. 1, p. 17-31.

Idem, *Începuturile creştinării ungurilor în credinţa ortodoxă a Răsăritului. Ortodoxia la unguri până în timpul domniei regelui Ştefan cel Sfânt*, în "Studii teologice", IX (1957), nr. 1-2, p. 23-57.

Idem, *Rolul elementului românesc în creştinarea ungurilor,* în "Biserica Ortodoxă Română", XCVIII (1980), nr. 1-2, p. 173-194.

Idem, *Creştinarea ruşilor în lumina noilor cercetări istorice*, în "Studii teologice", IX (1957), nr. 5-6, p. 386-413.

Idem, *Ghenadie II Scholarios, primul patriarh ecumenic sub turci*, în "Ortodoxia", VIII (1956(nr. 1, p. 72-109.

Idem, *Tratative directe de unire dintre Bisericile Ortodoxe şi Biserica Anglicană de la 1920 până azi*, în "Ortodoxia", X (1958), nr. 2, p. 217-235. Traducere în limba engleză sub titlul *Direct Talkes for Union between the Orthodox and the Anglican Churches from 1920 till to-day,* în "The Romanian Orthodox Church and the Church of England", Bucharest, 1976, p. 45-66.

Idem, *Primatul papei şi colegialitatea episcopală în dezbaterile Conciliului al II-lea de la Vatican*, în "Ortodoxia", XVII (1965), nr. 2, p. 139-166.

Idem, *Bisericile Ortodoxe cu specială privire asupra Bisericii Ortodoxe Ruse*, în "Studii teologice", I (1949), nr. 1-2, p. 69-96.

Idem, *Două noi Biserici Ortodoxe autocefale: Biserica Ortodoxă Polonă şi Biserica Ortodoxă Cehoslovacă*, în "Ortodoxia", V (1953), nr. 3, p. 477-500.

Idem, *Specificul Ortodoxiei în comparaţie cu Biserica Romano-Catolică şi Protestantismul*, în "Mitropolia Moldovei", XXXII (1956), nr. 10, p. 577-600.

Idem, *Configurația actuală a creștinismului*, în "Studii teologice", I (1959), nr. 3-4, p. 119-144.

Șesan, Pr. Prof. Milan, *Probleme de istorie bisericească în expunerea cercetătorilor ortodocși români*, în "Biserica Ortodoxă Română", LXXXIX (1971), nr. 3-4, p. 382-394. Tradusă în l. franceză sub titlul: *Problèmes d'histoire ecclésiastique dans les ouvrages des chercheurs orthodoxes roumains*, în "*De la Théologie orthodoxe roumaine dès origines à nos jours*", Bucarest, 1964, p. 103-120.

Idem, *Die Orthodoxe Kirche – 1700-1967*, în "Le monde religieux", nr. 30, Lausanne-Leray, 1969, cf. 3, p. 108-126.

V. PRIVIND BISERICA ORTODOXĂ

Atiya, Aziz, S., *A History of Eastern Christianity,* London, 1968.

Attwater, D., *The Christian Churches of the East,* 2 vol., London, 1988.

Beck, Hans-Georg, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich,* München. 1959.

Idem, *Geschichte der orthodoxen Kirche im byzantinischen Reich,* Göttingen, 1980.

Chatziphotis, J. M., *Byzance et l'Eglise,* Atena, 1978.

Clément, Olivier, *Qu'est-ce que l'Eglise Orthodoxe?,* Paris, 1960; 2-e éd., Paris, 1965.

Idem, *L'Orthodoxie,* (Coll. «Que sais-je»), Paris, 1961.

Constantinopoulos, A., *Biserica creștină în democrațiile laice,* în greceşte, Atena, 1959.

Costa de Beauregard, I. Bria, De Fouchauld, *L'Orthodoxie, hier et demain,* Paris, 1979.

Dahm, Chrysostomus, *Die Kirche im Osten. Macht und Pracht der Patriarchen,* Offenbarung, 1964. Recenzie Pr. Prof. I. Rămureanu, în «Ortodoxia», XX (1968), nr. 1, p. 104–109.

Every, George, *The Byzantine Patriarchate (451–1204),* London, 1962.

French, R. M., *The Eastern Orthodox Church,* London, 1951.

Ghenadie (Arabagioglu), mitropolit de Heliopolis, *Istoria patriarhatului ecumenic,* în greceşte, Atena, 1953.

Heiler, Fr., *Urkirche und Ostkirche,* München, 1972.

Hernandez, A. S., *Iglesias de Oriente,* t. I–II, Santander, 1959, 1963.

Janin, R., *Les Eglises orientales et les rites orientaux,* 4–e éd., Paris, 1955.

Jugie, M., *Le schisme byzantin. Aperçu historique et doctrinal,* Paris, 1941.

Kawerau, P., *Das Christentum des Ostens,* Stuttgart, 1972.

Madey, J., *Die Ostkirchen unsere Nachbarn,* Köln, 1964.

Idem, *Die Kirche des Ostens,* Fribourg (Suisse), 1972.

Maxim de Sarddes, mitropolitul, *Le Patriarcat Oecuménique dans l'Eglise Orthodoxe,* Traduit du grec par J. Touraille, Paris, 1975.

Mayendorff, J., *L'Eglise Orthodoxe hier et aujourd'hui,* Paris, 2-e éd., 1969. Ed. a 2-a în limba engleză sub titlul: *The Orthodox Church. Its Past and its Role in the World Today,* Crestwood, 1981.

Idem, *Orthodoxie et catholicisme,* Paris, 1965.

Idem, *The Orthodox Church,* London, 1963.

Runciman, St., *The Great Church in Captivity (1453–1821),* Cambridge, 1968.

Idem, *Das Patriarchat von Konstantinopol* (până în sec. XIX), 1970, 490 p.

Sartorius, R., *L'Eglise Orthodoxe,* Paris, 1968.

Spinka, Matthew, *A History of Christianity in the Balkans,* Chicago, 1933.

Spuler, B., *Die morgenländischen Kirchen,* München, 1964.

Stavridis, B. Th. (Isiavridis), *Istoria Patriarhatului Ecumenic,* în limba greacă, Atena, 1967.

Idem, *Histoire du Patriarcat Oecuménique de Constantinople,* în rév. «Istina», Paris, 1970, nr. 2, p. 131–273.

Stavrinos, Leften S., *The Balkan since 1453,* New York, 1959; 2-nd éd., New York, 1961.

Stupperich, R., *Kirche im Osten,* Göttingen, 1965.

Şesan, Pr. Prof. M., *Die Orthodoxe Kirche,* în *Le monde religieux,* no. 30, Lausanne-Lezay, 1969.

Titov, T., *Situația Bisericii Ortodoxe Orientale în prezent,* Chişinău, 1932.

Ware, T., *The Orthodox Church,* London, 1963.

Wries, W. de, *Der Christliche Osten in Geschichte und Gegenwart,* Würzburg, 1961.

Zananiri, G., *Histoire de l'Eglise byzantine,* Paris, 1954.

Idem, *Catholicisme oriental,* Paris, 1966.

VI. ISTORIA BISERICII ORTODOXE ROMÂNE. STUDII GENERALE

Alzati, Cesare, *Terra Romena tra Oriente e Occidente. Chiese ed etnie nel tardo 1500.* Presentazione di Luigi Prosdocimi, Milano, 1982.

Dobrescu, Nic., *Istoria Bisericii Române pentru clasa a VII-a de Seminar,* Vălenii de Munte, 1912.

Erbiceanu, C-tin., *Istoria Mitropoliei Moldovei şi Sucevei şi a catedralei mitropolitane din Iaşi,* Bucureşti, 1888.

Giurescu, C-tin, C., *Istoria românilor,* ed. 4-a, t. I şi II, Bucureşti, 1942, 1943; ed. 2-a, t. III, partea I-a şi a 2-a, Bucureşti, 1944 şi 1946.

Idem, *Istoria românilor,* t. I şi II, Bucureşti, 1974, 1976.

Idem, *Întemeierea mitropoliei Ungrovlahiei,* în «Biserica Ortodoxă Română», LXXVII (1959), nr. 3–10, p. 673–697.

Giurescu, C-tin C. şi Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până astăzi,* ed. 2-a, Bucureşti, 1, 1975.

Iorga, Prof. Nic., *Istoria Bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor,* ed. 2-a, t. I şi II, Bucureşti, 1929, 1933.

Meteş, Pr. Ştefan, *Istoria Bisericii şi a vieţii religioase a românilor din Transilvania,* t. I, ed. 2-a, Sibiu, 1935.

Moisescu, Pr. Prof. Gh., Pr. Prof. Ştefan Lupşa, Pr. Prof. Alex. Filipaşcu, *Istoria Bisericii Române,* t. I şi II, Bucureşti, 1957.

Pascu, Şt., *Voivodatul Transilvaniei,* t. I, ed. I-a, Cluj-Napoca, 1971; ed. 2-a, Cluj, 1972; t. III, Cluj-Napoca, 1979.

Păcurariu, Pr. Prof. Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române,* vol. I, II şi III, Bucureşti, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române. Bucureşti, 1991, 1994 şi 1997.

Idem, *Începuturile mitropoliei Transilvaniei,* Bucureşti, 1980.

Idem, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române.* Manual pentru Seminariile teologice, Sibiu, 1972.

Suciu, I. D., *Monografia Mitropoliei Banatului,* Timişoara, 1976.

VII. STUDII SPECIALE PENTRU ISTORIA BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

Barnea, I., *Les monuments paléochrétiens de Roumanie,* Città del Vaticano, 1977.

Idem, *Arta creştină în România,* t. I, Bucureşti, 1979.

Idem, *Quelques considérations sur les inscriptions chrétiennes de la Scythie Mineure,* în «Dacia», n.s. I (1957), p. 265–280.

Idem, *Creştinismul în Sciţia Minor după inscripţii,* în «Studii teologice», VI (1954), nr. 1–2, p. 65–112.

Baumann, Victor-Heinrich, *Nouveaux témoignages chrétiens sur les limes nord-scythiques: la basilique à martyrion de basse époque romaine découverte à Niculiţel (départ. de Tulcea),* în «Dacia», n.s., XVI (1972), p. 189–192.

Branişte, Pr. Prof. *Martiri şi sfinţi pe teritoriul Dobrogei de azi,* în *De la Dunăre la Mare,* ed. 2-a, Galaţi, 1979, p. 34–62.

Bulat, Prof. Toma G., şi Pr. Prof. Al. Ciurea, *75 de ani de la întemeierea Facultăţii de Teologie şi a Institutului teologic universitar din Bucureşti,* în «Biserica Ortodoxă Română», LXXV (1957), nr. 11–12, p. 1070–1251.

Coman, Pr. Prof. I., *Scriitori bisericeşti în epoca străromână,* Bucureşti, 1979.

Dobrescu, Nic., *Întemeierea mitropoliilor şi a celor dintâi mânăstiri în ţară,* Bucureşti, 1906.

Idem, *Studii de Istoria Bisericii Române contemporane, I. Istoria Bisericii din România (1850–1895),* Bucureşti, 1906.

Idem, *Din istoria Bisericii Române. Secolul al XV-lea,* Bucureşti, 1910.

Dragomir, Silviu, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII,* t. I, Sibiu, 1920.

Dură, Ioan V., *Dositei al Ierusalimului şi influenţa lui în ţările române şi Biserica lor,* în l. greacă, Atena, 1977.

Elian, Prof. Al., *Legăturile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopol şi cu celelalte Biserici Ortodoxe. De la întemeiere până la 1800,* în «Biserica Ortodoxă Română», LXXVII (1959), nr. 7–10, p. 904–935.

Georgescu, Ilie, *Legăturile ţărilor române cu Ierusalimul. Patriarhii Ierusalimului şi ţările române (veac. XVII–XVIII),* în «Studii teologice», VIII (1956), nr. 5–6, p. 349–362.

Giurescu, Constantin, *Întemeierea Mitropoliei Ungrovlahiei,* în «Biserica Ortodoxă Română», LXXVII (1959), nr. 7–10, p. 673—693.

Horedt, Kurt, *Eine lateinische Inschrift des 4. Jahrhunderts aus Siebenbürgen,* în «Anuarul Institutului de studii clasice al Universităţii din Cluj», IV (Sibiu, 1941–1942), p. 10–15.

Ionescu, Dimitrie G., *Relaţiile ţărilor române cu patriarhia de Alexandria,* Bucureşti, 1935.

Lupşa, Ştefan, *Catolicismul şi românii din Ardeal şi Ungaria până la 1556,* Cernăuţi, 1929.

Moisescu, Diac. Gh. I., *Catolicismul în Moldova până la sfârşitul veacului XIV,* Bucureşti, 1942.

Norocel, Epifanie (episcop), *Bazilicile din Dobrogea,* în «Glasul Bisericii», XL (1981), nr. 35, p. 345–372.

Pippidi, Prof. D. M., *În jurul izvoarelor literare ale creştinismului daco-roman,* în *"Contribuţii la istoria veche a României",* ed. 2-a, Bucureşti, 1967, p. 481–496.

Popescu, Prof. Emilian., *Inscripţiile greceşti şi latineşti din secolele IX–XIII, descoperite în România,* Bucureşti, 1976.

Idem, *Organizarea eclesiastică a provinciei Scythia Minor în secolele IV–VI,* în «Studii teologice», XXXII (1980), nr. 7–10, p. 590–605.

Popescu, Pr. Prof. Nic., *Chiril Lucaris şi Ortodoxia română ardeleană,* în «Biserica Ortodoxă Română», LXIV (1946), nr. 7–9, p. 425–446.

Răműreanu, Pr. Prof. Ioan, *Predicarea Sfintei Evanghelii la poporul român,* în *Sfinţi români şi apărători ai legii strămoşeşti,* Bucureşti, 1987, p. 102–132.

Idem, (Roumanie), *Le christianisme chez les Thraco-Phrygiens d'Asie Mineure et chez les Thraco-Geto-Daces de la Péninsule Balkanique,* dans *Actes du II–e Congrès International de Thracologie* (Bucarest, 4–10 septembre 1976), t. II. *Histoire et Archéologie.* Edités par les soins de Radu Vulpe, Bucureşti, 1980, p. 435–444, şi în lucrarea: *Le Monde Thrace. Actes du IIe Congrès International de Thracologie* (Bucarest, 1976), Volume sélectif, Milan-Paris-Roma, Montreal, 1982, p. 298–307.

Idem, *Nouvelles considérations concernant la pénétration du christianisme chez les Thraco-Geto-Daces,* în «Roumanie» Pages d'histoire», I (1976), nos 3–4 p. 64–84. Este traducerea studiului: *Noi consideraţii privind pătrunderea creştinismului la traco-geto-daci,* în «Ortodoxia», XXVI (1934), nr. 1, p. 164–178, 15 p.

Idem, *Sinodul de la Sardica din anul 343. Importanţa lui pentru istoria pătrunderii creştinismului la geto-daco-romani,* în «Studii teologice», XIV (1962), nr. 3–4, p. 146–182.

Idem, *Termeni latini creştini din Simbolul lui Ulfila şi din Scrisoarea lui Auxenţiu de Durostorum, intraţi în fondul principal al limbii române,* în «Studii teologice», XXXVI (1984), nr. 9–10, p. 681–696, 16 p.

Idem, *Sfinţi şi martiri la Tomis-Constanţa,* în «Biserica Ortodoxă Română», XCIV (1976), nr. 7–8, p. 935–1010.

Idem, *Martiri creştini de la Niculiţel descoperiţi în 1977,* în «Biserica Ortodoxă Română», XCI (1973), nr. 3–5, p. 464–431.

Idem, *Mişcarea audienilor în Dacia Pontică şi nord-dunăreană (sec. IV–V),* în «Biserica Ortodoxă Română», XCVI (1978), nr. 9–10, sept.-oct., p. 1053–1070.

Idem, *Sfântul Vasile cel Mare şi creştinii din Scythia Minor şi Dacia Nord Dunăreană,* în vol. *Sfântul Vasile cel Mare. Închinare la 1600 de ani de la săvârşirea sa,* Bucureşti, 1979, p. 378–393.

Idem, *Episcopul Valentinian de Tomis. Corespondenţa lui cu papa Vigiliu în chestiunea «Celor Trei Capitole»,* în «Biserica Ortodoxă Română», LXV (1947), nr. 4–9, p. 200–212.

Idem, *Mitropolia Vicinei şi rolul ei în păstrarea Ortodoxiei în ţinuturile româneşti* în *De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice şi monumente de artă creştină,* Bucureşti, 1977, p. 149–169. Vezi şi ediţia Bucureşti, 1979, p. 146–169.

Idem, *Rolul Bisericii Ortodoxe Române în Biserica Răsăritului în secolele XIV şi XV,* în «Biserica Ortodoxă Română», XCIX (1981), nr. 1–2, p. 131–143.

Idem, *Le rôle de l'Eglise Orthodoxe Roumaine dans le cadre de l'Eglise d'Orient aux XIV–e et XV–e siècles,* dans *"Miscellanea historiae ecclesiasticae",* VII, Louvain-la-Neuve et Louvain, 1985, p. 115–128.

Idem, *Legăturile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopol şi celelalte Biserici Ortodoxe. De la 1800 pând la recunoaşterea autocefaliei Bisericii noastre,* în «Biserica Ortodoxă Română», LXXVII (1959), nr. 7–10, p. 935–960.

Idem, *Legăturile Patriarhiei de Alexandria cu Ţările Române,* în «Studii teologice», VIII (1956), nr. 1–2, p. 58–80.

Idem, *La a 90-a aniversare a autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române,* în «Biserica Ortodoxă Română», XCII (1975), nr. 11–12, p. 1366–1383.

Şerbănescu, Pr. Nic., *Mitropoliţii Ungrovlahiei,* în «Biserica Ortodoxă Română», LXXVII (1959), nr. 7–10, p. 792–826.

Idem, *Patriarhul Meletie Pigas şi legăturile lui cu ţările române,* în «Biserica Ortodoxă Română», LXIII (1945), nr. 11–12, p. 699–716 şi LXIV (1946), nr. 7–9, p. 352–372.

Idem, *Optzeci de ani de la dobândirea autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române,* în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXIII (1965), nr. 3–4, p. 247–273.

Idem, *Înfiinţarea Patriarhiei Române,* în «Biserica Ortodoxă Română», XCIIII (1975), nr. 11–12, p. 1384–1400.

Vulpe, Radu şi Ion Barnea, *Romanii la Dunărea de Jos. Din Istoria Dobrogii,* t. II, Bucureşti 1968.

VIII. LITURGICĂ

Branişte, Pr. Prof. Ene, *Liturgica specială* pentru Institutele teologice, ed. l-a, Bucureşti, 1980; ed. a 2-a, Bucureşti, 1985.

Vintilescu, Pr. Prof. Petre, *Liturghiile bizantine privite istoric în structura şi rânduiala lor,* Bucureşti, 1943.

Idem, *Despre poezia imnografică din cărţile de ritual şi cântarea bisericească,* Bucureşti, 1937.

IX. PATROLOGIE

Izvoare

J. P. Migne, *Patrologiae cursus completus. Patrologia Graeca* (prescurtat P.G.). 167 vol., Paris, 1857–1866.

Patrologia Latina (prescurtat P.L.), 222 vol., Paris, 1844–1864.

Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum, Prescurtat CSEL, numit şi *Corpus Vindobonense,* prescurtat C.V., Vindobonae (Viena), de la 1866, peste 70 de vol.

Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte (G.C.S.), sau *Corpus Berolinense,* prescurtat C.B., Berlin, din 1897, peste 50 de volume.

Lucrări şi studii

Altaner, B.-a. Stuiber, *Patrologie,* 7-e Auflage, Freiburg, Basel, Wien, 1966.

Bardenhewer, *Geschichte der altkirchlichen Literatur,* 2-e Auflage; I–V Bände, Freiburg im Breisgau, 1913–1932; retipărită, Darmstadt, 1962.

Cayré, F., *Précis de Patrologie. Histoire et doctrine des Pères et docteurs de l'Eglise,* t. I, Paris, 1923; t. II, 2-e éd., Paris, 1933.

Clément, Andre, *La Sagesse de Thomas d'Aquin,* Paris, 1983. Recenzie Pr. Prof. I. Rămureanu, în «Studii teologice», XXXV (1983), nr. 7–8, p. II–VIII.

Hristu, Pang. K., *Patrologia greacă,* t. I–II, în greceşte, Tesalonic, 1976, 1978.

Kashdan, A. P., *Kirche und seine Kultur,* Berlin, 1973.

Papadopoulos, St., *Patrologie,* t. I, în greceşte, Atena, 1977.

Quasten, J., *Patrologia,* vol. I–III. Trad. italiană de Nello Beghin, Torino, 1978.

Testard, M., *Chrétiens latins des premiers siècles. La littérature et la vie,* Paris, 1981.

În limba română

Coman, Pr. Prof. Ioan G., *Patrologie.* Manual pentru uzul studenţilor institutelor teologice, Bucureşti, 1956.

Idem, *Patrologie,* vol. I şi II, Bucureşti, 1984 şi 1985.

Idem, *Scriitori bisericeşti din epoca strămână,* Bucureşti, 1979.

Idem, *Preocupări patristice în literatura teologică românească,* în «Studii teologice», XXIII (1971), nr. 5–6, p. 309–339; vezi şi trad. franceză, în *"De la Théologie orthodoxe roumaine dès origines à nos jours"*, Bucarest, 1974, p. 172 ş.u.

Răămureanu, Pr. Prof. Ioan, *Introducere la Fer. Augustin, Confessiones – Mărturisiri,* trad. de N. I. Barbu, Bucureşti, 1984, p. 5–60 = 56 p.

Vornicescu, Nestor, Mitropolitul Olteniei, *Primele scrieri patristice în literatura noastră. Sec. IV–XVI,* Craiova, 1984.

Izvoare

Carmiris, J. N., Τὰ δογματικὰ καὶ συμβολικὰ μνημεία τῆς Ορθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ed. a 2-a, t. I, Atena, 1960.

Ică, Pr. Prof. Ioan, *Mărturisirea de credinţă a lui Mitrofan Kritopoulos. Însemnătatea ei istorică, dogmatică şi ecumenică,* în «Mitropolia Ardealului», XVIII (1933), nr. 3–4, p. 210–473.

Mihălcescu, Ion, Θησαυρὸς τῆς Ορθοδοξίας. *Die Bekenntnisse und die wichtigsten Glaubenszeugnisse der griechisch-orientalischen Kirche,* Leipzig, 1904.

Movilă Petru, mitropolitul Kievului, Ὀρθόδοξος Ὁμολογία – *Mărturisirea Ortodoxă.* Text grec inedit ms. Parisinus 1265; text român, ed. Buzău, 1691. Editată de Pr. Prof. N. M. Popescu şi Diac. Gh. I. Moisescu, Bucureşti, 1942.

Movilă, Petru, *Mărturisirea de credinţă a Bisericii Ortodoxe (1642),* Traducere de Prof. Alex. Elian, Bucureşti, 1981.

Răămureanu, Pr. Prof. Ioan, *Mărturisirea de credinţă a patriarhului ecumenic Ghenadie II Scholarios,* în «Ortodoxia», XXXVI (1984), nr. 4, p. 462–499 = 38 p.

Lucrări auxiliare

Antonie Plămădeală, Episcop, *Biserica slujitoare, în Sfânta Scriptură, în Sfânta Tradiţie şi în Teologia contemporană.* Extras din «Studii teologice", XXIV (1932), nr. 5–8, p. 325–639.

Andrutsos, Hristu, *Dogmatica Bisericii Ortodoxe Răsăritene,* Trad. de D. Stăniloae, Sibiu, 1920.

Bilan de la théologie du XX-e siècle, sous la direction de R. van der Gucht et H. Vorgrimler, 2 vol., Tournai Paris, 1970, 1971.

Chiţescu, Prof. N., Pr. Prof. Isidor Todoran, Pr. Prof. I. Petreuţă, *Teologia dogmatică şi simbolică,* t. I şi II, Bucureşti, 1958.

Evdokimov, Paul, *L'Orthodoxie,* Neuchâtel (Suisse), 1965.

Lossky, Vl., *Essai sur la théologie mystique de l'Eglise d'Orient,* Paris, 1944. În limba germană: *Die mystische Theologie der morgenländischen Kirche,* 1961.

Mihălcesco, Pr. I., *La Théologie symbolique du point de vue de l'Eglise Orthodoxe Orientale,* Bucarest-Paris, 1932.

Stăniloae, Pr. Prof. D., *Teologia dogmatică ortodoxă pentru Institutele teologice,* t. I, II, III, Bucureşti, 1978.

XI. SINOADE ECUMENICE ŞI LOCALE

Izvoare

Albergio, J., P. P. Ioannou, C. Leonardi, P. Prodi, H. Jedin, *Conciliorum Oecumenicorum decreta,* Freiburg im Breisgau, 1962, ed. 3-a, Bologna, 1933.

Hefele, Ch. -J. et Dom. H. Leclercq, *Histoire des conciles. Studii şi texte,* 18 vol., Paris, 1907–1921. T. IX redactat de P. Richard; t. X, de A. Michel.

J. D. Mansi, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio,* Florentiae et Venetiis, 1759–1798, continuată de J. B. Martin el L. Petit, până la conciliul I Vatican, 1830, Paris şi Leipzig, 1901–1912.

Lucrări şi studii

Dumeige, C., *Histoire des Conciles Oecuméniques,* Paris, 1963.

Dvornik, F., *The General Counciles of the Church,* London, 1964.

Jedin, Hubert, *Brève histoire des conciles,* Paris, 1960.

Idem, *Ecumenical Councils ot the Catholic Church,* London, 1980.

Margull, H. J., *Die ökumenischen Konzile der Christenheit,* Stuttgart, 1961.

În limba română

Răműreanu, Pr. prof. Ioan, *Sinodul I ecumenic de la Niceea din 325. Condamnarea ereziei lui Arie. Simbolul Niceean,* în «Studii teologice», XXIX (1977), nr. 1–2, p. 15–60.

Idem, *Sinodul al II-lea ecumenic de la Constantinopol (381), Învăţătura despre Sfântul Duh şi Biserică. Simbolul constantinopolitan,* în «Studii teologice», XXI (1969), nr. 5–6, p. 327–386.

Idem, *Sinodul al II-lea ecumenic de la Constantinopol (381). 1600 de ani de la întrunirea lui,* în «Ortodoxia», XXXIII (1981), nr. 3, p. 285–336.

Idem, *Sinodul de la Sardica din anul 343. Importanţa lui pentru istoria pătrunderii creştinismului la geto-daco-romani,* în «Studii teologice», XIV (1962), nr. 3–4, p. 146–182.

Idem, *Sinoadele de la Sirmium dintre anii 348 şi 358. Condamnarea lui Fotin de Sirmium,* în «Studii teologice», XV (1963), nr. 5–6, p. 266–316.

Idem, *Creştinismul în provinciile romane dunărene ale Iliricului la sfârşitul secolului al IV-lea. Sinodul de la Sirmium din 338 şi Sinodul de la Acvileea, din 381,* în «Studii teologice», XVI (1964), nr. 7–8, p. 408–450.

Ioniţă, Diac. Asist. Viorel, *Sinodul al VI-lea ecumenic şi importanţa lui pentru ecumenismul actual,* în «Studii teologice», XXX (1978), nr. 5–8, p. 363–484; Prefaţa de Pr. Prof. Dr. I. Răműreanu, p. 357–364.

XII. ISTORIA PAPILOR

Izvoare

Mirbt, Karl, *Quellen zur Geschichte des Papsttums und des römischen Katholizismus,* 5-e Auflage, Tübingen, 1961.

Lucrări auxiliare

Bastien, C., *Les 262 papes. Les Souverains Pontifes de l'Eglise Catholique Romaine et Apostolique,* Montréal, 1982.

Gaspar, E., *Geschichte des Papsttums,* t. I–II, Tübingen, 1930–1933.

Mercier, J., *Vingt siècles d'histoire du Vatican,* Paris, 1976, 530 p.

Pastor, Louis, *Geschichte des Papsttums seit dem Ausgang des Mittelalters,* 16 Bände, 1886–1933. Trad. franc. par H. del Medico, sub titlul: *Histoire des papes depuis la fin du Moyen Age,* t. I–XIX, 6–e éd., Paris, 1925–1928; t. XIX, 3–e éd., Paris, 1938.

Ranke, L, von., L. Pastor, J. Haller, Fr. Seppelt et C. Flaconi, *Storia dei papi,* Roma, 1973, 734 p.

Seppelt, F., X. -G. Schweiger, *Geschichte der Päpste von den Anfängen bis zur Gegenwart,* 1964.

Papi din secolele XIX şi XX

Balducci, E., *Papa Giovanni,* Firenze, 1964.

Chelini, J., *Les nouveaux papes,* Paris, 1978.

Haiward, F., *Leon XIII,* Paris, 1937.

Hales, B. E., *Pope John and his Revolution,* London, 1965.

Monetti, G., *Leone XIII,* 3 vol., Roma, 1942.

Neuvecelle, J., *Jean XXIII une vie,* Paris, 1969.

Soderini, E., *Il pontificato di Leone XIII,* 3 vol., Milano, 1932–1933.

Schmidlin, Joseph, *Papstgeschichte der neuesten Zeit,* 4 Bd., München, 1933–1939. Trad. française de L. Marchal, sub titlul: *Histoire des papes de l'époque contemporaine,* 4 vol., Lyon-Paris, 1938–1940.

William, F. M., *Vom jungen A. Roncalli zum Papst Johannes XXIII,* Innsbruck, 1967.

XIII. IMPERIUL ROMAN

Albertini, Eugène, *L'Empire romain,* 4-e éd., Paris, 1930.

Aymard, André et J. Auboyer, *Rome et son empire,* 2-e éd., Paris, 1956.

Homo, Leon, *Histoire romaine,* t. III. *Le Haut Empire,* Paris, 1933.

Maşkin, N. A., *Principatul lui Augustus. Originea şi conţinutul său social,* Trad. de S. Samarian, Bucureşti, 1954. Recenzie I. Rămureanu, în «Ortodoxia», VII (1955), nr. 2, p. 298–303.

Petit, Paul, *Histoire générale de l'Empire romain,* Paris, 1974.

Piganiol, A., *Histoire romaine,* t. IV, 2: *L'Empire chrétien,* (325–395), (Histoire générale, G. Glotz), Paris, 1947.

Tudor, D., *Figuri de împăraţi romani,* vol. I–II, Bucureşti, 1974; vol. III, Bucureşti, 1975.

Zeiller, J., *L'Empire romain et L'Eglise,* (Histoire du monde par E. Cavaignac, t. V, 2), Paris, 1928.

XIV. IMPERIUL BIZANTIN
Lucrări şi studii generale în limbi străine

Amantos, K. I., *Istoria Imperiului bizantin,* în limba greacă, T. I (395–867), Atena, 1939; t. II (863–1204), Atena, 1947.

Balanos, D., *Scriitorii bizantini,* în limba greacă, Atena, 1951.

Baynes, Norman, S., *The Byzantine Empire,* London, New York, 1958.

Bréhier, L., *Le monde byzantin:* I. *Vie et mort de Byzance,* Paris, 1947; II. *Les institutions de l'Empire byzantin;* Paris, 1948; III. *La civilisation byzantine,* Paris, 1950, Recenzie Pr. Prof. I. Rămureanu, în «Ortodoxia», X (1958), nr. 1, p. 121–127.

Diehl, Ch., *Histoire de l'Empire byzantin,* 12-e éd., Paris, 1934.

Idem, *Figuri bizantine. Marile probleme ale Imperiului bizantin,* Trad. de I. Zarea, t. I–II, Bucureşti, 1969.

Diehl, Ch. et G. Marcais, *Le monde oriental de 395 à 1081,* în *"Histoire du Moyen Age",* t. III, Paris, 1936.

Idem, *Histoire du Moyen Âge* (coll. Glotz, t. IX, 1), *L'Europe orientale de 1081–1453,* Paris, 1936–1945.

Goubert, P., *Byzance avant l'Islam sous les succeseurs de Justinien:* t. I. *Byzance et l'Orient,* Paris, 1951; t. II. *Byzance et l'Occident,* Paris, 1955; t. III. *La vie byzantine,* Paris, 1965.

Gouillard, J., *Etude sur la vie religieuse à Byzance,* Paris, 1975.

Grabar, André, *L'âge d'or de Justinien. De la mort de Théodose à l'Islam,* Paris, 1966, 409 p. Recenzie Pr. Prof. I. Rămureanu, în «Ortodoxia», XXI (1969), nr. 1, p. 92–94.

Iorga, N., *Histoire de la vie byzantine,* t. I–III, Bucarest, 1934. Trad. în româneşte de Maria Holban, Bucureşti, 1974.

Idem, *Byzance après Byzance. Continuation de l'histoire de la vie byzantine,* ed. Mihai Berza, Bucureşti, 1971. Trad. în româneşte de Liliana Iorga-Pippidi, Bucureşti, 1932.

Krumbacher, K., *Geschichte der byzantinischen Literatur,* 2-e Auflage, München, 1897.

Lemerle, Paul, *Histoire de Byzance,* Paris, 1943, 9-e éd., Paris, 1975. Recenzie I. Pulpea-Rămureanu, în «Biserica Ortodoxă Română», LXIII (1945), nr. 9, p. 452–456.

Meyendorff, J., *Byzantine Theology,* New York, 1974.

Ostrogorsky, G., *Geschichte des byzantinischen Staates,* 2-e Auflage, München, 1952. În limba franceză: *Histoire de l'Etat byzantin.* Trad. fr. par J. Goullard; Paris, 1966. Trad. engleză: *History of the Byzantine State,* by J. Hussey, 2-nd éd., Oxford, 1968.

Palanque, J. -R., *Le Bas-Empire* (Coll. «Que sais-je?»), no. 1455, Paris, 1971.

Runciman, S., *La civilisation byzantine,* 330–1453, trad. par. E. Levy, Paris, 1934.

Runciman, Steven, *The Fall of Constantinople,* 1453; Cambridge, 1965, trad. în rom. de Prof. Alex. Elian, Bucureşti, 1971.

Schlumberger, G., *Le siège, la prise et le sac de Constantinople par les Turcs, 1453,* Paris, 1952.

Vasiliev, A. A., *Histoire de l'Empire byzantin,* trad. par P. Brodin et Bourguina, t. I–II, Paris, 1932.

XIV. STUDII ÎN LIMBA ROMÂNĂ
Lucrări în limba română

Barnea, I., Octavian Iliescu, *Constantin cel Mare,* Bucureşti, 1982.

Barnea, I., Oct. Iliescu, C. Nicolescu, *Cultura bizantină în România,* Bucureşti, 1971.

Elian, Prof. Alex. *Bizantinologia în preocupările teologiei ortodoxe româneşti,* în «Studii teologice», XXIII (1971), nr. 5–6, p. 340–452.

Sibiescu, Pr. Vasile, *Împăratul Justinian şi ereziile,* Bucureşti, 1938.

Şerban, N., Tanaşoca, *Literatura Bizanţului,* Bucureşti, 1971.

Bibliografie pentru cruciade

Beek, h. G., *Die byzantinische Kirche im Zeitalter der Kreuzzüge,* la J. Jedin, *Handbuch der Kirchengeschichte,* band III, Freiburg im Breisgau, 1968.

Bréhier, L., *L'Eglise et l'Orient au Moyen Âge. Les Croisades,* 5-e éd., Paris, 1928.

Mayer, H. E., *Geschichte der Kreuzzüge,* 4-e Aufl., 1976.

Prawer, J., *Histoire du Royaume latin de Jérusalem.* Traduit de l'hébreu, par C. Nahon, t. I, et II, Paris, 1969, 1960, Recenzie, Pr. Prof. I. Rămureanu, în «Ortodoxia», Bucureşti, XXIV (1972), nr. l, p. 77–81.

Richard, G., *Orient et Occident au Moyen Âge. Contacts et relations (XI1–XV s.),* London, 1976.

Riley-Smidt, L. et J. *The Crusades. Idea and Reality,* 1095–1247, London, 1981.

Runciman, S. *Geschichte der Kreuzzüge,* 3 vol., München, 1957–1960.

Schlumberger, G., *Byzance et les Croisades,* Paris, 1927.

În limba română

Columbeanu, S. şi Valentin, R., *Cruciadele,* Bucureşti, 1971.

Grămadă, Ilie, *Cruciadele,* Bucureşti, 1961.

Pall, Fr., *Curs de istorie universală. Cruciadele (sec. XI–XIII),* Cluj, 1948.

Cazan Florentina, *Cruciadele,* Ed. Acad. Rom., Bucureşti 1990.

Încercările de unire: secolele XII–XV

V. Laurent et J. Darrouzès, *Dossier grec de l'union de Lyon (1273–1277)* (Archives de l'Orient Chrétien, 16), Paris, 1976.

J. Gill, *Church Union: Rome and Byzantium (1204–1453),* London, 1979.

Idem, *The Church Union of fhe Council of Lyon,* London, 1974.

Idem, *The Church Union of the Council of Lyon (1274), Portrayed in Greek Documents,* in «Orientalia Christiana Periodica», 40, (1974), p. 5–45.

Roberg, B., *Die Union zwischen der griechischen und der lateinischen Kirche auf dem II. Konzil von Lyon (1274),* Bonn, 1964.

Unirea de la Florenţa (1438–1439):

Izvoare:

Concilium Florentinum, 7 vol., Roma, 1940–1958.

J. Gill. *Quae supersunt actorum graecorum Concilii Florentini,* Romae, 1953.

Vitalien Laurent, *Les «Mémoires» du grand ecclésiastique de l'Eglise de Constantinopole Sylvestre Syropoulos sur le Concile de Florence (1438–1439),* Paris, 1971, 710 p.

Studii

J. Décarreaux, *L'Union des Eglises au Concile de Ferrare-Florence,* Chevetogne, 1965.

J. Gill, *The Council of Florence,* Cambridge, 1959.

Labande, E. R., P. Outuline, *Le Grand Schisme et la crise conciliaire, (1378–1479),* I–II, (*Histoire de l'Eglise,* par Aug. Fliche et V. Martin, 14), 1962–1964.

Teodor, M. Popescu, *Cum s-au făcut «unirile» cu Roma,* în «Ortodoxia» Bucureşti I (1949), nr. 2–3, p. 120–142.

Idem, *La o sută de ani după schismă,* în «Studii Teologice», VII (1938–1939), p. 46 –89; VII (1940), p. 77–104.

Idem, *Contribuţiuni la istoria încercărilor de unirea Bisericilor. Tratativele de la 1337–1339,* în «Studii teologice», I, (1930), nr. 3, p. 23–79.

Idem, *Cucerirea Constantinopolului de către latini ca mijloc de unire a Bisericilor (sec. XI–XIV),* în «Studii teologice», I (1929), nr. 1, p. 48–142.

Tsirpanlis, C. N., *Mark Eugenicus and the Council of Florence. A Historical Reevaluation of his Personality,* Thessalonic, 1974.

H. Vasiliadis, *Marcu Eugenicul şi unirea Bisericilor,* în greceşte, Atena, 1972.

XV. IMPERIUL TURC

Ali, Mehmed, Mustafa, *Istoria turcilor,* Bucureşti, 1976.

Babinger, Franz, *Mahomet II le conquerant et son temps (1452–1481),* trad. par H. E. Del Medico, Paris, 1954, în «Ortodoxia», X (1958), nr. 4, p. 586–592.

Decei, Aurel, *Istoria imperiului otoman, până la 1656,* Bucureşti, 1978.

Iorga, N., *Geschichte des Osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt,* 5 volume, Gotha, 1908–1913.

Mantran, R., *Histoire de la Turquie,* 3-e éd., Paris, 1968.

Werner, E. und W. Markov, *Geschichte der Turken, von den Anfängen bis zu Gegenwart,* Berlin, 1977.

XVI. REFORMATORII

Martin Luther

Benz, Ernest, *Wittenberg und Byzanz und Geist und Leben der Ostkirche,* Marburg, 1949.

Boisset, J., *Histoire du protestantisme,* Paris, 1930.

Boyer, Ch., *Luther, sa doctrine,* Roma, 1970.

Carmiris, J. N., *Ortodoxie şi Protestantism,* în limba greacă, Atena, 1937.

Chadwick, O., *The Reformation,* Harman Asworth; Middlesex, England, 1975.

Dunstan, L., *Le Protestantisme,* Paris, 1968.

Heger, H., *Blütezeit des Humanismus und Reformation,* München, 1978. LII, 943 p.

Heyer, Fr., *Der Pietismus im Gestalten und Wirkungen,* Münster, 1975.

Jobert, A., *De Luther à Mohila,* Paris, 1974.

Léonard, E. G., *Histoire générale du Protestantisme,* t. I, *La Réformation;* t. II–III, *L'établissement,* Paris, 1961–1964.

Lortz, J., *La Réforme de M. Luther,* 2 vol., Paris, 1963, 1064 p.

Oţetea, Andrei, *Renaşterea şi Reforma,* Bucureşti, 1941; ed. a 2-a, Bucureşti, 1968.

Idem, *Renaşterea,* Bucureşti, 1964.

Pariset, J. -D., *Humanisme, Réforme et diplomatie,* Strassbourg, 1981.

Strohl, H., *Luther. Sa vie et sa pensée,* Neuchâtel-Paris, 1951.

Vinay, Valdo, *La Riforma protestante,* Brescia, 1992, 448 p.

Ulrich Zwingli

Büsser, Fr., *L'image catholique de Zwingli,* Zürich, 1968, 432 p.

Courvoisier, Jacques, *Zwingli, théologien réformé,* Neuchâtel (Suisse), 1965. Recenzie Pr. Prof. I. Rămureanu, în «Ortodoxia», XVIII (1966). nr. 1, p. 135–140.

Gestrich, C., *Zwingli als Theologe. Glaube und Geist beim Züricher Reformator,* Zürich, 1967.

Locher, G. W., *Huldrich Zwingli in neuer Sicht,* Zürich, 1969.

Jean Calvin

Boyer, Ch., *Calvin et Luther,* Rome, 1993..

Bucsay, M., *Geschichte des Protestantismus in Ungarn,* Stoccarda, 1959.

Calvin, J., *Opera selecta,* 5 vol., Genève, 1962.

Cardier,. J., *Calvin,* Paris, 1966.

Guerdan, R., *La vie quotidienne à Genève au temps de Calvin,* Paris, 1973.

Joutard, Ph. -J. Estebe, *La Sainte Barthélemy ou les résonances d'un massacre,* Neuchâtel, 1976.

Mac Donnel, J. *Calvin,* London, 1967, 420 p.

McNeill, J. T., *The History and Character of Calvinism,* 2-nd éd., New York, 1967.

Schmidt, A. M., *Calvin ou la pensée calvinienne,* Paris, 1957.

Vendel, François, *Calvin. Source et évolution de sa pensée religieuse,* Paris 1950. Recenzie, Pr. Prof. I. Rămureanu, în «Ortodoxia», XII (1960), nr. 2, p. 299–306.

Idem, *Calvin et l'humanisme,* Paris, 1976.

XVII. REFORMA ÎN ANGLIA. ANGLICANISMUL

Bivort de la Saudée, Jaques de, *Anglicans et catholiques. Le problème de l'union anglo–romaine (1833–1933),* Paris, 1949; vol. II: *Documents sur le problème de l'union anglo-romaine (1921–1927),* Paris, 1949, Recenzie, Pr. Prof. I. Rămureanu, în «Ortodoxia», X (1958), nr. 2, p. 317–321.

Hailler, W., *The Rise of Puritanism,* 2-nd ed., 1957.

Haugaard, W. P., *Elisabeth and the English Reformation,* Cambridge, (Gr. Br.), 1968.

Hill, C., *Puritanism and Revolution,* London, 1958; reeditată 1969.

Hughes, P., *The Reformation in England,* 3 vol., London, 1950–1954.

Maurois, Andre, *Histoire d'Angleterre,* Paris, 1937.

Mayfield, Guy, *The Church of England. Its Members and Its Business,* London, 1958.

Milward, P., *Religion of the Elisabethan Age,* London, 1977.

Moorman, J. H. R., *A History of the Church in England,* 2-nd ed., London, 1967.

Idem, *L'Anglicanisme et la communion anglicane (Anglicanisme),* Traduit de l'anglais par J. Marrou, Paris, 1961.

Moraru, Pr. Prof. Alex., *Biserica Angliei şi Ecumenismul. Legăturile ei cu Biserica Ortodoxă Română,* în «Ortodoxia», XXXVII (1985), nr. 4, p. 562–634, XXXVIII (1986), nr. 1, p. 9–155; Prefaţă de Pr. Prof. I. Rămureanu, p. 551–561.

Neil, Stephen, *Anglicanism,* London, 1977.

Popescu, Prof. Teodor M., *Raporturile dintre ortodocşi şi anglicani din secolul XVI până în 1920,* în «Ortodoxia», X (1958), nr. 2, p. 177–194.

Răмureanu, Pr. Asistent I., *Tratative directe de unire dintre Bisericile Ortodoxe şi Biserica Anglicană de la 1920 până azi,* în «Ortodoxia», X (1958), nr. 2, p. 217–235. Traducere în limba engleză sub titlul: *Direct Talks for Union between the Orthodox and the Anglican Churches from 1920 till to-day,* în *«The Romanian Church and the Church of England»,* Bucharest, 1976, p. 45–66.

Simon, Marcel, *L'Anglicanisme,* Paris, 1969.

Stavridis, B. Th., *Orthodoxy and Anglicanism,* London, Transl. by Colin Davey, London, 1966.

Trembelas, P., *Istoria Reformei în Biserica Anglicană,* în greceşte, Tesalonic, 1956.

Wand, J. W. C., *The Anglican Communion. A Survey,* London, 1948.

Idem, *Anglicanism in history and today,* London, 1961.

XVIII. SECTE NOI ÎN ANGLICANISM ŞI PROTESTANTISM
Quakerii. Metodiştii. Herrnhuterii. Swedenborgienii

Quakerii

Braithwaite, W. C., *The Beginning of Quakerism,* ed. revăzută, London, 1965.

Idem, *The second period of Quakerism,* London, ed. rev., 1961.

Etten, H. von., *George Fox et les Quakers,* Paris, 1956.

Grubg, E., *Qu'est-ce que le quakerisme (What is Quakerism?),* 4-e éd., Paris, 1940.

Metodiştii

Bartrand, Cl. J., *Le Méthodisme,* Paris, 1971.

Bucke, E. S., *The History of American Methodism,* 3 vol., New York, 1964.

Davies, R. E. and E. G. Rupp, *A History of the Methodist Church in Great Britain,* t. I, London, 1965.

Gorce, A. de la, *John Wesley, maître d'un peuple,* Paris, 1940; reeditată în 1965.

Outler, A. C., *John Wesley,* New York, 1964.

Herrnhuterii

Blanke, F., *Zinzendorf und die Einheit der Kinder Gottes,* Basel, 1950.

Buitenen, M. P. et colab., *Unitas Fratrum,* Utrecht, 1975, 482 p.

Swedenborgienii sau *«Biserica cea nouă»*

La Eusebiu Popovici, *Istoria Bisericească universală,* trad. de mitrop. Atanasie Mironescu, vol. IV, ed. 2-a, Bucureşti, 1928, p. 77–78.

XIX. BISERICA VECHILOR-CATOLICI

Clément Lialine, D., *Vieux–catholiques et orthodoxes en quête d'une union depuis trois quarts de siècle,* în «Istina», 1958, nr. 1, p. 22–56.

Kury, Urs, *Die Altkatolische Kirche. Ihre Geschichte, ihre Lehre, ihr Anliegen.* Berna, 1966.

Maximos al Sardelor, Mitropolit, *Vechii-Catolici şi Ortodoxia,* în greceşte, ed. II-a, Atena, 1966.

«Mărturisirea de credinţă» a Conferinţei internaţionale de la Utrecht, şi Berna, Trad. de Pr. Ion Săbăduş, în «Ortodoxia», XXIII (1971), nr. 4, p. 650–657.

XX. PATRIARHIILE RĂSĂRITULUI: ALEXANDRIA, ANTIOHIA, IERUSALIM

Dură, Ioan, *Dositei al Ierusalimului şi contribuţia lui la Ţările Române şi Biserica lor,* în greceşte, Atena, 1977, 292 p.

Epistola enciclică a Bisericii una, sfântă, catolică şi apastolică, către ortodocşii de pretutindeni, 6 mai 1848, tradusă de prof. Teodor M. Popescu, după textul grec cu traducere franceză din J. D. Mansi, J. B. Martin, L. Petit, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio,* t. 40, Paris, 1909. Col. 377–418 ca răspuns la Enciclica papei Pius al IX-lea (1846–1838), cu titlul: *Ad Orientales. In suprema Petri Sede,* 6 ian. 1848.

Hajjar, J., *Le christianisme en Orient. Etudes d'histoire contemporaine,* 1648–1969, Bayrouth, 1976.

Mazarakis, G., *Biserica Ortodoxă din Egipt,* în limba greacă, Alexandria, 1932.

Papadopoulos, Hr., *Istoria Bisericii Alexandriei (62–1934),* în limba greacă, Alexandria, 1935.

Idem, *Istoria Bisericii Ierusalimului,* Ierusalim şi Alexandria, 1910.

Papamihail, Gr. şi G. Trandafilakis, *Istoria Bisericii Antiohiei (După notele mitropolitului Atenei, Hr. Papadopoulos),* Alexandria, 1931.

Wries, W. de, *Orthodoxie et catholicisme.* Traduit de l'allemand par J. Houel. Tournai, 1963.

Idem, *Rom und die Patriarchate des Ostens,* Freiburg-München, 1963.

În limba română

Ionescu, D. G., *Relaţiile Ţărilor Române cu Patriarhia de Alexandria,* Bucureşti, 1935.

Rămureanu, Diac. Asistent, I., *Legăturile Patriarhiei de Alexandria cu Ţările Române,* în «Studii teologice», VIII (1956), nr. 1–2, p. 59–80.

Stăniloae, D., *Viaţa şi activitatea patriarhului Dosoftei al Ierusalimului şi legăturile lui cu Ţările Române,* Cernăuţi 1929.

XXI. MIŞCAREA ECUMENICĂ

Barot, M., *Le Mouvement Oecuménique* (Coll. «Que sais-je?»), Paris, 1967.

Congar, M. J., *Chretiens désunis. Principes d'un oecuménisme catholique,* Paris, 1927.

Faye, E. H., *The Ecumenical Advance. A History of fhe Ecumenical Movement,* 2 col., 1948–1968, London, 1970.

Jung, N., *Bilan de l'oecuménisme contemporain,* Tours, 1971.

Krüger, H., *The Life and Activities of the World Council of Churches,* în *The Ecumenical Advance. A History of the Ecumenical Movement,* t. 1–2, 1948–1968, London, 1971.

Rous Ruth, and Gh. Neill, *A History of the Ecumenical Movement,* t. I–II, 2-nd ed., London, Philadelphia, 1967, 1970.

Stavridis, V. T., *Istoria Mişcării ecumemice,* în limba greacă, Atena, 1964.

Visser't Hooft, Wilhelm Adolf, *The Genesis and Formation of the World Council of Churches,* Geneva, 1982.

În limba română

Chiţescu, Prof. N., *Mişcarea Ecumenică,* în «Ortodoxia», XIV (1962), nr. 1–2, p. 3–59.

Rămureanu, Pr. prof. I., *Atitudinea Bisericii Romano-Catolice faţă de Mişcarea ecumenică,* în «Ortodoxia», XIV (1962), nr. 1–2, p. 153–180.

Şerbănescu, Pr. Niculae I., *Biserica Ortodoxă Română şi Mişcarea ecumenică,* în «Ortodoxia», XIV (1962), nr. 1–2, p. 153–180.

CUPRINS

Prefaţă 3

Introducere – Obiectul, definiţia, scopul. Importanţa Istoriei bisericeşti universale. Împărţirea ei 5

PARTEA ÎNTÂI

DE LA ÎNCEPUTURILE CREŞTINISMULUI PÂNA ÎN ANUL 1054

PERIOADA I

Împrejurările politice şi sociale la apariţia creştinismului. Starea lumii greco-romane 11

Starea lumii iudaice la apariţia creştinismului. Cauzele care au înlesnit răspândirea creştinismului 15

Iisus Hristos, Mântuitorul lumii 19

Mesia – Iisus Hristos şi învăţătura Sa 19

Evenimentele mai însemnate din viaţa Mântuitorului 20

Întemeierea Bisericii creştine 24

Răspândirea creştinismului 27

Răspândirea creştinismului prin Apostoli şi ucenicii lor 29

Activitatea Sfântului Apostol Petru 36

Activitatea Sfântului Apostol Pavel. Călătoriile misionare şi Sinodul apostolic 41

Viaţa şi cultul creştin în epoca apostolică şi post-apostolică 48

Organizarea Bisericii în primele veacuri: ierarhia, disciplina şi sinoadele 53

Persecuţiile 60

Persecuţiile contra creştinilor. Cauzele şi desfăşurarea lor până la împăratul Comodus 60

1. Cauzele generale ale persecuţiilor 60

2. Persecuţiile contra creştinilor 62

3. Persecuţiile de la împăratul Septimiu Sever până la Diocleţian .. 64

4. Urmările persecuţiilor 68

Raporturile învăţăturii creştine cu filosofia păgână 69

Formarea canonului Noului Testament. Sfânta Tradiţie 71
Apologeţii creştini 75

Ereziile 79
Erezii din primele trei secole 79
1. Ereziile iudaizante 79
2. Iudeo-gnosticii 79
3. Simon Magul 80
4. Erezii provenite din gnoza păgână şi unele idei iudaice şi creştine 81
5. Erezii ivite în sânul Bisericii 85

Cultura teologică. Părinţii apostolici 88
Şcolile catehetice 93
Cultul şi viaţa creştină până la Constantin cel Mare 97
Începuturile monahismului şi sărbătorile creştine în primele trei veacuri 104

PERIOADA A II-A (325—787)
(Biserica în epoca Sinoadelor ecumenice)

Biserica în timpul lui Constantin cel Mare 107
Biserica în timpul urmaşilor Sfântului Constantin cel Mare 112

Răspândirea creştinismului în Europa, Asia şi Africa 119
Răspândirea creştinismului în Europa 119
Răspândirea creştinismului în Asia 129
Răspândirea creştinismului în Africa 131

Sinoadele ecumenice 133
Arianismul. Sinodul I ecumenic de la Niceea (325) 133
Erezia lui Macedoniu. Sinodul al II-lea ecumenic de la Constantinopol (381) 141
Hotărârile Sinodului II ecumenic. Combaterea apolinarismului 146
Nestorianismul. Sinodul al III-lea ecumenic de la Efes (431) 150
Monofizismul. Sinodul al IV-lea ecumenic de la Calcedon (451) ... 156
Sinodul al V-lea ecumenic de la Constantinopol din 553 161
Bisericile vechi-orientale sau necalcedoniene 165
Monotelismul. Sinodul al VI-lea ecumenic de la Constantinopol (680–681). Sinodul II trulan (quinisext) din 691–692 173

Iconoclasmul. Sinodul al VII-lea ecumenic de la Niceea (787) 180
Importanţa Sinoadelor ecumenice 187

Cultura teologică în Răsărit şi Apus 194
Părinţii bisericeşti: Sfântul Atanasie şi Sfântul Vasile cel Mare 194
Sfântul Grigorie de Nazianz sau Teologul 198
Sfântul Ioan Hrisostom 201
Părinţii şi scriitorii bisericeşti din Apus: Sfântul Ambrozie şi Fericitul Ieronim 205
Fericitul Augustin 210
Cultura teologică în Răsărit în secolele V–VIII 217
Cultura teologică în Apus în secolele V–VIII 222

PERIOADA A III-A (787–1054)

Popoare creştinate de Bizanţ: sârbii, bulgarii şi moravii 225
Creştinarea ruşilor şi a ungurilor 231
Organizarea Bisericii în secolele IV–XI. Patriarhatele. Sinoadele .. 236
Cultul divin. Deosebiri între Răsărit şi Apus în secolele IV–XI 242
Viaţa bisericească, disciplina şi monahismul în Răsărit şi Apus în secolele IV–XI 248
Cauzele şi desfăşurarea Schismei dintre Răsărit şi Apus de la 1054 ... 253

PARTEA A DOUA

DE LA ANUL 1054 PÂNĂ ASTĂZI

PERIOADA A IV-A (MEDIEVALĂ)

Confruntarea dintre Ortodoxie şi Catolicism 263
Starea religioasă în Răsărit şi Apus după Schismă 263
Cruciadele 268
Încercări de unire a Bisericilor în secolele XI–XV 279
1. Încercări de unire în secolele XI şi XII 279
2. Încercări de unire în secolele XIII şi XIV 281
3. Încercări de unire în secolul al XV-lea 285
Sinodul unionist de la Ferrara-Florenţa (1438–1439) 286

Biserica Ortodoxă Română în secolele XI–XV 295
Organizarea Bisericilor Ortodoxe locale 300
Monahismul în Răsărit în secolele XI–XIV. Isihasmul 307

Erezii în Răsărit şi Apus în secolele XI–XIV 317
Erezii în Răsărit 317
Erezii în Apus 320

Monahismul în Apus în secolele XI–XIV 323
Inchiziţia 330

Viaţa Bisericii apusene 333
1. Reformele papei Grigorie al VII-lea 333
2. Cearta pentru învestitură 336
3. Mărirea şi decăderea puterii papale 337

Cultura teologică în Răsărit în secolele XI–XV 343
1. Scriitori bizantini mai însemnaţi în secolele XI–XII 343
2. Scriitori bizantini mai însemnaţi în secolele XIII–XV 346
Cultura teologică în Apus în secolele XI–XV 358
Bisericile vechi-orientale în secolele XI–XV 373
Bisericile vechi-orientale în prezent 379
Relaţiile Bisericii Ortodoxe cu Bisericile vechi-orientale 384
Căderea Constantinopolului sub turci 386
Biserica Ortodoxă în timpul sultanului Mahomed al II-lea 392

Starea Bisericii Apusene înainte de Reformă 401
1. Captivitatea babilonică a papilor (1309–1377) 401
2. Marea schismă papală din Apus (1378–l417) 403
3. Sinoadele conciliariste de la Pisa, Constanţa şi Basel 404

PERIOADA A V-A (MODERNĂ)

Starea Bisericii înainte de Reformă 409
Cauzele Reformei protestante 409
Premergătorii Reformei: John Wycliff, Jan Hus, Savonarola 415

Reforma lui Martin Luther 427
Răspândirea Reformei protestante 431
Sistemul teologiei protestante 434

Alţi reformatori 438
1. Ulrich Zwingli şi învăţătura lui 440
2. Jean Calvin şi învăţătura sa 443

Reforma în Anglia. Cauzele şi urmările ei 453
1. Biserica Angliei sub Henric al VIII-lea 453
2. Introducerea Reformei anglicane sub Eduard al VI-lea 457
3. Restabilirea Reformei anglicane sub regina Elisabeta 458
4. Urmările Reformei anglicane 460

Biserica Ortodoxă sub stăpânirea turcească în secolele XVI–XVIII 462
Încercările turcilor de a converti pe creştini la mahomedanism 462
Încercări de atragere a ortodocşilor la catolicism 469
Încercările de atragere a ortodocşilor la protestantism 479
Istoria patriarhului ecumenic Kiril Lukaris 481
Însemnătatea patriarhului Kiril Lukaris 484
Patriarhul de Constantinopol Samuil I şi reforma lui 487
Cultul şi viaţa creştină după căderea Constantinopolului (1453) 491
Cultura teologică. Scriitori bisericeşti în Răsărit 494
Scriitori bisericeşti 496
Sinoadele ortodoxe din secolul al XVII-lea 504
Sinodul de la Ierusalim din anul 1672 509
Mărturisirile de credinţă din secolul al XVII-lea contra calviniştilor şi protestanţilor în general: 511
1. Mărturisirea lui Mitrofan Kritopoulos (1625) 511
2. Mărturisirea Ortodoxă a Mitropolitului Petru Movilă (Iaşi, 1642) 512
3. Mărturisirea patriarhului Dositei al Ierusalimului – «Pavăza Ortodoxiei» (1672) 514

Biserica Apuseană şi Contrareforma. Sinodul de la Trident 516
Ordinul iezuiţilor. Alte ordine monahale noi 520
Organizarea Ordinului iezuiţilor 522

PERIOADA A VI-A (CONTEMPORANĂ)

Dezvoltarea protestantismului; misiuni protestante între păgâni 531
Neoprotestanţii 539
Dezvoltarea anglicanismului 543
Cultura teologică anglicană 548
Dezvoltarea catolicismului 550
1. Dezvoltarea catolicismului 550
2. Conciliul I Vatican (1870) 554

3. Dogme noi în Biserica Apuseană 556
4. Înfiinţarea Bisericii vechilor-catolici 557
5. Conciliul II Vatican (1962–1965) 560
Cultura teologică romano-catolică 563

Bisericile Ortodoxe în secolele XIX–XX 566
Vechile Patriarhate 566
Situaţia vechilor Patriarhate ortodoxe ale Răsăritului 567
Noi Patriarhate 575
Cooperarea dintre Bisericile Ortodoxe la sfârşitul secolului al XX-lea 584
Cultura teologică ortodoxă în secolele XIX şi XX 587
Şcolile teologice 599

Consiliul Ecumenic (mondial) al Bisericilor 606
Preliminarii. Organizare. Activitate 606
Consiliul Ecumenic al Bisericilor şi activitatea lui 609

Conferinţa Bisericilor Europene 617

Bibliografie selectivă 623

Redactor: Pr. Dr. CORNELIU ZĂVOIANU
Tehnoredactor: Protos. VARTOLOMEU BOGDAN
Format 16/61x86. Coli de tipar 41. Comanda nr. 204

TIPOGRAFIA INSTITUTULUI BIBLIC ŞI DE MISIUNE
AL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE
Intrarea Miron Cristea nr. 6; 040162 Bucureşti
Telefon 4067193; 4067194
Fax: 3000553